

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA SZILY KÁLMÁN

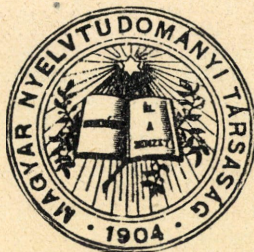
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASAG MEGBIZASABÓL
SZERKESZTETTE

GOMBOCZ ZOLTÁN ÉS MELICH JÁNOS

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

XXII. KÖTET

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASAG

1926.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1926-ban.

		Korona
	† Gróf Apponyi Sándor, Lengyel (1921)	2000
	† Baksay Sándor, Kunszentmiklós (1914)	200
	Balogh Jenő, Nagylózs (1921, 1923 és 1924)	100200
	Balogh József, Budapest (1924)	100000
5	Baranyai Béla, Budapest (1924 és 1925)	270000
	Baranyai Zoltán, Genf (1922, 1924 és 1926)	221000
	Bárdos Remig, Pannonhalma (1920, 1923, 1924, 1925 és 1926)....	83500
	Bartóky József, Budapest (1923)	2000
	Bátty Zsigmond, Budapest (1924, 1925 és 1926)	350000
10	Becker Henrik, Budapest (1926)	1000000
	† Bedő Albert, Budapest (1918)	200
	Benkő József, Budapest (1923)	1000
	† Berczik Árpád, Budapest (1906)	200
	Bogdánfy Ödön, Budapest (1919, 1923, 1924, 1925 és 1926)	150000
15	Boldisár Kálmán, Debrecen (1921 és 1922).....	1000
	Bonkáló Sándor, Budapest (1920, 1922 és 1924).....	10000
	Budapest: M. Általános Hitelbank (1918)	2000
	Budapest: Déli Vaspálya Társaság (1917)	200
	Budapest: M. Alt. Biztosító Társaság (1912 és 1918)	300
20	Budapest: Kir. József műegyetem könyvtára (1916 és 1922).....	2000
	Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200
	Budapest: Országos Központi Takarékpénztár (1908)	200
	Budapest: Osztrák-Magyar Bank (1921)	3000
	Chorin Ferenc, Budapest (1924)	850000
25	Csánki Dezső, Budapest (1923)	1000
	Csorna: Prémontrei könyvtár (1905 és 1922)	2000
	Csúry Bálint, Kolozsvár (1922, 1923 és 1924).....	22000
	Debrecen városa (1922)	10000
	Dongó Gyárfás Géza, Sátoraljaújhely (1924)	118000
30	Ecséri Lajos, Szentes (1923 és 1924)	100000
	Eger: Gárdonyi Géza könyvtára (1926)	1000000
	Erdélyi Lajos, Budapest (1923 és 1924)	12000
	Erdős János, Rákosszentmihály (1917, 1920 és 1923)	1000
	Erdős János nevére tőkésítés (1917)	600
35	Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915)	200
	Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200
	Frencz Géza, Budapest (1923 és 1924)	10000
	Gálos Rezső, Győr (1921, 1922, 1923 és 1924)	59500
	† Gárdonyi Géza, Eger (1921)	300
40	Gombássy Imre, Budapest (1924)	100000
	Gombocz Zoltán, Budapest (1908, 1910, 1920, 1921, 1922, 1923, 1924 és 1926)	600000
	Győr: Pápóci prépostság könyvtára (1908 és 1923)	1200
	Győr: Női felső kereskedelmi iskola (1921)	500
	† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200
45	Halász Dénes, Sárospatak (1920 és 1923)	500

	Korona
Hartyáni Zoltán, Cegléd (1922)	2000
† Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200
Heltai Lajos, Budapest (1923)	100000
† Herman Ottó, Budapest (1912)	200
50 Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200
Hóman Bálint, Budapest (1923 és 1924)	12000
Horger Antal, Szeged (1915, 1921, 1922, 1924, 1925 és 1926)	700000
Horger Antal neje emlékezetére (1916, 1918, 1924, 1925 és 1926) ..	700000
† Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400
55 Hornyánszky Viktor, Budapest (1904, 1920 és 1923)	6000
Horváth Endre, Budapest (1922)	1000
Horváth János, Budapest (1915 és 1921)	400
Pálóczi Horváth Zoltán, Budapest (1923)	2000
Jakubovich Emil, Budapest (1921, 1922, 1923, 1924 és 1925)	137000
60 Jambrekovich László, Budapest (1919)	200
Ifj. Jambrekovich László, Budapest (1923)	5000
† Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200
Jánosi József, Veszprém (1925 és 1926)	1000000
† Joannovics György, Budapest (1906)	200
65 József főherceg Ő Fensége (1921)	2000
Karácsonyi János, Nagyvárad (1925)	1000000
Gróf Károlyi Gyuláné, Mácsa (1919)	200
† Katona Lajos, Budapest (1906)	200
Kecskemét városa (1923)	10000
70 Kis-Erős Ferenc, Kalocsa (1920)	300
Kismarton: Esterházy hercegi könyvtár (1923, 1924, 1925 és 1926) 3040000	
Klemm Antal, Pannonhalma (1920, 1921, 1923, 1925 és 1926)	250500
Kollányi Ferenc, Nagyvárad (1920, 1921 és 1922)	2000
Báró Kornfeld Móric, Budapest (1926)	2000 (ar. kor.)
75 Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200
† Gróf Kuun Géza, Marosnémedi (1904)	200
† Latzkó Antal, Budapest (1904)	200
† Lehr Albert, Budapest (1910)	200
Lengyel Lajos, Budapest (1919)	200
80 Lenk Adolf, Budapest (1919)	200
Losonczy Zoltán, Budapest (1923, 1924, 1925 és 1926)	353000
Mader Béla, Budapest (1923)	2000
Gróf Mailáth Gusztáv Károly, Gyulafehérvár (1908)	200
Majovszky Pál, Budapest (1920)	300
85 Manninger Vilmos, Budapest (1919 és 1921)	700
Manninger Vilmosné, Budapest (1919 és 1921)	700
Melich János, Budapest (1916, 1920, 1923, 1925 és 1926)	302300
† Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200
R. Nagy László, Budapest (1923)	2000
90 † Nátly József, Budapest (1921 és 1922)	1500
Neményi Sándor, Budapest (1924)	100000
Ország Sándor, Budapest (1924)	850000
Óvári Ferenc, Veszprém (1905 és 1920)	300
Palkovics Sándor, Egervár (1922, 1923 és 1924)	12000
95 Pannonhalma: Szt. Benedek-rend főkönyvtára (1922)	2000
Pápay József, Debrecen (1922, 1923, 1924 és 1925)	153000
Pázmán József, Budapest (1923)	2000
Pécs: Ciszt. főgimnáziumi önképzőkör (1906)	200
† Péller Pál, Veszprém (1905)	200
100 Perczel György, Budapest (1921, 1922, 1924 és 1925)	520000
Pintér Jenő, Budapest (1913, 1923 és 1924)	67000
† Pór Antal, Esztergom (1904)	200
Putnoky Imre, Budapest (1923)	5000
Quittner Ervin, Budapest (1925)	850000
105 Rada István, Veszprém (1905 és 1920)	300

	Korona
Radó Antal, Budapest (1918)	200
Ifj. Radványi Sándor, Kótaj (1923)	2000
† Réthei Prikkel Marián, Győr (1922)	1000
Rexa Dezső, Budapest (1923)	2000
110 Rust József, Budapest (1906)	500
Sági István, Budapest (1923, 1924 és 1925)	150000
† Semsey Andor, Budapest (1904 és 1912)	4000
Simon György, Veszprém (1922)	3000
Sopron városa (1922)	5000
115 Stoll Ernő, Nyiregyháza (1922)	1000
Szabó Béla, Újszentanna (1918)	200
Szacellár György, Budapest (1921)	2000
Szeged: Tud.-egyet. m. nyelvészeti szeminárium (1908)	200
† Székely István, Budapest (1921, 1922 és 1925)	235700
120 Szendrey Zsigmond, Budapest (1923 és 1924)	15000
† Szily Kálmán, Budapest (1904, 1920, 1921, 1922 és 1924)	100000
Szily Tamás, Gödreszentmárton (1922 és 1926)	102000
Szinnyei József, Budapest (1906, 1920, 1922 és 1923)	101000
† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200
125 Szóts Ferenc, Budapest (1904, 1922 és 1923)	1000
† Tagányi Károly, Budapest (1920, 1922 és 1924)	26000
† Thallóczy Lajos, Bécs (1916 és 1918)	400
Tolnai Vilmos, Pécs (1917, 1920 és 1924)	100300
Tóth László, Budapest (1923 és 1924)	23000
130 Trócsányi Zoltán, Budapest (1917)	200
Vargha Damján, Pécs (1912, 1913 és 1923)	2700
Vargha Gyula, Budapest (1922)	2000
Varsányi Emil, Budapest (1920)	200
Veszprém: Papnövelde könyvtára (1906)	200
135 Veszprém városa (1922)	2000
Veszprémi Takarékpénztár (1922)	2000
Gróf Vigyázó Ferenc, Budapest (1923)	200000
Vikár Béla, Budapest (1920, 1921, 1922, 1923, 1924 és 1925)	61700
Viszota Gyula, Budapest (1919)	200
140 Wiklund Károly Bernát, Upsala (1920 és 1921)	3600
† Wodianer Artúr, Budapest (1904)	200
Zalán Menyhért, Pannonhalma (1922)	1000
Gróf Zichy István (1919, 1920, 1922, 1923, 1925 és 1926)	376600
† Gróf Zichy Nándor, Adony (1916 és 1921)	2000
145 Zirc: Apátsági könyvtár (1905 és 1922)	2000
Zlinszky Aladár, Budapest (1918 és 1921)	500
Zolnai Gyula, Pécs (1913, 1917, 1922, 1923 és 1924)	1000000
Zsirai Miklós, Budapest (1922 és 1924)	100000
Zsíros Lajos, Nagyikinda (1919)	200

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXII. KÖTET.

1926. JAN.—FEBR.

1—2. SZÁM.

Orsova.

A magyar nyelv mai és történeti névkészletéből három *Orsová*-t tudunk kimutatni. Kettő ma is megvan a magyar nyelvben, a harmadik azonban régen kiment a használatból. Fejtegetésemet ez utóbbival kezdem.

Van Morvaországban az ú. n. Morva-Tótságban (= Moravské Slovensko) egy folyó, amelyet az ott lakó tótok s utánuk a csehek régtől fogva *Olšava*-nak neveznek. A XI. és XII. században ez a folyó volt Magyarország és Morvaország közt a határ (l. PAULER, A magy. nemz. tört.² I, 206, 227, 471). A folyó *Ungrisch-Brod* (= tót, cseh *Uherský Brod*)-nál elfolyván *Ungrisch-Hradisch* (= tót, cseh *Uherské Hradište*) és *Ungrisch-Ostra* (= tót, cseh *Uherský Ostroh*) városok között szakad a Morvába (l. a NIEDERLE L. szerkesztette Moravské Slovensko című 1918-ban Prágában megjelent mű térképét). Mindezek a városok ném. *Ungrisch* = cseh, tót *Uherský*, *Uherské* jelzőjükben ma is hirdetik, hogy már akkor is megvoltak, amikor Magyarország a Morva-Tótság *Olšava* folyójáig terjedt. Ezt a folyót a Bécsi Képes Krónika *Orsová*-nak nevezi, s ez a folyó egykori magyar neve.

Vö. BécsiKépKrón., cd. M. FLOR. II, 207: „Placuit autem regno, ut rex Stephanus [II. István] cum duce Bohemorum colloquium haberet. Cumque uenisset ad confinium Hungarie prope fluuium *Orsoua*, et dux Bohemorum obuiam illi uenisset, fluuius tamen eos interiacebat.”

A tót-cseh *Olšava* név nyilván a tót *olša* ‘égerfa’, cseh *olše* ua. származéka, tehát olyan származék, mint a magy. *Egregy*. A tót *Olšava*-ból a magyarban bizonyára először **Olšava* > **Olsova* lett s ebből később *Orsova*. Az *-ls-* > *-rs-* változásra vö. Isaszeg régi *Ilsvaszeg* > *Irsvaszeg* nevét; vannak nyelvjárásaink, amelyekben ilyen változás ma is előfordul, vö. *fersing* ‘szoknya’ < **felső ing*, továbbá a kalotaszegi nyelvjárás következő szavait: *arsó* ‘alsó’, *bersó* ‘belső’, *ersó* ‘első’, *hátursó* ‘hátsó’, *kürsó* ‘külső’ stb. (MTsz.; Nyr. XX, 468.) Úgy látszik, ilyen változás nyelvjárásainkban régen is előfordult.

A másik két *Orsova* ma is megvan nyelvünkben; mindkettő ma lakott helynek a neve, s mindkettőnek más az eredete, mint a fentebb tárgyalt ó-magy. *Orsova* folyóé.

A két *Orsova* hely közül az egyik Maros-Torda megyében, tehát Erdélyben fekszik, a másik Krassó-Szörény megyében a Cserna folyónak a Dunába szakadásánál.

A maros-tordamegyei *Orsová*-ra első adatunk 1453-ból van; ekkor e hely még praedium, puszta, s Görgény várához tartozik (CSÁNKI V, 723); lakott helylé: községgé, úgy látszik, később lett. Minthogy e helyet PESTY, Magyarország helynevei c. műve szerint oláhul *Urşuva*, *Ruşava*-nak (nála írva: *Ursuva*, *Ursue*, *Russava*) hívják, aligha tévedek, ha azt állítom, hogy e név a krassó-szörénymegyei *Orsova* nevével azonos eredetű. Ennek az *Orsová*-nak pedig meg tudjuk állapítani az eredetét.

A krassó-szörénymegyei *Orsová*-ra legrégebb adataink ANONYMUS Gestájában vannak. ANONYMUS-ban két helyen van szó *Orsová*-ról, mind a két ízben más alakváltozatban. Az egyik helyen a névnek *Ursoua*, a másik helyen pedig *Vrscia* az írott alakja.

Vö. ANON. 44. §.: Hinc euntes, castrum *Ursoua* ceperunt... uo. 11. §.: Terram vero, que est a fluvio Mors usque ad castrum *Vrscia*, preoccupavisset quidam dux nomine Glad. (MHK. 408, 443)

Az Árpádok korából a hely nevére nincs más adatunk, bár kétségtelen, hogy e vár ebben az időben fennállott.

A XIV—XV. századból azután több adatunk van *Orsova* vár és hely nevére. Ez adatok hangzásuk szerint csoportosítva a következők:

Orsva. 1351: *Orsva*; 1373: *Orsva*; 1419, 1424: *Orsva* (PESTY, A szörényi bánság tört. II, III; CSÁNKI II, 14, 19);

Orsava. 1428: *Orsava* (Acta Bosnae-ból CSÁNKI II, 19; ez alakv.-ról l. alább is);

Orsova. 1478: *Orsova* (CSÁNKI II, 19);

Orosva. 1396: *Orosva* (CSÁNKI II, 15).

A közölt adatok azt vallják, hogy az *Orsova* (alakv. *Orsva*, *Orosva*) név régebbi magy. *Ursova* alakból fejlődött. E fejlődésben következő fejtegetéseim szempontjából a régi *u*-nak *o*-vá fejlődését tartom kiemelendőnek. U. i. tudvalevő dolog, hogy a tőszótagbeli ó-magy. *u* az esetek nagy részében *o*-vá fejlődött;

vö. ó-magy. *hūzzw*, *humerou*, *humuk* > mai magy. *hosszú*, *homorú*, *homok* | ó-magy. *kuma*, *-turna* = mai magy. *koma*, *-torony(a)* ~ *torony* | ó-magy. *uruszág* > *urszág* = mai magy. *ország* stb., stb.

E fejlődés a XIV. században indulhatott meg, és a század második felében nagyjában már be is volt fejezve (vö. GOMBOCZ, Magyar történeti nyelvtan III, 2:17). Azonban *u* > *o* fejlődés sem a szláv nyelvekben, sem pedig a német és oláh nyelvben nincsen, és *Orsová*-t ezek is *Ors*- szókezdettel mondják;

vö. szerb *Oršava* (l. BELIĆnek az orosz Akadémiánál megjelent szerb nyelvjárás térképét) | horv. *Oršava* (adatok a XVIII. sz.-tól, l. JAMBRESSICH Lex.; lehetséges, hogy az 1428-ból az Acta Bosnae-ból idézett *Oršava* [CSÁNKI II, 19 és itt feljebb] szintén horvát adat) | ném. *Orschowa* LIPSZKY, Rep. | oláh *Orşova* MOLDOVAN és TOGAN, Diet.

Ezért kétségtelen, hogy e nyelvek *Orsova* nevét a magyarból vették, még pedig az $u > o$ változás után, tehát a XIV. század második fele után.

Vannak *Orsová*-nak a régebbi szerbben (s innen a mai szerbben), a középbolgárban és a régebbi oláhban a fentiekhez hasonló, de mégis tőlük eltérő hangalakú nevei is; ezek a nevek a következők:

ó-szerb *Rušava* (LIPSZKY, Rep.); mai szerb *Ršava* VUK³ | középbolg. *Rъšava* (Venelin, Vlachoblg. gramoty 6) | oláh *Rușava* (PESTRY, A szörényi bánóság tört. II, 392; SBWA. LIII, 32).

Ezek a nevek is magyar eredetűek, csakhogy a régebbi *Ursova* alakból. Ahogy ugyanis az ó-magy. *urszág* 'regnum' szóból az ó-szerbben *rusagъ* 'regnum' (adatok a XIV. sz.-tól; l. DANIČIĆ, Rječ. iz st. srp.) lett, azonképen lett az ó-magy. *Ursová*-ból az ó-szerbben *Ruševa ~ *Rušava*, majd a későbbi szerbben *Ršava*. Az ó-szerbből való a középbolg. *Rъšava* és az oláh *Rușava*.

Az eddigiekből láttuk, hogy *Orsova* régi és mai szláv, valamint német és oláh neve a magyarból való. Kétségtelen azonban az is, hogy a magy. *Ursova* > *Orsova* név *-ova* vége szláv eredetre vall, s ezért gondolta HORGER: MNy. X, 112, hogy a magy. *Orsova* a szláv *Oršava* (l. feljebb) átvétele.

Mielőtt a magy. *Ursova* > *Orsova* név eredetét fejtegetnők, a megfejtés megértésére előrebocsátjuk a következőket:

ANONYMUS Gestája 40. szakaszában elbeszéli, hogy „Ethe, Oundu fia, összegyűjtven a sok szlávtságot, Olpár vára és a Beuldu rév között igen erős földvárat építtetett, melyet a szlávok saját nyelvökön *Surungrad* (= 'Csongrád')-nak, azaz 'fekete vár'-nak neveztek.“

E tudósítás szerint tehát egy magyar úrnak nem-magyarok az alattvalói, s ezek az alattvalók uruk várát a saját nyelvökön *Surungrad*-nak, azaz 'fekete vár'-nak nevezik.

Ugyancsak ANONYMUS-ban olvassuk, hogy Ung és Ugocsa vidékén a honfoglalók a többi közt *castrum Borsoa* = *Borsou várát* is megszállották. E vár fennállott Szent László idejében is, mert Kutesk kún vezérnek 1085-ben történt betörésekor erről a várról is szó esik; s megvan e vár a XIII. sz. elején is.

Vö. BécsiKépKrón., ed. M. FLOR. II, 194: Dux autem Kutesk, imani spe seductus, cum magna multitudine Cunorum inuadens Hungariam, deuenit usque in prouinciam castrorum Vng et *Borsua* ~ DubnKrón., ed. M. FLOR. III, 95: in prouinciam castrorum Hung et *Borsoa* (l. PAULER, A m. nemz. tört.² I, 151, 445) VárReg. 59. §.: comite de *Borsua*, uo. 271. §.: comite de *Borsoha*! későbbi adatokat l. Kovács, Index.

Ez a „castrum *Borsoa*, *Borsua*, *Borsoha*“ minden valószínűség szerint a mai beregmegyei *Borsova* ~ *Borzsova* falu (l. LIPSZKY, Rep.; CSÁNKI I, 414) helyén feküdt (l. MHK. 412). *Borsova* és környéke színmagyar lakosságú, s minthogy magá-

nak *Borsová*-nak lakossága református vallású, fel kell tenünk, hogy e falu magyar lakosságú volt a reformáció előtt is. Igen ám, de a falu neve szláv eredetre mutat. Bizonyos ugyanis, hogy a magy. *Borsova* egy előbbi szláv *Borševo vagy *Borševa átvétele. Ez a szláv *Borševo vagy *Borševa pedig egy *Borš* személynévből van képezve a melléknévi *-ov* képzővel, s az egész név magyarul a. m. 'Bors-é'. A szlávságból azonban a *Borš* személynév megfejtethetlen. Ámde megfejtendő a magyarból és esetleg a bolgár-törökből is. A magyarban ugyanis van *Bors* szn. (innen *Bars* és *Borsod* megye neve is). E szn. a magy. *bors* köznévi mása. Minthogy pedig a magy. *bors* bolgár-török jövevényszó (l. GOMBOCZ, Bulg.-türk. Lehnw.), hasonló szn. nem volna lehetetlen a bolgár-törökségben sem.

Minden jel tehát arra mutat, hogy *Borsova* vára megvolt a X. sz.-ban is. E vár egykor egy *Bors* nevű uré volt, s várát a szláv alattvalók *Borševo vagy *Borševa-nak nevezték. Ebből alakult a magy. *Borsoa*, *Borsva*, *Borsoha* > *Borsova* s belőle a kisor. *Boršava* (LIPSZKY, Rep.), *Berešava* (Lexicon 1773), ahogy a XVIII—XIX. sz.-ban e magyar falut és a mellette elfolyó vizet a kisoroszok nevezték, s nyilván ma is nevezik.

Csongrád és *Borsova* neve tehát azt bizonyítja, hogy magyar urak szláv alattvalói uruk várát saját nyelvükön is elnevezhették, és e név a magyar nyelvből el is terjedhetett.

Nézetem szerint *Csongrád*, különösen pedig *Borsova* nevéhez hasonló az eredete az ó-magy. *Ursova*, későbbi és mai magy. *Orsová*-nak is. Ennek az elnevezésnek is egy magyar személynév az alapja; a hely ó-magy. *Ursova* neve azonban előbbi szláv *Urševo vagy *Urševa mása. A szláv *-o-ra* végződő szavak a magyarba kerülve *-a* végűekké lesznek, mélyhangú nevek szláv *-še-je* pedig illeszkedik;

vö. szláv *igo, sěno, těsto* > magy. *iga, széna, tészta* | szláv *Požega* > ó-magy. *Pozsaga, Pozsoga*; szerb *Pančevo* > magy. *Pan-csova* stb.

Az ó-magy. *Ursova* tehát teljesen szabályos alakulás szláv *Urševo*-ból; ugyancsak természetes, hogy *Ursova* szabályos alakulás szláv *Urševa-ból is.

A szláv **Urševo(a)* alapjául szolgáló *Urš-* azonban a szláv nyelvekből meg nem fejthető. Ha azonban feltesszük, hogy **Urševo(a)* a magy. *Ürsü* > *Ürs* szn.-ből alakult a szláv *-ov* képzővel, hogy tehát a szláv név a. m. 'Ürs-é', minden szépen megmagyarázódik. A X—XIII. sz.-i magyarság közt sűrű használatú szn. az *Ürsü* > *Ürs*, és a régi adatok azt vallják, hogy e szn. különösen a magyarokká lett besenyők és kúnok közt volt elterjedve. A szn. sűrű használatát az is mutatja, hogy ma is sok helynév őrzi emlékét. Amint ugyanis a főszótagbeli magy. *u* a XIV. század folyamán *o*-vá, ugyan-

úgy lett ugyanazon időben a hasonló helyzetben levő *ü* *ö*-vé, *Ürsü* > *Ürs*-ből tehát *Örs*. Hazánkban ma is igen sok *Örs* nevű hely van (CSÁNKI I, 68; II, 634; III, 88, 341, 510, 554; LIPSZKY, Rep.), s ezek mind az *Örs* < *Ürs* szn. emlékei.

Egy ó-magy. *Ürsü* > *Ürs* a szláv nyelvekben szabályosan *Uršb* > *Urš* lesz, mert idegen *ü*-t a szláv nyelvekben *u* is helyettesíti;

vö. tör. *türk* > szláv *turčĭn*, *turak* | oszm. tör. *tütün* > szláv *tutun*, *tjutjun* 'dohány' (MIKL. EtWb. 365).

A magy. *Ürsü* > *Ürs* nevéből lett szláv *Uršb* > *Urš* szláv -*ov* képzővel *Urševb, *Urševa, *Urševo alakot ölt, s ennek jelentése, mint fentebb megjegyeztem, 'Ürs-é'.

Nagyon valószínű, hogy a magy. *Ürsü* > *Ürs* úrnak szláv alattvalói mellett magyarnyelvű alattvalói is voltak; vagyis alattvalói két nyelvhez, két néphez tartoztak. Ilyen két nyelvhez tartozás esetében sokszor megtörténik, hogy egy és ugyanazon személynévből kiki a saját nyelve törvényei szerint alakítja meg valamely hely nevét. Ilyen nevekről részletesen írtam MNy. XIX, 105—111, 137—142, és kimutattam, hogy ilyen esetekben a magyarok a helyet a puszta személynévvel (vö. *Buda*, *Kassa*, *Léva*, *Vác* stb.), a szlávok pedig a személynévből képzett származékkal (tót *Budin*, *Košice*, *Levice*, *Vacov* stb.) jelölik meg.

Kimutattam ilyen kettős nevet *Orsová*-tól nem messze Szerbia területéről is. A mai *Požarevac* vidékét szerbül *Braničevo*-kerületnek nevezik. Kimutattam, hogy e név az egykori *Braničevo* vár nevéből van, amely a Mlávának a Dunába szakadásánál állott. Ezt a várat magyarul *Barancs*-nak hívták. Lehetséges tehát, hogy a honfoglalás táján a magyarok *Orsová*-t szintén egyszerűen *Ürsü* > *Ürs*-nek nevezték, míg a szlávok **Urševo(a)*-nak.

Lehetett azonban a hely magyar neve *Ürs* mellett *Ürsa* is. Gyakran tapasztaljuk, hogy egy és ugyanazt a személyt majd az egyik, majd a másik becéző képzővel ellátott néven nevezik, mint pl. ANONYMUS-nál: *Vrcun* olv. *Ürkün* és *Vrcund* olv. *Ürkünd* (MHK. 463). Már pedig az *Ürs*-nek más képzővel *Ürsa* a becéző alakja, és van olyan *Örs* nevű helyünk, amelyet a XI. sz.-ban *Ürsá*-nak hívtak (vö. 1055. tihanyi okl. *ursa* ~ ma *Örs*; SZAMOTA: NyK. XXV, 145).

Fentebb említettem, hogy ANONYMUS *Orsova* nevét egyszer *Ürsoua*, másszor meg *Vrscia* alakban írja. Az *Ürsoua* olv. *Ürsová*-ról részletesen bizonyítottam, hogy a magy. *Ürsü* > *Ürs*-ből lett szláv *Urš* származékának: *Urševo* vagy *Urševa*-nak a mása. Milyen alak azonban az *Vrscia*? Az *Vrscia* alakot kétféleképp lehet olvasni, még pedig vagy *Ürsá*-nak, vagy pedig *Ürsá*-nak.

Ha *Ürsá*-nak olvasandó, akkor a szlávból került ó-magy. *Urseva > *Ürsoua* tovább fejlődött magyar alakja; tehát olyan,

mint amilyen a szláv *Trnava*-ból került ó-magy. *Turnava* > *Turnova* ~ *Turnva* ~ mai magy. *Torna*, vagy mint a szláv *Rimava*-ból való ó-magy. *Rimava > *Rimova ~ *Rimva* > mai magy. *Rima* stb. Ha azonban ANONYMUS *Vrscia*-ja *Ürsá*-nak olvasandó, akkor e név *Orsova* eredeti magyar alakja, tehát olyan, mint a fentebb idézett *Barancs* (= szerb és bolgár *Braničevo*). Mindkét név amellet tanuskodik, hogy a IX. században az Aldunán tekintélyes számban magyarok is laktak. Ennek egyébíránt történeti bizonyítékai is vannak.*

MELICH JÁNOS.

* Jegyzet: E fejtegetés lényegében megjelent német nyelven 1921-ben Krakóban a BAUDOUIN DE COURTENAY JÁNOS tiszteletére kiadott emlékkönyvben (vö. *Prace lingwistyczne ofiarowane JANOWI BAUDOUINOWI DE COURTENAY dla uczczenia jego działalności naukowej 1868—1921. Kraków 1921: 113—116*).

Örs és Örkény.

Néhány évvel ezelőtt MELICH JÁNOS a BAUDOUIN DE COURTENAY-Emlékkönyvben (Krakó, 1921. 112—6. l.) a krassó-szörénymegyei *Orsova* helynév eredetével foglalkozott. Cikkét, némi pótlásokkal, a Magyar Nyelv jelen számában is közzétette. Fejtegetéseinek eredménye, röviden összefoglalva, az, hogy a m. *Orsova* feltehető szláv *Urševo* átvétele, ez viszont a régi m. *Ürs* személynév származéka. Mintegy kiegészítésképen MELICH cikkéhez ez utóbbi eredetét próbálom megfejteni.

Legrégibb magyar alakja *Ürsü*. ANONYMUS szerint *Ürsüür* ill. *Ürsüuru* Ousad kún vezér fia volt: 7. §. De Rutenia. „Statim dux de Kyeu missis legatis VII duces cumanorum. in adiutorium postulavit. Tunc hy VII duces. Ousad pater *ursuur*.“ 10. §. De VII ducibus cumanorum. „Tunc prenominati duces cumanorum. Ousad pater *ursuuru*.“ Két oklevélünkben a XIII. sz. végéről *Ürsúr* ill. *Ürüsúr* mint nemzetségnév szerepel: 1292: „Jacobus filius Laurencij de genere *Vrsur*“ (W. X, 92); 1300: „Mychaele filio Nycolai de Zoluna de genere *Vrusur*“ (W. XII, 664). Az *Ürs* nemzetségnévre a XIV. sz. közepéről találunk adatot: 1357/1701: „Ladislauum filium Eustachii filij Marcellij de gente *Wrs* Wajvodae Philistinorum“ (GYÁRFÁS, A jász-kúnok tört. III, 495). Az *Ürs* mellett előfordul az *Ürsá* dem. származék is: 1302: „domine Rusa uxoris *ursa*“ (MonStrig. II, 509).

Hogy az *Ürs* személynév (és származékai) az Árpád-korban milyen gyakori volt, azt a nagyszámú *Ürs*, *Ürsé* (< *Ürsēi*, nom. possessi), *Ürsá*, *Ürsúr* helynév is bizonyítja. Különösen Dunántúl majd minden megyében találkozunk velük. Az adatokat vármegyék szerint, CSÁNKI rendjében sorolom fel.

Pilis megyében két *Ürs* helység volt; az egyik Ürömmel

határos (1367: *Wrs*), a másik a mai *Buda-Örs* (1296, 1396, 1425: *Vrs*—MonStrig. II, 390; CSÁNKI I, 14). Heves megyében két *Örs* volt és van ma is; az egyik *Tarna-Örs*, Jászberénytől ÉK-re, a másik a mai *Tisza-Örs* és *Örs* puszta (vö. CSÁNKI I, 68; GYÁRFÁS i. m. III, 715). Borsod megyében feküdt *Ürsür* vára; vö. ANONYM. 32. §.: De castro *ursuur* et fluio egur. „Vbi etiam dedit terram magnam ousadunec patri *ursuur*, et ibi postea *ursuur* filius eius ad caput eiusdem fluminis castrum construxit, quod nunc castrum *ursuur* nuncupatur“. Egy 1347. évi oklevél a borsodmegyei *Vrsur* helységet említi (CD. IX, 1:529), s ugyanez évben emlegetik az *Vrusur*-i (olv. *ürüsür*) nemeseket is (CD. IX, 3:492). Szepes megyében 1263-ban szerepel egy *Vrsy* község (CD. IV, 3:137). Valószínűleg idetartozik *Versény* is, amely hajdan Désháza mellett, Szilágy-Csehtől délre feküdt. KARÁCSONYI szerint valószínűleg azonos vele a VárReg. 143. §.-ában említett *villa Vrfei* (olv. *ürsői*, t. i. *Örsé*). Birtokosa *Ürs* ill. becéző nevén *Ürsün* lehetett. A mai *Versény* alakváltozó *v* hangja ugyanúgy magyarázható, mint a somogy megyei *Vörs*-é, amely 1261-ben még *Wrs* alakban fordul elő (vö. az *üres* mn. székely *vires*, *vüres* változatait, MTsz). Csanád megyében 1256: *Wrs* (W. VII, 429); 1360: *Vrs* (CSÁNKI I, 700); ma *Ürs* puszta. Külső-Szolnok megyében *Wrsed* (GYÁRFÁS III, 491; CSÁNKI I, 669). A krassó-szörény-megyei *Orsová*-ra legrégebb adataink ANONYMUS Gestájában vannak: 44. §.: *Ursoua*, más alakváltozatban a 11. §.-ban: *Vrscia* (olv. *ürsä* — MELICH: MNy. XXII, 1—6). Vö. még CSÁNKI II, 14, 15, 19. Temes megyében 1399, 1456: *Weers*; CSÁNKI II, 55 szerint talán *Örs*. Bács megyében 1327-ben *Wrus* (olv. *ürüs*); 1348-ban *Wrs*; a XVIII. században *Ürös*, *Erös* néven emlegetik (vö. CSÁNKI II, 149). Bodrog megyében 1339: *Vrs*; 1346: *Ewrs*; 1404; *Ewrews* (CSÁNKI II, 206); valahol Lengyel vidékén feküdt. Valkó megyében 1338: poss. *Wrus* (CSÁNKI II, 340). Baranya megyében 1267: *Felwrus*; 1341: *Vrvs* (CSÁNKI II, 514); Báltaszék vidékén feküdt. Somogy megyében három *Örs* is van, ill. volt: az egyik a fehérvári káptalané volt (1229: villa *Vrs* — W. VI, 471); a másik ma puszta Somodor és Mernye között (1275: *Vrse* — W. IX, 135; 1347: *Wrs* — ZICHY Okmt. II, 285); a harmadik ma *Vörs* a Balaton déli sarkánál (1261: poss. *Wrs*... iuxta Balathynum — Hazai Okmt. VIII, 83; CSÁNKI II, 634.) Zala megyében *Kövágó-Örs* és *Kis-Örs* puszta Köveskáltól délre (CSÁNKI III, 89); *Alsó-Örs* és *Felső-Örs* hajdan Zala, ma Veszprém megyében (1055: *ursa* — CSÁNKI i, h). Fejér megyében 1499-ben említetik egy *Ewrs*, amely a szentgyörgyi *Vince* rokonságé volt (vö. CSÁNKI III, 341). Egy másik *Örs* (a mai *örsi* puszta) besenyő telep volt, Káloztól délre (1346: Bissen de *Vrs* — CD. VIII, 5:290;

vö. CSÁNKI i. h). Tolna megyében is két *Örs* volt. Az egyik, amelyet a dömösi apátság alapítólevele is említ (1138/1329: villa *Vrsi* — Mon Strig. I, 94), Fonó, Gyalán vidékén feküdt a mai Somogy megye területén. A másik (1343: poss. *Wrs* — AO. IV, 296) Madocsa vidékén, a megye EK. zugában feküdt (vö. CSÁNKI III, 445). Komárom megyében az egyik *Örs* a vár mellett feküdt (1218: villa *Vrs* — Mon Strig. I, 219; 1264: *Wrs* — uo. I, 519; 1268: mete ville *vrs*, Castro pertinentis — uo. I, 553 stb.); ma *Nemes-Örs* puszta őrzi emlékét. A másik a hetényi határ szomszédságában feküdt (1305: poss. *Vrs* — Mon Strig. II, 67); a mai *örsi* káptalani puszta (vö. CSÁNKI III, 510, 516), Győr megyében *Mező-Örs* (1257: Villa *Yrus* — Hazai Okmt. I, 34; 1356: iobagiones de *Vrs* — CSÁNKI III, 554). Sopron megyében 1360: poss. *Hwrs* (CSÁNKI III, 623), a mai Vulka-Pordány mellett. Esztergom megyében 1247, 1249, 1250, 1252: villa *Vrs* (MonStrig. I, 370, 377, 382, 391); 1269: *Vrsci* (CD. IV, 3 : 523). Valószínűleg az esztergommegyei *Örs* helysége vonatkozik egy 1279-ik évi adat is: uersus terram de *Vrsey* (MonStrig. II, 118). Ugyancsak e megyében feküdt az az *Wrsee*, amelyet egy 1295. évi oklevél Nyék és Sáp határosa-ként emleget (W. XII, 581).

A felsorolt adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a szóbanforgó személynév legrégibb magyar alakjai *Ürsü* (> *Ürs* > *Örs*) és *Ürüs*, *Irüs* (> *Örös*). E két változat ugyanolyan viszonyban van egymással, mint a tihanyi alapítólevél *fidemsi* alakja és a későbbi *Födémés* vagy a *Mog* szn. *Mogdi* és *Mogud* becéző származékai, amelyek nyilván közös **Mogudi* alakra vezetendők vissza. Az *Ürsü* mellé sorakoznak a deminutivumok: *Ürsü*, **Ürsün*, **Ürsüd*, valamint a helynevekben szereplő *Ürsői* (> *Ürsé* > *Örsi*) nomen possessi is.

A közös alapszó: *Ürsü* alaktani tekintetben lehet tőalak (-ü tővégi magánhangzóval), de lehet feltehető **Ür-* (< **Ir-*) alapszó -sü kicsinyítő képzős származéka is (vö. *Emesü*, olv. *Emesü* — ANONYM. 3. §.). Ez utóbbi feltevés mellett bizonyít az, hogy az Árpád-korban az **Ür* szn. -k képzős származékai is kimutathatók:

a) *Ürk* (1222: *Urk* nomen viri — CD. III, 1 : 365).
 b) *Ürkä* (-kä kicsinyítő képzőbokkal; vö. 1228/1491: nomina libertinorum . . . in villa Conu: . . . *Vrka* cum tribus filijs — W. I, 251; 1281/1341: *Wrka* filius Wyd — uo. XII, 343; 1292/1324: *Wrka* filio Zoloch — uo. XII, 531). c) *Ürkün* és *Ürkünd* (-kün, ill. -künd dem. képzőbokkal). ANONYMUS-nál két *Ürkün* ill. *Ürkünd* is szerepel. Az egyik Eusee fia, aki Botonddal és Szabolcsal együtt részt vesz az Ottó elleni hadjáratban (49. §.: „Ex hinc *usubuu* pater *zoloucu* et *eusee* pater *urcun* reuersi castrum ferreum ceperunt“; 50. §.: „*eusee* pater *urcun*“; itt az apáról van szó; majd az 56. §.-ban

Zsolt uralkodása alatt a fiúról: „Quibus principes et ductores fecit Botundium filium culpun et Zobolsum filium eleud, necnon *ircundium* filium *eusee*“; uo.: „Deinde uero botond filius culpun et *urcun* filius *eusee* . . . reuertuntur“; uo.: „Botond et *vrkun*“). Mint a felsorolt adatokból látszik, ANONYMUS ugyanazt az embert hol *Űrkün*, hol *Irkündi* néven emlegeti. A másik *Űrkünd* Thonuzoba besenyő úr fia. Az 57. utolsó fejezetben említi P. mester: „. . . in eodem tempore de terra byssenorum uenit quidam miles de ducali progenie, cuius nomen fuit thonuzoba pater *vrkund* a quo descendit genus thomoy . . . sed *vrkun* filius suus christianus factus . . .“

Az *Űrkün* v. *Űrkünd* szn. később sem ritka. A VárReg. vádlottai között 1214-ben szerepel egy *Űrkünd*: „Roda de pređio Beken impecijt conuillanum suum *Vrcund* . . . *Vrcud* portato ferro combustus est“ (301, 305. §.). A XIII. sz. második felében többször szerepel *Űrkünd* fia Péter (1254—60: Petrus filius *Vrkund*, az oklevélen kívül egykorú írással Petrum filium *Vrkun* — W. VII. 542—3; 1263/1591: Petrus filius *Vrkund* — W. VIII, 53; vö. még KUBINYI, Árpádk. Okl. I, 38, idézi W. XI, 498); *Űrkünd* fia Miklós (1268/1365: terra Nicolai filii *Vrkund* — W. VIII, 199; 1284: comes Nicolaus filius *Vrkund* — GYÁRFÁS i. m. II, 36; 1333: N. f. *Hurkund* — Zichy Cod. I, 61, 415; idézi GYÁRFÁS i. h.); Simon fia *Űrkün* (1282: *Vrkun* filius Symonis — CD. V, 3: 121). Torda megyében a XIII. sz. vége óta *Vrkund*, *Vrkun* (*Wrkund*, *Wrkun*) család szerepel (vö. CSÁNKI V, 806; W. X, 86). A latinósított *Urkundinus* nevet egyházi férfiak viselik (l. VárReg. 1. §. MonStrig. II, 878; KATONA, Hist. crit. VI, 1117).

A helynevek közül idetartozik: Győr megyében *Űrkény*, puszta Böny mellett (1222: *Vrken* — Hazai Okmt. I, 5; 1257: villa *Eurken* — W. II, 282; vö. CSÁNKI III, 554). Komárom megyében *Űrkény*; ma puszta az aranyosi határban (1247: *Vrkey* — Hazai Okmt. III, 9; 1286: terra *Vrkey* — MonStrig. I, 553, 558; 1382: villa *Vrken*; 1402, 1422: *Vrke*, *Wrkee*, *Wrke*; 1433: *Eurken*; 1460: *Wrkin* — CSÁNKI III, 510). Látnivaló, hogy hajdani birtokosai *Űrk* (ebből nom. possessi *Űrkői*) és *Űrkén* > *Űrkén* néven szerepeltek. Pest megyében *Űrkény* (1424: *Eurkyn*; 1490: *Eurken* — CSÁNKI I, 32). Torda megyében Mező-*Űrke* (1289: *Heurke*; 1312: *Eurke* — CSÁNKI V, 723; ORBÁN BALÁZS, Aranyosság 138, 143 szerint 1368-ban *Urkun*).

Nyilvánvaló, hogy az *Űrk*, *Űrká* és *Űrkün* származékok ugyancsak közös *Űr- alapszóra utalnak. A *-kün* (< *-kin* > *-kén*) ill. *-kun* (> *-kon*) deminutiv képzőbokra több adatunk is van. A török eredetű *Timür* személynévnek *Timürdi* (> *Tömörd*) mellett *Timürki*, *Timürká* (> *Tömörke*) és *Timürkin* származéka is van. *Tömörkény* nevű helységünk négy megyében is van, ill. volt: Csanádban, Csongrádban,

Tolnában és Somogyban. A tolnamegyei 1361-ben *Themerkí*, 1387-ben *Temerky*, 1427-ben *Themerky*, 1430-ban *Themerkyn* (CSÁNKI III, 454); a mai somogy megyei *Tömörke* puszta Orczi mellett 1229-ben *Tumurken*, 1335-ben *Themerken* néven szerepel (W. VI, 469; AO. III, 172; CSÁNKI II, 651). A *vár* szónak *Várad*, *Váraj* (Közép-Szolnok megyében: 1405: *Waraj*, 1475: *Varaj* — CSÁNKI I, 566; -oi dem. képzővel; másképp PAIS: MNy. XII, 18), *Várda* (Somogy, Veszprém, Szabolcs megyékben, — LIPSZKY, Rep.) és *Várcza* (Közép-Szolnok megyében — CSÁNKI I, 566) mellett *Várkony* származéka is van: *Várkony* Borsod megye; 1345: *Varkun*, 1399: *Kys-warkun* (CSÁNKI I, 182). *Várkondi* puszta Ung megyében; 1419: *Warkond*; 1427: *Wargon* (CSÁNKI I, 400). *Várkony* Baranya megyében; 1270—90: *Warkun* (W. VIII, 333); 1353: *Warkun* (AO. VI, 47; CSÁNKI II, 534). *Várkony* Pozsony és Heves megyékben (LIPSZKY, Rep.).

A *-kún* dem. képzőbókor mellett van *-küm* változat is: ennek a második eleme ugyanaz az *-m* kicsinyítő képző, amelyre az adatokat MELICH: MNy. XIII, 18; XXI, 126 már jórészt összeállította: *Tühütüm*, *Kozádrom*, *Sótöny* < *Soltum*, *Detrehem* stb. A *György* keresztnévnek van, mint tudjuk, *Gyürkü* (1079—80: *Gurcu*; 1086/XII—XIII. sz. *Gurcu* — W. I, 35; MNy. X, 130), ma *Györk*, *Györök* származéka, de volt *Gyürküm* (> *Györkön*, *Györköny*) becező alakja is. *Györköny* nevű helység van Tolna megyében (1343: *Gurkum* — AO. IV, 296; 1410: *Gyurkum*; 1429: *Gerkum*; 1465: *Gerken* — CSÁNKI III, 409) és volt Valkó vármegyében (1416: *Gyurkem*; 1417: *Gyurkwm*; 1461: *Gyurkym*; 1465: *Gyerken* — CSÁNKI III, 313).

Mármost visszatérve oda, ahonnan kiindultunk, az eddigi fejtegetések alaktani eredményeképen megállapíthatjuk, hogy a régi magyarok közt az **Űr* (< **Ir*) személynévnek egyfelől *Űrsü*, *Űrsá* és *Űrsün*, másfelől *Űrkü*, *Űrká* és *Űrkün*, *Űrkünd* becező alakjai voltak járatosak.

Ami mármost e névesoport eredetét illeti, az a körülmény, hogy a Névtelen Jegyző szerint *Űrsüür* Ousad kún vezér fia, ugyancsak szerinte *Űrkün* ill. *Űrkünd* Thonuzoba besenyő vezér fia, hogy az egyik fejmegyeyi *Űrs* besenyő-telep volt, s a sopronmegyei *Hurs* községet is a besenyő végvidéken találjuk, mindez, mondom, a törökségre utal. Magától kínálkozó feltevés tehát, hogy a régi m. *Ir* személynévet a török *er*, *ir* 'férfi, hős' szóval azonosítsuk. Ami mindenekelőtt az egybevetés hangtani oldalát illeti, az ó-török *är* (vö. THOMSEN, MSFOu. V, 202; RADL. Inschr. 352), ujg. *är* (Kut. Bil. 19, 28), oszm. *är*, kumük, balkhar, karacsaj *er*, *jer* (KSz. X, 101; XII, 112), kún *är* (*er* CCum. 253; HOUTSMA Gloss. 29) stb. alakokkal szemben a volgai törökségben (kaz. *ir* BÁL., ufaí tat. *ir* — NyK. XXXVIII, 342), a baskirban (*ir* — KSz.

V, 244; KATAR. 77) és a toboli dialektusban (*ir* — RADL. Wb. I, 1456) zártabb magánhangzójú alakot találunk. Ezekben a nyelvjárásokban ugyanis az őstörök *ä*-nek szabályosan *i* felel meg: oszm. *ät* 'hús', *bäs* 'öt', *gäl-* 'jöni' ~ kaz. tat. bask. stb. *it*, *biš*, *kil-* stb. A mi esetünkben azonban *i* van olyan nyelvjárásokban is, amelyekben *ä*-t várnánk. Az oszmanliban BARBIER DE MEYNARD az اير írásmód mellett az اير írásmódot adja. VERBICKIJ szerint az Abakan-dialektusban *ir* 'mužu', *irgek* 'mužčina'. A csagatájban Abuška ed. VÁMBÉRY 14; PAVET DE COURT. 102; VÁMBÉRY Čag. Sprachstud. 231; ŠEIX SUL. ed. KÚNOS 89 szerint اير *ir* 'homme, homme libre, mari'. Még fontosabb, hogy *ir* alakot találunk a PRISKOSNÁL említett *äzarčipoi* népnévben is, amelyet már SALEMANN (Kud. Bil. ed. RADL. I, XXI) így értelmezett: *Aγac-iri* 'Waldmensch'. Igaz, hogy F.W.K.MÜLLER — tekintettel arra, hogy a tör. *aγac* 'fát' és nem 'erdőt' jelent — kételkedik e magyarázat helyességében. De e fölösleges aggodalmaskodásra nincs okunk, ha figyelembe vesszük, hogy a HOUTSMA által közzétett török-arab glosszárium szerzője, aki ugyancsak jól tudta a kún-kipcsak nyelvet, szintén ismeri az اير *arac-äri* 'Waldmann' népnevet (49; vö. uo. اير *kum-äri* 'Sandmann, Wüstenbewohner'). Ugyancsak az *ir* szó származéka a bolgár fejedelmi lajstrom második fejedelmének *Irnik* neve (l. MIKKOLA, JSFOu. XXX, 33 : 10); ugyanezt a nevet viselte ATTILA második fia is, PRISKOS (ed. Bon. p. 161) szerint Ирнѣкъ (olv. *Irnäk*). Egyébként arra, hogy a szó a bolgár-törökben csakugyan *ir*-nek hangzott, régi török jövevényszavaink között közvetlen bizonyíték is van: az *ürü* szó, amely csak ősmagyar **iriγ* folytatása lehet, s melynek megfelelői: bolg. **iriγ*, abak. tel. kojb. *irik*, *irk* VERB. RADL. nyilván az *ir* 'férfi, hím' szó származékai.

A 'férfi, férj, hős' jelentésű török *ür*, *ir* szónak a török-ségben is számos deminutiv származéka van: ötör. *ärän* 'held' RADL. Inschr. Neue folge 92, 163, 270, 352, 395; ujj. *erän* 'homme' KSz. VII, 267; csag. اير *äri* 'homme, h. libre' PAVET DE COURT. 102; oszm. kar. *eren* 'ein tüchtiger, tapferer mann' RADL. Wb. I, 757; kirg. *erän* 'jungling, mann, held' uo. 758 | alt. tel. leb. tar. krim. oszm. *ärkäk* 'männliches wesen' RADL. Wb. I, 777; sor. leb. küär. *ürgük* 'der kater' uo. 784; csag. اير *ärik* 'mälé' PAVET DE COURT. 104; kaz. *irkäk* 'hím' BAL. Nytan. 12; kum. balk. *erkék*, *ekéx*, *erkég* KSz. XII, 112; XV, 219 | oszm. szerb. *ärkäš* 'der bock' RADL. Wb. I, 780; csag. اير *ärik* 'bouc' PAVET DE COURT. 104 | abak. *irik* 'baranü (kladenyj)' VERB.

A török szó jelentésköre természetessé teszi, hogy személynévi használatára is számos adatunk van. Az ó-törökben *Ärän-Ulug* 'der grosse unter den helden'; ugyancsak az

ötörökben és az ujjurban *Alp-Är* 'der heldenmütige mann' RADL. Inschr. 352; Kut. Bil. 19, 28 (> m. *Alpär* — MNY. XI, 346). HOUTSMA jegyzékében *ſ Er*; összetett személynevekben *Er-Togrul* 'Him-Túrul, OSZMÁN apja (MNY. X, 298), *Er-Kuš* 'Mann-Vogel', *Er-Taš* 'Mann-Stein' HOUTSMA 34. A kirgizben *är Manas, er batyr, batyr er* 'held' RADL. Wb. I, 753. VÁMBÉRY, Magy. Er. 71 *Ir-khan* bolgár személynevet idéz; szerinte a középpázsiai nomád törököknél ma is járatos. MASZUDI szerint az ujjúrok fejedelmüket *Er-khan*-nak hívják (idézi VÁMBÉRY, Tör. faj 28). Ide tartozik végre a hün-bolgár *Irnäk, Irnik* név is (képzésére vö. MNY. XIII, 283).

Azt hiszem, ezek után a régi m. *Ürs* és *Ürkün* neveket is beiktathatjuk török eredetű neveink lajstromába, a *Tühütüm, Alap, Aba*-féle tiszteleti jelzők csoportjába.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Érzelemkifejezés a lírában.¹

A lírai költő, midőn érzelmeket akar kifejezni, voltaképp nagy nehézséggel áll szemben. Mert a nyelv elsősorban érzéki észrevételén alapuló szemléletek összege, melyekből képzetek, a képzetekből fogalmak alakulnak, tehát elvont kifejezések: létezés, állapot, történet, tulajdonságot, viszonyt jelentők, de nem az érzelmet kinyilatkoztatók. Ezért az ily kifejezések: *kimondhatatlan* fájdalom, *kibeszélhetetlen* aggodalom, *leírhatatlan* öröm. Ezért mondja a költő: „Nem érez, aki érez *szavakkal mondhatót*“ (Vör.) Közvetlenül csupán az ének, a zene nyilváníthat ki érzelmet, továbbá a mimika: az arcjáték, a taglejtés, a tánc. A nyelv közvetlen érzelmerkifejező eszközei csupán az *indulatszók*. De mily csekélyszámúak és szűkkörűek ezek az érzelem fokozataihoz és ezerszínű árnyalataihoz képest!

Ha azt mondom: „*Szomorú* vagyok“, csupán lelkiállapotom tényét közöltem, de magát a szomorúság érzelmét nem. Ennek minőségét és fokát sokkal inkább kiolvashatja társunk arcunk kifejezéséből, mellyel állításunkat kísértük, szemünk elborulásából, fejünk lehajtásából, testünk meggörnyedéséből, sápadt arcszínünkéből, talán könnyeinkéből, lemondó kézmozdulatunkból és hanghordozásunkból: a magánhangzók mély fekvéséből, a hanglejtés vontatottságából, semmint magának a „*szomorú*“ szónak jelentéséből. De mégis! Ez a szó eszébe fogja juttatni saját szomorúságát, azoknak a szomorú eseteknek lelkében visszamaradt képeit, melyek az életben érték. Bús élményeinek hangulatai szavamra fel fognak újulni emlékében, s megértő lélekkel fogja érezni bánatomat. Minél erősebb lelkében ez az érzelmi háttér, annál inkább fog osztozni abban:

¹ Előadás, melyet a szerző 1925. december 6-án az Irodalomtörténeti Társaságban tartott. Itt csak a nyelvre vonatkozó részét adjuk. — Szerk.

minél kevésbé újulnak föl szomorúság-képzetei, annál kevesebb részvétre lesz képes.

Egyszóval a szavaknak, legyenek bár szemléleti vagy fogalmi természetűek, van bizonyos érzelmi alapjuk. Ez közvetlenül nincs kifejezve bennük, de velük jár, jelentésüket nyomon kíséri. A képzeteknek, sőt a fogalmaknak is — melyeket nem igen tudunk a képzetektől teljesen függetlenül elgondolni — vannak hangulatai, s ez értelmi jelentésüktől el nem választható. Hosszú ideig tartott, míg a nyelvemlélet ügyet vetett erre az érzelmi velejáróra, s úgyszólván csak az utóbbi évtizedek alatt lettek figyelmesse rá, hogy aztán annál inkább vizsgálatába mélyedjenek. Kitűnik ez az érzelmi alap, ha csak felsorolok néhány szócsoportot, mint: *betegség, halál, nyomor, bűn, kinszenvedés*, vagy *erő, egészség, öröm, boldogság, diadal*; mindezek nemcsak fogalmi tekintetben különböznek, de érzelmeinket is más-más irányban illetik meg. Ismeretes, hogy a szinonimák sokszor nem fogalmi terjedelemben, hanem csak érzelmi minőségben különböznek: *barát, pajtás, cimborá; nevet, kacag, röhög; elmegy, eltávozik, eltakarodik, elkotródik, elhordja magát*. Ezt a jelenséget ma már sokféle-képen nevezi a nyelvtudomány: *Gefühlswirkung, Empfindungston, Bedeutungsgefühl* és hasonlók, *caractère affectif, impréssif* a franciáknál. A magyarban sokáig az érzelmi velejáró dívott, ma inkább szóhangulatnak, szószínezetnek, érzelmi színnek nevezzük.

A lírai költő tehát felhasználhatja elsősorban a nyelv közvetlen érzelmekifejező szavait: az indulatszókat. „*De jaj csak így jár minden az ég alatt*“ (Berzs.). „*Ah de hiába tekint a távol lenge ködébe*“ (Mohács). „*Uccu bizony megérett a meggy*“ (Népdal). Idevalók a táncszók, réják, örvendő felkiáltások, kurjantások, melyekben népdalaink oly gazdagok. Felhasználhatja továbbá az ú. n. alakzatokat (*figurae*), amilyen az ismétlés, kérdés, felkiáltás és hasonlók. De leg-sajátosabb területe a képek világa: a hasonlatok, metaforák, szimbolumok birodalma. A képes beszéd célja többnyire nem a szemléltetés, mint a stilisztika oly sokáig hitte, nem az illető tárgy vagy személy elképzeltetése, hanem annak a hangulatnak az érztetése és kifejezésbeli értékesítése, amely a személyek és tárgyak képzeteihez fűződik. Szemléleteket idéz fel a költő, de nem festői célból, mert ebben a versenyben mindig alul maradna a képzőművésszel szemben, hanem hogy a látási képek nyomán a régen átélt benyomások érzelmi emlékei felüljulanak, s a kép, töredékes volta ellenére is — mert a fantázia képei mindig hiányosak az érzéki észrevétellel szemben — a valódi élmény erejével hasson. „*Nicht innere Anschauung, sondern Eindrücke der Anschauung muss der Grundsatz des Dichters sein*“ — mondja TH. A. MEYER

„Stilgesetz der Poesie“ c. művében, hol e kérdést igen alaposan, bár nem csekély túlzással is, tárgyalja.

A lírai költő tehát magának egy a köznapinál hatásosabb, érzelmileg fölfokozott nyelvet teremt, s ennek dúsabb élményemlékeivel fejezi ki számunkra lelkének a közönségesnél gazdagabb érzésvilágát.

ZLINSZKY ALADÁR.

Az udvarhelymegyei székelység és a többi magyarság nyelvi kapcsolatai.

A székelység eredetének kérdésében HÓMAN BALINTnak a folyóiratban megjelent igen becses értekezése (XVII [1921], 90—107) s A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése című tanulmánya (Bpest, 1923) után sem fölösleges a székely nyelvjárások ilyen irányú kutatása. Sőt szükséges, mivel történeti kérdésekben a nyelvtudomány segédtudományként természetesen felhasználható HÓMAN szerint is, s ilyen minőségben szükség van rá ezután is. (MNy. i. h. 92, 101—102) A székely nyelvjárások anyagát egyszer már végig kell vizsgálnunk ebből a szempontból is.

Itt e székelység nyelvének alaktani sajátosságait vetem össze a többi magyarság nyelvjárásainak megfelelő adataival, — s ezek alapján a történeti magyar nyelvjárástanhoz, a székely nyelvjárások meg az udvarhelymegyei nyelvjárás és ő-zés történetéhez, egyben a székelység eredetéhez kívánok adatokkal szolgálni.¹

E székely nyelvjárás alaktanára KRIZA Vadrózsáin kívüül egy becses értekezésünk van 1914-ből: Udvarhely megye nyelvjárásának alakтана, írta N. BARTHA KÁROLY, Székelyudvarhely. (Ismertetését l. tőlem Nyr. XLV, 282—3.) Ez értekezés adatait is meg kell rostálnunk, mivel a régebbi közlések alapján vannak benne olyan idézett alakok, amelyeket, úgy látszik, — legalább ma — nem használnak.

Főként ennek alapján, de KRIZA és a SZINNYEI-féle MTsz. adatait külön figyelembe véve, tárgyalom a jelzett sajátosságokat összehasonlító nyelvjárastani módszerrel — előbb az ú. n. keleti székely *ē-ző* nyelvjárások (különösen Háromszék) adataival egybevetve, kívánt ha különbözik az udvarhelymegyei adat amazokétól. Az adatokat itt is a közölt s ellenőrizhető forrásokból, főként a MTsz.-ből és saját gyűjtésemből merítem. Itt is megrostálom őket, s általában csak olyanokat veszek föl, melyeket utánjárásom szerint ejtenek. Saját meg-

¹ A hangtani sajátosságok egybevetését l. MNy. XIII, 196—201, 225—235. További egybevetéseimet lásd SZILY-Emlékkönyv 1918, 102—3. és MNy. XV, 72—77. Itt szándékosan 'telepedéstörténet' és nem 'székely telepítések' kifejezést használtam, mint a Századok 1921, 284. értelmezte cikkemet. A telepedés t. i. az ősfoglalással is megfér. A szókincs egybevetésére l. Erd. Irod. Szemle 1925, II. évf. cikkemet.

figyelésem itt is főként a Hargitaaljáról vagy Havasaljáról (Farkaslaka, Bogárfalva stb.), Keresztúrvidékről (Küsmöd stb.), Sóvidékről és Homoródvidékről való 1915—1917-ből. (Lásd Ethnographia 1916, 45.) A dunántúli és többi magyarságra vonatkozó adatok egy részét szintén személyes megfigyeléseimből idézem. (Vö. MNy. XIII, 196.) Mai nyelvjárási adatok mellett vagy ilyenek hiányában nyelvtörténeti alapon a régi nyelv meghatározható helyű adataival is egybevetem (OklSz., NySz.) az udvarhelymegyei adatokat, hogy lássuk: nyelvjárásföldrajzi alapon mely magyar területek adataival mutatnak nyelvjárási közösséget.

A székely nyelvjárásnak, helyesebben nyelvjárási területnek említett részein — mint láttuk¹ — hangtanilag többé-kevésbé eltérő sajátosságai vannak. Legjellemzőbb az *ö-zés* v. *ő-ejtés* (pl. *embör*) a keresztúri v. keresztúrvidéki részen, a megye délnyugati részén, valamint a homoródvidéki és havasalji nyelvjárásban, a megye nagyobb részén. A Sóvidéken a régi Marosszék felé, valamint Udvarhely városában és környékén egyes községekben (pl. Bögöz, Bethlenfalva stb.), az ú. n. anyaszékben, s a nyugati szélen (Vécke stb.) ma is *ē-t* ejtnek inkább (*embēr*).² Innen lentebb a kétféle, *ö-ző* és *ē-ző* alakok idézése dolgozatomban. A szótagzáró *l, r, j* elmarad a keresztúrvidéki s ezzel érintkező havasalji és sóvidéki részen; míg a homoródiban, Háromszék közelében, általában megmarad. (Amott pl. *elindút*, emitt *elindült* stb.)³ Ez és más hangtani sajátosságok az alakokban és szókincsben is jellemzők, mint látni fogjuk.

Az alaktani sajátságokat az összetétel, szótövek, szóképzés és ragozás körében tárgyalhatjuk. Itt most a két első csoportot nézzük. (∩ = megfelelés jele.)

*

1. Az összetételekre jellemzők a keleti székelytől többé-kevésbé eltérően: *a)* az efféle régi, ill. elhomályosult összetételű névszók, mint: *asszonyembör* és *asszonyembēr*, *fősszög* és *fősszēg*, *nanyó* és *nannyó* (nagyanyó) s effélék: *Fenyőaszó*, *Hosszúaszó* és *Hosszaszó*, *Kövesaszó* (helynevek), *Kuaszó* (< Küaszó?), *Héjjaszó* és *Heaszóódal* (< Héaszó), *Bossaszópataka*, *Nagymálmöge* (legelő-, dülő-, szántónevek). *Hidegség* (<-séd?) kaszálónév, stb. (BARTHA i. ért. 6—8. és MTsz.)

Ha ezek megfelelőit nézzük, a keleti székelységben ma csak *asszony* járja (*asszonyembēr* csak tréfásan az udvarhelymegyeiekre s régiesen a bibliára hivatkozva), s *fősszēg* és *főszēg* (*ē-vel*), *nanyika* és *najinka* (nagyanya) fordul elő; az

¹ MNy. XIII, 197—200.

² Vö. Udvarhely megye térképét és NyK. XXXIX, 287.

³ MNy. XIII, 198.

aszó-val való összetételek pedig ott ritkábbak. (Vö. Nyr. XL, 160.) A többi magyar nyelvjárásban megfelelőik: Udvarh. m. *asszonyembör* (Keresztúrvid. KRIZA 451, 457; Ége, Homoródvid. MNy. X, 382; Kisbacon saj. gyűjt.) és *asszonyembër* (Küsmöd, Keresztes József) ~ *azonember* JókaiK., Nyitra m. *asszonyember szüvetek vagyon* (utóbbi két alak is úgy, mint a székelyben) DECSI J. Adag NySz. Baranya m.; *asszonyember* 1547. Nádasdy T. lev. SZILY-Emlékk. 29. Vas m.; *asszonyember* MA. Bibl. NySz. Pozsony m.; *asszony ember* Bodrogköz, Zemplén m. MTsz. — tehát régen közmagyar szó volt. Utótagja ö-ző formájában: *embör* 'férj' értelemben is, mint Udvarhely m. ~ Vas m. Örség, Tolna m. Bátta, Baranya m. Ormányság, Tinnye Pest m. dunántúli részén, sőt Göcsejben is MTsz. (vö. MNy. XIII, 200). Vö. uo. a regölést, mely Udvarhely megyében is előfordul (Homoródvidék — KRIZA 532.). | *fösszög* (Keresztúrvidék), *fësszög* és *fösszög* Udvarhely megye kisebb fokban ö-ző részén ~ *fösszög* Somogy m. Balaton mellett, *fösszög* Veszprém m., *föl-* és *fő-* Alföld, Szeged vidéke és Dunántúl, *föss-* Dráva mellett, *fë-* Vas m. Örség stb. MTsz. (Vö. MNy. XIII, 201 is.) | *nannyó* (Homoródvidék és Kisbacon — BENEDEK ELEK, Az utolsó cipó), *nányám* Keresztúrvid. ~ *nanyó* Rimaszombat, *nano* (öregasszony, anyóka, banya) Drávavidék, Baranya m. Csúza, Gömör m., *nanó* (átv. é. öregbab) Baranya m., *nánóka* (nagyanyó) Szlavónia (MTsz.) | *Fenyőaszó*, *Haszúaszó* (Keresztúrvid. Nyr. I, 384) és *Hosszasszó*, *Kövesaszó*, *Kuaszó* stb. ~ 1236: *feneozou* (olv. fenyőszou OLD. 312. Dunántúl); 1236/83: vallem *Feneozou* (MonStrig. Felső-Duna mell.); 1281: *Cuveazoa* KÉZAI, mai *Kajászószentpéter*, Fejér m.; s vö. ma is *Szárászó* (< Szárászó) Somogy m. stb. | *Bossaszópataka* alakra vö. még *boss* (bors) Palócság; *bostörő* Udvarhely megye saj. gy. ~ *böstörő* (továbbfejlődött) Balaton mellett és MTsz. | *Nagymálmöge* Udvarhely m. ~ vö. *mál* nevű helynevek Dtúl és Északny. MTsz., s *möge* vminek Vas m. Kemenesalja és Balaton mell., *hátam möge* Szeged, Csallóköz, stb. MTsz. | *Hidegség* ~ *Hidegség* Sopron m. saj. gy. — Ime, ezek is ugyanazon területeken fordulnak elő, mint a hangtani sajátságok (MNy. XIII.).

b) Jellemzők az udvarhelymegyei székelység nyelvjárására az efféle összetett igék: *észól* (pletykál), *főteröm* (felnő, felnevekedik), *émönyön* (elmegyen), *mëgsötétődik* (elsötétül), *mëgvösz*, *mëgvögye*, *föl is föltekinték* a magoss egekbe, *mëg is mëgjelöntek*. (KRIZA 124, ill. 314. Fejér-Nyikó mellékéről, Keresztúrvid., BARTHA i. ért. 8—9)

Ezek megfelelői a többi magyar nyelvjárásban: Udvarh. m. *észól*, *észóllította* (Farkaslaka, saj. gyűjt.) ~ *észóták* a házábú Dtúl, az *irigyök* *észólották* Torontál m., Szaján MTsz. | *főteröm*, *főtermött* (Julia szép leány c. ball.), vö. *föl-*, *fő-* egész Dtúl, Alföld és Mátyusföld, *teröm*, *teröm az embör* Szeged,

teröm Kecskemét, MTsz., TINÓDI (Baranya m.) NySz., *teröm-tésit* Szencz, Mátyusföld saj. gy. stb., ugyanott, hol az eddigiek. Viszont *fénőtt* (felnőtt, Farkaslaka saj. gy.) is előfordul Udvarh. m.-ben, mint *föl* h. *fé*- Szolnok MTsz. | *émönyön, ésöt-tétődik, mégvösz, még is megjelöntek* Udvh. m. ~ *émönök* Somogy m. Csurgóvid., *meg sewtetewdek* ÉrsK. (Felsőduna mell.), *meg sötetödec a nap* MÉLIUSZ, Sz. Ján. (Somogy), *meg vöve ZVONARICS*, Post. (Csepreg, Sopron m.), *meg vönni jöve* Kecskemét város tört. *megjelönek* FÉLEGYHÁZI, Bibl. (Alföld) NySz. Ugyanott ezek is, hol az eddigiek.

c) Jellemző összetett főnevek még Udvh. m. (BARTHA i. h. folyt.) itt megfelelőikkel: *targyék* (tarkagyík, salamaandra) Udvh. m. ~ *targyék* Baranya m. Ormányság, Székely Nándor; Nógrád m. palócság, Ecseg, ZOLNAY Aladár; vö. még (1. *tar*: calvus, 2. *tar*: varius) *tar* pozthou BSzój. (Szlavóniai Györgytől), *tarpoztó* SchlSzój. (nyugati eredetű), OklSz. és *gyék* (gyík) Tolna m. és Kecskemét MTsz. | *vessöngő saláta* ill. *vössöngő saláta* Keresztúrvid. Tordátfalva, Boros Gy., *vessöngő saláta* Küsmöd, Keresztes J. (korántermő vad saláta)¹ ~ *vörsöng* (verseng) Dunántúl Zala, Veszprém m., Baranyasellye MTsz. | *disznyóvállú* (disznóvályú), Kel. Székben is így ~ vö. *désznyu* Baranya m., *vállú* Zala m. stb. MTsz. | *jobbágyször* és *jobbágyszër* (jobbágysor) ~ vö. *szër, ször*: *tusószër* Sümeg-vid. Zala m., *asu-szër* Vas m., *szër v. ször* Baranya m. és Szlavónia, *szër* Sopron m. és Mátravid. stb. MTsz. | *Kápóna-virág* (kápólna-virág, szép fehér virág) ~ vö. előtagjára hangtanilag *kápóna* (kápólna) Dtúl, *kálkápóna* Pest m. Felsőduna mell. stb. | *Késefa* (hámfa, Kel. Szék. is így) ~ *késefa* Hegyalja, *kisefa* (eredetibb alak) Alsóbaranya, *kisafa* Sopron m., Göcsej stb. MTsz. (vö. OklSz. is) | *Ökör-csata* Homoród-vid. (Udvh. m. többi részén pl. Sóvidéken s Küsmödon, mint Kel. Szék.-ben is *ökör-csorda*) ~ *csátá* Abauj m. Beret, *egy csátá kálács* uo., mint Keresztúrvid. is *á—á* (vö. MNy. XIII, 198 — tehát a Palócságban) | *palack-férög* és *palackfërög* Udvh. m. (Kel. Szék., Uzon, Hszk. *palackfërög*) ~ *palacka* Esztergom és Bars m. Zselizvid., *fërög* (fëreg) Baranya m. Ormányság MTsz. | *ágylep* (ágy-nemű; Kel. Szék.-ben ismeretlen, ott *ágyinemű*, Hszk. saj. gy.) ~ *aglep* (olv. ágylep, canapea BSzój., Szlavóniai Gy. től) | *góbláb* (Homoródvid., kemence felső oszlopa, lába) és *gócláb* (kemencét tartó fa, alsó oszlop) pl. Farkaslaka és Bencéd saj. gy. vö. 1. *góg*, *gób* nagyterjedelmű és két oldalt alul nyílt szobai kemence Udvh. m.²; *gógány* is ua. Udvh. m. ~ *gógán* (vesszőből font és sárral betapasztott kémény v. szikrafogó Dunántúl és Kalocsavid.) 2. *góc* ~ *góca* Vác

¹ Kel. Szék.-ben: *szen(t) györgy-saláta*. Uzon Hszk. saj. gy.

² Kel. Szék.-ben Hszék. Uzonban 'pest' a magyar kemence, *pestajja, pestalatt* stb., Udvh. m. *góbbá*, saj. gy.

1840. MTsz. | *kabalapajta*¹ (lóistálló, öregek ny.) ~ *kabalu* (kanca) régi ny.-ben közszo vö. OklSz. és NySz.; *pajta* (istálló ma is Dtül, Türjevid. saj. gy.) | *nyerögször* (nyereg-szerszám) Keresztúrvid., *nyerögször* (régi fanyereg) Küsmöd Udvh. m. ~ vö. *nyerög* Alföld és Dunántúl (saj. gy.) és *ször*, *ször* uo. fennebb | *tanórok-kapu* v. csak *tanórok* (pl. Küsmöd) faluvégi kapu, helynévben is: *Tanórok*, Farkaslaka s. gy.; másként *tanárok* is, pl. *Szödörjes tanárok* Rava, Udvh. m. és *tanorok* ~ *tanárok* (falu közelében levő árkolás v. gyepü Balaton mell., utcaköz Somogy m. MTsz. (vö. PESTY FR., Magyarország helynevei I, 386. és HUNFALVY P., Ethnogr. I, 4—6 Zemplénben is.) | *Tehengyepü föle* (Kel. Szék.-ben — *gyépfüle* volna vö. ez összetétel hiányában: *tehen* Göcsej és Palócság, *gyépu* Göcsej és *föl*: fölső rész, tető Göcsej MTsz.

Tehát ezek és alakjaik megfelelői is általában ugyanott fordulnak elő, hol az eddigiek: Dunántúl és Ény.-on, főleg Dunántúl.

d) Udvarhelymegyei összetett melléknevek (BARTHA 17) pl. *rózsaszényü* (idősebbeknél Küsmöd: rózsaszínü) ~ *rózsaszényü* moldvai cs. MTsz. Szerémségből, vö. KARÁCSONYI J., A csángók eredete. Századok 1913. (Kel. Szék. *sziny*, *szinyü* *í-zó* vidékkel mutat összefüggést)² | *kúduforma idegön embör* (Kel. Szék. *kódu-sforma*) ~ vö. *kúdu* Baranya m. Ormány-ság, Szegedvid., *kúdu* Komárom m. Félegyháza, Mezőtúr, Kiskunhalas, Szentés, Szegedvid. MTsz. | Összetett melléknevi igenevek: *kakas-üllö* 'kecefája' Kopács, Somogy m. és *üllö* Csallóköz MTsz., *üllö* Udvh. m. Küsmöd is, saj. gy. | *tézsola rágó* Udvh. m. Mátisfalva, *tozsola-lábu* Erdővidék³ ~ vö. *tézsola* Dunántúl Balaton mell., Vas m., Őrség, Baranya m., Csallóköz, Heves m., Tolna m. MTsz. — Mind ugyanott, hol az eddigiek.

e) Összetett határozószók (BARTHA 19) és megfelelőik: *addég s addég* Udvh. m. (Kel. Szék. is előfordul *addig* és *addig* mellett *addég s addég* is) ~ *addeg* Bécsi K. (Dráva mell.), OZORAI, Christ. (Baranya m.) — tehát Alsódunántúl. (Ellenben pl. *addig* MA. Pozsony m. NySz. — Alsódunántúli é és felsódunántúli *í-re* vö.: BALASSA, Magy. Nyelvj. 40 és NyF. LXXI, 28, 66 stb.) | Udvh. m. *éccer-máccor*, *éccé-máccé* és *écci-mácci* néha (Oláhfalva) ~ vö. *echer* (olv. eccër) Lev T. I, 264 (Zalavár), *égyer* (olv. egycier) OZORAI, Christ. (Baranya m.) stb. NySz. [*é* helyett *í*, vö. MNy. XV, 74, előfordul az alsódrávai nyelvjárásban is, BALASSA i. m. 53] | *éppégös-éppég* és *éppengös-éppeng* Udvh. m. (éppen) ~ *épeg* és *éppég* Vas m. Őrség, *éppég* Göcsej, *éppég* Zala m. Tehát

¹ Kel. Szék.-ben Hszék: *lóistáló*; amaz ismeretlen.

² A *szinyü* *ü-je* MTsz. hibás.

³ Kel. Szék.-ben Hszék, Uzon, *tézsója j-vel*.

ezek is ugyanazon a területen, mint az eddigiek. — Vö. még BARTHA uo. Udvh. m. *szömötlő-szömiig*, *szömlő-szömiig* (utolsó szemig) és *végös végül* ~ *szöm* Szeged, Szlavónia, Somogy m., Csallóköz stb. MTsz. és NyF. LXXI, 31; *végös-telen-végig* Kiskunhalas, Csongrád m. MTsz.

f) Az összetett kötőszók (BARTHA 20) és megfelelőik közül jellemző pl. Udvh. m. *mihent* (mihelyt) *ő*-zéssel együtt (*vösszök*, *mihent kapok*)¹ ~ *mihent* Veszprém, Csetény, Kiskunhalas, Nagykőrös, Hódmezővásárhely, Csallóköz, Palócska; alakvált: *mihánt* Dráva m. Kopács, Szeged, Törökkanizsa, Csallóköz (mindenütt *ő*-zéssel együtt) MTsz. Ezek is íme általában a nyugatra eső magyarságnál, főként Dunántúl és a vele szomszédos részekben!

A fentiekben érdekes, hogy az udvarhelymegyei *ő*-ző rész alakjai a mellette levő Kel. Szék.-től általában különböztek, s nem a vele más oldalról közvetlenül érintkező erdélyi és a tiszántúli magyarsággal mutattak egyezéseket, hanem főként a Tiszától nyugatra eső és északnyugati magyarsággal.

2. A szótövek körében a) a névszótök a tárgyrag és a birtokos személyragok előtt zártabb véghangzójúak Udvh. m.-ben, pl. *embörököt*; *lőjányomot*; *kéncsöm* és *kincsöm*; *halatom*, sőt *halatot* (halottam, halottat, mint Kel. Szék. is), *á* után pedig általában *o* járja a szótöben: *ámotlan*, *ámottam* (Keresztúrvid.). A *tő* hosszú magánhangzója a keresztúrvidéki nyelvjárásban megmarad: *fácska*, *ládácska* (Kel. Szék. Hszék: *facska*, *ládacska*), *álája*, *álájok*, *melléjök* (nem mint Kel. Szék. Hszék. *alájik*, *melléjik*); *székér*, *bogár*, *kevés*, *szömét*; *nyárt*, *nyáral*, *sárt*, *gyükér*. De szép számmal vannak rövidhangzós alakok is, mint *esz* (ész), *eszöt* és *eszt*, *eszrevész* és *eszrevész* (Küsmőd saj. gy.), *fonal*, *tehen* és *tehenyök*, *akarmejik* (akármelyik), *müt hétön* és *hetfü*, *keccör*. *keccó* (és *kéccör* Küsmőd), *ehözött* (ill. *ehézett* uo.), *ösveny*, *szeker* is Oláhfalva, Csík közelében. A *v* tövűek közül jellemzők: *miel* (művel), pl. *mit mivész?* Farkaslaka saj. gy., *kőmies*, *miesnap*; *szova*, *szovát*, *jóvára*, *szüvök*, *sűrűitt*² (sűrít) Farkaslaka saj. gy. A helynevekben a Kel. Szék.-től eltérően *falva* h. *fala*: *Nagy- és Kisgalonfala* (— galambfalva), *Páfala* (és *Pálfala* is), *Lengyön- és Lengyénfala* (Lengyelfalva), *Telekfaláró*(l); *falvi* helyett *fali* pl. *kadicsfali* (Kel. Szék.-ben: *falvi*!) [BARTHA 59—62; KRIZA 553, 88, 529] stb.

A megfelelésekre térve a zártabb szóvéghangzójú tárgyesetek a palócban divatosak, de valaha általánosak voltak nyugaton Dtúl is (vö. HB.: *urot*, *utot* stb.). A birtokos sze-

¹ Az *ő*-ző részen, pl. Küsmődön, *méjent*, mint a Kel. Szék.-ben.

² Nem *sűrűit*, mint Nyr. VII, 324. és TMNy. 340 s utána BARTHA is i. ért. 40.

mélyragok előtt a zártabb hangzó általános Dunántúl: *lábom* stb. (TMNy. 282. jegyz.) A *fácška*, *szekér* stb. alakok ma is közmagyar és nyugati alakok. A *nyárt* ma is így van Sopron m.-ben; *nyárol* még Dtúl járja (TMNy. 297), *sárt* ~ szintén hosszú hangzóval: *sart* MünchK., *saara* FestK., *sárt* DECSI (mind Dunántúl, ill. Dráva mell.), ma is *sárt* Sopron megye TMNy. i. h. | *esz*t és *eszöt* ~ *esz'öt* GuaryK. (Dtúl) TMNy. 298., *fonal* ~ *fanal* Ipoly völgye MTsz., *tehen* és *teheny* Keresztúrvid. ~ *tehen* Göcsej, Nógrád, Gömör, Zemplén m., *teheny* Szlavónia. MTsz., Órség saj. gy. | *mát* (l nélkül) *hétén* és *hetfü* ~ *hetfe* Dunántúl Veszprém, Somogy, Fehér m. és Kiskunhalas, *hetfü* Szlavónia, Torna és Nógrád m. MTsz.: szótagzáró l elhagyása Dtúl stb. | *keccör* és *keccő* (Keresztúrvidék, Vadr. 504.) ~ *keccör* KazK. (Dunántúl) | *ehözött*, *mögéhül* ~ *mégehösztek* Baranya m. Ormányság | *ösven* (e-vel) ~ *ösvenét* Bécsi K., *ösuenit* Münch K. (Drávamellék, vö. Nyr. XLII, 146) | *gyüker* ~ *gyüker* Palócság, Gömör, Borsod m., *gyükér* Eger és vid. *gyükér* moldvai csáng. (részben Szlavóniából, vö. KARÁCSONYI J. i. ért.), *gyükerezés* Keszthely MTsz. | *szeker*, *szekerkő* ~ *szeker* Göcsej és Palócság MTsz. | *miel* ~ *miel* Abauj m., *mielő- nap* Palócság, Gömör stb. MTsz., *mies- nap*, *kő-mies* vö. *kü-mies* Göcsej uo. | *szova*, *szovát* Dtúl és Vác vidékén is TMNy. 324., *szovát* Esztergomvid., Komárom megye és Cegléd, *szovázat* Mátyusföld MTsz., | *jóvára* ~ *jova* Borsod m., *iouában* *vagyon* DECSI Adag. (Baranya megye), *jotokra* (olv. jótokra) *vagyon* MÉLIUSZ, Szt. Ján. (Somogy m.) NySz., | *falva*, *falvi* h. *fala*, *fali*, *Pá(l)fala* vö. *Apátfala*, *Mikófalára*, *páfalyi* Palócság; *Szabófala*, *Tamásfala* moldvai cs. TMNy. (a két utóbbi szlavóniai eredetű, vö. fentebb.)

b) Az *igetövek* közt jellemzők az udvarhelymegyei székelv nyelvjáráshoz az efféle alakok: *elindúnak*, *indútok*; *mégfőröszlek*, *kérdöttem* és *kérdöttem*, *mégátta* (megáldta) és *megá(l)dotta*. A -t végű igék mindig ú. n. kötőhangzó nélkül járnak: *köttem*, *kötték*, *fékötted* (felkötötted, Farkaslaka saj. gy.), *futtam*, *sütte*, *ütte*. Nyikó mentén van *kéne* is: Farkaslakán *monna* (mondana), *sikót* (sikolt) saj. gy. Zártabb tőhangzók jelentő mód befejezett cselekvésben: *ivutt*, folyó cselekvésben: *hívu*, sőt *hívu*l (*hi*). A hangzónyújtások közt pl. *fökél*, *ékél*, sőt *föké(l)*, *éké(l)* is. (Kel. Szék.: *fél*- és *élkél*.) Az ú. n. hangzóvesztő igék közt: *szörzöttem* és *szérzöttem*, *pöllen* és *pöllen* (pörölni) alakok járnak. A *megyen* ige alakjai: *mögyök*, *mögyön* és *mönyök* (vö. fentebb is) Nyikómentén: *ményék*, *ményök*, *méssz* Küsmöd saj. gy., *ménsz* Olasztelek, Homoród-vid., *mönyén*, *méne* Siménfalva, *mönnyek* Kadicsfalva, *ménny* Homoródvid. (ld. BARTHA i. érték. 56—59.).

A megfelelőseket nézve: *indútak* ~ *még-indút* Somogy m. MTsz. | A *futtam*, *vettem*-félékre vö. *futta*, *futtatok* BécsiK. (Dráva mell.), *futták a fegyverek élet* Komj. (Nyitra m.),

rettel, vetted Bécsi K., *juttak* MünchK. (Dráva mell.), *vettem* TINÓDI (Baranya m.), *mög-ütték* Palócság is, *futtam* Göcsej stb. | *kéne* ~ *kénék, kék* Nagykőrös és vid., Torontál, Debrecen stb. MTsz., | *monna, sikót*: így Dunántúl is | *ivutt, hívutt* ~ *iyutt* MA., Scult. (Pozsony m.), *ivott* és *ivutt*, Egerben is MTsz., | *hivul, szivul* vö. Dtúl, Veszprém, Baranya, Csallóköz stb. uo. | *mögyök* vö. *mégyök* Szlav., *ményék* ~ *menyek* Érdy K., *meeny* JordK. (Dráva mell.), *menny el* MA., Bibl. (Mátyusföld); *mönyök, mönyön* ~ vö. *mönök* Somogy m. Csurgó-vid. MTsz.

Ime, itt is minden adat párja főként Dunántúl s az ezzel kapcsolatos részeken fordul elő; az udvarhelymegyei székelység nyelve ezzel a magyarsággal mutat közelebbi egyezést, több tekintetben a kel. székellyel együtt. Mindez a székelyek eredetének kérdése szempontjából is fontos. ERDÉLYI LAJOS.

A -si képző alaktanához.

ZOLNAI-nak A -si képző eredete című értekezése (Nyelv. Ért. XXIII. k. 10. sz.) valóban mintaszerű nyelvtörténeti és nyelvlélektani tanulmány ugyan, de — talán nem veszi ezt rossz néven az érdemes szerző — nem vagyok megelégedve azzal, amit e képzőnek a *kiváncsi, ugráncsi* és *turcsi* esetében észlelhető -*csi* változatáról mond, és hiányát érzem benne a *kapzsi* (: *kabzsi*) és *tömzsi*-félék esetében észlelhető -*zsi* változat magyarázatának is.

A -*csi* végűekről elég bizonytalanul nyilatkozik ZOLNAI (i. h. 23. l.):

„Ami végül a szintén igei alapszavú három -*csi* végű szót, a *kiváncsi*-t, *ugráncsi*-t és *turcsi*-t (l. MTsz.) illeti, amelyeket LEHR a *kap-si, töm-si*-félékkel egy kalap alá fogott, ezeket én nem merem a -*si* képzős szavak közé sorozni és származásukról határozott véleményt egyelőre nem mondhatok. A *kiváncsi* és *ugráncsi* szavakat a TMNy. is nem világos keletkezésűeknek mondja (549. l.). Az *ugráncsi* talán az *ugráncsol* igének (l. MTsz.) olyan játszi névszói alakja, mint a főntebb tárgyalt *bódori, csikori*-félék. Mind a három alakot azonban akár szintén -*si* képzős eredetűnek tekinthetjük, azzal az *s > cs* hangváltozással, amelyre elég sok a példa nyelvünkben (vö. *likasos > likacsos, golyóbis > golyóbics* stb. l. még pl. MNy. XIV, 69).“

Én a magam részéről nem látok okot arra, hogy e három szó végzetében ne a -*si* képzőt lássuk. *Kiváncsol, turcsol*, vagy akár *kiváncsog, turcsog*-féle igéknek, amelyeknek *kiváncsi* és *turcsi* -*i* képzős tréfás főnévi származékai lehetnének, sehol semmi nyomuk. *Ugráncsol* ige van ugyan, de csak Erdélyben; s így nem valószínű, hogy a Veszprémből és Zalából közölt *ugráncsi* ennek az igének volna ugyanilyen főnévi származéka. Sokkal természetesebb tehát, hogy *kiváncsi*-t és *turcsi*-t a

kiván és *túr* igékből, *ugráncsi*-t pedig a köznyelvi *ugrándoz* tövéből való *-si* képzős származéknak tartjuk, vagyis olyanoknak, mint amilyenek a ZOLNAI-tól is tárgyalt *kapsi* (∩: *kabzsi*), *tömsi* (> *tömzsi*), *harapsi*, *böksi*, *kuporsi* és *buksi*. Csakhogy nem azzal a független *s > cs* változással magyarázom a *-si* képzőnek e három esetben való *-csi* változatát, amellyel ZOLNAI, hanem egy más, függő *s > cs* változással, amelyet eddig tudtommal még nem emlegettek nyelvészeti irodalmunkban. Nem kivételnélküli hangtörvényként, de azért elég gyakori hangváltozásként azt észlelhetjük ugyanis, hogy *l, n, r* + dentális spirans között inetimologikus *t* fejlődött, amely a rákövetkező spiranssal természetesen affrikatává egyesült. A bennünket most elsősorban érdeklő *ns > ncs* változásra¹ vö. *korántsēm*, *nincsen* (*nincs*), *séhuncsē* (nép), *innencsō* (MTsz.), *mihencs*, *miháncs* stb. (MTsz. *mihelyest* a.), *kurrencs* (Nyr. X, 567), *preferencs* (u. o.), sőt éppen *kiváncság* helyett is van a népnyelvben *kiváncság* (Nyr. IV, 331).² Ezek sorába tartozik nézetem szerint **kiváncsi*, **ugráncsi* > *kiváncsi*, *ugráncsi* is. A **tursi* > *turcsi* fejlődést magyarázó *rs > rcs* változásra, sajnos, nem tudok egyetlenegy biztos példát sem idézni, de elég sokat idézhetek helyette az ugyanilyen természetű *rsz > rc* változásra. Pl. *Barca* (MELICH: MNy. XI, 244), *Karcag* (NÉMETH: MNy. XVIII, 126), *Laborc* (MELICH: Magy. Nyelvtud. Kézik. I, 6:19), *Marcal* (u. az: MNy. II, 105), *Tárca* (u. az: MNy. XIX, 71), *Tarcal* (u. az: MNy. II, 105; VIII, 343), *korcovágy* (K. P.: MNy. XII, 23), *orca* (SZINNYEI: NyK. XXVII, 240), *toporcol* 'topogva jár' (CzF.) is < **toporszol* (mint *vonszol*, *unszol*), és a régi *marcong* (*marcangol*) igében is valószínűleg a gyak. *-sz* képző rejlik.

Megjegyzem még ehhez, mert ZOLNAI-nak, úgy látszik, elkerülte a figyelmét, hogy *kapsi* (∩: *kabzsi*)-nak is volt régebben *kapsi* alakváltozata. (Vö. NySz.) Ez olyan hangváltozás eredménye, mint amilyenek pl. *lépcső*, *lépcsél*, *kapsol* (< **kapsol*; a *kapocs* főnév analogiás elvonás), vagy *bökcse*, *szökcse* (> *szöcske*), *hágcsó* (*hákcsó*).

A *-si* képzőnek néhány esetben észlelhető *-zsi* alakváltozatáról egyáltalán nem nyilatkozik ZOLNAI. Lássuk tehát, hogy mi lehet ezen *s* helyén álló *zs* magyarázata.

A számbavehető adatok a következők: *kapsi* > *kapzsi* (*kabzsi*), *tömszi*, *lebzsi* és *habszi* (CzF.; ∩: *hapsi* vagy *habzsi*?). Ez utóbbi kettő ZOLNAI (i. h. 21. l.) szerint (és szerintem is) nem tartozik ide, mert ezek nyilván a *lebzsél* és *hapsol* ~ *hab-*

¹ Az *ls > lcs* változás eseteit MSzT. c. könyvemben az *olcsó* szó történetéről szóló cikkben idéztem.

² Érdekes ebből a *szen* pontból a *suplenc* 'helyettes (káplán?)' szó is, melyet nemrégiben egy baranyamegyei ref. paptól hallottam. Ez nyilván úgy keletkezett, hogy a lat. *suplens* (olv. *szuplens*)-ből az *sz* és *s* helyesréjével **suplensz* lett, s ebből *n* és *sz* közötti inetimologikus *t*-vel *suplenc*.

zsol igéknek -i képzős származékai. Sőt ZOLNAI még a *tömzsi*-t is hajlandó a *tömzsöl* -i képzős származékának tartani (bár közvetlenül a *töm*-ből való származását sem tartja lehetetlennek), de ezt már nem tartom valószínűnek, még pedig az *ugráncsi* fentebb tárgyalt esetéhez hasonlóan azért nem, mert *tömzsöl* csak székely tájszó (vö. MTsz.), a *tömzsi* pedig, bár ma már köznyelvinek tekinthető, a MTsz. adatai szerint eredetileg alföldi tájszó volt. De másrészt azt sem tartom valószínűnek, hogy *tömzsi* közvetlenül a *töm* ige származéka volna. Jelentése miatt ugyanis inkább azt hiszem, hogy a *tömött* igenévnek játszi rövidítése és egyúttal megtoldása a -si képzővel. (Ugyanilyen esetek *ugrándoz*: *ugráncsi* és *kuporog*: *kuporsi*.) De akár közvetlenül a *töm* igéből, akár a *tömött* tövéből származott, miért hangzik a joggal elvárt *tömsi helyett *tömzsi*-nek?

Zöngés és zöngétlen mássalhangzók hasonulása a magyarban általában hátraható szokott lenni (pl. *dobtam* > *doptam*), de úgy látszik, hogy *r*, *n*, (*ŋ*?), *m* (vagyis olyan zöngések, melyeknek nyelvünkben nincsen zöngétlen párjuk) + zöngétlen találkozása esetén néha előreható. Ha azt látom, hogy a *Bongárd*, *Vingárd*, *Házsongárd*, *Kurd*, *borz*, *torzsa*, *dörzsöl*, *pörzsöl*, *horzsol*, *andalog*, *zsendice*, *mind*, *vonz*, *kanzsa* (MTsz.), *kandzsi* (MTsz.), *lándzsa*, *kandzsó* (Dug. Péld. II, 180), *zsémb*, *hőmbölyög* szavak hangtörténetében *r* után *t* > *d*, *sz* > *z*, *s* > *zs*; *n* után *t* > *d*, *sz* > *z*, *s* > *zs*, *cs* > *dzs*; *m* után *p* > *b* változás történt, s ha továbbá azt látom, hogy szóvégi *n* után nemcsak *t*, hanem *d* is fejlődött, pl. *rubint*, *forint*, *forspont*, nyj. *rozmarint*, *tulipánt*, *majoránt*, *csalánt*, *kappant*, *szappant* stb. és *belénd*, *galand*, nyj. *girind* (görény), *talánd*, *ittend*, *ottand*, *osztánd* stb., szóvégi *m* után pedig csakis *b*: *comb*, *gomb*, *lomb*,¹ akkor hajlandó vagyok ezeket, az eseteknek nem éppen csekély számára való tekintettel, nem egyszerű hangváltásoknak, hanem előreható hasonulás szórványos eseteinek tekinteni, és a hasonulásnak kivételesen előreható voltát éppen annak a körülménynek tulajdonítani, hogy az *r*, *n*, (*ŋ*?), *m* hangoknak a mi nyelvünkben nincsen zöngétlen párjuk. Azt hiszem, hogy a *tömsi > *tömzsi* változás is ilyen szórványos hasonulás eredménye.

Már a *kapzsi* (*kabzsi*) esete egy kissé nehezebb kérdés. Hogy ez a szó a *kap* igének -si képzős származéka, abban SZILY (MNY. XIX, 127) ellenére is alig lehet kételkedni; hisz régebben általában *kapsi*-nak írták, és a régi nyelvből kimutatható 'préda' jelentése csak kikövetkeztetés a SZILY-től idézett régi *kapsira ad*, *kapsiba jut*-féle szólásokból. Csak a

¹ A *rozmarin* > *rozmarin*, s éppen így *puszpáng*, *sing*, nyj. *éppeng*, *immáng*, *osztáng*, *csaláng*-félék, s még inkább az *annyirag*, *messzég*, *szinteg*, *fuss-szag*-félék *g*-jének hangtörténeti vagy fonetikai okáról egyáltalán semmit sem tudok.

kapsi > *kabzsi* hangváltozás oka szorul tehát magyarázatra.

Én azt hiszem, hogy e szokatlan *ps* > *bzs* változásban aligha láthatunk a szó szoros értelmében vett hangváltozást, mert két szomszédos mássalhangzónak együttes zöngésülése egyébként egészen szokatlan jelenség nyelvünk hangtörténetében. Én legalább ezenkívül csak a *pünköst* > *pünközd*, *Süköst* > *Süközd* és az *aptál* > *abdál* 1. 'tákol'; 2. 'nagyjából kifarag' (vö. EtSz.) példáját tudnám idézni; de ezek sem egészen biztos példák,¹ mert lehet, hogy az előbbi két esetben tulajdonképpen csak *t* > *d* változás történt, mely azonban hangtörvényszerűen maga után vonta a megelőző *s*-nek is a zöngésülését, az utóbbi esetben pedig talán a rokon jelentésű *szabdal*, *vagdál*, *fúrdal* igék hatása okozhatta az *aptál* hangsorának változását. Valószínűbbnek tartom ezért, hogy a *kapsi* > *kabzsi* esetében észlelhető feltűnő változásnak is lélektani oka van. Azt hiszem ugyanis, hogy abban az arányban, amint a *kap* igének eredeti 'haschen, greifen, ergreifen' jelentése helyébe mindjobban előtérbe nyomult a ma már elsővé vált 'bekommen' jelentése, a *kapsi* melléknév lassanként elszigetelődött a *kap* ige családjától, és a *kapdos* (*kabdos*) származék családjához csatlakozott szorosabban; mert hiszen *kapsi* nem az olyan ember, aki sokat *kap* ('bekommt'), hanem az olyan, aki önző módon, mohón *kapdos* minden legkisebb haszon után. A *kapdos* (*kabdos*) ige hatása alatt válhatott aztán lassanként a *kapsi* ejtés is *kabzsi* ejtéssé. Hasonló ehhez az az eset, hogy az egykor *hapsol*-nak ejtett igét (vö. NySz.) ma *habzsol*-nak ejtjük. Ez az ige ugyanis nyilván a mohó evésre vonatkozó *hap* hangfestő szónak gyakorító *-sol*, *-söl*, *-söl* képzős származéka. (Vö. CzF. *habzol* a.: „Mohón iszik [?], mint a kutya, *habs*, *habs* [*haps*?] hangot hallatva.“ Szerintem azonban inkább arra a *hap*-féle hangra gondolhatnánk, mely akkor hallatszik, mikor a kutya valamely feléje dobott falat vagy egy légy után *kap* a szájával; tehát *hapsol* < *hap-sol*, nem pedig CzF.: *haps-ol*). De mivel ez a hangfestő *hap* nem igen tudatos, azért a nyelvérzék a *hapsol* igét idővel a *hab* szó családjához fűzte, mintegy úgy értelmezve, hogy: 'olyan mohón eszik, hogy *habzik* tőle a szája'. (CzF.-ék is bizonyára ezért írták *b*-vel *habzol*-nak!) Igaz, hogy a zöngétlen *s* előtt a rendes hátraható hasonulással a zöngés *b* helyébe is zöngétlen *p*-nek kellett volna lépnie (tehát **kabsi*, **habzol* > *kapsi*, *hapsol*), de e két esetben éppen azért történt előreható hasonulás, a rendes *bs* > *ps* helyett *bs* > *bzs*, hogy érezhetőbb legyen e két szónak a *kapdos* (*kabdos*) és *habzik* családjához való (vélt) tartozása.

HORGER ANTAL.

¹ Az ellenkező jelenségre, két szomszédos zöngés mássalhangzónak együttes zöngétlenülésére biztos példák *lapda* (*labda*) > nyj. *lapta* és *csapda* (*csabda*) > nyj. *csapta*.

A hangos olvasás és írás.

Újabb adalékok a jelenség történetéhez és természetrajzához.

I.

Egy, néhány évvel ezelőtt közzétett, dolgozatomban¹ — úgy gondolom — valószínűvé sikerült tennem, hogy mindazt, amit az izolált olvasó ma némán, önmagának olvas, az ókorban úgyszólván *kizárólag és természetesen fennhangon olvasta*, és az ókor nyomán haladt még a középkor is; ugyanígy többnyire fennhangon írtak, vagyis az izoláltan író ember, ha már másnak nem diktálhatott (ez volt az írás megszokott formája), önnönmagának „mondta tollba“ a szöveget.

Mindezt adalékokkal igyekeztem bizonyítani. Ezek az adalékok egészen sajátosak: a jelenségnek közvetett, burkolt tanúbizonyosságai. A fennhangon való olvasásról, általában az olvasás technikájáról éppoly kevésbé írtak a távoli múltban, mint ahogy magunk is alig írunk-beszélünk a jelenkori olvasás technikájáról. Adalékaink tehát olyan részletek ókori, középkori vagy még újabb írókból, amelyek akár valamely olvasó- vagy írójelenetet örökítenek meg (s ebből aztán kikövetkeztethető, hangos volt-e az írás vagy néma), akár pedig a nyelv és a stílus rejtett rugóinak vizsgálata vezet rá bennünket azokra az akusztikus hatásokra, amelyekre az ókori író bizton számíthatott. Módszeres gyűjtés itt önként értetődően alig képzelhető. Be kellett érnem azzal az anyaggal, amelyet a véletlen — különféle olvasmányok véletlene — játszott a kezemre; mástól alig-alig kaptam adalékokat, inkább az értelmezésben voltak némelyek segítségemre.² Hogy e figyelemreméltó jelenségnek kutatását úgyszólván egymagam folytattam, ennek egyik okát abban látom, hogy maga a probléma is csak kevésbé volt ismeretes; irodalma a kérdésnek nincsen,³ s dolgozatom csak ebben az esztendőben láthat német nyelven napvilágot. Kétségtelennek tartom, hogy ezt a jelenséget, amely egykép érdekli a filológiát és az esztétikát, a kísérleti lélektant és a pedagógiát, hovatovább módunkban lesz alaposabban megismerni, ha egyszer többen fognak olyan részletekre figyelni, mint amikre olvasmányaim során hosszú időn át magam figyeltem.

Ebben a cikkben a fent idézett dolgozatom megjelenése óta kezem közt felgyülemlett számottevő újabb anyagból nyujtok szemelvényeket. Noha arra törekszem, hogy ez a közlemény

¹ „Voces Paginarum.“ Adalékok a hangos olvasás és írás kérdéséhez. Budapest, 1921. Franklin-Társulat kiadása. (Alább rövidítve: VP.) Vö. MNy. XVII, 127—8.

² Atyámon kívül köszönettel tartozom NORDEN EDUÁRD és DORNSEIFF FERENC berlini egyetemi tanár uraknak, akik adalékaim megítélésében és értelmezésében a gyűjtés kezdetétől mind a mai napig lekötelező szívességgel vettek részt.

³ Az egész ú. n. irodalom néhány sor és jegyzet, vö. VP. 5.

önmagában is érthető legyen, természetesen helyesnek látszott az eredeti dolgozat keretét és gondolatmenetét megőrizni s eredményeit ismertekként feltételezni. E cikk tehát a Voces Paginarum c. dolgozatnak csupán kiegészítése.

II.

1. Néma olvasás — rendellenesség. (VP. 6—11.)

Régebbi bizonyítékaim egy része olyan helyekből telik ki, amelyek néma vagy túlhangos (extatikus) olvasásról mint rendellenességről számolnak be. Ha a néma olvasás abnormitás, *a normális mód csak a hangos olvasás lehet.* Ilyen természetű maga a jelenség locus classicusa is: SZENT ÁGOSTON Konfesszióinak egy helyén (VI, 3; VP. 4—5.) a szobájában egyedül ülő Szent Ambrusról ír, akinek „szeme a lapokon járt, elméje az olvasottak értelmébe hatolt, a hangja azonban és a nyelve pihent.“ Ágostonnak és társainak — e merőben szokatlan jelenet szemtanúinak — Ambrus néma olvasása nagy fejtörést okoz: a magyarázatát keresik. Ezeknek az abnormitás-adalékoknak számát eggyel szaporíthatjuk; PLUTARCHOS Brutus-életrajzában (5.) a következő anekdotát olvassuk:

„Amint beszélik, Caesar sem volt közömbös Brutusszal szemben. Alárendelt tábornokainak a csatában a következő parancsot adta: ne öljék meg Brutust, hanem kíméljék és vezessék hozzá, ha önként megadja magát; ha azonban foglyulejtése ellen határozottan védekeznek, bocsássák útjára, és ne alkalmazzanak erőszakot vele szemben. — Caesar ezt, amint mondják, Brutus anyjának, Serviliának kedvéért tette. Még ifjúként ugyanis — amint valószínű — biztos tudomást szerzett arról, hogy Servilia örületesen szerelmes belé; minthogy pedig Brutus éppen legizőbb szerelmük idejében született, nyilván az volt a hite, hogy Brutus a tulajdon fia [t. i. Caesaré]. A következőt is beszélik: Mikor a szenátusban a meglepő, fontos Catilina-ügy tárgyalatott, amely Rómát oly közel sodorta a pusztuláshoz, Cato és Caesar ugyanabban az időben léptek elő és vitatkoztak felfogásuk felett. Ebben a percben Caesarnak kívülről kis cédulát hoztak be, amelyet ő néma n olvasott el. Cato így kiáltott fel: »Mégis csak gyalázatos dolog Caesartól, hogy közléseket és írásokat fogad el az ellenfelektől!« Most szörnyű láрма keletkezett, Caesar azonban egész egyszerűen átnyújtotta a levélkét Catónak. Ez elolvasata: tulajdon nővérének [Catóénak] egy szerelmes levélkéje volt. Erre odaadta azt Caesar elé, e szavakkal: »Am legyen igazad, te részeges!« — és előlről kezdte a javaslat ellen szóló szónoklatát. Ezen az úton lett Serviliának Caesar iránt érzett szerelme közbeszéd tárgya.“

Ez az indiszkrécio számunkra kettős értékű. Egyfelől azt bizonyítja, hogy a szokás erején társaságban és gyülekezetekben még személyes leveleket is fennhangon olvastak el; ha valaki nem így cselekedett, — mint ebben az esetben Caesar — rendkívüli feltűnést keltett. Cato maga erre mindjárt a leg-

találóbbr bizonyítékot szolgáltatja: nővérenek szerelmeslevelét okvetlenül fennhangon kellett elolvasnia, — az anekdota utolsó mondata ezt illetően minden kétséget kizár.¹

2. *Olvasás — hallás — megértés: az ókori felfogás számára hármasság.* (VP. 11.)

A szem, a fül s az értelem munkáját nem, vagy csak nagy nehézségek árán lehetett az ókorban egymástól elkülöníteni: erről tanuskodik néhány újabb adalékunk (a többi közt a fentidézett részlet Szent Ambrus olvasásáról is).² A tanulatlan ember ezt a három műveletet még nem volt képes zavartalanul egyesíteni: vagy szemével olvasott s hangja akadt el, vagy pedig annyira megerőltette e kettős munka, hogy az olvasottakat már nem értette meg. Az *írott szó* (az ókor elmélete szerint) csak *holt betű*, jel a szem számára, hogy a fül útján jusson el az értelembe az, amit az írás magába foglal.³

Alább szó lesz a hangos olvasás elnémulásáról is. Itt érzük be arra való utalással, hogy a modern néma olvasás éppen ezt az egységet bontotta fel; a hallás kiesett a láncból, olyannyira, hogy ma már a kísérleti lélektan azt a tételt is felállíthatja, hogy gyors és helyes megértés csupán (vagy elsősorban) a néma olvasás útján érhető el, — a hangos olvasás egyenesen meggátolja azt.⁴

3. *Kihallgató-jelenetek.* (VP. 11—15.)

Adalékaim javarésztét ókori írók munkáinak olyan részleteiből merítettem, amelyekben egy-egy izoláltan (vagyis modern felfogás szerint szükségképen némán) olvasó fennhangon olvasásának tanúja lesz valaki s vele együtt mi is; e „kihallgató-jelenetek“ sorát itt néhányval megtoldhatjuk.

Első dolgozatomban ismertettem Kydippe és Akontiosz szerelmi történetét: A legény úgy akarta a leányt hajlamossá tenni, hogy egy almába belévájta ezt a fogadalmat: „Artemiszre esküszöm, hogy Akontiosz felesége leszek.“ Ezt az almát Kydippének sétája közben rejtekhelyéről a lába elé gurította az ifjú. S minthogy a dolgok rendje szerint minden írást, tehát ezt is akarva, nem akarva fennhangon kellett a leánynak elolvasni, a fogadalom „érvényessé vált“. (VP. 13)

¹ Ha PAULUS DIACONUS (VIII. sz.) külön kiemeli egy költeményében, hogy egy „meglepő verset néma szemekkel olvasott el“ („luminibus tacitis quae postquam cuncta notavi — Terruerunt animum fortia verba meum“ Carm. XXII, 3. edid. Neff.), akkor joggal tehető fel, hogy a normális olvasásmód ebben a korban is a hangos volt.

² Csak a *hármasság* gondolata alapján értjük meg teljesen e szavakat: oculi ducebantur per paginas et cor intellectum rimabatur, vox autem et lingua quiescebat.

³ „Ita fit, ut cum scribitur verbum, signum fiat oculis, quo illud, quod ad aures pertinet, veniat in mentem“. (Aug. De Magistro, IV.) — Vö. a 35. lapon közölt másik Szent Ágoston-idézetet.

⁴ Vö. a 36. lapot.

Bizonyos fokig rokon ezzel az anekdotával egy verses utcai felirat, amelyet a pompejii bazilika falán fedeztek fel: „Az a lány, akinek egyszer szerelmi vallomást irtam [t. i. valami házfalra], és elolvasta, jog szerint az én kedvesem már. De aki árat is mond hozzá, nem az enyém, hanem mindenkié.“ („Quoi scripsi semel et legit [fennhangon!], mea jure puellast — quae pretium dixit, non mea sed populi est.“ Anth. Lat. ed. Buecheler-Riese. I, No. 942.) Ez az „olvastató-tréfa“, úgy tudom, a városi köznép világában máig is él: „Imádlak...“ írja a szerelmes, és ugyanígy olvassa a mit sem sejtő címzett is; gyermekek is ismernek hasonló tréfákat.

A Kydippe-novellát egyébiránt OVIDIUS feldolgozta (Heroid. XXI.). De kihallgató-jeleneteink számát Metamorphosésének egyik elbeszélése is szaporítja; ez a novella (IX, 453—634) Byblisnek fivére, Caunus, iránt érzett bűnös szerelméről szól. A lány azon töpreng, miként adja érzelmeit bátyjának értésére. A hosszú, kínos tételődés eredménye egy levél, amelyet Byblis fivérének ír, gondosan lepecsétel, és így ad át egyik hű szolgájának. A szolga nyilván csak annyit tud, hogy a levél „igen bizalmas természetű“; hiszen parancsa úgy szól, hogy az írást „alkalmas percben“ kézbesítse címzettjének. Ezt meg is teszi: lezárta n (latentia verba) adja át néki a levelet. Alig olvasott azonban Caunus néhány sort, megdöbben és hirtelen haragjában eldobja a levelet, amelyet az imént kapott s részben elolvasott, alig-alig tudván túrtörtetni magát attól, hogy a reszkető szolgát arcul üsse, így kiált: „Fuss, míg futhatsz, tilos kéj hírhozója, te! Halállal bűnhődnél, ha sorsod nem vonná maga után családunk szégyenét...“ (572—6).

Ezeknek a szavaknak csupán akkor van értelmük, ha a szolga a levél szörnyű tartalmát már megismerte. Valószínűtlen, hogy úrnője maga avatta bele titkába; miért is tette volna? Csupán az tehető fel, hogy Caunus a levelet — amint ez természetes is — mitsem sejtve fennhangon olvasta el a szolga előtt. Csupán Servilia szerelmeslevelére kell gondolnunk, amelyet Cato akaratlanul az egész szenátus előtt felolvasott, hogy megértsük: miért hagyta meg Byblis szolgájának, hogy „apta tempora“-t keressen a levél átadására.¹

Egy priaposi epigrammának köszönjük a hangos olvasás további bizonyítékát; az epigramma ugyancsak kihallgató-

¹ Meg kell említenem, hogy NORDEN EDUÁRD e hely értelmezésében nincsen velem teljesen egy véleményen. Erről szóló levelében ezt írja: „... schwankend macht mich folg. Erwägung. Ob der Dichter nicht voraussetzte, dass der Diener den Inhalt, wenigstens den allgemeinen, des Briefes kannte? Ich möchte es glauben. — Selbst wenn man aber nicht annehmen wollte, dass Byblis den Diener ins Vertrauen zog, bliebe immer noch die Annahme, dass dem Diener Verdacht auftauchte, als er beauftragt wurde dem Bruder einen Brief der Schwester zu überbringen, wo dieser doch der mündliche Verkehr freistand. — Schliesslich: der Diener spielt hier die Rolle des vertrauten Vermittlers, wie die nutrix in der Phaedra-Hyppolitos-Sage...“

jelenetet örökít meg. Magunk előtt látjuk az előkelő rómaid, amint kertjében ül, — sőt talán alá s fel sétál — s Homéroszát olvassa. Fennhangon tanulmányozza, mert a kerti Priapos-szobor okul belőle. Urának hangos olvasása a műveletlen nyers istenséget, aki egyébként soha könyvet nem forgat, Homérosz-tudóssá neveli; alkalma van ugyanis urának egész tudományát meghallani:

„Ha pórként netán tudatlanul mondtam volna itt egy s mást, nézd el nékem: a gyümölcsös a birodalmam, — nem könyveket bujok én! De pallérozatlan létemre annyszor voltam itt kénytelen gazdám olvasását hallani, hogy végül is megtanultam a homéroszi kommentárokat.“

„Rusticus indocte si quid dixisse videbor,
da veniam: libros non lego, poma lego.

Sed rudis hic dominum totiens audire legentem
cogor Homericas edidicique notas.“¹

Természetes, hogy a keleti ókor a Bibliának olvasását sem képzelhette el másként, mint hangosan. Igen jellemző erre a következő anekdota, amelyet a Talmudnak köszönünk:

„Dávid így szólt a Szent [az Ursten] előtt: Világnak Ura, add tudtomra végemet! Erre Ő így válaszolt: Elhatározásom az, hogy a húsnak és vérnek végét nem adom tudtára. Erre így folytatta kérését: Mi a napjaim mértéke? Isten felelt: Elhatározásom az, hogy az embereknek nem adom tudtára napjaiknak mértékét. Bárha megtudhatnám, folytatta Dávid kérdését, mikor lesz végem? Erre így válaszolt Isten: Szombat napján fogsz meghalni. Engedd, kérte Dávid, hogy vasárnap halhassak meg! Isten így válaszolt: Selomó fiad uralma elkövetkezett, és az egyik uralom a másikat egy hajszállal sem szoríthatja hátrább. Akkor legalább, kérte Dávid, szombat-nap előestéjén szeretnék meghalni. Isten így felelt: Egy nap a te kikötőidben jobb, mint ezer. [Zsolt. 84.] Szívesebben veszek egy napot, amelyen ülsz, és a törvények tudományával foglalkozol, mintsem ezer égő áldozatot, amit egykor fiad, Selomó, nékem az oltáron fog bemutatni. Erre Dávid minden szombaton ült és egész nap tanult. Azon a napon, amelyen lelkének pihenőre kellett térnie, a halál angyala eléje lépett, de nem tehetett ellene semmit, mert szája nem hagyott fel a tanulással. Erre így szólt [az angyal]: Mit művelek veled? Erre a halál angyala a kertbe ment, amely [Dávid] lakása mögött nyílt, felkúszott a fákra és megrázta azokat. Mikor pedig Dávid kiment, hogy utána nézzen, leszakadt alatta a lépcső, amelyre felhágott: erre elhallgatott és lelke nyugovóra tért.“ (Szombat. XXXa.)²

¹ Carm. Priap. ed. Buecheler, LXVIII. — Az istenszobor nemcsak homéroszi szöveget hall, hanem kommentárt is, mert a notae megfelel a görög glosszáknak, vagyis ritkább szavak körülírásának.

² A Kelet iskolai és imaház-élete még sokkal mozgalmasabb és lármásabb volt, mint a Nyugaté: „Ein lautes Lesen versteht sich bei dem lebhaften Temperament der Orientalen von selbst; dass es ein kantilierendes war, wird nicht bloss für Thoralectionen, sondern infolge der Angewöhnung auch für gewöhnliches Lesen zu gelten haben. Des besseren Studiums wegen wurde durchaus nur das laute Lesen anempfohlen. — Der Korrektor musste zu

4. Fokozatosan halkuló olvasás a kolostorokban. (VP. 15.)

„A hangos olvasásnak azonban nemcsak fültanúi voltak, hanem természetszerűen áldozatai is, olyanok, akik pihenésük vagy mástermészetű foglalatosságuk közepette kénytelen-kelletlen hallgatták egy-egy fennhangon olvasó mormolását.“ A hangos olvasás egész probléma-komplexuma jelentősen bonyolultabbá válik, mióta a könyvműveltség a kolostorokba húzódik vissza. Minden kolostori közösség olyan embereknek kisebb vagy nagyobb csoportja volt, akiknek életében az olvasás igen fontos szerepet játszott. Ennek egyik következménye az, hogy a középkori kolostori élet kibontakozásával az izolált és a csoportos olvasást, felolvasást, biblia-olvasást, hangos és néma imákat¹ már nem különíthetjük el egymástól, és az erre vonatkozó terminológia is hozzájárult, hogy az V. századtól fogva a hangos és a néma olvasás már alig különböztethetők meg. Ez azonban azt is jelenti, hogy a kolostorok mindennapi életében oly olvasó-rendszer honosult meg, mely az ókor érzése számára idegen volt. Ennek egyfelől praktikus, másfelől eszmei okai voltak. Praktikus okai: mert a nagy közös olvasó- és munkatermek (amelyekben egyébiránt gyakorta nehéz másoló-munkát is végeztek) a hangos olvasást mindinkább lehetetlenné tették; eszmei okai: mert a szerzetesi élet ideálja nemcsak az antik retorikával, a pátosszal, az élőszó gyönyörűségével volt ellentétben,² hanem általában ellensége volt magának a szónak és a beszédnek is, legmagasabb rendű céljainak egyikét a szerzetesség a silentium-ban látta, a benső jámborság és az áhitatos meditáció eme leg-hathatósabb eszközeiben.

Már JOHANNES CASSIANUS (Kr. u. 400. körül; vö. VP. 11—12.) idejében, úgy látszik, a figyelmes olvasás lehetetlen volt a közös olvasóteremben. Talán lassan rájöttek arra is, — amit mi, modern emberek, nagyon is jól tudunk — hogy a fennhangon

Zwecken des Korrigierens den Text neuerlich lesen, vielleicht sogar laut lesen. Auch beim Schreiben las man den Text laut aus der Vorlage.“ (S. KRAUS, Talmudische Archäologie, III. S. 181. u. 163.) Vö. u. e munkának a hangos tanulásról szóló érdekes jegyzeteit is, I. S. 227. kk.

¹ A hangos és néma imának problémája keresztényi időkben, az olvasó-ima (az imakönyv, a Biblia és a zsoltároskönyv) elterjedésével felettebb nehezen különíthető el a hangos és néma olvasás probléma-komplexumától. Ha a középkori szerzetes a Szentírást vagy valamely más épületes könyvet (legendát, kollációt stb.) fennhangon olvassa, nehezen állapíthatjuk meg, vajjon az antik olvasási szokások maradványaival van-e dolgunk vagy inkább az ókori, ugyancsak hangos imával, amelynek eredete és okai egészen mások. FREDERICK NORMAN úr (University College, London) a katolikus papság breviárium-olvasására volt szíves figyelmemet felhívni: ez tudvalevően némán történik, de mindig mozgóakkal. E sajtószertű szokásnak (vagy szabálynak) okairól mindeddig nem sikerült kielégítő felvilágosítást kapnom; a Breviarium Romanum történetírói is hallgatnak róla. A hangos és néma ima rokonjelenségével egyébiránt az Archiv für Religionswissenschaft 1925. évf. 325. kk. oldalain részletesen foglalkoztam.

² Vö. a 37. lapot.

olvasás a megértést gyakorta inkább gátolja, mintsem segíti. A Biblia súlyosabb helyeit — így halljuk CASSIANUSTól — a IV. század szerzetese napközben gyakori ismételtetés ellenére sem értheti meg teljesen; figyelmét ugyanis sok minden eltereli (*obligata mente*). Éjszaka azonban a mindennapi élet realitásai (*actus*) nem zavarják. Némán tér tehát vissza éjszakai pihenőórájában arra, amit napközben hihetőleg fennhangon olvasott — hiszen majdnem könyv nélkül megtanulta — és most, szinte félálomban, a tartalom már világosan áll értelme előtt... CASSIANUSnál, valamint a kolostori fegyelemről szóló összes korai könyvekben valószínűleg épen ez okból találkozunk a csendes meditáció szükségének hangoztatásával; erre a kifejezetten néma elmélyedésre van szükség, hogy a szerzetes a Szentírás titkos értelmébe behatolhasson:

„A Biblia ama helyeit, amelyeket napközben sűrű ismételtetéssel törekszünk emlékezetünkbe vésni, a kkor, terhes aggyal meg nem érthetjük. Későbbben, minden teendő és látnivaló kísértéseitől szabadon, különösen pedig éjjeli meditáció közepette némán fontolgatva tisztábban bontakoznak ki előttünk...“

„... ea [a Biblia helyei] quae creberrima repetitione, dum memoriae tradere laboramus, intelligere id temporis [nappal] *obligata mente non quivimus, postea ab omnium actuum ac visionum inlecebris absoluti precipueque nocturna meditatione ta c i t i* revolventes clarius intuemur...“ (Conl. XIV, 10)

5. Akusztikus adalékok. (VP. 16—20.)

„Egy-egy rejtett szó vagy a szónak rejtettebb értelmé jelzi valamely szöveg akusztikus hatását“.

Az olvasás-hallás stb. görög-latin terminológiájának jelentős része s az ezzel kapcsolatos költői közhely-szótár a fennhangon olvasás akusztikus hatását feltételezi. Általában azt mondhatjuk ἀκούειν¹ és *audire, aures adferre, aures exponere* s a retorikus körülírások e neme, röviden egyértelmű a *legere*-vel. *Legere et audire* szólásmódként rögződött meg; henyén és gondolat nélkül használják, az író nem gondol mellettük sem izolált olvasásra, sem felolvasásra, csupán az antik olvasás egésze lebeg szeme előtt, ebben a gondolatcsoportban pedig az akusztikus elem az uralkodó.² Néhány példa elég lesz ennek megvilágítására.

¹ Arra, hogy ἀκούειν nem jelent egyebet, mint ἀναγγίλωσκειν, sok példát idézhetnénk. Különösen jellemzőnek tartom e kettőt: Platon, Phaedr. 268. C. Steph. és Herodot. Hist. I, 47.; ez utóbbi hely egyébiránt egyben a fennhangon olvasásnak érdekes bizonyítékát is tartalmazza, s csupán helyszűke miatt nem ismertetem itt részletesebben.

² *Legere et (aut) audire*: 'olvasni és felolvasást hallgatni'. Néhány példa az ókorból és középkorból ezt kellőképp megvilágítja: Fronto, Ep. ad Caes. IV, 3. August. Co. Faust. XXII, 96. De Civ. Dei XXII, 30. Ep. 147, 1. Conf. X, 4. Cassiod. Inst. Divin. Lect. I, c. XXIX. Joh. de Salisbury, Polycraticus, Migne, PL. 199, 387. Figyelemreméltó Szent Agostonnak egy mondata, amellyel egyik művének „kiadását“ mintegy hivatalosan engedélyezi: „[libros] cuique a u d i e n d o s, describendos, legendosque permisi“.

SZENT ÁGOSTONNÁL ezt olvassuk:

„Mindig megvolt rá az okunk, hogy biz. eretnek-iratoknak figyelmelet szenteltünk“, s ezt így fejezi ki: „füllüket (hanghatásuknak) tettük ki“.

„Nec inmerito nos adhuiusmodi scripturas, tam inconsonantes et varias, nunquam sane sine indicio ac ratione aures adferimus.“
Co. FAUSTUS, XXIII, 3.

Polycraticusának ajánlásában JOHN DE SALISBURY ezt írja:

„Derús kedvében szívesen adja majd ide szemét s fülét a te semmisségeidnek [vagyis könyvednek az olvasó]“.

„Si fuerit laetus, oculos auresque libenter
exponet nugis forsitan ille tuis.“

(Migne, PL. CXCIX, 381.)

HRABANUS MAURUS De Instit. Cleric. c. munkájának előszavában a Biblia egy helyét alkalmazza, teljesen a középkori collationes szellemében; ezeket pedig hangosan olvasták, leggyakrabban felolvasták:

„Figyeljete rá, testvérim, mit kíván a törvény értelme... Akinek nyílt füle van, így az Írás, hallja meg, mit mond a Szent-Lélek az Egyházaknak. Így nekünk is mindenkor figyelmes szemmel és füllel kell Isten igéit tanulnunk.“

„Cernite quid velit, fratres, sententia legis,
quae mandat rite noscere verba Dei.

Qui habet ergo aures, hic audiat, inquit, apertas,
quid dicat Sanctus Spiritus ecclesiis.

Sic quoque nos semper oculis atque auribus est factus
intentis, fratres, discere verba Dei.“

Egy Rómában, a via Labicana-n talált Kr. u. első századbeli sírfelirat a többi közt e sorokat is tartalmazza: „Te, aki a fenti felírást *olvasod, halld meg* a költségeskedés okát, s tudd meg, kérlek, mert van gondunk a kegyeletre...“
„Impensae causam, titulum *qui perlegis, audi* — et iustam quaesc pietatis percipe curam.“ Anth. Lat. ed. Buecheler-Riese. I, No. 371.

6. *Hangos írás.* (VP. 20—22.)

Adalékaink itt egy mozgalmas jelenettel szaporodtak, amelyet PETRONIUSNAK köszönhetünk.

Szörnyű vihar a tengeren; az egyik utitársat elnyelik a habok, egy nőt csolnokon mentenek ki szolgái. Sötétség, pusztulás... Encolpius (a regény főhőse) barátjával, Gitonnal, egyedül marad; egymáshoz szíjazzák magukat, így várják a halált... A vihar eléri tetőpontját, nincs árbóc, nincs kormány, roncs a hajó. De a vihar nyilván valamelyest csillapul, idegen hajósok sietnek a hajóroncs felé, hogy prédát ejtsenek, de élő embereket találnak, s a rablókból kénytelen-kelletlen életmentők lesznek. Encolpius és Giton magukhoz térve, oly szokatlan hangot hallanak, mint valami kitörni készülő fenevad ordítása. A hang nyomában haladva, a kapitány fülkéjében meg-

találják ismerősüket: Eumolpust, a költőt, amint e szokatlan körülmények között zavartalanul ül asztala mellett, és egy óriási pergamentre csak úgy ontja a verseket. A két ifjú elámul, nem ugyan azon, hogy a költő hangos deklamáció közepette szerzi verseit, hanem azon, hogy a halál szomszédságában érkezése van a versírása. Kirángatják a kiáltozót a fülkéből, és észre akarják téríteni. De ő dühös haragra lobban, s így tiltákozik: „Hadd fejezzem be a mondatomat! Már a költeményem végével vesződöm!” Végül is úgy vonszolják ki a szárazföldre a furcsa poétát.

„Audimus murmur insolitum et sub diaeta magistri quasi cupientis exire beluae gemitum. Persecuti igitur sonum, invenimus Eumolpum sedentem membranaeque ingenti versus ingerentem. Mirati ergo, quod illi vacaret in vicinia mortis poema facere, extrahimus clamantem iubemusque bonam habere mentem. At ille interpellatus excanduit et »Sinite me«, inquit, »sententiam explere; laborat carmen in fine«. Inicio ego phrenetico manum iubeoque Gitona accedere et in terram trahere poetam mugientem...” (Sat. 115.)

Az írás — költői nyelven — nem egyéb az ókori ember számára, mint „beszélgetés a papírral“, hiszen fennhangon történik. OVIDIUS-nál olvassuk (Heroid. Ep. XVIII.), hogy Hero, mielőtt levélíráshoz fogna, félhangon önmagával beszélget; majd keze kezd beszélgetni a levélpapírral: „Talibus exiguo dictis mihi murmure verbis — Caetera cum charta dextra locuta mea est.“ (19 k.)

Noha közzelfekvő volna feltenni, hogy itt a „kéz beszélgetése“ néma írásra céloz, rövid megfontolás után mégis rájövünk, hogy ez a hely is a hangos írás bizonyítéka: aki-nek keze „beszélget“, annak számára az írás szükségszerűen hallható művelet.

Korábbi dolgozatomban (VP. 21.) KEMPIS TAMÁS-nak egy szép mondatát idéztem, amelyből nemcsak az tűnt ki, hogy az írás az ókor és középkor számára a kéznek és a szájnak együttes munkája volt, hanem az is, hogy e hangos írás után a kolostori szerző számára a könyv befejezése nem más, mint „visszatérés a csend öblébe“.

„S minthogy immár túlontúl hosszasan beszéltem, visszatérek a csend öblébe: az írónak nyelve és keze e könyv végével együtt nem uljanak tehát el.“

„Et quia excessum loquendi feci, ad portum silentii iam remeo: lingua ergo manusque scribentis simul hoc iam fine silescent.“ (De solitud. et silent. 2. Pohl. IV, 44.)

Ezt most azzal bővíthetem ki, hogy e képet a középkor a még sokkal hangosabb ókortól örökölte; valószínűleg JOHANNES CASSIANUS használta először, aki Collationes-ét ezzel kezdi és végzi:

„Előttem, akinek mindeddig a némaság öblében volt a helye, megnyílik most az óriási tenger: arra merészkedem, hogy egy s más átadjak az irodalom emlékezetének!”

„... mihi nunc in portu silentii constituto immensum pelagus aperitur, ut scilicet... quaedam tradere audeam memoriae litterarum.“ (Praefatio)

„Engemet, akit eddig a legveszedelmesebb vihar hányt-vetett [azaz könyvet írtam!], kísérjen el most a némaság biztos öblébe olvasóim imáinak szellemi szellője.“

„Superest, ut me periculosissima haecenus tempestate iactatum nunc ad tutissimum silentii portum spiritalis orationum ventrarum aura comitetur“ (A mű utolsó mondata).¹

A középkori hangos írás mellett tesz tanúságot a *dictare* igének középkori használata: 'írni', a szó szerzői munkát jelentő értelmében. E szó a tollbamondás fokozatos megszűntével nyilván jelentésváltozáson esett át: eredetileg csupán tollbamondást, majd izolált hangos írást jelentett, végül talán a néma írásra is alkalmazták. *Csanádi Szent Gellért-ről* jegyzi fel az ú. n. „Nagy Legenda“:

„...aedificans sibi cellam, in qua dictabat libros, quos propria manu scribebat.“ (IX. Batthyány kiadásában 317. l.)

A hangos írás bizonyító helyeit korábbi dolgozatomban egy keleti adalékkal, **ANTIOCHIAI SZENT IZSÁK** „A szerzetesi tökéletességről“ szóló művének egy részletével zártam le, aki a többi közt ezt mondja: „Lámpa fényénél írtam ezt, és a csendes cellában magam elé suttogtam“. **SZENT JEROMOS** jeruzsálemi kolostorcellájában ugyanígy suttog „hallgatójával vagy olvasójával“. Szent Ágoston előtt — írja Á.-hoz intézett híres levelében — nyitva áll az egész világ, ő (Jeromos) azonban beéri a magános szerzetes írói tevékenységével:

„Te, aki ifjú vagy, s a főpapi állás csúcsán a helyed, tanítsd a népeket és gyarapítsd a római magtárakat Afrika új gyümölcszeivel. Én beérem azzal, ha a kolostor zúgában suttoghatok koldus hallgatómmal és olvasómmal!“

„Tu qui iuvenis es et in pontificali culmine constitutus, doceto populos et novis Africae frugibus Romana tecta locupleta. Mihi sufficit cum auditore ac lectore pauperculo in angulo monasterii susurrare.“ (Aug. Ep. 75.)²

Az ókor hangos olvasása azonban csak egyik változata az írói tevékenység szokásos módjának, a *tollbamondásnak*. Utalunk **SZENT AMBRUS** példájára, aki kortársainak nagy meglepetésére *némán* olvasott magának; a hangos írásról

¹ A képet **BOETHIUS** is használja: Comm. in Arist. ΠΕΡΙ ΓΕΡΜΗΝΕΙΑΣ, ed. Meiser, II, 503.

² Vö. **BALOGH**, Szt. Ágoston, a levélíró. Budapest, 1925. Szent István-Társulat. 34. l.

szóló adalékaink sorát ugyancsak SZENT AMBRUSSAL zárhatjuk le: a némán olvasó nem vonakodott attól sem, hogy tulajdon kezével írjon. Noha ez is hangos vagy legalább félhangos munka volt, mégis a fogalmazásnak oly gondosságát és a tárgyba való olyan elmélyedést kívánt meg, aminő a gyors és felszínes tollbamondástól idegen. Ez a megokolás magától SZENT AMBRUSTÓL származik:

„Nem mondok mindent tollba és főként éjszaka nem, amikor nem kívánok másnak alkalmatlankodni és terhére esni; egy további okom az is, hogy az, amit tollbamondanak, szenvedéllyel tör elő és sodra elragad. Mi azonban, akiknek gondunk arra irányul, hogy aggastyáni szavunkat meggyökerezett szokásunk szerint gondosan kicsiszoljuk, és mintegy lassú lépéssel lépdeljünk, mi megfelelőbbnek tartjuk tollunkat tulajdon kezünkkel forgatni, nehogy azt lássák, hogy elfujjuk minden mondanivalónkat, hanem inkább azt, hogy egy s más elrejtünk; s kerüljük el, hogy az íródeák előtt kelljen pironkodnunk, hanem mérlegeljük inkább magunk tudatosan, amit írunk, más ítélete nélkül, de mérlegeljük nemcsak fülünkkel, hanem szemünkkel is.“¹

Az utolsó mondat megokolttá teszi azt a felfogást, hogy az az író, aki diktátumával lakótársainak éjszakai nyugodalmát nem akarta megzavarni, a csendes írómunkánál is foglalkoztatta fülét. De ez a hely egyben magyarázatát adja SZENT AMBRUS hangtalan olvasásának is: az olvasmánynak amaz elmélyítésére törekedett, amely a retorikus ókortól még távol esett. SZENT AMBRUS az ókornak első író-olvasó alakja, aki „olvasótechnika“ nézőpontjából rokonunk.

III.

1. Az itt tárgyalt jelenségek természetrajzát is módunkban van egy-két vonással kiegészíteni. Első dolgozatomban (VP. 23.) SZENT ÁGOSTON következő, felettébb érdekes megállapítását közöltem:

„Minden szó — hangos. Mert amikor írásban van, nem szó, hanem a szónak csupán jele [‘hangjegy’]. A betű látása az olvasót hirtelen a megfelelő hangra emlékezteti. Az írott betűnek tudniillik kettős hatása van: önmagát az olvasó szeme elé tárja, de önmagán felül az olvasó elméje elé tárja a hangot.“²

Igen figyelemreméltó, hogy az ókornak e lélektani megfigyelései a hangos olvasás szokásával egyetemben feledésbe

¹ „... Non enim dictamus omnia, et maxime noctibus, quibus nolumus aliis graves esse ac molesti; tum quia ea quae dictantur, impetu quodam prouunt et profluo cursu feruntur. Nobis autem quibus curae est senilem sermonem familiari usu ad unguem distinguere et lento quodam figere gradu, aptius videtur propriam manum nostro affigere stylo, ut non tam deflare aliquid videamur quam abscondere; neque alterum scribentem erubescamus, sed ipsi nobis consciu sine ullo arbitrio, non solum auribus sed etiam oculis ea ponderemus, quae scribimus.“ (Ambr. Ep. XLVII., 1.)

² De Dialect. V, 11. Vö. 27. lap.

merültek. Minthogy azonban csupán egy *szokás* alakult át, az emberi psziché azonban örök törvényeknek van alávetve, a modern lélektannak a legkörülményesebb utakon újra fel kellett fedezni, amit az ókor nemcsak önként értetődőnek tartott, hanem kitűnően formulába is foglalt. A fent idézett SZENT ÁGOSTON-hely u. i. szinte tökéletes megokolását adja annak, amit a modern pszichológia „belső nyelvnek“ („inner speech“) hív. Mert a tudomány néma olvasást csupán — többé vagy kevésbé artikulált, de azért hangtalan — belső beszéd kíséretében képes elképzelni. Az összes pszichológusok, úgy látszik, egyetértenek abban, hogy a „belső beszéd“ nem belénevelt, hanem őseredeti vonása az emberi léleknek, s hogy ezért a néma olvasás csak az ösztönszerű hangnyilvánítások *elnyomása* árán alakulhatott ki. Tanulságos az *inner speech*-kutatások történetét figyelemmel kísérni; kétségkívül másként alakulhattak volna, ha az ókori hangos olvasás jelenségéről a lélektan tudomást szerzett volna.¹

2. Utaltam arra, hogy a kísérleti pszichológia az olvasás lélektanáról eddigelé csupán az elemi tényeket jellemző tapasztalatokat gyűjtött. (VP. 22.) Újabbán a pedagógia megkísérelte, hogy a lélektan tapasztalatait a maga céljai számára felhasználja. Amint JOHN ANTONY O'BRIEN-nek, az illinoisi egyetem tanárának, e didaktikai kérdéseket összefoglaló tanulságos könyvéből látom („Silent Reading.“ New-York, 1921. Macmillan Co.), az utolsó eszrendőkben kiderítették, hogy napjaink olvasás-tanítása voltaképpen a n a k r o n i z m u s, minthogy a tanuló t h a n g o s o l v a s á s r a tanítja meg, amelynek pedig a mai életben jóformán semmi hasznát sem látja. Gyors és értelmes olvasást e felfogás szerint csupán *néma* szemmunkával érhetünk el; a legmodernebb lélektani pedagógia tehát a hangtalan olvasás módszereinek kieszelésén fáradozik. Itt tárgyalt problémánkat a pszichológusok mindezeideig nem ismerik. O'BRIEN e tétele tehát: „*exclusive teaching of oral reading — an anachronisme*“ vizsgáldásunk világában egészen új jelentőséget kap. A konzervatív pedagógia „megőrizte“ az ókori olvasás-tanítás módszereit, és egészen későn eszmélt csak rá, hogy az élet közben gyökeresen átalakult. O'BRIEN és társai azt követelik, hogy a jövőben az olvasás-tanítás is tisztára gyakorlati-gazdasági céloknak hódoljon. Az olvasás meggyorsítása (developing speed) tehát ennek az iskolának legfőbb célja. Messze vinne, ha itt „humanisztikus“ ellenérveinket kívánnók csopor-

¹ Az „inner speech“ modern lélektani műszóval kapcsolatosan nem lesz érdektelen felemlíteni, hogy a kifejezés egyik őset — amely persze nem vonatkoztható az olvasásra — megtaláltuk AQUINÓI SZT. TAMÁSNÁL: „Kétféle a beszéd: belső, amellyel *önmagához* —, és külső, amellyel máshoz szól valaki“. (Duplex est locutio: interior, per quam aliquis sibi ipsi loquitur, et exterior, per quam aliquis loquitur alteri. Summa Theol. I, Qu. 107, 1.)

tosítani. Érjük be azzal a megnyugtatóssal, hogy az európai pedagógiát — hála Isten — ezen a téren is még más ideálok lelkesítik, mint az amerikaiakat.

3. „A hangos olvasás önként és természetesen illeszkedik belé a hellén-római ókor retorikus világába, ahol közéletnek, nevelésnek, irodalomnak és tudománynak közös alapja a művészi formált élő és hangzó szó volt.“ (VP. 27.) Az ókornak ezt az akusztikus gyönyörűségét már a keresztény ókor, különösen pedig a középkor elítélte, mint ezt már fentebb is említettük¹. Röviden szeretnék arra utalni, hogy az ókeresztény irodalom éles állásfoglalása az antik műveltség eszményeivel szemben többé-kevésbé nyílt tiltakozást jelentett „a fülek élvezete ellen“ is; a nyugati egyházatyák számos munkájában találjuk meg ennek nyomát. Példaként álljon itt egy részlet LACTANTIUSBÓL:

„Váltig védekeznünk kell ellene, hogy megejtsen az, ami alkalmas rá, hogy érzésünk mélyére hatoljon... A forrás vers és az édesdeden ömlő beszéd megejti az elmét, s arra hajtja, amerre akarja...“

„Restat unum, quod est nobis expugnandum, ne capiamur iis quae ad sensum intimum penetrant... Carmen compositum et oratio cum uavitate decurrens capit mentes et quo voluerit impellit...“ (Divin. Inst. VI, 21.)

4. Ezzel kapcsolatban a középkori kolostorok antiretorikus szellemében keresem az olvasás elméletének egyik okát. Ennek ellenére sok jel emellett, hogy — amint azt első dolgozatomban megírtam — „a folyamatos írás főként az olvasás még a középkorban is hangosan történtek. A humanizmus érdeklődése aztán újból az ókori irodalom retorikus szépségei felé fordult, s kétségtelennek kell tartanom, hogy PETRARCÁTÓL ERASMUSIG a magános olvasó fennhangon olvasta s élvezte Cicerót, mondatait gondosan tagolta, periódusok, kólónok és kommak szerint“. (VP. 28.) A renaissance azonban már korántsem volt tisztára fennhangon olvasó korszak; mai néma olvasó rendszerünket már ismerték és művelték is. Két példa kellőképpen meg fogja ezt világítani.

PETRARCA „De remediis utriusque fortunae“ című művének egyik dialógusában annak a szerencsétlennek a sorsával foglalkozik, aki hallását elvesztette. A *Fájdalom* és az *Értelem* beszélgetnek egymással. Az értelem megkísérli, hogy a süket Fájdalmat megvigasztalja: Ha szerencsétlen sorsa meg is tiltja, hogy másokkal társalkodjék, a beszélgetésnek *egy* formája még mindig megmaradt, — ön magával társalkodhatik. Egy szóval a *Fájdalom* írjon vagy olvasson, mert az olvasás — beszélgetés a multtal, és az írás — beszélgetés a jövővel. A társalgásnak ehhez a neméhez nincsen szükségünk sem

¹ Vö. 30. lap.

nyelvünkre, sem fülünkre: elégségesek hozzá: szem, ujj és — alázatos lélek:

„Dolor: Auditus hebet.

Ratio: Si cum aliis loqui prohibitum est, tecum loquere, Cicero-niani memor illius: qui secum loqui potest sermonem alterius non requiret; quamvis et colloqui surdo quoque permissum, legendo scilicet, scribendoque, cum antiquis nempe loquitur, qui legit; at cum posteris, qui scribit: at haec, coelestis philosophiae libros, et qui legit, Deum audit, et qui orat, alloquitur. In hoc quidem gemino colloquio, *nec lingua, nec auribus* opus est, sed oculis digitisque ac devoto animo.“ (II, 97.)

Igen figyelemreméltó, mikép elegyednek itt a humanizmus küszöbén, antik-akusztikus hagyományok teljességgel nem antik elemekkel: úgy látszik, hogy PETRARCÁ-nak még mindig vagy már ismét nyílt füle volt az irodalom hangzásbeli szépségei iránt, de az olvasás és az írás ennek ellenére belső folyama-tokká váltak.¹

JANUS PANNONIUS-ról a következő anekdotát olvassuk VESPASIANO BISTICCI „Vite de Uomini Illustri del Sec. XV.“-ében:

„Egy napon, ebéd után, elővette Plotinust, a platonikust, s félre- vonult egy írószobába, ahol olvasásába fogott; a külvilággal szem- ben olyannyira érzéketlenné vált (astrassesi d'a sensi) — mert az anyag súlyos —, hogy körülbelül három óráig ott maradt, anélkül, hogy egyszer is megmozdult volna, és mellette sem volt senki, fejét sem emelte fel a könyvről, — [szóval, nem úgy olvasott] mint valami idegen (oltramontano) — az idegenek nem hajlamosak nehéz dolgokra —, azaz nem olasz, hanem úgy, mintha Athénben nevel- kedett volna, Sokrates fegyelme alatt. Főlkelvén egyszer elmerült- ségéből, felém fordult, és így szólt: Ha tudni akarjátok, mit művel a magyarországi Pécs püspöke, tudjátok meg, hogy Plotinust for- dítja, a platonikust...“²

A nagy magyar humanista tehát már teljességgel némán olvassa Plotinust, ha valóban „Athénben nevekedett volna, Sokrates fegyelme alatt“, kétségkívül egész környezeté kény- telen-kelletlen vele együtt élvezte volna az Enneádokat.

5. A hangos olvasásnak és írásnak immár történetivé vált

¹ Cicero-ban PETRARCÁT — saját vallomása szerint — csak a szavak édessége és hangzatossága (verborum dulcedo et sonoritas) nyugozta le; bármi mást olvasott vagy hallott, üresen kongott és igen disszonánsnak érezte. Vö. VOIGT, Wiederbelebung d. class. Altertums I, 25.

² „Uno di subito ch'egli ebbe desinato, prese Plotino platonico, e andossene in uno scrittojo, e cominciò a leggere, ed astrassesi in modo d'a sensi, perche la materia e difficile, che istette a quello modo circa a ora tre, senza muoversi mai senza ignuno, ne mai levò il capo d'in sul libro, non come oltramontano, che non sono volti i piu alle cose difficile, ma come s'egli fusse nutrito in Athene sotto la disciplina di Socrate. Levatosi alquanto da questa astrazione, mi si volse e disse: Se voi volete sapere quello che fa il vescovo di Cinque Chiese in Ungharia, sapiate ch'egli traduce Plotino platonico...“

jelenségénél még jóval érdekesebbnek érzem az olvasás és írás elnémulásának teljesen megoldatlan problémáját. Ennek a folyamatnak nemcsak okai kívánnak gondos vizsgálatot (néhányára rámutattam VP. 29.), hanem következései is kétségkívül igen jelentősek. A modern nyelv és a modern stílus, amely századok óta fokról-fokra távolodik el az emberi hangtól, végül is, éppen ez okon, gyökeres átalakuláson esik át. Ennek vizsgálata kívül esik e közlemény keretein; de helyes lesz rámutatni, hogy a XIX. század egyik-másik jeles elméje — adatok és kutatások nélkül — megsejtette a modern nyelvek e problémáját és megérezte a hangtól elkülönülő modern stílus *dekadenciáját*, így NIETZSCHE és WIELAND mellett (VP. 3 k, 27.) pl. a kitűnő ADAM MÜLLER is, aki 1812-ben ezt írta:

„Nachdem die Rede aus dem Gebiet des Ohrs in das Gebiet des lesenden Auges, nachdem sie aus dem Gebiete der Stimme in den Wirkungskreis der schreibenden Hände einmal höchst unnatürlicher Weise versetzt worden, so erstirbt sie nun auch, schrumpft zusammen, vertrocknet mehr und mehr: das Wort schwindet ineinander und wird mehr und mehr zur Zahl.“ (Zwölf Reden über die Beredsamkeit und deren Verfall in Deutschland.) — „Miután a beszéd a fül területéről az olvasó szem területére, miután a hang területéről az író kéz területére felettebb természetellenesen áthelyeződött: a beszéd most már elhal, összezsugorodik, mindinkább elszárad: a szó önmagába fonnyad és mindinkább számmá válik.“

BALOGH JÓZSEF.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Magyar Grammatika (Debrecen, 1808). A SÁGI ISTVÁN M. szótárak és nyelvtanok könyvszete c. jegyzékében 29. szám alatt leírt nyelvtanról, mely névtelenül jelent meg, KÖLCSEY FERENC a következőket írja KAZINCZYNAK (1809. március 29): „A munka... úgy szólván nem egyéb a régi grammatika [t. i. a Debreczeni Grammatika] extractusánál. Valóban nagy figyelmet a Grammaticusok előtt sem érdemel... Az író neve nincs kitéve, nekem bizonyosnak mondták, hogy az Superint. Benedek Mihály úr volt“. Következik még néhány részlet-megjegyzés és a Debreczeni Grammatikával való összevetés. E megjegyzés nemcsak azért érdekes, mert egy névtelen nyelvtannak valószínű szerzőjét nevezi meg, hanem azért is, mert a tudós céllal írt nagy grammatika elveinek az iskolában való terjesztéséről is hírt ad. Ez a hét ívre terjedő nyelvtan ugyanis a XIX. század közepéig hivatalos tankönyv volt Debrecen református iskoláiban. KÖLCSEY a könyvet az érdeklődő KAZINCZYNAK el is küldte, s következő, 1809. ápr. 19.-i levelében is beszámol róla.

Tolnai Vilmos.

Jókai-kódex. Örömmel olvastuk a MNY. XXI, 147 s. köv. lapjain a jelentést, hogy a nagy nyelvtörténeti fontosságú *Ferenc-*

legendát, a legrégebb kézirat magyar könyvet, a magyar nemzetgyűlés eredeti tulajdonosától, az Ehrenfeld-családtól hazafias áldozatkészséggel megszerezte, s hogy JÓKAI születése százados évfordulójának emlékére *Jókai-kódex* néven a Nemzeti Múzeum Széchenyi-Könyvtárában helyezte el. Bármily szokatlan is lesz kezdetben a több mint félszázad óta ezerszer meg ezerszer első tulajdonosának német nevén nevezett kódexet a halhatatlan magyar JÓKAI névvel nevezgetni, az *átkeresztelés* mégis helyes cselekedet volt. Am azt hiszem, nem eszupán a JÓKAI százados emlékünnepeinek véletlen alkalmát kell a *Jókai-kódex* elnevezés alapjául tekintenünk. Jól van ez így, és nem fogja velünk az új nevet soha elfeledtetni az a fontosabb mozzanat, hogy a magyar prózai elbeszélés legrégebb termékét a legnagyobb magyar prózai elbeszélőnek nevééről neveztük el — méltán.

Zolnai Gyula.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Odvar módra. A NySz. *Udvar* címszó alatt, a Szólások csoportjában idézi a JókaiK. (= EhrK.) 83.-ból: „Zent Ferencz etelre le zaluan kamorayabol lata az aztalokott magassan meg uetny es oly *oduar modra*“. Sok adat azt mutatja, hogy a Szent Ferenc-legendák első magyar fordítójának latin nyelvi ismeretei fogyatékosak voltak. Ezen a helyen alapos félreértéssel van dolgunk: „Descendens beatus Franciscus de cella ad comedendum vidit mensas in alto positas et *curiose* paratas“. Am *curiose* nem egyéb, mint a *cura*-ból alkotott melléknév, és *gondosan* terített asztalra céloz. A derék fordító-barát pedig valamikép a *curialis*-szal hozta kapcsolatba, amelynek — mellékesen jegyezve meg — ugyan csak kevés köze van az *udvar*-hoz; a fr. *cour*, ol. *corte* tudvalevően nem a *curia*-ból, hanem a *cohors*-ból erednek. KATONA LAJOS a Nyr. 1902-es folyamában a JókaiK. fordítási hibáiról lajstromot tett közzé; ez a korai »Leiter Jakob«, úgy látszik, elkerülte a figyelmét.

Aviatika. (MNY. XX, 43, 103, 148; XXI, 59, 200.) A vita: vajjon e műkifejezés az *avis* ‘madár’ vagy az *avius* 3 ‘úttalan’ latin szavakból ered-e, felfogásom szerint helytelen csapáson halad, — hogy én is Lucretiust idézzem: „*avius a vera longe ratione vagatur*“! Bármily ötlet is E. J.-nek amaz összeállítás, amelyben ókori latin idézetekkel törekszik igazolni, hogy a rómaiak — főként a költészetben — *avia, -orum* alatt a levegőgeget értették (amely a földi utaktól távolosik), ez, kérdésünk nézőpontjából, alig bizonyít valamit. A hasonló neo-latinizmusokat, főként a technika világában, bizony nem gyártották klasszikus idézetek alapján. Azt sem értem — s e tekintetben JAMBREKOVICH-csal egy nézetben vagyok —, hogyan lehet kétségbevonni a *repülőgép* madár-jellegét? E sorok írója hadirepülő is volt, s így a gépmadárhoz talán szorosabb rokonság fűzi, mint E. J.-t: bizony, valahányszor gépet látott a levegőgegen, vagy maga járt odafent, mindig a *madár*ra gondolt. A Zeppeleire ez persze nem vonatkozik, de az nem is *repülőgép*, hanem *léghajó*!

Mindent összevéve: alig hiszem, hogy ezt a vitát másutt eldönthessék, mint francia földön, ahol az *aviation* született. Noha nagyjában egyetértek JAMBREKOVICH-csal, nem látom be, miért kell az *aviatique* francia szót keresni, holott az csak az *aviation*-nak

anglizálása. A *Larousse*-lexikon, amelyre ez utóbbinak képesán JAMBREKOVICH hivatkozik, nem egészen mértékadó forrás. De E. J.-t talán meggyőzi a tudós HATZFELD-DARMESTER-féle szótár, amelyet a múlt század 80-as éveiben szerkesztettek, s amely már úgy tudja, hogy „*Aviation*: Dérivé du lat. *avis* sur le modèle de *aérostation*“. Erre egyébiránt egy jegyzettel már a polémia megindulása előtt utaltam (l. MNy. XX, 103). *Balogh József.*

Fecske. HORGER ANTAL Magyar Szavak Története c. könyvében a *fecske* szó eredetét tárgyalván, megemlíti azt a meglehetősen elterjedt véleményt is, hogy a *fecske* fecsegő hangjáról kapta nevét, hogy tehát a *fecske* szó tulajdonképen nem volna egyéb, mint a *fecségő* melléknévi igenévnek valamilyen alak változata. Hogy ez a (persze téves) magyarázat már elég régi lehet, azt eddekesen bizonyítja KÖSZEGHY PÁL Bercsényi házassága c. költeményének következő versszaka: „Azonközben az nap az eget festette, | Az éjet fényével földről elkergette, | *Csicsogó fecskéket a házon fecsegtette*, | S az tengerek mellől már megtérítette“ (THALY kiadása, 132. l.).

K. Bedekovich Lajos.

Pál érsek udvara. A bárdolatlan, nyersmodorú, udvariatlan emberről mondták eleink, hogy: *Ez sem járt, ez sem lakott, ez sem volt v. tanult Pál v. Pál érsek udvarában.* TÓTH BÉLA szerint ez a szállóige *Széchenyi Pál* kalocsai érsekre vonatkozik, kinek udvarában kötelező volt a finom modor (Szálló igék lexikona 76). Ugyanilyen értelemben nyilatkozik MÁRKI S. is *Széchenyi Pál*ról szóló rövid életrajzában: „Kalocsán fényes érseki palotát építtetett,¹ melyben ő maga, mint szegénységre kötelezett szerzetes, s mivel mint dunántúli ember s a veszprémi püspökségnek kormányzója szívesebben tartózkodott az igen kies vidékű Sümegen, nem lakott ugyan, de hol koronkint mégis összegyűjtötte a vidéki urakat. S méltóságánál fogva különben is kellett udvart tartania, hol műveltsége s finom társalgása oly nemesítőleg hatott környezetére, hogy példabeszéddé vált azt mondani az illetlen, vagy épen durva magaviseletű emberre: *Ez sem volt Pál érsek udvarában*“. (Magyar Helikon, II. oszt. 1. köt. 153—4) *Széchenyi Pál* személyéhez kapcsolja szállóigénket CzF. is: *Ez sem volt a Pál érsek (Széchenyi) udvarában.* (II, 534) *Széchenyi Pál* érseknek egy másik életírója, PADOS JÁNOS, ugyanezt állítja munkájának következő soráiban: „Tudományosan komoly, szigorú s az ősi erényekhez ragaszkodó, és mindamellett oly finom műveltségű, hogy az ő társalgási modora és bánásmódja mindenütt példányképpül vétetett. Tőle származott azon közmondás, midőn valakire illetlen magaviseletéért élesen és élezesen rá akarunk csapintani: *Ez sem volt Pál érsek udvarában*“. (Szécsényi P. kalocsai érsek életr., Pest, 1862, 39. l.) Már ő előtte szintén ilyféleképen nyilatkozik e tárgyról ERDÉLYI JÁNOS, ámbar ő korántsem nyilvánít határozott nézetet, inkább csak hozzávetést kockáztat, midőn közmondásgyűjteményében ezt mondja a 6242. sz. alatt: „*Ez sem volt a Pál érsek udvarában.* Gondolom: *Széchenyi Pál* kalocsai érsekről maradt fel“ (MARGALITS ERDÉLYIBŐL idézi, tehát úgy magyarázza, mint forrása). De a legrégebb író, aki a címbeli szállóigét *Széchenyi Pál*ra vonatkoztatja, tudtommal

¹ Ezzel szemben vö. Magyarorsz. várm.: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm., II, 529.

LEHOTZKY ANDRÁS az ő sok becses családtörténeti adatot, de egyúttal számtalan tévedést is tartalmazó Stematographiájának (1796—98) második részében (372. l.; vö. PADOS i. m. 39. l. jegyzet).

Azonban vannak olyan tudósok is, akik azt a főpapi személyt. kinek nevéhez és udvarához kapcsolódik ez a művelődéstörténeti értékű szállóige, nem a kalocsai, hanem az esztergomi érsekek díszes sorában keresik. *Várdai Pál* esztergomi érsekről (1526—49) pl. azt olvassuk, hogy „a törökök Esztergomot ostromolván, 1543-ban székét Pozsonyba tette által, hol érseki lakában számos nemes ifjant neveltetett.“ (MAJER I.: Vas. Ujs. 1856, 313) Egy másik forrásunk is azt mondja róla, hogy „kitűnő pallérozottságú s nagy tudományú férfiú, kinek udvarába az első családok gyermekei mint apródok életmódot tanulni jártak“. (Török J., Magyarország primásai. 1859, 167. l.) Ezek után már nagyon valószínű az, amit szállóigénk személyi vonatkozására nézve BÉKEFI REMIG egyik dolgozatában olvasunk: „Az esztergomi érseki iskolának oly jó neve volt, hogy kinek tanultságához szó fért, röviden csak így jellemezték: *Ez sem nevelkedett Pál (t. i. Várdai) érsek udvarában*“. (Magyarország tört. eml. II, 249) BÉKEFI véleményét támogatja BUDAI FERENC Polgári Lexikonának következő helye: „Mitsoda fenytékben tartotta ő a maga udvarát, onnann megítélhetni, hogy a pajkos és erköztstelen ifjakról, abbann az időbenn azt szokták példabeszédbenn mondani: hogy *az nem tanultt's nevelkedett a Várdai Pál udvarában*“. (III, 691) Ugyancsak *Várdai Pálra* vonatkoztatja szállóigénk *Pál érsekét* SCHMITTH MIKLÓS jezsuita Archiepiscopi Strigoniensis compendio dati (Nagyszombat, 1752) c. munkájában. Az ő forrása pedig rendtársának, SZÖRENY SÁNDORNAK Nova Series Pontificum Romanorum et Archiepiscoporum Strigoniensium ab anno 1000. ad annum 1717. (Nagyszombat, 1717.) c. műve volt. (Mindkettőre hivatkozik PADOS J. i. m. 39. l. jegyz.)

Hogy a két nézet közül az utóbbi a valószínűbb, azt már az eddigiekből is bátran következtethetjük. Mert hogy pl. a tudós SZÖRENY páter 1717-ben ne tudta volna, hogy az akkor még szélében elterjedt szállóige az ő kortársára, *Széchenyi Pálra* vonatkoznék, az egyáltalán nem hihető. Azonban a kérdést *Várdai Pál* javára kétségtelen bizonyossággal mégis csak valamely egykorú v. közel egykorú adat dönthetné el. Régi nyelvünk emlékei között ráakadtunk ilyenre is. U. i. *Széchenyi Pál* érsekségénél (1696—1710) szinte egy századdal korábban, 1605. szept. 4-én így ír Bocskay István az ő megbízásából fontos diplomáciai tárgyalásokat folytató Illésházy Istvának: „... kétség nélkül elhittük azt, hogy kegyelmednek elég nehézségére vagyok, hogy olyan eszeveszett emberek között kell kegyelmednek munkálkodnia, kiváltképen hogy *azok közül igen kevés lakott a Pál érsek udvarában*“. (TT. 1878, 20)

A XVI. században, midőn ez a szállóige keletkezett, valamint a XVII.-ben, sőt — amint SZÖRENY és SCHMITTH példája mutatja — még a XVIII. század első felében is nagyon jól tudták, hogy *Pál érsek udvarán Várdai Pál* esztergomi érsek udvarát kell érteni. Ámde a XVIII. sz. vége felé ennek emléke már jórészt feledésbe merült, és némely író, mint pl. LEHOTZKY is, már egy másik, hozzá időben közelebb eső és nem kevésbé híres-neves *Pál érseknek*, a nagyműveltségű és erős nemzeti érzésű *Széchenyi Pál* kalocsai érseknek finom modorú udvarára vonatkoztatta. *Csefkő Gyula.*

Valami a forintról. Mostanában, hogy új pénzünk elnevezése ügyében vita folyt, s egy darabig úgy látszott, mintha a régi *forint* elnevezés támadna fel, nem érdektelen megemlíteni, hogy e régi pénznév egy pár évvel ezelőtt valóban renaissanceát élte. Nem Csonka-Magyarországon, hanem a megszállott Erdélyben. E sorok írója 1921. nyarán Kis- és Nagykovácsküllő vármegyékben jártában hallotta, hogy a magyar alsóbb néposztály az oláh pénzegységet, a *leu-t forint*nak, a szászok pedig *Gelden(Gulden)*-nek nevezik. A dolog magyarázata kétségtelenül abban rejlik, hogy a megszálló hatalom az oláh és a még egyideig forgalomban levő magyar pénznek, a *koroná*-nak, viszonyát 2:1 arányban állapította meg, s a nép nyelvi emlékezetében még erősen élő *forint* neve támadt fel annak az idegen pénznek megjelölésére, mely a *koronának* éppen úgy kétszerese volt, mint a *forint*. Hogy azóta is nevezik-e még így az oláh pénzt, nem tudom.

A *forint*-nak azonban egy régebbi alakváltozata se maradjon említés nélkül. Ifj. ÁBRÁNYI KORNÉLNak, a Nemzeti Színházban 1884. febr. 1-én bemutatott *Olga* című négyfelvonásos társadalmi színművében, az egyik szereplő, Pepi báró, panaszkodik, hogy kártyán minden pénzt elvesztette. „Mind eluszott. És benne-okban is vagy 20 ezer *flórián*.” (I. felv., 10. jel. Kéziratossugópéldány a Nemzeti Színház könyvtárában). Hogy vajjon szélesebb körökben is élt-e ez a szójátékszerű alakváltozata a *forint*nak, azt talán a nyolcvanas évek még élő írói tudnák megmondani.

Ripacs. Ennek a szónak eredetére vonatkozólag VERŐ Györgynek a Népszínházról most megjelent jubileumi műve egy olyan adatot tartalmaz, amit a magyar nyelvtudományak érdemes megjegyeznie. 1883. dec. 3-án mutatta be a Népszínház SZIGETI JÓZSEFNak Csókón szerzett *vőlegény* című bohóságát. A darabban többek között három vidéki színész is szerepel, kik közül az egyiket *Ripacs*nak hívják. VERŐ szerint e darab hatását mutatja, hogy „Ripacs a vidéki komédiás szimbolikus nevévé vált az idők folyamán” (VERŐ György, A Népszínház Budapest színi életében. Budapest, 1925. 197 l.).

G. S.

A csevice szó eredetéhez. (V. ö. MNy. XXI, 284) A Felvidéken általában, s különösen Parádon használt *csevice* név (az ásványvizet nevezik így) nagyon valószínűen ugyanazon tóból fakad, amelyből a Szepes középső és déli részén élő tótság *ščava* 'sóska' szava, amellyel az orosz *ščavel'* 'sóska' is azonos. — Szláv földrajzi neveken is megvan a név. A Dunajec felső folyásánál a történeti magyar-galíciai határon van a lengyel *Szczawnica* (olv. *Szavnyica*) fürdő, mely savanyúvízéről ismeretes. Az Uzsok-Turka közti műút észak-keleti oldalán *Szczavinka* nevű hegyhát van, amely szintén idetartozik.

Hajnoczi Sándor.¹

Kesztölc. MELICH JÁNOS (MNy. XXI, 194) az 1055. évi tihanyi oklevél *castelic* ~ *kastelic* szaváról azt bizonyítván, hogy nem

¹ Közülük e megjegyzést azért, hogy újból felhívjuk olvasóink figyelmét a *csevice* szóra. Azt, hogy a magy. *csevice* egy tót *št'avica* (nyelvj. *ščavica*) átvétele lehetne, az EtSz. 1011 is érinti. A kérdés azonban az, jelent-e a tóban *št'avica* köznévv 'ásványvíz'-et. És ezt eddig sem nyomtatott könyvből, sem az élő nyelvből igazolni nem tudtuk.

Szerk.

a magyar *kastély* -ig ragos alakja, így fejezi be cikkét: „Az a másik magyarázat, amely az oklevél e helynevét *Kesztöle*-nek magyarázza, legalább az *-sz-* tekintetében nem volna kifogásolható”. Hogy földrajzilag azonosítható-e ez az oklevélbeli helynév az esztergommegyei *Kesztöle* (= nyj. *Kesztöc*)-cel, azt nem tudom; de az a nézetem, hogy hangtörténeti szempontból nemcsak az *-sz-* tekintetében, hanem egyébként sem kifogásolható ez az azonosítás. Az eredeti *Kasztélic* hangalak *i*-je t. i. a szuffixumos **Kasztélicon*, **Kasztélicig*, **kasztélici*-féle alakokban egészen szabályosan kieshetett a két nyílt szótagos hangtörvény értelmében, s az így keletkezett **Kasztélcön*, **Kasztélcig*, **kasztélici*-féle alakokból aztán a régibb *Kasztélic* helyébe elvonódhatott egy új **Kasztélc* alanyeset. Ugyanilyen jelenséget észlelhetünk pl. a szl. *kl'uč* > m. **kulyucs* ~ *kulcsot* :> *kulcs* esetében, s ugyanilyen eredetűek az *orbánc*, *péncz*, *ing*, *közt*, *vitéz*, *kedd*, *Fadd* stb. hangalakok is. Ebből a **Kasztélc* alakból aztán hátraható magánhangzó-hasonulással (vö. pl. *Etél-köz*, *Ensél*, *Elek*, *Endre*, *Verebély*, *egrés*, *geréblye*, *jegénye*, *szerecsén*, *sekréstye*, *ezüst*, *csemélet*, *pellengér* stb.) **Kasztélc* lehetett, s mivel azonszótagú *l* előtti *ë* a Tiszától nyugatra eső nyelvjárásokban kivétel nélküli hangtörvényként labializálódott (vö. pl. *lölköm*, *fölhö*, *incsolködik*, *köll* > *kő*, *némöl* > *némó*, *sindö*, *tengö*, *téfö*, *föhéccönyi*, meg-*kérésztöte*, *tészö*, *vészö*, *észö* stb.); így magyarázódik szerintem a köznyelvi *föld*, *zöld*, *völgy*, *hölgy*-féle szavak *ö*-je és *csödör*, *hamu-pipőke*, *Bán-vők*, *keszőce* *ö*-je is), azért a **Kasztélc* > *Kesztöc* változás is teljesen érthető.

Lápisz. Belátom, hogy a *pokolkö* elnevezése valószínűleg nem úgy keletkezett, ahogy én gondoltam, hanem inkább úgy, ahogy ZOLNAI gondolja (MNY. XXI, 205). Azt is elhiszem, hogy ennek a vegyi szernek latin tudományos neve nem egyszerűen *lapis*, hanem *lapis infernalis*. Azonban magyarul (bizonyára a lat. *lapis infernalis*-ből való jelentéstepadással) egyszerűen csak *lápisz*-nak is hívják, mégpedig úgy látszik egészen általánosan, mert én pl. fiatalabb koromban csakis ezt a nevet ismertem, s csak később, brassói tanár koromban tudtam meg, hogy *pokolkö* neve is van. Talán nem árt ezt feljegyezni, mert a kezem ügyébe eső szótárak egyikében sem találok meg ezt a nézetem szerint közhasználatú magyar *lápisz* szót.
Horger Antal.

Susárló. (MNY. XIII, 118, 208). Ezt a szót NAGY GYULA is használja Szent István király dekrétomainak magyar fordításában. Az Admonti Kódex szerint a II. könyv 54. fejezetének szövege:

De adulatoribus.

A susárlókról.

Si quis falsum testimonium Ha valaki mások ellen hamis vel *adulationis* sermonem contra tanuságát vagy *susárló* beszédet aliquos protulerit. det szól.

L. MÁRKUS DEZSŐ, Magyar Törvénytár. 1000—1526. — 42. l. 11—2. jegyz., 43. l. 8—9. jegyz. J.

Aviatika. E. J.-nek a MNY. XXI, 200. megjelent újabb fejtegetései szerint: amint a *via* szóból alakult a *viaticus* 3 és *viaticum* főnév, úgy alkotta meg valaki az *avia*, *-orum* szó mellé az *aviatica* szót. Állítását latin írókból vett idézetekkel támogatja, melyek alkalmasak azt a nézetet kelteni, hogy az *avius* 3 és *avia*, *-orum* klaszszikus fogalmak szerint is vonatkoztak a levegőre.

Mivel a kérdés súlypontja egyre inkább a latin nyelvészetre helyeződik át, nem látszik helyesnek, hogy annak fejtegetésével egy magyar nyelvtudományi folyóirat vendégszeretettel túlságosan igénybe vegyük. De mivel viszont olyan kifejezés eredetéről van szó, mely a magyarban is meggyökeresedett, kívánatos, hogy a kérdés teljes tisztázást nyerjen. Ne bujkáljunk azért pontosan meg nem jelölt értelmű szavak között és mögött, hanem nézzünk szembe a dolgokkal és vessük föl a kérdést: Jelenti-e a latinban az *avia*, *-orum* szó a levegőt, igen vagy nem? Nem jelenti. Nincs latin szótár, sem magyar, sem pedig más nyelven, amely a levegő latin megjelölései között az *avia* szót ismerné, és nincs latin író, aki ezt a főnevet a levegő értelmében használná. Az *avia*, *-orum* szó jelentése „úttalan, az úttól félreeső, járatlan hely, vadon”; GEORGES nagy szótára szerint „der Abweg, wenig betretene Ort, die Einöde”.

A második kérdés: Használják-e a latin írók az *avius* 3 szót, mint a levegő állandó jelzőjét, vagy azzal másnemű gyakori kapcsolatban? Nem használják. Az öt német akadémia tekintélyével készülő legnagyobb latin szótár, a Thesaurus linguae latinae, melynek eddig csupán a c betűig terjedő öt kötetet jelent meg, és amely feldolgozza a máig ismert latin nyelvű irodalom teljes anyagát, kimerítően közli az *avius* 3 előfordulásait, az úttól távoleső, félreeső, járatlan, GEORGES szerint „ablegend vom Wege, von der Strasse, abwegsam, abgelegen, wenig betreten” értelemben. Szerepelnek vele jelzői kapcsolatban: *montes, saxa, saltus, nemora, silvae, solitudines* (hegyek, sziklák, berkek, erdők, elhagyott helyek) stb. Az előfordulási helyeknek ebben a tömegében, melyben — ha jól olvastam össze — 65 a főnévi és 68 a melléknévi értelmű idézet, egyet találtam, melyben az *avius* 3 melléknév a föld mellett a levegővel is — nem ugyan jelzői, hanem távolabbi — vonatkozásban áll. Ez LUCRERIUS egy mondata: *Avia* cum Phaethonta rapax vis solis equorum aethere raptavit toto terrasque per omnes (Midón Phaetont a nap lovainak az útról letért ragadó ereje vonszolta az egész aetherben és a földön össze-vissza). A szóban forgó cikk az idézet 4 utolsó szavának közlését mellőzte.

Most azonban lássuk, hogy a fenti állítások miképp egyeztetethetők össze a cikkben közölt idézetekkel. A cikk 5 mondatot hoz fel, amelyek közül az elsővel már foglalkoztunk. A többi 4 idézet közül egynek, az ISIDORUS-félének csak szerzőjét említi meg a cikk, míg háromnál a közelebbi előfordulási helyet is megjelöli. Ez a három idézet a megjelölt helyeken nem található meg, hanem másutt. Az ISIDORUS-féle idézet a kiváló sevillai püspök »Origines« című művében a madarakkal foglalkozó VII. fejezet 3. pontjában fordul elő és így hangzik: *Aves* dictae, quod vias certas non habent, sed per *avia* quaeque discurrunt (A madarak azért nevezetnek így, mert nincsenek meghatározott útjaik, hanem bármilyen úttalan helyeket bejárnak). Hogy az *avia* főnév itt is csak azt jelenti, amit egyebütt, t. i. „vadon, járatlan hely”-et, azt a mellette álló *quaeque* szó magában is eléggé bizonyítaná, ha nem következnék is utána ez a mondat: *Alites, quod alis alta intendant et ad sublimia remigio alarum conscendant*. A VERGILIUS Georgiconjából vett idézet, mely nem III, 32, hanem II, 328 alatt fordul elő, a cikk szerint: *Avia* tum resonant avibus. Főnévi előfordulás, amelyet a szó következetes értelmű használata szerint az

ember így fordítana: Madaraktól vagy madárdaltól visszhangzik a vadon. Az eredetiben utána nézve azonban megállapíthatjuk, hogy abban a sorban még két szó van, amely az idézetből ki van hagyva: *virgulta canoris*. Ezzel az *avia* főnév egyszerre melléknévvé válik, és értelméhez többé kétség nem férhet: Dalos madaraktól visszhangzik az úttalan eszerjés. A következő idézet VERGIUS AENEIS XII, 480 fordul elő: Volat *avia* longe Juturna. Juturna a folyók és patakok nymphája volt. Az idézet értelme: Rohan messze úttalanul J.; ámde nem szárnyakon, hanem, mint az összefüggés mutatja, hadiszekéren. J. nympa ugyanis testvéreinek, Turnusnak, hadikocsiját vezetni szándékosan félreeső helyekre, hogy őt Aeneas támadásától megmentse. Az utolsó és legsúlyosabb idézet PAULUS NOL. mondta: Sonat *avius* aether. Ezzel azonban baj van, sőt bajok vannak! Az első az, hogy PAULUS NOL. nevű latin író nincs; az, akinek nevét a cikk a szótárak PAUL. NOL. névrövidítése alapján PAULUS NOL.-ra egészítette ki, PAULINUS, nolai püspök. A második baj, hogy a fenti idézet még PAULINUS NOLANUS-nál sem fordul elő, a harmadik pedig az, hogy ott, ahol a Thesaurus hivatkozik rá, t. i. STRATIUS, Thebais V, 14. nem: sonat *avius*, hanem: sonat a r d u s aether áll. Vagyis: zeng a magas ég vagy aether.

Ezzel végig is mentünk az idézeteken. A kérdés nyelvi részének vizsgálata tehát erre vezet: 1. Az *avia* főnévnek nincs levegő értelme. 2. *Aviaticum* nincs, tehát nem is lehet az *avia*-ban, sőt még fölötte sem. 3. Az *avius* 3 melléknévet nem használják az írók a levegő latin kifejezéseinek jelzőjeként. Ámde ha használnák is, az sem mondana többet. Abból, hogy az írók gyakran mondják a levegőt balzsamosnak, enyhének vagy hidegnek, még senkinek sem fog eszébe jutni, hogy ezekben a szavakban keresse a repüléssel kapcsolatos szóalkotások eredetét.

A lélektani részre vonatkozólag az a nézetem, hogy ha valaki nem látja a repülőgép és a madár közötti hasonlatosságot, az hiba, mert a hasonlóság megvan köztük. Van mind a kettőnek a haladás irányában megnyult törzse, erre körülbelül merőlegesen álló két szárnya, a repülést irányító farktollazata, illetőleg kormányzólapjai, sőt abban a két kerékkel felszerelt nyulványban, melyet a repülőgép a földdel való érintkezésnél használ, még mintha a madár lábai is megvolnának; végül pedig mind a kettő repül.

Műgyetemünk mintaszerűen vezetett könyvtárában átlapoztam 45 repüléstannal foglalkozó műnek történeti, illetőleg általános részét, és csak azt láttam, hogy LEONARDO DA VINCI-től kezdve, ki a madarak alkatáról készített rajzainak felhasználásával elsőként fektette le a repüléstan tudományos alapelveit, egészen a folyó évi bel- és külföldi szakirodalomig az *aviatika*-val foglalkozó művek alfája és omegája — bár magát az *aviatika* szót alig használják — a madár. Nincs ott szó úttalan helyekről, hanem a sorokban és sorok között mindenütt ott van a madár, az utánzandó, de utolérhetetlen mester, amely évmilliók lassú fejlődésével küzdötte föl magát a porból a levegő urává.

Mivel nem szeretnék az *aviatika* szó eredetének kérdésére újból visszatérni, legyen szabad röviden összefoglalni állításaimat.

Az *aviatika* barbár technikai műszóalkotás, hasonló a görög-latin *automobil*-hoz, eredete azonban nem kétséges. A szó töve a latin *avis*: madár, ebből lett valószínűleg az *aviation* közbevetése útján a görög

-ικη mesterség- vagy tudománynév-képzővel, melynek a latinban az *-ica* végződés felel meg; az *aviatika*. Ha a görögben latin szavakat is használhatnánk, *aviaτικη τέχνη* lenne a kiegészített alakja.

A népek lelkéhez, éppúgy mint a gyermekéhez, közelebb esik az érzékelhető, mint az elvont; közelebb a körülhatárolt, mint a bizonytalan körvonalú. Hamarabb veszi észre és nevezi meg a napot, a madarakat, mint a levegőt, melyről sokáig nem is tudja, hogy van. A gyermek is hamarabb jön tisztába a betű fogalmával, mint a betűközzel. A szóalkotásnál pedig legszívesebben a legegyszerűbb fogalmakra támaszkodik, szívesebben a pozitívokra, mint a negatívokra. Azért a repülés mesterségének megjelölésénél is közelebb esik az emberhez a madár fogalma, mint az úttalanságé.¹

Jambrekovich László.

Fűzfa. Az indogermán nyelvekben a következő szavak egybe tartoznak:

gör. *ίτέα* (*itéa*) 'fűzfa', *οισών* 'eine weidenart' | lat. *vitis* 'szőlővessző; szőlőtő'; *vītex* 'szűzfa, der keuschbaum'; *vīmen* 'fonni való vessző, p. o. kosarat' | ném. *wide*, ó-fném. *wīda* 'fűzfa' | ó-por. *witwan* 'fűzfa', | litv. *vītis* 'fűzfavessző' | lett *vītols* 'fűzfa' | avesta-i *vaēiti-* 'fűzfa' | pehlvi *vēt* 'fűzfa'; újperzsa *bēd* ua. (HORN, Grundriß der neupers. Etym.

Mindezek származékok abból az idg. gyökérből (basisből), amely a 'flechten, drehen, winden' jelentés hordozója, s amelyre vő.

lat. *vīre* 'kötni, fonni p. o. kosarat' | litv. *vīti* 'drehen' | szláv *viti* 'drehen, flechten, winden' | szkr. *váyati* 'webt, flicht' (l. WALDE, LatWb². *vīeo* a.; PRELLWITZ, GrEtWb, *ίτυς* a).

MÁTYÁS FLÓRIÁN, részletesebben MUNKÁCSI BERNÁT ÁKE. 283 ezzel az idg. szóval hozta kapcsolatba a magyar *fűzfa* szó *fűz*-ét, még pedig úgy, hogy a *fűz* szerinte iráni (vö. av. *vaēiti-* 'fűzfa', pehl. *vēt* ua., újperzsa *bēd*, gabri *vād* ua. stb.) átvétel. A magyar *fűz* szerinte eredetileg „*víz*, *vűz (< *vejđ) lehetett, melyben a *fa* szóval való összetétel (*fiz-fa* < *víz-fa) hatása alatt annál könnyebben történhetett a szókezdőnek változása, minthogy az különben összeesett volna a *víz* 'wasser' szóval“.

Miként SCHMIDT JÓZSEF (l. EPhK. XXVII, 694), MUNKÁCSI e magyarzatát én sem tartom kifogástalannak, sőt szerintem alig is valószínű. MUNKÁCSI fejtegetése bennem azonban azt a gondolatot ébresztette, vajjon nem lehet-e a magyar *fűzfa* szó *fűz*-e a magyar *fűzni* ige *fűz* tőalakjával azonos szó. S én azt hiszem, hogy ez nemesak lehetséges, hanem nyilvánvalóan így is van.

Ha az idg. nyelvekben azt a fát, elsősorban a fűzfát, melynek ág vesszei kosárfonásra, -kötésre, -fűzésre különösen alkalmasak, a 'kötni, fonni' alapjelentésű *ue-* basis (vö. litv. *vý-ti*, szláv *vi-ti* stb.) származékaival lehetett elnevezni, miért ne történhetett volna ez meg az indogermánságtól függetlenül a magyarban egy hasonló jelentésű igéből. S a magyar *fűz* ige erre igen alkalmas volt, mert hiszen *fűzni* kosarat is lehet, és van *fűzövessző* is (l. SzD² 69). Maga a *fűz* szótáraink szerint a. m. 'plectere, nectere, flechten, vesszővel fonni' (l. MÁRTON 1811, 1816; KR.) is; finnugor rokonai-

¹ Ezzel a vitát, amely már is kinőtt a Magyar Nyelv keretéből, bezárjuk. Egy neologizmus keletkezésének a kérdése ténykérdés, nem pedig grammatikai és nyelvtudományi probléma. Itt is azt kellene tudnunk, hogy az, aki 1909—10. táján az *avion* és az *aviation* műszókat gyártotta, miből indult ki. Szerk.

nak meg 'kötni' jelentésük is van (vö. cser. *pîd*- 'köt, összeköt; [harrisnyát] köt'; md. *ped'a*-, *ped'a*- 'csatlakozik; tapad'; f. *pîti*- 'tart' [l. SZINNYEI, NyH.⁶ 144; a tőszótag magánhangzója fgr. *i*; l. SETÁLA, Quantitätswechsel 45 és NyK. XXVI, 404].

A jelentés szempontjából tehát a *fűz* ige különösen is alkalmas volt a *fűzfa* nevéül.

Hang- és alaktani tekintetben sem lehet az azonosítás ellen kifogást emelni. Hangtani tekintetben azért nem, mert a *fűz* ige-nek és a *fűz* névszónak azonosak az alakváltozatai is (vö. *fűz* ige: *fűz* CzF.; *fiz* ~ *fiz* NySz.; OklSz. *gyöngyfűző* a.; *fűdzős*, *fűddző* MTsz. | *fűz* névszóra: *fűzfa* CzF.; *fűszfa* NySz.; *fiz* ~ *fiz* OklSz., NySz., MTsz.; *fűdzfa* ~ *fűdzfa* MTsz.); alaktani és magyar nyelvi fejlődés-történeti tekintetben meg azért nem, mert a *fűz* ige és a *fűz*, *fűzfa* névsz. közt egészen olyan a viszony, amilyen a magy. *les* 'nachstellen' és *les* 'hinterhalt', *leshely* 'anstand, hinterhalt', a *fagy* 'frieren' és a *fagy* 'frost', a *nyom* 'pressen' és a *nyom* 'fusstapfen' közt. Lehet, hogy ugyanilyen a viszony *lak*- 'wohnen' és a *lak*- 'villa, domicilium', *lakhely* 'domicilium' NySz. közt is (mindezekről l. SIMONYI: Nyr. XXXVIII, 241—7).

Úgy érzem, hogy a *fűzfa* *fűz*-éről nyújtott magyarázatom elfogadhatóbb az összes eddigi magyarázatoknál. MUNKÁCSI magyarázatán kívül ugyanis a *fűzfa* *fűz*-éről a következő nézetek vannak még:

a) A *fűz(fa)* fgr. szó, és rokona a f. *paju* 'füzfa' szónak (így már Rudbecknél; l. MUNKÁCSI: Nyr. XI, 254; ismétli HUNFALVY: NyK. V, 422). — Hangtani tekintetben elfogadhatatlan.

b) Esetleg a *szűzfa* [l. *Agnus castus*, der Keuschbaum' NySz.: 2. 'Salix, Weidenbaum' MTsz.; vö. *kötőszűz* 'Arbor Abrahami, Salix marina, Amarina vitex' MNy. VI, 240] változata, ez pedig a lat. *Agnus castus* (vö. ném. der Keuschbaum) fordítása (így SIMONYI: Nyr. XXXVIII, 184). — Valószínűtlen időrendi okokból is; a *fűzfa* *fűz* alakja régi, míg a *szűzfából* magára álló *szűz* nincsen.

Két magyarázatról még nem emlékeztem meg. Az egyik CzF.-ban olvasható; CzF. mondja, hogy némelyek a *fűzfa* szót ebből származtatják, hogy *vízfa*. A másik KASSAI-ban (II, 242); eszerint *fűzfa* „*loco fűzőfa*”. A laikus azt mondhatná, hogy MUNKÁCSI magyarázata megvan már CzF.-ban, az enyém meg KASSAI-nál. Aki azonban tud különbséget tenni megokolás és megokolás közt, az azonnal látja, hogy MUNKÁCSI nem CzF.-ból, én meg nem KASSAI-ból kölcsönöztem magyarázatomat. Itt is látható világosan, hogy si duo faciunt idem, non est idem. *Melich János.*

Baráber. (MNy. XX, 79; XXI, 283) Anélkül, hogy el akarnám a *baráber*-ről folyó vitát dönteni, közlök néhány adatot e szóról. MADERSPACH VIKTOR-nak „Menekülésem Erdélyből” c. sorozatos közleményéből (Magyarság 1925. dec. 1.) álljon itt a *baráber*-re vonatkozó részlet: „Egy hang a padlásról megszólal és olasz nyelven kérdi, hogy kicsoda érkezett meg? — [Ezt feleli rá a másik olasz, egy faiparvállalat munkása:] *Una Baraba*”. S e szóról így elmélkedik az író: „*Barabás!* Te, akit a kereszthalált szenvedő Üdvözítő mellett feszítettek meg, lator létedre halhatatlanná lettél. *Mint a ninstelenek, földönfutók, iszákosok, korhelyek és munkakerülők prototipusa, élsz tovább az olasz köznépi képzeletében. Mezit-*

láb, rongyokba burkolva, pálinkaszagot terjesztve, veszekedve, késelve, árkokban hemperegve, megvetve, lesajnálva éled le napjaidat. Az olasz fa-, kő- és földmunkások elhoztak Erdélybe és itt megmagyarosítottak. *A Baráber a minden foglalkozásbeli munkásnép páriája.* — Az előzőleg említett kérdező olasz — amint az író írja — a rövid válaszban teljesen megnyugszik, és „az idegen *Baráber* jövevény megérkezésének nem tulajdonít jelentőséget”. — De lássunk másik idézetet is a *baráber* szóra ÁPRILY LAJOS egyik költeményéből (Versek 85. l.): „Ott élt apám. Világa: kis faház, | tüdőfeszítő, ősi fenyves-ájer; | a társasága: vakmerő vadász, | lompos fa-munkás és zordon *baráber*”. — Egy erdélyi menekülttől hallottam, hogy MADERSPACH a szó jelentését helyesen magyarázza. Amint szegediek-től értesültem, Szeged vidékén is használják a *baráber*-t és pedig nyugtalan vérű, othontalan, cigányéletet élő — mondhatnám — ’világcsavargó’-féle jelentéssel.

Nagy Lajos.

Pentelény? HORGER: MNy. XXI, 271 *Pentele* hn. nyelvtörténeti elődje gyanánt a lat. *Pantaleon* szn.-nek magyar *Pentelén változatát veszi fel. Azonban ilyen változatra régi szn.-i vagy hn.-i adatot nem találunk (l. CSÁNKI; KOVÁCS, Ind.; CZINÁR, Ind.; LIPSZKY, Rep.; PESTY, Mg. hn.; Hnt.; NAGY IVÁN stb.). HORGER az újságokban olvasott *Pentelényi* családnevet idézi rá. Amde egyik olvasónk arra hívta fel a szerkesztőség figyelmét, hogy a csn. a HORGER idézte esetben bizony tudomása szerint egészen új keletű névváltoztatás eredménye, sőt alighanem önkényesen képezett név, s így a *Pentelény* hn. egykori megváltára bizonyíték bajosan lehet. S olvasónk mellett szól, hogy a név-magyarosítások között 1894-es és 1900-as kelettel csakugyan van *Pentelényi* csn. (GULYÁS PÁL adata). Tehát HORGER magyarázataát elméleti tetszetőssége ellenére sem fogadjuk el, hanem vele szemben a NyK. XLIV. köt. 331—2. l.-jén adott magyarázatunkra utalunk. E szerint a megfejtés nyitját az 1329-i „Poss. *Penteley*-monostora, ubi begine sive moniales grecales con-dam commorabantur . . . . *Penteley*” adat nyújthatja (CSÁNKI III, 342).¹ A *Pentelej* hangalak és a görög apácák otllakásának említése alapján joggal kereshetjük a hn. eredetét a lat. *Pantaleon* görög elődjében, a Πανταλεήμων szn.-ben. Ezt a görögben a XI—XII. sz.-ban a legnagyobb valószínűség szerint *Panteleimon*-nak (később talán *Pantelimon* — MELICH szóbeli közlése) ejtették, s így belőle névrövidítéssel a magyarban igen könnyen és természetesen válhatott *Pantelej* > *Pentelej* > *Pentelé* > *Pentele*. Azonban a görög szn.-nek gör. kel. szláv *Pantelejmon* és *Pantalej*, ny. bolg. *Pantélé* [< *Pantelej?] változatait sem szabad egészen figyelmen kívül hagynunk (vö. MELICH, Szláv Jövész.), hiszen azok az ú. n. görög apácák származhattak balkáni szlávval kevert görög népelemből is. — Megjegyezzük még, hogy *Pentele* hn. felbukkan a Temes folyó vidékén is (1462: *Penthele* — CSÁNKI II, 28). Ide bizonyára délszláv vagy oláh bevándorlók révén került.

Pais Dezső.

¹ A kismartoni levéltárban őrzött oklevél teljes szövege talán több fevilágosítást tartalmazna erről a máshonnan eddig nem ismert és egyházi történetírásunkban egyáltalában nem említett görög apácakolostorról. — Nb. *Pentelé*-n 1238., 1263. és 1272. évi adatok szerint férfikolostor volt (vö. CSÁNKI i. h. és BALICS, A r. kath. egyház tört. Mg.-ban II, 2 : 253—4).

Magyar Ugar, magyar Parlag¹. Mikor 1906-ban ADY ENDRE *Új Versek* című kötete megjelent, a legerősebb hatást talán *A magyar Ugaron* felírású sorozat keltette; a legerősebbet, mert egyik félről helyeslő ujjongás, másik félről tiltakozó megbotránkozás hangja emelkedett a magyar föld esetén rajza miatt, amely a sorozatot záró, azonos című vezérversében egybemarkolja szellemi életünk sivárságát, meddőségét:

Elvadult tájon gázolok:
 Ős, buja földön dudva, muhar.
 Ezt a vad mezőt ismerem,
 Ez a magyar Ugar.

Nem a költemény érdeméről akarok szólni. Hisz BESSENYEI óta egyre hangzott majd az örvendő: „Hajnallik, ébredünk!”, majd a lemondó: „Alkonyodik, veszünk!”, és CSOKONAI szatirikus vígjátékának, a *Tempefői*-nek címe alá fanyar humorral írja ezt az alcímet: „Az is bolond, aki poétává lesz Magyarországha”. Énnékem ezúttal csak az *ugar* szóval lesz dolgom.

Aki csak egyszer is valamelyest hozzászólt a mezőgazdasághoz, sejtí, mi az *ugar*. Szótárak, lexikonok, kézikönyvek pontosan meg is határozzák: „*Ugar* olyan szántóföld, melyet takarás után a következő év őszéig bevetetlenül heverni, pihenni hagynak, azonban tavaszon és nyáron át, rendszeren háromszor felszántanak, s így készítének elő a következő vetéshez. Az első szántás neve tavasz végén: *ugarolás*, a másodiké nyár derekán: *forгатás* vagy *keverés*, a harmadiké vetés előtt: *vető szántás* vagy *vető alá szántás*”. — Világos, hogy *ugar* nem műveletlen, elhagyott földet jelent, hanem pihenő, de művelés alatt állót; ennél fogva ADY versében a vers s a sorozat címében az *ugar* említése helytelen. mert ő nyilván elvadult, vad, műveletlen, szántatlan vetetlen földről beszél. Hibás tehát az innen keletkezett *magyar ugar* szállóige is.

No de ebben nemcsak ADY ENDRE vétkes, hanem ARANY JÁNOS is. *Széchenyi Emlékezete*nek hatodik versszakában ugyanis ezt írja: „Sírt még hogy adna, állt az ős ugar”; s az előzőkből érthető, hogy ARANY is műveletlen földet, azaz nemzeti életünk sivárságát akarja kifejezni vele. Tudjuk, ARANY milyen nem szívesen fogadta a megbízást, hogy Széchenyit sirató és dicsőítő költeményt írjon: majd mikor nem hárihatta el magától a feladatot, belemerült Széchenyi munkáinak s a róla szóló irodalomnak, kivált KEMÉNY ZSIGMOND tanulmányának olvasásába. Nincs is egyetlen sora e költeménynek, alig egy szava is, melyet Széchenyi pályájának valamely mozzanatából, műveinek súlyos soraiból ne merített volna; sőt ismervén ARANYnak ragaszkodását még forrásának szöszszerinti szövegéhez is, biztosak lehetünk benne, hogy lehetőleg ezt is beleszővi a maga soraiba (vö. ZLINSZKY ALADÁR, *Nemzeti líránk*. Jeles Írók Iskolai Tára XLIV, 279. 2. kiad.). Amde hiába lapozzuk végig Széchenyi munkáit, *ugarról*, a jelzett értelemben, nem beszél sehol. Annál inkább szól azonban az *ugarral* némileg rokon fogalomról, a *parlagról*.

¹ E kis cikket munkatársunk 1925. június havában küldte be közlés végett, amikor a napilapokban (l. pl. *Magyarság* 1925. jún. 18-i szám 11. old. a két szóról értékesebb megbeszélés folyt. Szerk

SZÉCHENYI 1843-ban a *Jelenkor*-ba terjedelmes cikksorozatot írt a nemesség megadóztatásáról. A június 29-i, 51. számban megjelent cikkben ezeket mondja:

„... Magyarország mindenben, legyen anyagi, legyen szellemi tekintetben, parlagi szint visel... nincs közlekedése... nincs gyára, nincs kiképzésére kellőleg szolgáló intézete, nincs valóságos hitele, nincs kiállító ereje, nincs, nincs, nincs — kár volna a számtalan nincs elősorolásával időt fecsérelni... Okoskodásom megalapított tényezője ennél fogva az, hogy Magyarország mindenben nagy parlag. «Magyarország nagy parlag!» Ez tehát azon horgony, melyre kötöm elemzésem fonalát..“

S ezután következik e jeligévé emelt gondolatnak részletes kifejtése. Fejtegetéseit SZÉCHENYI olyan fontosaknak tartotta, hogy az egész cikksorozatot külön könyvben is megjelentette: *A dó és két garas címen* (Buda, 1844); s ez a könyv nem sokkal kisebb hatást keltett, mint annak idején a *Hitel*. Címe a negyvenes évek politikai vitáiban jelszóvá lett; gondolatai, mondásai szárnyra keltek. S midőn ARANY a maga ódáját írta, az idézett sorban erre a könyvre, e könyvnek idézett szakaszára utal.

De miért nem tartotta meg az eredeti *parlag* szót, mely valóban a töretlen, a műveletlenül hagyott, szántatlan, vetetlen földet jelenti? (Innen: *parlagi* ember, *parlagi* gondolkodás, *parlagon* heverő tehetség; az elhagyott szőlőt a közmondás szerint: „*Parlag* Jancsi kapálja, *Muhar* Maris gyomlálja”. Az ugar szóval ilyen kapcsolatok nincsenek.) ARANY, aki sokkal inkább a föld fia, mint akármely más költő-társa, bizonyára nagyon jól tudta, mi a különbség *ugar* és *parlag* közt; s mégis *ugart* mond, holott Széchenyiben *parlagot* olvas!/? Ennek nem lehet más megfejtése, mint a vers kényszere, a rím, mely a rímidező *magyar* szóra kitűnően felel az *ugar* szóval; kedvéért ARANY feláldozza a jelentés-árnyalatot, pedig ilyet ritkán tesz meg:

Megrontva bűnöd és a régi átok,
Beteg valál, s nem érzéd, oh magyar:
Nép, a hazában nem volt már hazátok:
Sírt még hogy adna, állt az ősz ugar.

Am midőn ARANY a jelentésben enyhébb szót alkalmazza, jelzőjébe viszi bele az elejtett képzetet, s így az *ős ugar* új szintet kap: a művelésre, termelésre alkalmas talajt jelenti, melyen régóta nem szántott termő barázdát az eke, a mindenre képes magyar elme, mely parlagon hever.

Talán nem tévedek, ha ADY *magyar ugarát* az ARANYÉRA vezetem vissza; mert aki csak egyszer is olvasta vagy hallotta Széchenyi Emlékezetét, annak fülében marad az *ős ugar*, s öntudatlanul is mondja, írja, ha az elvadult, műveletlen magyar földre, magyar elmére gondol. Ma a kifejezés már szállóigévé lett, részben keserű magyarok, részben túllinomult kozmopoliták szájában.

Különböen, a költészetre gondolva, jóval SZÉCHENYI, ARANY és ADY előtt, szinte szó szerint énekelte ezt VIRÁG BENEDEK, a „nemzeti lélek tüzes ébresztője” és „ostorozója” — kit SZÉCHENYI is szeret idézni. s a *Kelet népe* jeligéjéül az ő mondatát választja: „Jó hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen.” — *Lantom*-hoz című versében:

Nem magyar földön terem a' borostyán.

Egyed Antalhoz írt költői levelében pedig:

Oh légy állhatatos, például soknak ez által!

Parlag nagy részént Hunnia földje 's *ugar*.

Ím! egy sorban mind a két szó; nem henyé ismétlés, hanem azt jelenti, hogy a magyar elme még általában műveletlen, ami pedig művelve van, az pihen, nem hoz termést. — Más kapcsolatban Bón PÉTER is él e kifejezéssel Magyar Athénas-ának (1766) előszavában: „...igen *puszta* és *parlag-földre* esett az én aratásom: mellyet... Mársnak tüze annyira el-perselt, hogy még csak tollözni is alig lehet rajta.“ Azt hiszem, hogy a kifejezés már a régiségben is közhelyszerű kép, melyre alkalmasint még több példa is fog akadni. — E kis fejtegetés csak új példát akar mutatni arra, hogy nemcsak a gondolat öröklődik, hanem kifejezője, a szó is, s hogy néha a gondolat köntöst vált, de akkor erre kényszeríti a maga jellegét. Így kapta a költők nyelvén az *ugar* szó a *parlag*nak egy-két elemét.

Tolnai Vilmos.

NYELVMŰVELES.

I.

Jelentés VADNAY TIBOR belügyi helyettes államtitkárnak »A magyar hivatalos nyelv szabályai« című, kéziratban beküldött kézikönyvéről.¹

Tisztelt Osztály!

Az ügy lényege. A munka a közigazgatás nyelvét kívánja szabályozni, még pedig abban az irányban, hogy a magyar hivatalos fogalmazványok nyelve egyszerűbb, világosabb, természetesebb, magyarosabb legyen, hogy a magyar hivatalos írásmód levetkezze a latin és német kuriális stílusból megrekedt hagyományokat és egyéb cikornyákat, szerkesztésében és nyelvi kifejezéseiben a magyar szellem és nyelv szükségleteihez alkalmazkodjék, egyszerűval megjavuljon. A szerző meggyőződése szerint ez nemcsak a magyar nyelv érdeke kívánja meg, hanem a közönség érdeke, valamint a szolgálat érdeke is, mert a fogalmazás könnyebbé válik, s a szabatos és természetes nyelvhasználat ki fogja küszöbölni a hivatalos iratokból a homályt.

A szerző úr arra nézve kéri véleményünket: vajjon alkalmasnak találjuk-e munkáját arra, hogy a belügyminiszter úr a könyvben foglaltakhoz való alkalmazkodást kötelezővé tegye valamennyi alája rendelt hatóság és szerv számára?

Előzményei. A munkálat hosszas tapasztalat, gondolkodás, készület és eredendő hivatottság gyümölese. A szerző, a szépíró VADNAY KÁROLYNAK, Akadémiánk néhai jeles tagjának fia, több mint harminc év óta a közigazgatási pályán működik, s mostani méltóságába

¹ Néhány héttel ezelőtt megjelent VADNAY TIBOR belügyi helyettes államtitkárnak „A magyar hivatalos nyelv szabályai“ c. munkája (Budapest, 1925. Kiadta a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. 8° 94), amelynek használatát a belügyminiszter 3606. eln. 1925. számú körrendeletével a hatósága alá tartozó hivatalok részére kötelezővé tette. Ez értékes munka ismertetéseképen BALOGH JENŐ m. tud. akadémiai főtitkár úr szives engedélyével közöljük azt a mélyreható és alapos jelentést, amelyet róla annak idején NÉGVESY LÁSZLÓ akad. r. tag, Társaságunk vál. tagja a M. Tud. Akadémia I. osztálya elé terjesztett.

vármegyei és belügyminisztériumi szolgálatában kitűnt képességei emelték, de a családjában örökletes nyelvész-hajlam és stílusérzék, nyelvünk iránti rajongással együtt, benne is megvan, s ő e hajlamait nyelvészeti tanulmányokkal is képezte. Nyelv- és stílusérzéke arra ösztönözte, hogy a hatáskörébe tartozó fogalmazványok kifejezésbeli helyességét szorgalmazza. Régi szándéka volt az is, hogy alkalmas időben az illetékes tényezőkkel összefogva gyökeres és szerves mozgalmat indít a hivatalos nyelv megjavítására.

SÁNDOR JÁNOS belügyminiszter tudomást véve ebbeli törekvéseiről, 1915-ben megbízta, hogy a minisztérium fogalmazványainak megjavítására alkalmas munkálatot terjesszen eléje. A dolgozat el is készült, SÁNDOR miniszter megtette az előkészítő intézkedéseket a gyakorlati életbeléptetésre, de a közbejött háborús és zavaros idők hosszú időre háttérbe szorították az ügyet. Egyébként a javaslat már akkor figyelmet keltett. SIMONYI ZSIGMOND úgy nyilatkozott róla, hogy az »annyira mélyreható és alapos s mindamellett olyan friss és kedves emlékirat korszakalkotó lesz e téren és bizonyára termékeny talajra talál«. A Nyr. 1920. évi első füzeté nagy méltánylással ismertette.

Tavaly elérkezettnek látta a szerző az időt a kezdemény felélebenítésére. Bemutatta tervzetét RAKOVSKY IVÁN belügyminiszternek, de most már azzal a kibővítéssel, hogy ne csak a belügyminisztérium fogalmazó-személyzete, hanem a közigazgatás valamennyi szerve részére kötelező intézkedések történjenek.

Ez intézkedések keretében több munkálat tartoznék. A sorozat első tagja a szóban levő könyv. Követné ezt egyebek közt a közigazgatási műszavak és szakkifejezések szabatos megállapítása és szótárba foglalása; azután egy másik jegyzék az elterjedt hibás, magyartalan szókról, szólásokról és szerkezetekről és a pótlásukra ajánlt helyesekről; továbbá kötelező írásminták gyűjteménye.

A belügyminiszter úr elfogadta VADNAY TIBOR munkatervét, elhatározta végrehajtását, s megbízta a javaslattevőt, hogy a hivatalos nyelv szabályait rendszerbe foglaló kézikönyvet dolgozzon ki. Hozzájárult a miniszter úr a szerzőnek ahhoz a kikötéséhez is, hogy a munkálat kibocsátása előtt Akadémiánk I. osztályának, vagy a Nyelvtudományi Társaságnak véleményét is megszerezze. Kijelenti a miniszter, hogy amennyiben a szakvélemény kedvező lesz, intézkedni fog a könyvnek a belügyminisztérium, az állami rendőrség, valamint a vármegyei, városi és községi hatóságok részére való megrendelése és kötelező használata iránt (1924. évi 98.071.sz.).

A könyv tartalma. A 166 ívhasábra terjedő könyv egy 69 lapnyi elméleti részre és egy másfélakora terjedelmű gyakorlati részre oszlik. Az elméleti rész hat fejezetben szól a helyes magyar hivatalos nyelv fontosságáról, hivatalos nyelvünk megjavításának módszeréről és munkatervéről, a nyelvek helyes használatának egységes böleseleti alapjáról, a nyelvhasználat általános lélektani elemeiről, a magyar nyelv lélektanáról, végül a helyes magyar hivatalos írásmód nyelvlélektani nehézségeiről és e nehézségek legyőzéséről. A gyakorlati rész, szintén hat fejezetben, a hivatalos iratok csoportjait és külsőségeiket, szerkesztésüket, a személyi és egyéb viszonylatok nyelvi kifejezését, az udvariassági szólásokat, a tárgy és a kapcsolatos iktatószám említését, a kiegészítő és végrehajtási rendelkezéseket és a mellékletek megemlítését tárgyalja.

Vélemény. A munkálat nemesak céljánál, hanem rendszerénél és tartalmánál fogva is a legkomolyabb figyelmet érdemli. Rendszere világos és helyes, tartalma pedig alapos és megérlelt. A gyakorlati nyelvészetnek a könyv kiváló terméke.

A gyakorlati rész. Céljából foly, hogy sikerültére nézve a gyakorlati rész a döntő, mert itt válik el, hogy a könyv elvei a gyakorlatban mikép valósulhatnak meg. Ebben a részben vannak ugyan olyan fejtegetések is, melyek a hivatalos iratok tartalmi és alaki kellékeit illetik, s amelyeknek helyességéről ítélkezni nem a mi feladatunk, de a nyelvhasználatra és a stílusra vonatkozó utasítások és példák a mi illetékességünk körébe tartoznak. A szerző minden főbb iratfajtára nézve közöl példákat az eddig szokásos hivatalos írásmód szerint, s utána közli a példák átdolgozását. Ez átdolgozások élénken szemléltetik, hogy a hivatalos fogalmazványok merevsége, zsúfoltsága, idegenszerűsége, papiros-jellege milyen természetesen módon cserélhető fel hajlékony, könnyed, világos, magyaros, életszerű kifejezés- és szerkesztés-móddal. Eltűnnek az oldalzsebekkel televarrott, hasábtérjedelmű szövevényes mondatok, az „idehajlított“ az „elfektetett“ és más pedáns irodai kifejezések; az egész hivatalos nyelv a tisztviselőre nézve könnyebb fogalmazásúvá, a felekre nézve érthetőbbé válik, s amellett hivatalos jellege is épségben marad. Az olvasó mindenütt jóleső megkönnyebbülést érez, mikor az eredeti kuriális fogalmazványok után ez átdolgozásokat olvassa. A gyakorlati rész e kiváló sikere magában eldönti az egész mű értékének a kérdését is.

Ezzel azonban nem akarom leszállítani az első főrésznek, az elméletinek az érdemét. Sőt ez a rész is ékesszólóan tanuskodik arról, hogy a szerző mennyire szíven viselte és mennyire gondolatvilágának előterébe helyezte a magyar hivatalos nyelv ügyét. Elmélyedt tárgyába és alapos elméleti tájékozódást szerzett a nyelvészet és a stilisztika általános elveiben. Nagy érdeme a szerzőnek, hogy a magyaros, világos és szabatos fogalmazás kellékeit nem kazuisztikusan tárgyalja, hanem elvi kulcsot akar hozzájuk adni, hogy a tisztviselő ne egyes esetek halmazával álljon szemben, hanem olyan érzék és szellem fejlődjék ki benne, mely az egyes esetekben útbagazítja. Keresi a magyaros fogalmazás néplélektani és nyelvszellembeli alapjait, szembeállítja a magyar nyelvben nyilatkozó észjárást egyéb nyelvekével, és szemléletesen jellemzi a magyar nyelv természetét. Az ellentétet az elmélet világossága kedvéért először szinte túlozva emeli ki, de a következő fejezetben a szükséghez képest enyhíti. Fejtegetései mélyrehatóak és amellett elég népszerűek. Úgy találja, hogy a magyar nyelv a magyar nép gyakorlati eszejárásához képest inkább a konkrét, mint az elvont, inkább a szubjektív és személyes, mint a tárgyi és személtelen kifejezésmódot szereti. Ezért használja inkább a cselekvő, mint a szenvedő szerkezetet, inkább az ígés szólást, mint a mondatnak főnévbe tömörítését és merevítését. A magyar nyelvet a szubjektív-reális típusú nyelvek közé sorozza az objektív-ideális típusú nyelvekkel szemben, aminők szerinte általán az indogermán nyelvek.

A szerző általános fejtegetései és következtetései helyenként bizonyára vitathatók. Hiszen ismeretes, hogy ugyanaz a nyelv élete folytában sokszor egészen átalakítja szerkezetét; elég arra a példára hivatkozni, hogy a szintetikus latin nyelv hogyan változott francia

folytatásában nagy mértékben analitikus nyelvvé, s hogy a magyar épen régebben élt több igenévvvel, mint ma. Talán az a formulája is merevebb a kelleténél, hogy a magyar ember életmódjánál fogva nem szokta meg az elvont gondolkodást, és nyelvünk kevésbé alkalmas az »objektív ideális eszmék közvetítésére«, tehát pl. a filozofálásra. Még eddig nincs ugyan felülvizsgálva, de megcáfolva sines VOLF Györgynek a honfoglaláskori szókincs vizsgálatából eredő megállapítása, amely szerint a mi lelki jelentésű szavaink legnagyobb részének semmiféle érzéki alapjelentését nem ismerhetjük fel; s míg a német *Verstand*, *Vernunft*, *Gefühl*, *Empfindung*, *Aufmerksamkeiten* mindjárt elárulja, hogy alapja *stehen*, *nehmen*, *fühlen*, *finden*, *Marke*, szóval az érzéki jelentés tojásbéja még rajta van a szón, addig a magyar *ész*, *elme*, *gond* (= gondolkodás), *ügy* (= figyelem), *bölcs*, *csmélni*, *érteni*, *okni* (okulni), *ítélni* mindig tisztán lelki dolgot jelentett. VOLF e tényekből azt olvasta ki, hogy a magyar már korán és jóval inkább hajlott abstrakcióra, gondolkodásra, elmélkedésre, mint sok nagy, sőt legnagyobb műveltségű nép. — De ha megdölné is ez a nézet, hivatkozhatom újabb nyilatkozatra. Egy jeles magyar filozófiai rendszerezőnek, Akadémiánk tagjának, magyar nyelven egypár évvel ezelőtt kiadott műve most német fordításban is megjelent. Szóba kerülvén köztünk az, hogy a német fordítás jóval terjedelmesebb a magyar szövegnél, a szerző a legnagyobb elragadtatással nyilatkozott a magyar nyelv tömörségéről, szabatoságáról és rövidségéről, a körülírásos, sok szóval élő, jelentésében határozatlanabb német bölcséleti stílussal szemben, s a magyar nyelvnek épen filozófiai előnyeit hangsúlyozta.

A szerzőnek azonban bizonytalansággal sikerülni fog egyes vitatható általánosításait mellőzni vagy szabatosabban fogalmazni. Mindenesetre helyreigazításra szorul a szanszkrit nyelvnek olyan feltüntetése, mintha ez a nyelv magvaszakadva kihalt volna. A szanszkrit nyelv nem klasszikus alakjában ugyan, de folytatásában ma is él. Pontosabban kell majd kifejezni azt a tételt is, hogy nyelvünkben »a hangsúly mindig arra a szóra esik, amely közvetlen az ige előtt áll; ez a tétel akkor érvényes, ha nem maga az ige hangsúlyos («Lassanként koszorúm bimbaja *elvirít*: nem a „bimbaja“ hangsúlyos, hanem az ige; »Az életet már *megjártam*, Többnyire csak *gyalog* jártam«); továbbá nem épen a közvetlen előtte álló szó, hanem a *szólam* a hangsúlyos. («A búzáját *magyar* embőr vetötte, kakastéjje *szép* mőnyecske sütötte»: nem *embőr*, *mőnyecske* a hangsúlyos). Ugyanott nem árt különbséget tenni az összefoglaló és a kirekesztő szórend közt.

Ezek azonban apró részletek. Az alapvető elvi fejtegetések alaposak és termékenyek. Az egész elméleti rész is nagy műveltségű, mélyen gondolkodó elme munkája, írva is oly világosan és meggyőzően van, hogy közönségére nem tévesztheti el hatását. A bírálat jogos lehet a fejtegetések egyik-másik pontjával, vagy oldalával szemben. De a könyv birni fogja a bírálatot, s céljánál fogva meg is kívánja, hogy a nyilvánosság hozzájárulásával tökéletesedjék. Lehet, hogy az élet majd hozzászól tárgyi tekintetben is; valószínűleg hangok fognak emelkedni a sok személyes formával szemben, s talán emlegetni fogják, hogy ezek olykor veszélyeztetik a fogalmazványok hivatalos jellegét, s talán az üzleti levelezésre emlékeztetnek. De az efféléket döntse el az élet. A munka

annyira megérett, hogy efféle módosítások kedvéért kár volna egy percig is újtában állani annak, hogy érvényesülhessen.

Összefoglaló vélemény. Örömemet kell kifejeznem, hogy a közigazgatás hivatalos nyelvének megjavítására éppen belülről, a közigazgatás köréből indul meg a mozgalom, mégpedig mindjárt oly avatott módon, oly alapos készüléttel és oly helyes irányban, hogy csak a legjobb sikert remélhetjük. Legjobb meggyőződésem szerint a könyv irányadó használatának elrendelése a közigazgatás minden fokozatára nézve kívánatos és sürgős. Mióta közigazgatásunk magyar lábra állt, a hivatalos nyelv szabályozására nézve ehhez hasonló fontosságú lépés nem történt.

Kérem a tisztelt Osztályt, méltóztassék jelentésemet tudomásul venni és a műről nyilvánított véleményemhez hozzájárulni.

Budapesten, 1925. június 15.

Négyesy László r. tag.

II.

Hivatalos nyelvünk újjáteremtése. VADNAY TIBOR h. államtitkárnak *A magyar hivatalos nyelv szabályai* című munkája. amellyel NÉGYESY LÁSZLÓ fenti tüzetes jelentése foglalkozik, csak kiindulópont a hivatalos nyelvünk újjáteremtését célzó mozgalom munkatervében. Belügyminiszterünk a nemzeti műveltség és a gyakorlat szakasztottan azonos érdekeinek láttára gyökeres irtásra szánta el magát, s ezért legközelebbi teendőül a közigazgatási műszavak megrostálását, szabatos meghatározását és egységes munkába foglalását jelölte ki. A munka elvégzésére SZATHMÁRY ISTVÁN vm. főjegyző kapott megbízást, a közigazgatási szakértők-ből alakított bírálóbizottság munkálataiban leendő közreműködésre pedig a M. T. Akadémia jelölése alapján SZINNYEI JÓZSEF és NÉGYESY LÁSZLÓ kéretett föl.

Hisszük, hogy a böles vállalkozás ezúttal sikerrel jár, s a már évtizedek óta restelkedés nélkül pellengéren feszengő, ragyavert magyar hivatalos stílus méltó helyére, a divat-kacatok pókhálós kamrájába kerül. Úgy legyen!
Zs. M.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

I.

Sköld Hannes: *Die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen.* Lund, C. W. K. Gleerup; Leipzig, Otto Harrassowitz. Lunds Universitets Årsskrift. N. F. Avd. 1. Bd. 20. Nr. 4.

Az idg. és fgr. nyelvek érintkezése a multba oly messze visszanyomozható, hogy bizonyos határon túl ősrokonyságra kell gondolnunk. Ósrégi idők óta e nyelvek közt állandó volt az érintkezés; soha idegen nyelvű faj sem tartósan, sem elhatárolóan közjűk nem ékelődött, úgyhogy nem esoda, ha a különböző korokban s különböző területeken részint a még egységes ősnylvet, részint a már különvált nyelveket ért hatások szinte beláthatatlan szövevényt alkotnak, melyben a tájékozódás nagyon nehéz. MUNKÁCSI műve, az Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben, bár e hatásoknak csak egy részével foglalkozik s csupán a magyar szójegyzéket közli, fogalmat nyújt a kutató feladatának roppant terjedelméről, de egyszersmind — akarva, nem akarva —

megtanít arra is, hogy a részletek aprólékos feltárása és rendszerezése nélkül nem érünk célt, s enélkül még a finnugor-indoiráni nyelvviszonyt sem sikerül soha tisztázni. Ebből a szempontból van jelentősége SKÖLD Die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen c. munkájának, mely az anyagnak aránylag csekély, de fontos részét, a magyar nyelv oszét jövevényszavait iparkodik különválasztani és minden lehető szempontból megítélni. Hogy e kísérlet milyen sikerrel járt, további és még aprólékosabb részletmunka fogja eldönteni. E helyen csak néhány állítását tesszük megbeszélés tárgyává.

SKÖLD a tárgyalásból kizárja mindazon szókat, melyek, bár irániak, nem az oszétból kerültek a magyar nyelvbe. Így mindössze 51 szót tárgyal, de azok közül is 17 felől kétségek vannak. Kétségtelen oszét jövevényeknek tartja az *agyar*, *aladár*, *asszony*, *búz*, *egész*, *éz*, *eszte*, *ezüst*, *fizet*, *gaz*, *gazdag*, *gond*, *híd*, *kard*, *kert*, *keszeg*, *legény*, *manó*, *mély*, *méreg*, *mű*, *ravasz*, *rég*, *részeg*, *széd*-, *tölgy*, *üstök*, *üszó*, *üveg*, *vendég*, *verem*, *vért*, *zöld*, *zsinog* szókat, kéteseknek az *ar* 'avunculus', *csatak*, *éd[es]*, *ezek* 'partes Aquilonis', *főz*, *füst*, *hazud*-, *kacsint*-, *kígyó*, *kutya*, *mén* 'Hengst', *öszvér*, *száz*, *szémérem*, [*fi*]/*tal*, *tíz*, *üst* szókat. Óvatosságát dicséernünk kell, de nem tarthatjuk elégnak. Míg pl. az *éd[es]* szót a palóc *éldes* ellenére is, melynek *l*-je másodlagos fejlődés lehet, bátran sorozhatta volna az *éz* (= *íz*) mellé (vö. *büdös* ~ *búz*), addig a *kutya*, mely talán fgr. eredetű, meg a *száz* és *tíz*, melyek igen régi iráni átvételek és a többi finnugorságban is előfordulnak, még innen is bátran elhagyhatók lettek volna.

De a kétségtelenül oszét eredetűeknek jelzett szókkal szemben is lehetnek aggodalmaink. Így a m. *agyar*, osz. tag. *ssír*, osz. dig. *änsurá* szót nagyon régi, legkésőbb az elő-magyar korba, de nagyobb valószínűséggel az ugor korba kell helyezniünk a vog. *-ńś*- (*anśer*) ~ m. *-gy*- megfelelés miatt, mert a szó csak *-ns*-szel jöhetett át a fgr. nyelvekbe, a *-gy*- pedig már az ősmagyarban megvolt, s különben is az *-ńś*- > *-gy*- változás a magyar nyelvemlékek segítségével ki nem következtethető. Nagyon csábító a m. *Aladár* ~ osz. *äldar* hasonlítása. Hogy méltóságnevek tulajdonnevekké válnak, s csak így maradnak fenn, elég gyakori jelenség is. De nehézség a végső szótag *á*-ja, mely helyett a hangtörvényeknek megfelelő *é*-t várnánk. Ugyanígy a *kard*-nak is, ha egyenesen az oszétból jött volna át a magyarba, valamiképen **kərd*-nek kellene hangzania, mint *vért*, **mėrg* > *mėreg*. Hogy a *manó* -*ó*-ja, valamint az *üszó* -*ő*-je a magyarban odafüggesztett formans volna, nem könnyű elképzelni. Már pedig ez az *-ó*, *-ő* végződés, mint SKÖLD jól látja, komoly nehézség. A *búz* ~ *büdös*, *íz* ~ *édes* szók *-z*- ~ *-d*- váltakozása sem magyarázható egyszerűen a közép-iráni szóvégi *-ó*-vel, amely később *d*-vé lett, mert ez esetben nem érthető, miért jöttek át a *d*-s alakok, melyek nyilván csak később vették fel a magyar suffixumokat.

Általában a magyar szók egy részének magashangúsága, ha, mint SKÖLD teszi, csak a mai két oszét dialektust vesszük figyelembe, nem tekinthető véglegesen megmagyarázotttnak. T. i. az a törekvés, ami különösen a tagauri nyelvjárás hangtörténetében figyelhető meg, hogy t. i. eredeti mély hangokat magas hangokkal igyekszik felcserélni, nagyobb mértékben tapasztalható a magyarba átjött szóanyagban, mint akár a mai napig is az említett nyelv-

járásban. MUNKÁCSMAK annyiban mindenesetre igaza van, hogy a magyar nyelv oszét jövevényei legalább részben származhatnak egy előttünk ismeretlen alán (=oszét) nyelvjárásból. De jöhettek át szavaink, kivált amelyek más fgr. nyelvekkel közösek, az európai skytháktól is, kiknek nyelve déloroszországi feliratok tanúsága szerint csak annyiban különbözött az oszétól, mint egyik nyelvjárás a másiktól. Mindamellet e skythák nem voltak azonosak az oszétokkal, s tájszólásaik sokaságát a klasszikus adatokban előforduló sok törzs külön megnevezése is igazolja. Hogy pedig az alánnak is lehetett egy harmadik dialektusa, ennek igazolását a roxolánok nevében látom, mely szó ANDREAS szerint *roxš-olān*-ra bontandó fel (kb. 'fehér alán'). Mindezt pedig arra hozom fel, hogy nem elképzelhetetlen a mai kettőn kívül egy harmadik vagy akár negyedik alán-oszét nyelvjárás, azonkívül arra, hogy a magyar és tagauri szók összecsengése még nem feltétlenül bizonyítja, hogy szavaink e dialektusból valók, különösen mert nehézségek vannak, melyek már MUNKÁCSMAK ezt a gondolatot nem jávallották, s a magyarok és tagaurok érintkezése földrajzilag a legnehezebben képzelhető el. E részben SKÖLD bizonyítása hiányosnak fog feltűnni.

Bár munkáján mintegy vörös fonalként húzódik végig az a törekvés, hogy a magyar szókat mindenáron a tagauri oszétból vezesse le, nem mondhatnók, hogy SKÖLD mindig elég gondot fordított volna a dialektusok sajátosságainak megfigyelésére. Így az *egész* szó tárgyalása a hozzáfűzött okoskodással együtt értéktelen, mert abból a feltevésből indul ki, hogy a szó tagauri alakja *yegas*, a digori pedig *āgas*. Éppen megfordítva. A hiba valószínűleg MUNKÁCSMAK megy vissza ÁKE. 633, s támpontot nyer MILLER—STACKELBERG-nél Osset. Erz. 43, valamint SJÖGREN-nél s. v., aki a tag. *agáz*, *āgáz*, dig. *agáz* alakokat említi; hozzájárulhatott az is, hogy a tag. *yā-* szó kezdetén gyakran dig. *ā*-nek felel meg: tag. *yāfs* = dig. *āfsā* 'kanca', av. *aspā*-. De itt nem erről van szó. Felvilágosít MILLER OS 23, mely szerint számos dig. *ye-* szókezdetnek tag. *ā*-felel meg: dig. *yewjed* = tag. *āwjid* 'kezesség', dig. *yewdālon* = tag. *āwdālon* 'szabad', dig. *yewji* = tag. *āwstau* 'kölesön', dig. *yegas* = tag. *āgas* 'egészséges', dig. *yedtāmā* = tag. *āttāmā* 'kívül'. Eszerint a fentebbi helyek csak annyit bizonyítanak, hogy az *agáz*, *āgas* alakok az általánosabban elterjedt és irodalmilag kizárólag használt tagauriból mentek át a digoriba. Különben is a *y-* szókezdet, ott ahol a két nyelvjárás külön utakon halad, inkább digori sajátosság: dig. *yegār* = tag. *īgār* 'agár', dig. *ye, yes* = tag. *ī, īs* 'van', dig. *yex* = tag. *īx* 'jég'. Ezek után nem fogunk esodálkozni, ha CHRISTENSEN TO 108 tagauri oszétjai *āgas*-t mondtak.

Lássuk még csak az *üveg* szót. Hogy a régi m. *éveg* *ēveg*-nek volna olvasandó, kétségbe lehet vonni, tekintettel arra, hogy az *éveg* alak ma is megvan nyelvjárásilag, s az oszét *avg* után a magyarban **évg* várható. A dig. *avgā* után m. **évege* (vagy **ēvege*) nem jöhet számításba, mert a dig. *-ā* szóvég valószínűleg (ANDREAS szerint biztosan) másodlagos, kései fejlődés, MILLER OS 16. Az *éveg* *e*-je természetesen magyar fejlődés, mert *-vg* szóvég a magyarban lehetetlen. Tanulságos megnézni CHRISTENSEN-nél TO 106, 107, 111 az *afüg*, *avg*, *āwg* 'bouteille' alakokat. Az *afüg* alakot vö. ASBOTH NYK, XV, 52 ama kívánalmára nézve, hogy pehlevi *āpak*-nak csak oszét **āwäg* felelne meg.

A hangtani megjegyzések során áttekinthető képet kapunk az oszét-magyar megfelelésekről. Kár, hogy itt is minden a magyar szók tagauri eredetének keresztülerőszakolását látszik szolgálni. Annyi bizonyos, hogy a magyar és tagauri hangváltozások néha nagyon is párhuzamosan haladnak: $\bar{c} > \bar{i}$, $\bar{o} > \bar{u}$. De oly szók, mint *aladár* és *kard* sehogysem értelmezhetők a biztos osz. $\bar{a} > m. \bar{e}$ változással. A szóvégi $\bar{a}$ hiánya a magyarban nem okoz gondot, ha ez az $\bar{a}$ a digoriban tényleg csak másodlagos.

Az oszét nyelvjárásokról beszélve a tagauri oszét és a jagnóbi között SKÖLD bizonyos hasonló vonásokat vél felfedezni, melyek egykori szomszédságra mutatnának. Ez az észrevétel helyes, mert az ó-oszét, mint az alánok, illetőleg az aorszók nyelve ó-khvárezminék tekinthető, maga is kelet-iráni nyelvjárás, és egykor, mint szomszédos nyelv, érintkezhetett a szogddal, Bukhara régi nyelvével, melynek egyetlen élő folytatása a jagnóbi, v. ö. ANDREAS SBAW. 1910. p. 307.

Az alánok mongol-kor utáni $\bar{a}s$, $\bar{o}s$ nevééről szólván, szerző azt véli, hogy ez a név csak a digorokra vonatkozott, mert akik használták, az oroszok és a grúzok, leginkább digorokkal érintkeztek. Ez azonban legalább a grúzokra nézve nem áll, mert ezek legintenzívebben a tualokkal érintkeztek s érintkeznek, akiknek területe ma is csaknem kétfelé szeli a grúz nyelvterületet, s akik a tagauroknak nyelvileg csak egy alosztályát képezik. Az sem hihető, hogy a moldvai oláh *Jasi*-hoz = magy. *Jászvásár*-hoz a digoroknak valaha valami köze lett volna. „Kunország“-nak e régi városa a magyar oszétek-ről, a *Jászok*-ról nyerte nevét. E révén SKÖLD a digori nyomokat nyugat felé egészen Jászberényig nyomozhatta volna.

Itt jegyzem még meg, hogy az arab ط, لاس-nak semmi köze az alán *Dūla*-hoz, mely a magyar mondákban előfordul, s az oszétek közt ma is elterjedt tulajdonnév, v. ö. CHRISTENSEN TO 6; KCsA I, 434. Ennek olvasása nem *tūl-as*, hanem *tval-ās* s jelentése 'tval-ās, tval-ōs, tval-oszét', oszétül *tvaltā* = 'tualok'.

Ha nem tekintjük is bebizonyítottnak azt, hogy a jövevényszókat a keleti oszétektől vettük volna át, holott történetileg bizonyos, hogy a nyugati oszétek szomszédságában laktunk, általában elfogadható, hogy e kölcsönzés csaknem egyidejű vagy csak kevéssel újabb a bolgár-török szók kölcsönzésénél, szóval kb. 600—800-ra tehető. 725—775. nagyon is megszorított dátum. SKÖLD tagadja, hogy a magyaron kívül a többi fgr. nyelvekbe ugyanakkor mentek volna át ezek az iráni jövevényszók. Ez a kérdés még tüzetesebb vizsgálatot igényel. Különben nem értjük, mit akar itt e kifejezéssel: „Bei dem Hundnamen *aggar*...“ Csak nem az *agár*-ral téveszti össze az *aggar*-t?

Ezek után természetesen nem mindenben fogadhatjuk el SKÖLDnek a zárszóban összefoglalt eredményeit. Különösen nem vonunk következtetést a magyar átvételekből a mai két oszét dialektusnak egymáshoz való viszonyára a VIII. században, még pedig azért nem, mert bár sokszor meglepő az egyezés, még mindig nem tekinthetjük végleg bebizonyítottnak, hogy a magyar szók a tagauri nyelvjárásból valók. Nehéz dolog abba is belenyugodni, hogy a többi fgr. nyelvekben levő oszét (esetleg iráni?) szók nem közvetlenül, hanem magyar közvetítéssel kerültek az illető nyelvekbe

Hiszen a magyarok már ekkor különváltak az ugoroktól, s kettejük közé török népek ékelődtek. Az sincs bizonyítva, hogy a magyarok nem voltak egyszerre szomszédosak a bolgár-törökökkel és az alánokkal, ha hihető is, hogy ezek egymással közvetlenül nem érintkeztek.

Meglepően nyilatkozik utószavában azokról az obi-ugor szókorról, melyek szerinte oszét eredetűek. T. i. e szók megvoltak a magyarban is, de később veszendőbe mentek, előbb azonban a magyarok közvetítették őket az obi-ugorokhoz. A magyar-oszét érintkezés idején azonban már nem lehetett kapcsolat a magyarok és az obi-ugorok között.

Sok mindenfélére lehetne még rátérni SKOLD könyvével kapcsolatban, amit most nem tárgyalhatunk. De éppen ez a körülmény mutatja, hogy a könyv a fenti megjegyzések ellenére is gondolatokat ébresztő, érdemes és érdekes mű. Ha a főbb eredményeket egyelőre nem tekintjük is véglegeseknek, összefoglalásai a kérdésben könnyebb áttekintést adnak, s nem lehetetlen, hogy most már terjedelmesebb alapon végzendő kutatás esetén közelebb visznek bennünket a magyar-oszét és finnugor-indoiráni nyelvviszony tisztázásához.

Gaál László.

Dante Alighieri: Über das dichten in der muttersprache. De vulgari eloquentia. Aus dem lateinischen übersetzt und erläutert von FRANZ DORNSEIFF und JOSEPH BALOGH. 1925. Otto Reichl, Darmstadt. 4° 105 l.

A trubadúr-költészet sajátosságos tudós, sőt tudákos jellege, amely különösen a XII. sz. vége óta a gazdag, homályos, finomkodó, burkolt s csak a választottak által érthető kifejezésmódban (*cantaric, oscur, sotil, cobert*) látja a költészet ideálját, teszi érthetővé, hogy a provánsz, amely a román országok közül először jutott irodalmi önállóságra, egyszersmind a grammatikai és stilisztikai nyelvvizsgálat szülőhazája is. A költő, akinek legfőbb becsvágya, hogy a *doctor* névre érdemes legyen, egyszersmind saját verseinek interpretátora. A XIII. sz. közepén, midőn az Albigen-háborúk után a trubadúr-költészet hanyatlani kezd, Raimon Vidal, a *Razos de trobar* szerzője, a költőket a helyes beszédre (*parladura drecha*) s a költés helyes módjára (*drecha manera de trobar*) akarja megtanítani.

Itáliában, ahol a gyermekkorát élő olasz poézis első lépteit a provanszál költészet gyámkodása mellett tette meg, a *gai saber*, a *gaia scienza* eszményével együtt a filológiai érdeklődés is új hazára talált. Maga Dante a *Convivio*-ban, amely 1308—10. között keletkezett, saját allegorikus-filozófiai költeményeit magyarázza. A latinul írt *De vulgari eloquentia* pedig, amely ugyancsak száműzetésének első éveiben, valószínűleg 1305. táján keletkezett, az új olasz költészet formáinak első elméleti áttekintése. Csak hálásak lehetünk a tudós szerzőknek, BALOGH JÓZSEFnek és DORNSEIFF FERENCnek azért a fáradságos munkáért, amellyel ezt a nyelvészeti szempontból is annyira érdekes munkát, amelynek megértését nehézkes szkolasztikus latinsága s a szokatlan terminológia ugyancsak megnehezíti, szerető gonddal készült pompás német fordításukkal mindenki számára hozzáférhetővé tették s tudós kommentárral látták el.

A *De vulgari eloquentia* nevezetes állomás a nyelvtudomány történetében, szinte azt mondhatnók, az első modern értelemben vett nyelvtudományi munka. Igaz, hogy az első fejezetekben Dante is,

mint igazi középkori ember, szinte szenvedéllyel tárgyalja a skolasztikus theológia problémáit. Fejtegeti ő is, hogy az angyaloknak, démonoknak és állatoknak miért nincs szükségük nyelvre; noha a Genesis szerint az 'arcátlan' Éva volt az, aki először megszólalt, mégis észszerűbbnek tartja azt a feltevést, hogy az emberi nemnek ez a nevezetes adománya először a férfinak, Ádámnak jutott osztályrészül; a szégyen pírja borítja el az arcát, ha az emberi nem gyalázatára, a bábéli nyelvzavarra gondol stb. De e bizarr skolasztikus-exegetikus fejtegetések mellett, tőlük függetlenül, Dante meglepő intuícióval ragadja meg a nyelvtudomány alapvető problémáit. Ő a történeti nyelvszemlélet első tudatos képviselője. Szembeszáll azzal az elterjedt felfogással, hogy a nyelv csak a térben változik. Minden szellemi termék, amelyet a társas együttélés hoz létre, a szokások és a nyelv is, az idők folyamán szükségszerűleg megváltozik. Ha Pávia hajdani lakói feltámadnának, más nyelven beszélnének, mint mostani lakosai. Nem csodálkozhatunk azon, hogy e változásokról az egyes ember nem vesz tudomást: a nyelvfejlődés hosszú időn keresztül lassan megy végbe, az emberek élete pedig természet szerint rövid. Az igenlést kifejező határozószó szerint három román nyelvet különböztet meg (langues de si, langue d'oc, langue d'oïl), amelyek egy közös alapnyelv származékai. Majd hajtóvadászatot rendez az olasz városokon végig „a nemes párducra” (az olasz irodalmi nyelv szimbóluma), s arra az eredményre jut, hogy a *vulgare illustre, cardinale, aulicum, curiale* egy város nyelvjárássával sem azonos, hanem egész Olaszország legkiválóbb költőinek közös nyelve, s nyelve lenne az olasz császári udvarnak is, amelynek megvalósulását Dante olyan hön óhajtott (vö. I, 11—9). Talán legmeglepőbb a II. könyv 7. fejezete, amelyben Dante a szóhangulat kérdésével foglalkozik, s különösen a hangalakhoz fűződő hangulat szabályait kutatja. Szépek pl. a háromtagúak, amelyekben nincs hosszú *zz*, liquidapár vagy liquida-explosiva kapcsolat, „die . . . gewissermassen abgeglättet, den sprechenden mit einer gewissen süßigkeit verlassen“, pl. *amore, donna, disio, virtute, difesa*. Az indifferens hangulatú szükséges szavak, pl. *si, no, me, te, se*. Ezzel szemben Dante szerint a *terra, honore, speranza, alleviato* stb.-féle szavakat a liquida-geminata, hehezet vagy a szótagszám érdeké teszi.

E pár kiragadott megjegyzéssel csak fel akartam hívni nyelvész-társaim figyelmét BALOGH és DORNSEIFF kitérő munkájára. A tartalom lebilincselő érdekessége mellett az olvasónak az amateurkiadvány pompás tipográfiai kiállítása külön gyönyörűséget okoz.

Gombocz Zoltán.

Emlékkönyv DR. GRÓF KLEBELSBERG KUNO negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére. — Születésének ötvenedik évfordulóján. — Budapest, 1925. — A Budapesti Hírlap nyomdája. — Nagy 8° 641 l.

A történettudomány s a hozzá legközelebb eső szellemi tudományok magyar képviselői gróf KLEBELSBERG KUNO vallás-és közoktatásügyi miniszter 50. születésnapját, amely egybeesik művelődéspolitikai működésének negyedszázados évfordulójával, örömmel siettek fölhasználni arra, hogy tudományos életünk gondviselészerű megmentőjét és újjászervezőjét tüntető melegszóval köszöntsék, s őt hálás ragaszkodásukról biztosítsák. A M.

Tört. Társulat 1925. nov. 12-i közgyűlése keretében folyt le a nagyszabású ünneplés, amelynek jelentőségét maradandóvá fokozta az ünnepeltnek átnyújtott nagybecsű emlékkönyv.

A LUKINICH IMRE szerkesztői jelességét dicsérő hatalmas kötet 50 egyetemi tanár és akadémikus hosszabb-rövidebb dolgozatát tartalmazza. A cikkek zöme a történet szétágazó nagy mezőin végzett kutatások legújabb eredményeit halmozza elénk, de egyik-kük-másikuk adatai, vonatkozásai, megállapításai minket is közelebbről érdekelnek. Van végül az emlékkönyvben néhány tisztán nyelvtudományi cikk is, amelyek szakismereteinket értékes adalékokkal, fölfogásunkat friss szempontokkal gazdagítják.

KUZSINSZKY BÁLINT egy a Kr. u. II. századból származó s csak nem régiben előkerült sírtábla feliratának magyarázatával kapcsolatban tanulságosan foglalkozik Pannonia római uralom alatti kelta néptörzseivel, főleg az azalusokkal, akik civitásának minden valószínűség szerint *Solva*, a mai Esztergom volt a központja. — ALFÖLDI ANDRÁS a keleti gótoknak a hún birodalom megdölte korabeli történetét és Pannoniába való betelepődését helyezi új megvilágításba, s ezzel hazánk honfoglalás előtti történetének megismeréséhez is becses adatokat szolgáltat. — BUDAI ÁRPÁD *Van-e alapja a dáko-román kontinuitás elméletének* című cikkében történeti és archeológiai alapon azt mutatja ki, hogy az oláhok autochton- vagy folytonossági elmélete határtalan kritikátlanságon épül, és nem egyéb politikai célokat szolgáló idillikus mesénél. — CSÁNKI DEZSŐ *Bars vármegye várai a XIV—XV. században* címen a történelmi földrajz mellett nyelvészeti szempontból is nélkülözhetetlen forrásmunkává vált nagy műve, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. várya-várt IV. kötetéből közöl részleteket. — KARÁCSONYI JÁNOS Szatmár város keletkezését s a név eredetét magyarázza; megfigyelési kísérlete azonban menthetetlenül hajótörést szenvedett a nyelvtörténeti módszertan örvényei között. — NÉMETH GYULA *Debrecen* nevének eredetét fejti meg. A becses dolgozat már ismeretes a MNy. olvasói előtt (MNy. XXI, 273—274).

JAKUBOVICH EMIL *P. mester* c. dolgozatában a száznyolevan éve szinte szakadatlanul folyó Anonymus-vitát lendíti a végleges megoldáshoz szükséges érettség stádiumába. Mivel a kérdésre folyóiratunk hasábjain maga a nagyértékű tanulmány szerzője amúgy is vissza fog térni, hogy perdöntő bizonyító anyagát kiegészítve, megállapításait összegezze, s az ellenkező vélemény már elhangzott és még várható észrevételeivel számot vessen, ezúttal csak a következő legfontosabb eredmények nyilvántartására szorítkozunk:

1. Meggyőző paleográfiai érvek alapján a kezdő szavak így olvasandók: *P. dictus magister* = *mesternek nevezett P.* — Az *X dictus abbas*, *Y vocatus episcopus* stb. bizonyos korban szerénykedésből, alázatosságából használt egyszerű udvariassági formula, amely hazai és külföldi diplomatikai adatokkal igazolható. Az iniciálás *P* szigla tehát a szerző nevének kezdőbetűje.

2. Az ország földrajzi, politikai, társadalmi viszonyainak rajza, az udvari élet képe, a terminus technicusok s végül a személy- és földrajzi nevek helyesírás-, valamint nyelvtörténeti vizsgálataiból arra a következtetésre jut JAKUBOVICH, hogy a szigla

mögött rejtőző P. mester II. Béla jegyzője volt, s művét a XII. század negyvenes éveiben írta.

3. Névtelenünk nevének és kilétének kiderítése további szorgos kutatásokat kíván. Egyelőre Péter óbudai prépost mellett szól több ok is.

SZINNYEI JÓZSEF, *A Halotti Beszéd hangtana* (143—153. l.). SZINNYEI amellett, hogy az összehasonlító fgr. nyelvtudomány terén kifejtett munkásságával európai hírnévre tett szert, tudós-pályája kezdete óta döntő súllyal résztvett a magyar nyelvtörténeti kutatásokban is, sőt az emlékkönyv egyik cikkének illetékes megállapítása szerint vele „indul meg az Árpád-kori magyar hangtörténet tudományos búvárlata.” Több ízben vállaltára fogta legérgebb nyelvelmékeinket, a maga a gyér adatközületekből rekonstruálja nyelvünk 700 esztendővel ezelőtti szervezetét, de a vállalkozásnak előre nem látott nehézségekkel kellett megküzdenie, s a kezdetben bizakodó hangulatot a csüggedés váltotta föl: „arra a kérdésre, hogy a magyar nyelv hogy hangzott az Árpádok korában (és még azután is jó darab ideig), csak azt felelhetem: ignoramus et ignorabimus.” (NyK. XLIII, 125)

Tizenegy év telt el e borús lemondás óta, s íme ma előttünk fekszik a legfontosabb ómagyar nyelvelmékeknek, a HB.-nek, vázlat-szerű rövidséggel rendszerbe foglalt teljes hangtana. Itt-ott még föl-fölbukkan egy-egy kérdőjel, az írás hiányossága vagy következetlensége egyelőre még makacsul útjában áll bizonyos kérdések tisztázásának; az is kétségtelen, hogy a nyelvtörténeti módszer tökéletesedése és eddigelé ismeretlen adatok módosíthatnak egyes részlet-megállapításokon, de a szigorú kritikával óvatosan megrajzolt kép alapvonalai aligha változnak meg.

Az összefoglalás első fejezete szemléltető táblázatokban a HB. hangjelölését mutatja be; a második és harmadik rész pedig a hangállomány, időmérték, zártsági viszonyok, váltakozások, a hangrend, illeszkedés, járulékhangok stb. sokat firtatott rejtlembeibe világít bele.

Helyszüke miatt lehetetlenség volna a magyar hangtörténet sarkpontjairól és minden valamirevaló mellékkérdéséről nyilatkozó összefoglalás részletezésébe bocsátkoznom, mert hisz az ismertetés többszörösen fölülmúlná az ismertetendőt. Egyébként is remélhető, hogy a szüksézáv tanulmány, amely előreláthatólag nyelvelmékeink soron levő ilyen monografikus földolgozásánál majd mintául szolgál, közkívánatra bővebben kidolgozva, esetleg az alaktani résszel kiegészítve a MNY.-ben is napvilágot lát.

GOMBOCZ ZOLTÁN *A magyar illabiális á történetéhez* c. cikke a magyar hangtörténet egyik legbonyolultabb részletkérdését oldja meg, s eredményével szerencsésen kiegészíti azokat a messze kiható megállapításokat, amelyekre az előző kutatások vezettek.

SZINNYEI, MELICH és GOMBOCZ érdeme, hogy körülbelül ismerjük az ős- és ómagyar korszak jellegzetes illabiális á hangjainak kiterjedési viszonyait, sőt MELICH egy felolvasása óta a rövid illab. á fejlődésének főirányával is tisztában vagyunk. Tudjuk, hogy ez a hang vagy megnyult (b. tör. *sám > m. *szám* > *szám*; szl. *mákü* > m. *mák* > *mák*), vagy a XI—XII. században o-vá változott, amely hang azután az eredeti o-k sorsában osztozkodva, megmaradhatott o-nak, de a XIII—XIV. sz.-ban labiális a-vá is fejlődhetett; vö. szl. *bätü* > m. *bät > *bot* | tör. *Aslu* > m. *Aslu >

Oslu, Osl | ellenben: tör. *Taş* > m. *Tāsu* > *Tosu* > *Tas* | oszét *āxsīn* > m. *āxsīn* > *ohsīn* > *asszony*.

Az sem kerülte el a kutatók figyelmét, hogy a hosszú *á* hangzós szótag előtt álló *á* a példák egyik csoportjában az egész Árpád-koron végig változatlan maradt, a példák másik csoportjában azonban ugyanabban a hangtani helyzetben is lefolyt az *á* > *o* (> *a*) fejlődés.

Ennek a mindeddig érthetetlen kétféleségnek meglepő magyarázatát adja Gombocz jelen cikke. Eredeti és jövevényszavaink időrendbe szedett adatai egybehangzóan azt vallják, hogy a történetelőtti, eredeti *o-á*, ill. *o-á* hangviszonynak az egész Árpád-korban *á-á* a folytatása, az eredeti *á-á*, ill. *á-á* típusbeli *á* pedig a rövid illab. *á* általános fejlődéstörvénye szerint > *o* (> *a*) változásokon ment keresztül.

A szlávból átvett *agár, apát* stb., a fgr. eredetű *halál, halász* stb. első szótagjának magánhangzója kétségtelenül *o* vagy *o-féle* hang volt (< szl. **ogŭri, *öpŭt*; vö. oszjtj. *χul-*, vog. *köl-*, zürjvotj. *kul-*, cser. *kol-*, md. *kulo-*, f. *kuole-* = meghal; oszjtj. *χul*, vog. *kul*, cser. *kol*, md. *kal*, f. *kala*, lpS. *kuöllē*, lpK. *küll* stb. = hal) s az Árpádok-korabeli nyelvmélekekben kivétel nélkül *á-á* vokalizmust találunk. Nyilvánvaló, hogy a második szótagbeli hosszú illab. *á* regresszív asszimilációja okozta az első szótag nyelv-történet előtti *o* > *á* változását, mert hisz az eredeti *o*, ha nem következett utána hosszú *á* hangzós szótag, a XIII–XIV. századig megmaradt *o*-nak: *holz, hol, holt, holnya* = *halsz* stb; *holos* = *halas*. A hosszú *á* előtti szótagban *o*-ból keletkezett ilyen *á* — úgy látszik a XIII–XIV. sz.-ban — közbeeső *o* fok nélkül labializálódott.

Ezzel a típussal szembenáll az eredetileg *á-á* ill. *á-á* vokálisú szavak csoportja, amelyeknek első szótagbeli *á*-ja a második szótag hangzójától teljesen függetlenül fejlődött; vö. tör. *Abā* > m. *Abā* > *Obā* > *Abā*; *Obād* > *Abād*; felmén. *Pázmán* > m. *Pázmán* > *Pázmány*; *Páznán* > *Poznán* > *Pozdán* > *Pazdány*.

A rövid illab. *á* hangok egész fejlődése tehát grafikusán így volna szemléltethető:

$$\text{I. } \underset{o}{\overset{á}{\curvearrowright}} (> a) \quad \text{II. } o-á \text{ eredetű } \underset{a-á}{\overset{á-á}{\curvearrowright}}$$

$$\text{III. } \underset{o-á}{\overset{á-á}{\curvearrowright}} \text{ eredetű } \underset{a-á}{\overset{á-á}{\curvearrowright}} (> a-á)$$

MELICH JÁNOS az *elvonás*nak nevezett asszociatív változásra közül a hazai német helynevek köréből tanulságos példákat, idevágó szófejtései alapján utalva az Ausztriához csatolt nyugati terület helyneveinek eredetére és a vidék településtörténeti viszonyaira.

Az angol nyelvben az *anatomy* mellett járatos *atomy*, a svájci németben *Diakonissin* mellett hallható *Akonissin*, a latin *Drusiana*-ból keletkezett *Rosanna*, a *Caerelliacum*-ra visszavezetendő *Erlach* nyilván elvonás útján rövidült meg, mert a nyelvérzék a szavak elején az *an, die* névelőt, ill. az *zu* praeposíciót sejtette.

Ilyen eredetű a szepesmegyei *Daróc* (< *Drayc*) helynév német *Autz* formája, valamint a Fertő, Vulka folyó vidékén fekvő négy helység német és horvát elnevezése. A sopronmegyei *Selleg-Szántó* községet az egész középkoron át *Szántó*-nak emlegetik, míg német neve *Antau, Ontau*; horvátul pedig *Otava*-nak, *Ottava*-nak hívják. Ezek az idegen elnevezések csak a mai magyar

Szántó-ó-magyar *Szántó* fokából magyarázhatók: = ném. *Zántau = *Zantau ~ *Zontau, s ezekből a praepositíós szerkezeteknek érzett alakokból elvonódott *Antau*, *Ontau*. A horvát változat a németből való.

Éppígy a középkori magyar *Szántó*-ból keletkezett a moson-megyei német *Andau*; hasonló természetű elvonás eredményezte a régi magyar *Szaka* helynév német *Ockau*, *Oggau* és a régi magyar *Zaszlop* későbbi német *Oszlop* elnevezését.

A nyelvészeti érdekességen felül világos településföldrajzi és történeti ujjmutatás látszik ki ebből az elvonás általános jelenségére fölhozott pár példából, mert bizonyára nem lehet a véletlen szeszélyének tulajdonítani, hogy a tárgyalt német nevek mindegyike régi magyar eredetiből keletkezett, s a mai német-horvát lakosság egykori magyar gazda örökén tanyázik. Még tisztábban kibontakoznak a kép körvonalai, ha az elszakított sopron-mosonmegyei helységek nagyobb tömegét vizsgálva a magyar és német elnevezések egymáshoz való viszonyát felderítjük. Bár e kérdéseket csak mellesleg érinti a cikk, a kijelölt nyomon végzendő tüzetesebb kutatások minden bizonnyal igazolni fogják MELICHNEK azt a tanítását, hogy a kérdéses területet, amelynek a honfoglaláskor alig volt számbavehető lakossága, igazában a magyarság telepítette be, s az idegen áradat csak később, a XIII—XV. században öntötte el.

Zsirai Miklós.

II.

BARTOLI MATTEO, Di una legge affine alla Legge Verner. Udine, 1925. (Különlenyomat a Rivista della Soc. filol. friul. VI. kötetéből.)

DUKAT VLADOJE, Rječnik Fausta Vrančića, (Különlenyomat a zágrábi Akadémia Rad c. kiadványa 231. kötetéből.) A szerző Verancsics Faustus 1595-ben Velencében megjelent öt nyelvű szótáráról értekezik. Az öt nyelv között tudvalevőleg a magyar is helyet foglal.

DR. GOMBOCZ ZOLTÁN egy. ny. r. tanár előadásai. Magyar történeti nyelvtan. III. rész. Alaktan. Kiadja a bölcsészettan-hallgatók Árpád bajtársi egyesülete. Budapest, 1925. 4° 214. l.

GOMBOCZ ZOLTÁN, Életföldrajz és a magyar őshaza. (Különlenyomat a Természettudományi Közöny 1925. évi november havi számából.) Gombocz rövid és világos összefoglalásban ismerteti azokat az eredményeket, amelyeket bizonyos növényeknek és állatoknak a neveiből a finnugor őshaza helyére vonatkozólag eddig megállapítottak. „Az életföldrajz adatai meglehetősen egyértelműséggel a Káma, az Oka és a Bjelaja folyók mentén elterülő, a Volga-könyöktől az Ural-hegységig húzódó vidékre utalnak; ez a terület volt minden valószínűség szerint a még egységes finnugor ősnép lakóhelye. Ez őshazából az a törzs, melyből a magyarság is kialakult, keletre vándorolt.“ „A magyarság volt az első törzs, amely az Ural keleti lejtőire átvonulva az erdőrégió és a steppe határára jutott, s időszámításunk első századaiban a török népmozgalmak forgatagába került.“ Itt a magyarságot ethnikumában is, nyelvében is mély bolgár-török hatás érte.

Ez a magyarság első őshazája. — „Mint megszervezett, lovas nomád nép került a magyarság már történeti forrásokból is igazolható második hazájába, *Levediába*, amelyet a Kaukázustól északra elterülő síkságon, a Don és a Kuban folyók vidékén kell keresnünk.“ A bolgár-török hatás itt is folytatódott.

KETTUNEN LAURI, Näytteitä etelävepsästä II. Helsinki, 1925. 8° VIII, 146.

ID. DR. LISZT NÁNDOR, A régi magyar orvosi nyelv. Debrecen, 1925. 8°. (Különlenyomat A Debreceni Tisza István-Tudományos Társaság II. osztályának munkái c. kiadvány I, 4–5. füzetéből.)

MARK JULIUS, Die Possessivsuffixe in den uralischen Sprachen. I. Hälfte. Helsinki, 1925. 8° XVI, 277, 2. (Mémoires de la Société fénno-ougrienne LIV.)

NÉMETHI (NÉMÁTI) KÁLMÁN irodalmi hagyatékából: Hüntörténelmi örökségünk. Kiadja Némethi János. Budapest, 1925. 8° 24 l. (NÉMETHI KÁLMÁN életrajzi adataival.)

SCHUCHARDT HUGO, Der Individualismus in der Sprachforschung. Wien, 1925. 8° 21 l. (A bécsi Akadémia Sitzungsberichte 204. kötetéből.)

SZINNYEI JÓZSEF, Finn-magyar szójegyzék. Harmadik, javított kiadás. Budapest, 1926. 8° 130. (Finnugor Kézikönyvek IV.)

SZINNYEI JÓZSEF, A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelvtudomány. Budapest, 1925. 8° 23 l. Ez értékes tanulmány azzal a kérdéssel foglalkozik, mit és mennyit tett az Akadémia százéves fennállása alatt a magyar nyelvtudományért A tanulmányt szerzője 1925. november 3-án, az Akadémia alapításának századik évfordulóján mutatta be.

VADNAY TIBOR, A magyar hivatalos nyelv szabályai. (A belügyi közigazgatás részére.) Rakovszky Iván dr. m. kir. belügyminiszternek a munka irányadó használatára vonatkozó rendeletével. Kiadta a Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, 1925. 8° 94 l. (L. jelen füzetünk 52. lapját.)

ZOLNAI BÉLA, Magyar janzenisták. (Különlenyomat a *Minerva* III–IV. évfolyamából.)

Egyetemes Philologiai Közlöny. Szerkeszti FÜRSTER AURÉL és KOSZÓ JÁNOS. Budapest, 1925. XLIX. évf. (1925) I–VI. füzet. Tartalmából kiemeljük: SCHWARTZ ELEMÉR; A templomi védőszentek és a helységnevek. II. közl. — SZIDAROVSKY JÁNOS, A rejtett quantitas jelzése az újabb külföldi latin szótárakban.

Irodalomtörténeti Közlemények. Szerkeszti CSÁSZÁR ELEMÉR. Budapest, 1925. XXXV. évf. 3–4. Tartalmából kiemeljük: CSÁSZÁR ELEMÉR, A magyar hún-mondák kérdésének mai állása. TIMÁR KÁLMÁN, Kódexeink legendái és a Catalogus Sanctorum. Az ismeretések közt: PAIS DEZSŐ ír Hóman B. „A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói“ c. művéről.

Minerva. Szerkeszti THIENEMANN TIVADAR. Budapest—Pécs, 1925. IV. évfolyam 6–10. sz. Tartalmából kiemeljük: KLEMM ANTAL, A belső nyelvvalak. ZOLNAI BÉLA, Magyar janzenisták.

Protestáns Szemle. Felelős szerkesztő ZSINKA FERENC. Budapest, 1925. XXXIV. évf. 10. szám. Tartalmából kiemeljük: GYÖRFFY ISTVÁN, A kunok megtérése.

Turán. Szerkeszti DR. BÁN ALADÁR és DR. PRÖHLE VILMOS. Főmunkatárs DR. MARZSÓ LAJOS, Budapest, VIII. évf. (1925) I-IV. sz. Tartalmából kiemeljük: LINDE BERNÁT, Az észti irodalom történetének fővonalai. BÁN ALADÁR, Az oroszországi finn-ugor népek jelen helyzete.

Ungarische Jahrbücher. Herausgegeben von ROBERT GRAGGER. Band V. Heft 4. Nov. 1925. — Tartalmából kiemeljük: MÖTFINDT, HUGO, Der Schatzfund von Nagy-Szent-Miklós, Komitat Torontál, Ungarn. (A szerző szerint a nagyszentmiklósi kincslelet a XII. századnál hamarabb nem kerülhetett a föld alá.) — BANG W., Turkologische Briefe aus dem Berliner Ungarischen Institut. Dritter Brief. — SKÖLD, HANNES, Wo wurde das ungarische Wort *ezer* entlehnt? (A szerző szerint e szó magyar nyelvi átvétel a perzsából, talán gót közvetítéssel.) — SKÖLD, HANNES, Das Meer, die Finnen und die Arier. (SETALÁNEK a f. *sarajas* 'meer, eismeer; okeanos, totenfluss' szóról adott magyarázatával foglalkozik. Szerinte e név elválasztandó a zürj. *sar* 'meer', vog. *sariš* 'meer' stb. szavaktól, a finn szó nem árja és a vele kapcsolott fgr. szók sem árják, hanem ír á n i átvételek.) — SKÖLD, HANNES, Ein iranisches Lehnwort in Samojedischen. — KARÁCSONYI, JOHANN, Waren die Ahnen der Székler Bogenschützen? (S erre felel SCHÜNEMANN K.)

Zeitschrift für Ortsnamenforschung. Herausgegeben von JOSEPH SCHNETZ. Band I. Heft 1. München und Berlin. Verlag von R. Oldenbourg. E folyóirat célja az európai indogermán eredetű földrajzi nevek nyelvészeti feldolgozása. Ára egy évfolyamnak 16 ar. m.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

SZENTPÉTERY IMRE „Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke“ c. nagybecsű műve I, 1:154. lapján II. Endrének egy 1231-ből származó, eddig kiadatlan oklevelét közli. Az oklevél szerint a király *Beharnak*, *Semel* fiának, a lipitói *bobróci* és *hodosi* földből hat ekényit ad, melyet *Narad* fia, lipitói *Buna* assignált. Az oklevélben az adományozott föld határai is le vannak írva, s e leírásban több érdekes magyar szó van, melyek megérdemlik, hogy itt is közöljük őket:

„Prima meta ipsius terre incipit a capite unius rivuli, ubi est dumus dictus [*Buz*] *bukur*¹ et inde paululum [procedendo ascendit in *Berch*² versus septemtrionem] et venit ad antiquam viam iuxta quam est stipes arboris dicte *sumbukfa*³, ubi est meta et inde tendit ad aquilonem [et veniens] per eundem *berch*², ad tres stipites, de quibus stipitibus descendit . . . ubi iuxta arbores *feneufa*⁴ est meta. Inde procedit superius in *berch*² ad orientem, ubi est fons pro meta. Inde vadit in vallem ad metam . . . inde vadit in rivulum . . . *potok*⁵ vocatum et per ipsum rivulum descendit inferius et parumper defluendo exit ad metam, ubi sunt due arbores *sumurkfa*⁶ vocate, de quibus arboribus flectitur ad meridiem [et ascendit] in *Berch*², ubi est meta . . .“

Jegyzetek. Az oklevélben említett *Behar*-ra vö. HORVÁTH S., A lipitói és turóci registrum I, 38 : Super possessione *Byhorfyaytul*, no. *Behar*. Nevét a lipitómegyei *Biharfalva*, másképp *Beharóc* (l. LIPSZKY, Rep.) tartotta fenn. Van Szepes m.-ben is *Beharóc* (l. LIPSZKY, Rep. és CSÁNKI I, 255) | *Bobrouch*-ra vö., hogy az a mai lipitómegyei *Bobróccal* azonos. — Lásd *Bobroch* alakban HORVÁTH S., A lipitói és turóci registrum I, 37, 38, 42. — ¹ A [ ] közé tett szavak az oklevél 1520-i átiratából valók. — *Buz bukur*-ra vö. EtSz. I, 438 és értsd 'bodzabokor'. — ² A. m. *bérc* (l. OklSz.). — ³ *Sumbukfa*. Hogy olvasandó? Lat. *sambucus*? — ⁴ A. m. *fenyőfa*. — ⁵ A. m. *patak*. — ⁶ Olv. *szümürkfa* és vö. MNy. X, 426; OklSz.: *szēmérékfa, szemerkés*. Kemenes Pál.

NÉPNYELV.

I.

Ismeretlen tájszógyűjtemények.

1.

TORKOS ANDRÁS magyar-vogul nyelvhasznításáról szóló MNy. XXI, 193) említettük, hogy idézett értekezésében (Calendarium Jaurinense. 1747. évf.) a szerző néhány érdekes székely tájszót is közöl. Talán nem lesz érdektelen, ha TORKOS tájszavait olvasóinknak is bemutatjuk. E kis gyűjtemény idézett műve 23. §-ában található.

Taporján féreg Medve. *Livu* Tötsér. *Tege* Tegnap. *Laposka* Tészta-patyal. *Ünö* Tehén. *Kártya* Kánná. *Uft* Vas fazék. *Oftovát* Szövő fzők. *Rokollya* Vázdon fzőknya. *Laska* Metélt. *Gufaly* Rökkának-fzára. *Ko'olya* Kosár. *Hoppa* Lakodalom. *Tzondra* Szür. *Múrok* Sárga-répa. *Gunya* Ruha. *Kolo'ma* Ümög vel Ing. *Vatzkor* Vad-körtvél.

BENKŐ JÓZSEF (Transsilvania I, 403—404) idézvéen TORKOS tájszavait a *hoppa*, *kosolya* és *kolosma* szókról megjegyzi, hogy a székelységben általában ismeretlenek, csak némely falu különössége lehet. A *taporján féreg* kifejezés BENKŐ szerint tréfás használatú. A *tege* igen ritka, helyette inkább *tegnap* járatos. *Ünö* és *tehén*. *vackor* és *vad körtvély* főlváltva használatosak. Érdekes, hogy BENKŐ az idézett helyen TIMON azon állításával szemben védi a székely beszéd tisztaságát, mintha különösségével nevetséget okozna. Föl-említi ez állítással szemben, hogy bizony másutt is van elég sok tájnyelvi különösség és furcsa tájszó.

2.

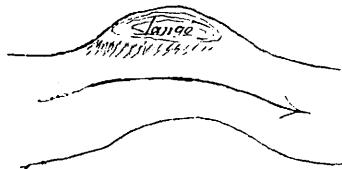
MAGDA PÁL sárospataki professzor a Felső Magyarországi Minerva 1830. évi 4. kötetében (118—119. l.) közöl egy kis tájszógyűjteményt részben a Dunántúlról, Tolna és Fejér vármegyéből, részben Máramaros és a vele szomszédos megyékből. Gyűjteményét sem a Tsz., sem a MTsz. nem dolgozta fel, s több olyan tájszó van benne, melyeket e szótárak nem ismernek. Az alábbiakban betűrendbe szedve csak azon szókat közöljük MAGDA gyűjteményéből, melyek hiányoznak a MTsz.-ből, vagy más jelentésűek, vagy pedig ott máshonnan vannak följegyezve, vagy végül ismeretlen alakváltozatok.

- Alázatosan szolgálók*, alázatos szolgálója v. szolgálója. (Köszönés formája.) Fejér és Tolna m. (hiányzik)
- bakfencz*, cigánykerék. F. és T. m. (alakváltozat)
- báránys*, juhász, a' ki a bárányokat különösen őrzi. F. és T. m. (h.)
- birkás*, árendás, a' ki birkákat szokott tartani. F. T. m. (más jelent.)
- birvancs*, költés. F. T. m. (h.)
- bógancs*, bojtortvány. F. T. m. (alak(?)h.)
- bubor*, ugorka. F. T. m. (h.)
- tserep pohár*, tsupor. F. T. m. (h.)
- tservetka*, negyedrészes véka. Máramaros m. (h.)
- dőfökélni*, megfejteni. M. m. (h.)
- döntés*, homlítás. F. T. m. (h.)
- chülni*, éhezni. F. T. m. (h.)
- elmájasztani magát*, elhagyni magát. F. T. m. (h.)
- fige fattyú*, eleven, hamis. F. T. m. (h.)
- forogókó*, köszörűkő. F. T. m. (h.)
- gatyá perem*, gatyakore. F. T. m. (h.)
- gella*, kacagány. F. T. m. (h.)
- egy *gerezd* foghagyma, egy tzik. F. T. m. (más jel.)
- hegyibe* feküdni, rá feküdni. F. T. m. (h.)
- kampó*, kákó, kákosfa, kapcsolófa. F. T. m. (h.)
- kurczina*, pörcz, tepertő. F. T. m. (máshonnan)
- könyörgöm*, tessék *leereszteni magát* nálunk, leülni. F. T. m. (h.)
- leffegni*, fityegni, lógni. F. T. m. (más j., máshonnan)
- meg van bontva* az ágy, vetve. F. T. m. (h.)
- megveszekedett*, megveszett. F. T. m. (h.)
- kenyeret *metszni*, szelni. F. T. m. (h.)
- pudvás* sajt, vén, avas. F. T. m. (más j.)
- rideg legény*, fattyú. F. T. m. (más j.)
- segéd*, szolgáló. M. m. (h.)
- sívó*, ér. F. T. m. (h.)
- tikász*, apró marhával kereskedő. F. T. m. (h.)
- tükmonyos szarvas*, tojásos kiürt. F. T. m. (h.)
- Ugar Maris*, szamar. F. T. m. (h.)
- ünöke*, tehen. M. m. (MTsz.: ünő) magát *zalyítzalni*(!), hizelkedni. F. T. m. (h.)
- zömörtsékes*, gúzsos. F. T. m. (h.)

Csúry Bálint.

II.

Langó. B. L.: MNy. XXI, 220 írja, hogy a Nyír-vidéken öreg 70—80 éves emberektől több ízben hallotta: „Valamikor nagy *langók* voltak errefelé.“ Szerinte a *langó* szó értelmezése ez volna: 'morotva, lép'. U. o. a Felelet a MTsz. jásznagykúnszólnok-megyei »*langó* 'örvény karimája'« adatára utal.

A Szabolcs vármegyét északi részén körülvevő Tisza-mentén is használják a *langó* szót, még pedig a folyó szélein iszapolás következtében keletkezett csendes, csekély, kis vizet értik rajta. JÓSA ANDRÁS, Szabolcs vármegye Jósamuzeumának megalapítója, 'partmelléti, sekély vizű rész'-nek mondja írásaiban a *langót*. L. a rajzot!

Kiss Lajos.

III.

Helyreigazítás. Szabolcs vármegyében, a Rétköz kellős közepén fekszik Beszterec kisközség. E lápi kisközségről nyújtott

KISS LAJOS tanulságos és érdekes leírást a Föld és Ember 1922. évi folyama 209–228. lapján. A szép értekezésből MILASSIN PÉTER kiszedte a kevésbé ismert vagy ismeretlen tájszavakat, s hogy szélesebb körök részére is hozzáférhetők legyenek, a Magyar Nyelvben közzé tette. Közlésének címe *Besztereci tájszók* (l. MNy. XX, 145). Most KISS LAJOS arra kér bennünket, hogy e kis közlemény néhány sajtóhibáját javítsuk ki, továbbá, hogy jelezzük, hogy a közölt tájszók nem csupán *besztereci*, hanem épp olyan joggal *rétközi* tájszavak, mert a *Rétköz* valamennyi községében ismeretesek, sőt sok megvan a szomszédos Nyírség nyelvében is. Kész örömet teszünk eleget a nagyérdemű kutató kívánságának, s ím itt közöljük cikkünk sajtóhibáit is (MNy. XX, 146, 147): *tukorca* 'gyékény töve', *hegyeske* 'nádesira', *vályug* helyesen: *vályog*, *vo-tér* helyesen: *vóter*, *karászfogó* helyesen: *kárászfogó*. K. P.

GYÁSZJELENTÉS.

† **Réthei Prikkel Marián.** (1871–1925.) Az elmúlt év november havában Tihany riadó leánya, az echó, búsan zengte vissza az elmúlás gyászdalának akkordjait; szerető rendtársak, jóbarátok, tisztelők búcsúsóhajai vegyültek bele az ősi benecés apátságot körülhullámzó kis magyar tenger morajába. A tihanyi félsziget temetőjében örök nyugovóra tért a Szent Benedek-rend érdemes tagja, a magyar tudomány értékes művelője, a magyar tánc és a Halotti Beszéd lelkes bűvára . . . *Latiatuc feleym zumtuchel mie vogmuc. ysa pur es chomuv vogmuc!*

PRIKKEL a magyar nyelvtudományt és a magyar néprajzot művelte. Fiatalon, mint III–IV. éves tanárjelölt kezdte irodalmi működését a Nyr.-ben (A 'monda' élettörténete. 1893. XXII.) és a NyK.-ben (Ósvallásunk egy-két nyelvi emléke. 1894–5. XXIV–V.). Ez utóbbit a M. Tud. Akadémia dícsérettel tüntette ki. Attól kezdve folyton szorgalmasan dolgozott. Főbb művei: *A Pray-codex.* 1903. — *A magyar táncnyelv.* 1906. — *Csúzy Zsigmond szavai.* 1909. — *Sándor I. nyelvtudománya.* 1909. — *A régi magyar énekmondók.* EPhilKözl. 1917. — *A magyarság táncai.* 1924. Ezekon kívül sok kisebb-nagyobb nyelvészeti, néprajzi értekezés és cikk jelent meg tőle a MNy., a NyK., a Nyr., az EPhilKözl., az Ethnogr., a Századok c. folyóiratokban. Ezeknek pontos könyvészete össze van gyűjtve a Pannonthalmi Szent Benedek-rend Történetében. 1916. VI. B. köt. 490. l. Tevékeny irodalmi működésének elismeréséül a Szent István-Akadémia és a győri Kisfaludy-Irod. Kör rendes tagjává választotta, a M. Nyelvtudományi, a Bp. Philologiai és a Néprajzi Társaság pedig választmányi tagjává.

PRIKKEL tudományos működésében „olthatatlan fajszeretete” ihlette, lelkesítette. A magyar faji jellem megismerésére és megismertetésére való törekvése ösztönözte őt arra, hogy nyelvünket, zenénket és táncainkat tanulmányozza. Azt vallotta, hogy „faji jellemünk megismeréséhez ennek a három Hungaricumnak beható tanulmányozása szolgáltat legerősebb világosságot.” (*A magyarság táncai* 1) — „Főképp nyelvében él a nemzet, de bátran adhatni hozzá azt a kiegészítést, hogy él zenéjében és táncaiban is.” (U. o. 4.)

Ezért a nyelvi kérdések közül különösen az oly szavak és szólások története érdekelte őt, amelyekben jellemzően megnyilvánul a nemzeti lélek. Mint bencés buzgón tanulmányozta a régi bencés misekönyvnek, a Pray-codexnek és a benne levő Halotti Beszédnek máig is eldöntetlen kérdéseit. Nyelvtudományi megállapításaira ezentúl is többször fog hivatkozni a nyelvtudomány.

Életének legfőbb alkotása *A magyarság táncai* című néprajzi és művelődéstörténeti monográfiája. Közel két évtizeden át gyűjtötte a magyar táncra vonatkozó adatokat, folyóiratokban közölt is közbe-közbe kutatásaiból egyes részleteket. Ezek közül különösen értékes a magyar táncnyelvről szóló tanulmánya, amely folyóiratunkban jelent meg (1906). A táncban látta PRIKKEl a magyar néplélek egyik legszebb megnyilvánulását: „Valamint a szívből fakadó igazi tánc mindig hű tükre az egyéniségnek, úgy a nemzeti tánc is híven mutatja az illető nép belső karakterének alkotó tulajdonságait.” (U. o. 6—7.) Egyik alaptétele: nemzeti táncunk ősi faji tulajdonunk. „A magyar fajnak, miként nyelvében őshazájából hozott s mai napig megőrzött sajátos (finnugor) szerkezete, úgy zenéjében és táncában szintén ősrégi, különleges ritmikája van.” (U. o. 40.) Másik alaptétele: Magyar úri táncaink a néptáncból fejlődtek. „A magyarság táncait oly egységes fának fogtam fel, melynek törzsöke a néptánc, azaz: a magyar faj őseredeti lejtésmódja, ágai pedig részint az e törzsből idővel kinőtt különleges magyar táncok, részint az idegenből ebbe beleoltott s többé-kevésbbé megmagyarosodott táncok.” (U. o. 2—3.) További összehasonlító néprajzi kutatások feladata megerősíteni e két tételt. A kritika elismerte róla, hogy úttörő munkát végzett, amelyen tovább építhetnek a magyar tánc kutatói.

PRIKKEl a tudomány népszerűsítésével is érdemes munkát végzett. Szóbeli és írásbeli előadásának lendületes, zamatos magyarsága különösen alkalmassá tette őt erre. A művelt közönségnek sok kellemes és tanulságos órát szerzett előadásaival meg értesítőkből, újságokban közölt értekezéseivel és cikkeivel. Sok hálás tanítványa gondol vissza reá, mint lelkes, igazságos, melegszívű tanárára. Fínom modorával, megnyerő, vonzó egyéniségével nagyon meg tudta magát kedveltetni környezetével. Férfikora delén dőlt ki. Még sok terve volt; így a magyar táncról való tanulmányait mélyíteni akarta a magyar népdal vizsgálatának belevonásával. De ím a Haláltáncos kérlelhetetlenül kiragadja őt az élők sorából és viszi áldozatát . . . *El megyek meg halny remeluen az eurenkke meg maradando eleteut kyert ez el mulando eletewt meg vtalom ezen keppen yol megyek meg halny.* (A halál himnusza PéldK. 63.) *Klemm Antal.*

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Üléseink napjai. Az 1925. évi december havi választmányi ülés az 1926. évi felolvasó üléseket a következő napokra tűzte ki: február 9., március 9., április 13., május 11., június 8., október 12., november 9., december 14. A M. Tud. Akadémia elnöksége úgy, mint eddig a jelzett napokra felolvasó üléstermék a Társaság rendelkezésére bocsátotta.

Bevételek és kiadások 1925-ben és költségvetés 1926-ra.

I.

S z á m a d á s 1925-r ől.		K
1. Bevétel:		
Maradék 1924-ről		9,119.871
Tagdíj és előfizetés		36,800.900
Adomány		3,267.000
Eladott kiadványokért		1,871,050
Kamat		4,715.809
Alapítvány		5,277.100
Államsegély		24,650.000
A M. Tud. Akad. segélye		11,500.000
A Tud. Társ. Sajtóváll. 1924. évi visszatérítése		2,299.200
Postaköltség megtérülése		14.221
	Összesen	99,515.151
2. Kiadás:		
Tiszti díjazás		425.000
Írói tiszteletdíj		980.400
A Magy. Nyelv nyomtatása		38,823.870
Különnyomat		677.328
Alapítvány-tökésítés		30,277.100
Irodai kiadás		523.800
Expedíció, vegyes kiadás		6,336.871
Könyvtárosi szálalék		122.300
A Szily-alap kiegészítése és kamata		1,157.082
	Összesen	79,323.751

A maradék 1925-ről 20,191.400 K, ebből 17,000.000 K az 1925/26. költségvetési évre kiutalt államsegély.

3. Az alapítványok állása.

Áthozatal 1924-ről 12,428.700, Baranyai Béla (kieg.) 170.000, Bárdos Remig (kieg.) 16.000, Bátky Zsigmond (kieg.) 50.000, Bogdánfy Ödön (kieg.) 80.000, Esterházy hercegi könyvtár (kieg.) 1,360.000, Horger Antal (kieg.) 100.000, Horger Antal neje eml. (kieg.) 100.000, Jakubovich Emil (kieg.) 100.000, Jánosi József I. részlet 200.000, Karácsonyi János 1,000.000, Klemm Antal (kieg.) 16.000, Losonczy Zoltán (kieg.) 100.000, Melich János (kieg.) 100.000, Pápay József (kieg.) 100.000, Perczel György (kieg.) 400.000, Quittner Ervin 850.000, Sági István (kieg.) 100.000, Székely István (kieg.) 235.100, Vikár Béla (kieg.) 50.000, Gróf Zichy István (kieg.) 150.000, a Társaság tőkésítése 25,000.000, összesen 42,705.800 korona. Ebből 146 alapítótág alapítványa 11,179.900, a Társaság tőkésítése 31,525.900 korona.

4. A Szily-alap állása.

	K
Maradék 1924-ről	1,512.707
Bevétel 1925-ben	2,157.293
	Összesen 3,670.000
Kiadás: Szily-jutalom	150.000

A maradék 1925-ről 3,520.000 K, ezenkívül a Szily-alapé a Társaság értékpapirjaiból 13.000 K n. é. záloglevél.

5. A Társaság vagyona.

A) Értékpapír:		K
Földhiteletint. 4% kor. é. záloglevél n. é.		10.000
Földhiteletint. 4% szab. talajjav. záloglevél n. é.		42.000
Hadikölesön-kötvény n. é.		30.200
Tud. Társ. Sajtóváll. r.-t. 5 drb részvény n. é.		5.000
Összesen		87.200
B) Készpénz:		
Alapítvány és tőkésítés folyószámlán a Magy. Földhiteletintézetben		42,631.600
A Szily-alap tőkéje folyószámlán a Magy. Földhiteletintézetben		3,000.000
A Szily-alap készpénze a kézipénztárban		520.000
Forgótőke folyószámlán a Magy. Földhiteletintézetben		1,798.400
Forgótőke folyószámlán a Magy. Földhiteletintézetek Orsz. Szövetségében		17,570.000
Forgótőke a kézipénztárban		823.000
Összesen		66,343.000
Értékpapír és készpénz összesen		66,430.200

II.

Költségvetés 1926-ra.

1. Bevétel:		K
Maradék 1925-ről		20,191.400
Tagdíj és előfizetés		33,750.000
Adomány		—
Eladott kiadványokért		350.000
Kamat		2,250.000
Alapítvány		—
Államsegély		—
A M. Tud. Akadémia segélye		—
Postaköltség megtérülése		—
Összesen		56,541.400
2. Kiadás:		
Tiszti díjazás		7,250.000
Írói tiszteletdíj		10,000.000
A Magyar Nyelv nyomtatása		45,000.000
Különnyomatok		3,000.000
Alapítvány tőkésítése		—
Irodai kiadás		600.000
Expedíció, vegyes kiadás		7,000.000
Könyvárusi százalék		120.000
A Szily-alap kamata		150.000
Népnyelvi tanulmányokra		—
Összesen		73,120.000

A költségvetés 16,578.600 K hiányt tüntet föl. Ha a Társaságnak egyéb bevételei nem lesznek, tiszti díjazásra nem fordíthat többet, mint 1925-ben (425,000 K), írói tiszteletdíj pedig csak évente 50.000 K-t, összesen 1,000.000 K-t fizethet.

A Magyar Nyelv 1926. évfolyama az 1925/26. évi államsegélyből és a M. Tud. Akadémia segélyéből előállott 20,191.400 K maradék fel-

használásával 20 íven jelenik meg. A költségvetés rendes bevételeiből csak 10 ívet tudna a Társaság kiadni.

A számvizsgáló bizottság jelentése az 1925. évről. Mint az 1925. évi közgyűléstől megválasztott számvizsgálók tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1925. évi számadását és vagyonszerlegét a pénztári napló és a számadási okmányok alapján f. hó 12-én a budapesti All. Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság helyiségében megvizsgáltuk és rendben találtuk. Az 1925. évi bevétel 99.515.151 K, a kiadás 79.323.751 K, a pénztári maradék az 1926. évre 20.191.400 K. A Társaság vagyona értékpapírban és készpénzben összesen 66.430.200 K. Indítványozzuk, hogy a közgyűlés a pénztárosnak és az ellenőrnek a fölmentvényt adja meg, továbbá, hogy a pénztárosnak rendkívül gondos és pontos munkájáért köszönetet mondjon. Budapest, 1926. január 12-én. *Szidarovszky János, Horváth Endre, Pázmán József*, a számvizsgáló bizottság tagjai.

LEVÉLSZEKRÉNY.

1. B. Zs. írja: „1. *Taksony* talán a. m. *Taskony*. Erre vö. a) *Taskony* puszta Abádszalók mellett. *Jacobus Thaskon* de Kisasszonyszállása, Kolbászszek alispánja, 1470. kiadatlan okmányban a karcagi levéltárban. b) 1720. táján tartott asszonyszállási határperben *Bengecsek* helynév alio nomine *Taskond, Taskand* (Györffy adata). 2. *Tapolcza pataka* van Alsó-Szent-Mihályfalván. Említi JANKÓ: Torda, Aranyosszek, Torockó című munkájában 11. oldal. (Az aranyosszekiek tudvalevőleg szekelyek, talán Székelyföldről hozták a nevet.) — *Felelet*: A mai hevesmegyei *Taskony* puszta 1371-ben CSÁNKI, II, 72 szerint még *Taxon* (olv. *Takson*). A *ks* > *sk* hangátvetéshez hasonló a nem ritka *kcs* > *csk*: *gyermekcse* > *gyermecske*, *szökcse* > *szöcske*, *hágcsó* > *hácskó*, *háskó* MTsz. Bármilyen csábító volna is, alig gondolhatunk arra, hogy a *Tas* szn. kicsinyítő származékával van dolgunk. G. Z.

2. D. P. kérdi: CSÁSZÁR ELEMÉR a Klebelsberg-émlékkönyvben *Zalán futásáról* ír, s tanulságos és szép cikkében az eposzt hol *Zalán futásának*, hol csak egyszerűen *Zalánnak* nevezi. Kérdem: helyese-e *Zalán futását* csak úgy rövidítve *Zalánnak* is nevezni? Erre a kérdésre két munkatársunk felelt. Feleletük ez:

I. A *Zalán* címet *Zalán futása* helyett nyelvtani szempontból nem lehet hibáztatni, sőt bizonyos kapcsolatban helyesebb, mint a másik. („VÖRÖSMARTY *Zalán futása*“ p. o. nem fejezi ki a szerző és műve közti birtokviszonyt.) Igaz, hogy pongyola, de ez a pongyolaság nem megy a stílus rovására. (V.ö. „*Csongorról* is így ítélte egy műbíró.“ Czuczor) Egyébként is az eposzban nem *Zalán futása* a fontos, hanem *Zalánnak* és földjének a sorsa, s már ez is megokolhatná a rövidebb kifejezés használatát. A döntő körülmény mégsem ez, hanem a *szokás* (quem penes arbitrium et ius et norma loquendi!). *Buda halála* helyett nem mondhatjuk: *Buda*; egyrészt, mert félreérthető, másrészt, mert nem szokás: viszont már 1826-ban, egy évvel a *Zalán* megjelenése után, TOLDY az *Aesthetikai Levelekben* az eposz címét hétszer említvén, csak kétszer használja a *Zalán futását*

s ötször a *Zalánt* (*Kritikai berek* 36, 120, ill. 30, 42, 93, 98, 101. l.). A *Zalán* elnevezésnek tehát épen egyszázados a hagyománya. — á —

II. *Zalán futása* helyett *Zalánt* VÖRÖSMARTY kortársai is használtak. Íme néhány példa a *Vörösmarty Emlékkönyve*. Szerk. CZAPÁRY LÁSZLÓ. Székesfejérvár, 1900. c. műből: Deák levele Vörösmartyhoz: „*Zalánodat* alig várom“. (92—3. l.) — D. V.-hoz: „Irtam-é már, hogy *Zalánod* nékem igen tetszik?“ (94) — K a z i n c z y V.-hoz: „Halld tehát, miért nem szólék én *Zalánról*“. (174) — V. Stettnerhez: „melyet... leginkább sürgetek, hogy *Zalán* elejbe tegyek“. (179) — S. V.-hoz: „Gyül-e *Zalánra* a praenumeratio?“ (182) — S. V.-hoz: „*Zalánra*... reményilem gyültek előfizetők... tudósítson... különösen *Zalánról*“. (184) — S. V.-hoz: „nyomatják-e erősen *Zalánt*?“ (185) — V. S.-hez: „*Zalánnak* 4-ik íve van sajtó alatt“. (185) — V. S.-hez: „*Zalánnak* 8-ik ívét szedik“. — S. V.-hoz: „*Zalán* megküldésével tett kedves ajándékokért...“ (198) stb. — Egyéb művekre vonatkozólag pl. V. K a z i n c z y hoz: „Örömmel értettem leveléből, hogy *Pályája* [*Pályám emlékezeté*] közlésével kedvére járhatok“. (176) — K ö l c s e y B á r t f a y hoz, 1831. ápr. 9.: „*Csongort* olvasám... *Csongor* kincs... Vörösmartynk ritkán nagyobb, mint *Csongor* sok helyeiben... *Csongorért* szerencsét mondok“. (Kölcsey Minden Munkái 1887. X, 224.) — Petőfi Aranyhoz, 1848. febr. 10. „okvetlen lefordítom *Romeót* [*Romeó és Júlia*]“.

3. R. F. kérdi: „Hogyan írjuk magyarul azoknak a szláv írónőknek, általában nőknek a nevét, akik anyanyelvükön családi, illetőleg vezetéknevüket nőnemű alakban írják. Van pl. egy tót írónő, aki így írja munkáin a nevét: ELENA SOLTÉSZOVA. Nem régiben egy tót műben ezt a nevet olvastam: GIZELLA ARTBAUEROVÁ, ami persze csehül van, mert tótul ARTBAUEROVA volna, de így is -OVA a név vége. A cseh irodalomban ismert írónő: BOZENA NĚMCOVÁ (leánykori neve: PANKL BOŘBÁLA, férjezett NĚMEC JÓZSEFNÉ). A lengyeleknél BOLESŁAWA JAROSZEWSKA ismert Jókai-fordító volt. — Ismeretes, hogy az oroszban TOLSZTOJ gróf felesége GRAFÍNYA TOLSZTÁJA, TRUBECKOJ hercege Knyagínya TRUBECKÁJA. S ki ne ismerné SZONYA KOVALEVSZKAJA orosz matematikus nevét? — Ha egy-egy ilyen szláv írónő műve magyar nyelven is megjelenik, a fordítók sokszor meghagyják a szláv nyelvi alakot (vö. SZONJA KOVALEVSZKA élete és naplója. Fordította.....), de van az ellenkezőre is példa (vö. BASKIRCSEV MÁRIA Naplója). — *Felelet*: Azt hisszük, hogy magyarul csak ez a helyes, vagy legalább ez a helyesebb: SOLTÉSZ ILONA, ARTBAUER GIZELLA, NĚMEC JÓZSEFNÉ (szül. PANKL BOŘBÁLA), JAROSZEWSKI BOLESŁAWA, TOLSZTOJ grófné, TRUBECKOJ hercegné, KOVALEVSZKI SZONYA stb. Úgy látszik, ezt a formát a franciában is használják. Az *Ecole nationale des langues orientales vivantes* 1925—6. évi tanrendjében a *cours de russe*-ben ezt olvassuk: „*M(ademoise)lle Kantschalovski*, répétitrice...“

4. Sz. F. kérdi, melyik a helyesebb: *havazik* vagy *havaz*. — Fel.: mind a kettő helyes, csak hogy *havazik* az irodalmi és szűkebb értelemben vett magyarországi, *havaz* pedig a székelly és talán az erdélyi nyelv szava (vö. NyF. 28:9, 41)

5. Egyik régi előfizetőnk kérdi, hogy a mai ezer koronás bankjegynek a közhasználatban milyen elnevezései vannak. —

Fel.: A budapesti köznyelvben csak egy neve van, s ez: *ezer korona*; — a budapesti link és jassz nyelvben azonban több van, ilyenek: *ficcs, rongy, papír, rossz*; pl. Itt van egy *ficcs!* Adj száz *rongyot!* Két *papír* visszajár. (Villamos kalauztól hallottuk.) Száz *rosszammal* tartozik.

6. K. L. írja: Nyíregyháza város levéltárának egy 1830-ból való iratában olvasom: „Biztosításra egyedül városi épületek s ezek is minden az épülethez nem tartozó *léhendékség* kizárásával fogadtatnak el.“ Kérdem, mi az a *léhendékség*? — Fel.: A MTsz. szerint Érmelléken, továbbá Nagybányán és Hajdú-Böszörményben *léhende* és *léhendék* = 'csekély értékű holmi (ruha- és bútornemű). lim-lom'. — A *léhendékség* is ugyanaz lesz. K. P.

7. K. P. írja: A napilapokban többször olvastam, és sportkörökben élőbeszédben is hallottam a *si* (= norvég *ski* olv. *si*) 'lábzsánkó, hócipő, hókoresolya' (l. TOLNAI V., Magyarító Szótár) szóból alkotott *síel* igét. Kérdem, helyesen van-e ez az ige képezve? — Felelet: Semmi esetre sincsen helyesen képezve. Minthogy a *si* magánhangzóra végződik, az ige alakilag az *-l* képzővel csakis *síl* (vö. *gereblyé-l, őstöké-l, kaszá-l, szó-l* stb.) lehetne. Alakilag, mondom, mert mai magyarul az igét a *si*-ből inkább *-z* képzővel képezzük. SZILV KÁLMÁN mutatott rá (l. MNy. XI, 97–100), hogy a régebbi korban az *-l* képzőnek tágasabb szerepköre volt, s oly főnevekhez és főnévesoporthoz is hozzákapcsolódhatott, amelyekhez ma már csak a *-z* járul, pl. régen inkább *éjtszakát, hálól, hibál, mézel, ollól* stb.: ma *éjtszakáz, hálóz, hibáz, mézez, ollóz* stb. Bár a *si* csak a XX. sz. eleje táján került nyelvünkbe, ez eszköznéből is helyesen *síz* a mai magyar igealak. Ha pedig nem akarunk vadonatúj idegen szót használni, a *síz* helyett magyarosabb volna ezt mondani és írni: *lábzsánkózik*. M. J.

8. K. Á. A kért esetekben a következőképen kell írni: *Abban a hiszemben*. — *En úgy találom*. — *Ez különb nálamnál*. — *Ez minket érdekel*, vagy: *Ez érdekel bennünket* (szórend!). — *Ez az övék*. — *Oda való* (odavalósi népies). — *Tegnap*. sz.

9. Zabol hegyezni (MNy. XXI, 204, 270). Nemesak a NYR. XII, 378 lapjáról, hanem már a NYR. III. kötetéből (id. MARGALICS 478.), sőt az 1851-es ERDÉLYI-ből (id. uo. 329.) ismert szólas. Kutyinyon kívül kötik Bazinhoz és Bisztrichához is (l. MARG. 164.).

10. Jókai szófejtése. TOLNAI VILMOS (MNy. XXI, 246) szerint JÓKAI találta volna ki, hogy a „szabolcsmegyei Kenézlő és Vencsellő helynevek valamilyen vadászverseny emlékei, mert ott Kenéz lő és Venczel lő“. (Három márványfej 85.) Ez az etimológia nem a JÓKAI-é, hanem egy hosszabb történelmi mondával kapcsolatban „szabolcsmegyei tájmonda“. (PESTY HELYSÉGNÉVTÁRA XXXVIII, 148; idéztem Népélet III, 53). Szendrey Zsigmond.

11. T. G. kérdi, mi a *mordírom-adta* káromkodás-féle szólás eredete.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXII. KÖTET. 1926. MÁRC.—ÁPR. 3—4. SZÁM.

Elnöki megnyitó beszéd.

(A M. Nyelvtud. Társaság 1926. január 26-án tartott közgyűlésén.)

Tisztelt Közgyűlés! Néhány nappal ezelőtt volt hetvenöt esztendeje annak, hogy HUNFALVY PÁL az Akadémiában fölolvasta első nyelvészeti értekezését. Ezzel kezdődött el a magyar nyelvtudomány terén a szakadatlan munkálkodás és a folytonos haladás.

HUNFALVY begyepesedett földet kezdett fölszántani. Elődeinek munkássága, amellyel nevüket a nyelvtudomány történetében megörökítették, folytatás nélkül maradt. RÉVAINAK legkedvesebb tanítványa, HORVÁT ISTVÁN, akit halálos ágyán utódjával ajánlott, elhagyta a mester biztos talaját és lidércfény után indulva ingoványba tévedt. A RÉVAI és a HUNFALVY közötti idő nyelvészkedése majdnem teljesen délibábos volt. Ennek a kornak mindössze három olyan nagyobb alkotása maradt, amelyért az utókor is hálás lehetett: KRESZNERICS FERENCNEK lelkiismeretes gonddal készült szótára, az Akadémia első Magyar Tájszótára és a Régi Magyar Nyelvmélekek harmadfél kötete.

Nagy nemzeti katasztrófák után a rég elmúlt idők felé szokott fordulni a tudományos érdeklődés. A mi napjainkban megindult őstörténeti kutatások rúgói mélyen-mélyen abban a lelkiállapotban rejtőznek, amelybe a reánk zúdult sorscsapások süllyesztettek bennünket. HUNFALVY az 1848 előtti években jogtudományi és közgazdasági tanulmányokkal foglalkozott, de a szabadságharc leverése után egyszerre a magyar nyelv eredetének kérdése iránt kezdett érdeklődni, ez pedig az akkori fölfogás szerint teljesen azonos volt a magyarság eredetének kérdésével. Életre keltette a magyar nyelvtudományt. Munkássága tájékoztatás, irányítás, ismertetés volt és a délibábokat kergető, a lidércfény után járó, a nemzeti hiúságtól elkápráztatott ábrándos nyelvészkedők elleni hadakozás.

Attól fogva, hogy a REGULY-gyűjtötte nyelvényegyűjtés hozzáférhető lett, meglepően gyors volt a haladás. Az első évtized előkészítő munkássága és tétovázó tapogatózásai után a kutatás határozott irányba indult. Az előtanulmányokat és egyes részletek kidolgozását hamar követte a rendszerbe-szedés. Már 1867-ben készen volt BUDENZ későbbi összehasonlító szótárának első kidolgozása és 1875-ben finnugor összehasonlító alaktanának vázlata. Ez meglepő eredménye volt az első negyedszázad munkásságának.

Az első két évtizedben a főkérdés mellett szerényen meghűzódtek a szorosabb értelemben vett magyar nyelvtudománykérdései. HUNFALVY Magyar Nyelvészetében és később a Nyelvtudományi Közleményekben ezeknek aránylag csak kevés hely jutott. SZARVAS GÁBOR Magyar Nyelvőrrel indult meg ezen a téren is a beható munkásság. Az új orthológusok, akikben az egykori Sámbar Mátyások, Matkó Istvánok, Pósházi Jánosok tüze lobogott, nemcsak a magyar nyelv épségének és tisztaságának bajnokai voltak, hanem a magyar nyelvtudomány épületének építőmesterei és kőhordói is. Jórészt ebből a gárdából került ki az a kis csoport, amely három évtizeddel a Magyar Nyelvőr megindulása után kibocsátotta a Magyar Nyelvtudományi Társaság megalapítására való fölhívást. Társaságunk megalakult és életrevalónak bizonyult. Tagjainknak eleinte a M. Nyelvőrt adtuk olvasmányul, de mihelyt anyagi erőnk megengedte, megindítottuk a saját folyóiratunkat. Ez a folyóirat, amely immár huszonegy éves multa tekinthet vissza, nemcsak közérdekű olvasnivalót nyújtott, hanem a magyar nyelvtudománynak is egyre jobban izmosodó előbbrevívője lett.

Kétségtelen dolog, hogy a mi Magyar Nyelvünk írói már kezdettől fogva sokkal jobb helyzetben voltak, mint azok, akik 1872-ben SZARVAS GÁBOR köré csoportosultak. Akkor még nem volt meg a Nyelveléktár, a M. Nyelvtörténeti Szótár, az új Magyar Tájszótár, a Magyar Oklevél-Szótár és a Magyar Nyelvújítás Szótára. Mai nyelvész már szinte nem is érti, hogy ezek nélkül hogyan lehetett dolgozni.

A magyar nyelvtudomány forrásai és segédeszközei az utóbbi két évtizedben még inkább gyarapodtak. A régiékhez képest mi nagyon gazdagok vagyunk, de olykor-olykor mégis érezzük egynek-másnak a hiányát.

Nem tudunk eléggé hozzáférkőzni sem a nép nyelvéhez, sem a régi irodalmi nyelvhez. Van tájszótárunk, de nincs olyan szótárunk, amelyből pl. megtudhatnók, hogy ez vagy az a köznyelvi szó vagy alaki elem mely nyelvterületeken él, melyeken nem él a nép ajkán. Vannak nyelvjárásleírásaink szép számmal, de legnagyobb részük kezdő ember munkája: szeminárium dolgozat vagy legfőlebb doktori értekezés. A hagyományos keretek meg vannak bennük töltve a nyelvjárás különösségeivel, de egészen hiányzik belőlük a nyelvtörténeti háttér, és távol állanak attól, hogy teljes képét adnák a nyelvjárásnak. El kell ismerni, hogy így is hasznavehető anyaggyűjtemények, de sok minden nincs bennük, amire a nyelvésznek szüksége van.

Kódexeink gondos kiadásáért nagy hálával és elismeréssel tartozunk VOLF Györgynek, aki életéből sok esztendő t töltött el ezzel a fáradságos munkával. A Nyelveléktár nagyon becses anyaggyűjtemény, sok hasznát is vettük és vesszük

folytonosan; de nagy nehézség az, hogy ha pl. meg akarjuk állapítani, hogy valamely alaki elem vagy bizonyos alkalmazása a kódexekben mennyire van elterjedve, akkor ezért el kell olvasnunk tizenöt kötetet. Nyelvelméktanulmányaink ilyen kérdésekben rendszeren cserben hagynak. Ezek is legnagyobb-részt ifjúkori kísérletek; szerzőiknek nem is lehetett még kellő nyelvtörténeti tájékozottságuk, sem a föladatukkal nem lehettek teljesen tisztában. Hogy hibák, tévedések, idézés-beli pontatlanságok vannak bennük, az még csak hagyján, mert a nyelvész úgyszólván ellenőrzi az adataikat; de a főbaj az, hogy a nyelvelméktanulmányok szerzői rendszerint semmiben sem törekedtek teljességre, hanem csak szedegettek, tarlózgattak, böngészgettek.

Kódexeinket újra ki kell adni és föl kell dolgozni. Ebbe a munkába az Akadémia már bele is fogott. Az új kiadás teljes paleografiai hűséggel készül; a magyar szöveg mellett, ha föl lehet kutatni, ott lesz a latin eredeti, ami igen fontos dolog, s minden kódexkiadás el lesz látva teljes szómutatóval és nyelvtani mutatóval. Ilyennek kell lennie a kódexkiadásnak, ha meg akar felelni a mai kor kívánalmainak. De itt még nem szabad megállanunk, hanem ki kell adnunk több XVI. századbéli nyomtatott munkát is, mert vannak köztük sokkal becesebbek, a nyelvészre nézve sokkal fontosabbak, mint egy-némely kódex.

A népnyelvi anyag gyűjtése bele van véve a mi társaságunk munkatervébe, és eddig is tettünk már annyit, amennyit tehattünk. Ezt a munkát folytatnunk kell, mégpedig rendszeresen, tervszerűen. Csak legyen hozzá anyagi erőnk, alkalmas gyűjtőkről tudunk gondoskodni. Minden nap drága, mert a művelődés sokféle útjának-módjának kiegyenlítő hatása alatt folyton pusztulnak a népnyelv kincsei.

Végül legyen szabad még valamit szóba hoznom. A magyar nyelv tisztaságának és a helyes magyarságnak ügye az utóbbi időkben a nyelvészek érdeklődése körében — sajnos — kissé háttérbe szorult, és inkább mások (orvosok, közigazgatási és műszaki pályán működők) karolják föl. Nagyon kívánatos, hogy társaságunk folyóirata, mihelyt több tere lesz, ismét nagyobb lendülettel fogjon hozzá a gyom és a dudva írtásához. Azt mondják, hogy a nyelvészet főcélja a nyelv megértése, nem pedig megítélése. És ez igaz is. De ha mármost ráolvassák a nyelvészre azt a francia mondást, hogy „mindent megérteni annyi, mint mindent megbocsátani“, ezzel arra kárhoztatják, hogy a szokatlan, a nyelvérzékét bántó új nyelvi jelenségeket közömbösen vegye, mert hiszen mint nyelvész „megérti“ a keletkezésüket, tudja, hogy miképpen, minek az analógiájára termettek. Ilyen „megértést“, egykedvűséget, közömbösséget tanúsíthatunk a szokatlanságok iránt, ha pl. egy afrikai nyelvel foglalkozunk, amely nekünk idegen,

s akármilyen szeplők ütődnek is ki az arcán, az minket nem bánt. De nem lehetünk ilyen „megértők“, ilyen egykedvűek, ilyen közömbösek, ha a magunk nyelvéről van szó. Ez a mi féltett ősi nemzeti örökségünk, a magyar lélek megnyilatkozása, amely minden gondolatunkhoz, minden érzésünkhöz leghívebben simul hozzá. Ezt óvnunk és védenünk kell, mert bármennyire „megértjük“ is, hogy a magyarul nem jól tudó hibákat ejt, s az eszefacsart író készakarva töri kerékbe a nyelvet, ez ellen a nem kívánatos „nyelvfejlődés“ ellen mégis berzenkedik a nyelvérzékünk, azért gátat kell neki vetnünk. Elvégre a legtöbb „megértéssel“ megáldott magyar nyelvész sem csupán nyelvész, hanem magyar ember is, — és legyen is mindenekelőtt magyar ember!

Ezzel megnyitom társaságunk XXIV. közgyűlését.

SZINNYEI JÓZSEF.

Álmos.

Árpád apjának, Álmosnak a nevét az EtSz. még kételkedve, GOMBOCZ ZOLTÁN: MNy. XI, 146 azonban már egész határozottsággal török eredetűnek vallja. E szerint *Almos* a tör. *al-* 'venni' nomen verbaleja (*almyš*), és minden valószínűséggel azonos a 920. táján élt bolgár fejedelem névével, amelyet IBN FADLĀN, *الأمس* (*alms*), IBN RUSTA *الأمش* (*almš*) alakban tartott fenn.

MELICH JÁNOS: MNy. III, 167, majd GOMBOCZ ZOLTÁN: MNy. X, 243, újabban pedig PAIS DEZSŐ: MNy. XVIII, 28 nyomatékosan rámutattak arra, hogy legrégebbi török eredetű személyneveink kivétel nélkül *j*-török nyelvekből valók, s egy sines köztük, amely abból a bolgár-török nyelvből származnék, amelyikből a magyar nyelv legrégebbi török jövevény-szavait kapta.

Helytálló ez a megállapítás természetesen szűkebb körre, Árpád fejedelmi családjára vonatkoztatva is. Itt sem találunk bolgár személyneveket. *Tas* (Τασῆς — KONST. PORPH. De adm. imp. 40. fej.) világosan *j*-török nyelvi elnevezés; összefügg a tör. *taš* 'kő' szóval, melynek szabályos csuvas (< bolgár) megfelelője *tš'ul* (vö. MELICH: MNy. III, 167). *Jelech* (Ἰέλεχ, Árpád fia — KONST. PORPH. i. h.) nevének a kazár *جلك* *jelek*-kel¹ való pontos egyezése az egyéb török nyelvekből ismert *ilk*, *ilik*, *ilig* 'király, fejedelem' szóval szemben aligha véletlen.

Bár *Almos* magyarázatában sem merült fel kimondottan az a gondolat, hogy bolgár-török volna, az *الأمش* névvel való összekapcsolása legalább is nem zárta ki ennek a lehető-

¹ Ez van IBN FADLĀNNÁL; QAZVĪNĪNÁL az *جلك* íráshiba.

ségét. Bizonyos nehézségekre azonban már az eddigi irodalom is utalt; jelesül: hogyan függ össze *Almos* Σαμοούτης: *Szalmucs(i?)*-val, vagy csakugyan *Almys*nek kell-e olvasni a szóbanforgó bolgár fejedelem nevét!

Rámutathatunk most arra is, hogy ez az *al-mys*, amely pedig egyetlen lehetséges magyarázata *Almos*nak (ha csakugyan török eredetű), nyelvi okokból bolgár-török aligha lehet.

Az *almys*, mint ismeretes, az *al-* 'venni' nomen verbaleja. Ezt a *-mys* képzőt RAMSTEDT MSFOu. XIX, 97 (Über die Konjugation des Khalkha-mongolischen) összeveti a khalka *-mnl*, *-mnl* nomen exacti képzőjével. Elfogadja és a csuvas-mongol lambdacizmus esetei közt tárgyalja GOMBOCZ: NyK. XXXV, 265 (Az altáji nyelvek hangtörténetéhez).

A csuvasban sem a *-mys*, sem a *-mal*, *-mel* nem élő képző, helyette *ne* (*nə*) használatos. (BUDENZ, Csuvas közlések és tanulmányok. NyK. I, 416 s köv). Pl. *pełatnĭk tūneŭ ukšā turbaspā sĭrbānzē pābēt* 'az ács kereste pénz a forgáccsal együtt szétzóródik' (MÉSZÁROS, Csuvas népköltési gyűjtemény II, 14); *šānne xepārū kājek suk* 'a remélt bokorban nyul nincsen' (17); *tunar lārne sak šĭnē savalz ā lar* 'a tatár ült padra legyalulva ülj' (26); *agar jĭttem ašša pĭrat, ajakkĭ vĭnāš xepĭl pexat* 'agár kutyám keresztül gázol, lábán keresztül nap sűt' (32) stb. Újabb jövevényeknek látszanak az ilyen szórványosan (csak bizonyos összefüggésben) fellépő alakok, mint *tuxātmeš* (MÉSZÁROS i. m. IV. l.), *anvatmeš*, *salatmeš*, *kalt turmeš*, *tületmeš* (PAASONEN, Csuvas szójegyzék 5), amelyből őscsuvas, bolgár állapokra következtetni nem lehet.

A *-mal*, *-mel* képző csaknem az egész mongolságban elterjedettnek mondható.

Megvan a khalkában (RAMSTEDT MSFOu. XIX, 38): *almal maxxv* 'geschlachtetes fleisch, d. h. fleisch von schlachtvieh' [mong. (klasszikus) Kow. I, 72 *ala-* 'tuer, faire mourir']; *xĭmal xuxat* 'gemachtes kind, d. h. puppe' [mong. *ki-* 'csinálni']; *nzassmāl mōr?* 'verschnittenes pferd' [? mong. Kow. III, 2268 *dzasa-* 'corriger, réparer, etc.']; *bi'tšimāl* 'handgeschrieben' [mong. Kow. II, 1148 *biči-* 'écrire, inscrire', *bičimel* 'écrit, manuscrit'; vö. tör. *bitimiš bitig* 'document écrit' DENY, Gramm. 1113]; *darmāl* 'gedruckt'; *ᠳᠠᠪᠲᠠᠨ ᠰᠠᠮᠠᠯ* *xandis* 'geschmiedete nägel' [mong. Kow. : *dabta-* 'battere, forger, aplatir'].

Hasonló képzések, de az igével már nem világos az összefüggésük (RAMSTEDT i. h.): khal. *tš'angūmal* 'zubereitete hirse', khal. *ingamāl* 'grütze' [vö. mong. Kow. I, 281 *inggūmel talaq* 'boule de pâtes avec différentes figures', *inggūmel* 'ciselure, ouvrage modelé', *tš'andanu inggūmel* 'différentes figures ciselées en bois de sandal', *inggū-lce-* 'troubler, jeter la confusion, mettre en désordre, faire revolter'], khal. *xonᠳᠠᠮᠠᠯ* 'rotge-

schminkt' [mong. Kow. II, 868 *qondo* 'le minium, poudre rouge'], khal. *t'unumol* 'durchsichtig' [mong. Kow. III, 1791 *tunumal* 'clair, transparent' < *tunu-* 's'abaisser, se rasseoir (d'un liquide), devenir clair'; *tunuŋa-* 'laisser rasseoir, filtrer, clarifier'].

Általánosán használt a kalmükben (RAMSTEDT i. h.; POPOV, R. idézi, előttem ismeretlen). BOBROVNIKOVNÁL (Grammatika mongolʒsko-kalmyckago jazyka. Kazanʒ, 1849. 63) találjuk a következő példákat: kalm. *ölgü-* 'povės', mong. *elgü-* [Kow. I, 212 'pendre, être suspendu, être accroché; suspendre, accrocher'], kalm. *ölgümel* 'povėsennyj, visjaščij', mong. *elgümel* [Kow. i. h. 'pendu, accroché'; kalm. *ärü-* 'vyroj', mong. *ärü-* [Kow. I, 257, 'creuser, bēcher (la terre)'], kalm. *ärümäl* 'vyrytyj', mong. *ärümäl* [Kow. I, 256. 'déterré, creusé, bēché', *ärümäl usun* 'puits']; kalm. *ösŋe-* 'načni', mong. *ägüsäkü-* [Kow. I, 239 'donner le commencement, commencer'], kalm. *ösŋemel* 'načatyj', mong. *ägüsäkümäl* [Kow. i. h. 'commencé, entrepris']; kalm. *badara-* 'pylaj', mong. *badara* [Kow. II, 1069 'jeter des flammes, flamboyer, brûler, s'enflammer'], kalm. *badaramal* 'pylajuščij', mong. *badaramal* [Kow. II, 1070 'flamboyant, brulant']; kalm. *nis-* (*nisü-*) 'letaj', mong. *nisü-* [Kow. II, 652 'voler'], kalm. *nisümäl* 'letuđij' mong. Kow. *nisümäl* 'volant'.

Mint már az eddigi példákból látható, nyomai megtalálhatók a klasszikus mongolban is.

RAMSTEDT szerint (i. h.) a jakut *kičümäl* burját jövevény lehet.

Megvan tehát minden okunk arra, hogy a *-mys* képzőnek a bolgár-törökben is a lambdacizmusos alakját tételezzük fel.

LIGETI LAJOS.

Levente és Álmos.

E két honfoglalás előtti magyar személynév első feljegyzését tudvalevőleg KONSTANTINOS PORPHYROGENNETOS császárnak köszönjük. „De administrando imperio“ címen ismert munkájának magyar fejezeteire vonatkozó kézirati tanulmányaim e két név eredeti alakjára is új fényt vetettek, s így addig is, míg ez irányú vizsgálódásaim eredményét teljes egészében közrebocsátom, közlöm a szöveglagyománynak e két név eredeti alakjára vonatkozó vallomását.

KONSTANTINOS művének magyar fejezetei három kéziratban maradtak ránk, amelyek a következők: $P_1 = \text{Parisinus gr. 2009. (XII. sz.)}$, $P_2 = \text{Parisinus gr. 2967. (XVI. sz.)}$, $V = \text{Vaticanus Palatinus gr. 126. (a. 1509.)}$. Ezek közül önálló értéke s így vitás esetekben döntő szava csak P_1 - és V -nek van, mert P_2 csak V -n alapuló másolat.

1. A *Levente* szó feltételezett őse KONSTANTINOSNÁL egyetlenször fordul elő. A 40. fejezetben azt olvassuk,

hogy a bolgár-bizánci háború idején (895.) a magyarok feje Árpád fia volt. E szövegrész KONSTANTINOS művének legutóbbi teljes kiadásában, a BEKKER-féle bonni kiadásban (1840.) így hangzik: τῷ δὲ τότε καιρῷ τὸν Λιούντινα τὸν υἱὸν τοῦ Ἀρπαδῆ εἶχον ἄρχοντα. E kiadás nyomán ment át e név a köztudatba, s GOMBOCZ a feltételezett Λιούντις nom. alapján *Liunti* vagy *Liünti* magyar alakot látott benne, „feltéve persze, hogy a szöveghagyomány nem romlott“ (MNY. XII, 309). GOMBOCZ sejtését a kéziratok átvizsgálása igazolta. A három kéziratban t. i. minden kétséget kizáró módon λιούντικα alakban találjuk a nevet, amint azt az első MEURSIUS-féle kiadások (1611. és 1617.) helyesen adják. A Λιούντινα alak nem más, mint az újabb BANDURI-féle kiadás (1711.) sajtóhibája, ami kétségkívül megállapítható abból, hogy a párhuzamos latin fordításban még nála is *Liuntica* olvasható. E sajtóhibát átvette BEKKER is, aki a kéziratokba nem tekintett bele, hanem felületesen összevetette a MEURSIUS és BANDURI-féle kiadásokat, de az ő latin fordításában is benne maradt az eredeti *Liuntica*. BEKKERTŐL MARCZALI minden kritikai alapot nélkülöző milléniumi kiadása (MHK. 125) is átvette a nemlétező Λιούντινα alakot, melyet most már törölnünk kell. Hogy a hiteles *Liuntika* (*Liundik[a]*?) összefügg-e a régi magyar *Leventa* személynévvél vagy más rejlik benne, annak eldöntése magyar nyelvészeinkre vár.

2. A magyar *Almos* név görög alakja három ízben fordul elő KONSTANTINOS művének 38. fejezetében. A BEKKER-féle kiadás szövegében a következőket olvassuk:

... ἀλλὰ μάλλον ἔστιν ἕτερος ἀπ' ἐμοῦ βοέβοδος, λεγόμενος Σαλμούτζης καὶ υἱὸν κεκτημένος ὀνόματι Ἀρπαδῆν' ἐκ τούτων μάλλον εἴτε ἐκεῖνος Σαλμούτζης εἴτε ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀρπαδῆς ἵνα γένηται ἄρχων, ... s lentebb: ... μάλλον οἱ Τοῦρκοι τὸν Ἀρπαδῆ γενέσθαι προέκριναν ἄρχοντα ἥπερ Σαλμούτζη τὸν αὐτοῦ πατέρα ...

A Σαλμούτζης nevet már régóta azonosítják a magyar krónikák *Almos*ával, de a kettő viszonya mindeztideig tisztázatlan maradt (ÉtSz. 79), mert a görög alak kezdő Σ-ját nem tudták mire vélni. Nézzük, mit mondanak a kéziratok? A P_1 -ben mind a három helyen megtaláljuk a szókezdő σ-t, de a harmadik helyen — amennyire a fényképmásolatból megállapítható — utólag toldották bele a σ-t az εἶπερ és αλμού közé. A V -ben (s ugyanúgy P_2 -ben) az első esetben σαλμούτζησ-t találunk, a második helyen azonban ἐκεῖνος ὁ ἀλμούτζης áll, a harmadik helyen pedig εἶπερ ἀλμούτζη. Azt hiszem, nem lehet kétség az iránt, hogy az eredeti alak Ἀλμούτζης volt, s a másik nem egyéb, mint szövegromlás, mely P_1 -ben az első helyen a megelőző λεγόμενος σ-jának dittographikus átviteléből keletkezett; a második helyen a ὁ-t a másoló könnyen nézhette σ-nak; a harmadik helyen

pedig az első két alak hatása alatt utólag toldották be a σ -t. E romlások közül az első $\sigma\alpha\lambda\mu\omicron\upsilon\tau\zeta\eta\varsigma$ a V -ben is megvan, de a másik két helyen V az eredeti helyes alakot őrizte meg, amit bizonyít az is, hogy KONSTANTINOS nyelvhasználata szempontjából is az $\epsilon\kappa\epsilon\iota\nu\omicron\varsigma$ ó $\text{'}\Lambda\lambda\mu\omicron\upsilon\tau\zeta\eta\varsigma$ a helyes. Meg kell jegyeznünk, hogy a MEURSIUS-féle kiadás, mely V alapján készült, itt is helyesen adja a szöveget, s MEURSIUS jegyzetei közt az első helyhez a következő figyelmeztetést olvassuk: „Scribe $\alpha\lambda\mu\omicron\upsilon\tau\zeta\eta\varsigma$, ut infra“. BANDURI kiadása, aki P_1 -ből javította MEURSIUS szövegét, az első, ahol mind a három helyen Σ -s alak található. Tőle vette át BEKKER és a sok bajt okozó MARCZALI-féle kiadás is.¹ Ezek szerint az eredeti görög alak $\text{'}\Lambda\lambda\mu\omicron\upsilon\tau\zeta\eta\varsigma$, amelyben tiszta fényében bukkan elénk a magyar *Almos* török őse: *Almucs*. Hogy a szóvégi *cs* hogyan magyarázható, az bizonyára nem fog annyi nehézséget okozni, mint amennyi tűnődést okozott eddig a másolási hibából keletkezett értelmetlen kezdő Σ .

Azt hiszem, hogy e két adalék egyrészt megerősíti bizalmunkat a honfoglalás előtti magyar személynevek KONSTANTINOS-feljegyvezte alakjainak hitelessége iránt, másrészt arra is rávilágít, hogy a bizánci források török-magyar tulajdonneveinek feldolgozása csak beható kézirati tanulmányokon alapulhat. E nélkül a hibás alakokra épített következtetések sorozata s a romlott alakok magyarázgatása sok felesleges munkát okozhat.

MORAVCSIK GYULA.

A Halotti Beszéd „eleve“ szava s adverbiumból lett nomenek a magyarban és a vogulban.

A finnugor nyelvek legrégebb összefüggő írott emléke az 1200. körüli magyar Halotti Beszéd. A helyes magyarázatából nyerhető nyelvtörténeti tanulságok nemcsak a magyar nyelv fejlődésének megismerésére fontosak, hanem hozzásegítenek más, nyelvemlékekkel nem rendelkező finnugor nyelvek jelenségeinek megértéséhez is.

Sajnos, a finnugorság e megbecsülhetetlen nyelvemlékének mindmáig nincsen olyan kiadása, amely a nyelvbúvárnak a vizsgálataihoz szükséges anyagot a maga teljességében rendelkezésére bocsátaná. Így ZOLNAI GYULA is, midőn „Nyelvemlékeink“ c. kötetében közölte a HB.-et, mellőzte azokat a latin szövegeket, amelyek a HB.-del együtt csupán a PrayK.-ben vannak meg, és nélkülözhetetlenek a HB. helyes magyarázatához; sőt ZOLNAI nyilatkozata után (i. m. 52)

¹ Megjegyzem, hogy az utóbbiban csak kétszer fordul elő a név, mert az illető helyen (MHK. 122) MARCZALI a BEKKER-féle kiadás görög szövegéből tizenegy szót kifejejtett.

feleslegesnek tarthatta minden nyelvész ezek után a latin szövegek után érdeklődni. SZINNYEI egy 1917-i cikkében (NyK. XLIV, 113) ezért nem magyarázhatta helyesen a HB. *hazoa* szavát a ház 'haus' ragos alakjának. „Nem tudjuk, — jegyezte meg — „hogy a latin eredetiben csakugyan *domus* volt-e, sőt ez talán nem is valószínű.“ Ezen az alapon pedig a *hazoa* szót a *haza* 'patria' szó ragos alakjának fogta fel. Azonban mindjárt elállott ettől a magyarázattól, mihelyt rámutattam arra, hogy a PrayK.-nek egyik latin szövege a *paradisum*-ot bizony csak *domus*-nak mondja. (MNy. XV, 25—6)

ZOLNAI, mivel a PrayK.-nek a HB.-del rokon latin szövegeit nem veszi figyelembe, kiadásában is (64), kiadása után is (NyK. XXVI, 217) a HB. *eleve* szavának egyik régi téves magyarázatát védelmezi.

T. i. az *eleve* szónak az értelmét szintén a PrayK.-nek egyik latin szövege teszi kétségtelenné. Hadd közlöm itt az illető latin „sermo“-nak elejét és végét, hogy bárki láthassa annak a HB.-del való rokonságát.

„Confiderate *fratres* in *quanta* beatitudine constabat ille *primus* adam. quod et eum non mori. f[ed] in et[er]num uiuere creauerat d[omi]n[u]f. Delectabilem *domu*[m] *dederat* ei d[omi]n[u]f. Iclicet *parady*fum. sed eo ibi manente p[rae]cepta d[omi]ni p[os]t p[os]uit: postq[uam] *adiabolo* decept[us]. *de illo uetito fructu comedit*. — — Paradisul erat *fr[atre]* mansio n[ost]ra. non *is*ta *fouea*. f[ed] *p[ri]mi* parentif *n[ost]ri* t[ra]nsgressio p[ro]meruit nobif hanc manfionem. Tunc fr[atre]f expulsi sum[us] ab illa delectabili *domo*. et incidim[us] in man[us] *diaboli*. q[ui] et multo t[em]p[or]e detinuit nos sub poteltate sua.“¹

Az 'ille *primus* Adam' itt nyilvánvalóan nem jelenthet mást, csak ezt: 'amaz első Ádám'. Ez a 'primus Adam' pedig, mint a 'novissimus Adam' (ὁ ἔσχατος Ἀδάμ) ellentéte, a biblián (Szt. Pál I. Korinth. 15:45)² alapuló kifejezés. Hát az a 'primi parentis nostri transgressio' mit jelent? Ezt: 'a mi első atyánk törvénszegése'. Hát a HB.-del egy lapon lévő másik „sermo“-nak ez a mondata: 'quanta gratia dominus deus gratificaverat *primum* Adam patrem nostrum'? Ezt: 'mennyi malaszttal megajándékozta az Úr Isten az első *Adámot*, a mi atyánkat'. ZOLNAI GYULA szerint azonban a 'gratificaverat *primum* Adam' kifejezésben a *primum* nem lehet a *primus* accusativusa, hanem az ott adverbium: *primum* = 'először' (NyK. XXVI, 217). De talán a most közöltem latin szöveg ellenében ZOLNAI sem marad meg régibb véleménye mellett.

¹ CZEBE GYULA: EPhK. XXXIX, 40 a p[os]t p[os]uit-ot prius posuit-nak, a t[ra]nsgressio-t ingressio-nak közli, s ezzel a latin szöveget értelméből teljesen kiforgatja.

² Factus est primus homo Adam in animam viventem, novissimus Adam in spiritum vivificantem.

Mi az értelme tehát a HB. ezen mondatának: 'Menyi miloftben teremteve *eleve miv ifemucut adamut*'? Láttuk a rokon latin szövegeknek ezeket a kifejezéseit: 'ille *primus* Adam': 'amaz *első* Ádám'; '*primum* Adam patrem nostrum': 'az *első* Ádámot, a mi atyánkat'; '*primi parentis* nostri . . .': 'a mi *elő* atyánk . . .'. Nyilvánvaló tehát a HB. kérdéses mondatának értelme: 'mennyi malasztban teremtette a mi *elő* atyánkat, Ádámot'. Nyilvánvaló, hogy: *eleve* = 'primus' = 'első'. Az *eleve miv ifemucut* szórendje ugyanaz, mint ennek a szórendje: *mend w bunet*: = 'ő minden bűnét'.

Hogy tehát a HB. *eleve* szava azt jelenti, hogy: 'első', ez olyan tény, mely ha ellenkezik eddigi nyelvtörténeti tudásunkkal, tudásunkat kell módosítanunk, nem pedig a tény elől befogni szemünket. Ezután már csak arról lehet vitatkozni, hogy miképpen elemezzük és olvassuk a HB. 'primus' jelentésű *eleve* szavát.

Tudjuk, hogy van *-el* 'pars antica' tőből származó, 'prae-' jelentésű adverbium: *elő*-áll, van 'anticus' jelentésű *elő* nomen: *Elew hegh* (OkI Sz.), továbbá 'primus' jelentésű *elő* nomen: *elw capitulma* (BécsiK. 180). Tudjuk, hogy van ugyancsak amaz *-el* tőből származó 'prae-' jelentésű *előve* ~ *eleve* ~ *elővé* ~ *elevé* ~ *elvé* adverbium: *elöwe* all- (ÉrdyK. 661), s rámutattam már (Nyr. XXXVII, 440-441), hogy van 'anticus' jelentésű *elwi* nomen: *eleui humuk* (TihAl.); most pedig látjuk, hogy van e szónak 'primus' jelentése is: *eleve miv ifemuc-* (HB.). Nézzünk végig e párhuzamos soron: *elő* áll és *elöwe* all- — *Elew hegh* és *eleui humuk* — *elw capitulma* és *eleve miv ifemuc-*. Az azonos tőből fakadt két szó három-három jelentésének ezen azonossága (1. prae-, 2. anticus, 3. primus) kétségtelenné teheti mindenki előtt a két szó jelentésfejlődésének azonosságát is. Aki másképpen magyarázná az *elő* 'prae-', 'anticus', 'primus' jelentéseinek egymáshoz való viszonyát s megint másképp az *eleve* 'prae-', 'anticus', 'primus' jelentéseinek előállítását, az a nyelvészet komoly eszközeit tréfás nyelvési fogásokká tenné.

Az adverbium *elő* szót ma más formansszal lettnek tartják, mint a nomen *elő*-t. Még pedig nyelvészeink szerint csak az *elő*-áll-félékben lativusi rag az *-ő*, de már az *elő*-hőgy, *elő* kapitulum kifejezésekben az *elő* *-ő*-je denominalis képző (TMNy. 339). Én ezt soha nem hittem és nem vallottam. Az *elő*: *eleje* nomen már tizenhét évvel ezelőtt úgy fogtam föl, hogy az egyszerűen az *elő* adverbiumból lett: „Az *elé*, *elő* határozószókból úgy lett vminek *eleje*, mint a *hátul*, *vissza* stb. határozószókból vminek *hátulja*, *visszája* stb.“ (Nyr. XXXVII, 440). Azóta több helyen fejtegettem már, hogy nyelvünkben mennyi helyhatározó adverbium lett nomenné (MNy. VI, 211; XII, 65; XV, 341; Nyr. XLVII, 123). Most pedig elégnék

tartom megkérdezni: magyarázná-e valaki az *eleve* adverbiumi és nomeni alakjainak viszonyát úgy, hogy csak az adverbium a határozóragos alak, de már a nomen valami denominalis *-ve* ~ *-vé* ~ *-ví* képzős? Nem kétlem, hogy az egyhangú válasz: nem. Ez a nem pedig — ismétlem — szól az *elő* nomennek eddigi magyarázatára is. Ha nem névszóképzővel lett a TihAl. *eleuui* humuk kifejezésének *eleuui* szava és a HB. *eleve* *miv ifemucut* kifejezésének *eleve* szava, akkor nem lehetett névszóképzővel az *Elewhegh*, *elő capitulma* kifejezések *elő* szava sem. Tehát mind az *elő*, mind az *elevi* nomen, nem lévén bennük képző, etymologice azonos a hasonló alakú ragos adverbiummal. Ha pedig azonosnak bizonyul egy adverbium és egy nomen, vagy más kifejezéssel élve, ha egy szónak adverbiumi szerepe is, nomeni szerepe is van, nyilvánvaló, hogy az adverbiumi az eredetibb. *Közel áll*, *közel van* — a *közel*-nek ez adverbiumi szerepe az eredetibb, nem pedig az olyan melléknévi szerepe, mint ebben a népi kifejezésben: *közel-víz* 'a házi kútnak csak mosásra-használható vize, ellentétben a távolabbi közkút ivóvizével'. *Elé-áll*, *elő-áll*, *elé van vmi*, *elő van vmi* ('kéznél van') — az *elő*-nek nyilván az ily adverbiumi szerepe az első, csak másodlagos az ily melléknévi szerepe: *elő-hégy*.

Ami az *elé* ~ *elő* adverbium eredetét illeti, arra nézve nincsen véleménykülönbség a tudósok között. Töve a finn *ete*-, *ede*- (nom. *esi*: 'locus anticus, pars antica') tőnek megfelelő régi magyar *-el* szavunk, mely összetett földrajzi nevekben található (Oklsz.). Ragja a lativusi *-é*. Ennek *-ő* változata megvan a régi nyelvben az adverbiumi *elő*-n is: *elew menne* (PESTI, UT. 71v.). Viszont mint nomen nemcsak *-ő* ragosan, hanem *-é* ragosan is előfordul: *elee*, *ele* (olv. *elé*) 'primus' (SermD.).

Hát az *elé* adverbiuméhoz hasonló jelentésű régi *előve* adverbiumnak (*előve megy*) és változatainak mi az eredete? Mindenki egyetért abban, hogy a végső magánhangzó azokon is a lativusi rag. E ragnak palatalis töveken *-é* ~ *-i* > *-e* ~ *-i* változatai vannak: *messzé* ~ *messzi* > *messze* ~ *messzi*. Tehát szabályos alakváltozatok a régi nyelvben előlelhető *elevé* ~ *elevi* ~ *eleve* alakok. Mivel a lativusi ragnak nem rövid, hanem a hosszú alakjai az eredetibbek, azért a TihAl.-nek, mint legrégibb magyarral vegyes latin oklevelünknek és a HB.-nek, mint legrégibb összefüggő nyelvemlékünknek említett egy-egy adatát hosszú végső vocalissal kell olvasnunk: *elevi* és *elevé*. Abban sincs véleményeltérés, hogy ennek a szónak is az *el*- tő a végső alapja. De hogy magyarázzuk a szóközépi *-ev-*, *-öv-* hangcsoportot az *eleve*, *előve* alakokban?

Hadd mondjam el újra, kissé bővebben, tizenhét esztendeje adott magyarázatomat (Nyr. XXXVII, 441)!

Ismeretes, hogy a finn nyelv magánhangzóra végződő két-

tagú szavainak (*kala, küsi*) a magyarban (*hal, kéz*) és a vogulban (*χul, kūt*) mássalhangzón végződő egytagú szavak felelnek meg, s tudjuk, hogy a szóvégi magánhangzó megőrzésében a finn nyelv mutatja az eredeti állapotot. Eredetibb a magánhangzós végű, mint a mássalhangzón végződő tő; az előbbi teljes, az utóbbi csonka tőnek nevezhető. A magyarban és vogulban rendszeren a csonka tövet találjuk a nominativusban, de az eredetibb teljes tő is jelentkezik ragok előtt: finn *kala-ni* ~ magy. *hala-m* ~ vog. *χula-m*. Hogy a vogulban mikor tűnt el a nominativusban a teljes tő eredeti végső magánhangzója, azt nem tudjuk megállapítani, mert a vogulnak nincsenek nyelvemlékei; a magyarnak azonban X—XIII. századi nyelvemlékeiben még megtaláljuk a nominativusi alakoknak végső hangzóit (leginkább *u, ü, i*), melyeknek fokonként való eltűnése általában a XIII. században észlelhető.

Természetes, hogy a teljes tövű nominativusok idejében mind a magyar, mind a vogul nyelvben minden rag a teljes tőhöz járult, vagyis a tő végső magánhangzója után; ilyen hangtani helyzetben történhetett meg, hogy idővel a rag consonansa beleolvadt a tő előző rövid vocalisába, s azzal együtt hosszú vocalist alkotott, mely utóbbi később meg is rövidülhetett. Ugyanazon ősi lativusi rag, mely némely finn nyelvjárásban *-k*, a vogul nyelvjárásokban *-k, -γ, -χ*, vagy pedig e consonansoknak az előző vocalisba való beleolvadásával: *-o, -ü, -i, -a, -u*. A magyarban a nevezett rag mind a mai nyelvben, mind a nyelvemlékekben már csupán vocalis alakban fordul elő: *-é, -i, -e, -ö, -á, -a*. (Vö. BUDENZ: NyK. XXIII, 258—259; SZINNYEI, NyH.⁵ 65, 129 és FgrSpr.¹ 67) E változatok közül a palatalisok az eredetibbek, a velarisok csak hangzóiilleszkedés következményei velaris szótöveken. Már 1055-ben mint velaris vocalis jelentkezik a magyar lativusi rag a *rē-á* névutón (TihAl.), melynek töve eredetileg velaris volt: *r̥r̥r̥; lévén e névutó hangfejlődése a következő: *r̥r̥r̥-γ > *r̥r̥r̥-é > *r̥r̥r̥-á > *rē-á*. Látjuk, hogy e sorozatban a ragnak *r̥r̥r̥-é alakjából a *rē-á* alak többszörös hangváltozással lett, tehát hosszú, évszázadokra telő idő alatt. E ragnak e névutón 1055-ben jelentkező *-á* alakját az eredetibb *-é*-től oly nagy időbeli távolság választja el, hogy kétségtelenül megállapíthatjuk a következőt: a lativusi rag consonansa sokkal előbb vocalisálódott a magyarban, mint a vogulban; vocalis alakjában élt a magyarban századokon vagy talán évezreden keresztül már abban a korban, melyben még éltek a nominativusban a magánhangzós végű teljes tövek (MÉSZÖLY: MNy. XIV, 259; e hangfejlődés egyes állomásait elválasztó időköz hosszú voltára történt utalásomat megismétli SZINNYEI is: MNy. XV, 26). Tehát például a *háze, *máss¹ nominativusból

¹ A többelsei vocalis időmértéke magyarázatomnál mellékes.

lett a locativusi *-n* hozzájárulásával *ház-n*, az accusativus, illetőleg locativus *-t*, *-tt* ragjával *ház-t*, *más-tt*, a lativusi *-r* raggal **ház-r*, **más-r*. Ez utóbbi ragnak beolvadásával a *ház-n*, *ház-t*, *más-n*, *más-tt*-féle alakok mellé *ház-é*, *más-é* került (ma translativusi értékben tájnyelvi alakok); történt pedig ez (ez a fontos!) még abban az időben, nyelvemlékeink előtti időben, midőn még élt a **ház*, **más* nominativus is. Így azután a **ház*: *ház-n*, *ház-t*; **más*: *más-n*, *más-tt* analógiájára keletkezettek, sőt mint az adatok mutatják, keletkeztek is ilyen alakok: **ház* — **ház-é*, **más* — **más-é*, hangzóilleszkedéssel > *ház-á*, *más-á*. A *másu-á*, tudjuk, több nyelvemlékünkben ismeretes, a *ház-á* pedig a HB.-ből: *hazoa* olv. *házo-á*, SZINNYEI ideiglenes véleménye szerint (MNy. XV, 26) *hazo-á*. (L. MÉSZÖLY: MNy. XIV, 259—260; XV, 24; a *házo-á* és *haz-a* alakoknak egymáshoz való viszonyáról nyilvánított nézetemet helybenhagyja SZINNYEI is az idézett helyen.)

Bő adatokkal kimutattam egy értekezésemben (MNy. XIV, 261—265) azt, hogy legrégebb kódexeink idejében (a XV. sz. elején) olyan magyar nyelvjárások észlelhetők, melyek az *oá*, *oé* hangcsoportot egyáltalán nem tudták kiejteni közbeszúrt *v* hang nélkül, úgyhogy még a Vulgata-beli *Moab*, *Roboam*, *Jeroboam*, *Siloe*, *Joab*, *Noe* szavakat is így ejtették ki: *Móváb*, *Róbovám*, *Jéróbovám*, *Sílové*, *Jóváb*, *Nóvé*; s általában nyelvünknek sok régi emléke azt mutatja, hogy, ha két egymás mellett álló vocalis közül az egyik labialis volt (*o*, *ö*, *u*, *ü*), rendszeren egy anorganikus *v* hang fejlődött ki a két vocalis között, s így lett még a kódexek korában a *másu-á* alakból *másu-v-á* > *máso-v-á*, s így kellett lenni a *házo-á* alakból **házo-v-á*-nak, melyből a régi nyelvbéli és mai nyelvjárásbéli *házvá* > köznyelvi *házzá* megmagyarázható. Ilyen alakokból vonódott el a ragnak *-vá*, *-vé* alakja, mely olyan teljes tövekre is átterjedhetett, melyekben a végső vocalis nem volt labialis. Tehát valamint a *más* csonka tövéből lehetett *más-é* (nyelvjárásban a *mássá* megfelelője), teljes tövéből pedig *másu-vá* > *máso-vá*, úgy lehetett az *el*-csonka tövéből *el-é*, teljes tövéből pedig (*-elü* OklSz.) *elő-vé* > *elő-ve*, *ele-vé* > *ele-ve*, *ele-vi*. A NySz. idézte későbbi *elévé*, *elève* alakok az előbbiekből bizonyára az *elé* hatására keletkeztek.

Az *elévé*-nek és alakváltozatainak eredetét tudósaink még ma is úgy magyarázzák, mint annak idején BUDENZ (MUSz. 780, 191—192; SIMONYI, MHat. II, 41). E szerint az *elévé* szóban a denominalis képzős *elő* névszó eredetibb **elev* alakja van, megtoldva a lativusi *é* raggal. Az *elő* névszó képzős voltát, láttuk, azért hangoztatják tudósaink, mert képtelenségnek tartják, hogy ‘anticus’ és ‘primus’ jelentésű névszó határozóragos legyen. A HB. ‘primus’ jelentésű *elévé* szava

azonban rájuk cáfolt; u. i. nem tudnának még a képzelt képzők közül sem olyat előkeríteni, mellyel ezt a 'primus' *elevé*-t elválaszthatnák a 'prae-' *elevé*-től. Tehát már nem lehet a 'primus' *elé* ~ *elő*-t sem elválasztani a 'prae-' *elé* ~ *elő*-től. Nem lehet többé képzős *elő*-vel operálni. Ha pedig nincsen képzős *elő* > *elev, akkor nyilván nem lehet abból származtatni az *elevé*-t sem. Marad tehát egyedülnek az én magyarázatom. Amíg ezt a magyarázatomat csak a TihAl. *eleui* (olv. *elevi*) alakjára építettem, addig ez az egyetlen adat nem kerülhetett el az ellenvélemény kérdőjelét (MELICH: MNy. VI, 153). Azt hiszem azonban, hogy a HB. *elevé* (olv. *elevé*) szavát a PrayK.-beli latin megfelelője, a 'primus', megmenti attól a megbélyegzéstől, s egyúttal igazolja a tizenhét év óta gyanú alatt pironkodó *elevi*-t is.

SZABÓ DEZSŐ „A vogul szóképzés” című kitűnő munkájában (NyK. XXXIV, 443 és különny. 66) a vogul *-i* (-r, -x) denominalis névszóképzőt a most tárgyalt lativusi ragból származtatja. Megállapítja, hogy a tárgyalt képzőnek ugyanolyan hangbeli változatai vannak, mint a ragnak, s jelentés-tani szempontból fontos észlelete az, hogy „a képző az esetek nagy részében most is időt vagy helyet jelentő szóban van meg.” A felsorolt lativusi ragos adverbiumok és belőlük lett adjectivumok között ott szerepelnek a magyar *elé*, *elevé* adverbiumnak és adjectivumnak vogul megfelelői is. A különféle nyelvjárásokban a 'prae-' jelentésű adverbiumnak ilyen alakjai vannak: *elä* (északi v. MUNKÁCSI, Vogul Nyelvj. 16), *ilä* (középlezvai v. MUNKÁCSI, Vog. Népk. Gy. II: 3, 485), *elo* (kondai v. VogNyj. 200). Valamint a magyar *elé* adverbium igeekötői szerepében *el*-re rövidült, úgy a vogul is megrövidült azon szerepben *el*-re (VogNyj. 200—201). A magyar *el*-m *ē* n *ō* = régi: *el*-m *ē* n *ē* (vö. MÉSZÖLY: Nyr. XXXVIII, 348) a l a k t a n i mása a vogulban *el*-m *i* n *i* 'előre-mégy' = régi 'elevation' 'égy'. Valamint a magyar *elé*-bb és *elevé* nemcsak helyhatározó, hanem időhatározó is, éppúgy a vogul *elä* azt is jelenti, hogy: 'a jövőben'. A magyarban, láttuk, az *elevi*, *elő* jelzővé is lett, mint adjectivum, földrajzi elnevezésekben; úgy vogul megfelelőjének is megvan hasonló szerepe: *eli* Muskuß: 'távoli Moszkva' (északi v. VogNGy. III, 531). Ez a kifejezés párhuzamba állítható a régi magyar *messze föld* 'terra longinqua' kifejezéssel, melyben szintén lativusi ragos adverbium a melléknévi jelző. (Az *eli* *i*-jére megjegyzendő, hogy az északi vogulban megvan a lativusi ragnak *-i* változata is: *χäni* 'hanyatt' vö. tájnyelvi *hanyitt* és régi *hanyittá*: *hany*-tő + *-i* lativ. rag + *-tt* locat. rag + *-á* lativ. rag.) A vogul adverbiumnak rövidült *el*-alakja is szerepel melléknévi jelző gyanánt: *el*-m *ō* 'távoli föld' (kondai v. VogNGy. II: 1, 222); összevethető ez jelentés-tani szempontból nemcsak az előbbi *messze föld*, hanem a szintén régi magyar *ki-föld* 'Provinz, vidék'

(a várostól kifelé, a városon kívül eső helyek) kifejezéssel, melyben jelzőül szintén igekötőnek is használt adverbium, a *ki* 'hinaus', szerepel. A kondai vogulban megvan a lativusi ragnak eredetibb -x alakja is: *tul^o* vagy *tul'ax* 'arrafelé' (VogNyj. 199), s ezen alakjában szerepel mint adjectivum képzője e kifejezésben: *elax* *khál* 'holnapután' (uo. 207; *khál* 'holnap', a magyar hol-nap elhomályosult összetétel előtagjának megfelelője).

Hogy egyazon nyelvjárásban az adverbium végzetének (*elü*) más a hangszíne, mint az adjectivumnak (*eli*), arra már SZABÓ DEZSŐ megadta az idézett helyen a legtermészetesebb választ: „azt, hogy némely nyelvjárásban egyik alakját inkább képzőül, a másikat inkább lativ. ragul használják, tekintve a functio- és jelentésbeli elkülönödést, természetesnek találhatjuk.“ A magyarban is észlelhető az eltérő hangfejlődés adverbium és belőle alakult adjectivum között. Így a régi nyelvben csak labializálás nélkül van a vocalis a *fél* < *fél* = 'fölfelé' adverbiumban, illetőleg conjunctióban, de ugyanaz a szó mint adjectivum ilyen alakú: *fül* (MÉSZÖLY: MNy. XII, 66—67).

BEKE ÖDÖN SZABÓ DEZSŐ általában idézett fejtegetéseit „magáévá teszi“, ugyanis „Tavaszi“ c. cikkében (NyK. XL, 462—463) hivatkozás nélkül átveszi SZABÓ-nak említett értekezéséből azt a megállapítást, hogy a 'tavasz' jelentésű *tujü* eredetileg lativusi ragos időhatározó volt (SZABÓ, Vogul szók. NyK. XXXIV, 446—447; különny. 69—70). SZINNYEI szokott pontosságával utal e kérdésnél SZABÓ munkájára a NyH.-nak nemcsak legutóbbi, 6. kiadásában (96), hanem már a 4.-ben is (91), mely BEKE cikkét egy évvel megelőzte. SZINNYEI azonban, ki a legfőbb bírása azon tudományos kérdéseknek, melyek a magyar nyelvnek a többi finnugor nyelvekhez való viszonyára vonatkoznak, még mindig abban a véleményben van, hogy azok a vogul nominativusok, melyeket SZABÓ és BEKE eredetük szerint lativusi ragos adverbiumoknak tart, nem határozóraggal, hanem attól különböző alakú és funkciójú képzővel alkotott nomenek (FgrSpr.² 58, 87). SZINNYEI tehát többek között a vogul *eli* (*ēli*) 'elől lévő' adjectivumot is a fgr. *-j (*-i) kicsinyítő képzővel alkotottnak tartja (NyH.⁶ 96).

Ha bármely bizonyosnak hitt eredményünket olyan tekintély, mint SZINNYEI, nem fogadja el, múlhatatlan kötelességünk több bizonyítékról gondoskodnunk. Ilyen újabb bizonyíték a vogul *elü* ~ *eli* kérdésében a HB. *eleve* szavának általam adott magyarázata. Ugyanis azt még csak lehet mondani, hogy a vogul *elü* adverbium és *eli* adjectivum eredete a végső vocalis hangbeli különbözése miatt nem lehet azonos; ugyanezt némi erőltetéssel lehet állítani a magyar *elé* ~ *elő* adverbiumról és a más funkciójú *elé* ~ *elő* nomenről, mert hiszen a nyelv-

tudósok szerencséjére csakugyan van -ő denominális névszó-képzőnk, melyet, ha sem jobbra, sem balra nem nézünk, oda-képzhetünk az *elő* végére. De már ilyen módon senki kétsé-gessé nem teheti a kódexek *elővé* ~ *előve* ~ *elevé* ~ *eleve* adverbiumának és a HB. *elevé* adjectivumának etymologicæ azonos voltát, sem pedig azt, hogy az adverbiumi szerep az eredetibb. Már pedig e szóval a tárgyalt magyar és vogul alakokat oly szoros hangtani és jelentéstani egyezés kapcsolja össze, hogy nyilvánvalóan valamennyinek olyan az eredete és olyan a jelentésfejlődése, mint az *elevé*-nek: a vogul *ēli* adjectivum sem egyéb, mint a lativusi ragos *ēli* adverbium hang-változata. S mivel az *ēli* egy szerkezetre és funkcióra nézve szorosan összetartozó szócsoporthoz tagja (*jui* ‘hátsó’ *kβoni* ‘külső’, *numi* ‘fölső’, *joli* ‘alsó’ stb. VogNyj. 16—17), természetesen, hogy ami az *ēli* eredetére áll, az áll a csoport többi tagjára is. Aki tehát a vogul *ēli*-féle alakokat nem lativusi raggal alakultnak tartja, annak vagy be kell bizonyítania, hogy a HB. *eleve* (olv. *elevé*) szava nem ‘primus’, vagy pedig ki kell rekesztenie ezt a régi véleménynek alkalmatlankodó adatot a magyar nyelvtörténeti adatok közül, úgy, amint a NyH.⁶ tesz például az ablativusi ragnak velaris szótövekhez járuló palatalis alakjaival (126).

Nem ok nélkül hozom ezt föl e cikk keretében. Ugyanis ez utalás megvéd engem PARÁDI ARZÉN azon szemrehányásától (MNy. XI, 418), hogy „rerum novarum studiosus“ voltam akkor, midőn egy cikkem végén hangsúlyoztam nyelvtörténeti irodalmunknak azt a többször elkövetett hibáját, hogy: „A rokon nyelvek tanulmányozása alapján föllállított régibb nézetek védelme közben el-elmulasztjuk nyelvünk adatainak teljes figyelembe vételét... Ha nyelvemlékeink tiltakoznak az összehasonlító nyelvészetnek valamely tétele ellen, vessük föl azt a kérdést: vajjon mostani nyelvünkhöz a csak föltevéséssel rekonstruálható több ezer évvel ezelőtti finnugor vagy ugor alapnyelv áll-e közelebb, vagy pedig a néhány száz éves nyelvemlékeknek szemmel látható alakjai? Ilyen módon biztosabban meg fogjuk fejteni alaktani és hangtani kérdéseinket“ (MNy. XI, 300).

Sőt e cikkem eredménye alapján legyen szabad rámutatnom arra is, hogy mivel a magyar nyelvnek szerencsés fölfedezésekkel még mindig szaporodó régi írott emlékei egyúttal a finnugorság legrégebb nyelvi emlékei, a belőlük nyerhető tanulságok fényt vethetnek a magyarhoz közelebb álló, írott emlékekkel nem rendelkező finnugor nyelveknek olyan kérdéseire is, melyek különben homályban maradnának.

MÉSZÖLY GEDEON.

Nyelvek harca.¹

GOETHE — Eckermann-nal folytatott egyik beszélgetésében (1823 dec. 30.) — azt mondta, hogy nehezebb esik angol verseket németre fordítani. Ha az angolok egytagú, kalapáló szavait némettel akarjuk visszaadni, mindjárt oda van minden erő és hatás...

Ez a stílus-nyilatkozat egy általánosan ismert és érzett igazságot fejez ki: két nyelv sohasem adaequat, a nyelvek között nagy esztétikai szakadékok vannak, egy nyelv hangulati árnyalatait nem lehet más nyelven kifejezni. A nyelvek között valeur-különbségek húznak válaszfalat. Nemcsak egyes kifejezéseik különböznek egymástól, hanem különbözik a két nyelv is a maga egészében. Más szóval kifejezve: ha lehet hangulati velejárója a primár hangnak, a hangok variációinak és csoportosulásának, a szó-egységeknek, többtagu kifejezéseknek, sőt egész mondatoknak, — akkor eleve föltehetjük, hogy minden nyelvnek van valami hangulati velejárója, kulturális, érzelmi vagy értelmi karaktere, specifikus esztétikai hatása.²

Ezt a tételt szeretném az alábbiakban néhány példával megvilágítani, rámutatva a nyelvek különbözőségeinek tényeire, azután pedig olyan történelmi mozzanatokra, ahol a nyelvtörténet folyamán konkrét esetekben szembekerül egymással két nyelv és harcol az elsőbbségért.

*

A legegyszerűbb érzés minden népnél az anyanyelv túlértékelése: az anyanyelv megszokott, természetből adott szépségével szemben az idegen nyelv komikusnak tűnik föl. Külföldi nyelven beszélők fölléptetése az irodalomban is hatásos eszköz a komikum fölkeltésére. Az idegen nyelv szépségeinek fölismérese magasabb kultúrát föltételez: ismeretes MEZZOFANTI nyilatkozata a magyar nyelv dallamosságáról (v. ö. Nyr. XLVIII, 58). Egy modern nyelvész-tétikus, LEO SPITZER, már egyenesen annyira megy, hogy a nyelvkeverésben, idegen nyelv elemeinek fölhasználásában a tudatos író stílus-eszközét és az akusztikai képzelet (Klangphantasie) kifejeződését látja (Germ.-Rom. Monatschr. 1923. 193).

Az akusztikai hatás különbözőségét laikus is fölisméri. De behatóbb vizsgálatok erre vonatkozólag alig történtek és pozitív eredményekkel nem nagyon biztatnak, mert egy generális hangváltozás, hangsúly-eltolódás halomra dönt minden

¹ Fölvetve a szerző a M. Nyelvtud. Társ. 1925. dec. 15-i ülésén.

² E cikk korrektrájában közbe jutott kezemhez VOSSLER tanulmánya (Die Nationalsprachen als Stile. Jahrbuch f. Philologie 1925. I: 1—23). VOSSLER azt a tételt veti föl, hogy a nemzeti nyelvek önálló stílust képviselnek; mennél nemzetibb és egyénibb stílusú egy nyelv, annál kevésbé alkalmas terjeszkedésre; a világnyelv fogalma magában rejti a színtelenséget, stílustalanságot jegeit.

következtetést, amit a nyelv akusztikai karakteréhez fűzhetünk. Ez az általános akusztikai jelleg folyton változik, de egy synchronistikus vizsgálat azért megállapíthatja például, hogy egy nyelvben sincs „jambusos“ szó a *béke* fogalmának kifejezésére (KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: Pesti Napló 1918. jan. 1.), vagy azt, hogy a mai magyar nyelvben a zenei hangok eloszlása igen kedvező, amennyiben előfordulásuk 77 százalékát teszi a beszédnek (TOLNAI VILMOS: MNy. XVII, 30).

A nyelvek összehasonlító esztétikája még kezdetleges stádiumát éli. A pusztá hangzás alapján ez az összehasonlítás nagy elvi akadályokba is ütközik, mert azonos hangcsoportok különböző valeur-rel bírhatnak, akár egy nyelven belül (*tinter* hangfestő szó, *teinter* közömbös), akár két nyelv szókincsében (a magyar *báj* költői szó, a francia *bail* 'bérlet' prózai). Az összehasonlítás alapja tehát bizonytalan. A hangok kifejező, expresszív értékéről alig tudunk valamit. Annyi azonban bizonyos, hogy a nyelv zenei értéke csak akkor lép előtérbe, ha megfelelő jelentés-árnyalatokkal ad convergentiát. De ha a nyelvek egészét vesszük is az összehasonlítás alapjául, még mindig két nyelvfilozófiai álláspont vitájába kapcsolódunk. Az egyik álláspont szerint — a mit HUGO SCHUCHARDT képvisel (Literaturblatt f. germ. u. rom. Philol. XXIII, 274) — egy nyelv fölépítése semmiképen sem tükrözi a nép egyidejű lelki alkatát, mert a néplelek megváltozhatik, anélkül, hogy nyelvét újjáépítené. E fölfogás alapján eleve hiábavaló lenne mindenféle egybevetés. NYROP is (Gramm. hist. I. 477—9.) szkeptikus hangon nyilatkozik azokról a kísérletekről, amik oki kapcsolatot akarnak létesíteni a nyelv hangrendszere és a nemzet szeleme között. Ezt a kérdést elintézetlenné tartja A. SCHENCK¹ és A. SECHEHAYE² merész hipotézisei után is. Idézi JULES LECOULTRE³ szavait, aki a francia nyelv erőtlenebb hangsúlyozásában, ritmustalan, monoton menetében a zenei érzék és a mélyebb érzések hiányát véli fölfedezni... A másik szélsőséges véleményt VOSSLER adja, aki az egész nyelvtörténetet arra a tételre építi, hogy egy ország politikai, irodalmi és nyelvi fejlődését szabályszerű, sőt szinte hajszál-pontosságú parallelizmus kapcsolja össze, amit különben már a könyvének címe is jelez: *Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung* (1921). Hasonlóképen nyilatkozott már FR. N. FINCK: minden, ami egy nép lelki alkatát megváltoztatja, befolyással van az illető nép nyelvének egyéniségére, fölépítésére is;⁴ minden nyelvnek megvan a maga belső szeleme

¹ Études sur la rime... Kiel, 1901.

² Programme et méthodes de la linguistique théorique. Paris, 1908.

³ Du génie de la langue française comparé à celui de la langue latine. Neuchâtel, 1894.

⁴ Der deutsche Sprachbau als Ausdruck deutscher Weltanschauung. Marburg, 1899, 11.

(innere Sprachform), amely nem más, mint a nyelv fölépítésében megnyilatkozó világnézet. Legújabbán KLEMM ANTAL szólt hozzá a *belső nyelvalak* kérdéséhez (Minerva 1925:112): az ő véleménye szerint is, a belső nyelvalak fényt vet az illető nép lelki fejlődésére, szellemtörténetére.

Két nyelv összes elemeinek és egészének stilisztikai összehasonlítására történtek már kísérletek. WIELAND és SCHILLER a költői gyakorlat alapján panaszolták föl, hogy a német nyelv jóhangzás és hajlékonyság dolgában mögötte marad a többi európai nyelveknek (O. WEISE, Ästhetik der deutschen Sprache. 1915:17 és 297.). NAGY FRIGYES a leg-hangzatosabb nyelvek a görögöt tartotta. JAKOB GRIMM az angol nyelv gazdagságát, értelmi tömörségét dicsérte, NIETZSCHE a német prózának zenei darabosságát emlegette.

A racionalizmus korában egy *nyelvideált* alkottak maguknak a nyelv művelők (vö. CASSIRER, Philosophie der symbolischen Formen. 1923. I, 72), és ehhez a tökéletességhez — amely magában foglalja a szógazdagság, energia, világosság, jóhangzás követelményeit — viszonyították a meglévő nyelveket (vö. THIENEMANN: EPhilKözl. 1912:86, 129.), DANIEL JENISCH a XVIII. század végén egyszerre tizennégy nyelvnek filozófiai-kritikai összehasonlítását és méltatását akarta adni, GARVE pedig az érzelmi árnyalatok pontos kifejezését követelte az ideális nyelvtől, amelynek géniuszát KAZINCZY is szerette volna magyar földre hozni. Az újabb stilisztikai nyelvtudomány tapasztalati alapon közeledik ehhez a nehezen megfogható problémához.

FINCK konkrét eseteken mutatja ki a német nyelv egyes elemei mögött rejlő asszociációs sajátosságokat. Az olasz *soldato* uralkodó képze a zsoldosság, a német *Soldat* a 'katona' képzetét emeli ki (i. m. 10. l.). A nyelveket az érzelmi és értelmi elemek viszonya szempontjából osztályozza FINCK: az uraltáji nyelveket a képzetek uralma alá sorolja. Ez a módszer teljesen ellenőrizhetetlen eredményekre vezetné a nyelvtudományt. FINCK szerint például az oláh nyelv suffixumos névelője „ázsiai flegmá“-nak tulajdonítható! A német szórend íveinek komplikált organizmusa, nagy teherbírása a messzire szétválasztott ige-igekötő oszlopain: fegyelmezett gondolkozást, nagy szellemi munkát és energikus célrörést jelentene (i. m. 92. l.). Az ige alanyi, szubjektív elemeinek erős kiemelése kauzális gondolkozásra, akaraterőre, filozófiai elmélyülésre vall...

FRITZ STROHMEYER (Der Stil der französischen Sprache. 1910.) a némettel szembeállítva vizsgálta a francia nyelv kifejezéseit. Az ő megállapításait kritizálva CHARLES BALY körvonalazta lehetőségeit ennek a komparatív módszernek, amelyet ő külső vagy tárgyilagos stílusvizsgálatnak nevez (stylistique externe, objectif), ellentétben az egy nyelven

belül maradó stilisztikával¹. STROHMEYER megállapításai nem meglepőek, de éppen azért bizalmat keltenek: a német nyelv erősebb mértékben absztrahál, mint a francia, amely szétbontja azt, amit a német szintetikus módon fejez ki; a francia nyelv klasszikus szabályozottságával szemben a német nyelv gótikus sokféleséget mutat; a francia szóban szegény, a német képekben gazdag stb. BALLY — minden szkepszise ellenére — maga is rámutat pl. arra, hogy a német nyelv szereti az összetételeket (*heranwachsen* ~ *grandir*). Ő a súlypontot a mondattani összehasonlításokra szeretné helyezni, de, sajnos, az affektív beszéd mondattana még nincs kidolgozva. Egyes elszórt nyilatkozatok nálunk is történtek a nyelvek esztétikai-világ-nézeti különbségeiről, de az anyag összegyűjtésre vár. Legújabbán PÖSCH JENŐ egyik posthumus dolgozata mutatott rá, hogy a keresztény-germán nyelvek az állat fiziológiai processzusait más néven nevezik, mint az emberét ('fressen', 'döglik'), amivel szemben a vad népek nyelvében, éppen ellenkezőleg, az állatszeretet nyomait találjuk (Nyugat 1924: 513.). Költői megérzéssel ADY ENDRE fejezte ki a nyelvekben megnyilatkozó világnézeti különbségeket:

Jaj, jaj, öl a fény és a szó,
Valamikor csak Délen járok.
Könnyű a fény, sekély a szó:
.....
Északon gyökösebb a szó,
Mélyebről jön és nemesebben.

(Északi ember vagyok.)

A nyelvek közötti kulturális és valeurbeli különbségeket a laikus fölfogás is megformálta. Egy régi magyar szállóige szerint németül a kutyájával, angolul a lovával, magyarul a kocsisával, franciául a szeretőjével, spanyolul az Istennel beszél az előkelő kozmopolita (TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, Magyar régiségek I, 245.). Ösztönszerű megérzése ez a nyelvek közötti különbségtevés annak, hogy a művelt ember életében minden nyelv más és más kulturális képzetkört reprezentál. A külföldieskedő mágnást csupán a cselédsége köti a magyar szóhoz, az élet egyéb téerein idegenek tanítványa. A spanyol vallásosságra utalás nyilván csak reminiscencia az anyagi magyar főúr szájában, aki nem igen lehetett a Spanyolországból kiinduló barokk vallásosságnak, a remete V. Károlynak, Szent Teréznek, Loyolai Ignácnak tanítványa. Egy francia legenda szerint maga V. Károly fogalmazta meg ezt a szállóigét, akinek formulája választékosabban is hangzik: Istenhez spanyolul imádkozom, a nőikkel olaszul társalgok, lovamat németül szólítom, de ha férfakkal van dolgom, franciául

¹ Vö.: Stylistique et linguistique générale, Archiv für neuere Sprachen 1912: 87.

beszélék. Figyelemreméltó e két fölfogásban a nyelvek hangulati variációja: a magyar konvencionális vélemény szerint *francia*, a spanyol udvari ember előtt *olasz* a galantéria nyelve, aminek kultúrtörténeti háttere van.

Hasonló laikus nyelvfilozófián, de érthető ösztönön alapulnak azok a viták, amik az emberiség paradicsomi ősnyelve körül folytak. A középkori teológusok előtt, akik a történeti érzék teljes hiányával szemlélték a multat, a paradicsomi ősnyelv nem lehetett más, mint a biblia nyelve: a zsidó nyelv. A délibábos nyelvtudomány hőse, HORVÁTH ISTVÁN, magától értetődőnek tartotta, hogy Ádám ősapánk magyarul beszélgetett; hiába bizonygatta GOROPHUS BECANUS (Origenes Antverpianæ 1569.), hogy a paradicsomban hollandi nyelven társalogtak. KEMPE egész könyvet írt a paradicsom nyelvéről: szerinte Isten svédül szólította meg Ádámot, aki dánul felelt; a kígyó természetesen franciául csábította Évát. CHARDIN írja, hogy a perzsa hit arabul beszélgetti a kígyót — a mohamedánság legkulturáltabb nyelvén —, az első emberpár a perzsák anyanyelvén értekezett, Gábor arkangyal pedig törökül szólalt meg.¹

Ezek a különbségek nemcsak vélemények formájában vannak meg, hanem gyakorlati realitások is igen sokszor. Az ókori görögség nyelvében az egyes dialektusok egyúttal műfaji tagolódását is jelentették az irodalomnak.² A XVIII. század óta a diplomácia nyelve: francia. Ennek okait kereshetjük magában a francia nyelvben (világosság és szabatos klisék mellett tág tere az árnyalatoknak, burkolt jelentéseknek stb.) vagy társadalmi-politikai okokban (a francia irodalom népszerűsége, Franciaország kulturális propagandája stb.); de a tény maga azt bizonyítja, hogy a francia nyelvnek különleges szerep jut a többnyelven beszélő európaiak lelkében. Az ázsiai törökség körében perzsa a műveltek nyelve (vö. VÁMBÉRY: NyK. I, 117). Egyik keleti török birodalom uralkodójához, az udvari törvények értelmében, csak perzsául lehet szólni (ZICHY JENŐ). Ez már nyilvánvaló, közjogilag is kodifikált értékelése a nyelveknek. Primitív népeknél még tovább mehet ez a társadalmi nyelvértékelés: a férfiak nyelvét tabu védi, az asszonyoknak külön nyelvük van, amit a férfiak nem is értenek. Itt említhetjük azt a modern ujsághírt, hogy Irország fölszabadulása idején egy ír parasztasszony nem mert ír nyelven beszélni az ír katolikus püspökkel.

Intézményszerű különállása van mindenütt az úgynevezett egyházi nyelveknek, amelyeknek szupremáciáját csak egy schisma döntheti meg. A szakrális latin nyelv, amely eredetileg az élet minden körét magában foglalta, fölvette a vallásos

¹ Vö. minderről bővebben: HALÁSZ IGNÁC: NyK. XXXIII, 19.

² Vö. A. MEILLET, Aperçu d'une histoire de la langue grecque. Paris, 1913.

gondolatvilág hangulati jellegét és az egyházi álláspont esztétikai és vallási érveket tud felsorakoztatni a latin nyelv védelmére¹: illő, hogy az Egyháznak a világitól különböző, szent nyelve legyen, s erre a latin nyelv minden más nyelvénél alkalmasabb, mert a római anyaegyháznak ősi nyelve, szépen hangzó, kifejelett nyelv, változatlan, kifejezi az Egyház egységét és ünnepélyes... A tizenyolcadik század racionalizmusának nagy ellenforradalmárja, JOSEPH DE MAISTRE, a vallás nevében írta meg a latin nyelv apoteózisát: Róma nyelve a civilizáció univerzális terjesztője, az európaiság és hithűség szimbóluma, a legnemesebb hagyományok őrzője, a dignitás legmagasabb foka a nyelvek között (Du pape. 1819.). Kétségtelen, hogy a mindennapi élet nyelv mellett egy holt nyelv különleges jelentőséggel, specifikus hangulattal bírhat. Ilyen archaikus patinája és szakrális szerepe van Angliában az ófrancia nyelv néhány formulájának, ahol a trón körüli ceremóniák ma is a hódító normannok nyelvén folynak. Hasonló kulturális és politikai okok konzerválták Norvégiában mai napig a dán nyelvet, amely az irodalom terén két országot egyesít: a norvég népnyelv csak a legújabb időkben kezd irodalmi ambíciókat támasztani és vulgáris mivoltából kiemelkedni.

*

A nyelvtörténet folyamán majdnem minden nyelv életében vannak periódusok, amikor két nyelv szembekerül és harcot vív egymással. VOSSLER (i. m. 30. l.) több középkori példát hoz föl, amikor valamely kultúra és nyelv területén belül egyidejűleg több nyelv él, s mindegyik valamilyen speciális gondolati és érzelmi körhöz kapcsolódik: a francia *chanson de geste* Felsőolaszországba egy keverék nyelven jut el és ebben a formában a vulgáris olasz mellett másfél századig fönntartja magát; a XIII. századi Itáliában provençal nyelven szólal meg az udvari és lovagi élet irodalma; Dante Firenzéje egyidejűleg négy irodalmi nyelvet is ápol falai között, mindegyiket más és más jelentésárrnyalattal ruházva föl: az oskolás tudomány hivatalos nyelve a latin, az elegánsabb, népszerűbb tudás francia nyelven szól, provençal-nyelvű az előkelő szerelmi költészet, a polgárság szellemi élete olaszul virágzik. A középkori Egyház féltékenyen őrködik a latin nyelv egyeduralma fölött és tilalmi rendeletekkel akadályozza meg, hogy a vulgáris nyelveken vallásos irodalom fejlődhesék ki, támaszául mindenféle herézisnek.²

¹ Vö. L. TOMPA, *Institutiones de Sacris Christianorum Ritibus*. Posonii 1785. cap. VII.; GERELY JÓZSEF, *Szertartástan*. 1913. 40.

² Vö. FERENCZI ZOLTÁN: *A lingua vulgaris a magyar irodalomban*. *AkErtesítő* 1921: 11.

A renaissance mozgalma azonban mindenütt fölszínre veti a nemzeti nyelv ügyét. A középkor egyetemes egyházi latin kultúrájával szemben nemzeti autonómiát és öntudatra ébredést jelent a vulgáris nyelvnek tudós-irodalmi rangra emelése. Az elméleti munkák ismeretes sorozatát DANTE nyitja meg „De vulgari eloquentia” című munkájával, amely még latin nyelven küzd az olasz nyelv jogaiért: a firenzei költő előtt szűkebb hazájának partikularizmusa helyett egy egyetemes olasz kultúra lebegett. A vulgáris nyelv propagandája itt azért szólal meg latinul, mert ez a tudomány nyelve. A tudós költő maga is meghúzza a határvonalakat: *poeta* névvel a latin költőket illeti; a többiek számára csak a *rimatore, dicitore per rima* elnevezést juttatja. DANTE maga is válaszüton állott: már-már az antik poéták széles országútján indult el, költeményét latin hexameterekben kezdte írni, hogy aztán nekivágjon az új stílus merészebb ásvényének. Az olasz irodalomra sorsdöntő lett ez a választás, amellyel a későbbi humanisták nem is voltak megelegedve: POGGIO (1513.) határozott rosszalását fejezi ki miatta, sőt már BOCCACCIO regisztrálja az ellenvéleményeket DANTE-életrajzában. Annyi bizonyos, hogy DANTE költeménye nemcsak a latin nyelvet győzte le, hanem ezenfölül még — az itáliai dialektusok létharcában — diadalra juttatta a toscanai nyelvet is: a tájnyelvek ellentéte oly nagy volt még a XVI. század elején is, hogy az olasz egység hívei egy *nyelvkongresszus* eszméjét vetették föl.¹

A cinquecento még mindig a nyelv körüli vitákban telik el. Az olasz nyelv irodalmiságát kell bebizonyítani a túlzó humanistákkal szemben: MINTURNO (1559.) tagadja, hogy a toscanai nyelv ne volna alkalmas hősköltemény írására, SALVIATI (1564.) már az összes idomák fölé helyezi a Divina Comedia nyelvét. . . De a túlzó latin álláspontnak is van még védője CELIO CALCAGNINI személyében, aki az egész olasz irodalom megszüntetését javasolja, — amint az eredmény megmutatta, nem nagy sikerrel.²

2. Franciaország örökségül kapja az olasz renaissancetól az irodalmi nyelv vitáját. A vulgáris nyelv itt is győz a latin fölött, de a harc a század legjobb szellemeit kénytelen mozgósítani. Az élő irodalom elé tilalomfát állít a humanizmus, azzal a tételével, hogy csak az antik klasszikusok nyelvén lehet alkotni. A latinizálók álláspontja szerint — amit pl. TOURNEBU fejteget egyik levelében (v. ö. E. EGGER, L'hellénisme en France. Paris, 1869. 238) — a francia nyelv sokkal alacsonyabb, semhogy nemesebb alkotásokat fogadjon magába: csupán a

¹ Vö. minderről J. BURCKHARDT, Die Kultur der Renaissance 14, 188, 230, 356.

² Vö. J. E. SPINGARN: A history of literary criticism in the renaissance. Newyork, 1899. 118. és 161.

mindennapi élet ügyeinek elintézésére alkalmas...¹ A latinnal szemben a francia nyelv első apológiáját JACQUES PELETIER DU MANS körvonalazza abban a bevezetésében, melyet HORATIUS Ars poeticájának francia fordításához fűz (1545.). A francia nyelv pallérozatlansága onnan ered, írja PELETIER, hogy lenézzük anyanyelvünket, és csak a latinban-görögben gyakoroljuk magunkat. Tanulni kell az ókori irodalmaktól, de a nemzeti nyelv művelése legyen a cél: DANTE, PETRARCA, BOCCACCIO és SANNAZAR is tudtak latinul, de hazai nyelven írtak. A francia nyelv virágzik már — ezzel az óhajával fejezi be értekezését — és nemsokára túlszárnyalja az olasz és spanyol nyelvet... A nyelv ügyét költői témának is választja PELETIER, „Egy költőhöz, aki csak latinul írt“ c. ódájában (1547.), ami arra vall, hogy mélyebb érzelmi rezonanciákat is támasztott a humanisták tudós harca.

PELETIER kezdeményezésével a kor legsürgetőbb kérdései közé került a nyelv ügye: DU BELLAY, RONSARD, ESTIENNE PASQUIER és HENRI ESTIENNE valamennyien szükségesnek látják a poétika épületét a nemzeti nyelv apológiájával körülbástyázni.

JOACHIM DU BELLAY La Deffence et Illustration de la Langue Françoise (1549.) című munkájában nagyszabású védőiratát adta a francia nyelvnek, amit nem kisebbít az a tény, hogy itt-ott a jól bevált olasz fegyverekkel hadakozik a latinság ellen.² DU BELLAY-t elsősorban nemzeti szempontok vezetik: a nyelvek *értékelésének* ez a legtermészetesebb alapja. De aztán sok esztétikai momentumot vet föl, melyek valamennyien alkalmas szempontok a nyelvek közötti stíluskülönbségek fölismerésére. Ilyen mozzanat a nyelv *gazdagsága*, amely elválasztja egymástól a nyelveket. A francia nyelv nem *barbár* nyelv: szegénysége az ősök hibája csupán, de ez pótolható, ha fejlesztik. A latin és a görög nyelv is csak hosszú fejlődés után érték el *gazdagságukat*. A francia nyelvben szintén megvannak a virágzás csirái, de eddig nem ápolták, vadon burjánzott... A nyelv kertészre szorul, aki lenyesse a fölösleges ágakat: a klasszikus poétika szelleme nyilatkozik meg a mesterséges nyelvnek ideálként való odaállításában.

DU BELLAY aztán szembeszáll azzal a hiedelemmel, mintha a teológia misztériumait profanizálni lehetne olyan módon, hogy a szakrális nyelvről vulgáris nyelvre ültetik át őket... Az anyanyelv védelmezője itt figyelmen kívül hagy egy kétségtelen nyelvestétikai tényt: a nyelvek hangulati különbözőségét. Pedig kevéssel alább maga is elismeri, hogy egy PETRARCA olyasvalamit alkotott a lenézett toscanai nyelven, amit sem

¹ Hasonlóképen szól a vulgáris nyelvekről általában: CH. de BOVELLES, De differentia vulgarium linguarum. (1533.) Vö. H. MORF, Gesch. d. fr. Lit. im Zeitalter d. Renaiss. 1914. 48.

² Vö. PIERRE VILLEY, Les sources italiennes de la Défense de J. Du Bellay. Paris, 1908.

HOMEROS görögségével, sem VERGILIUS latinságával nem lehetne visszaadni. — Nem utánozni kell a klasszikusokat, idegen-szerűségek átvételével, hanem eltanulva tőlük a stílus eszközeit, az anyanyelvünket gazdagítani. Akkor aztán a francia nyelv is „szabályos“ lesz és elegáns. Minden nyelv egyforma értékű — mondja ismét —, és a francia nyelv épúgy alkalmas a filozófiára és a tudományokra, mint a görög vagy a latin. A népszerűbb tudományokat illetőleg a gyakorlati élet is támogatta ezt a tételt. A kémia, alchimia, mágia és asztrológia francia nyelven virágozott a XVI. században és — a többi természettudományok terén is — a folyton erősödő gyakorlati mozgalom a francia nyelvet népszerűsítette.¹

Utolsó fejezetében ismét az anyanyelvhez fűződő érzelmekről tesz tanuságot DU BELLAY: a nyelv bővítése époly dicsőséget hoz egy nemzetre, mintha határait kiterjeszti. Aki idegen nyelven ír, az erdőbe hordja a fát, amint a görögül verselő HORATIUSnak mondotta egy álom-látomásban Quirinus... Ha CICERO és VERGILIUS nyelvük, hátramaradottságán elcsüggedve, görögül írják műveiket, sohasem érik el HOMEROS és DEMOSTHENES tökéletességét. Tanulni lehet, sőt kell az antik íróktól, de ne a saját nyelvükön versenyezzünk velük, hanem fordításokkal — amint pl. LAZARE DE BAIF tette Sophokles Elektrájának átültetésével (1537.) — és a nyelv gazdagításával igyekezzünk a vulgáris nyelvet hozzájuk emelni...

DU BELLAY harcos munkájával a stilsztikának is egyik figyelemreméltó elméletirője lett. Ő a költészet haladása nevében védelmezte meg a francia nyelvet: ugyanezt tette a tudomány részéről ESTIENNE PASQUIER, aki nagy erudíciója és humanista műveltsége dacára a vulgáris irodalom művelését sürgette (*Recherches de la France*. 1560—1621.; v. ö. EGGER i. m. 239.). Egy másik hellénista és filológus, HENRI ESTIENNE, három munkájával siet a francia irodalom védelmére.² Maga az a körülmény, hogy ilyen nagyszámú elméleti irodalom foglalkozik a nyelv ügyével, mutatja, hogy milyen fontos nemzeti érdek fűződött ehhez az esztétikai vitához, a nyelvek elsőbbségének kérdéséhez.

ESTIENNE a nemzeti purizmus álláspontját képviseli az olasz irodalmi és társalgási divattal szemben és miután kimutatta, hogy a franciák nyelve nem marad hátra a humanisták ideálja, a görög nyelv mögött, annak a tételnek bizonyításába fog, hogy a francia nyelv felülmúlja az összes többi vulgáris nyelveket. A „Precellence“ előszavában egy népies közmondásból indul ki, hivatkozva arra az akusztikai különbségtéveszésre, amely már a profánok előtt is a legkellemesebb hangzásúnak

¹ Vö. VOSSLER, Frankreichs Kultur im Spiegel seiner Sprachentwicklung. 1921. 243.

² Conformité du langage françois avec le grec. 1565; Deux dialogues du nouveau langage françois italianisé. 1578; Precellence du langage françois. 1579:

a francia nyelvet itéli: *Balant Itali, gemunt Hispani, ululant Germani, cantant Galli*. A bégető talián, nyögdecseelő spanyol és ordítózó germán mellett az éneklő gallus ilyenformán a közvélemény szankciójával is igényt tarthat a vulgáris nyelvek között az esztétikai elsőségre... Hivatkozik még hitelesebb tanukra is: BRUNETTO LATINIRE, a Firenzéből Párisba menekült XIII. századi olasz íróra, DANTE tanítómesterére, aki franciául írta filozófiai enciklopédiáját, mert a franciák nyelvét gyönyörködtetőbbnek (plus delitable) tartotta az olasznál.

Munkájának elején aztán in medias res rátér ESTIENNE az olasz és francia nyelv esztétikai összehasonlítására. Szempontjai, amelyek alapján a francia nyelvnek adja az elsőséget, meglepő stílusérzékről és elméleti gondolkozásról tanuskodnak. A hangsúlyozás fejlettebb és gondosabb az olasz nyelvben — mondja —, de épen ez a körülmény fosztja meg nyelvüket a gravitástól. A sok és erős hangsúly ugyanis nyújtja a szavakat, a nyújtott szavak pedig veszítenek méltóságukból — ESTIENNE hang-esztétikai fölfogása szerint. A szükséztűség és röviden pattogó beszéd előkelőbb és itt egy görög közmondásra hivatkozik, amely szerint az úr egytagú szavakban beszél a szolgájával (latinul: *omnis herus sit servo monosyllabus*). Ezen az alapon tehát a francia nyelvet illeti meg az elsőség. A francia stílus gravitását konkrét példákon is bemutatja. VERGILIUS verssorait közli eredetiben és ARIOSTO, valamint a saját fordításában: a pálmát habozás nélkül önmagának itéli. A versek után prózai szövegeket állít párhuzamba: Tacitus egyik passzusának olasz és francia fordítását. Eredmény: a francia beszéd férfias, az olasz puhább, a francia keménykötésű, az olasz energiátlan, a francia tömör, az olasz terjengős és szószaporító: az egyik latin mondat öt szavát a francia hat, az olasz ellenben 15 szóval adja vissza. Egy másik hátránya az olasz nyelvnek a sok egyforma szóvég. ESTIENNE bemutat egy olasz szöveget, amelyben a szavak kevés kivétellel *o* hanggal végződnek: *Signor mio, io dico da vero ch'io non ho dismentigato et mai non dismentigaro l'obbligo ilquale ho appresso il vostro fratello*. Mennyivel változatosabb és kellemesebb a fülnek a francia szöveg: *Monsieur, je vous assure que je n'ay oublié et n'oublieray jamais l'obligation que j'ay à l'endroit de vostre frere*. Sok az olaszban az *a*-végződésű szó is: olyan hiba, amiért már — THEOKRITOS szerint — a dőrokat is gúnyal illeték. A francia el tudja kerülni a magánhangzótorlódásokat, amire az olaszban nincs mód. Formában sokkal inkább eltávolodott az olasz nyelv a latintól, a szépség mértékétől, mint a francia. A szavak specializálódása előrehaladottabb a franciában: az olasz gyakran egy szót használ két fogalomra, amire a franciának külön szavai vannak. Szépségeket nem nélkülöz az olasz nyelv sem, de a gyakori használat banálissá, unal-

massá teszi őket, mint pl. a *-vole* képző esetében látja ESTIENNE. A francia viszont a kicsinyítő képzőkben gazdag: itt nem veszi észre ESTIENNE, hogy példái, amiket REMI BELLEAU „Bergerie“-jéből és egyéb verseiből idéz, mily mesterkétek és précieux izlésűek. Aztán fölsorakoztatja, a francia nyelv gazdagságának illusztrálására, a kifejezések sokféleségét és variációit, amiknek jórésze a vadászat és sólymáztat nyelvéből került át általánosabb jelentéssel a köznyelvbe (pl. *niais*). A szóalkotás lehetőségeiben is fölmúlja a francia nyelv az olaszt. Költői szavakért gyakran fordultak a francia nyelv gazdagságához nemcsak az olaszok, hanem a spanyolok is. Ami pedig közös eredetű kincs a francia és olasz nyelvben, azt az olaszok eltorzították: a latinak szebb variációja a francia...

Du BELLAY és HENRI ESTIENNE megvédelmezett nyelvét a XVII. század második felében már egész Európa elismerte maga fölött tekintélynek. Legalább is elmondhatta róla BOSSUET — a klasszicizmus diadalai után —, hogy Athén és az antik Róma dicsőségével vetekszik, hogy a dadogó gyermekkor és zabolátlan ifjúság után elérte a megállapodottság, szabályosság, józan mérték és állandóság befejezettségét, amely felé minden nyelv törekszik: a tökéletességet (*Discours de réception à l'Académie Française. 1671.*) A francia nyelv ettől kezdve megszűnik befelé forduló, önmagát a többiek mellérendelő nyelv lenni, abban a tudatban él, hogy terjeszkednie kell, hogy letéteményese a latin civilizáció expanzív politikájának, hogy általa szólal meg az újkori emberiség lelkiismerete, haladás-gondolata. Különösen a francia forradalom idején volt erős ez az öntudat¹, amely ma is egyik hajtóereje a francia szellemnek, a nyelv és irodalom kultuszának. Hogy az univerzalizmusnak ez az öntudata mennyiben befolyásolja a konkrétumok és imponderabiliák részleteiben a nyelvfejlődést, és mennyiben különbözteti meg egy olyan nyelvfejlődéstől, ahol — mint pl. a magyarban — állandóan a latin és a modern kultúrnyelvek jelenléte kíséri a belső erők érvényesülését: azt a nyelvészeti kutatások mai állása mellett még vázolni sem lehet. De eleve föltehetjük, hogy az öncélú, izolált nyelvek a maguk belső nyelv-alakját is másképp fejlesztik, mint a létfontartásért küzdő, idegen hatásoktól elárasztott idiomák.

3. A nyelvi probléma, a vulgáris nyelv kérdése a német irodalomban is fölvetődik. LUTHER a bibliának németre fordításával belső szükségszerűségnek engedelmeskedett — mondja HEGEL² —: csak az anyanyelvén teremthetett újat a német

¹ RIVAROL, *De l'universalité de la langue française. 1784.*; C. N. ALLOU, *Essai sur l'universalité de la langue fr. 1828.*

² *Vorlesungen über die Gesch. der Philosophie. Id. VOSSLER, Geist und Kultur in der Sprache. 1925. 240.*

szellem és élhette ki magát a fölszabadulás teljességével. A középkor univerzalizmusával szemben a németnyelvű teológia a nemzeti önállóság tudatát és a hitujítás autonómiáját szimbolizálta. Németországban mégsem emelkedett a nyelvért való harc olyan jelentőségre, mint az olaszoknál vagy a franciáknál. A német nép karakterében van valami német-fölöttiség, egyetemes befogadásra való hajlam és a nyelv olyanmértvű kultuszát sem ismerik, mint a retorikus kultúrájú, szó-bálványozó latinok. A nemzet nem annyira külső nyelvében, mint inkább lényegében, érzéseiben és tetteiben él: LEIBNIZ és NAGY FRIGYES idegen nyelven is a németiség hősei maradtak.¹ Ebből témánkra azt az általánosabb érvényű megállapítást vonhatjuk le, hogy az anyanyelv és az idegen nyelv hangulati viszonya nem egyforma minden népnél. Vannak egynyelvűségekre és többnyelvűségekre hajlamos nemzetek.

4. Talán a magyar nemzet is az utóbbiak közé tartozik, ami nem érinti nacionalizmusunkat, hiszen ebben a legerősebbek vagyunk: szellemi és irodalmi életünk alap gondolatát mindig a nemzeti létfenntartás adta. De nálunk makacsul él a latin nyelvűség, amely az ősi erények nimbuszával harcol a vulgáris nyelv ambíciói ellen, és még a XIX. század elején is folyik a nyelvek körüli vita: erős magyar érzés gyakran öltözik német költészet ruhájába, és WERBŐCZYT sem lehet hazafiatlansággal vádolni, amiért latin fundamentumokra építette a magyar nemesség jogait. *Nyelvében él a nemzet*: ezt a jelszót azért formuláztuk meg, mert szükség volt rá, hogy átmenjen a köztudatba, mert propaganda-eszköz kellett az ellenkező hiedelem elnyomására.

A renaissance mozgalma a magyar XVI. században is a vulgáris nyelv ügyét tűzi napirendre. A legújabb fölfogás szerint már XV. századi kódexirodalmunk jelenti a renaissance-gondolat diadalmas bevonulását.² A magyar nyelvűség elméleti elismerése nálunk is csak hosszú viták árán történhetett. A magyarság válaszára jutott: a középkori latinság már hiába küzködött az új, édesebb magyar stílussal. Ez a stílusforradalom élménye, költői témája lett egy huszadik századi újítónak, ADY ENDRÉNEK, aki meglepő történelmi beleérzéssel rekonstruálja egy XV. századi ősenek belső és külső harcait; a vulgáris, új nyelven daloló DANTENAK és PETRARCANAK tanítványa bolondszámba megy a humanista király udvarában, és a nyelvprobléma tragikus sorsfordulót jelent:

„Diák, írj magyar éneket,
Diák, a Földön DANTE is élt,
Kacagott, kacagott a diák.

¹ Vö. VOSSLER i. m. 140.

² Vö. THIENEMANN TIVADAR: Minerva 1923:56.

Latin ütemben szállt a dal,
Nem magyarul, soha magyarul.
Vergődött, vergődött a diák.

Lelkében PETRARCA dalolt¹
S keltek újféle magyar zenék,
Almodott, álmodott a diák.

De néha, titkos éjeken
Írt s eltépte, ha magyarul írt.
Zokogott, zokogott a diák.

(Mátás bolond diákja.)

Ennek az újféle magyar zenének merész lantosa volt BALASSI BÁLINT is, amint azt nemrég FERENCZI ZOLTÁN megállapította.² BORNEMISSZA PÉTER Elektra-fordításának (1558.) fölfedezése³ újabb fényt vetett arra az elméleti harcra, amit a magyar nyelvnek meg kellett vívnia a latin-ság bálványozóival. BORNEMISSZA SOPHOKLES „Elektrá“-ját fordítja, azt a munkát végezve el, amit a francia nyelv-művelők programjában LAZARE de BAIF teljesített (1537.). Utószavában hazai nyelvünk középszerű gazdagságáról szól BORNEMISSZA. Megemlíti, hogy csak néhány év óta kezdtek *magyar nyelven írni*, amely nyelvet nekünk — az összes míveltebb nemzetek példájára — mindjobban mívelni és gazdagítani kell. Ez a nyilatkozat tudatosan ahhoz a mozgalomhoz kapcsolja meginduló fordítás-irodalmunkat, amely Itáliában és Franciaországban a vulgáris nyelv elméleti igazolását és gyakorlati alkalmazását tűzte ki céljául. Ebbe az európai mozgalomba kell beállítanunk a nyelvkérdés magyarországi történetének rajzát, amit KERECSENYI DEZSŐ kísérelt meg először, alapos anyaggyűjtéssel.⁴

BORNEMISSZA a bécsi humanisták köréből hozta magával a vulgáris nyelv kultuszát, a bécsi humanizmusnak pedig megvoltak az összekötő szálai az olasz és francia nyelv-művelőkhöz. A nyelv-védelmező HENRI ESTIENNE maga is tartózkodott Bécsben, II. Miksa császár udvarában, igaz, hogy csak 1576-ban. De a bécsi és magyar protestánsok már előbb is összekötésben állottak a kálvinista Genffel, ahol HENRI ESTIENNE — mint apjának ROBERTnek nyomdász-utóda — hosszabb ideig élt az ötvenes években... Összekötő kapocs a francia és olasz nyelv-művelőkhöz DUDITS ANDRÁS pécsi püspök személye is.⁵

¹ = vulgáris nyelvű ének zsongott a lelkében. PÁRKÁNYI NORBERT (Ady-versek. 1925: 23.) teljesen félremagyarazza a költeményt.

² A „lingua vulgaris“ a magyar irodalomban. AkÉrtesítő 1921: 14.

³ Vö. FERENCZI ZOLTÁN facsimile-kiadása. Budapest, 1923.

⁴ Elvi kérdések a régi m. irodalomban. Minerva 1923.

⁵ Vö. Pierre de NOLHAC, Ronsard et l'humanisme. Paris, 1921. 210; THIENEMANN TIVADAR: Minerva, 1924.; ECKHARDT SÁNDOR: EPhK. 1923. és Revue des Etudes Hongroises 1924: 202.

DUDITS a humanista DORATnak előadásait hallgatta Párisban, talán személyesen ismerte RONSARDT, 1558-ban Páduában MURET társaságában élt...

*

A nyelvek körüli harcok magyarországi történetének részleteire most nem terjeszkedem ki — csak összefoglalásul megállapítok néhány tanulságot, amit a nyelvi harcokból leszűrhetünk.

Mindenekelőtt kétségen fölül áll, hogy a nyelvek között — a maguk egészében véve azokat — hangulati különbségek vannak. Ezen belül stilisztikai sajátságok is elválasztják egymástól őket. Ha van *belső nyelvvalak* (innere Sprachform), akkor ez a stílusbeli sajátságok kialakulásában is megnyilvánul. A nyelvtörténet folyamán vannak esetek, amikor két nyelv szembekerül egymással és mintegy harcol az elsőségért: a pártívek vitája elsősorban a stilisztikai előnyök és hátrányok mérlegelésén alapul. Egyidőben és egy kulturális-politikai egységen belül több nyelv is élhet megosztott funkcióval: irodalmi nyelv nem jelent szükségképen anyanyelvet.

Különösebb jelentőséggel bír a nyelvek súrlódása az európai szellemi életben. Itt állandó a hatás és visszahatás, a létfenntartási küzdelem, akár erőszakos, akár ideális fegyverekkel vívják. Nincs elszigetelt fejlődés stilisztikai értelemben sem. Az általános fejlődés iránya az uniformizálódás felé halad. Amint A. MEILLER egyik legutóbbi előadásában¹ kifejtette, az európai nyelvek kölcsönhatásában az *interferencia* jelenségei mutatkoznak: a nyelvek utánozzák egymást, hatáshullámaik a találkozásnál — az egymást erősítő vagy csökkenő ellentétes hanghullámok, fényhullámok mintájára — rombolnak vagy építenek egymás területén és az eredmény stílusbeli hasonulás lesz.

A nyelvek harca tehát maga is egyik fontos tényezője a nyelvfejlődésnek.

ZOLNAI BÉLA.

Jegyzetek a szamosháti hanglejtéshez.

(Toldódás, tüzetes rész, nyomatékalan és nyomatékos mondat.)

Az alábbi jegyzeteket részben felvilágosításul, részben kiegészítésül óhajtom közzétenni *A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái* c. tanulmányomhoz.²

1. *Toldódás és tüzetes rész.* BRASSAINAK *A magyar mondat* c. tanulmányában (III. rész, 5. §.) előfordul egy olyan fogalom, melyet nem vett eléggé figyelembe a nyelvtudomány,

¹ *Les interférences entre les vocabulaires.*

² L. MNy. XXI, 1, 159, 247.

s ez a fogalom: az *egészítmény*. Elég kevés szó esik róla, és nincs is fontosabb szerepe a BRASSAI tanulmányában sem. Én is csak újabban lettem rá figyelmes, s utólag látom, hogy az én *toldódás*-om (szerintem találóbb kifejezés, mint *egészítmény*) csírája már megvan a BRASSAI-féle *egészítményben*. Azon kívül, hogy én a *toldódás*nak lélektani magyarázatát is adom, a különbség köztünk az, hogy BRASSAI kétféle egészítményt különböztet meg. Nála van egy *lényeges* vagy *akcentuált egészítmény* (az én *toldódásom*) és egy *pótló* vagy *akcentuálatlan egészítmény*, mely azonban szerintem nem vonható egy kalap alá az előbbivel, s nem volna szabad ugyanazon néven nevezni. A másik különbség köztem és BRASSAI közt az előzőből folyik. T. i. ő egyikféle egészítményt sem szakítja el a mondatzömtől. Én a *toldódást* teljesen különválasztom a tüzetes résztől, s két fajtát különböztetem meg. A hangsúlytalan neveztem (nyelvjárásom hanglejtését tekintetbe véve) *eső zárású*, a hangsúlyosat pedig *szökő zárású toldódásnak*. Világosítsuk meg példával:

Ezt ám | meg kellene üzenned | édesapádnak is.

E mondatban az első szólam (*Ezt ám*) *előkészítő rész*; a többi BRASSAI szerint *mondatzöm*, vagyis *tüzetes rész*, melynek két egészítménye van: *üzenned* pótló vagy akcentuálatlan, *édesapádnak is* szükséges vagy akcentuált egészítmény. Szerintem pedig a tüzetes rész csak ennyi: *meg kellene üzenned*, a (hangsúlyos) *toldódás* pedig ez: *édesapádnak is*. Hangsúlytalan *toldódás* van a következő mondatban:

Jobb széna szokott itt *lenni* | ezen a kis réten.

A hangsúlytalan *toldódás*: *ezen a kis réten*. A hangsúlyos *toldódás* a Szamosháton *szökő*, a hangsúlytalan pedig *eső zárású* hanglejtésben nyilvánul.

A tüzetes rész mindenfajta nyomatékos mondatban a tiszta melódia helye. A nyomatékos közlő mondatzöm a nyomatékos közlő hanglejtésforma tiszta melódiáját őrli magára. A tüzetes rész értelmezése tanulmányomban azok szerint módosul, amiket fentebb a *toldódásról* mondtam. Tanulmányom kifejezései szerint: „Ha a mondat értékhangsúlyos szóval vagy szólammal végződik, a hanglejtés *szökő zárású*; ha nyomatéktalan szólammal vagy szóval végződik, a melódia *eső zárású*.” Egy bírálóm kifogása (PÁLFFI MÁRTON: Erdélyi Irodalmi Szemle II, 281—290) arra indít, hogy a nyomatékos közlő mondat tiszta hanglejtésének törvényét világosabban és szabatosabban fogalmazzam meg. Szabályomat tehát így módosítom: *Ha a tüzetes rész (vagy egy tüzetes részből álló mondat) puszta vagy bővítménnyel kezdődő igei állítmány* (bővítmény + ige), *a hanglejtés szökő zárású; ha pedig bővítménnyel végződő állítmány* ([bővítmény +] ige + bővítmény), *akkor a hanglejtés eső zárású*. Szóval: a *szökő zárású* hanglejtés alkalmával mindig igei állítmány van hátul, az *eső zárású*ban pedig

valamely bővítmény (tárgy, határozó, nyelvtani alany stb.). BRASSAI kétféle mondatzömöt ismer: *jelzős* (=jelzőből és igéből álló) és *egészítményes* (=igéből és egészítményből álló) mondatzömöt. Főntebb kifejtett felfogásom szerint az utóbbi csak ezen módosítással állhat meg: *pótló egészítményes mondatzöm* (ige + pótló egészítmény).

A mondatzömök összes lehető változatait kimeríti az alábbi négy forma:

a) *A mondat egy puszta (igei) állítmányból álló tüzetes rész:*

Hallottam.
Ebédeltem.
Katonáskodott.

b) *Bővítménnyel kezdődő tüzetes rész (bővítmény + ige):*

Nem Sándorék mondták.
Régen hallottam.
Terebesről hozattam.
Beszélgetni vótam.
Avval is kevesebb lesz.
Mind a hármat elharangozták.

Mindenik mondat BRASSAI-féle jelzős mondatzöm. Hanglejtése mind az a), mind a b) alattiaknak szökő zárású.

A harmadik és negyedik forma bővítménnyel (tehát nem igével) végződik.

c) *Puszta állítmány + bővítmény:*

Lakodalmazunk holnapután.
Szóljatok a fiunak.
Fér még a szekérrre.
Hozott vagy három kis halat.

d) *Bővítménnyel kezdődő és bővítménnyel végződő tüzetes rész (BRASSAI mondatzöm-fajaiból hiányzik):*

Téged fizettek ki.
Nem én ettem meg.
Be ne tedd ide a lábodat.
Mind eladtam a buzámat.
Kitakarodj a házambul.

A c) és d) alatti esetekben a hanglejtés eső zárású.

Tanulmányomhoz pótlásul meg kell említenem azt az érdekes esetet, mikor az egész mondatot kitevő mondatzömben nem ige, hanem névszói állítmány szerepel. Ez ugyanis nem fogható az előbbi szabály alá. Mert hiában áll az alábbi mondatok mindenkében hátul az állítmányi névszó, a hanglejtés csak egy részükben szökő, más részükben azonban

eső zárású. Szökő zárású hanglejtés van pl. a következő mondatokban:

Mind gazemberek.
Nagyon savanyú.
Ők is katonák.
Nem veszedelmes.
Nem kerégyártó.

Ellenben eső zárású hanglejtés van az alábbiakban:

Ők katonák.
Péterék a hazugok.
Ő a szívem vigasztalója.
Nem ő veszedelmes.
Nem ő kerégyártó.

Azt mondjam, hogy e két csoport közt az a különbség, hogy a fentiek *összefoglaló*, az alábbiak *kirekesztő* értelműek? Talán igen. De addig még e fogalmaknak érlelődniök és fejlődniök kell. (Gondolok t. i. a szökő zárású példák két utolsójára.)

2. *Nyomatéktalan és nyomatékos mondat.* E két mondatfajt KICSKA EMIL előtt mások is megkülönböztették (ARANY, SZVORÉNYI, VADNAY, JOANNOVICS), de ő értekezik róluk legbővebben (mondás—ellenmondás). Abban azonban már hibázott, hogy e két mondatfaj fogalmát a szórend hibás vágányára terelte (Nyr. XX, 341). Tévedését átvette a nyelvtudomány, és KICSKA óta a két fajta mondatot inkább szórendi alapon szokták megkülönböztetni. SIMONYI szerint pl. „a nyomatéktalan mondatot a nyugodtabb hangsúlyozás mellett rendszeren jellemzi az előkészítő rész megvolta, továbbá, hogy az ige együttmarad a jelentésre nézve legszorosabban hozzátartozó kiegészítővel: *el-megy, fát-vág, iskolába-jár* stb. Ellenben a nyomatékos mondatnak egyenetlenebb a hangsúlyozása; az előkészítő rész többnyire hiányzik; s az ige bővítménye — ha nem maga nyomatékos, — vagy hátrakerül az ige mögé, vagy legalább elveszti hangsúlyát.“ (A magyar szórend. 5. l.) Hogy „az ige együttmarad a jelentésre nézve legszorosabban hozzátartozó kiegészítővel: *el-megy, fát-vág, iskolába-jár* stb.“? Akkor minő szórendi eltérés van közte és az egyik „nyomatékos“ mondatfaj: az összefoglaló mondat között? Hogy jellemzi az előkészítő rész megvolta, s ez a nyomatékos mondatból többnyire hiányzik? Téves állítás, mert előkészítő résszel annyi nyomatékos mondatot hallunk, amennyit csak akarunk. (A csontodat | összetöröm! A házamból | kitakarodj! A szemed | kiverem! Szájadat | betedd!) SIMONYI nyomatékos mondat példái (5. l.) csaknem mind tüzetes részből álló mondatok. Nyomatéktalan mondatai azonnal nyomatékosakká válnak, mihelyt válaszoknak képzeljük őket. *Dohányt vág a nap-*

számos? Nem; a napszámos fát vág. Kihordták a buzát? Nem; a buzát behordták. Tegnap kértél tőle pénzt? Nem; tegnap adtam neki pénzt. A bakter nyomatéktalan hanglejtéssel olvassa föl a hirdető céduláról e mondatot: *Mindenkinek tudtára adatik.* Ámde, ha az osztályban a tanulóimhoz intézem e mondást, mindjárt nyomatékos mondattá lesz. Egyetlen helytálló tanítás a SIMONYI meghatározásában az, hogy a nyomatéktalan mondatot a nyugodtabb, viszonylag egyenletesebb hangsúlyozás jellemzi, ellenben a nyomatékos mondatnak egyenetlenebb a hangsúlyozása.

A tárgyalat két mondatfajt tehát hibás logika: „a gordiusi csomónak karddal való kettévágása terelte“ a szórend vágányára. Összefoglaló és kirekesztő vagy bármi néven nevezett szórend egyaránt előfordulhat akár a nyomatékos, akár a nyomatéktalan mondatban. Az igazi különbség a két mondatfaj között a következő: *A nyomatéktalan mondat az általános, nem egy emberhez intézett beszéd mondata* (a bakter szóbeli hirdetménye, leckefelmondás, felolvasás, mesemondás, felsorolás, szónoklat, imádkozás stb.) *A nyomatékos mondat pedig a beszélgetésnek, a két ember közvetlen társalgásának a mondata.* Ilyen értelemben vizsgáltam egész tanulmányomban e két mondatfaj hanglejtésformáit.

CSÚRY BÁLINT.

Régi magyar hatás a tót nyelvre.

Azt a hatást, amelyet a szláv nyelvek a magyarra gyakoroltak, sokan vizsgálták, és aránylag sokat írtak róla. Nem mondhatni azonban, hogy róla mindenütt, itthon és a külföldön, a tudósok a tényeknek megfelelő helyes és világos képet alkottak volna maguknak. Úgyszólván mindenki, aki e hatással foglalkozott, ezt a kifejezést használta: „szláv hatás“. Egyrészt ez a kifejezés, másrészt az a mód, ahogyan a szláv nyelvekből került szavainkat tárgyalták, vezetett arra a téves felfogásra, mintha a szláv hatás nyelvünkben egységes, egy szláv nyelv részéről eredő hatás volna. S épp ebben a felfogásban van a nagy tévedés és a nagy igazságtalanság. A magyar köznyelvben 600—650 körül van azoknak a szavaknak a száma, amelyek kétségtelenül a szláv nyelvekből kerültek. E szavak azonban nem egy, hanem legalább is öt szláv nyelvből jutottak hozzánk. Kétségtelen ugyanis, hogy a 600—650 szláv eredetű magyar szó között vannak:

a) orosz, b) bolgár, c) szerb, d) római katolikus délszláv v. horvát, szlovén, e) tót (esetleg cseh) eredetűek.

a) Orosz eredetűek: *kerecset, lengyel*, földrajzi neveink közül *Duna*.

b) Bolgár eredetűek: *mezsgye, mostoha, nyüst*, néprajzi *pest* (s belőle mint magyar alakulás a *Pest* helynév), *rozsa*.

c) Szerb eredetűek: *gatya, megye, parittyá, ragya*, földrajzi neveink közül: *Zagyva*.

d) Római katolikus délszláv v. horvát, szlovén eredetűek: *apát, bérmál, pokol, olasz*.

e) Tót (esetleg cseh) eredetű: *tanya*.

Az, hogy a közölt szavak a jelzett nyelvekből valók, kétségtelenül megállapítható.

S a felsoroltakkal nincsenek kimerítve azok a szláv eredetű szavak, amelyeknek egy-egy szláv nyelvből való eredetét kétségtelenül bebizonyíthatjuk. Sok szláv eredetű szavunkról részint hangtani, részint műveltségtörténeti, részint szláv szótörténeti, részint pedig más alapon ki tudjuk mutatni, hogy mely szláv nyelvből, mely szláv nyelvi csoportból került vagy kerülhetett, illetőleg, hogy melyikből nem kerülhetett. Így tehát a 600—650 szláv eredetű magyar szót legalább is öt nyelvi hatásra oszthatjuk szét. E hatásokat egységesnek feltüntetni éppen olyan hiba, mintha következő szavainkat: *mise, sekrestye; kilincs, lakat; dús, forint, pálya; cimborá, ficsúr* latin hatás címe alatt tárgyalnók azért, mert azok a nyelvek, amelyekből e szavak származnak, latinok, illetőleg olyan nyelvek, amelyek végelemzésben latinok. Pedig hogy ez hibás tárgyalásmód volna, mutatja az is, hogy a latin-újlatin nyelvekből átjött szavainkat eddig senkinek eszébe sem jutott együtt tárgyalni, annyira világos volt minden hozzáértő előtt, hogy itt négy különböző nyelvi hatásról van szó, amennyiben a *mise* és a *sekrestye* a lat. *missa, sacristia*, a *kilincs* és a *lakat* az ófrancia *clenche* és *loquet*, a *dús, forint* és *pálya* az olasz nyelvj. *duze*, irod. *fiorino* és *pallio*, a *cimborá* és *ficsúr* pedig az oláh *simbrá* és *fecior, ficior* átvétele.

Annak, hogy a szláv nyelvek részéről történt hatásokról nem volt a kutatóknak ilyen világos fogalmuk, sok oka van. Ez okok részint tudománytörténetiek, részint pedig politikaiak. De nagy része van benne a XIX. sz. irodalmi pánszlávizmusának is, annak a pánszlávizmusnak, amelynek KOLLÁR JÁNOS volt a megindítója, s amely a Habsburg-ház uralma alatt álló osztrák tartományokban és Magyarországon volt otthonos. E különböző okok együttes működésével magyarázom azt, hogy a magyar nyelvnek szláv nyelvekből átvett szavait a XIX. századi kutatók együtt, összefoglalóan tárgyalják, tehát nem úgy, mint a XVIII. sz.-ban tették, amikor minden szláv eredetű szóról külön-külön igyekeztek megállapítani, hogy melyik szláv nyelvből került, s a szerint tárgyalták is.

Összefoglaló módon tárgyalja a magyar nyelvnek különböző szláv nyelvekből került jövevényszavait MIKLOSICH FERENC is „Die Slavischen Elemente im Magyarischen“ c.

értekezésében (megjelent 1871-ben a bécsi Akadémia Denkschriften XXI. kötetében és külön is; WAGNER LAJOSTól van második kiadása is, amely azonban az elsőt nem pótolhatja), s így jelent az meg SZARVAS GÁBOR fordításában a Nyr. XI. kötetében is. Ez a körülmény a kérdésnek a haladó tudomány tökéletesebb módszereivel, szélesebb ismeretanyagával való helyesebb megoldását igen hátráltatta. Hiszen MIKLOSICH FERENC a szláv nyelvtudomány tulajdonképeni megalapítója, s így a tőle megállapított eredmények más kérdéseknél is hosszú ideig szinte vitathatlanok voltak, pl. az ó-egyházi szláv nyelv provenienciájának kérdésénél. Így volt ez a magyar nyelv szláv jövevényszavainál is. Magában véve ez nem lett volna baj; bajjá azáltal vált, hogy a MIKLOSICH megállapította eredményekre hivatkozva, a magyarság ellenségei azt hangoztatták, hogy a magyarság művelődése legnagyobb részét a szlávoktól kapta. Ennek a felfogásnak a hatását a trianoni békediktálás alkalmával nagy mértékben tapasztaltuk, így elsősorban a cseh Tud. Akadémia részéről.

Az összefoglaló tárgyalásmód tehát nemcsak igazságtalan, de eredményeiben teljességgel helytelen is. Pedig az objektív ember a magyar közműveltség történetére, a magyar nyelv szókészletére még ezen összefoglaló tárgyalásmód alapján megállapított eredményből sem vonhat jogosan olyan következtetést, amilyent ellenségeink, köztük újabban is a csehek, vontak. TOLNAI VILMOS egyik szép értekezésében (MNy. XX, 56), amely kivonatban németül is megjelent (W. TOLNAI, Statistisches über die ungarische Sprache. Ungarische Jahrbücher V, 98), kimutatta, hogy ha a magyar élő beszéd vagy nyomtatott szöveg (vers, széppróza, értekező próza stb.) szókészletét abból a szempontból vizsgáljuk, mennyi benne az eredeti magyar és mennyi az idegen nyelvekből átvett szó, akkor száz szó közül 88 az eredeti magyar és 12 az idegen nyelvi átvétel. E 12 idegen szó között is csak három a szláv eredetű, pedig TOLNAI nem volt tekintettel arra, hogy ez a három is a szláv nyelvek között hogyan oszolhat meg.

Azonban e kedvező eredményre sem lehetünk tekintettel akkor, amikor az összefoglaló módon való tárgyalás helytelenségére reá mutatunk. E tárgyalásmód mellett lehetetlen kikutatni, megismerni azokat a nyelvi hatásokat, amelyeket az egyes szláv nyelvek a magyar nyelvre gyakoroltak. A tudományos kutatásnak pedig nem lehet más célja, mint menten minden érzelmi mozzanattól, menten minden politikától kimutatni, hogy melyik szláv népnek mit köszönhetünk. De ha így kimutattuk, hogy kinek-kinek mit köszönhetünk, nekünk is követelnünk kell annak az elismerését, hogy melyik szláv népnek mit adtunk. Mert a különböző korokban az egyes szláv népeknek nyelvi téren: szavakban és így közműveltségben, úgyszintén a közműveltségnek más, nem szavakban jelentkező,

résében is sokat adtunk. Hogy csak egy, mindenki számára könnyen szemléltető példát mondjak, a szláv nyelvtudomány megalapítója, kiről fentebb említést tettem, nevét mindenkor magyarosan *Miklosich*-nak írta, szlovén anyanyelve *š* és *č* hangját a magyar helyesírás *s*-ével és *ch*-jával adta vissza. Pedig nem volt magyarországi származású, hiszen Stájerországban, Radmescsákon született (1813.), magyarul sem tudott, sőt valami különösebb magyar rokonszenvéről sincsen tudomásunk, bár jól ismert bennünket, hiszen 1838-tól haláláig, 1891-ig, Bécsben működött. S mégis nevét állandóan a magyar helyesírás szerint írta. Tette pedig azért, mert az a szláv: kaj-horvát közműveltség, melynek iskolázottságát köszönte, a legrégebb időktől a XIX. század 30—40-es éveigi még a helyesírásban is magyar hatás alatt állott.

Amikor a kaj-horvátot említem, az csak egy szláv nyelv, amelyre nyelvünknek kétségtelenül igen régóta igen nagy hatása volt. Jelentékenyen hatott nyelvünk más szláv nyelvekre is. E tekintetben elég futó pillantást vetnünk *BERNEKER ERICH* „Slavisches etymologisches Wörterbuch“ c. művének eddig megjelent füzeteibe, hogy róla meggyőződünk. S jól lehet ilyen kézzelfogható egy-egy szláv nyelvnél a magyar hatás, róla a tudományos világ aránylag későn, a XIX. sz. második felében, vett olyan-amilyen tudomást. Ennek a jelenségnek is több oka van. Van tudománytörténeti oka is. A szláv nyelvekben ugyanis a szláv nyelvtudomány tudományosabb művelése óta első sorban az eredeti szókészletet, az indogermán örökséget vizsgálták és vizsgálják. A jövevényszavak kimutatásában — legyenek e szavak ósszláv vagy egyes szláv nyelvi átvételek — igen-igen a kezdet kezdetén állanak. *HUJER OLDŘICH*, a cseh nyelvtudósok egyik legkiválóbbika, 1924-ben megjelent „Úvod do dějin jazyka českého“ c. művében külön is megemlíti, hogy a cseh nyelv jövevényszavai mai napig nincsenek kikutatva („nemáme dosud zpracovánu otázku cizích slov v češtině“ 3. l.). Más szláv nyelveknél sem jobb a helyzet.

Van azonban érzelmi oka is annak, hogy a jövevényszavaknál a magyar hatás a szláv tudósok jóvoltából nincs kikutatva. Ezzel a kérdéssel úgyszólván nem volt szabad foglalkozni. Sőt akadtak neves, nagyérdemű szláv férfiak, akik a magyar hatás lehetőségét is tagadták. A szerb irodalmi nyelv megalapítója, a nagyérdemű és nagytudományú, de politikailag is erősen céltudatos *VUK* kis szerb nyelvтанában mondta ki, hogy a délszláv nyelvekben nincsen magyar hatás. *VUK* nyelvтанát nem kisebb ember, mint *GRIMM JAKAB*, kihez szoros barátság fűzte, fordította le németre. E német fordításban idézem *VUK* idevágó szavait: „Es ist auffallend, wie rein sich die südslawischen Dialecte von italienischen und ungarischen Wörtern erhalten haben, da doch umgekehrt aus

ihnen eine Menge in das Ungarische eingetroffen sind.“ (WUK, Kleine serbische Grammatik, verdeutsch von J. GRIMM. 1824. Bevezetés XV. 1.)

A magyar nyelvnek az egyes szláv nyelvekre való hatását idehaza is csak a XIX. század második felében kezdték tanulmányozni. HALÁSZ IGNÁC és e sorok írója az északi, MUNKÁCSI BERNÁT a déli szláv nyelvekre, DIVÉKY ADORJÁN a lengyel, CSOPEY LÁSZLÓ és újabban BONKÁLÓ SÁNDOR a kisorosz nyelvre gyakorolt hatást kutatták.¹ E vizsgálatok, a BONKÁLÓÉ kivételével, magyarul jelentek meg; így a külföld előtt nagy részben ismeretlenek maradtak, s bizonyára ez az egyik oka, hogy olyan kiterjedt érdeklődésű nyelvtudós is, amilyen a francia MEILLET ANTAL, a háborús évek alatt keletkezett „Les langues de l'Europe nouvelle“ c. művében még azt írja, hogy a magyarok, akik annyi szót vettek át más nyelvekből, ők maguk más nyelveknek semmit sem adtak.

A legújabb időben azonban akadnak már olyan külföldi tudósok, akik kutatják anyanyelvük magyar eredetű szó-készletét, nemzetük közműveltségének magyar elemeit is. A nagytudományú, azonban sokszor merész nézeteket és elméleteket hirdető BRÜCKNER SÁNDOR, a berlini egyetemen a szláv filológia nyugalmazott tanára, nemrég hosszabb értekezést írt a lengyel-magyar közműveltségi kapcsolatokról (Ungarn und Polen. Ungarische Jahrbücher [1924.] IV, 78—98). Kiterjeszkedik értekezésében a lengyel nyelv magyar jövevényszavaira is, s levonja belőlük a közműveltségi eredményeket. Szerinte: a lengyel nyelvben története folyamán, mellőzve a nyelvjárásokat, száznál több magyar eredetű szó jelentkezik. E szavak a XIII. századtól kezdve mutathatók ki, a magyar szók nagyobb tömege azonban a XVI. században került a lengyelbe. E szavak elsősorban a hadi felszerelésre és hadi taktikára vonatkozó műszók, ló- és kocsinevek, fegyverek és ruhák nevei. Vallomásuk alapján kétségtelenül megállapítható, hogy a magyarság a lengyel hadászatra a XVI. században átalakítólag hatott. Amikor BRÜCKNER ezt megállapítja, kiemeli azt is, hogy a magyarság nemcsak a lengyel, hanem más szláv nyelvekre és az oláhra is hatott. Hogyan és miképen, szerinte nincsen rendszeresen kimutatva. „Uebersieht man diese Worte“ (értsd a lengyel nyelv magyar szavait) — mondja BRÜCKNER — „und zieht heran die zahl-

¹ HALÁSZ IGNÁC, Magyar elemek az északi szláv nyelvekben. Nyr. XVII. és XVIII. köt. — Ugyanőtöle: Magyar elemek a déli szláv nyelvekben. NyK. XVIII, 448. — MELICH JÁNOS, Adatok a szlávok magyar elemeihez. NyK. XXV, 288. — MUNKÁCSI BERNÁT, Magyar elemek a déli szláv nyelvekben. NyK. XVII, 66. — DIVÉKY ADORJÁN, Magyar hatások a lengyel, multban. Békefi-Emlékkönyv. Budapest, 1912. 134—147. — CSOPEY LÁSZLÓ, Magyar szók a rutén nyelvben. NyK. XVI, 270. — ALEXANDER BONKÁLÓ, Beiträge zur ukrainischen Wortforschung. Jagić-Archiv. XXXVI, 464—475. — Ugyanőtöle: Die ungarländischen Ruthenen. Ungarische Jahrbücher I, 231.

reichen Magyarismen des Slavischen und Slovenischen, des Kleinrussischen (in Ungarn) und des Serbochroatischen, endlich des Rumänischen, so wird man gerne zugeben, dass der Ungar sein Sprachtalent nicht vergraben, sondern reichlich mit ihm gewuchert hat. Vieles davon ist gesammelt von MIKLOSICH, MELICH, MUNKÁCSI, BONKÁLÓ, aber von einer Durchforschung des gesammelten Materials, die sichere Ergebnisse brächte, sind wir noch immer entfernt“ (Ung. Jahrb. IV, 84).

Ime tehát a legújabb időkben akad külföldi tudós is, aki anyanyelve szókészletéről, nemzete műveltségéről elismeri, hogy bennük része van a magyar nyelv, a magyar közműveltség hatásának is.

S hogy az egy-egy szláv nyelvre gyakorolt magyar hatás a tudóst pusztán azért is érdekelheti, mert megfigyelésében tudományos problémák rejlenek, a legújabb időkben erre is van példa. SKÖLD HANNES, svéd egyetemi magántanár, 1925-ben „Ungarische Endbetonung“ címen a lund egyetem iratai között kiadott egy munkát, amely a szerb és horvát nyelv magyar elemeit kutatja. Munkájában azt igyekszik a szerb nyelv hangsúlyozási viszonyaiból bebizonyítani, hogy a magyarban a nyelvtörténeti korban is a szóhangsúly a szó utolsó szótagjára esett, s hogy ilyen hangsúly nyelvünkben még a XVI—XVII. sz.-ban is volt (vö. még Zur Chronologie der slavischen Akzentverschiebung. Lund, 1922).

Az elmondottakból látható, hogy ma már akadnak külföldi, szláv és nem-szláv tudósok, akik vallják, hogy mi nemcsak kaptunk a szlávoktól, hanem adtunk is. A való tények kegyetlenebbek minden elméletnél, előbb-utóbb utat törnek maguknak, megismerést és elismerést követelnek. Hogy azonban a való tényeket mindenütt meg- és elismerjék, nekünk is munkálkodnunk kell, még pedig a tudomány legjobb módszereivel, menten minden politikai és érzelmi mozzanattól. S a végleges és általános elismerésig sok a teendő, sok a részletmunka. Itt is külön-külön kell az egyes szláv nyelveket vizsgálnunk és nem összefoglalóan. A vizsgálódást pedig két irányban tartom végrehajtandónak. Egyrészt azt kell vizsgálnunk, milyen régi a magyar hatás a tárgyalt szláv nyelvre, másrészt pedig azt kell kutatnunk, melyek a tárgyalt szláv nyelvű nép közműveltségének azon rétegei, amelyekre a magyar közműveltség a nyelv tanúsága szerint hatott. A kutatás egyik irányában már a múltban is tettem kísérletet. Egyik értekezésemben (megjelenik a Zeitschrift für slav. Philologie II. kötetében) azt a kérdést vizsgáltam, hatott-e a magyar nyelv a nagyorosz nyelvre és ha igen, milyen régi ez a hatás. Az eredmény, amelyre jutottam, igenlő. Az ó-or. *šatěrъ*, mai or. *šatěrъ* 'sátor' és az ó-or. *korda* 'kard' ezt kétségtelenül bizonyítja. Minthogy pedig ezek az orosz szavak az orosz nyelv-

emlékek tanúsága szerint a XI. század elején az orosz nyelvben már megvoltak, jogos a föltevés, hogy a magyar jövevény-szók ide a honfoglalás előtt kerültek.

Ez alkalommal egy másik szláv nyelv magyar jövevény-szavaival óhajtok foglalkozni abból a szempontból, milyen régi benne a magyar hatás. Ez a nyelv a tót nyelv. Fontos és nevezetes kérdés az, hogy milyen régi itt a magyar hatás, és a reá adandó objektív felelet sok mindenkit, főleg pedig az igazság szava iránt fogékonyakat meggyőzheti, hogy e kérdésről való eddigi tudásuk lényeges korrigálásra szorul. Hogy a kérdésre feleletet adjak, tisztán nyelvi s nem egyszersmind történelmi téren fogok vizsgálni. Pedig csábító volna kérdésünk megvitatásánál a történelmi adatok felsorakoztatása, mert ez adatok közt van olyan is, amely azt vallja, hogy a magyarság közműveltsége a tótra már a X. század legelején is hatott. Ennek bizonyítéka Theotmar salzburgi érsek és suffraganeusainak 900-ban IX. János pápához intézett levelében van. A morva szlávok ugyanis — s ezek a mai tótok ősei — 899-ben azzal vádolják meg a többi közt a bajor püspököket, hogy a pogány magyaroknak pénzt adtak azért, hogy ne őket bántásák, hanem Olaszország ellen vonuljanak, továbbá azzal, hogy nem a keresztény vallás szerint élnek, mert miként a magyarok, kutyára és farkasra esküsznek s más ehhez hasonlókcal. A püspökök a pápának védekező és vádaskodó levelet írnak. E levélben, amely 900. július havánál későbbben nem kelhetett (l. MARCZALI: MHK. 293), azzal vádolják meg a morva szlávokat, hogy ők azok, akik a magyarok közül sokakat maguk közé befogadtak, ők azok, akik e pogányok szokásait átvették, így a többek közt magyar módra nyírják-borotválják fejüket (MHK. 326—327). Ismétlem azonban, hogy a történelmi adatok felsorakoztatása nem célom. A felvetett kérdésre tisztán nyelvi bizonyítékok alapján óhajtok felelni. Még pedig azért, mert azok a tudósok, akik a tót nyelvre történt magyar hatás korával eddig foglalkoztak, szintén csakis a nyelvi bizonyítékok terén mozogtak.

A magyar nyelv $u > o$, $o > a$ hangjainak fejlődése alapján SZAMOTA ISTVÁN a cseh és vele a tót nyelvről azt állította (NyK. XXV, 160), hogy benne magyar hatás csakis a XV. századtól fogva, tehát a fenti hangváltozás befejezése utáni idő óta mutatható ki. Akadt a tót tudósok közt is, aki arról, mikor kezdődött a tót nyelvben a magyar hatás, véleményt nyilvánított. ŠKULTÉTY JÓZSEF szerint a magyarok és a tótok a honfoglalás utáni századokban sokáig nem érintkeztek („Slováci dlhé vedy žili hodne odlučeno od Mad'arov“ Slov. Pohl'ady XXII, 760); nem érintkeztek pedig azért, mert közéjük telepedtek a török nyelvű palóc-kúnok. Mikor ezek megmagyarosodtak, akkor a tótok közvetlenül érintkeztek a magyar nyelvvel. Ez a XIII. sz. második felében

történt, azonban a magyar szavak száma, különösen a közép-tót nyelvjárásokban, kicsiny, mert kicsiny volt a tót nyelvben általában a magyar nyelvi hatás (Slov. Pohl'ady XVIII, 748; XXII, 756). (Folytatjuk.) MELICH JÁNOS.

A „vagy“ kötőszó és határozószó eredete.

A *vagy* (*avagy*) ma leggyakrabban mint választó kötőszó fordul elő, akár mondatrészeknél, akár mellérendelt mondatokban, mégpedig nemcsak egyszerűen, hanem párosan vagy többszörösen is. E választó kötőszó a mai népnyelvben igen gyakran *vaj* (*voj*) alakban is előfordul (vö. MTsz.), de már a régi nyelvben is találkozunk ezzel az alakkal: Gyelentené meg nekem... ha Bécsben lakik e, vaj hon. (1561. TörtT. 1907. 547. vö. még OklSz.) A választó kötőszói szerepen kívül még más szerepei is vannak a *vagy*-, *vaj*-nak. Számnevek mellett annyit is jelenthet, mint körülbelül: Vala kedeg avag hatot idő (DöbrK. 463.) = erat autem fere hora sexta. Márton porkoláb nert vagy hatvan lovat és foglyot huszat. (1551. TörtT. 1910. 402.) Igen jól esnék, hogy kgd vagy két hordó borral meg látogatná őket. (1561. Uo. 1904. 588.) Vaj két almát lészakasztott. (MTsz.) Ehhez nagyon közel áll az a k á r c s a k, l e g a l á b b jelentés: Mutass nekem, ha lehet töled, vagy egy embert, az ki ingyen jót cselekedgyec. (MA.:Tan. 721.) O en zerelmes azzonim menniönk ierusalembe lathassam a vagi czak egiczer az en lőkemnek yedelmet. (WeszprK. 23.) Abroncsnak valót keresék, ha találnék va egyet. (MTsz.) A széke-lyeknél megengedő jelentése is van a *vaj*-nak e kifejezésekben: *vaj-hogy* 'akárhogy', *vaj-mint* 'akármint'. (MNyszet VI, 354. MTsz.) Az *avagy* a régi nyelvben mint kérdőszó is előfordul egyszerű kérdésekben, ahol ma *vajjon*, *vaj* kérdőszót használnánk.

Van ezenkívül még egy más, indulatszói eredetű *vaj* is, mely a *vajha* óhajtó kötőszóban fordul elő, továbbá *de*-, *bizony*-féle erősítő, ellenvető szócskál, különösen a széke-lyeknél s újabban kérdőszóul is a *vajjon* helyett.

SIMONYI szerint (MKöt. I, 120—1) a *vagy* (*vaj*) választó kötőszó eredeti alakja *valjon volt, mely a *val*-igetű (vö. *val-ó*, *val-a*, *vol-t*, *vol-na*) egyszámú 3. személyű fölszólítója, s eredetileg megengedést, ráhagyást (legyen bár) fejezett ki, miként az olasz *ossia*. Ezen eredeti megengedő jelentése tette alkalmassá arra, hogy választó kötőszóvá fejlődjék, „mert a választó mondat szerkezet mindig azt a megengedést fejezi ki, hogy az első mellett, ha akarod, választhatod a másodikat.“ A megengedő jelentésből magyarázza SIMONYI a *vagy*-, *avagy*-, *vaj*-nak számnevek mellett előforduló *körülbelül* jelentését (Hozott *vagy* három kupát = legyen három; mondjuk, hogy

hármát.), továbbá a k á r c s a k, l e g a l á b b jelentését (Mutass nekem *vagy* egy embert = legyen egy ember; akár csak egy embert.), a székely *vajhogy*-ot (= akárhogy legyen) és az óhajtó *vajha* kötőszót (*Vajha* eljönne = legyen, hogy eljönne; bár úgy volna, hogy eljönne.). De az egyszerű kérdésben régente előforduló *avagy*-ot, a *vajjon*, *vaj* kérdőszót, továbbá a *de*-, *bizony*-féle *vaj* erősítő, ellenvető szócskát és a *vaj* indulatszót már nem tudja a *legyen* jelentésből megmagyarázni, azért a *valjon fölszóító alakon kívül még egy külön eredetű *vaj* indulatszót vesz fel magyarázatul. Ily jelentésfejlődés általában véve nem lehetetlen, mert a választó kötőszói szerepet, a 'körülbelül, legalább' jelentést, valamint a *vajhogy*, *vajmint* 'akárhogy, akármint' jelentését csakugyan meg lehet magyarázni a *legyen* jelentésből, sőt a *vajjon* kérdőszót is (vö. KLEMM: MNy. XIX, 112.); de az *avagy* kérdőszói szerepét nem lehet a *vaj* indulatszóból magyarázni, mint SIMONYI akarja. A *vaj* kérdőszói, továbbá *de*-, *bizony*-féle ellenvető, erősítő szerepét csakugyan a *vaj* indulatszóból kell magyarázni, sőt ebből kell magyarázni a *vajha*-beli *vaj*-t is. SIMONYI magyarázatának gyengéje főképp hangtani, t. i. a *valjon-nak nem lehet szabályos folytatása a *vaj*, *vagy*. Lehetne ugyan hivatkozni SIMONYI magyarázatának támogatására az ÖMS. e helyére: „ne leg kegulm mogomnok“, ahol *legyen* helyett *légy* egyesszámú 3. személyű fölszóító fordul elő. Csakhogy ily alakú egyesszámú 3. személyű fölszóító az egész nyelvtörténetből máshonnan nincs kimutatva, s így mint hapax legomenon nehezen magyarázható.

A *vagy*-nak mind jelentésfejlődésére, mind alaktani magyarázatára vonatkozólag eltér SIMONYITÓL BEKE Ö. (NyK. XLIV, 11—34.) Ő azt tartja, hogy a *vaj*, *vagy* választó kötőszó eredetileg kérdőszó volt. E magyarázatra a vogul *man*, *aman* 'vagy, avagy' választó kötőszó eredete és az *avagy*-nak régi nyelvünkben egyszerű kérdésekben kérdőszóul való szereplése terelte BEKE figyelmét. A vogulban ugyanis a választó kötőszó (*man*, *aman*) eredetileg kérdőszó volt, illetőleg kérdő névmás (*man?*, *mi?*), a választó mondatok pedig eredetileg egymás mellé rendelt kérdő mondatok voltak, azaz eredetileg választó kérdések. Már most ebből és azon körülményből, hogy régi nyelvünkben az *avagy* egyszerű kérdésekben kérdőszóul is előfordul, BEKE azt következtette, hogy a magyar *vagy* (*avagy*, *vaj*) választó kötőszó is „eredetileg kérdőszó volt, s ép olyan fejlődésen ment át, mint a vogul *man*, *manä* (kérdő névmás), mire (választó) kötőszóvá lett“ (NyK. XLIV, 31; Nyr. XLVIII, 106).

Az alaktani magyarázatban is eltér BEKE SIMONYITÓL. Figyelembe véve, hogy a *valjon a *val*- igetőnek „nem éppen lehetetlen, de a valóságban mégsem létező alakja,“ és hogy „a régi nyelvben a *vajjon* mindig két *l*-lel van írva“, a *vall*-

'confiteri' igét veszi fel magyarázatának alapjául, amely magyarázatra KASSAI J. (Magy. Nyelv-tanító Könyv. 1817. 293) és CzF. is utalt már: „Némelyek így szokták írni, és mondani: *valljon!*, mintha a *vall* igétől származtatva azt tenné: *vallja meg*, azaz *mondja meg*.“ CzF. VI, 746; vö. még: DÖBRENTAI RMNye. III, 361. Arany Próz. Dolg. 351. BEKE szerint a *vall-* 'confiteri' igető egyszámú 3. személyű fölszólítójából lett a *valljon*, *vajjon*. A *vajt* azonban nem tartja a *vajjon* kopott alakjának, miként SIMONYI, hanem a *vall-* 'confiteri' igető egyszámú 2. személyű fölszólítójának: **vallj* > *vaj*, az utóbbiból pedig *j* > *gy* hangváltozással szerinte a *vagy* keletkezett. A *vaj*, *vajjon* kérdőszó tehát BEKE szerint külön fölszólító mondat volt, utána pedig kérdő mondat következett, amelybe azután beleolvadt a *vaj*, *vajjon* fölszólító mondat és kérdőszóvá lett. A kérdő mondatok eredeti alakja BEKE szerint ilyen lehetett: **Vallj: ki ő?* **Vallj: léssen-e hős?* **Valljon: ki ment el?* **Valljon: itt volt-e?* E magyarázat ellen is több kifogás merül fel. Nagyon különös a két utóbbi kérdés: a **valljon* fölszólító alak csak egy harmadik, tehát távollévő személyhez lehet intézve (**valljon ő!*), úgyhogy semmiképp sem hozható értelmi viszonyba az utána következő kérdő mondattal. Nehézséget okoz továbbá az is, miért csak a **vallj*-ből való *vaj*, *vagy* kérdőszó fejlődött választó kötőszóvá, a **valljon*-ból való *vajjon* kérdőszó pedig nem. Továbbá miért veszi fel BEKE csak az egyszámú 2. és 3. személyű fölszólító alakot (**vallj*, **valljon*), hisz intézhetem a kérdést több személyhez is: **valljatok*, **valljanak*. Miért nem fejlődött az utóbbi két fölszólító alakból is kérdőszó? A *vall-* 'confiteri' igéből való magyarázatnál még az a kérdés is felmerül, milyen viszonyban van az *avagy*-, *avagy*-beli *az*, a mutató névmás a *vall*-igével? Minden esetre tárgynak kellett volna lennie eredetileg az *az*, a mutató névmásnak a *vall-* 'confiteri' átható ige mellett, csakhogy a **vallj*, **valljon* alak mellé tárgyul semmiképp sem illik oda. A *vall-* 'confiteri' igéből való magyarázatot nem teszi szükségessé az a körülmény, hogy „a *vajjon* a régi nyelvben mindig két *l*-lel van írva,“ mert egyrészt nagyon sok példát találunk a régi nyelvben, amelyekben nincs két *l* írva (*valion*. LobkK. 5, 8, 46, 98, 125, 130. *val'n*. Uo. 97. *valyon*. CornK. 371. *valion*. DebrK. 254. *valyon*. Uo. 333, 611, *ual'jon*. Uo. 340. *val'on* Uo. 353. *valion*. TihK. 1, 16, 19, 193. *ual'n*. Uo. 39. *walion*. Uo. 119. *val'n*. GuaryK. 2, 7, 28.), másrészt pedig azokban a példákban, amelyekben csakugyan két *l*-let találunk írva, ott fonetikai nyúlásról van szó. A magyarban ugyanis magánhangzóközi helyzetben igen gyakran megnyúlik egy-egy mássalhangzó, sőt az ily megnyúlt, hosszú mássalhangzó elvonással szóvégi helyzetbe is kerülhet (vö. MELICH: NyK. XL, 381.).

A *vagy* (*vaj*) választó kötőszót az eddigi magyarázatok

összefüggésbe hozták a *vajjon* kérdőszóval, mindkettőt egy igető fölszólitó alakjának szokták magyarázni. T. i. SIMONYI a *val-* 'esse' igető egyesszámú 3. személyű fölszólitójának tekinti a *vajjon*-t és a *vaj-*, *vagy*-ot; BEKE szintén a fölszólitó alakból indul ki, de más igetöből (*vall-* 'confiteri') és ezen igetőnek két különböző személyű alakjából: a *vaj*, *vagy* választó kötőszót a *vall-* ige egyesszámú 2. személyű felszólitójának, a *vajjon* kérdőszót pedig ugyanezen ige egyesszámú 3. személyű fölszólitójának magyarázza. Szerintünk a *vajjon* kérdőszó és a *vagy* (*vaj*) választó kötőszó egy igetöből való ugyan, még pedig a *val-* 'esse' igetöből (vö. *val-ó*, *val-a*, *vol-t*, *vol-na*), azonban mindegyik más-más módú, de ugyanazon személyű alakja ezen igetőnek.

A *vajjon* kérdőszó eredetével már foglalkoztam (vö. MNy. XIX, 112.). Eszerint a *vajjon* eredetileg nem is volt kérdőszó, hanem mint a *val-* 'esse' igének egyesszámú 3. személyű fölszólitója ('legyen bár, es sei') a kérdés előtt külön ráhagyó, megengedő mondatot alkotott, mely átmenetet, kapcsolatot teremtett a kérdés előzménye és a tulajdonképeni kérdés között; majd mondattani tapadással az utána következő kérdő mondat hatása alatt kérdőszóvá lett s beleolvadt a kérdőmondatba, mint ennek szerves része: mint kérdőszó.

A *vagy* (*vaj*) választó kötőszó szintén a *val-* 'esse' igetöből való, de ennek nem fölszólitója, hanem egyesszámú 3. személyű jelentő módú alakja. A nyelvtörténetben a *val-* 'esse' igető egyes 3. személyű jelentő módú alakja ugyan mindig csak *vagyon* alakban fordul elő, de kellett lennie egyesszámú 3. személyű jelentő módú *vagy* alaknak is. Erre vallanak ugyanis az ily alakok: 1174: *Numwog* (OklSz.); 1211: *Nemuogv*, *Numuogi*; 1269/1397: *Nemvog* 'nem-vagyon, nem-van, nincs'. 1138/1329: *Mauog* *Mawog*, *Mawag*; 1211: *Maogy*, *Mauogi*, *Mauogy*; 1240: *Mauog*; 1252: *Mauag*; 1277: *Mawog*, 'ma-van'. (vö. MNy. XIII, 52; XVIII, 95.) Ez az egyesszámú 3. személyű jelentő módú *vagy* igealak pedig eredetileg nem más, mint egy **vols* névszó névszói állítmányul használva; erre vall az a körülmény, hogy volt a régi nyelvben *vagy* főnév is 'vagyon, birtok, jószág' jelentéssel (vö. NySz; MNy. VIII, 31; IX, 251), mely az eredetibb 'valami létező, meglévő' jelentésből fejlődött. Ugyanez a *vagy* főnév továbbképezve is előfordult: *vagyos* 'begüter, wohlhabend' (OklSz.); *vagyttalan* 'bedürftig, arm' (NySz.). A *vagy* névszó névszói állítmányul használva igévé fejlődött, úgyhogy most már névszó és ige állott egymással szemben, miként más esetekben is: *fagy*, *les* stb. (NyH^o. 98.) Az eredetibb **vols*-ból az *l* palatalizálódásával *l'* lett: **volok*, **vol* > **vol'ok*, **vol'* (= 2. és 3. személy) stb. majd **vogyok*, *vogy*, *vagyok*, *vagy*. Ily eredetű *gy*-re más példáink is vannak: *négy* ~ f. *neljü* stb.; a *hagymáz* előtagja *hagy* ~ f. *koljo*;

figyel ~ *fül*, lpS. *péljē* (MNY. XII, 19; KSz. XIII, 271; FUF. XII, 181.) A *vagy*ból *gy* > *j* hangfejlődéssel *vaj* lett (vö. az ily hangfejlődésre WICHMANN: MNY. IV, 305). Mikor a *vols névszótövet már nemcsak tárgyfogalomnak, hanem állapotfogalomnak is, azaz már nemcsak névszónak, hanem igének is érezték, akkor új egyesszámú 3. személyű jelentőmódú alak keletkezett az -*n* képzős igenévből: *vagyon*, mely kiszorította a *vagy* alakot.

Az a kérdés most már, hogyan lehet ebből az egyesszámú 3. személyű jelentő módú *vagy* 'existit, est' alakból a *vagy*-nak választó kötőszói és egyéb szerepeit megmagyarázni. A *vagy* választó kötőszó eredetileg kérdő mondat volt, amelytől alanyi mondat függött. Pl. „fyzetny keel awagy akarya awagy nem.“ (ÉrdyK. 23.); eredetileg így volt értve: 'fizetni kell, az vagy (= az van, úgy van, az az eset forog fenn, hogy?): akarja? az vagy (az van stb.): nem akarja?' „aztes megírom k.-nek, wag jo lezen wag nem.“ (1549. LevT. I, 65.); eredetileg: 'azt es megírom k.-nek, vagy (= van az stb.): jó leszen? vagy (= van az stb.): nem leszen jó?' Vö. a választó viszonyinak kérdő mondatból való kifejezésére még: „Élek, halok, szerencsét próbálok.“; eredetileg így volt értve: 'Élek? Halok? Szerencsét próbálok.' „Él-e, hal-e már most? a jó Isten tudja.“ (ARANY, Toldi VIII, 9) „Akarja nem akarja, ott terem Odysseus.“ (ARANY V, 10) Vö. még: NyK. XLIV, 12, 25.

A *vagy* (*vaj*)-nak többi, nem kötőszói, azaz határozói szerepei is könnyen megmagyarázhatók a *vagy*-nak eredeti kérdő mondatbeli szerepéből. 1. A körülbelül jelentésű *vagy* (*vaj*) határozószó is kérdő mondat volt eredetileg; „Elesett vagy háromszáz.“ Eredetileg így volt értve: 'Elesett—vagy? (= van az? úgy van? jól tudom? = ha úgy van, ha igaz, ha jól tudom) — háromszáz. 2. Ez a körülbelül jelentésű határozószó könnyen átmegy az akár csak, legalább jelentésbe: 'Itt volt ő is vagy egyszer (= körülbelül egyszer)' ~ 'Jöjj el te is vagy egyszer! (= legalább egyszer, de ha lehet, többször is)'. 3. A háromszéki nyelvjárásban előforduló *vajhogy*-, *vajmint*-beli (MNyszet. VI, 354; CzF.; MTsz.) *vaj*-nak megengedő, ráhagyó jelentése van, 'akárhogy, akármint'; a páros *vagy-vagy*-nak ugyanis 'akár-akár' jelentése is van: „Vagy élek vagy halok, szerencsét próbálok.“ (CzF.)

5. A régi nyelvben néha egyszerű kérdésekben kérdőszóul fordul elő az *avagy*. BEKE szerint (NyK. XLIV, 31.) e kérdő jelentés volt az *avagy* eredeti szerepe, ebből fejlődött választó kötőszói szerepe. Szerintünk az *avagy*-nak e kérdőszói szerepe nem elsődleges, nem az eredeti kérdőszói szerep, hanem már másodlagos, azaz az eredeti kérdőszói szerepből választó kötőszó fejlődött, s ebből újra kérdőszó mondattani tapadással, t. i. ráértették a kérdés képzetét a kérdő mondat-

ból, melyben eredetileg csak az a szerepe volt, hogy az előző mondattal való választó viszonyt fejezze ki. Pl.: O en ziuemec égetlen eg' vigasaga, Auag' nem tudod, hog' a iesost megfezittotteek. (NádK. 502—3; DebrK. 563.) Az tanituañok kezdek ezt mondanía: Auag' en uagoke az uram? (BatthyK. 399.) Mõnda az Ur: Avagy eltitkoljamé én Abrahámtól? (KárBibl. 1685. 17.) Abrahám monda: Avagy elvesztedé az igazatis? (Uo. 18.) Különösen alkalmasak voltak erre a választó kötõszói szerepbõl a kérdõszói szerepre való átmenetre az oly esetek, amelyekben az elsõ mondat nem is kérdõ, hanem közlõ mondat, pl.: Ha egy kevésé felemelkednek, levágattatnak mint a' búzafõ. Avagy nem így vagyonéé' dolog? (KárBibl. 556.) Uram taníts engem, ha gonosságot tselekedtem, nem mégyek tovább benne. Avagy nem tõled vagyoné a vétek? (Uo. 564.) A váltságnak nagy árra is téged meg nem szabadít. Avagy az Isten betsülié a te gazdagságodat? (Uo. 565.) Tedd el a' te szablyádat helyére. Avagy gondolodé hogy én nem kérhetném az én Atyámat? (Uo. 943.) Az eredeti szövegben is *an*, ñ van. Avagy mit is mondtam? Avagy úgy! (CzF.) Sok esetben azonban az egyszerű kérdésekben kérdõszóul szereplõ *avagy* nem egyéb, mint utánzata a latin *an* vagy a görög ñ illetén használatának; ezek ugyanis egyszerű kérdésekben is elfordulnak: „Hunc ludum odi. Qua nam de causa? Quia pedes lassat. An non pudet te? *Awagy* nem zygyenedhy.“ (SYLV-HEYD. kiad. MELICH 51—2.)

Volt régen egy *vaj* indulatszónk is, melyrõl CzF. (VI, 744.) azt mondja: „nyomatékosb óhajtást, sohajtást fejez ki. Változatainak tekinthetõk: *hajh*, *hejh*, *óh!*“ VERSEGHY (MagyGramm. 322.) szerint pedig „panaszkodó vagy dücsekedõ.“ Pl. mert ug mõdot vay istennõ fia vagoc èn. (MüncK. 69.) = dixit enim: Quia filius Dei sum. vai bezeg nem tugiatok en tõlem ezt megh. (LobkK. 29.) *vay* te niaualas frater ferench nem tudod hogy . . . (Uo. 5.) *Vay* gonoz: hity zegõth kyal. (DebrK. 399.) *Vaj!* puhán õvedzett ragadozó farkas. (Szkhárosi RMKT. II, 218.) *Vajh!* magyarok, moly igõn ti lám bolondok vagytok. (Uo. III, 369.) *Vay* io régi Magyar ország! (BornPréd. 504.) *Vay* rût undoc féreg. (HeltMes. XXIX.) *Vay* lator czalard. (Uo. LXIX.) *Vajh!* azokat eszõtökbe vegyétök. (TinRMKT. III, 244.) *Vaj* de ne fogast, mert igen jó anyánk. (1584. KOMÁROMY, Boszorkper. 50.) *Vajh* ördögök háza, ördögök laknak vala te benned. (1591. Uo. 73.) Calepinus (1585.) a latin *vah* indulatszót *Ehe vah* indulatszókkal fordítja magyarra. *Vai* bizony erősebb. (1596. Agendarius Strig. 4.) *Vaj* én is segítettem a' Christus szenyvedését. (CzeglDág. II, 42.) *Vaj* vajtévelygõ vak vezetõk! (Uo. II, 28.) *Vaj* hasznos a' Christus teste. (Uo. 90.) *Vaj* uta vesztettek! (Uo. I, 69.) *Vaj* rossz idõ, *vaj* gaz nép: o tempora, o mores. Pázm. vö. NyK. XV, 381. *Vaj* édes Mihály uram . . . könnyű

volna dolgotok. (Veresm., kiad. IPOLVI I, 8.) De vajh-hogy elámult, amidőn olvasta. (ArTsz. XII, 4.)

Különösen gyakran előfordult a *vaj* indulatszó kérdő névmásos fölkiáltásokban: *vay* ki igen nagot kerel mosth. (LobkK. 10.) *Vay* azert ky keservseges lesson hallanya. (Uo. 81) *Vay* mel igen ákoralatos meg latogatassa vagon az vr istennec. DebrK. 284. *Vajh!* te ravasz világ, mely hűtetlen te vagy. (TinRMKT. III, 13) *Vaj!* melly szép lakóhelye ő néki ott fenn az menyország. (Born. Uo. VII, 249.) *Vaj!* ki szép két leánt tudok együtt. (Sztárai. Uo. V, 137.) *Vajki* csoda itéleti! (Uo. VI, 262.) *Vaj* mi ritka ajándék. (UjhZsolt. 37.) *Vay* ki ártalmas a hízelkedő beszéd. (HeltMes. IX.) *Way* ki iámhor leszec. (Uo. XIX.) *Vajki* hasznos az görcsös bot ebédlésére. (VásárDaloskv. RMK. XV, 152.) *Vaj* ki jó tehén. (KOMÁROMY, Boszorkper. 1584. 59.) *Vaiki* sokan szállottanak volna ot. (CzeglDág. II, 58.) *Vajh* mi szép! *Vajh* mi felséges. (CzF.) *Ma* is mondjuk: *Vajmi* kevés, ritka! A népnyelvben *vajki* ma is előfordul még: *Vajki* jó! *Vajki* derék legény! — *Vajki* legény ő! *Vajki* leán! *Vajki* ember a komám! (= *vajmi* derék, kiváló...!). (MTsz.) A *vaj* helyén más indulatszók is előfordulnak így: *O* ki nag kesseruseguel mongia. (WeszprK. 23.) *Jay* ki szomorú vagy. (HeltMes. 87.) *Jáj* ki bolondok, a' kik magok dicsirését keresik. (PázmPréd. ?)

A gyakori együttes használat folytán a *vaj* indulatszó és a *ki*, *mi*, *mely* névmás állandó kapcsolattá lett: *Vajki* mely titok. (MHegTOSzl. II, 116.) *Vajki* tudom mit akarsz halászni! (CzeglMM. 203; Dag. II, 150.) *Vaj* ki különböznek az Istennek utai az embereknek utoktól. (Póslgazs. I, 219) *Vajmi* félek! (MolnJÉpül. XXIII.) *Vajki* szereti a szép szót és szelíd intést a közkatona. (Fal. 1853. 217.) *Vajki* látom én, s bánom. (Uo. 136.) Ezt egy hirtelen feltámadás *vajmi* elkedvetlenítette volna. (KisfK. Sulyosdi Sim.) Vö. még: SIMONYI: A jelzők mondattana 87.

A *vaj* indulatszó gyakran előfordult óhajtó mondatok előtt, különösen *ha* kötőszósak előtt, azért össze is tapadt a *ha*-val egy szóvá: *vajha*. *Vram* uay zagatnad megh az egeket. (TihK. 232.) *Vaj* adná Isten. (PázmPréd. KerPrédOktat.) *Vaj* fojtotta volna meg az Vr Isten ezt a gázságot! (PázmKal. 203.) *Vaj* egyszer valamikor, jő'ne észre. (PázmPréd. 837) *vayha* velevnk yewheczuala. (EhrK. 74.) *vayha* be mentel vona. (LobkK. 93.) *Vaj* ha én is ezenképpen felmehetnéc. (HeltMes. 88.) A *vaj* indulatszó ilyenkor tulajdonképen mondatpótló szócska, t. i. ilyenkor a főmondat el van hallgatva, csak érzelem alakjában él a beszélő lelkében, s ez indulatszó alakjában jut nyelvileg kifejezésre. Előfordulnak más indulatszók is (*ó*, *hej*) ilyen szerepben: *Oh* ha Lak ég napon iol eltvncz vona. (LobkK. 39.) *Oh*, ha atyám akarta volna! (KazMunk. I, 229.) *Oh*, ha még egy olyat énekelni

tudnék! (Arany TSz. I, 2.) Hej! ha én is, én is köztetek mehetnék! (Arany T. I, 6.)

Kérdések előtt is előfordul a *vaj* indulatszó, ilyenkor néha fölkiáltójellel, vesszővel választják el az írók az utána következő kérdéstől, s ez mutatja, hogy eredetileg nem volt kérdőszó. Pl. vaysnem tudody. (LobkK. 5.) vay fr. fferench de smire hogi nem aach aiandekot. (Uo. 45.) Oh vaj vagyon é it Isteni félelem? (CzeglDág. II, 53.) Vaj! mi baj ért téged? (Czuczor, kiad. ZOLTVÁNY III, 9.) Vaj, kit imént látánk, ez-e a nagybárdú Botond? (Uo. 174.) Vajh! szívének mi lehet keserve? (Garay, kiad. FERENCZY J. I, 161.) Vajh, kire a szörnyük mostan fegyverkeztek. (Arany BH. 4.) De leírni őket vajh! ki gyózné sorra? (Uo. NCz. 1.) Más indulatszók is előfordulnak így kérdések előtt: Ah! ki az, aki utat nyithat nekem? (Garay I, 28.) Hej! kitől oroztad, Lány! e szép szemet? (Uo. 62.)

A *vaj* indulatszó újabb íróknál a *vajjon* kérdőszóval való hasonlatossága miatt beleolvadt az utána következő kérdésbe, úgyhogy a XIX. sz. eleje óta a *vajjon*-nal egyértékű kérdőszóul használják az írók, bár ritkábban, mint azt. Pl. Vajh ki ő, és merre van hazája? (Vörösm.) Vaj támad-e hős; Oly bátor erős? (Czuczor III, 19.) Szép fiu, én kis drága cselédem, Vaj nem zengesz-e dalt? (Uo. 152.) Vajh becsületből úgy oszlik-e a dolog is? (Uo. I, 202.) Vaj mi hozza ide az egyház fiát? (Garay III, 300.)

Ellenvetésekben, különösen kérdésekre való feleletekben *igen*, *nem* előtt a *vaj* indulatszó 'omnino, procerto' értelmi színezetet kap. Ma is gyakori e használata a székelyeknél és a csángóknál. Előfordul így a *vagy* is. Az úr monda ő neki: Vaynem [nequaquam ita fiet]. (HeltBibl. I. B. 3.) Monda à farkas: Bizony el vétöttűc az vtat. Felele à szamár: Vay el nem vétöttűc. (HeltMes. LXIX.) Vay nem. (Uo. Ajánl. és XLII.) Had vigyec egy ió barát el. Felele à komondor: Vay ne. (Uo. LXXIII.) Maga egy szó sincs a' Bibliában az Isten akarattyának változtatásárul. Vaj vagyon. (PósIgazs. I, 59) Talám semmi kőzi nem volt Aronnak is Christushoz? Fel. Vaj volt, s' nem volt. (CzeglDág. I, 7) Vaj igen-is elhitte. (CzeglSion. 451) Vajigen: utique, ita sane; vajnem: minime, nequaquam. (SI.) Apróságok ezek! — Vaj azok! (KazTöv. és Vir.RMK. XX, 21.) A' Leányom — nem szállott Öcsém Urammal? Vagy igen. (KisS., kiad. ANGYAL D. V. 482.) De minek is beszéllem ezt magamnak boszszúságára? Vagy igen! Egy kis felborzadás — nem árt néha az embernek. (Uo. 465) Te nem méssz oda? Vaj igen. (MTsz.) Te is ott voltál? Vaj nem. Nem láttál-e? Vaj láttam. (Uo.) Hát nem szabad? *Vagy igen*, szabad. (MNyszet V, 238.) vâj ot vôt biza; vâj láttom bizén. (NyF. XXXII, 34) Vö. még. Nyr. IV, 167; VI, 165; XVIII, 12, 130, 174; XXVIII, 545.

A *vaj*-hoz hasonló indulatszó van a finnben is (*voi 'ó, jai'*) és a latinban is (*vah* vö. MünchK. 68. felkiáltás csodálatban, fájdalomban, haragban, néha örömben is).

KLEMM ANTAL.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Az *ugar* szó Aranyról. TOLNAI VILMOS e folyóirat utolsó számában (MNy. XXII, 60) „Magyar Ugar, magyar Parlag” címen a „Széchenyi emlékezeté”-nek VI. versszakában olvasható *ős ugar* kifejezéssel foglalkozik. Vizsgálódásának eredményeképp megállapítja, hogy ARANY e helyen voltaképpen a „magyar parlag”-ra célt, és célzásának nyitját SZÉCHENYI egy cikksorozatában véli megtalálni, amelyből mottóként emelkedik ki a panasz: „Magyarország nagy parlag!” TOLNAI felteszi, hogy ARANYT a külön-külön értelmű *parlag* és *ugar* szavak összekeverésére „a vers kényszere, a rím” bírta rá: *ugarnak a magyar szóra* kellett rímelnie. Így az *ős ugar* szállóigévé vált (nyilván ebben az értelemben: „elmaradt hazánk’), és ezen a réven jutott el ADY ENDRE „Új Versei”-be:

Ezt a vad mezőt ismerem,
Ez a magyar Ugar.

TOLNAI szerint ADY is voltaképpen *parlagra* gondolt, és csak ARANY hatása alatt cserélte fel a két — ismétlem — nem azonos értelmű szót.

Talán szabad lesz ennek a gondolatokeltő kis közleménynek kapcsán egy-két kérdést felvetni. Vajjon feltehető-e, hogy ARANY a hivatkozott versszakban valóban *parlagra* gondolt:

Megrontva bűnöd és a régi átok,
Beteg valál, s nem érzéd, oh magyar;
Nép, a hazában nem volt már hazátok:
Sirt még hogy adna, állt az *ős ugar*.

Velem együtt ARANYNAK egy kiváló ismerője inkább azt hiszi, hogy az utolsó idézett sor körülírása ez: 'az ősi föld a beteg magyarságnak már csak temetőül szolgált'. Bár kétségtelen, hogy a „Széchenyi emlékezeté”-n keresztül-kasul futnak SZÉCHENYI vezető gondolatai, jelszavai, sőt munkáiból merített idézetek is, alig hinnen, hogy éppen az elemzett sorokban idézett vagy akár csak reminiscenciával is lehetne dolgunk. A költő itt a magyar történelem pesszimizisztikus szemléletébe merül el, s bármily rokon is a versszak hangulata hősének általános történeti felfogásával, nem valószínű, hogy SZÉCHENYINEK TOLNAITÓL idézett 1843-i cikke és annak mottója lebegett a költő szeme előtt. Nem hihetőbb-e, hogy ARANY itt sem a *parlaggá* vadult Magyarországra, sem általában *parlagra* nem gondolt, s egyszerűen földet akart jelölni a poétikusabb, de helyesen használt *ugar* szóval? Ugy gondolom, hogy TOLNAI feltevése ellen szól az *ős* jelző is és az a megfontolás, hogy ARANYT aligha bírhatták pusztán verstechnikai okok értelmi áldozatokra.

Második kérdésem az, vajjon „magyar ugar, *ős ugar*” valóban szállóigévé lett-e abban az értelemben, amint fentebb körül-

írtam? Magam nem igen találkoztam vele; de ha úgy is volna, amint TOLNAI látja a fejlődést, fel kell-e tennünk (s ez a harmadik kérdés), hogy ADV összevételte a két szót, mikor egy verssorozatának élére „A magyar Ugaron“ címet írta? Nem kell-e inkább arra gondolnunk, hogy a költő bízott a feltámadásban, és a cím-szóval valóban a pihenő földre, nem pedig a *parlagra* célzott? A szóban forgó versszak hazánkat mint „vad mezőt“ írja le három sorban, eléggé tautológikusan; nem képzelhető-e el, hogy a negyedik sorban ADV csak ezt akarta kifejezni: 'ilyen az elhanyagolt magyar föld'?

Balogh József.

Ordosics napja. A Tsz. és KASSAI Szókönyve szerint az aprószentek napját nevezik így a baranyamegyei Ormánységben. MIKLOSICH Slav. Elemente c. munkájában a 'gyermek' jelentésű szláv *otrok* kicsinyítőjéből, az *otročič*-ből származtatja. Van azonban egy másik magyarázat is, mely nem teszi ugyan fölöslegessé MIKLOSICHÉT, de mindenesetre — régibb nála. DEBRECZENI EMBER PÁL ugyanis Innepi ajándekul az Isten Satoraba fel-vitetett Szent Siklus (Kolozsvár, 1700) c. munkájában így etimologizál róla: „... az Apró Szentek napját az-az, a' Bethlehem vidékén meg-öletett kisedel gyermekek haláloknak emlékeztetinek ünnepét, (melyet, hogy már magyarúl, de igen parasztoson a' tudatlan kösség *Orodits* avagy *Orodies*, azaz Hérodés napjának-is hív:) mindjárt a' Christus születése után eső negyedik napon rendelte“ (168). Egyáltalán nem lehetetlen, hogy az *ordosics*-nak az *ódérics* (vö. „*ódericsolás*, a. m. Heródes-játék, aprószentekezés“, Pall. Lex. XII, 59) és *ovérics* (vö. „*overicsolás* Dél-Magyarországon egy régibb Heródes-játék maradványa“, Pall. Lex. XII, 703) mellett *orodics* változata is volt, tehát nincsen okunk kételkedni D. EMBER PÁL e följegyzésének hitelességében. De már az *orodies* alak nyilván csak szerzőnk tollán született meg, még pedig azért, hogy a *Heródes* vélt etimon és a valóban élő *orodics* származék közti távolságot legyen mivel áthidalnia. Ha szerzőnk ma etimologizálna, bizonyosan oda is tenné az *orodies* elé a föltételezett alakot jelző csillagot.

Gondoljuk, fölösleges mondanunk, hogy MIKLOSICH szófejtése talán elfogadható, D. EMBER PÁLÉ azonban semmiképen sem áll meg. De följegyzésének azért mégis van némi becse, már csak azért is, mert tudtunkkal az *ordosics nap*-nak ez a legrégebb megemlézése irodalmunkban. Azonban figyelemreméltó még egy másik körülmény is. DEBRECZENI EMBER PÁL nem Baranyában, hanem Debrecenben született, s bár hányt-vetett életében sokfelé megfordult, de az Ormánységben, ahol az *ordosics* (*~orodics*) elnevezést használják, s bizonyára már az ő korában is használták, kimutathatólag sohasem járt, tehát az *orodits* napját a tudatlan kösségtől [azaz a köznéptől] valószínűleg valahol másutt hallotta. (Sőt még a felesége is debreceni nő volt: az erdélyi származású tudós MARTONFALVI GYÖRGY debreceni tanárnak a leánya, Margit. Vö. SZINYEI, Magy. Irók). Ennélfogva méltán föl lehet tennünk, hogy ez a talán szláv eredetű ünnepnevünk valamikor sokkal szélesebb körben volt elterjedve, mint ma, s így nem jogosult ASBÓTHNAK az a szemrehányása, mellyel MELICHET illette amiatt, hogy egy ilyen szűk körben, szerinte a horvát-serb nyelv tőszomszédságában járatos ünnepnevet fölvevett a magyar nyelv szláv származású közkeletű szavai közé, az *apáca*,

eretnek, csütörtök, parázna stb. társaságába (vö. Nyelvtud. I, 122—123. l. jegyzet).

Hátra van még, hogy az *ordosics* és *orodics*, *ödërics*, *ovërics* hangalakoknak egymáshoz való viszonyáról is mondjunk néhány szót. A fejlődés útját ilyenek képzeljük: A szl. *otročič*-ből a magyarban az első *č* disszimilációjával **otrosics*, ebből *t > d* hangváltozással **odrosics* lett, s ebből egyrészt hangátvetéssel *ordosics*, másrészt pedig inetimologikus *o*-val **odorosics* származott. Ez utóbbi ú. n. egyszerezítés következtében **odorics*-esá vált, s ebből fejlődtek egyfelől a hangátvetéses *orodics*, másfelől, bizonyára a szóközépi *r* hatása folytán bekövetkezett hangrendi disszimilációval, az **odërics > ovërics* és *ödërics* alakok. Csefő Gyula.

Kukorékol. CzF.-ék a *kukorékol* vagy szerintük *kukoríkol* igét *kukorík-ol*-nak elemezték, vagyis denom. *-l* képzős igének tartották. Ez a felfogás magában véve nem mondható helytelennek, mert hiszen *pitypalattyol* is a *pitypalatty* származéka. Találunk is szótárunkban egy *kukorík* szót, melyről azt mondják, hogy: „Így utánozza a magyar a kakasnak azon hangját, melyet éjjeli ... stb.“, és ugyanott *kukorék* címszó alatt azt is olvassuk, hogy „Hangutánzólag, 'kukorékol' vagy 'kukoríkol' törzsöke“. De mivel ez az állítólagos hangutánzó *kukorék* vagy *kukorík* szó máshonnan tudtommal nem mutatható ki, azért alighanem ők maguk találták ki a *kukorékol* igének *kukorék-ol* elemzése kedvéért, s ezért ez az elméletileg nem lehetetlen elemzés ebben az esetben igen kétes értékű. Még jobban megrendíti e származtatás helyességében való hitünket az a körülmény, hogy *kukorékol* (> *kukoríkol*) helyett Erdélyben ezt mondják: *kukorigol* (∩ *kukurígol*, MTsz.). Ez utóbbi ugyanis aligha pusztá alakváltozata az előbbinek, mert szóbelsei intervocalis *k > g* változás igen ritka jelenség nyelvünk hangtörténetében. (En mindössze két bizonytalan példát tudnék rá idézni.) Sokkal valószínűbb, hogy *kukorékol* és **kukorékol* (> *kukorigol*) egymástól független *-kol* (*-kél*, *-köl*) és *-gol* (*-gél*, *-göl*) képzős gyakorító igék, mint amilyenek pl. (*pörzsöl* mellett) *pörköl* és *pörgöl*, s hogy az egyik vidéken az egyik, a másik vidéken a másik képzés vált közhasználatúvá, mint éppen a *pörköl* és *pörgöl* esetében is. Alapszavuk régi nyelvünkéből is kimutatható és a magyar nyelvterület északi és nyugati vidékein ma is élő *kukorít* ige lehet. (Vö. NySz., MTsz.) Ez ugyanis egészen bizonyosan régebb *kukorét* < **kukoréjt* alakra megy vissza, s ennek gyakorító képzős **kukoréjt-kol* (vagy más vidéken **kukoréjt-gol*) származékából könnyen fejlődhetett a *t* kiesése után **kukoréj-kol > kukorékol* (vagy **kukoréj-gol > *kukorékol > kukorigol*). A nyelvjárási *kukorít* és a köznyelvi *kukorékol* tehát nézetem szerint alakilag úgy viszonylanak egymáshoz, mint *említ* és *emlékezik* (erről részletesen Magy. Szavak Tört. c. könyvemben) vagy mint a *sántít*, *szundít*, *kandít*, *taszít*, *hajít*, *gurít* és *sántikál*, *szundikál*, *kandikál*, *taszigál*, *hajigál*, *gurigál*-félék. (A *guriga* főnév a *gurigál* igéből való elvonás.) Kissé feltűnő ugyan ez utóbbiakban az *i* rövidsége, de vö. hogy *kukoríkol* és *kukorigol* helyett is van a nyelvjárásokban *kukoríkol* (CzF.) és *kukorigol* (MTsz.). A hosszú *i* rövidülése vagy a kiesinyítőbecéző *-i* hatása lehet, vagy pedig, ami szerintem még valószínűbb, a hangsúlytalan helyzet következménye. Vö. hogy *mezítelen*-ből is *mezítelen*, sőt *meztelen* lett. Horger Antal.

Egér és szeménvaló. Az állatoknak mint betegség-démonoknak nevezetes szerepük van a népek hitében. Ezen a réven kerültek be az állatnevek oly nagy számmal a betegségnemek közé, nemcsak a magyarban, hanem valószínűleg minden más nyelvben is. Így például a farkas (lat. lupus: bőrfarkas, farkasbetegség, farkasgörcs, farkasseb, farkasfene stb.), a rák (lat. cancer, carcinoma, de már a hippokratikusok irataiban is: karkinós), a pók (inpók, himpók), a gyík (torokgyík, torok gyíkja), a béka (békadaganat: lat. ranula), a féreg (szórféreg stb.), a métely (francia-métely: syphilis), a habarnica (polypus), a vakondok (vakondok-dagadás: abscessus), az eb (eb-ag, eb-aga, eb-agja; vö. Orvosi Hetilap 1907. 34. szám) stb. E sajtászerű kifejezések közé tartozik az egér is, mellyel különböző lóbetegségeket jelöl a mi népünk. Legtöbbször a lovak fültömrigyieinek genyes gyulladását (a parotitis suppuratívát) értik rajta. Ezt akképen gyógyítják a kuruzslók, hogy fogóval összezúzzák a megdagadt mirigyet, hogy „elpusztítsák az egeret” (a démont); s e durva beavatkozás után nem egyszer rosszul gyógyuló sipolyok maradnak vissza. „Az mely lónak egere vagion: az kovács avagi te magad az kelevenyt egiben szoritván egy törökkel megh nysd és az rutságot vaid ki” — mondja MESTERHÁZI PÉTER XVII. századbeli jegyzőkönyve. (Ism. TOLNAI VILMOS az Állatorvosi Lapok 1906. évf. 200. l.) „A lónak az egere ... nem egyéb, hanem egy kemény és forró daganat a főnek az eggyik vagy mind a két oldalán, a lónak füle alatt” (Patikai Lukátsnak Oktatásai a lovaknak ... betegségeiről. Pest, 1792. 86. l.) Népünk a parotitis értelmében ma is általánosan használja az egér szót (vö. MTsz.), és azt tartja róla, hogy az állat szomjúsága elősegíti keletkezését, (amiről természetesen szó sincsen), továbbá hogy (avult orvosi felfogásnak megfelelőleg) a hasrágással (kólikával) függ össze (vö. BÁRÓ SZIND, A lovak orvoslásáról. 1796. 21. l.: „Az úgy nevezett ló egeréről”). ROHLWES könyvében (Baromorvos-könyv. 1814-i kiadás. 77. l.) külön fejezet szól „a lovak egeréről”, de az itt közölt betegségtünetek inkább torokgyulladásra (pharyngitisre) vallanak.

Néhány régi adat azonban azt bizonyítja, hogy hajdanában egérnek vagy szeménvalónak nevezték a lovaknak egy másik betegségét is. A Nemzeti Múzeumban van egy XVII. századi kézirat (Oct. Hung. 485. „Házi patika”), melynek 97. lapján ez olvasható: „Szemínvaloia ha lonak vagyon. Az halyag fának az héiát hámozd meg, törd aprora, és csinald kenyér bélben, sozd meg, es ad meg enni a lonak, vagy tölez torkaban“. TSEH MÁRTON könyvében (Lovak orvosságos meg-probált uj könyvetskéje. Lócse, 1656.), melynek 1797. évi kiadása van előttem, a 20. lapon az áll, hogy „osztán a temérdek matériát vagy két iznyire mesd-ki, a kit hinak egérnek vagy szemén valónak“. És végül MESTERHÁZI PÉTER említett jegyzőkönyvében olvassuk, hogy „Az mely lonak szemén valoia van, annak az szemett amaz kék küuel köl törültetny“ (31) és „Az mely lonak szaraz szemín valoia vagyon“ (59). A NySz. mindehhez az albugo, augenstaar? kérdőjeles magyarázatot adja, de ez nem fogadható el, mert TSEH MÁRTON könyve egy másik helyen részletesen leírja a baj elleni operációt is, s ebből kétségtelenül kiderül, hogy a könnytömlő genyes gyulladásáról (dakryocystitisről) van szó. Egy volt tanítványom (állatorvos) arról értesített, hogy Veszprém vidékén ma is használja a nép a szemínvaló kifejezést, és a lépfenét,

anthraxot jelöli vele (?). Majd minden községben van ott egy-két öreg ember, aki „ért a szemínvaló levételéhez“; a műtét csak annyiból áll, hogy a pislogó hártyát tüvel megsúrnák, hogy abból egy csöpp vér szivárogjon ki. Gyakran megesik, hogy kötőhártyahuruttal járó egyéb ártatlan bajt tévesztenek össze a lépfenével; ilyenkor persze az állat sokszor meggyógyul, s ez után a szemínvaló eltávolítójának a dicsősége. *M. Kossa Gyula.*

Lövér. (Válasz egy kérdésre.) Ismeretes dolog, hogy Sopronban az egyik városrészt *Lőverek*-nek (több. nom.) hívják. A legrégibb adatok a mellett szólnak, hogy a név egykor *Lüér* > *Lévér > *Lövér* volt, tehát egyes számban.

Vö. 1228/1357: | Iuxta villam *Luer* (OkISz.) | 1265: Terra *Luer* (CSÁNKI III, 593) | 1273/90: Sagittarii nostri de willa *Lwer* (OkISz.) | 1277: Sagittarii (értsd: regis) de villa *Luer* (CSÁNKI i. h.) | 1304: Vicus *Luer* de suburbio Supruniensi. Civis de *Luer* (uo.) | 1380/1424: In medio ipsius ville nostre *Lwer* nuncupate (OkISz.) | 1380: Civis de *Lwer*. Villa nostra *Lwer* (CSÁNKI i. h.) | 1424: Civis de *Lwer* (uo.).

Milyen nyelven van ez a *Luer*, *Lwer*, s hogyan olvasandó? Minden bizonyíték a mellett szól, hogy magyarul van, s *Lüér*-nek, esetleg *Lüüér*-nek olvasandó.

A fentidézett adatok oklevelekből valók. Ez oklevelekből az derül ki, hogy *Lüüér* > *Lüér* eredetileg Soprontól különálló királyi falu volt, amelyet IV. László és részben már elődei, IV. Béla és V. István király, Sopron városához csatoltak (CSÁNKI III, 593). Az is kétségtelen az oklevelekből, hogy e faluban eredetileg a király 'sagittariusai, nyilasai' laktak (l. fentebb az idézeteket). Tudjuk már most, hogy a régi magyarban a királyi 'sagittariusokat' *lövők*-nek is, falujokat *Lövő*-nek is hívták.

Erre vö. 1255: Presentibus et astantibus sibi sagittariis dicti Domini Regis de villa *Luer* (OkISz.). CSÁNKI II, 80 szerint ez a *Lövő* Zala megyében Szántó és Rezi mellett feküdt.

Abban tehát kétség sem lehet, hogy a királyi 'sagittariusokat' a régi magyarban *lüüer* 'lövő'-knek és *lüéer* > *lüér* 'lövér'-eknek hívták. Abban sem lehet kétség, hogy mind a *lüüer* 'lövő' mind pedig a *lüér* 'lövér' az ó-magy. *lüünei > *lünei 'lőni' ige származékai. Az ige tőhangzójára vö. Gombocz, Történeti magyar hangtan. III. Alaktan 125; az -*ér* képzőre pedig vö. SZINNYEI, NyH.⁶ 86: *tündér*, *vezér*, *búvár*, *kopár*.

Egyébiránt más *Lövő* és *Lövér* helységek is vannak Magyarországon.

Így magában Sopron megyében van egy *Lövő* (CSÁNKI III, 618), amelynek németül *Schützzen*, horvátul *Levir* (LIPSZKY, Rep.), *Lévér* (l. az 1772. évi Lexicont) a neve. Ennek a *Lövő*-nek lakosai magyarok (1772. évi Lexicon és BALOGH PÁL, Népfajok 234). A mai sopronmegyei *Sérc*-et, melynek lakói németek (1772. évi Lexicon és BALOGH P., Népfajok 234), egykor szintén *Lövő*-nek hívták (1483: *Lewew* alias *Sycz* — CSÁNKI III, 618). A mai *Sérc* (CSÁNKI i. h.; máskép: *Sierc* — 1772. évi Lexicon; *Sirc* — LIPSZKY, Rep.) a hely német nevéből (vö. *Gschiess* — LIPSZKY, Rep.; *Schies* — 1772. évi Lexicon) való.

A többi *Lövő* és *Lövér* hn.-re vö.:

a) *Lövő* Borsod m. (LIPSZKY, Rep.) | *Lövő* és *Petri-Lövő* Sza-

boles m. (LIPSZKY, Rep.; CSÁNKI I, 519, 523) | *Lövő* Zala m. (LIPSZKY, Rep.; CSÁNKI III, 79) | *Lövő* Zala m. (CSÁNKI III, 80), ma nincs meg. | *Lövő*, németül *Schützen* Vas m. (LIPSZKY, Rep.; CSÁNKI II, 772).
 b) *Lövé* Maros-Torda m. (LIPSZKY, Rep.); régi adatokat 1228-ból CSÁNKI V, 719: *Luer*, *Lewer*, *Lwer* írott alakban; oláh neve *Lujerlu* (LIPSZKY, Rep.) o: *Lueriu* (MOLD.-TOG. Diet.).

A kifejtettek alapján kétségtelen, hogy Sopron suburbiumának, *Lüer*-nek, magyar a neve; e név a magyar *lőni* ige származéka. Mindez — mondom — kétségtelen, s mégis vannak emberek — s ilyenek a dologhoz értők közt is akadnak —, akik a soproni *Löverek* név magyar eredetében kételkednek. A soproni *Löverek*-et ugyanis németül *die Léwer*-nek (úriasan *die Loewer*-nek) hívják. A német név már egy 1390. évi német nyelvű levélben is előfordul.

Vö. 1390: utntter *den lebárn* gelegen (HAZI JENŐ, Sopron sz. kir. város története I. rész, I. köt. 301. sz.).

Van már most a kfném.-ben egy *léwer* (őfném. *hlēwāri*) szó, amelynek jelentése 'hügel' (LEXER, MhdWb.). Ez a szó, úgy látszik, mindenkor csak osztrák-bajor szó volt. GRIMM DWb. szerint a régibb osztrák-bajorban a *der leber* (alakv.: *lewer*) 'berg, hügel' jelentésű, s e szótár egy osztrák krónikából idéz egy helyet, mely arról szól, hogy Béla magyar király (nyilván IV. Béla) egyik csatáját a Morva folyó mentén magas dombról nézte.

Vö. „König Wela belaib enhalb der March und trat an ain leber und wollt davon den feinden des streites zu sehen.“

Idézi a szót mint osztrák-bajor szót SCHM. I², 1544 is. Szerinte:

„Der *Lewer* ältere Sprache Aufwurf, Hügel, hie und da noch als Nomen proprium... Mit *Lebern* (Grenzhügeln) werden (in Östereich) die Fluren eingefangen.“

FÖRSTEMAN ON. I, 1379 szintén mint osztrák-bajor helynevet idézi a VIII—XII. sz.-ből: *Lewir*, *Leware*, *Lewer*.

Nos, akik a soproni magyar *Löverek* név magyar eredetében kételkednek, azok a most idézett osztrák-német szóból származtatják mind az ó-magyar *Lüer* Sopron melletti falu nevét, mind pedig a mai *Löverek* elnevezést.

Nekem is az a nézetem, hogy a mai magy. *Löverek* a soproni ném. *die Léwer* (alakv.: *die Léber*, úriasan: *die Loewer*; több. nom.) mása. Van egysége is ennek a névnek. Ha a soproni német azt mondja: *er hat einen Léwer*, ez azt jelenti, hogy a m o n d o t t v á r o s r é s z b e n az illetőnek kertje, telke van. Ennek megfelelően Sopronban magyarul is mondják: *Van neki egy lövere*, azaz a jelzett városrészben kertje, telke, amelyre házat, villát építhet. A magy. *Löverek* név tehát tulajdonképpen a. m. 'kertek, telkek' a jelzett városrészben az ó-magyar *Lüer*-ben. A melyik soproninak másutt, nem az ó-magyar *Lüer*-ben van a kertje, annak nincsen *Léwer*-e, *Löwer*-e. A ném. *Léwer*, magy. *Löwer* tehát nem a k á r h o l f e k v ő kert, vagyis a név nem köznév, hanem tulajdonnév.

A mai magy. *Löverek*, *Löwer* az itt közölt alakban és használatban kétségtelenül a soproni ném. *Léwer* (alakv. *Loewer*) átvétele. Amilyen kétségtelen ez, ép olyan kétségtelen az is, hogy viszont a soproni ném. *Léwer* az ó-magy. *Lüer* > *Lüer* ~ *Lüer* ~ *Löer* átvétele, még pedig az ú. n. népetimológia útján. A Sopron melletti magy. *Lüer* falu tényleg a város közvetlen szomszéd-

ságában, de magasabban fekvő dombos helyen (hegyoldalon) terült el. Minthogy pedig az ó-osztrák-bajorban (s így az ó-soproni németben is) a 'magasabban elterülő helyet, dombot, kisebb hegyet' *léwer*-nek is hívták, s az osztrák-németben részben ma is hívják (a jelentésre vö. kfn. *lé*, ófn. *hleō* 'hügel, hochliegender freier platz', lat. *clivus* LEXER, MhdWb), a soproni németben népetimológiával *Léwer* (alakv. *Léber*, *Loewer*) lett az ó-magy. *Lüüér* > *Lüér* ~ *Léüér* > *Lövér* falunévből. Népetimológiával, mondom, mert ha a falu magyar neve nem az -*ér* képzős *Lüér*, hanem az -*ő* képzős *Lövő* lett volna, akkor e nevet a németek minden bizonnyal *Schützen* vagy *Gschiess*-re lefordították volna, amint ezt a sopronmegyei ó-magy. *Lövő*-vel és a vasmegyei magy. *Lövő*-vel tényleg megtették (l. fentebb *Sérc* és *Lövő* alatt). Így azonban népetimológiával *Léwer* lett, s ez a német név visszakerült a magyarba *Löverek* ~ *Löver* alakban. Az ó-magyar elnevezésnek megfelelő mai magyar alak helyesen *Lövér* volna (l. fentebb a marostordamegyei magy. *Lövér* nevet).

Kesztölc. HORGER ANTAL: MNy. XXII, 43 azt igyekszik bizonyítani, hogy az 1055. évi tihanyi oklevélben ránk maradt *castelic* ~ *kasztelic* névből a magyarban keletkezett *Kesztölc* név. A kérdésre függetlenül attól, hogy *Kesztölc* és *castelic* ~ *kasztelic* földrajzilag azonos-e, tisztán nyelvi alapon felel. A fejlődést úgy képzelem, hogy a *Kasztélic* névből — így olvassa a tihanyi oklevél adatát — *Kasztélicon, *Kasztélicig, *kasztélici ragos-képzős alakokban a *c* előtti *i* szabályosan kiesett, az így keletkezett *Kasztélicon, *Kasztélicig, *kasztélici alakokból elvonódhatott egy új *Kasztélc alanyeset, s ez a régi *Kasztélic alanyesetet kiszoríthatta. A magashangúságról külön nem szól HORGER, de ez nem is fontos, mert akár a *Kasztélic*-ből, akár pedig a *Kasztélic-ből a magyarban válhatott magashangú alak.

HORGER fejtegetésére az a megjegyzésem, hogy *Kesztölc* nevünk így is keletkezhetett. De vajjon a valóságban csakugyan így keletkezett-e? Azok az adatok, amelyek erre a névre okleveleinkben találhatóak, HORGER fejtegetését nem erősítik meg. *Kesztölc* nevű helyünk ma egy van, és pedig Esztergom megyében (régebben Pest megyéhez tartozott; l. CSÁNKI I, 14). Régen Tolna megyében, Szekszárd táján is volt ilyen nevű helyünk. E hely a Salamon király és Géza herceg közti harcokban is szerepet játszott, mert Salamon a KépKr. szerint *Kesztölc*-nél szállott táborba. A krónika ezt mondja:

„Cumque rex Salomon uenisset ad Zugzard, et castra metatus esset super locum *Kestelci*, uenit audire uesperas in monasterio sancti Saluatoris“ (FD. ed. M. FLOR. II, 179; PAULER, M. nemz. tört.² I, 122).

Ez a *Kestelci* nevű hely a XIII—XIV. sz.-ban többször előfordul (CSÁNKI III, 435), s nevének írott alakjai: *Kestelch*, *Kesztelch*, *Kezhewlcz*, *Keztelcz*, *Kezthelez*. CSÁNKI szerint „Bátaszék vidékén kereshetjük, ahol, e várostól ény. felé, Nána mellett egy ily nevű völgyet találunk“.

A legrégebb írott alak tehát *Kestelci*, és nem *castelic* ~ *kasztelic*.

Az esztergommegyei *Kesztölc* nevére (alakv. *Kesztölc*; mai lakói a Lex. 1773. és BALOGH, A népfajok 465 szerint róm. kath.

vallású tótok) szintén igen régi adataink vannak. Az 1075—1224. garamszentbenedeki apátsági oklevélben ezt találjuk:

„ultra danubium dedi XX uineas . . . necnon in *Kestelci* VII uineas“ (MonStrig. I, 55). A későbbi adatok: 1393: *Kesztucz*; 1439: *Kesztelecz* (CD. XI, 266); 1494: *Keszthelcz* (CSÁNKI I, 14).

A legrégebben feljegyzett alak tehát itt is *Kestelci*, és szintén nem *castelic* ~ *kastelic*.

Már most az a kérdés, vajjon *Kestelci*, amely a XI. századi eseményekkel kapcsolatban fordul elő, és XI—XII. sz.-i magyar nyelvi alaknak vehető, két vagy három szótagú alak-e. A kétszótagúság mellett azt lehetne felhozni, hogy a szövégi magyar *c* hangot *cý*-vel is írták (vö. ANONYM. *Miscoucy*, *Colgoucy*, *Scereducy*, *racy* — Nyr. XXXIII, 123, 306); tehát írhatták *cí*-vel is. A név e szerint *Kesztélc*, azaz kétszótagú volna. A mellett azonban, hogy a név háromszótagú, több és elfogadhatóbb érv hozható fel:

a) Minthogy a *Kestelci* adatok származhatnak a XI. sz.-ból, lehet az *-i* tővégi magánhangzó. Ezt támogathatná az, hogy egy 1226. évi oklevélben alakja *Keztelche* (KOVÁCS, Ind.).

b) Az olyan idegen eredetű nevek, amelyek mássalhangzó + *c*-re végződnek, más esetben is a tővégek korában a *c* után még egy betűvel (= hangzóval) vannak írva; vö. a zabori 1113. évi oklevél: „villa *Lucinci*“ adatát, ami esetleg azonos a pozsonymegyei *Lošonc*-cal (l. FEJÉRPATAKY, Kálmán kir. okl. 57, 67).

c) A szláv nyelvekben ilyen helynevek, mint *Kamenci* (egyese: *Kamenec*), *Gradci* (egyese: *Gradec*), *Dravci* > *Dravce*, *Glogovci* > *Glogovce* többször előfordulnak, s bennük az *i* egyik esetben a szláv egyes locativus, másokban a többes nominativus ragja.

Az ómagy. *Kesztelci*, későbbi *Kesztelc* ~ *Kesztölc* eredetét teljes bizonyossággal tehát nem tudom megállapítani, a kifejtettek alapján mégis azt hiszem, hogy a legrégebb magyar alak három szótagú, és benne az *i* tővégi magánhangzó, amely az átadó nyelvben egyes locativusi — többes nominativusi *i* rag lehetett.

Ezen okok alapján azt tartom, hogy *Kesztölc* nevünk, noha úgy is keletkezhetett, amint HORGER képzeli, a valóságban még sem úgy keletkezett, mert a történeti adatok más fejlődés mellett tanuskodnak.

Melich János.

Borcsol és Csertán. A kún nemzetségek nevei közül történeti szempontból legérdekesebb a *Borcsol* nemzetség neve, mivel pillanást enged vetni a nagy katasztrófának, a mongoldulásnak hatásaira. Megismétlődve látjuk a már sokszor, lezajlott folyamatot: régebbi változások kohójában alig kialakult, összekovácsolódott törzs szétzakad, egyik töredék nyugat felé menekül, a másik keleten marad, hogy aztán eltűnjék, alkotóelemévé válva egy új vagy legalább is újnevű etnikumnak.

A *Borcsol* név előfordulásai okleveleinkben a következők: 1266: Keyran Dominus de Cumanis de genere *Borchol* (GYÁRFÁS, A jászkúnok tört. II, 418); 1288: Keyran de genere *Borchovl* (i. m. II, 456; W. IX. 486; ПЕСТУ—ОРТВАЙ, Temesm. tört. IV, 6). Eredetét tekintve valószínűleg azonos a mongoldulás lezajlása után a Fekete-tenger mellékén élő kipcsek *Burđ-orylu* törzsszel, amelynek nevét MARQUART (Über d. Volkstum d. Komanen 157) DIMAŠQĪ († 1327) Cosmographiájából idézi.

Maga a *Burğ* név is, bár megfelel a török névadás lélektanának, ritka név. Föltehetjük, hogy a *Burğ-oğlu* v. *Burč-oğlu* (mert az arab írók természetesen ğ-vel írják át a č-t) törzs a khalkhamellelti esata után fölbomlott; egy töredéke Magyarországon telepedett meg, ahol, mint láttuk, 1266-ban említi először oklevél. A nagyobbik rész pedig Kipcsakban maradt, ahonnan később, DIMAŠQI i. h. szerint Chwārizmba telepítették. HAMMER (Gesch. d. Ich. I, 310) említi, hogy Mansūr mameluk szultán, aki 1279-ben lett Egyiptom ura, a kipcsak *Burğ-oğlu* törzsből származott.

A *Burğ-oğlu* jelentése a. m. 'Bors-fia'. Vö. CodCum. *burč* ~ kipcsaki *burč* (HOURSMA, Ein türk.-arab. Glossar) ~ čag. *burč* 'Pfeffer'.

Az *oğlu* 'fia' szóval összetett törzsnevekre DIMAŠQINÁL (i. h.) más példát is találunk: *Mingür-oğlu*. Személynevek második részeként is előfordul: osm. *Daldal-oğlu* (GIESE, Anatolische Lieder 62); *Tekeoğlu* (i. h. 70); *Qačar-oğlu* (i. h. 125).

Az urjanchaji dialektusban az *oğlu* összevontan szerepel személynevekben: *Pajan-öl* (RADLOFF, Proben IX, 40. KATANOV gyűjtése); *Kalbağ-öl* (i. h. 54); *Čokar-öl* (i. h. 121, 138). A nagyszentmiklósi kincs feliratában is találunk rá példát *Botaul Čoban* besenyő úr nevében (NÉMETH, Zur Kenntnis d. Petschenegen KCsA. I, 225; MNy. XVIII, 7).

Csertán egy másik kún nemzetség neve. Először mint személynevet látjuk 1341: Dominicus dictus *Chortan* de Peturd (PESTY-ORTVAY, Temesm. tört. IV, 70). A nemzetségnévvel 1347-ben találkozunk: Kumeheg capitaneus Comanorum generationis *Cherthan* (ZichyOkmt. II, 268—9); majd 1367-ben: Comanorum nostrorum generationis *Chertan* (GYÁRFÁS III, 503). Talán idetartozik egy korai 1230. helynév is: villa *Chorthon* (W. I, 278). Családnévben fennmaradt; pl. Zala megyében él *Csertán* család (KEMPELEN, Magy. nemes családok II, 114 és PAIS DEZSŐ szóbeli közlése).

Eredetét tekintve a *Csertán* név a magy. *csuka* szó török megfelelőjére vezethető vissza, vagyis török személyneveink ugyanazon csoportjába tartozik, amelyikbe pl. *Chabak* < tör. *čabak* (NyK. XLVI, 126). Az egész törökségben elterjedt szó: koib. sag *sortan* ~ alt. tel. leb. tuba. kking. *čortan* ~ šor. kač. kiring. *šortan* ~ kas. *čurtan* 'der Hecht' ~ osm. *čortan* 'der Aal' ~ karačai *surtan*, *čurtan* 'csuka' (PRÖHLE: KSz. V, 263) ~ kumük *čortan balyk* 'csuka' (NÉMETH: KSz. XII, 108). Ami már most a *čortan* > *csertán* vokalizmusát illeti, vö. 1211, 1214: *Boxa* (OkSz.) > *Baksa*; *gyártá* > *gyertya* (GOMBOCZ, Bulg.-türk. Lw. 143).

Mint török személynevet RADLOFF népköltési gyűjteményében látjuk: kiring. *Sortan Bai* (III, 43). Származéka előfordul helynévben: *Ingsäs Tsortanly* a tara-tatórok aulja (RADLOFF, Aus Sibirien I, 246).

A *Csertán* nemzetséghez talán van valami köze — s neve épen a *Csertán* fordítása — annak a „Paulus dictus *Chuka*, capitaneus Comanorum“-nak, akit GYÁRFÁS 1384- és 1385-ből említ (III, 507, 508).

Rásonyi Nagy László.

Susárló. MNy. XIII, 119, 208; XXII, 44 olyan adatokat közöl, amelyek a *susárló* szó újabbkori használatát igazolják. Mi pedig annak régiségét és egyszersmind eredetét óhajtjuk itt megvilágítani.

A *susárló* am. 'susurro; ohrenbläser' (*KARBibl.,¹ *MA., *PPB.)

¹ *gal jelzett adatainkat a NySz. után idézzük!

igenévi származék a *susárol* am. 'susurro' (*MA.) 'leise reden, brummen' (*PPB.) igéből. Az igének átvitt értelmű használatára példa SZKHÁROSI HORVÁT A.-nál: „Mind ez világot özszeháborítád, Az nagy urakat te özszesúsárlád, | Az nagy hamisságra őket felindítád.“ (RMKT. II, 195) A *susárlónak* a Tsz.-ban közölt erdővidéki 'varázsló' jelentése úgy fejlődhetett ki, hogy a varázsló ráolvasásának a *susogás*, *suttogás* volt az előadásmódja. A *susárol* < *susárl*nak van *susárlás* származéka is: „az gonosz irégyeknek *susárlási*“ (*MATanElőb. Vö. még Nagybánya város 1583. kör. jegyzők. Nyr. XIV, 461 és NySz.). A *susárol* igeen kívül feltűnik *susárkodik* ige is: „A ti ellenünk *susárkódó* informatiókból lett“, még pedig ezen példa közelében: „Nagyon vádol *susárló* Mátyás“ (*PösGBot. 16—7).

Az *-l* és *-kod* igeképzők leválasztása után marad *susár-*. Ez továbbképzés a hangutánzó *sus-*tőből. A *sus-* az alapszava a *susog* igeek is, amely szintén felvesz olyanféle képes értelmet (*HELT Krón., *HELT Háló, *ORCZY), aminőt a *susárol*nál láttunk. A *susog* (és mellette a *suttog*) rokonságban áll a *süg* (*suhog*?) igevel, amelynél ugyancsak találunk példákat a jelentésfejlődés fentjelzett irányaira (NySz.).

De mi az az *-ár*, amellyel a *sus-* hangutánzóból a *susár* képződik? TMNy. 421 szerint: *susárol* am. *susog* vö. *sugarló* am. *sugalló*, s a *szivárog*, *szivárvány*-beli *-r*, illetőleg *-ár* deverbális ige-képzővel alakult. Ebben az észrevételben van ugyan igazság, azonban több kérdést megoldatlanul, sőt felvetetlenül hagy.

Elsősorban a *sugarl*: *sugarló*, *sugorlás* ~ *sugarlás* (am. 'rágalom, hazugság' is! NySz.) alakulása aligha magyarázható helyesen a *sugár* am. 1. 'faág', 2. 'nap-sugár' számbavétele nélkül. TMNy. 499 szerint a *sugár* ~ *sudár* névszóban az *-ár* deverbális névszóképző, mely a *süg* igehez járul (mint *sikár*: *sik-*, *kopár*: *kop-*, *búvár*: *búv-*). MÉSZÖLY: MNy. X, 162 a *sugár*: *süg* viszonyát szintén a *búvár*: *búv-*, *folyár*: *foly-* viszonyával veti össze, vagyis az *-ár*-t ő is deverbális névszóképzőnek fogja fel. Azonban a *sugar*-igetű és a *sugár* névszó nem tartoznak-e valamiképpen közvetlenebbül össze, mint amennyire eddig mertük gondolni?

MNy. XI, 359 a *fitul*, *finta* szócsalád tárgyalásánál rámutattam, hogy a *fit* ~ *fint*- és még néhány más tőnek *-r* képzős származéka: *fitor* ~ *fintor*, *hunyor*, *szotyor*, *potyor*, *vigyor*, *vicsor*, *csukor* ~ *csokor*, *csupor* ige meg névszó egyaránt lehet. Azután MNy. XIV, 69 a *Sukoró* és *Homorog* hn.-ek magyarázatával kapcsolatban megint jeleztem, hogy az *-r*-es továbbképzések egész sorozata jelentkezik mint gyakorító ige és mint névszó. Hogy az *-r* képzős alak eredetileg igenévszóként szerepelt-e, vagy pedig ige volt-e, és csak később — már a mi adatainkkal hozzáférhető korban — csapott-e fel névszónak (fő- és melléknévnek), részben elvonnás útján: erre nem mertem határozott véleményt mondani. Akkor mégis valószínűbbnek pedzettem az utóbbi lehetőséget. Most azonban azt gondolom, hogy a *fit* ~ *fint*-féle tövek eredetileg igenévszók voltak, és mint ilyenek ugyanazt az *-r* képzőt vehették fel csakhogy kettős, t. i. kicsinyítő meg gyakorító funkcióban.¹ Ter

¹ Az *-r*-re mint kicsinyítő képzőre nézve vö. GOMBÓCZ, *Sömör*. MNy. XX, 60—1. PAIS, *Hunor*: *hún*. MNy. XVII, 162 és *Avár*. MNy. XXI, 201.

mészetezen így felfogva a *fitor* ~ *fintor*, az *-r* képzős származék, épen úgy igenévszó, mint a *fit* ~ *fint* tő.

Ami az *-r* képzős alakulatokra áll, ugyanaz áll az *-ár*, *-ér* képzősekre is, hiszen az *-ár*, *-ér* nyilván csak az *-ar*, *-er* forma elváltozása. Ennélfogva a *sugár* névszó és a *sugarl* ige-beli *sugar* alkotó elemeikre és alakulásukra nézve teljesen azonosak: mindkettő a hangutánzó *súg* igenévszónak egyazon *r*-rel képezett származéka, csupán a funkciójuk volt eltérő: a névszó szerepében kicsinyítő, az igéében gyakorító.

A hangutánzó *sus*-igenévszónak *-r* képzős származéka, *susár*, ugyancsak kicsinyítő és gyakorító értelmű igenévszó; tehát belőle *susárl* éppen úgy lehet denominális, mint deverbális származék.

A *susárl*óval kapcsolatban még egy szónak a magyarázatát megadhatjuk. A Buda Halála III. énekében fordul elő ez:

Atyafivér vízzé, sőt epe méreggé
Hogy változik által, ezt látom örökké;
Ez vagyon áruló, *sese-susa* szóktól:
Őrizd magadat te a fülbesugóktól

mondja Detre Etelének (ARANY J. ÖM. III, 30).

A *sese-susa* ikerszónak a jelentése tehát ugyanaz, mint átvitt értelemben a *susárló*. Az utótag: *susa* szintén a hangutánzó *sus*-igenévszóból alakult, még pedig a kicsinyítő vagy igenévképző *-a-val* (vö. *fitá* ~ *finta*, *kajla*, *csapa*, *hulla* stb.).

Sulyom. A *trapa natans* vízi növény magyar neve. *MA-ben am. 'tribulus aquaticus, nux aquatica lacustris, castanea aquatica'; *PPB-ban am. 'stachelnuss'; KirBesz: 'erdapfel; trufe'. Okleveles adatok: ? 1319/1342: lacum *Sulmushordoka* ~ ? 1339: lacum *Sulmushorka*; 1336: locum *Sulyomusfew*; 1369: piscinis... *Sulumus*; 1386: piscinas... *Swlywmus*, *Swlywmuspalya*, *Kys-swlymus*; 1408: *Sulmosthow* (OklSz.). Hadieszköz neve is: 1554: *Ferrea instar nucum aquaticarum vigo sulyom* (OklSz.); v a *s-sulyom* am. 'murex, tribulus' (NySz.). A MTsz. felsőtiszavidéki adatai szerint *sulyom* a 'vízi dió, vízi gesztenye'; ellenben a dunántúli adatokban *suly*, *súly*, *suj*, *súj* áll.

A kétféle alak úgy függ össze, hogy a *sulyom* a *suly*nak *-m* kicsinyítő képzővel való megtoldása. Ezt az *-m* képzőt mutatja *vér-m-es*, *gyer-m-ek*, *iz-m-os* (Gombocz: MNy. I, 167—8; MELICH: MNy. XXI, 126—7).

Susa, suska. A MTsz.-ban van *susa* am. 1. 'gubacs'; 2. 'sulyom'. Nyr. IX, 73 egy XVIII. századi szakácskönyvből a *susa* ételnevet közli, amelyet a NySz. kérdőjellel vesz fel. A MTsz.-beli *susa* am. 'sulyom' azonban megfejtí, hogy miképpen szerepelhetett a XVIII. századi szakácskönyvben a *susa* mint ételnév. T. i. a folyó- és állóvizekben termő ú. n. *c s e m e g e s u l y o m n a k* keményhéjú, de lisztes magja vízben megfőzve eledelül szolgál.

Összetartozik a *susa* szóval *suska* ~ *siska* am. 'gubacs' (MTsz.), még pedig főképen a kocsányos tölgy termésén keletkező ágasbogas, kusza kiforrás. A MTsz., NySz. és OklSz. egész csomó adatot közölnek még a *siska* és *suska* szavakra, de több címző alá különítik el azokat. Azt hiszem, bővebb tárgyismeret mellett körültekintő jelentéstani vizsgálattal megállapíthatnók, hogy, ha nem is az összes esetekben, legalább azok nagy részében tulajdonképen

ugyanazzal a szóval állunk szemben. Pl. a RADVÁNSZKY-féle Szakács-könyvben (207) találjuk: „Sulyom fánk. Ezt a hé vajban mártsad bele, olyan formán nő mint az sulyom”; s ezzel rögtön világossá válik előttünk, hogy a 'sulyom' vagy 'gubacs' jelentésű *siska* hogyan lehet fánknak meg gombónak is a neve (l. MTsz. 4. *Siska*). Pais Dezső.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

I.

Walter O. Streng, *Sanain merkityksen muuttuminen.* (A szavak jelentésének változása.) Porvoo, Werner Söderström, 1925. 8° 159 l.

A finn nyelvészetben ritka az összefoglaló, elméleti munka, és a jelentéstani még ritkább. Pedig ez volna a modern nyelvtudomány próbaköve a lélektan és a művelődéstörténet újabb eredményeinek feldolgozásában. WALTER STRENG — finn szempontból úttörő — munkája igen jól megállja helyét a legmodernebb jelentéstani irodalomban is. Elvi jelentőségű kérdésekben biztosan és önállóan ítél a legújabb felfogások felett. Könyve II. fejezetében ismerteti a régiebb és újabb irányok álláspontjait; WUNDT, DAUZAT (La vie du langage), BALLY, SPERBER mellett felsorakoznak az újabban erősen nekilendülő skandináv jelentéstani művelői: FALK, Betydningslaere (Kristiania, 1920.); WELLANDER, Studien zum Bedeutungswandel im Deutschen I. (Uppsala, Universitets Årsskrift, 1917.); NOREEN, Vårt Sprok V. Semologi, Betydelselära (Lund, 1904.).

A III. fejezet, amely a könyvnek kb. háromnegyed részét teszi, a jelentésváltozásokkal és ezek okaival foglalkozik. Két csoportra osztja azokat: külső és belső változásokra. (Ebben nagyjában egyezik a WUNDT-GOMBOCZ-féle felosztással.) A külső változások ismét két csoportra különíthetők: tárgyváltozásból és kölcsönzésből származó jelentésváltozásokra. Az előbbieknél a tárgy megváltozása magával hozza a tárgy nevéhez fűződő jelentés változását is, pl. *chauffeur* = eredetileg 'fűtő' > 'automobilvezető', *vilain* = eredetileg 'római villa lakója, falusi ember' > 'paraszt' (a magyarban ma is kétféle árnyalattal) > 'hitvány, méchant, infâme'. Az utóbbiak idegen szavak jelentésének átruházásai meglevő régi szavakra, pl. *ente* < *canard*, *kammer* < *parlament*, vagy idegen szavak mintájára alkotott új szavak, pl. ang. *horse power* > ném. *pferdekraft*. A mondatnyi tapadás jelenségét nem számítja a jelentésváltozás külső okai közé — ezek amúgy is meglehetősen heterogén természetűek, és kérdés, hogy lélektani-grammatikai osztályozással valóban egységbe foglalhatók-e —, hanem emotionális magyarázattal próbálja kideríteni, pl. a francia tagadó *pas* eredetét.

Hasonló emphatikus tagadások más nyelvekben is előfordulnak, pl. ném. *fünkchen*, svéd *smula*, finn *hitunen*, *hiukkanen*, *rahtu*, és érzés-hangsúlyos megkülönböztetésre vezethetők vissza, amely lassanként elhalványult, és a mondatbeli összefüggéstől megszokott tagadó jelentésnek ad helyet. (Vö. E. LERCH, Die halbe Negation im Französischen [Neuere Sprachen XXIX, 6—45]: „Die Verstärkung des *ne* durch *pas*, *point*, *mie*, *goutte*, *brin* usw. usw. ist jedenfalls im Affekt erfolgt, also vornehmlich beim Bestreiten einer Behauptung oder bei Zurückweisung einer Beschuldigung. — — —

Unter dem Antrieb des Affekts sucht der Sprechende einen möglichst anschaulichen Ausdruck zur Bezeichnung dieses Mindestmaßes, das auch statt durch Worte augenfällig durch mancherlei Gesten gekennzeichnet werden kann.“) Általában a szerző igen fontos szerepet juttat a szó érzelmi, hangulati tartalmának sokszor olyan jelentésváltozásoknál is, ahol nyilvánvaló a grammatikai-associatív kapcsolat. Pl. elmondja, hogy 6 és 8 éves gyermekei kedvenc játékszerük, a *potkuri* (= féllábbal lökhető koresolya) mintájára egyre-másra csináltak *-uri* végű szavakat: *posturi* (< postimerkki), *linkkuri* (< linkkuveitsi), *kilpuri* (< kilpa-auto, kilpahavonen), *Hilpuri* (< Hildur P. becéző neve). A gyerekek élénk fantáziája így valami kedves, intim vonással látta el a nekik tetsző tárgyakat, ill. személyeket — elliptikus asszociációval, egyszerűen formai analógia révén. Természetesen ezzel nem akarjuk tagadni az érzelmi benyomás kezdeményező hatását a jelentés kialakulására. Hogyan lehetne másként megmagyarázni azt pl., hogy miért kapta éppen a *kopf* szó (eredetileg *schale*) a 'fej' jelentést a *haupt* szóval szemben? Egy korábbi tanulmányában még azt vallja STRENG: „Man hat ja die Empfindung, als ob es nur verhältnismäßig wenige solche Arten von Bedeutungswandel und solche Vorstellungen gäbe, in denen man ohne weiteres geneigt wäre, einen Affekt vorauszusetzen.“ (Einige Bemerkungen zu der neuesten semasiologischen Forschung: Neuphil. Mitteilungen, 1924. 4—8. füz.) Mégis újabban olyan esetekben is emotionális túlzásra hivatkozik, ahol nyilvánvalólag grammatikai-associatív kapcsolat elsőbbségét kell föltételeznünk, pl. svéd *hemskt söt* (= rettenetes csinos) kétségkívül többnyire hiperbolikus használatban fordul elő, de nem jöhetett volna létre a hasonló *hemskt ful* (= rettenetes csúnya) kifejezés megléte nélkül és csak azután, mikor a konkrét tartalmát veszített *hemskt* jelző nyomósító határozó lett.

A szerző legnagyobb érdeme abban van, hogy ezeket a problémákat világosan, áttekinthetően tárgyalja, és a nyugati modern nyelveken kívül finnból és észtből vett példákon is bemutatja.

Weöres Gyula.

II.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Szerkeszti FÖRSTER AURÉL és KOSZÓ JÁNOS. XLIX. évf. (1925.) 6—10. füzet. Tartalmából kiemeljük: SZIDAROVSKY JÁNOS, A rejtett quantitás jelzése az újabb latin szótárakban (folytatás). — Ugyanőtöle: Az indogermán mellékmondatok kötőszavai. — HARSÁNYI ISTVÁN, Erasmus és Komjáthy. — MORAVCSIK GYULA, A Pantokrator-monostor alapítóleveléhez.

Erdélyi Irodalmi Szemle. Szerkeszti BORBÉLY ISTVÁN. II. évf. (1925. nov.—dec.) 9—10. szám. Tartalmából kiemeljük: STEUER JÁNOS, Székely nyelv és székely eredet. — BITAY ÁRPÁD, A XVII. századbeli erdélyi református püspökök ezen címéről: „orthodoxus oláhok püspöke“. — GYÖRGY LAJOS, Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája (5. közl.).

Katholikus Szemle. A Szent István-Társulat megbízásából szerkeszti MIHÁLYFI ÁKOS. Társszerkesztő: VÁRDAI BÉLA. 1926. II., 1926. III. füzet. Tartalmából kiemeljük: VÁRDAI BÉLA, Gárdonyi Géza hátrahagyott művei. — BALANYI GYÖRGY ismerteti Karácsonyi

J. „Szent Ferenc rendjének története Magyarországon“, —y —l meg Vorbuchner A. „Az erdélyi püspökség“ c. művét.

Kőrösi Csoma-Archivum. A Kőrösi Csoma-Társaság folyóirata. Szerkeszti NÉMETH GYULA. I. évfolyam 6. szám: A. v. LE COQ, Das Lī-Kitābi.

Népelet. (Az Ethnographia harmadik folyama.) Szerkeszti SOLYMOSSY SÁNDOR és MADARASSY LÁSZLÓ. III. (XXXVI.) évf. 7—12. sz. (1925. júl.—dec.). Tartalmából kiemeljük: BERZE NAGY JÁNOS, A Szent László pénzéről szóló monda népmesei kapcsolatai. — SOLYMOSSY SÁNDOR, A jávorfa-mese és a Midás-monda. — SZENDREY ZSIGMOND, Jókai, az etnográfus. — GULYÁS JÓZSEF, Jókai és a népdalok. — KISS LAJOS, A hódmezővásárhelyi ember „aprójószág“-a.

Pannonhalmi Szemle. Évnegyedes folyóirat a magyar katolikus kultúra és a bencés szellem szolgálatára. Főszerkesztő: Dr. STROMMER VIKTORIN. Felelős szerkesztő: Dr. KUHÁR FLÓRIS. Győr, 1926. I. évf. 1. füzet. Tartalmából kiemeljük: ZALÁN MENYHÉRT, Árpád-kori magyar vonatkozású kéziratok az osztrák kolostorok kézirat-táraiban. — RADÓ POLIKÁRP, A liturgia stílusa. — KLEMM ANTAL ismerteti Horger A. „A nyelvtudomány alapelvei“ c. művének második kiadását. — Az értékes folyóiratot a Pannonhalmi Szent Benedek-Rend adja ki.

Protestáns Szemle. Főszerkesztő: RAVASZ LÁSZLÓ. Felelős szerkesztő: ZSINKA FERENC. XXXV. évf. 3. szám. Tartalmából kiemeljük Bán Aladár „A finn nemzeti irodalom története“ c. művének ismeretétét TRÓCSÁNYI ZOLTÁNTÓL.

Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes. Dirigée par ZOLTÁN BARANYAI et ALEXANDRE ECKHARDT. III. évf. 1—2. sz. Tartalmából kiemeljük: ZOLTÁN GOMBOCZ, Ossètes et Iazyges. — VILMOS TOLNAI, Les origines du coche. — MANÓ KERTÉSZ, Les traces de la sorcellerie dans la langue hongroise. — IRÉN SEBESTYÉN-NÉMETH, Linguistique finno-ougriennes. — ISTVÁN LAJTI, La philologie classique en Hongrie.

Zeitschrift für Ortsnamenforschung. Herausgegeben von JOSEPH SCHNETZ. Band I. Heft 2. München, 1926. Tartalmából kiemeljük: P. SKOK, Brendisium und Verwandtes. — ERNST SCHWARZ, Walchen- und Parschalkennamen im alten Norikum. — CARLO BATTISTI, Die Erforschung der Ortsnamen in Oberetsch während der Jahre 1914—24.

KETTUNEN LAURI, Untersuchung über die Livische Sprache. I. Phonetische Einführung. Sprachproben. Mit einer Karte. Tartu, 1925. 8° VIII, 160.

LIGETI LUDWIG, Die Ahnentafel Attilas und die hunnischen Tau-hu-namen. (Különlenyomat az Asia major c. folyóirat, Lipese, 1925. évi folyamából.) A szerző kimutatja, hogy Attila családfája, amely krónikáinkban található, valamelyik magyar krónikás összeállítása a X—XIII. sz.-ban használt magyar tulajdonnevek alapján. Az értekezés tulajdonkép HIRTH hasonló tárgyú dolgozatára felelet.

WICHMANN YRJÖ, Sananselityksiä: 1. Kajava (Larus); 2. Koi (Tinea). (Különlenyomat a Virittäjä-ből.)

NYELVMŰVELÉS.

Budapesti nyelv. Budapest Magyarország fővárosa ugyan, de gondolkodásban és nyelvben nem a leghívebb képviselője magyarságunknak. Ellenkezőleg, azt kell mondanunk, sajnós, hogy a fővárosi nyelv a legkevésbé hű tükre az igazi tősgyökeres magyarságnak. Ezt a megfigyelést nem én teszem először, a panasz nem az én tollamból fakad első ízben. Már GÁRDONYI GÉZA *Szunyoghy miatyánkja* c. regényében (1916.) azért róttá volt meg tankönyveinket, hogy „a pesti magyar nyelvnek, annak a német-zsidó-magyar habarékknak a szavaiból” állanak (55. l.). HEGEDŰS LORÁNT pedig csak nemrégiben azt hangoztatta: „Első politikai kötelességünk az legyen, hogy irodalmi nyelvünket megtisztítsuk a pesti utca ráragadt sarától. A magyar nyelv megpiszkolása politikai vétség” (Budap. Hirl. 1920 nov. 7, 2. l.). Talán hozzájárulunk ehhez a tisztogató munkához, ha gondolkodóba ejtésül, az érdekeltek figyelmézetésére felsorolunk néhány idézetet, amelyek a magyar irodalmi nyelvnek újabbkori hanyatlását kirívó módon tanusítják.

Példáink főképp azt mutatják, hogy újabb íróink egy részének nincs egészséges magyar nyelvérzéke. Nem ismerik például némely fogalomnak magyar kifejezését s helyette az illető német szónak szó szerinti fordítását használják, mint pl.: Kockás csinált nyak-kendő *feküdt* a nyakában (Az Est 1918 jan. 6, 6. l., Szép Ernő rajzában; helyesen: volt). Szemük [kalauznőké] édesen jön az ember szemébe (uo. jan. 4, 4. l.; a magyar más igével, más fordulattal mondja ezt a gondolatot). Ez szemtelenség, *tartsa* a száját (Budap. Hirl. 1920 szept. 21, 2. l.; hely.: fogja be a sz.). Ibsen Vadkaesájának fordításában (Gerő Attilától, 10. l.) Hjalmarnak e mondására: „Mondhatom, hogy nincs műveltség híján” György így szól: Bizonyára *nem* (magyarán csak azt mondhatjuk ezen a helyen: bizonyára nincs).

Gyakran találkozunk olyan mondásokkal, amelyekben a magyar szó nem talál az illető gondolatra, ami azt mutatja, hogy íróink nincsenek biztos tudatában szavaink igazi jelentésének. Pl. A király nézte a tiszta új aranyakat, a melyek mindegyikén az ő sas-orru ábrázata volt *kípréselve* (Az Est 1918 jan. 3, 4. l. Bródy Sándor rajzában, h.: kiverve). Kilopódkodott éjjel a temetőbe és egy koporsó *hiján* el nem temetett . . . ismeretlent egyszerűen megvizsgált (uo., h.: hiányában). Magam ajánlottam nekik [egy elvált nőről és új imádójáról van szó], hogy *házasodjanak meg* (Modern Könyvtár 82 : 62, Pásztor Árpád művében; a hibáztatott kifejezés azt jelentené, hogy a nő és imádója külön-külön kössenek házasságot, holott az író azt akarta mondani, hogy keljenek egybe). De talán egy újabb írónál sem találni e tekintetben annyi kirívó helyet, mint Szomory Dezsőnél, akit igazi magyar ember alig bír olvasni. Ine csak két ilyen idézet: *Beütlegelve* [ki érti ezt?] és kéjekben *martírizálva* [nagyképpel használt idegen szó], a maga fekete sorsát cipelte e *bevégzett* sors után (Az Est 1918 jún. 23, 6. l., egy némberről van mondva, de ember legyen, aki megérti). A fátylát felvetve, kissé *avult* arca feléje *szegeződött*, fehéren e magányban s azzal a maró nézéssel, *a mi utoljára van*. Az ember megnőtt így *talpon*, esizmásan . . . s azzal a hősi kuesmával a ején, a melyből egy varjutoll *tüzött elő* . . . fölesapott bajusza

hetykén *szögelt* [!] vörös borokba *mártott* nagy szája körül (Az Estben uo.).

Sokszor a szónak az alakját nem tudják ezek az újmagyar írók, mint pl.: Egész lobogó és *kipeckélt* alakjáról ragyogó gög ... áradt (Szomory D.: Az isteni kert³ 106). A frakk ott volt *kipeckélve* a falon (uo. 108). A többi *kipeckélt* ruhadarabok között (uo.; ezt az igét mi ómagyarok *peckel*-nek szoktuk mondani) ... felelte a boltos azzal a perfid bizalmaskodással, amit alázatos és letört *klientáléja* [!] elnézett neki (uo. 111, értsd: vevője; fél-művelt emberek szokták az idegen szókat így kiforgatni, tudatlanságból). Ön *vadászik* engem, mint egy fox terrier egy rókát (uo. 195, megjegyzésre méltó, hogy mindezek a szóalakok a könyvnek 3-dik kiadásából valók). Hát *harapófoggal* [!] huzzam ki a szavakat belőled? (Modern Könyvt. 93 : 19). Muszka magyar egymást ne *vesztse* [!] hiába (Gács Demeter versében, Borsszem Jankó 1917 aug. 19, 10. l., a. m. ne pusztítsa). Nincs ily isteni edény a széles világon, *lenné légyen* [!] onyxból vagy jáspisból (Mod. Könyvt. 93 : 34). Hogy vagyok kiesim? Bizony, mind álmosabb közönyöm, sandább *búvom* (Nyugat 1917. 162. l., Tersánszky Józsi Jenő versében, amelynek az aláírása is bántólag hat, mert íróink nem szoktak eddig az olvasó előtt a becéző név pongyolájában megjelenni; a versbeli szóalak azt akarja mondani: búm, bánatom). Helyed árva zúg csak, méla *sút* (uo. 178. l., a. m. sut, de hát a rím reá: *gyúrt*). Mindjárt megírom a *recepiszt* (Mod. Könyvt. 82 : 21, Pásztor Árpád művében). [Az orvos] felkel és átnyújtja a *recept* a hét-köznapi neve). *Ki* nem *állom* a cigányokat, semmi szép sincs rajtuk (uo. 25; a nemtetszést, ellenszenvet ennek az igének hatóalakjával szoktuk mondani: ki nem állhatom; ellenben: a műtétet nem állom ki stb.)

Azzal a ferdeséggel is találkozunk nem egyszer, hogy új íróink, mindenáron magyaroskodni akarva, esetenül ható szóalakokat gyártnak. Pl. Mindig kell, hogy legyen a mivel *mulatkorásznak* (Gerő Attila, Ibsen Vadkacsájának fordításában 52. l.). Brioni szigetén *őszöltem* egyszer (Szép Ernőnél, Az Est 1918 jún. 9, 5. l., a. m. ott töltötte az ősz t. ott tartózkodott ősszel). Stb. stb.

Zolnai Gyula.

Magyartalanságok a kereskedelmi levelezésben. A magyar kereskedelem hosszú ideig idegenek, főleg pedig németek kezében volt. Még a múlt században is a városok polgársága javarészt német; tehát német a polgárság zöme: a kereskedő és az iparos is. Mikor a kereskedelem kezdett magyarosodni, szükségét érezték a magyar levelezésnek. Kényelmi okokból azonban nem keresték a régi magyar kifejezéseket, hanem jól-rosszul lefordították a német műkifejezéseket magyarra. Minthogy pedig nem nyelvészek, hanem a nyelvtudománnyal nem foglalkozó kereskedők voltak a fordítók, nagyon sok magyartalanság, főleg germanizmus került a magyar kereskedelmi nyelvbe, és virágzik még ma is. Ezek közül kívánom a kirívóbbakat csoportba kötni.

Sokszor olvassuk, hogy valamelyik bank ennyi meg ennyi kamatot *térít*, sőt *megtérít*. Pedig a misszionárius *megtéríti* a szercesent, a kár, a kiadás, a költség is *megtérül* néha, de a kamatot

legföljebb számítani, kérni, adni, fizetni, esetleg a számla javára vagy terhére írni lehet.

„A melléklet tévedésből sokszor *visszamarad*.” Ez szolgál fordítása a német *zurückgeblieben*-nek. Magyarul *marad, megmarad, lemarad, itt marad*.

Gyönyörű virágszál az *összjövedelem*, az *összhaszon*, az *össztisztviselők* és a többi *össz*. Ennek a szerencsétlen *össz*-nek tulajdonképpen semmi értelme sincs, az *összes* szónak a jogosulatlan csonkja. Mert a magyarnak x korona az *egész* jövedelme, az *egész* haszon x korona volt, *minden* pénze elveszett és *valamennyi* tisztviselője kiváló. A lehetetlen *össz*, azt hiszem, a *Gesamtmtonarchie*-ből ered. A *Gesamtmtonarchie*-t mondták *összbirodalomnak*. Már pedig, ha a birodalom lehetett *össz*, miért ne legyen a tisztviselő is *össz*, no meg a haszon is, a jövedelem is, sőt a hajszálak is. Milyen jól hangzik ez magyarul: Kihulltak *összhajszálaim*; vagy még szebben: *összhajjaim*.

Kelendő holmi a kereskedelmi magyarságban a többes szám. Nem fér az „intellectuel” koponyába, hogy a magyar nem szereti a többes számot, még azt is egyes számban mondja, amiből kettő vagy sok van, és a magyarban a kettőnek a fele néha nem egy, hanem csak fél. Akinek csak *egy lába, egy keze, egy szeme* van, azt a magyar *féllábú, félkezű és félszemű* embernek mondja. A magyarnak fáj a *lába*, rossz a *foga*, gyenge a *szeme*, de nem hullnak a *hajai*. Íme ezért is hibás az *össztisztviselő-k*. A *kamat* gyűjtőnév; tehát sohasem *kamatok*.

Mióta a germán *abbauol*, mi is *leépítünk*. Azelőtt *apasztottuk* a tisztviselők számát, *csökkentettük* a kiadást, de építeni csak építettünk, néha fölépítettünk, de *le* nem *építettünk* soha, mert az építésben már benne van a gyarapodás, a szaporodás, a növekedés, de nem jelenti a bontást, pusztítást, csökkentést.

Egyike a legszebb kereskedelmi műkifejezéseknek a *miatt*. A német *für* képtelen fordítása. Sűrűn olvashatjuk, hogy Magyar Mihály *miatt* x K-t írtak fölötte becses számlánk javára. Magyarul: Magyar Mihály *megbízásából* vagy *nevében*, Német Péter *helyett* vagy Német Péter *részéről*; sőt Magyar Mihály *megbízásából* Német Péter *nevében* vagy *helyett* vagy *részéről*.

Látom az egyik szabályzatban, hogy „erre nézve a 10. §. tartalmaz *intézkedést*”. A kereskedelmi levelezésnek szabatosnak és főleg rövidnek kellene lennie. Hát akkor minek az egy szál ige helyett ige is, tárgy is? Helyesen: a 10. §. *intézkedik*. Ilyen részszál a *lefizetést fogjuk eszközölni*. Itt még az a hiba is megvan, hogy *fogjuk*. A magyar a jövő idő helyett legtöbbször a jelent használja. Tehát ez a mondat: „Az 5 milliónak a lefizetését a Nemzeti Banknál holnap *fogjuk eszközölni*” helyesen: „5 millió koronát holnap *fizetünk* le a Nemzeti Banknál” vagy „*fizetünk* a banknak”. Fiatal hivatalnok koromban egyszer ezt írtam: „500 frtot holnap utalunk át a Kereskedelmi Banknak.” A direktorom visszaadta a levelet azzal, hogy igazítsam ki: „Az 500 frtos átutalást holnap *fogjuk eszközölni*.” Azt kérdeztem tőle: „Igazgató úr ebédel vagy ebédévést eszközöl?” Nem felelt, bosszúsan lecsapta a telefonkagylót, de nem avatkozott többet a dologba.

Nagy vita volt azon is, hogy *föltételek alatt* vagy *föltételek*

mellett. A vitát egy nyelvész professzor döntötte el, azt írván: „Aki azt mondja: *föltételek alatt*, az sült germán, aki pedig a *föltételek mellett* kardoskodik, az hottentotta, mert a magyar *föltételekkel köt üzletet*.”

Sűrűn írják, hogy készpénzfizetés *ellenében* = *gegen Bargeld*. A magyar ember készpénzért ad, vesz; nem három napi munka *ellenében*, hanem három napi *kapálásért* kapja a napszámot stb. Nem elismervény vagy nyugtatóvány (és nem nyugta) *ellenében* veszi át a pénzt, hanem *elismervényre* vagy *nyugtatóványra* fizet, vagy adja át a holmit.

Egyik rendeletben olvasom: „Minden jóváírás, bármi is *képezze annak* alapját.” Először, mi is az a *képez*? A magyarban annyi körülbelül, mint *teremt, alkot*, — lásd képzőművészet. Másodszor, minek ebben a mondatban az *annak* (a német *dessen*)? A mondat helyesen így szólna: „Minden jóváírás, bármi is az alapja.” A *képez* szót teljesen ki kellene küszöbölni a kereskedelmi levelezésből és az *annak*-ot is. A magyar közmondás, tehát a klaszszikus magyar, nem azt mondja: „Nézd meg az anyját, és vedd el *annak* a lányát!”; nem mondja, hogy fölvette a követ és eldobta *azt* stb. stb. Száz és száz példával lehetne bizonyítani a sok *abba, annak, ahhoz* stb. helytelenségét.

Ugyanabban a rendeletben az is benne van, hogy az *intézetek és azok* fiókjai. Bizony ez lehetetlen stílus, mert magyarul az *intézetek és fiókjaik*. Az *apák és fiaik, az apa és fia*, de nem az *apa és annak fia*.

Egyik fő csemegéje üzleti nyelvünknek a *fölfektet* és *lefektet*. A panaszkönyv a pénztárban van *fölfektetve*, a pénztár új pénztárkönyvet *fektet föl*, az elvek pedig az alapszabályokban vannak *lefektetve*. Mi lenne, ha a panaszkönyv egyszerre *lefeküdnék*, az elvek pedig hirtelen *felülnének*?

Magyarul nem mondjuk, hogy kifizettük *úgy* a tőkét, *mint* a kamatot, mert az *úgy... mint* hasonlítás. *Úgy* iszik, *mint* a kefe-kötő. Azt mondjuk: Kifizettük *mind* a tőkét, *mind* a kamatot; vagy: Kifizettük a *tőkét kamatostól*.

Nagyon szokásos ez a mondat is: „Ha a pénz befolyik, *úgy* a papírokat postára tesszük.” A magyar közmondás szerint: „Ha jöttök, lesztek, ha hoztok, esztek” és nem: „Ha jöttök, *úgy* lesztek, ha hoztok, *úgy* esztek.”

Hasonló ehhez: „A papírokat itt tartjuk, míg a pénz beérkezik.” Addig jár a korszó a kútra, míg el *nem* törik. Tehát: „A papírok addig maradnak itt, míg a pénz be *nem* érkezik”.

Ime bokrétába kötöttem egynéhányat a sok-sok lópvirágból. Kívánatos volna, hogy a kereskedelmi levelezésből ezek és testvéreik már kipusztulnának. Olyan gazdag és olyan szép ez a mi édes anyanyelvünk, hogy nem szorulunk semmiféle germanizmusra, sem budapestizmusra. Csak némi figyelem, egy kis jóakarát, és megfisztíthatjuk kereskedelmi levelezésünket a — fájdalom — még mindig benne burjánzó gyomtól.

Weszeley Gyula.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A gróf Zichy-nemzetség zsélyi levéltárának magyar nyelvemlékei.

Főúri nemzetségeink levéltárai közül a leggazdagabbak egyike a Zichy grófoknak 1858-ban a veszprémmegyei Várpalotáról a szeniorátusi uradalom székhelyére, a nógrádmegyei Zsélyre átszállított sazóta az ottani kastély nyugati szárnyában őrzött levéltára. Gazdagságát mi sem mutatja jobban, mint hogy anyagából 1490-ig — Mátyás király haláláig — 11 kötetben 4500 darab oklevél jelent meg, mohácsi vész előtti, eredeti középkori okleveleinek száma pedig a közlésre nem érdemesített és ezután publikálendő darabokkal együtt bizvást meghaladja a 8000-et. E magas számnak megfelelően valamennyi főúri és nemesi családi levéltárunk közül mindezideig ebből ismerjük a legtöbb középkori, magyar nyelven írt oklevelet. Nem véletlen, hogy nagy részük női ágon, közvetítve, a Báthmonostori Töttös-örökség révén egy hatalmas tiszántúli család, a Kisvárdai Várdayak levéltárával jutott a Zichy-nemzetség birtokába. Közülök hármat Várday Miklós leányának, Annának férje, legelső magyar nyelvű okleveleink és missziliseink és missziliseink a legszorgalmasabbak egyike, a moldovai oláh eredetű Bélteki Drágffy Bertalan erdélyi vajda fia, János főasztalnok, majd tárnokmester, végül országbíró írt, ki az ország zászlaját tartva esett el Mohács mezején.¹

A még Várpalotán őrzött levéltárból DÖBRENTAI GÁBOR közölte a legtöbb magyar nyelvemléket: Ferus Ágoston és Fancsikai Nagy János borkimérésről szóló öt jegyzékét az 1515. évből (R. M. Nyelvemlékek II. b. 12—13. l.); Drágffy János „tharnak mester” adóslevelét Várday Ferenc erdélyi püspöktől fölvetett 900 (és nem 9, mert a római VIII-es felett C is van) frt. kölcsönösszegekről, 1520-ból (u. o. II. b. 30. l., néhány hibával); *Ráskay* Mihály, Zsigmond és István 1529. évi és Ruszkai Dobó Ferenc meg társai 1531. évi egyezkedő levelét (u. o. II. b. 22—23. és 27—28. l.).

Folyóiratunk II. évfolyamában KÜJÁNI GÁBOR közölte a zsélyi levéltárból Drágffy János két 1514. évi magyar nyelvű nyugtatványát Várday Ferenc erdélyi püspök számára (MNY. II (1906), 161—163).²

A levéltár két legérdekesebb magyar nyelvű emlékét GRÓF ZICHY ISTVÁN m. tud. akadémiai I. tag, igen tisztelt választmányi tagtársunk fedezte fel, s bocsátotta fényképüket lekötölező szíveséggel folyóiratunk rendelkezésére. Nemcsak a kettő közül becesebb, de koránál fogva valamennyi fentemlítettnél is hasonlíthatatlanul értékesebb Várday Aladárnak 1486. körül Visegrádon kelt levele bátyjához, Miklóshoz, melyet folyóiratunk múlt évi

¹ Drágffy János 1524. évi magyar nyelvű végrendeletét közli, és 1526. aug. 24.-én, illetve aug. 27.-én, a mohácsi táborban kelt magyar végrendeleteinek irodalmát felsorolja MÉSZÖLY GEDEON: MNY. 1917. XIII, 121—124. Az 1526. aug. 24.-inek egy változata XVIII. századi másolatban megvan a Tasnádszántói Becsky-családnak a Magy. Nemz. Múzeumban letéteményezett levéltárában is.

² Drágffy János többi magyar nyelvű iratát és levelét regisztrálja ZOLNAI GYULA, Nyelvemlékeink sorozata 81., 94., 101., 109., 117. sz. alatt. MNY. I, 116—119.

folyama „A legrégebb magyar misszilis levél“ címen hasonmásával együtt közölt (MNy. XXI, 114–120). Kormeghatározásunk helyességének igazolására pótlólag megemlítjük, hogy azóta előkerült a levéltárból Várday Aladárnak a gróf Zichy-család Okmánytárában kiadatlan, ugyanezak bátyjához, Miklóshoz intézett 1487. évi latin nyelvű levele, mely ugyanazon N. V. monogrammos gemmapecséttel van lezárva, mint keltezetlen magyar misszilis. Imént említett cikkünk pótlókéül közöltük a zsélyi levéltárnak korra nézve legfiatalabb nyelvemlékét, Somlyai Báthory István erdélyi vajdának 1533. évi magyar levelét sógorához, Várday Mihályhoz (u. o. 120).

A GRÓF ZICHY ISTVÁNTÓL felfedezett második, nemcsak nyelvi, de köztörténeti szempontból is felettébb érdekes nyelvemléket „Magyar felség-folyamodvány II. Lajos királyhoz 1524-ből“ címen közöltük MNy. XIX (1923), 126–130. Félív papirosra írt, Bécsben, 1524. nov. 16-án, „*zeredan zentlypolth napý wtan*“ keltezett, aláíratlan magyar nyelvű „kéremés“ ez II. Lajos királyhoz, hogy a Várday Ferenc halálával megüresedett erdélyi püspökséget az elhunyt öcsének, Mihálynak adományozza. Minden más közvetlen adat híján, csupán a „kéremés“ szövegéből is kikövetkeztettük, hogy a fogalmazványyszerű irat Ferdinánd főherceg vagy felesége, Anna hercegné asszony, II. Lajos testvérnéje nevében íródott, de kétségtelen, hogy nem a főhercegi kancelláriából kerül ki. „Nyilván Várday Mihály fogalmazta, írta vagy iratta oly célból, hogy akár emlékünket, akár annak tisztázatát vagy latin fordítását aláírassa Ferdinánddal, esetleg Anna hercegné asszonnyal“ (i. h. 129). Okoskodásunkat a MNy. következő, 1924. évi XX. évfolyamának 87–88. lapján DÖRÝ FERENC orsz. levélt. igazgató úr volt szíves igazolni, kiegészíteni s részben helyesbíteni. Emlékünket „felségfolyamodvány“ helyett teljes joggal „pártfogó-levélnek“ nevezte el, következtetésünk helyességét pedig Ferdinánd főhercegnek a zsélyi levéltárban őrzött, 1524. nov. 13-án Amstettenből keltezett, nővéréhez Máriához, II. Lajos király feleségéhez intézett, francia nyelvű levelével igazolta. E levélben Ferdinánd Várday Mihály ügyét a királyné pártfogásába ajánlja, s igéri, hogy eziránt ugyanakkor ír II. Lajos királynak is.¹

Nem tartja azonban hihetőnek Dörý azon vélekedésünket, hogy a magyar nyelvű fogalmazványt Várday Mihály írta vagy iratta volna oly célból, hogy tisztázatát vagy latin fordítását a főherceggel aláírassa. Inkább azt gyanítja, hogy Ferdinánd francia vagy német nyelvű ajánlólevelet írt II. Lajosnak, melyet, mivel Várday Mihály e nyelvet nem értette, valaki az ő részére magyarra fordított, tehát egykorú fordítással van dolgunk.

1925. decemberében GRÓF ZICHY ISTVÁN úr szíves engedelmével a zsélyi levéltárban kutatva megtaláltam a Várday Mihály ügye érdekében írt harmadik pártfogó-levelet, Anna főhercegnének Bécsben, 1524. nov. 15-én, Szt. Lipót napján kelt s II. Lajos feleségéhez, Mária királynéhoz intézett német nyelvű kérelmét. Szövege a következő:

Durchleuchtigiste khunigin was ich zu allen Zeýtten in Schwesterlicher lieb vnd trew Diennst vermag zuvor Freunt-

¹ A francia nyelvű levél évi datálásába sajtóhiba csúszott be: „ce XIII. de Novembre, anno XXIII.“ helyett „anno XXIIII“. olvasandó. MNy. i. h. 88. l.

liche hercznliebste Fraw vnd Swester als der bischoff zu Sibenburgen kurzlychen myt tod abgangen yst pyt ych e(uer). l(ieb). freuntlychen dye wolle, bey yrem lyeben heren vnd gemachel vnd auch fur sych selbest daran sein, sover¹ das selb pystumb in Sybenburgen noch nyt verhayssen war damit dasselb wailendt obgedachts pyschoffs prueder *mychel warday* vor andern verlychen vnd zugestelt oder wo es schon verlychen ware das er myt dem nachstledygen pystumb verseechen werde vnd euer lyeb wolle gedacht *warday* yn solychen von meynet wegen pefolhen haben das wyl ych vmb e(uer). l(ieb). wydervmb freuntlychen verdyenen als vmb meine freuntlyche herzenlyebste frauen vnd schwester Datum wyen an Sand leopoldts tag anno etc. ym **XXIIII.** yar.

E(uer). l(ieb).

freuntliche vnd ganz
getreue Schwester etc.

Anna etc.

Kívül címzés: (Du)rehleuchtigisten furstin einen frauen (khu)nigin zu Hungern etc. meiner herzenlyebsten Schwester etc. (Papiron, zárlátán veres viaszba nyomott pecsét helye.)

A Várday-család iratait tovább vizsgálva, arra is számos latin nyelvű, még kiadatlan oklevelet sikerült találnom, hogy ugyanezen időben a bécsi főhercegi udvarban a magyar király leánya, Anna főhercegné mellett Várday Ferenc és Mihály öccse, Imre teljesített szolgálatot, mit különben a Dörnytől közölt francia nyelvű levél is említ.² Ő járt tehát közben bátyja érdekében a főhercegi párnál, nyilván magyar nyelvű emlékünk is az ő írása. Fogalmazvány-e vagy fordítás, még ezek után sem tudjuk. Bár Anna főhercegné német levele egy nappal korábban kelt, mint nyelvemlékünk, gondolatmenete tömörebb szövegezésben ugyanaz, de nem Lajos királyhoz, hanem a királynéhoz van intézve. A magyar szöveg tehát bizonyára Ferdinánd főherceg ígért, egy nappal később kelt levelének nyers conceptusa vagy fordítása.

Egy új, a fentieknél nem kevésbé becses, művelődéstörténeti szempontból is kiváló érdekű nyelvemlékkel kívánjuk még igazolni a zsélyi levéltár kimeríthetetlen gazdagságát. Egy, a XVI. század elejéről való datálatlan, aláíratlan magyar levélfogalmazvány ez, melyben ismeretlen író egy tisztelendő úrnak, úgy tetszik, Várday Ferenc erdélyi püspöknek, tíz forintért zálogul kínálja bizonyos Czykó János alchimista könyvét, mely akkora szabású, mint a címzett pap Jézus Sirákja.³ Segítségével meg lehet lenni a rejtett kincset, egyéb bányász-sajdereknek való „konszt-dolgok” is vannak benne: minémű vízzel kell aranyat vízből vagy ezüstöt csinálni stb. Egy 17 leveles, ív nagyságú papírfüzet üres lapjára van írva a XVI. század elejére valló írással és magyar ortografiával. Maga a füzet valamivel korábbi, folyékony, XV. századvégi írással Mátyás király politikai leveleinek másolatát tartalmazza,

¹ Dr. PUKÁNSZKY BÉLA tisztelt barátom szerint *sofern*-nek értelmezendő.

² Elesett Mohácsnál 1526-ban (I. BRODARICS ISTVÁN, *Clades in campo Mohacz*, SAMBUCUS 1568. évi BONFINI-kiad. Appendixe 772. l.).

³ Jézus Sirach fának könyve, *Ecclesiasticus*, az ó-testamentum egyik könyve.

közülök kettő 1482. évvel van keltezve, a többi is az 1480-as évek-ből való.¹

A füzet 6^a lapjának alsó felén ezekétől eltérő, valamivel újabb irással, elkapkodott latin levélfogalmazvány kezdődik: Reverendissime domine, domine patrone gratiosissime. Post serviciorum etc. Folytatódik a 6^b l. felső negyedén. Ezután valószínűleg ugyanazon kéz gondosabb, magyar nyelvű írása következik:

Tyztelende wram, Emlkezewth wala . K. nekem || Egy dolog felewl. az hogy Reytheke keencz wona || egy helyen. Montham wala hogy woth nalam || olyan kewnyw Egy ladamba kyth El zektettek || wala. ym haala yfennek nagy nehezen | haza kerythewttem Mynd az ladakath. || az kewnywetys meg lelthem. czyko yanofe || wooth az kewnyw. akora zabaafw mynth || az kygyelmed yefus fyrakya . mely kenywbe || Banyaz faydereknekys nagy haznos dolog || wagyon, Es Egyeb konfth dolgok wannak benne. || Merth mynth kel aranyath wagy Ezyfthewth || ky walazthanj wyzzel. wagy Mynemew wyzzel || kel aranyath wyzbewl wagy Ezyfthet czynalnj || fok konfth dolog wagyon benne. Azwegebe kedyg || Mynth kelyen Reythet kenczeth meg lelny az wagyon || Byzony hogy En nem kefertewttem de Nylwan akinek || mwttatam azt mongya hogy Byzony dolog. Es ew la-||thoth benne, Es hogy meg leelyk wele. Ezt e kewnyweth || kygyelmed Byzonyal Nalam thalalya. fokadalom koron | Egy byzoth emberrel el wytethety. Tyz forynt zalagba || ky adom harom honapyg. Ez zereenth hogy az tyz forynth az feyebe legyene hogy || yraffak ky belewle, de wgy hogy a kj El wyzy hytire fogaggyon || hogy meg hozza nekem az kenyweth harom honap mwlwa. Es annak || fewletthe hytire fogaggyon hogy az meg talalth kenczbe hwzon Ewth . forynthoth kyld el nekem. ||²

Nem pár napos, de több heti kutatással lehetne csak megállapítani, hogy ezeken kívül hány magyar nyelvemléket rejteget még a három termet megtöltő, gazdag zsélyi levéltár. Nem egészen kezdő kutató létemre is ámulva láttam, hogy XVI. századi, 1533. utáni magyar leveleinek száma ezrekre rúg. XVI—XVII. századi magyar verses emlékeiről talán más alkalommal tehetek jelentést. Nagyszámú XV—XVI. századi birtokösszeírásaiból, jobbágy-lajstromaiból, latin nyelvű inventáriumaiából, registraimaiból és végrendeleteiből oklevélszótárunkat lehetne bőségesen gazdagítani.

Példaképpen csak a fentebb többször említett Várday Ferenc erdélyi püspök 1520—21. évi latin nyelvű számadáskönyvéből iktatunk ide néhány ritkább magyar szót és kifejezést:

Item pro *Thalpalas* rote vnus ad *Thaligas* necessarie dedi denarios X. — Item *Istrang* et funes pro ligatura currus domini Reverendissimi tempore discessus ad *Gyalw* emere feci den. XVIII. — Pro *Rwdwas*, quam feceram sacello siue *Boltha* . . . Item pro ligando *Recia kethkezhalo* dedi den. XX. — Item Eodem tempore

¹ Egynéhányának címe itt következik: Friderico (III.) Romanorum imperatori . . . Matthias rex . . . 1482. Ad Ferdinandum . . . Mátyás kir. Aragoniai Ferdinánd nápolyi királyhoz, Beatrix atyjához. A magyar ország-nagyk (III.) Frigyes császárhoz, Pozsony, 1482. Ad regem Ferdinandum . . . Ad eundem. A római egyház bíborosai Mátyáshoz, Mátyás válasza. Ad Cardinalem Aragonensem, Mátyás kir. rokonához Aragoniai János bíboroshoz (1482—85. közt esztergomi érsek). Ad Cardinalem Agriensem, Mátyás kir. Veronai Rangonius Gábor 1474—86. egri püspökhöz, 1477-től bíboroshoz. Ad archiepiscopum Salezpurgensem, Coloniensem stb. stb.

² Az y fölött mindenütt két pont van: ý!

pro Themone currus *Thar Zeker* nouiter facta In *Zazsebes* dedi den. XXV. — Item eadem die pro *hordofenek* Emptis ad necessitatem vasorum dedi florenum I. — Item Thome *Zekerwezethe*, qui cum ceteris ad Siluam ambulat pro Camisia dedi den. XII. — Item pro coco (coquo) Camisiam et *Elewkethe* feci Emere den. XXXVI. — Item Eadem die Magistro Gregorio carpentario pro *hayzas folyosso* Eundo ad chorum In capella Beate virg. Marie factum dedi den. XXXII. — Petro *Kethelwerew* de *Megyes* — hominibus duobus laborantibus in *Gath* piscine superioris ... Eadem die hominibus IIII in *Zwgo* piscine juxta desertam Ecclesiam laborantibus dedi den. XXXII. — Eadem die hominibus XVI, in vinea Sancti Michaelis pro *karozas* per denarios VIII computando dedi flor. I. den. XXVIII. — Eadem die hominibus XVI pro *haythas* Eiusdem vinee per den. IIII. propter pluvia dedi den. LXIII. — Item Eadem (die) hominibus XIII In vinea S. Michaelis pro *Gyomlalas* per den. VI. dedi den. LXXXIII. — Item eadem die in Nundinis de *Thywys* piper emere feci flor. I. den. VIII. — Item Eadem die Joanni presbitero *franczus* Capellano domini Regis ad Seruicium dedi flor. III. — Mindenesetre korjellemző elnevezés II. Lajos király udvari káplánjára.¹

Végül irodalomtörténeti vonatkozásként megemlítem még, hogy a legkorábban magyarul levelező Várday Aladár bátyjának Miklósnak fent emlegetett gyermekein, Drágffy Jánosné, Várday Annán, Ferenc püspökön, az erdélyi püspökséget posztuláló Mihályon és a pártfogó levelet magyarul fogalmazó Imrén kívül egy János nevű fia is volt, 1517-ben II. Lajos király udvarnoka, kinek felesége őt magyar nyelvemlékes kódexünk írójának, Ráskay Leának nyilván közeli rokona, esetleg nőtestvére, Ráskay Krisztina volt.²

Jakubovich Emil.

NÉPNYELV.

A szőlőtöke.

(Szolnok.)

— 4 rajzzal. —

DOMOKOS KÁLMÁN: Nyr. IX, 144 „Szőlőmívelés Debrecenben“ c. közleményében többek közt ezeket írja: *csap*: 'midőn a szőlőtökén a vesszőt egy arasznyira levágják'. A MTsz. a Nyr.-nek ezt a népnyelvi adatát szintén átveszi, de a MTsz. szerkesztője nagy tárgyismeretével a gyűjtő jelentésmagyarozatát mellőzi, és a *csap*-ot így magyarozza: 'termésre hagyott (egy arasznyira lemetszett) szőlővessző'. OLÁH GÁBOR „A debreceni nyelvjárás“ c. füzetében, amelyet az 1906. évben adott ki, figyelmet sem vetve a MTsz. jelentés-meghatározására, a *csap*-ot ép úgy magyarozza, mint a mikép magyarozta 20 esztendővel azelőtt a debreceni gyűjtő. Egyébként OLÁH GÁBOR DOMOKOS KÁLMÁN fent jelzett közleményét a maga egészében szóról-szóra átveszi.

Tárgyismeret nélkül gyűjteni a tájszókat hiábavaló, meddő, sőt káros munka, mert a helytelen vagy felületes jelentésmagyarozatok félrevezethetik nemcsak az író, közönséget, hanem hibás

¹ Az y fölött ebben szintén két pont van!

² NAGY IVÁN, Magyarország családai. XII, 57, 59.

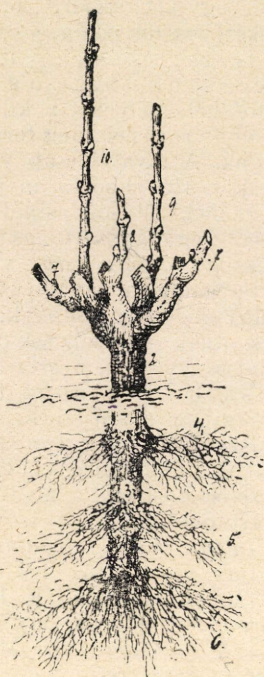
útra terelhetik a nyelvészt is. Helytelen és felületes meghatározás pl. mikor a gyűjtő az *acatolni* tájszót így magyarázza: 'a búzát hegyes vassal gyomlálni' (Nyr. VIII, 331); vagy mikor egy másik a *bolond kocsi*-t így ismerteti: 'vontató kocsi'; vagy mikor egy harmadik az *anyányi*-ra ráfogja, hogy: 'mondják jó nagyocsku szárnyasokról, különösen libákról' (Nyr. IX, 89); vagy amikor egy negyedik gyűjtő ilyen adatot szolgáltat: *nyáladzó*: 'csecsemőknél' (Nyr. VIII, 331) stb. — Az *acatolás*-ban nem az a lényeg, hogy a búzát hegyes vassal gyomlálják (lehet kézzel is gyomlálni). A gyűjtőnek ismernie kellett volna az *acat* (*aszat*) gyomnövényt, az *acatoló* szerszámot, amellyel a búzából az *acatot* kiszurkálják, tövestől kikapuztítják, s amelynek van: *nyele*, *köpüje* (a köpünek *szege*, ennek *lyuka*), *lapja*, *éle* (éppen csak *hegye* nincs). Az *acatoló*-t különben *mácsonyázó*-nak is nevezik az Alföldön. Általában a gyűjtőknek ismernie kellett volna az alföldi mezőgazdasági foglalkozásnak azt az egyik fontos műveletét is, amelynek *acatolás* a neve az alföldi földművelés terminológiájában. A *bolond kocsi*-nál sem az a fő, hogy vontatásra használják, hanem az, hogy a formája bolond annak a négykerekű szekérnek. Az *anyányi*-nál sem az a lényeg, hogy 'jó nagyocska', hanem az, hogy csaknem olyan nagy már, mint az anyja. A *nyáladzó*-t végül, igaz, használják 'csecsemőknél' is, de talán mégis azt volna jó először tudni, hogy mi az a *nyáladzó*.

A *csap*-pal szintén így vagyunk. T. i. a *csap*-nál nem az a lényeg, hogy a szőlőtőkéből kinőtt vesszőt egy arasznyira levágjuk. Van olyan *csap*, melyet nem a tőkéből kihajtott vesszéből metszünk; s lehet a *csap* fél-, bak- vagy másfél arasznyi is. Az a lényeg a *csap* értelmi meghatározásában, hogy termő vessző, amint a MTsz. is helyesen mondja. A *csap* mibenlétére vonatkozó megállapításaimat írásban és képekben mutatom be. De a *csap*-pal kapcsolatban természetesen ki kell terjeszkednem más egyébre is.

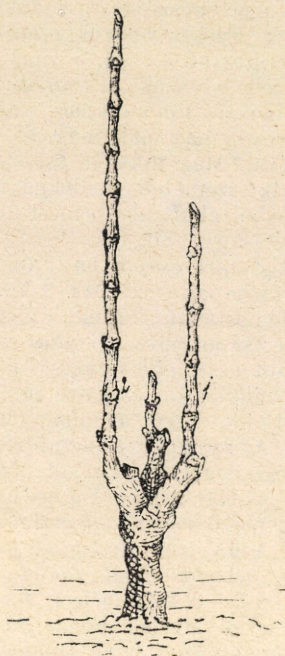
Az I. rajz egy már megmetszett, de még ki nem rügyezett szőlőtőkét mutat. A szőlőtőke részeinek elnevezéséből is kiviláglik, hogy a magyar nép nemcsak az épületeknek, a mezőgazdasági és a népies ipari tárgyaknak (pl. a kútnak, a rokkának) vagy a páasztoreMBER eszközeinek (mint pl. a karikásostornak) a részeit viszonyítja az ember és állat testrészeihez, hanem a növényvilágban a fák stb. egyes részeit is.

A szőlőtőkének van: 1. *feje* (tőke-fej), 2. *nyaka* (tőke-nyak), 3. *anya-gyökere*, 4. *harmat-gyökere* (a harmat is lehat hozzá), 5. a gyökerek *oldal-ágai* (a *harmat-gyökéren* alul az *anya-gyökérből* oldalvást kinőtt többi gyökér), 6. *talp-gyökér*, 7. *ugar-vessző* (egy szemés), 8. *ugar-vessző* (két szemés), 9. *csap* (három szemés), 10. *csap* (öt szemés). A *szém* (rügy) kétféle: 1. *anya-szém*, 2. *fiók-szém*. Az *anya-szemből* kinőtt hajtás hozza a termést. A *fiók-szém* csak abban az esetben hajt ki, ha az *anya-szém* elpusztult. A nép a szőlőtőke egyes részeit annyira jellegzetesen, logikusan és jó magyarán nevezi el, hogy az egyes szavak etimológiájára a rajzunkon kitüntetett egyes részek maguk rávezetik a laikust is. A *csap*-ról, *csapok*-ról azonban magyarázatot kell adnunk.

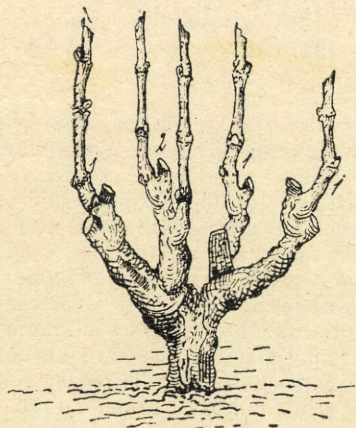
Mi is tehát az a *csap*? Mikor tavasszal metszik a szőlőt,

I.

III.

II.

IV.

a tavalyi egészséges vesszőkből egy-kettőt, egy-két *szémre* lemet-szenek. Ezek a vesszők *ugar-csapok*. Egy-két vesszőt pedig — szőlő-fajok szerint — 3, 4, 5 vagy 6 *szémre* metszenek le. Az így meg-metszett vesszők a *csapok*: a termővesszők vagy -ágak, szemben az *ugar-csapok*- vagy *ugar-vesszők*-kel, melyeket a követ-kező évre hagynak meg, és amelyek a jövő évre érnek meg termő-ágakká. Még másféle *csapok*-at is ismerünk. A tavalyi csap vala-melyik szeméből mellékajtás sarjadzik ki. Ha ebből a mellék-ajtásból akarunk termést hozatni, ezen a mellékajtáson csinálunk csapot úgy, hogy a tavalyi csapból eredő egy ágon új csapot, tehát *csapra-csapot* hagyunk. S ezt nevezzük: *csapra-csap*- vagy *csőr-csap*-nak (vö. MTsz. *cser-vessző*). Ha pedig a tavalyi csap mellékajtásán kétfelé ágazó vesszőt hagyunk meg csapnak, az ilyen csapot viszont *villás* vagy *kétágú csap*-nak nevezzük. A *cser-csap*-ot és a *villás-csap*-ot a II. rajz mutatja. A *csap*, a *csőr-csap* és a *villás-csap* ezek szerint a termővessző hivatását tel-jesítik. Erről azonban OLÁH GÁBORNÁL egy árva szó sincs.

A szolnoki szőlőművelés népies műszavaiból még többet is összeszedegtettem. Ezeket is érdemes ez alkalommal feljegyezni:

A III. rajzon 1-gyel jelzett vessző: *fél-szál-vessző*, a 2-vel jel-zett vessző *egész-szál-vessző*. Mindkettő termővessző.

A IV. rajzon 1-gyel jelzett hajtás: *fattyu* vagy *fattyuhajtás* vagy *fakadás*. *Nyak-fakadás*-nak is mondják, mert a tőke-fej aljá-ból nő ki. A 2-vel jelzett hajtásokat *kocs* (*kaes*)-nak mondják. Ezek az egyes levelek hónaaljából kinőtt, termést nem hozó hajtások. A 3-mal jelzett levél *hónaajjából* nő ki a *kocs* (*kaes*; vö. MTsz. *hóna-ajjaz*). A 4-gyel jelölt *kacskaríngó* a szőlő *bajusz*-a mely öszre *megfásodik*.

Ide jegyzem még a *meg-csapol* szót is. *Jól megcsapoltad* — mondja a gazda a metszőembernek, azt fejezve ki ezzel, hogy sok csapot hagyott a tőkén.

1910.

Túri Mészáros István.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Titkári jelentés 1925-ről.

Tisztelt Közgyűlés!

Az elmúlt évben Társaságunk tudományos működésében a harmadik évtized küszöbére lépett. Egyszersmind az első évbe, melyet megalapítójának és megszervezőjének, tudományos munka-programmja kítűzőjének, SZILY KÁLMÁNNAK fáradságot nem ismerő, bölcs, tapasztalt, szellemi működésünket irányító, anyagi érdekeinket mindenkor szívén viselő vezetése nélkül, nehéz viszonyok közt, saját szárnyára bocsátva kellett megkezdenie. Soha el nem múló hálánk és kegyeletünk érzésétől áthatva, január 27-én tartott évi köz-gyűlésünket alapítónk emlékének szenteltük. Ez ünnepies alkalom-mal GOMBOCZ ZOLTÁN alelnök méltatta SZILY KÁLMÁN nyelvtudományi munkásságát. Ugyanezen közgyűlésen választotta meg Társaságunk új titkárárt: elnökké SZINNYEI JÓZSEFET, alelnökké MELICH JÁNOST és GOMBOCZ ZOLTÁNT, titkárrá JAKUBOVICH EMILT, pénztárossá SÁGI ISTVÁNT, jegyzővé ZSIRAI MIKLÓST és ellenőrré PAIS DEZSÓT. A Magyar

Nyelv szerkesztésével GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS bízott meg. Híven SZILY KÁLMÁN hagyományához az év folyamán a nyári szünet kivételével minden hónapban tartottunk felolvasó ülést. Az első Jókai születése századik évfordulójának előestéjén, február 17-én, legnagyobb nyelvművészi emlékének áldoztuk, minek megfelelően TOLNAI VILMOS „Jókai és a magyar nyelv“ címen tartott előadást. Március 17-én MÉSZÖLY GEDEON *veszteg* és *vesztegel* szavaink eredetével foglalkozott, PAIS DEZSŐ pedig néhány hely- és személynévünket magyarázta. Április 21-én ZSIRAI MIKLÓS bemutatatta SZAMOSFALVY GERGELY „Mondatrész-e a névelő, s ha az, milyen mondatrész?“ című tanulmányát, MELICH JÁNOS alelnök pedig részleteket olvasott fel „A honfoglaláskori Magyarország“ című művéből, melynek első része az évben a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvében jelent meg. Május 19-én LOSONCZI ZOLTÁN a magyar fővéghangzokról értekezett, és MELICH JÁNOS adta elő néhány megjegyzését a székely írásról. Június 16-án TOLNAI VILMOS „Magyar Ugar, magyar Parlag“ című értekezését olvasta fel, MELICH JÁNOS pedig néhány helynévmagyarozatát mutatta be. Október 20-án KLEMM ANTAL a *-lak, -lek* tárgyas személynag eredetével foglalkozott, és GOMBOCZ ZOLTÁN „Hangtörténeti vázlatok“ címen tartott felolvasást. November 17-én RÉDEY TIVADAR RÉDEYNÉ HOFFMANN MÁRIA „A magyar lovas nemzet“ című értekezését olvasta fel, MELICH JÁNOS pedig néhány folyónevünk eredetét magyarázta. Végül december 15-én ZOLNAI BÉLA terjesztette elő a „Nyelvek harca“ című tanulmányát, GOMBOCZ ZOLTÁN pedig *Őrs* és *Őrkény* személy-, illetőleg helyneveink eredetét fejtegette.

Viszonyaink lassú, de örvendetes javulását mutatja az a körülmény, hogy Társaságunk folyóirata, a Magyar Nyelv az 1923. évi 10 és az 1924. évi 12 ívvel szemben az elmúlt 1925. évben már 20 íven, 4 kettős füzetben jelenhetett meg. Megfelel ez az 1917., 1918. utolsó háborús évekbeli ívszámnak, de még nagyon távol áll a békebeli szokásos 30 ívtől. Szerkesztőink minden igyekezete azon volt, hogy a magyar nyelvtudomány és nyelvművelés minden ágából hozzon folyóiratunk értekezéseket, s így mennél változatosabb, tanulságos tartalommal jelenhessünk meg olvasóközönségünk előtt.

Kiadványaink sorozata CSÜRY BALINT „A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái“ című értekezésével gyarapodott. Kiadványainknak sorszám szerint ez a 22-ik füzet.

Hálás köszönetet kell mondanunk beszámolómban a Nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter Úrnak, aki 24.650.000 koronás állami segélyével, és a Magyar Tudományos Akadémiának, mely 11.500.000 koronás támogatásával lehetővé tette, hogy folyóiratunk megnövekedett terjedelemben, említett kiadványunk pedig költséges grafikus ábrázolásaival jelenhetett meg. Köszönetünk látható kifejezéseképpen folyóiratunk 1925. évi folyamának címlapjára rányomattuk: „A M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és a M. Tud. Akadémia támogatásával“ szavakat.

Őszinte elismerésünk hangja illeti meg székesfővárosunk polgármesterét és tanügyi osztályának vezetőségét, továbbá több vidéki városunkét is, hogy kulturális működésünk támogatására iskoláik számára folyóiratunkra számos példányban előfizettek. Segítségünkre siettek tagtársaink és a művelt magyar közönség is, melynek folyó-

iratunk ajánlva van, alapítványainkkal és adományainkkal. Alapítványokból 5.277.000, adományokból 3.267.000 korona folyt be pénztárunkba.

Új alapítóként jelentkezett: Vágfalvi Quittner Ödön műépítész (Budapest) 850.000 koronával, Karácsonyi János püspök (Nagyvárad), régi választmányi tagtársunk 1.000.000 koronával és Jánosy József dr. kir. törvényszéki tanácselnök (Veszprém) 200.000 koronával.

Régi alapítványát nagyobb összeggel kiegészítette: az Eszterházy hercegi könyvtár (Kismarton) 1.360.000 koronával, Perczel György 400.000 koronával, az év folyamán elhunyt Székely István 234.800 koronával, Horger Antal saját nevében és neje emlékezetére összesen 200.000, Baranyai Béla 170.000, gr. Zichy István 150.000, Melich János, Pápay József, Sági István, Losonczy Zoltán és Jakubovich Emil 100—100.000 koronával. Nagyobb adományt tett: Galgóczi Heteés Alfréd 340.000 koronával, Kollányi Ferenc és Helvey János 166.000 koronával és Röser Alfréd Edvin 100.000 koronával. Tagdíjakból és előfizetésekből 36.800.900 korona folyt be.

Örvendetes szaporodást mutat Társaságunk tagjainak száma. 1925. december 31-én volt: 5 tiszteleti tag, 105 alapító tag, 378 rendes tag, 592 előfizető, összesen 1080. Az 1924. december 31-i 978 taglétszámmal szemben 100-nál több a gyarapodás, és ezzel fölülhaladtunk legmagasabb békelétszámunkat is, noha ellenség megszállta területeink 400 tagját és előfizetőjét úgyszólván teljesen elvesztettük.

De más irányú érzékeny veszteségek is érték az év folyamán Társaságunkat. Négy alapító, köztük egy választmányi és öt rendes tagtársunkat a természet kérlelhetetlen törvénye kiragadta sorainkból.

Alapító tagjaink sorában elhunyt gr. APPONYI SÁNDOR (1844—1925.), 1921. óta alapító tagtársunk, a legszorgalmasabb magyar bibliofil, a magyar vonatkozású régi külföldi nyomdatermékek szenvedélyes gyűjtője. Ritka értékű könyvtárát a Magyar Nemzeti Múzeumra hagyományozta. Temetésén 1925. április 20-án HÓMAN BALINT választmányi tagtársunk Társaságunk nevében is letette sírjára az elismerés koszorúját.

Elvesztettük RÉTHEY PIRIKEL MARIÁNT (1871—1925.), 1922. óta alapító és választmányunk régi vidéki tagját, érdemes munkatársunkat. Magyar nyelvészeti működését a Nyelvtudományi Közlemények 1894. évi folyamában „Ös-vallásunk nyelvi emlékei“ című értekezésével kezdte meg; a Magyar Nyelvőrben (1893-tól), majd 1906-tól kezdve a legutóbbi évek leszámításával folyóiratunk minden egyes évfolyamában jelentek meg értékes, kisebb-nagyobb cikkei és szómagyarázatai. Legszívesebben a magyar tánc-nyelvet, a régi magyar és népies tréfaszókat és szólásmondásokat tette vizsgálódása tárgyává. 1903-ban jelent meg nagybecsű tanulmánya a Praykódexről és a Halotti Beszédről, élete utolsó évében pedig a „Magyarság táncai“ című, nyelvészeti szempontból is figyelemre méltó nagy művét adta ki a Magyar Néprajzi Társaság.

Alapító tagjaink sorából kidőlt még SZÉKELY ISTVÁN (1863—1925.), a klasszika-filológia jeles tanára és művelője, továbbá NATLY JÓZSEF munkatársunk. Kisebb cikkeikkel és szövejtéseikkel folyóiratunk hasábjain gyakran találkoztunk.

Munkatársaink sorából elköltözött még HELLEBRANT ÁRPÁD kitűnő veterán bibliografusunk is, ki folyóiratunkban II. évfolyamtól kezdve egész addig, míg a világháború alatt sorvadni kezdő kötetekben futotta a hely, évenként összegyűjtötte a magyar nyelvtudományi irodalom bibliográfiáját. Rendes tagtársaink közül elhunyt az év folyamán MAYER BÉLA orsz. allevéltáros, szép reményekre jogosító fiatal történettudós, CHMILEVSKY ENDRE, GERENCSÉR ISTVÁN és TÖRY GUSZTÁV volt igazságügyi államtitkár, majd a m. kir. Kúria elnöke. Megemlékeztünk folyóiratunkban SZEMLICS ÁDÁM elhunytáról is, ki a Magyar Nyelvnek két évtizeden át gondos és figyelmes szedője, fizikai munkatársunk volt.

Emléküket kegyelettel őrizzük.

Új alapszabályaink a tagdíj megállapítását a közgyűlés hatáskörébe utalják. A választmány megbízásából van szerencsém indítványozni, hogy az 1926. évre a tagdíj 50.000 koronában, az alapítódíj pedig 1.000.000 koronában állapíttassék meg. Kérem a t. Közgyűlést, méltóztassék titkári jelentésemet tudomásul venni és a benne foglalt indítványt elfogadni.

JAKUBOVICH EMIL
titkár.

Jelentés az 1925. évi SZILY-jutalomról. Az 1925. évi SZILY-jutalom odaítélése ügyében alulírottak a következőket terjesztik elő: A bizottság mindenek előtt örömmel állapítja meg, hogy a Magyar Nyelv 1925. évi folyamában több olyan kisebb terjedelmű, mindamelllett tudományos eredmény tekintetében jelentős dolgozat látott napvilágot, amely a SZILY-jutalom feltételeinek mindenben megfelel. Közülök a bizottság elsősorban LIGETI LAJOSNAK „A magyar rovásírás egy ismeretlen betűje” c. dolgozatát (l. MNY. XXI, 50—52) emeli ki. Szerző a székely és jeníszjeji rovás-jelrendszer kapcsolatának eddig nem ismert esetére mutat rá, s ezzel a magyar-székely rovásírás hitelességét újabb nyomós bizonyítékkal erősíti meg. Ezért a bizottság egyhangúlag javasolja, méltóztassék a tavalyi SZILY-jutalmat LIGETI LAJOS dolgozatának odaítélni. Budapest, 1926. január hó 12. SZINNYEI JÓZSEF elnök. MELICH JÁNOS biz. tag. GOMBOCZ ZOLTÁN előadó.

A M. Tud. Akadémia adománya. A M. Tud. Akadémia a jubileuma alkalmából kapott nemzeti ajándékból százmillió K-t adományozott társaságunknak. A nagylelkű támogatásért a f. é. március 9-én tartott választmányi ülés mondott köszönetet, s egyúttal határozott az összeg felhasználására nézve is.

Népnyelvi gyűjtés. A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1926. március 9-én tartott választmányi ülésében hat, egyenként egy és félmillió koronás díjat tűzött ki olyan magyar nyelvtudományral foglalkozó bölcsészethallgatók részére, akik a Társaság elnöksége (Dr. SZINNYEI JÓZSEF elnök, Dr. GOMBOCZ ZOLTÁN és Dr. MELICH JÁNOS alelnökök) útmutatása alapján hajlandók 1926. július és augusztus havában saját szülőfalujokban magyar népnyelvi: szókézleti, alaktani és jelentéstani adatokat gyűjteni. A hat díjból három a budapesti, egy-egy pedig a szegedi, a debreceni és a pécsi egyetem bölcsészeti hallgatóinak fog adományoztatni. A díjért folyó évi május 1-ig kell folyamodni.

LEVÉLSZEKRÉNY.

12. S. D. írja: A B.Hirlap 1925. évi 198. számának 14. lapján ezt a szót olvasom: *suttyó fák*. Kérdem, mi e szó értelme. — Felelet: A MTsz. szerint *suttyó* = *suttyó gyerek* = *suttyó legény* a. m. 'fölcseperedő legényke, suhanc, siheder'; *suttyó leány* pedig a. m. 'süldő leány'. — Nyilván a *suttyó fák* kifejezés is a fák növéseére vonatkozik.

13. K. D. kérdi: Ki cáfolta meg azt a tételt, amely RIEDL SZENDE, SZVORÉNYI JÓZSEF, CZUCZOR és FOGARASI idejében nyelvészeti dogma volt, hogy a magyar szógyökök egytagúak. — Fel.: BUDENZ JÓZSEF. L. a többek közt Ugor alaktana 6. lapján: „Nem vehetjük az ugor nyelvekre nézve hasznát a legegyszerűbb alaptók (vagyis úgyn. szógyökök) alakját meghatározó azon elméletnek sem, hogy az ilyen alaptók egyáltalában egytagúnak veendőik föl... az ugor nyelvekben, az eddigi hasonlító szófejtés szerint, a kifejthető legrövidebb alaptók (néhány névmástón, s talán a tagadó igén: finn *e-*, lapp *i-* kívül) általában kéttagúnak, még pedig vocalis-végűeknek mutatkoznak.

14. K. D. írja: „Fenyvesy Adolf gyorsírási tankönyvében olvasom: A szótövekben lényegesebb elem a mássalhangzó, mint a magánhangzó. Kérdem, kitől származik ez a nézet? Ki cáfolta meg ezt a tévedést? Általában a nyelvben a mássalhangzók fontosabbak-e, mint a magánhangzók? Van-e a magyar irodalomban könyv, mely ezt a kérdést alaposan tárgyalja?“ — Fel.: Minthogy nincsen nyelv, amelyben ne volnának magánhangzók is, ezért tudományos alapon azt vitatni, hogy a mássalhangzók fontosabbak-e, nem is lehet. Mindakettő egyformán fontos, mint a társadalomban a férfi és a nő, egyik a másik nélkül elképzelhetetlen. Tény azonban az, hogy vannak jelenségek, amelyek egyesekben ilyen hitet ébreszthetnek. Ilyen jelenség egyes alphabetumok azon sajátága, hogy bennük csak a mássalhangzóknak van jele. Így pl. az arab ábécében csak a mássalhangzókat írják, a magánhangzókat nem. Az ilyen alphabetumok alkalmasak annak a nézetnek a kialakulására, hogy a mássalhangzók a nyelvben fontosabbak a magánhangzóknál. A Fenyvesy gyorsírási könyvéből fentebb közölt mondat a tanú rá, hogy ilyen nézet volt, esetleg van is; mi azonban erről a kérdéstről sem magyar, sem külföldi könyvet nem ismerünk, ilyen könyv iránt nem érdeklődtünk soha, minthogy ez nem nyelvtudományi probléma. K. P.

15. Kenézli és Vencsellő. E két helynév etimológiájára vonatkozó mondat már egy negyvenes évek-beli novellánk is feldolgozta: VÁRNAY KÁROLY, *Kenéz és Vencel* (megj. Közlemények 1841. II. 62. és 63. sz.). Itt *Kenéz* magyar, *Vencel* pedig cseh bajnok, kik különféle romantikus előzmények után párbajt vívnak, vagyis a Tisza két partjáról addig nyilaznak egymásra, míg *Vencel* halva

nem marad a küzdelem színhelyén, a két falu neve ezért *Kenéz lő* és *Vencel lő*. A novella írója különben a történetet Szent István korába helyezi.

Szinyei Ferenc.

16. K. P. úrnak. I. Az *a*, az névelő helyes használata. Az idézett példákra nézve a kérdést így kell megfogalmazni: *a)* Helyes-e a határozott névelő kitétele birtokjeles főnév előtt? — *b)* Helyes-e jelzős és birtokjeles főnév előtt? — A kérdésnek logikai és stilisztikai oldala van. Logikailag a birtokjeles főnév már meg van határozva, tehát a határozott névelő kitétele fölösleges és pongyola; ezért: „(Az) Ütlevelünk már elkészült.“ „Apám haza jött (a) hivatalából, és lehívott (a) szobájába.“ „Mikor Lugosra érkeztünk, már várt (a) nagybátyám.“ „A nap melegen sütött be (a) szobánkba.“ — Ez áll a jelzővel ellátott birtokjeles főnév esetében is: „Anyámat felköszöntöttem, és átadtam (a) szerény kis ajándékomat.“ — Stilisztikailag azonban megkívánjuk a névelőt, ha a kifejezés nyomatékos, indultatos, valamint akkor is, ha a jelző megkülönböztető. „() Török bársony keszkenőmet nem bánom, De *a* régi szeretőmet sajnálom.“ — Különben ez egyike a legkényesebb stíluskérdéseknek, melyről igen beható vita folyt: MNy. XIV, 140; Szily-Emlék 74; MNy. XV, 5, 62; XIX, 60.

II. *Névnap: nevem napja, születésnap: születésem napja*, mert ezek laza ösztételek. Az új fogalomra összerort ösztételeket a második tag végén ragozzuk; más: *tyúkom szeme és tyúkszemem*.

III. *Nap és nap*. A Helyesírás 236. §-a szerint csak akkor írjuk nagy betűvel: *Nap*, ha csillagászati fejtegetésben mint égitest tulajdonneve fordul elő, valamint a *Föld*-et is, akárcsak a latin *Sol*, *Tellus* vagy a görög *Helios*, *Gaea* neveket. Különben: *a nap* süt, *a föld* forog.

IV. *Szülő és szőlő*. A *Hí*. azért engedi meg mind a két írást, mert ez az ejtés van egyképen elterjedve. Olyan általános hangtani törvény nincs, hogy a megnyúlt mássalhangzó megrövidíti az előtte álló hosszú mássalhangzót; pl. *sző*: *szöttes* ruha (nem: *szöttes*); *főtt* étel (nem: *fött* étel); *úszik*: *ússzék* (nem: *usszék*).

17. B. G. úrnak. *Volna* vagy *lenne*? *Volna* a *van*, *lenne* a *lesz* föltételes alakja; ennél fogva a *volna* a jelenre, a *lenne* a jövőre vonatkozik. Ezenkívül a *lenne* valamivé való válást is jelent. Pl.: „Ha egy szikra tisztesség *volna* benne, nem beszélne így.“ „Helyes *volna*, ha megmondanád neki az igazat.“ „Hogyha nékem száz forintom *volna*, Ez a kis lány mindjárt enyém *volna*.“ — „Ha nékem kellene ilyen hallanom, haragos *lennék* [= haragossá válnék].“ „Ha eljárásomnak eredménye *lenne*, semmi baj nem *lenne* [= válnék] belőle.“ — Óhajtó mondatban a különbség már elmosódott. Pl. „*Volnék* bár sivatag bús szigete“ és „*Lennék* én folyóvíz“ PETŐFI. — „*Volnék* kis pacsirta ... Édes álom *lenne*“ ARANY (Híú sovárgás). — „Oh *lennék* felhő ... *lennék* vész ... *lennék* tölgy ... *lennék* bármi ... csak ember ne legyenek.“ EÖTVÖS (Oh *lennék*). T. V.

18. Papramorgó. Az EtSz. érdemes szerkesztői elé terjeszték a *papramorgó* szónak eredetére nézve egy ötletet, amelyet SETALA közölt velem egyik finnországi látogatásom alkalmával. Elmondta ugyanis, hogy annak idején SZARVAS GÁBORÉK társaságá-

ban a pálinkának ez a tréfás neve szóba kerülven, valaki (talán éppen SZARVAS G.) ezt a régi deákvilág *pro appetitorio* latin kifejezéséből származottnak vélte, amelyet a deákvilág nem tudó nép tréfásan *papramorgó*-vá értelmesített át. Ez az átalakulás valóban nem lehetetlen. Avagy van-e a szó eredetére nézve más, megfelelőbb magyarázat?

19. Siel. Erről a sportkörökben és napilapokban használt új igéről, a norvég *ski* szónak magyar továbbképzéséről M. J. azt véli, hogy „semmi esetre sincsen helyesen képezve”. Minthogy u. i. a *si* magánhangzóval végződik, ennél fogva a rendes képzésmóddal (pl. *szó-l, kaszá-l* stb.) szerinte csupán *síl* lehetne az *-l* képzős igei származéka (MNY. XXII, 76). Én azonban azt hiszem, hogy ezt az általános szabálytól kétségtelenül eltérő képzést, az igeképzőnek tövéghangzós *-e*-vel való alkalmazását ilyen kerekben nem lehet hibáztatni, mert nyilvánvalóan analogiából magyarázódik. Minthogy a *szó-l, kaszá-l*-féle minták szerinti *síl* alak, amelyet a nyelvész az alaktan szabályai szerint kívánhatna, maga egyszótagos, három hangból álló mivoltában alapszót és képzőt a mai nyelvérzékeléssel világosan ki nem érezethet, egészen természetesen fordul a beszélő nyelvérzéke olyan *-l* igeképzős szók mintája felé, amelyek egytagú alapszóval szemben kéttagú igei származékok mutatnak, világosabban kiérezhető, tövéghangzós *-el* képzőalakokkal, aminők: *fej ~ fej-el; fül ~ fül-el; gép ~ gép-el; tűz ~ tűzel; pénz ~ pénz-el* stb. Ilyen analogia keresése egytagú, csupán két hangból, egy mássalhangzóból meg magánhangzóból álló szavak alaktani formálódásában nem példátlan dolog. Így lett a népnyelvben az eredetibb és ennél fogva szabályszerű *ki-n, mi-n* helyett néhol *ki-ön, mi-j-én* és *mi-v-ön* (l. TMNy. 278).

Hogy ma a *-z* igeképző a járatosabb, és hogy a *si* szóból is rendszeren *si-z* igét alkotunk, az kétségtelen. De nem lehetne-e e helyett a magyar fülnek túlságosan rövid és alkalmatlan *si* név helyett a jó magyar *hótalp* szót hozni forgalomba, amely a háromtagú *lábszánkó*-nál rövidebb és így könnyebben volna forgatható: *hótalpverseny, hótalpsport, hótalpazni* stb.?

20. Lezsákllyáz. ADY ENDRE *A menekülő élet* c. kötetében olvastam ezt a helyet: „*Lezsákllyázott* arcok jönnek elébem, | Kérdegetik, szabadulni szabad?” (72. l.) Mit jelent e mondatnak első szava? Nem találok szótárainkban.

21. Avatar. TÓTH BÉLA *Capuana Tünde* c. elbeszélésének fordításában így szól egy helyen: „Belefáradtam e gyors átalakulásokba, szívének e mindig új és meglepő *avatar*-aiba” (Magy. Könyvtár 99. sz. 22. l.) A kiadásban is betűszerint így van, dült szedéssel, ami arra vall, hogy a fordító maga alkotta a szót. Akik az eredetit ismerik, megmondhatnák ennek az alkalmilag csinált szónak a jelentését.

Zolnai Gyula.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXII. KÖTET.

1926. MÁJ.—JÜN.

5—6. SZÁM.

A HALOTTI BESZÉD HANG- ÉS ALAKTANA.¹

I.

Hangtan.

Innen-onnan négy évtizede lesz annak, hogy a Halotti Beszéddel és a vele kapcsolatos kérdésekkel foglalkozom. Egyéb tanulmányaim közben vissza-visszatértem rájuk. E kérdések megfejtésében MELICH JÁNOSNAK és GOMBOCZ ZOLTÁNNAK is része van, mégpedig jelentékeny része, és az ő vizsgálódásaik eredményei hozzájárultak az én régebb fölfogásom módosításához. Most tanulmányaim annyira-mennyire nyugvópontra jutottak, azért elérkezettnek látom annak az idejét, hogy az elért hangtörténeti eredményeket összefoglaljam.

I. Hangjelölés.

A HB. hangjelölését a következő két táblázat mutatja:

1.

Betű	Hang	P é l d á k
a	á	achscin, angelcut, archangelt, paradisum } fa, odutta, vola, munda, zocoztia, ivtua halal-, hadlaua
	á	halal-, choltat, muncas, foianec, mia
aa	á	ysaac
o	o	odutta, vogmuc, chomuv, holz, hotolm
	? ó	tilutoa, mundoa, hazoa
u	u	uromc, utot, pur, munda, latiatuc
	ú	mulchotia

¹ E tanulmány hangtani része a KLEBELSBERG KUNÓ gr. vallás- és közoktatás-ügyi miniszter tiszteletére kiadott emlékkönyvben jelent meg először, s itt az emlékkönyv szerkesztőjének szíves engedelmével tesszük újra közzé. A szerző egyet-mást belepótol és változtatott rajta. A szerk.

Betű	Hang	P é l d á k
u	ü	urdung, zumtuchel, isemucut, num
	ű	gimilcictul
	ű	eleut
v	u	ozvc
	ú	vr
	ü	tumetive
	ű	gimilce tøl, isten tøl
	u	ovdonia, bovduq, uolov, iov, chomuv
	ű	levn, miv, tiv, iv, keseruv
w, uv	u	wl
	űű	w, wt, gimils tøl, uvt
e	e	ember, feleym, testet, mente, elnie
	ě	avec, ember, peter, nemenec, mend
	é	peter
	é	elnie, erette, avec, rezet, testet
i	i	isten, igg, mic, gimils-, milost, ki
	í	scegin, ilezie
	î	foianec, helhezie, ilezie
y	i v. í	yssa, bratym, feleym
	î	eneyc

2.

Betű	Hang	P é l d á k
b	b	bovdug, bratym, iovben

Betű	Hang	P é l d á k
c	k	muncas, isemucut, uromchuz, kic
	c	timnucebelevl
	cs	gimilcictul, gimilce tvl
ch	χ	chomuv, choltat, achscin, mulchotia
	?χχ	zoboducha
	k ¹	turchucat, michael, archangelt
d	d	munda, emdul, seged, mend
f	f	feleym, fa, feledeve, feze
g	g	mige, engede, horoguvec, urdung
	gy	ge, gimils-, legenece, kegiggen, igg ovga, vogmuc, oggun, hug
h	h	halal nec, holz, hotolm, helhezie
	?χ	uromchuz
		[gemináció jele]: zumtuchel, szumtuchel
i	j	iarov, iorgossun, iochtotnia, iov
k	k	ketnie, kic, kinece, neki, lilki ert
l	l	latiatuc, feleym, milostben, felevl
	ly	wl, helhezie
m	m	mend, miv, nemenece, vogmuc, num
n	n	nopun, neki, mend, munda, levn
	η	muncas, engede, urdung
	ny	nugulmabeli
nh	ny	munhi
ny	ny	menyi

¹ L. MELICH, SzLJöv. I: 2, 226; NyK. XLIV; 334, 342.

Betű	Hang	P é l d á k
<i>p</i>	<i>p</i>	<i>pur, puculnec, nopun, birsagnop</i>
<i>r</i>	<i>r</i>	<i>rezet, urot, vermut, ember</i>
<i>s</i>	<i>s</i>	<i>isemucut, testet, muncas, vezesse</i>
	<i>cs</i>	<i>paradisum-, gimils-, bulsassa, keassatuc</i>
	<i>sz</i>	<i>milostben</i>
	<i>zs</i>	<i>ysaac</i>
<i>sc</i>	<i>sz</i>	<i>scerelmes, scegin, scine, achscin</i>
	<i>cs</i>	<i>bulscassa</i>
<i>sz</i>	<i>sz</i>	<i>szumtuchel, szentucut, szentii</i>
<i>t</i>	<i>t</i>	<i>tiv, terumteve, utot, odutta</i>
<i>ti</i>	<i>ty</i>	<i>zocoztia</i>
	<i>tty</i>	<i>latiatuc, mulchotia, tumetive</i>
<i>u</i>	<i>v</i>	<i>uogmuc, uolov, uimaggonoc, hadlaua</i>
<i>v</i>	<i>v</i>	<i>vilag, vezesse, eleve, intetvinec</i>
<i>w</i>	<i>v</i>	<i>wimagguc</i>
<i>z</i>	<i>z</i>	<i>hazoa, vize, oz, ez</i>
	<i>sz</i>	<i>zumtuchel, zocoztia, rezet, holz</i>

Betű fölötti vonás = *m : nū, paradisū*.

II. M a g á n h a n g z ó k.

1. HANGÁLLOMÁNY. — A régi vokalizmusból megvan még:

a) Az illabiális *á* hang (*a* betűvel jelölve), mégpedig: *α*)jővevényszavakban, amelyeknek *á*-ja megmaradt: *paradisumut, paradisumben, paradisū, achscin, abraam, michael, archangelt, angelcut* (? *adamut, ?bratym, vö. EtSz.*); — *β*) *á*-ból rövidült szövégi *á*, pl. *fa, odutta, vola, zocoztia, mulchotia, ovdonia, ivtua*; — *γ*) *á*-hangzós szótag előtt *o*-ból fejlődött *á*: *halalnec* (kétszer), *halalaal, halalut* (kétszer) [*vö. holz, choltat*], *hadlaua*; — *δ*) az *e*-nek illeszkedés útján létrejött

párja: *halalaa*, amely talán a megelőző *á* hatása alatt maradt meg (vö. *syrolmol*, *buol* ~ *ualallal*, *kynzassal*, *halallal*, *kynaal*, *fyaal* ÓMS.).¹

b) Az *o*, amely később *a*-vá fejlődött, pl. $\alphachomuv, *uolov*, *uola*, *vogmuc*, *holz*; *zoboducha*; — β) [nyílt *e*-nek megfelelő *á*-ból fejlődött *o*], pl. *hotolm*, *mulchotia* (~ későbbi, ill. egykorú *-het* és *=elm*), *zocoztia*, *kinzotv-*, *iochtotnia* (~ egykorú és későbbi *=eszt*, *=et*, *-tet*).² A palatális alakok nyílt *e*-jéből, amelyről NyK. XLIV, 116 kimutattam, hogy eredeti (vagyis nem *ě*-ből fejlődött), azt kell következtetnünk, hogy szabályos veláris megfelelője *á* volt, s az *o* ebből fejlődött. (A *hotolm* szó első tagjának magánhangzójára a *-chot* képzőből következtetünk.)$

c) Az *u*, amelynek *o* a későbbi fejleménye, pl. *pur*, *munda*, *nopun*, *hug*, *puclnec*, *muganec* (vö. *mogomnok* ÓMS.).

d) Az *i*, amelyből később egyrészt *ě*, másrészt *ü* lett, pl. *gimils-*, *mige*, *lelic ert*, *čuzicun*.

e) Az *ü*, a későbbi *ö* előzője, pl. *zumtuchel*, *szumtuchel*, *vermut*, *czuzicun*.

f) Nyilván az *é* hang is (noha az *é*-től nincs megkülönböztetve) ebben a szóban: *peter* < lat. *Petrus* (elvonás útján).³ A vulg. latinságban u. i. a név első szótágjának *é* volt a magánhangzója. Később is előfordul nyílt *é*-vel: *péter* MünchK. 88, 103 (háromszor), 163 (hatszor), 214 (háromszor), 215 (négyszer) stb., s a Palócság egy részében ma is *Pétér* (Nyr. XXI, 217).

g) Néhány kettőshangzó, mégpedig: 1. *ou*: *uolov*, *iarov*, *iov*; *bovdug*, *ovdonia*, *ovga* (> *bódog*, *ód*-> *boldog*, *old*-); — 2. *uy*: *chomuv*; — 3. *ëü*: *levn*; — 4. *eü*: *eleut*, *felevl*, *-belevl*; — 5. *iü*: *miv*, *tiv*, *iv*; — 6. *üü*: *kesperuv*, *gimilstwl*, *uvt*,⁴ *wt*, *w*; — 7. *ëi*: *eneyc* (l. *emdul*).

Az *emdul* szó m-je (amint Nyr. XXXII, 485 kimutattam) másolási hiba *u* helyett. Tehát helyreigazítva: *emdul*, olv. *ëindül*. Az *ëv* ~ *ëi*-tőváltakozás olyan, mint a *sava* ~ *sajtalan* NySz., MTsz., *óvni* ~ *ójni* (*oyni*, meg-*ójták*, *ojd* NySz.), *év* 'nox' (*evnec* Jókai-kód. 74, *ewnek* WinklK. 101, *ewzac* 'aquilo' Serm. Dom. II, 483, *ewuariw*, *ewywariv* 'noctua' uo. 543) ~ *éj*. — Az *ëi*-többől *é*- lett (észen, észik, észed, észnek, észem, étet NySz., ét 'etet'; méreggel etet, mérgez' MTsz.) — Nem az *ëind*-fejleménye a későbbi *eend*-, *eiend*-, *eyend*- (kódexekben: NyK. XLII, 213).

¹ Az *á*-nak egykori általános megváltára nézve l. két értekezésemet: Nyr. XXIV, 145; NyK. XLII, 1; a γ) alatti *á*-ra nézve l. GOMBOCZ Z.: Klebelsberg-Emlékkönyv 155.

² Az *á* > *o* hangváltásról MELICH: NyK. XXXV, 113; SZINNYEI: MNy. XXI, 62; GOMBOCZ: Klebelsberg-Emlékkönyv 158.

³ L. MELICH: MNy. X, 249.

⁴ L. MELICH: MNy. IX, 340.

Nincsen még a HB.-ben: *a*) *a* hang; ez (az *o*-betűs adatokat fölváltó *a*-betűsekből következőtve), úgy látszik, csak a XIII. század második felében fejlődött ki, vagy talán helyesebb, ha azt mondjuk, hogy abban a korban kezdett terjedni; a HB.-ben nincsen egy olyan *o* vagy *a* betű sem, amelyről teljes joggal tehetnők föl, hogy *a* hangnak a jele; — *b*) *ö* hang; erre az oklevelekbeli első biztos adatok a XIII. század második tizedéből valók (*Nomuolou* 1211, *orduksara* 1075/1217);¹ meglehetően már korábban is (mint *ü*-ből vagy *ë*-ből fejlődött hang ezeknek a betűivel, *u*-val, *v*-vel vagy *e*-vel írva),² de a HB.-nek semelyik *u*, *v* vagy *e* betűjéről sem lehet bebizonyítani, hogy *ö* hangnak a jele; — *c*) *ó* hang.

Nem lehetetlen, hogy *ó* hang már van, de nem *ou* kettőshangzóból, hanem *á*-ból fejlődött *ó*.³ Ilyénnek tarthatjuk a rejtelmes *tilutoa*, *mundoa* és *hazoa* alakoknak *o* betűvel írt hangját. Ezek az alakok sokat foglalkoztattak minket nyelvészeket, de teljesen kielégítő magyarázatuk mai napig sincsen. Bármily merész is, mégis legvalószínűbb MELICHnek az a föltevése, hogy itt *á* > *ó* változással van dolgunk.⁴ Ilyenre nincs ugyan kétségtelen adatunk (mert a MELICHÉIT sem fogadhatjuk el kétségteleneknek), de hiszen a HB.-ben más olyan nyelvi jelenségek is vannak, amelyek sehol másutt nem fordulnak elő (*vogmuc*, *isemucut*, *hadlawa*, *feledeve*, *veteve*, *feze*, *iorgossun*, *birsagnop*, *unutte*, *iochtot* stb.). Az *á* > *ó* változás az én nézetem szerint az *á* > *o* hangfejlődés megfelelője lehet, azért a szóbanforgó alakokat talán így olvashatjuk: *tilutóá*, *mundóá*, *házóá*.

2. IDŐMÉRTÉK. — A magánhangzók hosszúsága nincsen megjelölve (az *ysaac* névbeli betűkettőzés, amely oklevelekben is előfordul,⁵ a Vulgatából van átvéve). Azonban a legtöbb esetben a jelöletlenség ellenére sem kétséges, hogy a magánhangzó rövid-e vagy hosszú. A szókezdők és a szóbelseiek közül az időmértéke csak egynéhány olyannak bizonytalan, amely korábban vagy későbbben megnyúlt vagy megrövidült, nevezetesen: *á* vagy *á*: *adamut*, *bratym* (l. EtSz.), *latiatuc* (vö. *Lotomas* ~ *Latamas* 'Látomás' XIII. szd.: VReg., OklSz.)⁶, *charmul* (vö. *harmad*, *harminc*), *hazoa* | *ë* vagy *é*: *feze* (l. az alaktant), *legenec* | *e* vagy *é*: *neki* | *i* vagy *í*: *bratym*, *kinzotviatwl*, *szentii*, *feleym* (kettőshangzóból); *intetvinec* (az első

¹ SZINNYEI: NyK. XLIII, 118, 122; MELICH: MNy. XIII, 2.

² SZINNYEI: MNy. XIII, 65.

³ Az *ou* > *ó* hangfejlődésnek (legalább szó végén) oklevelekben már a XII. század második felében vannak nyomai (*zamto* 1157—58 táján, *abazo*, *haio* 1181, *aldo cut* 1193, l. NyK. XXXIV, 139; MNy. XIX, 82). A HB.-ben azonban, mint fennebb láttuk, még a kettőshangzós állapot van meg.

⁴ MNy. IX, 398.

⁵ L. MELICH: SzJöv. I:2, 49, 175.

⁶ L. GOMBocz: Klebelsberg-Emlékkönyv 161.

szótagbelire nézve vö. *entez* NySz., olv. *éntéz*), *ildetuitv*l (kettőshangzóból való többesjel + kettőshangzóból való személyrag) | *ü* vagy *ű* : *bunet* (l. ezt és még egynéhányat az alaktanban a hangnyújtó tövek között). Hogy a megnyúlás vagy a megrövidülés végbement-e már vagy sem, azt nem áll módunkban megállapítani. — Bizonytalan még a *charmul* szó *u*-jának (l. az alaktant) *s* az ismeretlen eredetű és másutt elő nem forduló *ysa* szó kezdőhangjának időmértéke is.

A szóvégi *a*-nak és *é*-nek megrövidülése *s* az így előállott *ë*-nek *e*-vé változása (mint NyK. XLIII, 124 kimutatam) már régebben megtörtént, tehát a *fa*, *odutta*, *vize*, *scine*-félék szóvégi *a*, ill. *e* betűjét *a*-nak, ill. *e*-nek kell olvasnunk. Csak háromra nézve lehet kétségünk; ezek:

a) *-bele* (*vilagbele*, *uruzagbele*), olv. *-bele* v. *-belé*? A rövidség mellett az szól, hogy a) a határozószó raggá vált és így gyengébb nyomatékú hangtani helyzetbe került; β) két más latívus-ragnak (*-nec* és *-chuz*, *-huz*) már nemcsak megrövidült, hanem azután el is vészett a véghangzója.

b) *mige zocoztia*, olv. *mige* v. *migé*? A hangtani helyzet az *é*-vel olvasás mellett szól,¹ de az sem lehetetlen, hogy az enklízisben *mige*-vé rövidült alak a proklízisben is kiszorította a *migé*-t.

c) *eleve*, olv. *eleve* v. *elevé*? Azonos a későbbben előforduló *elévé*, *elövé* 'prae-; primitus, antiquitus, prius' (írva kódexekben: *eleve*, *elöve*, később nyomtatványokban: *elevé* és *elévé* NySz.) szóval, tehát eredetileg *-é*-ragos latívus; de a fönnebbiek szerint ez a latívusi *-é* is megrövidülhetett és nyiltabbá válhatott már, annál is inkább, minthogy a szó jelentésénél fogva el volt szigetelődve az azonos-végű világos latívusoktól.

A szóvégi *á*-val és *é*-vel minden valószínűség szerint egy időben rövidült meg a szóvégi *i* is, tehát rövidnek vehetjük a következők véghangját: *menyi*, *neki*, *munhi*, *szentii*, *unuttej*, *nugulmabeli* (vö. fönnebb *-bele*). — Alkalmasint szóvégi, tehát rövid volt a *lilki ert*-beli *i* is. Nem azért, hogy az *-ért* külön van írva, éppen úgy, mint ebben: *lelic ert*, mert az egybe- vagy külön-írás magában lényegtelen;² de számba kell venni azt, hogy a *lelic ert*-ben a *k* hang *e* betűvel van írva. Ez a hangjelölés szó végén általános; szó belsejében csak *a* és *u* betű meg mássalhangzó előtt fordul elő, ellenben *e* és *i* előtt nem (ezek előtt *k* van). Ez arra mutat, hogy a HB. írója a *lelic ert*-et két külön szónak érezte s így minden bizonnyal a *lilki ert*-et is, vagyis az *ért* neki még nem rag

¹ L. MELICH: MNy. VI, 154.

² Vö. *foianec*, *halalnec*, *puculnec*, *nemenec*, *kinec*, de: *muga nec*; egybeírva: *uimadsagucmia*, de kettészakítva: *horogu vec*, sőt kétbetűs szavak betűi között is találunk a rendesnél nagyobb közt: *i v*, *E l* (nem is szólva a legelső szónak utólag odafestett vörös *L*-jéről, amely jó távolacska talált esni a második betűtől).

volt, hanem névutó. Ezért sorozhatjuk a szóbanforgó *i*-t a szóvégiek közé.

(A rövidség valószínűsége vagy lehetősége ellen nem szabad azzal érvelni, hogy egyik-másik esetben a hosszúság még később is megvan, pl. *elevé*, *mení* NySz. [vö. *annyi* EtSz.]. — Ez módszerbeli hiba volna.)

3. MAGÁNHANGZÓ MEGVOLTA ÉS ELVESZTE. — *a*) Megmaradt magánhangzó van a következőkben: *halalut*, *rezet*, *uruzag*, *odutta*, *meret*, *isemucut*, *vogmuc*, *uogmuc*, *uimaggomuc*, *horoguvec*, *tilutoa*, *kebeleben*; *mige*.

b) Hiányzik egy megvolt magánhangzó: *zumtuchel*, *szumtuchel* (vö. *bennetuc*), *vogmuc*, *uogmuc* (vö. *uimaggomuc*), *uromc*, *uromchuz* (vö. *isemucut*), *lilki ert* (vö. *lelic ert*), *tiluvt* (olv. *tilvut*, vö. *tilutoa* és *tilovec* NádK. 155, *tyloeek* WinklK. 144), *angelcut* (vö. *szentucut*), *lelic ert*, *lilki ert* (vö. *meret*); — egybeolvadás: *meret* (vö. *mic*, *menyi* és *erette*); — egybeolvadás vagy haplológia: *intetvinec*, *ildetuitol* (vö. *szentii*).

A ragtalan alakok végén tövéghangzók nincsenek: *pur*, *oz*, *hotolm*, *vilag*, *isten* stb. (*munhi*-nek *i*-je képző). Ebben a korban összefüggő beszédben talán már sehol sem ejtettek tövéghangzót az alanyesetben.

4. NYILTSÁG ÉS ZÁRTSÁG. — Ahhoz, amit fönnebb (1.) megállapítottam, még a következőket kell hozzátennem:

Az *e* és az *ē* közötti különbség a rokon nyelvek tanúsága szerint finnugor alapnyelvbeli kétféleségnek maradványa. Hogy a HB. korában már lett volna olyan nyelvterület, amelyen az *ē* hang általában *e*-vé fejlődött, annak föltevésére nincsen semmi okunk. A ragok és a képzők hangrendi párhuzama arra mutat, hogy ez a hangváltozás, amely a mai magyarság egyhatod részének nyelvében van meg, csak újabb korban ment végbe.¹ Ennélfogva a rövid hangot jelölő *e* betűket a HB.-ben általában úgy kell olvasnunk, ahogy az *ē*-ző nyelvjárást beszélők olvassák, vagyis pl. ezeket: *evéc*, *nemenec*, *ember*, *erette* így: *ēvék*, *nēmének*, *embēr*, *ērētte*. — A nyelvtörténet tanúsága szerint *ē* van ezekben is: *menyi*, *mend*, *archangelt*, *angelcut* (vö. *angol*-KTSz. 12., 17., 29. sor), *ketnie*, *keassatuc*.

Csupán az *ez* névmás magánhangzójának minősége kétséges. A távolabbra és a közelebbre mutató névmás alakjai között hangrendi párhuzamosság van: *az*: *ott*, *onnan*, *oda*: *uly* (vö. HB., *wly* NySz., *ujan*, *ullan* MTsz.), *oly*: *ügy* ~ *ez*: *ētt*, *ēnnen*, *ēde* MTsz. (*ett*, *ennen*, *ede* NySz.) [*itt*, *innen*, *ide*]: *ily*, *ēly* (*ely* NySz., *ējen*, *ēllen* MTsz.): *így*. Ebből azt lehet következtetni, hogy a HB.-beli *oz*-nak megfelelője *ēz* volt, s a nyílt *e*-vel való alak későbbi fejlemény.² Mégis számba kell itt vennünk valamit, t. i. azt, hogy a névmásnak *ō*-vel való

¹ L. SIMONYI: Nyr. XVI, 356.

² Az első szótagbeli szórványos *ē* > *e* hangváltozásról szoltam NyK. XLIV, 116.

változata nem fordul elő. Ennek talán az az oka, hogy a névmás magánhangzója mégsem *ē* volt. Lehetséges u. i., hogy az *oz*-nak *o*-ja *ū*-ból fejlődött, s akkor a közelebbre mutató névmás nem *ēz*, hanem *ez* volt. Meg kell tehát engednünk a HB.-beli *ez*-nek a mai kiejtés szerinti olvasását is.

5. VÁLTAKOZÁSOK. — Tőszavakban: *halal*- (ötször) $\sim$ *holz*, *choltat*; — *elnie* $\sim$ *ilezie*; — *lelic ert* $\sim$ *lilki ert*; — *b*) ragokban: *vilagbele*, *uruzagbele* $\sim$ *nugulmabeli*; — *vize*, *scine*, *feze* stb. $\sim$ *lilki ert*, *szentii*.

A későbbi *ē* $\sim$ *ö*-nek háromféle előzője van: *a*) *i*: *gimils*-, *gimilc*- (hatszor), *ig*, *igg*, *mige*, *lelic*, *lilki*, *timnuc*-, *cuzicun*; — *b*) *ü*: *zumtuchel*, *szumtuchel*, *terumteve* (kétszer), *num* (*nū*) (háromszor), *urdung*, *munhi*, *tumetivc*, *timnuc*-, *cuzicun*; *isemucut*, *emdul*, *vermut*, *szentucut*, *bennetuc*; — *c*) *ē*: *menyi*, *mend* (tízszor), *eneyc*, *evec* (háromszor), *nemenec*, *ember* (kétszer), *kegilm*- (kétszer), *kegiggen*, *peter*, *ketnie*, *scegin*, *legenec* (ha az első szótag magánhangzója rövid); *erette*, *meret*, *helhezie*. (Hasonló elegyesség [*i* $\sim$ *ü* (*ö*) $\sim$ *ē*] van az ÓMS.-ban s a KT.-ben és szalagjaiban.)

6. HANGREND ÉS ILLESZKEDÉS. — Eredetibb hangállapot van még a következő tőszavakban: *a*) egynemű hangokkal: *iochtot*- (> *iktat*), *iorgossun* (vö. *irgalom*); — *b*) illeszkedés nélkül: *angel*-, *archangel*-, *milost*- (< szl. *andel*, *arkandel*, *milost*), *achscin* (< oszét *axsin* 'königin, herrin'). — Talán a *homus* 'hamis' szóban is eredetibb hangállapot van, de az is lehetséges, hogy *homis-ből való.¹

Meg van romolva a hangrend a *keassatuc* (< *kájáltsátuk) szóban.²

A formansok közül a régiek illeszkedése már megtörtént, pl. *terumteve*: *hadlaua*; *engede*: *munda* (csupán *horoguvec*, éppúgy, mint még most is, illeszkedés nélkül); — *hazoa*; — *bunet*: *choltat*; *elnie*: *ovdonia*; *cuzicun*: *uimadsaguc*; — *vezesse*: *bulscassa*; — *legenec*: *uimaggonoc*. — Kétségtelen dolog, hogy a *-muc*-, *-tuc* és *-ivc* (*-uc*) személyragok (pl. *isemuc*-, *vogmuc*; *bennetuc*: *latiatuc*; *tumetivc*: *vimagguc*) magánhangzója is kétféle, azaz egyrészt *ü*, másrészt *u* volt, noha palatális- vagy veláris-volta nincs megkülönböztetve.

Az újabb formansok közül már illeszkedett a *-ség* képző és a *-vel* rag: *uimadsag*-, *birrag*-, *uruzag*-, *halalaal*.

Nem illeszkedett a *-ben*-, *-bele* (*-beli*) és a *-nec* rag: *milostben*, *paradisumben*, *iovben*; *vilagbele*, *uruzagbele*, *nugulmabeli*; *halalnec*, *muganec*, *foianec*, *puculnec*.

Csak palatális szóhoz függesztve fordul elő a *-belevl* rag

¹ Vö. *Moris (Μορῆς KONST. PORPH., *Morisius* $\sim$ *Morus* ANON.), *Baluuanis*, *Baluanis*, *Saris*, *Ilorogis*, *Joannis* $\sim$ *-us* (JAKUBOVICH: MNy. XIX, 97; XX, 19; MELICH: MNyKéz. I, 53, 62).

² L. SZINNYEI: MNy. XVIII, 147.

(*timnucebelevl*), de kétségtelen, hogy úgy mint *-ben* és *-bele* (*-béli*), ez sem illeszkedett.

Hogy a *-tül* (*-tüül*) rag (írva: *-tul*, *-tv* és *-tw*) illeszkedett-e vagy sem, azt nem lehet eldönteni. Veláris szóhoz függesztve egyszer fordul elő: *kinzotviatul*, s itt a *w* betű palatális hangot is, velárist is jelölhet. A *-tüül* olvasás mellett az szól, hogy az újabb ragok közül még csak a *-vel*-t találjuk kétségtelenül illeszkedve.

Csak veláris szóhoz csatolva találjuk a *-chot* képzőt (*mulchotia*) és a *-chuz*, *-huz* ragot (*ozchuz*, *uromchuz*). Hogy tehát ezek illeszkedtek-e már vagy sem, azt nem tudhatjuk. (Az utóbbinak illeszkedése vagy nem illeszkedése akkor is kétséges volna, ha palatális szóhoz függesztve is előfordulna, mert akkor is *u* vagy *v* betűvel volna írva.)

III. M á s s a l h a n g z ó k.

1. HANGÁLLOMÁNY. — A *h* hang mellett megvan még az előzője, a χ (írva *ch* és egy kétes esetben *h*) ezekben: *chomuv*, *chottat* (de: *halal*- [ötször] és *holz*), *charmul*, *mulchotia* (de: *hotolm*), *ozchuz* (vö. *uromchuz*, olv. *uromk χ uz* v. *uromkhuz*?); — olyan χ , amely későbbben másképp fejlődött: *achscin*, *zoboduca*.

2. IDŐMÉRTÉK. — Az egybetűs rövid mássalhangzóknak megfelelő gemináció minden biztos esetben meg van jelölve. Rendes jelölése a betű megkettőzése: *vimagguc*, *vimagguc* (kétszer), *uimagguc*, *uimaggomuc*, *uimaggonoc*, *oggun*, *kegiggen*; *igg ember*; *iorgossun*, *vezesse*, *bulsassa*, *bulscassa*; *odutta*, *erette*, *unuttej*; *keassatuc*; — a *k* hang geminált volta a *c* betű után tett *h* betűvel van megjelölve: *zumtuchel*, *szumtuchel*.

Ebből a jelölésbeli pontosságból azt lehet következtetni, hogy amely magánhangzók közötti egybetűs mássalhangzónak a betűje nincsen megkettőzve, az nem geminált, hanem rövid, tehát *eneyc* rövid *n*-nel olvasandó. Ugyanerre a jelölésbeli pontosságra támaszkodva föltehetjük, hogy az *ovga* szó *gy*-je rövid volt, tehát hogy eső kettőshangzó után abban a korban sem ejtettek geminált mássalhangzót (vö. **od- $\dot{y}$ n* > *oggyun* [írva: *oggun*], ellenben **oud- $\dot{y}$ a* > *ougyá* [írva: *ovga*]).¹

Kétbetűs mássalhangzó, amelynek rövid vagy geminált volta kérdés tárgya lehet, három van: *ty* (írva: *ti*), χ (írva: *ch*) és *ny* (írva: *ny* és *nh*).

A *ti*-vel jelölt hang időmértékének kérdését egy másik kérdés előzi meg, t. i. az, hogy *ti* nem *t-j* ($\circ$: *t- $\dot{y}$*)-t jelöl-e. A *ti* jelölés u. i. négy esetben fordul elő, mind a négyben *t*-végű tőszó és *j* ($\circ$: *$\dot{y}$*)-kezdetű formans határán (pl. *zocoztia*). A kérdést az dönti el, hogy a *d-j* ($\circ$: *d- $\dot{y}$*) hangkapcsolat már

¹ Vö. ma : (bot, lát) *bottya*, *lättya*, de : (rojt, fojt) *rojtya*, *fojtya*.

gy-vé és *ggy*-vé fejlődött, mint az *ovga* és az *oggun* stb. (l. fönebb) írás kétségbevonhatatlanul bizonyítja. Ebből azt kell következtetnünk, hogy a *t-j* (∴ *t-i*) hangkapcsolatból is minden bizonnyal már *ty* és *tty* lett.¹ És ezzel el van döntve az időmérték kérdése is. Ha az *ovga* szóban rövid, az *oggun*, *kegiggen*-félékben pedig geminált volt a *gy* hang, akkor *zocoztia* így hangzott: *szokosztyá*, ellenben a *latiatuc*, *mulchotia*, *tumetive* szavakban *tty*-t kell olvasnunk, tehát: *láttyátuk* v. *láttyátuk*, *múlcchottya*, *tümettyük*.

A *zoboducha*-féle imperatívusok χ hangja valamikor hosszú (geminált) volt (*- χ t χ -> *- $\chi\chi$ -),² de később megrövidült. Hogy mely nyelvterületeken mikor tájban történt meg a megrövidülés, azt nem tudhatjuk. Lehet, hogy a HB. írója már így ejtette a szót: *szoboduxá*. De ha tekintetbe vesszük, hogy a kétbetűs mássalhangzók geminációját nem jelölte meg, továbbá azt, hogy az ÓMS.-ban 'kinyújtsad' így van írva: *kyniuhhad*, meg kell engednünk a *szoboduxxá* olvasást is, sőt ez talán valószínűbb is.

A *mennyi* szó *ny* hangja eredetileg rövid volt s még a XVI. század vége felé is előfordul rövidnek jelölve, ennél fogva semmi okunk sincs arra, hogy a HB.-beli *menyi*-t ne *mënyi*-nek, hanem *mënnyi*-nek olvassuk.

. Az *ny* vagy *nny* hangnak másik kétbetűs jelölése a *munhi* 'mennyei' szóban van. A *menny* szónak a régiéknél előforduló írása részint *mëny*, részint *mënnny* kiejtésre vall.³ Azonban a *mennyország* összetételnek a NySz. adatai szerint — úgy látszik — régebben is *mënyország* volt az általános kiejtése, aminthogy ma is az. Ennél fogva nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy a HB.-beli *munhi uruzag*- is így hangzott: *münyi* (nem pedig: *münnyi*) *uruzág*.

Abszolút szóvégi (vagyis szünet előtti) hosszúság a HB.-ben nincsen. Az *igg ember* ~ *ig fa* írásból azt lehet következtetni, hogy mássalhangzó előtt akkor sem ejtettek hosszú mássalhangzót, ennél fogva egészen rendjénvaló ez az írás: *meret nü...*, *tiluvt gimilstul*, *odut hotolm*, *eleut hug...*, mert a szóvégi hang mássalhangzó-előtti helyzetben nem volt hosszú. Ebből az írásból azonban nem szabad azt következtetni, hogy a *-t* formások magánhangzós-kezdetű szó és szünet előtt is rövidek voltak még.⁴

¹ Vö. ZOLNAI, Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig 53.

² L. SZINNYEI, NyH⁹. 109.

³ L. menyun KTSz.; *men*, *meney* SchlSzi. 44, 45, 47; *menny* MURM. 228; *meñ*, *menyebel*, *meennyey*, *mennyi* stb. NySz.

⁴ Annyi bizonyos, hogy ezek a *t* hangok valamikor minden hangtani helyzetben rövidek voltak, és hosszúságuk későbbi (magánhangzók közötti) fejlemény s ebből a hangtani helyzetből terjedt át az abszolút szóvégre, pl. (te) *melleted, (a fal) *mellet áll, (ő áll a fal) *mellet > (te) *melletted*, (a fal) *mellett* áll > (ő áll a fal) *mellett*. — A szóbelsei *tt* írás mellett nagyon sokáig közönséges, ha nem is általános volt a szóvégi *t* írás (vö.

3. MÁSSALHANGZÓ MEGVOLTA ÉS ELVESZTE. — a) Megmaradt mássalhangzó van a következőkben: a) szó elején: *uimad-* (*uimadsag-*, *uimagguc* stb.); *iorgossun*, *iochtotnia* (vö. *irgalom*, *iktat*);¹ — β) szó belsejében: *hadlaua*,² *ozchuz*, *achscin*; *terumteve* 'teremtője', *intetvinec*, *ildetuitvl*, *kinzotviatwl*; *helhezie*, *ilezie*; *?urdung* (eredete ismeretlen; a *g* előtti mássalhangzó járulékhang is lehet).

b) Hiányzik egy megvolt mássalhangzó: (l): *keassatuc* (<**kēált-*);³ — (v): *halalaal*; járulékhanggal: *kegilmehel* (<*kēgyilméel); a megelőző mássalhangzó megnyúlásával; *zumtuchel*, *szumtuchel*; — *?heon* (vö. *hewon* stb. NySz.); a szó eredete ismeretlen, a későbbi alakok *v*-je járulékhang is lehet); — (t): *ilezie* (vö. *éleszt*), *zoboducha* (<*szoboduxtχá); — (h): *abraam*.

4. JÁRULÉKHANGOK. — a) *v*: *hadlaua*, *terumteve* 'teremté', *veteve*, *feledeve* (<*hādlaū, *terümtée stb.);⁴ — b) *h*: *kegilmehel* (<*kēgyilméel); — c) *l*: *gimils-*, *gimilc-* (<ócsuv. *džimiš v. *đimiš), *bulsassa*, *bulscassa* (<ócsuv. **bošat-*).⁵

Nincsen még a járulékhang az *-á* rag előtt a *hazoa* szóban, s a *hadlaua*-félék mellett is van két *v* nélküli alak: *tilutoa* és *mundoa*.

5. ÉREDETIBB HANGÁLLAPOT VAN MÉG — a fönnebb más rovat alatt fölhozott eseteken kívül — a következőkben:

a) *ge* (olv. *gye*); csak a HB.-ben előforduló alak, később depalatalizálással: *de*;⁶

b) *uromc*, *uromchuz* (vö. *-muc*); később *-nk* (o: *-ŋk*);

c) *timnuc-* 'tömlőc' (<szl. *tmnica*);

SÁGI: MNy. XXI, 65), pl. *hallotta* ~ *hallot*, *mellette* ~ *mellet*. Ez azonban szerintem csak helyesírási sajátosság. A *t* geminálódására nézve közömbös volt az, hogy az utána következő magánhangzó magánhangzó ugyanabban a szóban volt-e vagy a vele egybeejtett következő szó elején. A lényeg a magánhangzók közötti helyzet volt. A szóbelsei *tt* írással szemben vagy azért volt szokásos a szóvégi *t* írás, mert a szóvégi *tt* hang helyett gyakran ejtettek *t-t* (mint-hogy gyakran következett utána mássalhangzó), vagy azért, mert a latinban sohasem láttak szó végén megkettőzött *t* betűt.

¹ Nem tartozik ezek közé a *vize* szó, mert nem az *ize*-nek teljesebb alakja, mint némelyek gondolták, hanem a későbbi és a mai *vize*-vel azonos; jelentése: 'succus ejus' (NySz.); vö. Serm. Dom. II, 258: succus ejus (*vize*) (i. e. aqua ejus).

² L. SZINNYEI: MNy. XXI, 132.

³ L. SZINNYEI: MNy. XVIII, 147.

⁴ Vö. SZINNYEI: MNy. XI, 6. Illabiális magánhangzók közötti *v* járulékhangra idéztem példákat: MNy. XI, 49; ilyenek: *divák*, *livány*, *ivándék* (< *diák*, *liány* 'leány', *iándék* 'ajándék'), *mivén* (< *mién*) 'mélyen' N. stb.; az ott idézettekhez most még hozzácsatolhatom ezeket is: *ávtt* (<*átt) 'áhit' NySz., *mévet* (<*méet) 'méhet' Kórógy (Szlav.) Nyr. XLV, 43, *mivén* (<*mién*) 'min' Szalonta (SZENDREY ZSIGMOND közlése). — A *hadlaua*-féle alakoknak az az analógiás magyarázata, amelyet MNy. XI, 51 adtam, aligha állhat meg.

⁵ Vö. GOMBOCZ, BtürkL. 47, 81; PAASONEN NyK. XLII, 62.

⁶ A *gy-* > *d-* változásra példák: GOMBOCZ, BtürkL. 68.

d) két-mássalhangzós szókezdet: *bratym* (< szl. *brat*).¹

Kérdés, hogy szabad-e eredetibb hangállapot megvoltára következtetni a *uimadsag*, *milostben*, *ig ja* stb. eff. írásból. Igaz, hogy az egymást követő zöngés és zöngétlen mássalhangzók egyikének a másikhoz (a magyarban legtöbbször a megelőzőnek a következőhöz) hasonulása, mint más nyelvek példája mutatja,² nem fiziológiai kénytelenség. Meg kell engedni, hogy a magyar nyelv életében lehetett olyan kor, amikor részleges hasonulás még nem történt. Ha csakugyan volt (amit nem tudunk), akkor az a kérdés, hogy a HB. nyelvjárása ezen a fokon állott-e még. Annyi bizonyos, hogy részleges hasonulást egyetlen-egy esetben sem találunk nyelvemlékünkben jelölve (l. a fönnebbieken kívül: *gimilsben*, *tiluvt gimils-*, *iacob kebeleben*, *mend szentucut*).³ Ebből az írásmódból azonban csak akkor volna szabad a kiejtésre következtetnünk, ha bizonyos volna, hogy a HB. írója teljesen a kiejtés szerint írt. Azt pedig nem állíthatjuk. A mi helyesírásunk később sem volt soha teljesen kiejtés szerinti, hanem mindig nagy szerepe volt benne a szóelemzésnek (vagy helyesebben mondva: annak a törekvésnek, hogy a szó törzsökös része — amennyire lehet — minden kapcsolatban épen maradjon). Minden valószínűség szerint így volt kezdettől fogva. Ha még hozzávesszük, hogy már megtörténtek az olyan hangváltozások, mint *dj* (∩ : *dj*) > *gy*, *ggy* (pl. *ovga*, *oggun*), *tj* (∩ : *tj*) > *ty*, *tty* (pl. *zocoztia*, *mulchotia*), *tχ* > *cs* > *ccs* (*keassatuc*), *tχ* > *ss* (pl. *vezesse*), akkor szinte lehetetlennek kell tartanunk, hogy részleges hasonulás még ne lett volna. Nekem tehát az a nézetem, hogy a *uimadsag*, *milostben*, *ig ja* stb. eff. írásból nem szabad régiebb hangállapot megvoltára következtetnünk.

A HB. valószínű olvasása.⁴

Látjátuk,⁵ *feleim*,⁶ *szümtükkel*, *mik vogymuk!* *Isá*⁷ *pur és xomux vogymuk!* *Ményi milosztben terümtéve eleve*⁸ *mü isemüküt*, *Adámut*⁹ *és oduttá volá neki*¹⁰ *páradicsumut házóá*.¹¹ *Es mēnd páradicsumben volox gyimilcsiktül mundá neki*¹⁰ *élnie. Héon tilutóá üüt igy ja gyimilcsétül. Gye mundóá neki*¹⁰ *mérēt nüm enék:* »*Isá*,⁷ *ki nopun eindül oz gyimilcsütül*,¹² *hálálnék hálálálá holsz.*« *Hádlává xoltát terümteve Istentül*, *gye feledéve. Engede ürdüng intetvinek*¹³ *és évék oz tilvutt*

¹ Több ilyent (másutt találhatót) közöl MELICH: MNy. II, 55.

² L. Nyelvtudomány V, 241; VI, 129.

³ Nem jöhetnek tekintetbe: *ozchuz*, *ez scegin*, *ez homus*, *scerelmes bratym*, mert a *z* és az *s* betű zöngés hangot is, zöngétlent is jelölhet.

⁴ Irodalmi helyesírással írva, kivéve az *a*, *e*, *é* és a *χ* hangot meg az eső kettőshangzókat. Jegyzetbe tettem a többi megengedhető olvasatot.

⁵ *látjátuk*. — ⁶ *feleim*. — ⁷ *Isá*. — ⁸ *elève*. — ⁹ *Adámut*. — ¹⁰ *neki*. — ¹¹ *házóá*. — ¹² *-tül*. — ¹³ *intetvinek*, *intetvinek*, *intetvinek*.

gyimilestüül¹ és oz gyimilcsben halálat évék. És oz gyimilcsnek uly keserüü volá vize, hury turk(uk)át² migészokosztjá³ volá. Nüm héon mugának, gye mēnd üü fojánék halálat évék. Horoguvék Isten és vetéve üüt ez⁴ munkás világbele, és lēün halálnék és pukulnek fésze⁵ és mēnd üü nēmének. Kik ozuk? Miü vogymuk. Hury és tüü látjátuk⁶ szümtükkel, isá⁷ és nüm iggy embēr mülyotjá ez⁸ vermüt; isá⁷ mēnd oxyz járou vogymuk. Vimádjuk Uromk Isten këgyilmét ez⁴ lélikért, hury jorgossun üüneki⁹ és këgyidjēn és bulcsássá mēnd üü bünét.¹⁰ Es vimádjuk szen[t]¹¹ aχszin Máriát és boudug Mikael arkangyelt és mēnd ängyēlkt, hury vimádjonok érētte. És vimádjuk szent Pēter urot, kinek odutt hotolm oudoniá és këtnie, hury oudjá mēnd üü bünét.¹⁰ Es vimádjuk mēnd szentüküt, hury légyenek¹² neki¹³ segéd Uromk szine eleütt,¹⁴ hury Isten üü vimádságuk miá bulcsássá üü bünét.¹⁵ Es szoboduχχá¹⁶ üüt ürdüng ildetvitül¹⁷ és pukul kinzotviátüül¹⁸ és vezesse üüt püradicsum nyugulmábeli és odjun neki¹⁴ münyi uruszágbele utot és mēnd joyben részet. És këátsátuk Uromkχuz¹⁹ χármul.²⁰ Kyrie eleison!

Szerelemes brátim!²¹ Vimádjomuk ez²² széginy embēr lilkiért, kit Őr ez²³ nopun ez³² homus világ timnücébeleül³² mente, kinek ez³² nopun testét tümetjük, hury Őr üüt këgyilméhel Abiráám, Izsák, Jákok kebelében helyhēzje, hury bírságnop jutvá mēnd üü szentii²⁴ és ünüttei küzikün joy feleül²⁵ joktotniá²⁶ üeszje üüt. És tüü bennetük! Clamate ter: Kyrie eleison!

SZINNYEI JÓZSEF.

A közlés divatja régi prózánkban.

HORVÁTH JÁNOS nevezte el közlésnek, adta magyarázatát, és rajzolta meg fejlődéstörténetét annak a sajátosságos, művészi szép mondatképződménynek (NyK. XXXIX, 128—161), mellyel régi magyar verseinkben oly sűrűn találkozunk, s melyet újabb költőink közt ARANY JÁNOS oly szerencsés művészettel elevenített föl, és fejlesztett még tovább. Ime e mondatképződmény legtipikusabb formája:

Nyárnak hévségében, ősz sűrű ködében,
Kergetik Ocskait nagy kegyetlen téiben.

(THALY Ocskai Lászlórol való ének.)

¹ -tül. — ² írva: turchucat, de ez íráshiba e h.: turchat. — ³ mige-. — ⁴ ez. — ⁵ fésze. — ⁶ látjátuk. — ⁷ isá — ⁸ ez. — ⁹ üüneki. — ¹⁰ bünét. — ¹¹ szen az eredetiben íráshiba. — ¹² légyenek. — ¹³ neki. — ¹⁴ eleütt. — ¹⁵ bünét. — ¹⁶ szoboduχá. — ¹⁷ ildetvitül. — ¹⁸ kinzotviátüül, -tül, -tül. — ¹⁹ -huz. — ²⁰ χármul, -ül. — ²¹ brátim, -ím. — ²² ez. — ²³ -beleül. — ²⁴ szentii. — ²⁵ feleül. — ²⁶ joktotniá.

Mert im meghallgattál,
 Engem kiragadtál
 Nyavalyáimból.
 Szívbeli vidulást,
 Atdál megtágulást
 Sok bánatimból.

(Énekeskönyv. Kolozsvár, 1785. 22. l.)

Etele pedig már ölben Aladárját
 S bévitte karöltve maga édes párját.

(ARANY Buda halála V.)

Ezért szive búval, teli sok gyanúval.

(Buda halála III.)

Alaki sajáttsága az, hogy a párhuzamos mondatrészek közrefogják közös mondatrészüket, amely mondattanilag szervesen a másodikhoz kapcsolódik.

HORVÁTH JÁNOS alaposan rávilágított e tulajdonkép szórendi sajáttságnak a magyar versben megtett fejlődési menetére. Ugyancsak ő utalt az esetleg föltehető latin hatásra (NyK. XXXIX, 138), példákat hozván föl reá mind a klasszikus, mind a középkori latin költészetből. E föltevést még inkább megerősíthetjük, ha a közölést — mint mondám — szórendi sajátosságnak tekintjük, s nem szorítkozunk csupán a HORVÁTH JÁNOSTÓL tanulmányozott fajára. E szórend sajáttsága abban nyilvánul, hogy az egymással szorosan összetartozó mondatrészek közrefognak egy vagy több oly szót, mely mindkettejüknek közös kiegészítő része. Ezzel a szórendi sajáttsággal prózában és versben egyaránt sűrűn találkozunk mind a klasszikus, mind a későbbi latinságban. A közös rész különféle mondatrész lehet; az őt közrefogó, szorosan összetartozó mondatrészek pedig lehetnek egymással alárendeltségi (jelző és jelzett szó) vagy mellérendeltségi (rendesen kapcsolt és szétválasztó) viszonyban. Pl. *certissima populi Romani vectigalia et maxima* (CICERO De imp. Cn. Pomp. 2.); *maximas aedificasset ornassetque classes* (u. o. 4.); *multa sine dubio saevaque* (TACITUS Ann. I. 6.); *Asia vero tam opima est ac fertilis* (CICERO i. m. 6.); *ad multorum bona civium Romanorum* (u. o. 7.). A későbbi latinságban: *pecudibus terrae cunctis* (Vulgata, Genesis 9:10.); *flammeum gladium atque versatilem* (u. o. 3:24.); *clausa erat atque munita* (Josue 6:1.); *nullus egredi audebat aut ingredi* (u. o.); *nuntium portans bonum* (L. Regum II. 18:27.); *ille fur est et latro* (Evang. sec. Joannem 10:1.); *non clypeo protectus aut galea* (ZOLNAI, Nyelveml. 95); *clamant omnes contra te et murmurant* (u. o. 97); *nunquam aliquod animal ledas vel hominem* (u. o. 98); *per totam imposuit civitatem*

(u. o. 98); *in pace reposuit et quiete* (u. o. 100). E kettéosztásban gyakran kiemelés rejlik.

Ugyanezt a szórendi közölést találjuk meg nyelvünkben is, azzal a különbséggel, hogy a közrefogó elemek a nyelv természetének megfelelően inkább csak mellérendeltségi (kapcsolt, szétválasztó, ellentétes) viszonyban lehetnek egymással, de azért az alárendeltségi (jelző—jelzett szó) viszonyra is találunk példát. Így BALASSÁNÁL: Fülelile *ágon*, Füg *csak kicsiny szálon* (= csak kicsiny szálon ágon függ). Hasonlókép ARANYNÁL (Toldi, VI. 12.): *Tekerő nyilallást érze olyanformát* (= olyanforma tekerő nyilallást).

A mellérendeltségi viszony esetében a közös rész mondattanilag a latinban rendszeren a megelőző, a magyarban vagy a megelőző, vagy az őt követő párhuzamos részhez csatlakozik szervesen. A magyar versben, mint HORVÁTH fejtegetéséből látjuk, a ritmus hatása alatt az őt követő résszel képez egy ritmikai egységet. De lássuk a magyar példákat: *levn halalnec ef puculnek feze. ef mend w nemene; iorgoffun w neki. ef kegiggen* (HB.); nem *payzual* fegyverkedet *auagy pykonhokual* (JókaiK. 147); *mýkoron* latnaya ev *nagy mukayat* ez *iffo fraternek es zolgalagyat* (PéldK. 23); *Jajvezek* hallatek az egbe *Sýras es ordýtas* (PESTI UT. 3 b); Az *kic pedig meg vtallyác BánBándeckal es káromlyák* (SZEGEDI G. Énekesk. 191); Bizonyára *vérem* vagy, *és fiam* (FALUDI Téli éjsz. RMK. XIX, 119); *papoknak feiedelmi* egbe *gülekeztek. es nepnek vemi* (DöbrK. 431. Az eredetiben közölés nélkül: *Tunc congregati sunt principes sacerdotum et seniores populi. Máté 26 : 3.*); *Kic nem vérecból, sem tístnèc akaratt'abol, sem ferfunac akarat't'abol, dè zülèttèc istèntől* (MüncK. 169. Az eredetiben közölés nélkül: *Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt. Evang. sec. Joan. 1 : 13.*); *Ne chak azon torkoffagban es rezegfeegben: Ne chak reftfeegben es fórtózetfeegben, Ne chak egy maffal valo vetekódefben es yrigfeegben, De ótőzyetők ffeel a my wrwnk iefulban Criftulban* (ÉrdyK. 3); *Nem a' teft' eltakarására 's melegítésére, hanem fordítják a' kevelýségre* (BOD Sz. Hilarius 101). Kettős párhuzam esetén a közölés szórendje a következőkép módosul: *Zelèffègèt harmic kònyklètnè o tornit kèdèg vètè zàz kònyklètnè magallagba* (BécsiK.11); *Syketeknek* hallomafft *fantaknak* yarafft. *nemaknak* agyon zolaft (JókaiK. 28); *Az Haláb zavaros vizet, az Katona háboruságot, az Médikus kíván nyavalyát* (BOD Sz. Hilarius 171); *Mikor testeket* eledellel, *elméjeket-is* táplálnák tudománnyal (BOD Sz. Hil. 137); *Az On helyett* Ezüftöt, *az Réz helyett* Aranyat, *az Kristály helyett* fogß találni gyémántot (BOD Sz. Hil. 21); *Halat* Bálka nélkül, *Telet* dér nélkül, *Jeget* hideg nélkül, *Kormot* motsok

nélkül; *Embert* nehéz találni tsalárdság nélkül (Bod Sz. Hil. 33). Ellentétes közölésre s különösen e művészileg kialakult formában a latinból példát nem tudok idézni. Ez talán eredeti képződmény nyelvünkben.

Adataink arra mutatnak, hogy a közölés divatját nyelvünkben latin hatásra kell visszavezetnünk. Azt is látjuk a fentiekből, hogy nemcsak verselésünkben található meg, hanem szórványosan régi prózáinkban is fölbukkan. De verselésünkben futotta meg fényes pályáját, ott fejlett művészi fokra, s volt divatos századokon keresztül, úgyhogy méltán nevezi HORVÁTH JÁNOS „magyar versbeli mondatképletnek“.

CSÚRY BÁLINT.

Feleség.

E szó származása, hang-, alak- és jelentéstani értelmezése tekintetében meglehetősen eltérő nézetek állanak egymással szemben. Népünk nyelvérzéke a *feleség*: *fele segítség*-szerű tréfálkozó-kedveskedő szólásokban, közmondásokban, az etimológizálásra hajlamos művelt magyarság közvéleménye¹, valamint a szó eredetéről nyilatkozó szótáríróink, nyelvészeink — különösen a régiebbek — magától értetődő alapszónak a *dimidium* jelentésű *fél* = *fele* alakot szokták tekinteni. Ezzel a természetesnek tetsző magyarázattal szemben a finn nyelvészek a rokonnyelvi adatoknak főleg hangtani sajátosságai alapján azt a meglepő, illúzió-rontó nézetet vallják, hogy: 1. a *feleség* szó elhomályosult összetétel, amelynek első tagja a *proximus* jelentésű finnugor, sőt uráli *pälä, második alkotórészében pedig az osztj. *an̄ki* 'mutter, weib, frau', vog. *āñk* 'weibchen' megfelelője lappang (vö. KARJALAINEN: FUF. XIII, 211; PAASONEN: KSz. XIII, 263); 2. az előtagbeli 'proximus' jelentésű *fél*-nek semmi köze sincs a 'pars dimidia' és 'latus' jelentésű alakokhoz, sőt: 3. ez a két utóbbi is elválasztandó egymástól.

E szerint az említett magyar szavak különböző eredetű, jelentésű s csak hangalakjukban ma véletlenül egyező homonymák, mint pl.:

a német *maul* [1. 'száj' < ófn. *mūla*; 2. *maul* (tier) < lat. *mālus*; 3. *maul* (beere) < lat. *mōrum*; 4. *maul* (wurf) < ófn. *molta*, *molt* 'staub, erde'], a magyar *fial* [1. R 'mostoha fiú' < *fi-val < *fi-vel: *fi*+*fél*; 2. R 'fiacská' < ol. *fial* ~ *figliolo* < lat. *filiolus*; 3. N 'vánkos' stb. < *fej-al*(j); 4. N 'fiadzik' (NyF. LVI, 39), 'fattyaz' (Nyr. XL, 93)] vagy az *ár* (1. 'pretium', 2. 'fluctus', 3. 'subula'. 4. '100 négyzetméter').

¹ „A *feleség* a legszebb szó, a legszebb becsület“ — írja RÁKOSI JENŐ a Bp. Hírlap 1892. évi karácsonyi mellékletében.

Vajjon a nyelvélet ilyen egyformává csiszoló szeszélye sodorta-e elénk a magyar *fél* szavakat is, ahogy a finnek látják, avagy tán egyazon alapszó különféle jelentésfejléményeivel s a jelentésselkülönüléseket gyakran a hangalakban is kísérő másodlagos formai különbségekkel van csak dolgunk? Nem vonhatjuk kétségbe az első föltevés elvi jogosultságát, viszont a *feder* 'madártoll': 'író toll'; *reiter*: *ritter* stb. 'doppelgänger'-ek, a magyar *levél* 'blatt': 'brief', *nevel* 'erziehen': *növel* 'vermehren', *hő* 'calor': *hév* 'pathos', *irány*: *arány*, *jó*: *fej* stb. közismert példák láttára a polysemia lehetőségét sem szabad eleve elutasítanunk.

A rokonyelvű megfelelések anyaga, amely javarészt már régebről össze van állítva¹ — persze a hang- és jelentésbeli eltérések alapján külön-külön csoportokba sorolva — a következő:

vogT. *pāl*, *pāa*, K. *pōāol*, *pōāl*, P. *poāl*, V. *pāa*, *pōaa*, AL. *poaa*, FL. Szó *pāl* 'seite, hälfte';

osztjÉD. *pēlak*, Trj. *p'ālək'*, V, Vj. *pēlak'*, Ni. *pēlak'*, Kaz. *pēlak'*, O. *pēlak'* 'hälfte' (KARJALAINEN), Kond., Irt. *pēlek* 'seite, hälfte' (PATKANOV); -k demin. képző (NyH^o 89—90); | É. *pil* 'gesellschaft, gefolge, gesellschaftlicher, freund', Irt. *pit* 'barát, társ', Ju. *pil*, 'freund, kamerad, gefährte; ehegenosse, nēn-p. 'ehegenossin'; zürjI. *pē*, Ud, V, P. *pev*, Sz, L. *pel* 'seite, halb, hälfte' (WICHMANN); *pöl* (*pöv*) 'teil, eines von einem paar; seite, ufer; gattin' (WIEDEMANN); permiK. 'eines von einem paar; seite' (GENETZ);

votjG,J,M,U. *pal*, J,M,U. *pāu* 'seite, gegend, halb, hälfte' (WICHMANN); 'seite, gegend, zeitabschnitt, halb, hälfte, eines von zwei zusammengehörenden dingen (z. b. augen, füsse, stiefel)' (MUNKÁCSI); ezeken kívül 'unverheiratet' (WIEDEMANN);

cser. *pel* 'latus, pars', *pele*, *pel* 'dimidium' (BUDENZ, SZILASI); KB. *pēla*, *pel-*, U. *pēlā* 'halb, hälfte, der eine von einem paar'; KB. *pēlak* 'die eine hälfte (z. b. einer entzwei gegangenen tasse)', KB, U. *pel*, *βel*, M. *pel'* 'seite' (WICHMANN);

mdM. *p'el'ε*, E. *p'el'e* 'halb, hälfte', M. *p'el'*, E. *p'el'* 'seite';

f. *pielos* 'margo', *pieltää* 'ad marginem vergere v. mutare';

lpN. *bælle*, *bæle* 'latus, pars dimidia' (Friis), S *pēllē* (*pēlē*) (HALÁSZ), *pēllē*, *pēllē* 'seite, hälfte' „wird

¹ MUSZ. 506; HALÁSZ I.: NYK. XXIII, 440; GOMBOCZ: NYK. XXXII, 203; SETALÁ: FUF. XII, Anz. 31—32; SUS. Aik. XXX₅, 30; PAASONEN: NYK. XLI, 378; KSz. XIII, 263; SZINNYEI: NYH^o 25; WICHMANN: FUF. XV, 45; K. DONNER: SUS. Toim. XLIX, 87, 109, 153—155.

gebraucht, um das eine von zwei paarigen gliedern zu bezeichnen“ (WIKLUND: SUS. Aik. XXIII₁₆, 9), D. *pielie*, *bēelēe* id., Sompio *pele-*, Kuolajärvi *pälle-’puoli*’ (F. FELLMAN, SUS. Aik. XXX₃₀, 21), K. *pieille*, *pieill*, *b’eil* ’hälfte, seite, geschlecht, der eine von paarweise vorkommenden gegenständen od. leibesgliedern’ (GENETZ);

szam Ju. *pealea*, *peal’ea*, *piele* ’hälfte’, T. *fealed* ’halb, verwandter’, Je. *fele*, *ferie* ’halb, verwandt’, OTy. *pełęG* ’hälfte, seite’, KTy. *pełęka* id., N, Vj. *pele* ’halb’, A Ta. *päläl*, F Ke. *pilān* ’halb, Hälfte’, *pilānba* ’kamerad’, Ke. *päl*, *pälle* id., Kam. *p’ēa*, *p’ā*, *p’el* ’halb, seite’, *p’əw*, *hēē*, *həw* stb. ’kamerad, freund’ (K. DONNER).

*

A ’hälfte’ és ’seite’ jelentés szerint való szétválasztás gondolata komoly formában tudtommal SETÄLÄNÉL bukkan föl először (SUS. Aik. XXX₃₀, 30, 93), aki azonban még gyanakvó óvatossággal nézi az elkülönítés helyességét: „Ob die sippe mit der bedeutung *seite* ursprünglich mit derjenigen mit der bedeutung *halb* identisch gewesen, ist noch etwas unklar“ (uo. 93). A szétválasztás mellett kétséget kizáró határozottsággal és az első pillanatra meggyőző érveléssel WICHMANN foglalt állást a fgr. *l* hangok történetéről írt cikkében (FUF. XV, 1—55). Itt arra az eredményre jut, hogy a fgr. alapnyelvben kétféle liquidánk volt: *l* és *l’*, s a kétféle eredet bizonyító nyomai mindössze az osztjakságban és a permi nyelvekben őrződtek meg a következő megfelelések szerint:

fgr. *l > zürj.-votj. *l*, osztj. *l*, *l*, *Δ*, *Δ*, *t*, *t*, (D)
 „ **l’* > „ „ *l’* „ *l*, *l*, (I)

A többi rokonn nyelvben mindkét eredeti hangnak *l* volna a folytatója, amelyet a cser.-ben és md.-ban *l’* helyettesíthet. Ha mármost a *fél* szó rokonsági megbeszelőit egybevetjük e táblázat megállapításaival, menten szembeeszik a szabályellenesség: a permi adatok liquidája fgr. *l, a osztjákoké pedig fgr. **l’* fejleményének volna tekintendő. Föl kell tehát tennünk, hogy az alapnyelvben lennie kellett egy **p●l●* és egy **p●l’●* ősalaknak; amelyek egyikének — WICHMANN szerint — ’halb, Hälfte’, másikának ’seite’ volt a jelentése. Hogy melyiknek mi, ma már nem mutatható ki, mert a permi nyelvekben az *l*-es, az osztj.-ban az *l’*-es alak javára teljes hangtani egybeesés és jelentésbeli összeolvadás történt, a cser. és md. pedig, amelyekben a két jelentéstípus szavai valamelyes hangtani eltérést mutatnak, az *l* hangok történetére teljesen különböznek.

WICHMANNnak ez az elmés magyarázata (ismétli K. DONNER: SUS. Toim. XLIX, 154) éppenséggel nem dönti el a *fél* szóval összefüggő kérdések lényegét. Nem lehet céлом, hogy a fgr. *l* hangok történetével ezúttal tüzetesen foglalkozzam, annál is kevésbbé, mert meggyőződésem szerint egyik-másik rokonnyelv pontosabb fonétikai átíráson alapuló hangtanának elkészültéig úgysem tudunk dűlőre jutni. Mindenesetre nagyon tanulságos az osztj. adatok interdialektikus eltéréseinek szabályszerűsége¹. Kérdés azonban, hogy *a*) a fgr.-ban valószínűleg megvolt jésített *l'*-nek csakugyan az a sor-e a folytatása, amelyet WICHMANN állított össze, vagy az ettől lényegesen eltérő PAASONEN-féle (KSz. XIII, 260—272), amely a szam. megfelelések vallomását is figyelembe veszi; *b*) az osztj. nyelv mai állapota mennyiben tükröztet vissza ősrégi fgr. hangviszonyokat, és mi későbbi különnyelvi fejlemény; *c*) a zürj. és votj. eléggé megnyugtató bizonyíték-e az osztj. differenciálódás ősi volta mellett, amikor maga WICHMANN így nyilatkozik: „Auch das permische *l* bzw. *l'* kann bekanntlich sekundär sein, und zwar nicht nur in verhältnis zum entsprechenden urfinnischugrischen, sondern auch — wenn auch seltener — zum entsprechenden urpermischen laute“ (FUF. XV, 2). A *négy*, *fél*: *figyel*-féle szavak megfelelőiben a *-lj*-kapcsolat hatásának szoktuk tulajdonítani az osztj.-hoz képest szabályellenes permi *l'* hangot, egyes esetekben a fonétikai helyzettel, másutt a *δ'* sorba való áttolódással s a fokváltakozás lehetőségeivel kell magyaráznunk bizonyos ingadozásokat, következetlenségeket, sőt súlyos ellenmondásokat; de hány meg hány esetben zavarták meg az asszimilációk, analógiák különféle fajtái a hagyományozott hangtörvény rendjét, nem is szólva arról, hogy hiszen a permi adatok az összes eddig említett példáktól különválasztott f. *puoli* 'pars dimidia', md. *pola* 'ehelhäfte' csoportjába is tartozhatnának!

A fgr. alapnyelvben hangtani okokból egy 'hälfte' és egy 'seite' jelentésű szót föltennünk sem szükségünk, sem elegendő támpontunk nincs. Tán a jelentésbeli eltérések kívánják? A legkevésbbé sem, hisz a 'dimidium' és 'latus' annyira közeli fogalmak, hogy eredeti egységükön jelentéstani szempontból fennakadni kákán csomókeresés volna. Nem is kell messzire elkalandoznunk és sokat keresgélünk, hogy erre a könnyen megfejthető jelentésváltozásra találó analogonokat idézhessünk. Itt van mindjárt a f. *puoli* 'pars dimidia — latus', s tudtommal eddig még senkinek sem jutott eszébe, hogy homonymiával lehet dolga. Az eredetileg 'halb, Hälfte' jelentésű orosz *полъ, пола, половина*, elég közönséges 'сторона, бокъ, край' = 'oldal, szél, vidék' értelemben (DALJ). Az északnémet-

¹ Hasonló párhuzamosságot mutatnak a dent. nasalisok; vö. KARJALAINEN, SUS. Aik. XXX₂₃, 1—30.

országi városokban mai napig használatos a *die halbe* 'seite, richtung' szó, amelyről köztudomású, hogy a *halb* melléknév főnévvé vált alakja, s megfelelői: gót *halba*, ó-é. *halfa*, ó-szász *halpa*, ófn. *halba*, kfn. *halbe* 'seite' (vö. KLUGE, EtWb.). Néhány megmerevedett határozószóban és praepositióban a német irodalmi nyelv is megőrizte e másodlagos jelentés nyomait: *innerhalb* (tkp. 'innere seite'), *ausserhalb*, *oberh.*, *unterh.* stb.

Azt hiszem, hogy a hang- és jelentéstani viszonyok körültekintő mérlegelése alapján sikerül a további, már kétségtelenül komoly természetű nehézségeket is elhárítanunk, s ezzel a 'coequalis, proximus, amicus, coniux' értelmű alakokat az eddigiekben valószínűvé tett egység keretébe illeszteniünk.

Első ízben — némileg kételkedve — HALÁSZ vette külön ezt a típust (NyK. XXIII, 440), míg azután SETÁLA (FUF. XII, Anz. 31; SUS. Aik. XXX₃, 91), PAASONEN (KSz. XIII, 263) és K. DONNER (SUS. Toim. XLIX, 155) mereven elzárkózik az összekapcsolás lehetősége elől.

Ami mindenekelőtt a szam. sorok összeférőségének kérdését illeti, a helyzet a következő: Hangról-hangra azonosak a tavgi (*fealeá* 'halb:verwandter') és a jenízei chantai, baichai nyelvjárások adatai (*fele*, *ferie* 'halb:verwandt'); eltérések mutatkoznak az O keti nyelvjárásaiban (*pīlān* 'halb': *pōlānba*, *pāl*, *pälle* 'kamerad'), valamint a szajáni szamojédságban (Kam. *p'īēn* 'halb, seite': *p'zæ*, *hēle* 'freund'; A. *p'el*, 'halb': *həə* 'kamerad'). Ezeknek a szórványos és magukban semmi esetre nem döntő súlyú különbségeknek nem tulajdonítok ily messzire kiható jelentőséget. A keti *pīlān* és *pōlānba* az artikulációnak alig észrevehető, tán csak egyéni kiejtéssajátságon alapuló eltolódását mutatja; a CASTRÉN följegyzéséből idézett régi *pāl*, *pälle* pedig nyilván azonos a DONNER mai pontos átírásában *pōlānba* jelölésű alak alaprészével. A szajáni adatokban előforduló *p' ~ p'*, valamint a *p' ~ h*-váltakozás egészen újkeletű, eléggé gyakori hangjelenség s így joggal figyelmen kívül hagyható (vö. SUS. Toim. XLIX, 87, 88, 107). Az első szótag magánhangzójának eltérései mindenesetre érdekes probléma, míg azonban a szam. nyelv vokalizmusáról többet nem sikerül megtudnunk, a különbséget a jelentéskülönülés alaki exponensének tekinthetjük, sőt a *pel*: *pēlē* láttára — egyelőre persze csak ötletszerűen — a magánhangzók esetleges egykori fokváltakozására is gondolhatnánk.

A 'dimidium—latus' és a 'proximus' jelentéscsoportok egybekapcsolása ellen az osztj. adatok tekintendők legnyomósabb érvek. Egyrészt tagadhatatlan, hogy a magánhangzók hangszíni különbségeit sem tudjuk megmagyarázni, másrészt az osztj. *l* hangok története is a mellett bizonyít, hogy a kérdéses csoportok az osztjákságon belül bajosan fejlődtek egyazon töből. A 'hálfte' jelentésű *pēlək'* és nyelvjárási megfelelői fgr.

*l'-re (WICHMANN szerint fgr. *l'-re), a *pít* 'freund' stb. pedig fgr. *l'-re vezetendő vissza. Ezen a ponton meg is feneklenénk, ha nem kínálkoznék szinte magától az a föltevés, hogy az osztj. *pít*, *pil* stb. az azonos jelentésű szam. adatok egyikének, hangtani és földrajzi okokból valószínűleg a szamO. *päl*-nek, átvétele lehet. Régebben, még a *fél* szó etimológiájának feszegetése s a fgr. *l* hangok történetének finn részről megkísérelt földerítése előtt rájött erre GOMBOCZ (NyK. XXXII, 203), akinek találó észrevétele — K. DONNER kurta tagadása ellenére is — a probléma nyitjához vezetett.

Az uráli nyelvek közül HALÁSZ óta még csak a magyar *fél* 'társ, barát' és *feleség* adatokat szokták idesorolni, amelyek azonban hangtanilag a legcsekélyebb mértékben sem tiltakoznak a 'dimidium—latus' jelentésű csoporttal való genetikai azonosság ellen, s csupán jelentésüknél fogva látszanak alkalmasnak arra, hogy a homonymia hiveinek fölfogását támogassák. Ugyanennyi joggal hivatkozhattak volna akár WIEDEMANN zürj. *pöl* (*pöv*)-jére is: 'teil, eines von einem paar, g a t t i n, flügel einer tür od. eines fensters etc. seite, ufer'.

Bár véleményem szerint az eddig elmondottakból is kitűnik a különféle jelentésű fgr. típusok egybevonhatása ill. egymásból fejlődésének lehetősége ellen fölhozott érvek gyengesége és erőltetettsége, helyénvaló lesz a *fél*:*feleség* szavak egymáshoz való viszonyához magyar nyelvtörténeti alapon hozzászólni s ezzel a kérdést pozitív oldalról is megvilágítani. Gazdag adatgyűjteményemből elegendő lesz azoknak a jellemzőbb példáknak felsorolására szorítkoznom, melyek az egyes kategóriák fokozatos szétágazásának csomópontjait jelzik, s a jelentésalakulások természetes folyamatát szemléltetik. A példák első csoportjába a 'latus', másodikba pedig a 'coaequalis' jelentéstípus kialakulásához vezető adatokat vettem föl, lehetőleg a változás valószínű egymásutánjában.

I. *Pars dimidia—dimidius* <> *medium*
> *latus* → *regio*

Az OklSz. és a NySz. tanúsága szerint legrégebb nyelvemlékeinktől a mai napig használatos jelentések. Természetesen nem szabad geometriai felezésre gondolnunk, hanem eleve számolnunk kell azzal, hogy a szó rendszeren a két részre osztás eredményét, helyét, az egész egyik részét, oldalát, átvitt értelemben a cselekvés befejezetlenségét jelöli.

Ozzagōnac *félet*, dimidiam partem regni (Bécsi K. 59), *félbe* hasogatott nádakkal (PÁZM.¹), *félben* szakaszt, *félben* marad, — hagy; ha egészen s nem *félben* töltyük bé akarattyat (Land.), *félben* itél a

¹ Azoknál a nyelvtörténeti és népnyelvi adatoknál, amelyeket a NySz.-ből, ill. a MTsz.-ből vettem, elhagyom a forrás közelebbi megjelölését.

dologról; fél-sziget, felemás; félig, félig-meddig; felényi, felényire, felében-harmadában; futó-, futosó-, haló-, induló-, vesző- félben;

kevzel nagyon *ey felehez*, *éjfelekoron*, *eyfelikor*, *efelikor*, *ey felikort*, *efel koron*, *efelyglen* (R.), *éfélikor*, *ifilakor*, *fél-éjjel* 'éjfél' (N.); *ősz-félt* 'medio autumnno', *tavaszfélt* 'medio vere' (R.);

mèzeienç *félet* 'partem agri' (BécsiK. 8), az arwnak *fele* 'allata pars aliqua' (JordK.); *félegit* 'deintegro, egézből megtsorbásítom, *félegitem*' (PPB.) — *mégfélegetstt*, *megfelegesít*, *mégfélegez* 'meghiányosít (pl. vmely edény tartalmát), megcsonkít (pl. öszszeget)' (N.);

wczaya keth *feleen* (ÉrдыK.). guta ütésbe fekszik, semmit az *félfelével* nem bír (LevT. II. 37); *alfél*, *alfel*, *ülő-fél* 'podex, natus'; *fél-felé* 'in latus, in obliquum' (CornK.), *fél-felé* való hely avagy arnyéc széc (Com, Jan.). *félrevaló* dolog 'természeti szükség' (NyF. LVI, 34, Nyr. XLVI, 117), *fierre mennyi* (Rábaköz); *oldal-fél* 'latus', *oldalfélt*, *oldalfélre*; *út-fél* 'viae vicina (vö. f. *tiepuoli* 'útszél'), *útfélre*, *uton-útfélen*; *fél* 'obliquus' (Kol. Gl.), *félen* eredetileg locat. 'oblique, seorsim': *félen* élő barátok, anachoretæ (Com.), azonban már nagyon korán kifejlődött lativusi használata is: *félen* viuen 'adsumens eum' (MünchK. 45), az szamot *felen* vonzom, vigioritom 'ringo' (C.) | *félen* néz 'gúnyosan néz' (N.);

felé 'versus', *felől* 'a parte'; *félre!*, *félre-lép*,-esik, átvitten: *félre*-beszél, -ért, -ismer, -magyaráz stb.

II. *Pars dimidia—dimidius* <— *duplorum alterum* —> *par, compar*
<— *coaequalis, socius* —> *coniux, uxor*

Fél-láb, *fel* zöme, *fél-csizma* (R,N.), *félcsipejű* 'kisbirtokos', 'bolondos' (NyF. LVI, 34) *félló* 'egyész ló a kocsi előtt', *félló* talyiga (MNy, II, 136); mind à két félnek, egyic *félnek*, à más *félnek* (Verb.. NyK. XXXVIII, 8); aki minden údó szerént való állapotot és *félt*, férfiat és aszonállatot meg koronáz 'qui omnem aetatem et sexum...' (BAL.). Vö. f. *mies-puoli* 'férfi nemhez tartozó, férfi', *nais-*, *vaimo-p.* 'nő', *poika-p.* 'fiú-gyerek'; baltoszláv *pol* 'fél, nem' (Wörter u. Sachen V, 217).

feles: *feles* 'par, compar' (C.), *feles* számu gherlicze 'par turturum' (SYLV.), minden állatból *felest* vigy bé az bárkába 'ex cunctis animalibus bina induces' (MA.), *feles* magával lakni (MISK.); *feles* 'páros' (N.), 'társ' (Nyr. XXII, 270); *felesít* 'pario' (MA.), *felesedik* 'socior' (PÁZM. Préd. 931), 'gyarapodik,

özönlik' (GYÖNGY. ÖK. II, 133, 199, 234 stb.); *megfelesít* 'megpárosít' (N.); *feletlen* 'impar' (C.), az eggyic *feles*, ut 2, 4, 6, 8; az másik mindegyic *feletlen*, ut 1, 3, 7, 9 (Helt.), *feles-e* vagy *feletlen*, 'páros-páratlan' (N.); *feletlenség* 'imparitas' (MA.), 'status viduae': Nem sokáig fagyral az hideg Özvegy-ség, | El-múlt tüzed helyet(t) hevít más melegség, | Vig *felét* talállya a mord *feletlenség*... (GYÖNGY. ÖK. II, 35); *felel*, *feletet* (vö. MNy. XI, 453), *felesel* ~ cser. *pelešt-* 'beszél, kimond, közöl', md. *pelksta-*, *pelksta-* 'veszekszik, vitatkozik, felesel';

felebarát: *fele-barattia*hoz (DebrK.), *feled barát*yd-nak (ÉrsK.) *feleyd barát*idnak (uo.); *fele-társ* 'collega', olyanok legyenek *fele társai*, mint ő maga? (RMKT. IV, 222), Péter is egy volt a tizenkettő között, az többihez hasonló, azoknac *fele társoc* és nem uroc (MA., Nyr. XXII, 540), gonoszt *felebarát*jával nem cselekedik: sem *fele-társaira* gyalázatot nem költ (PÉCHI S. Psalt. 22), *Fele Társom* 'socius' (Kr.), *fele-társ* 'házastárs' (N.), *felítársa* 'feleség' (NyF. XVI, 47), *feletáss* 'társ, feles-társ' (N.); *fele-szolga* 'conservus' (vö. *szolgatárs* NySz.) a' zolga kedeg ki menuen, lele égget ő *fele zolgac* között (MünchK. 48), az ő *fele zolga* (uo.), ő *fele zolgac* (uo.), te *feled zolganac* (uo.); *fele-nyája* 'partes, coequalis', maga *felenyája* vérében hevere (Kónyi), minden céhbeli jobb szereti a *felé-nyáját* 'magafajtája, hasonszórú' (N.);

vőfél: *vöfel* 'epithalamus' (Schl. Szój.), *vö felj* pronubus (Kol.Gl.), *vőfél*, *vűfel*, *vőfély* stb. (R.), *vőfélj*, *vőfi*, *vűfi*, *vőfény*, *vűőfi*, *vőfér* stb. (N.); *városfél* 'civis': ugian azon *varas feel* vagiok (RMNy.), kegelmetek *varas fele* es polgar tarsi (uo.), DÖBRENTEI G.: Buda-Pest *városfelei*, „Vas István 1557 beli levelében Kassához vallá magát városfélnek... Kijegyzém e szót azért is, mert a városi rendnek magyar saját nevezete voltát mutatja s így a nemzetiből hasonlóan fejlődését. *Bürgerből* a *polgár* későbbben lett“ (NyF. LXXVI, 47), *falusfelem* 'egyalúbeli' (N.) Vö. votj. *gurt-pal* 'landsmann, dorfgenosse', KSz. XIII, 123.

fél 'proximus' stb.: *latiatuc feleym* (HB.), *feleym*(nél) *thyztheffeghewm twdom* nagy (RMKT. I² 477), *fem eg nem bészellènè ofélèuèl*, *nullus loqueretur cum proximo suo* (BécsiK. 43), *o félèc* èllèn 'adversus proximum' (uo. 173), *o félèc* èllèn, *contra proximum suum* (uo. 305), *zerèffed te feledet* (MünchK. 49, a JordK. fordítása: *te barátodat* 414), *ellenségtöknek*

megbocsássatok, *feletöket* ti bátorítsátok (RMKT. III, 251), az keresszei barátok *félévé* lettem (LevT. II, 17); „A maguk rokonságát így is mondják: az én *felejem*“ (Szlavónia, Nyr. XXIII, 307), *ides felem* (Veszprém m., NyF. LXXI. 31);

féle 'ex tali, eiusmodi': *effeliek* (HELT.), ilyen *féléjek* (MA.), *maga-féle* predikátorok 'az ő vallásán levő' (SALL.); | *ki-féli, mi-féli; félénk, mi félénk*, 'hozzánk, a mi pártunkhoz, felekezetünkhöz tartozó', *félénk-való* (N.), *mifélínkek* 'a mi felekezetünk tagjai' (rendesen evang.), *tifélíktek* 'a ti felekezetetek tagjai' (rendesen kath.) (Rábaköz, vö. NyF. XXXIV, 22), *mi félékünk* 'nostras', *ti-féléktek* 'vestras' (PPB.), a tsuka, ha meg ehül, még a *maga félekireis* kegyetlenkedik (A. CSERI), *féle, féléke* 'species' (GYARM. Voc.), egyik juh *féléke* a másiknak 'egy anyától való' (N.);

felekezik 'socio, amicos, nubo': io ees gonoz zerencheuel egy arant *felekezyk* (PÉSTI), ez vylaghnak ffyay *felekeznék* (JordK. 601 = MünchK. 158: *haza/kodnac*), Abram kedegh es Nakor *felekezeenek* megh 'duxerunt uxores' (CsemezT. 18. a.), *szétfelekezik* 'meghasonlik, pártokra szakad' (N.); *felekezett* 'socio' tarsalkodtatom, *feleköztetöm* 'socio' (C.); *felekezet* 'genus, pars' (R.), 'nemzetség, család, csapat, csoport, rész, testvér, rokon' (N.).

fél 'coniux, uxor':

Kyczoda az ember ky wy *felet* veth ew maganak 'qui despondit uxorem' (JordK. 241), az poganak közzöl valasztaz *felet* (uo. 339), fem hazakodnak fem *felet* nem veznek (uo. 601 = a MünchK. 158: nem hazakodnac fem felesegeket nem veznec), es az elő *felet* veven h^w maganak (JordK. 425 = MünchK. 55: es az elő feleseget veuen), annak wtanna veen *felet* maganak oroz herczeknek leanyaat (ÉrdyK. 397), veen *felet* ewneky Soffya azzont nemeth orzagbol (uo);

asszony-feleség = ua. : *azzon feleffeghetewl* (Érdy K. 510, 519), *azzon felesege*, -felesegenec, -feleseget (GuaryK. 87), *asszony-feleség* (RMKT. II, 33, 36, 51, III, 280 stb.); az en *tarsomal felesegemel* (RADV. Csal. élet III, 92)

feleség = ua. : *feleseg* 'coniux, vxor' (Schl.Szój.), *féléségè, féléségèuèl* (BécsiK. 1), *féléségèt* (uo. 9, 178 stb.), *felesyged, felesygyhe* (Szalk. Gl.) *feleschige* (1525., MNy. XVI, 19), *felesek* (MURM.), *felezegem* (LevT. I, 41).

A *feleség* különféle származékai, mint *feleséges, feleségtelen, feleségecske, megfeleségesít, megfeleségesedik*

stb. kérdésünkben sem hang-, sem jelentéstani szempontból nem értékesíthetők.

*

Úgy vélem, az eddigiek alapján könnyű szerrel áttekinthetünk a *fél*—*feleség* külső és belső történetén. A szó uráli ősalakja *p_ol_o-, amely hangtani tekintetben — a vokalizmusról persze bajos volna nyilatkozni — annyit módosult, hogy őseinknek az obi-ugoroktól történt szétválása után, még az u. n. előmagyar korban, kezdő hangja összes eredeti *p*-s kezdetű szavaink sorsában osztozkodva **p'* - > *ph- > *pf- fokokon keresztül *f*-fé változott.

Annál mozgalmasabb képet tár elénk a szó fogalmi tartalmának fejlődése. Eredeti jelentésnek a *pars dimidia*, *dimidius*-t tartom, amely mellett nagyon korán, nyilvánvalóan az uráli egység idején általánossá lett a *pars*—> *latus* értelemben való használat is. A *dimidium*-mal szemben esetleg vitatható volna a *latus* jelentés elsőbbsége. Igaz ugyan, hogy ezt a kérdést sem a rokonnyelvek, sem a magyar nyelvtörténet segítségével nem lehet kézzelfogható bizonyossággal eldönteni, mégis a *dimidium* általánosan elfogadott eredetibbségét vallom. Ezt a fölfogást főleg az azonos szemléltre mutató idegen nyelvi analógiák lélektani természetessége és a *fél* szó jelentéstörténetéről rajzolható diagramma vallo-mása tette előttem jogosulttá.

WICHMANN kizárólag hangtani okokból a *dimidium* jelentésű ősalak mellett föltesz egy ettől független *latus* értelműt is. Már ismertetett kétségei valószínűleg a hyperkritika rovására írhatók.

Számottevő jelentésfejlődés csupán néhány szam. nyelv-járásban és a magyarban következett be, az osztj. adatokat t.i. szam. átvételnek kell tekintenünk. A jelek szerint a *pars dimidia*—> *coaequalis*—> *proximus* változás aránylag későn, már a szamojédság, másrészt a magyar nyelv különletében jött létre. Föltevésem mellett szól, hogy ez a változás a rokonságnak csak két, egymástól igen távol eső pontján mutatható ki, s a magyar nyelvemlékek az újkeletűség jellemző vibráló körvonalait és a termékeny töről frissen sarjadt változatok tarka összevisszaságát tüntetik föl.

Az a kérdés vetődik itt föl, hogy az eredeti *dimidium* vagy a belőle fejlődött *latus* jelentés szolgált-e a további változás kiinduló pontjául. SZINNYEI Révainak nyelvhasznító munkásságát vizsgáló tanulmányában határozottan a *latus* mellett foglal állást: „Igaz, a *frater* és *dimidium* jelentés bajosan egyeztethető össze, s így első tekintetre szükségesnek látszik kétféle *fél*-nek megkülönböztetése; csak hogy nem ez a két jelentés áll ám itt szemközt. A régi HB.-beli *feleym*-et ugyanis Molnár Albert és utána Kresznerics így

fordítja: proximi mei, s ez a jelentés szépen megfér a *fél*-nek egy másik jelentésével: seite, oldal, mely szerint a *feleym* így magyarázható: az én oldalamon, felemen levők“ (NyK. XV, 255).

Bár e fölfogás ellen elvileg semmi ellenvetés nem tehető, sőt más nyelvekből vett példákkal is igazolható, részemről természetesebbnek s a magyar nyelvtörténet adataival összeegyeztethetőbbnek gondolom a *dimidium*-ból való kiindulást. A kettéosztás eredményeként előálló *pars dimidia* képzet-complexumából egyfelől a mennyiségi egyenlőség, a párosság, másfelől a minőségi egyenlőség képzete vált — nagyon természetes módon — uralkodó jelleggé. Hogy szavunknak a mennyiségi összehasonlítás alapjául vétele mennyire hagyományozott sajátság, bizonyítják a páros testrészek egyező fgr. elnevezései, amelyek szerintem sokkalta inkább magyarázhatók efféleszemlélettel, mint az egykori dualis nyelvtani strukturájával.

A nyelvemlékek korában különféle névszói és igei származékok hajtottak erről a jelentés-ágról, azonban jobbra csak nyelvjárásaink egyikében-másikában maradtak fenn. A *feleség* szó magyarázatánál a *páros-páratlan élet, házaspár, életpárom, életem párja, a párom, párosság* 'házasság' (GYÖNGY. ÖK. II, 231), *egyed legény* 'nőtlen' (MNY. VI, 371), *egyedülebőr, 'agglegény'* (NyF. XLVIII, 30), a GYÖNGYÖSBŐL idézett *feletlenség* 'status viduae' és egyéb hasonló kifejezésekre gondolva első pillanatra révből érezhetnők magunkat. Hiszen *felem, feleségem = párom*. Sajnos, heurékánk csak addig hangzik, míg figyelmesen szemügyre nem vesszük a párosság alapjelentés ellen óvást emelő nyelvtörténeti adatokat (I. MÁTYÁS FLÓRIÁN: NyK. III, 324).

Célhoz csak a másik jelentésirány vezethet, melyben az egyenlőség képzete domborodik ki. *Felem*: 'aki velem egyenlő sorban, rangban, nézetben, hiten van; aki az én fajtám, rokonom; akivel bizonyos közösségbe tartozom.' A változás lassú egymásutánját minden magyarázgatásnál meggyőzőbben szemléltetik adataink, elsősorban a *fél* összetételei: *fele-szolga, fele-társ, felebarát, vőfély, városfél, maga-féle, féléke*. Megjegyzendő, hogy a *felebarát* s a hasonló mellérendelt összetételekben az *urambátyám* típus mintájára eredetileg mindkét tagot személyragozták, jöllehet már MOLNÁR ALBERT szerint „raro est sine possessivis vel affixis pronominalibus, cum quibus ut et sine iis posteriore tantum parte declinatur, ut: felebarátom, felebarátink, felebaráttyaid, felebarátotok“ etc. (CorpGr. 174). Ezek az újabb fejlemények a párosan személyragozott összetételből való elvonás eredményei, minők *ujja-mustra, feje-ruha* (TMNY. 224, 225), *születteföld* (NyF. XI, 9).

Nézetem szerint nem eléggé pontosan, ill. némileg anakronisztikusan szokták a nyelvemlékekből *fél* szó jelentését visszaadni. SÁNDOR (Sokféle VIII, 121) főleg a HB.-beli

feleym alapján azt tanítja, hogy az egykori *fele* szót a „Cseh és Tót Barátok“ szorították ki nyelvük *brat*-jával, s így a „Felebarát egy mind a kettőből öszvetett Szó.“ Hasonló nézeten volt SZARVAS is (NYT. XXII, 539—47), mikor a *felebarát*-ot a *kőszikla*, *foK-garádics*, *sült-pecsenye*, *szoptató-dajka*, *bajviadal*-féle vegyes származású szóbokrok közé sorolta. Pedig nem lehet kétségünk az iránt, hogy a *felem*, *feled* szónak a szláv *barát* átvétele idején csak 'coaequalis, socius' értelme lehetett. Ebből a jelentésárnyalatból sarjadt ki a *felekezik* 'socio', *felekeztet* 'socio', *felekezet* 'genus'.

Nunc venio ad fortissimum! Hogyan értelmezendő a *coniux*, *uxor* jelentés előtérbe nyomulása s a *fél* mellett csakhamar oly általánosan elterjedt és hovatova kizárólagos keletűvé vált *feleség* alaktani szokatlansága?

A házastársi viszony jelölésére szolgáló nevek a keletkezésük korában főnnálló társadalmi állapotok, fölfogások és szemléletek természetének megfelelően különféle fogalmi körökből váltak ki.

1. Legkezdetlegesebb a nemi különbségek és sajátságok szerinti elnevezés:

mann, *weib*, *vir* (nyilván a *vis* 'erő' szóval azonos töről), *mulier* (valószínűleg egyeredetű a *mollis* 'lágy, gyenge' szóval), ἀνὴρ, eredetileg: 'harcos, erős férfi'; osztj. *nē*, *ni*, *neη* 'weib, weibchen, frau, gattin', I. *nēη* 'nő, nöstény' ~ vog. *ne*, *nēe*, *nē* 'weib, weibchen, frau' ~ mdE. *ni* 'weib, frau' ~ lpN, *njinjalas*, *njinjelas* 'femina (de bestiis)'; | osztj. *k'o*, *k'u*, *xuj* 'gatte, ehemann' ~ vog. *χοj*, *xuj* 'mann, männchen' ~ md. *k'i-ska* 'hund' ~ fS. *koi-ra* 'hund' ~ lpK. *kijj*, *kujj* 'ehegatte; | szam. J. *mar* 'wildes renntiermännchen' ~ (?) cser. *mârô*, *mare*, *mari* 'mann, mensch, tscheremisse, ehemann'.

2. Alapjelentés = *úr*—*úrnő*:

gör. πόσις, lat. *potis*, eredetileg 'tehetős, hatalmas'; ném. *frau*, régebben „herrin, gebieterin, vornehme frau von stand“; ol. (vulg.) *donna* < késői lat. *domina*; magy. *uram* 'férjem'.

3. Sokkal gazdagabb és változatosabb csoportot alkotnak azonban azok az elnevezések, melyek a házastársakat az együttélés, az egységnek vett szoros összetartozás részeseleként tüntetik föl, vagy amelyek *társ*, *hozzátartozó*, *rokon* értelmű szavak jelentésszükülvése útján váltak speciális szak kifejezéssé. Ilyenek:

lat. *socius*—*socia*, eredetileg *társ*, azután elvéve, inkább csak a nép nyelvében: *férj*—*feleség*. Ebből való az alb. *šok* 'férj', *šok'e* 'feleség'; lat. *coniux* 'zusammengejocht, bes. gatte, gattin' ~ gör. οὐζυζή 'gepaart,

genosse, gemahlin'; kelta *céle* 'gatte, gattin', eredetileg 'genosse'; a szlávtságban *drugъ* 'alius' és 'amicus', kisor. *druh* 'freund', *po-drúže* 'ehepaar, gemahl, gemahlin', *družíná* 'gesellschaft, gefährten, gatte, gattin', or. *супружъ* 'férj', *супруга* 'feleség' (bizonyára a lat. *coniux* hatása alatt, mert *супружъ* régi jelentése: пара воловъ соединенныхъ, сопряженныхъ однимъ ярмомъ vö. LAVROVSZKIJ, Коренное значение въ названяхъ родства у Славянъ, 6); ném. *gatte* < kfn. *gatte* 'genosse, der jem. gleich ist, seinesgleichen' (vö. ó-szász *gigado* 'deinesgleichen', *gaduling* 'landsmann, stammesgenosse', gót *gadiliggs* 'verwandter'; kfn. *gater* 'zusammen', ang. *together* id.); f. *puoli* 'pars dimidia, latus', ehhez azonban hozzáfűzhetjük OJANSUU talpraesett megjegyzését: „Aviokumppanit käsitetään myös yhdeksi kokonaisuudeksi ja sen takia sanotaankin toista vain *puoleksi* tai vähän pidemmällä nimellä *puolisoksi* (vanh. kirjakeielessämme *pouლისaksi*)“ Viritt. 1920. 85. Éppígy 'ekehálfte' jelentésú a fÉ. *pöle* 'hálfte, gatte, gattin' (*pöl'* 'halb, hálfte') és a md. *pola* 'teil, ekehálfte, gew. ehégatte'; | fS. *kansa* 'populus, comitatus, societas hominum' (névutóként *kanssa* '-val, -vel' < *kansa* R.N. > *kaas, kás, ká, -ká, -kã* N., vö. SUS. Aik. XXV., 29) ~ fK. *kañža* 'versammlung, genosse' ~ fÉ. *kãz, kãza* 'genosse, gefährte, gatte, gattin'. E példa tanulságos voltát nem érinti az a kérdés, vajjon a szót az ősgermánból (gót *hansa* 'σπειρα', ófn. *hansa*, anglsz. *hós*) vette-e kölcsön a finnség, ahogy egyesek vélekednek (THOMSEN, Einf. 140; SETALÄ — kérdőjellel — SUS. Aik. XXIII., 35; TUNKELO: Alkusuom. genit. I. 137), avagy eredeti fgr. örökséggel van dolgunk, amikor is a finnségből fölsorolt adatokkal a következő rokonnyelvi megfelelések azonosíthatók: zürj. *gōz, goz* 'paar' *gozja* 'paarig, ehepaar', votj. *kuz* 'paar', *kuz-pal* 'ekehálfte, gattin', lpN. *gazze, gaze* 'comites, familia', lpK. *kãince* 'genosse' ?? magy. *ház-as, házassít, házasság* stb. (vö. BUDENZ: Ugr. Sprachst. I, 33; SETALÄ: Valvoja, XXXI, 3; WICHMANN: FUF. XI, 214; a német *hansa* esetleges fgr. eredetiségére vö. H. JAKOBSON, Der Ursprung des Wortes „Hansa“; ism. Viritt. 1924. 128); | fÉ. *elu-körvane* 'gatte, gattin' (*elu* 'leben, ehe' + *körvane* 'zur seite gelatte, nebenmann); | fÉ. *päri-mēs* 'gefährte, genosse, ähnlich, ekehálfte', *päri-inimized* 'eheleute'; | fÉ. *sel'ts* 'gesellschaft, gesellschafter, gatte'; | balti *kaimynas* 'bewohner desselben dorfes, nachbar' > fS. *kaima* 'cui idem nomen est, sodalis', lpLule *kui^eme-* 'genosse, kamerad, der

nächste', lpN. *guoibme* 'socius, sodalis, adjutor, comes, uxor' (THOMSEN, Beröringer 177); | vog. *jurt*, *jort* 'társ, barát', zürj. *jort* 'kamerad, freund, gefährte', zürjP. 'gatte, gattin, ehemann, ehfrau', votj. *jört*, *d'urt*, *jurt* 'haus', md. *jurt* 'wohnplatz, wohnung' < tat. *jort* 'haus, haushalt, wirtschaft' (vö. SUS. Aik. XV₂, 35, NyK. XXVIII, 163, SUS. Toim. XXXVI, 31); osztj. *pít*, *pi^L* 'freund, kamerad, gefährte, ehgenosse', *nèn* p. 'ehgenossin', *äti-p.* 'hálótárs, feleség'; | a vogul regékben a házastárs költői jelölése: *āni-aul*, *sān-aul* *jurt* 'tányér-végbeli, csésze-végbeli társ' (VöNGy. II, 300, 307), *tēp tēnē tēpiñ jurti* 'étket evő étkező társkép' (uo. II, 0739), *vit ajnē vitiñ jurti* 'vizet ivó vízi társkép' (uo. IV, 96), *ülēm xujnē ulmiñ jurti* 'álmot alvó álomrészes társkép' (uo.).

Ilyen természetű elnevezés bőven akad a világ minden nyelvében egészen az irokézekig (*da-yaké-ne* 'házastárs', eredetileg: two joined) és a névről is alig ismert amerikai törzsekig.¹

Semmi meglepő nincs tehát abban, hogy a *coniux*, közelebről az *uxor* jelölésére a magyar is egy ilyen *coaequalis* jelentésű szót alkalmazott. Az ó- és közép-magyarban, egyes nyelvjárásainkban a *társ* szó is használatos *feleség* (néha *férj*) értelemben, sőt összetételekben, jelzős szerkezetekben (*élet-, asszony-, házas-, hitves-társ*) a mai költői nyelv sem veti meg:

Némi magyarázatra szorul a *feleség* szó alaktani különlegessége. A *-ság, -ség* képző elvont, gyakran gyűjtő főneveket szokott alkotni, s a mi esetünkben másként áll a dolog: a képzőnek sem egyik, sem másik funkciója nincs, sőt a a nyelvemlékek korából sem mutatható ki. Ez a jelenség némileg szokatlan, de éppen nem példátlan (*fejedelem*). A *-ság, -ség* képzős szavak tekintélyes rétegénél az alapszó is elvont, vagy gyűjtőnév, s a származék az eredetihez képest csupán valamelyes árnyalati különbséget fejez ki, ill. fejezett ki²:

ágyú, R. álgyú, ányú: álgyuság (MFL.), *ányúság* (TINÓDI, RMKT. III, 151, 173), *bűn: bűnség* (NySz.), *epe: epesség* (PÁZM., NyK. XV, 333), *fürt: fúrteség* (GYÖNGY., Nyr. XXVII, 256), *gond: gondság* (R.N), *gyep: gyépség* (N., Nyr. XXXIII, 464), *hézag: hézag-*

¹ Vö. L. MORGAN, Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family 169, 369.

² A felsorolt példák jórészt SZINNYEI professzor úrnak köszönöm.

ság (NySz.), *káptalan*: *káptalanság* (Telegdi: Fel. 20.) *hamarsággal* (PÁZM.), *manapság*, *mostanság*, a *nap-fagtol* foguan 'a die illa' (BécsiK. 173), *pompa*: *pompaság* (RMKT. VI, 108), *remény-reménység*, *rend-rendség* (VITK., NyelvÉrt. XXIII₃, 35, Gyöngy., Nyr. XXVII, 256), *szerencse*: *szerencseség* (Gyöngy., uo.), *tiszt*: *tisztség*; a nép nyelvéből még: *bánatság*, *dologság*, *hadság* 'katonaság' (Nyr. XXX, 110), *helység*, *mezőség* és *Mezőség*, *lápság*, *nyírség* és *Nyírség*, *rétság*, *rónaság*, *vidékség*, *völgység* és *Völgység*, *tóság*, *Hátság*, *Cserehátság*, *Homokság*, *Bakonyság*, *Baranyaság*, ehez *Somogfagban* és *zalaflagban* (ÉrdyK. 496).

A származékok másik csoportja az alapszóval megnevezett személyek összeségét jelenti az elvontság képzete nélkül:

apróság 'apró gyerek(ek)', *bogárság* 'bogarak' (Nyr. XLIV, 48), *cselédség*, *diákság*, *fiatalság*, *gyalog-ság*, *leányság* 'leány-csapat', *legénység*, *papság* stb.

Egyes nyelvekből van aztán néhány példánk arra is, hogy az elvont gyűjtőnév egyedi jelentést vett föl (l. PAUL, Prinz⁴. 99). A jellemzőbb példák közül hadd említsem a következőket:

ném. *bursche*, azonos a *burse*, *börse* szóval s a XVII. sz-ig 'genossenschaft, namentlich von studenten, handwerksgesellen' volt a jelentése (KLUGE, EtWb.); | *frauenzimmer*, eredetileg 'zimmer, in welchem sich die hausfrau mit dem weiblichen teile der hausgenossenschaft aufhält' → 'die im frauengemach befindlichen frauen' → 'frauen' → 'ein weibliches wesen' (KLUGE, EtWb; PAUL, DWb); | *kamerad* < fr. *camerade*, ol. *camerata* 'gesellschaft, eigtl. stubengenossenschaft' → 'Genosse' (KLUGE, EtWb); | *stute* < kfn. *stuot* 'herde von zuchtpferden', vö. szl. *stado*, lit. *stódas* 'herde' (uo.); | ó-i. *devātā* 'göttlichkeit' → 'gottheit' → 'gott', lat. *lupanar* 'bordell' → 'bordelldirne', ol. *podestà* 'hatalom' → 'polgármester' szl. *junota* 'jugend' → 'jüngling', *sirota* 'verwaisung' → 'weise', *sluga* 'bedienung' → 'diener', *starina* 'altertum' → 'alter mann' (vö. BRUGM. Grundr. II₂, 225, Kl. vergl. Gr. 337, 357, IF. XIX, 377).

Hasonló jelentésváltozásra a finnől is idézhetünk néhány példát:

vanhus (*vanhuus*, -kse-) 'öreg ember, aggastyán', *pahus* (*pahuus*, -kse-) 'manó, huncut', *vetelys* (-ykse-) 'hanyag testtartású ember, naplopó, gézengúz', *pikūs* (*pikūte*-) 'leány, szolgálóleány', amelyek eredetileg minden bizannyal az elvont főnevek *-us*, *-ys* (-ute- -yte-) képzős csoportjába tartoztak (vö. SETÄLÄ, ÄH. 70; OJANSUU, Viritt. 1905. 28; RAPOLA, SUS. Toim. LII, 216—237).

Akadnak példák végre a magyarban is:

asszonyság 'frau' ← 'domina' ← 'dominatio':
 megh nem mondhatom mint lesz *asszonyságban* (CzechK.),
 ne váry ez világi gazdag bévölködést és *asszonyságot*
 (ZVON.), vö. *isten-asszonyság* 'dea' (Gyöngy. EtSz.),
asszonysoágom 'feleségem' (N., Nyr. XXVIII, 494);
 | *uraság*, eredetileg 'dominatio, dominatus, dominium':
 foc nēmzètékèt alazot vala o *vzařařa* ala 'subiugaverat
 multas gentes imperio suo' (BécsiK. 11,) *vzařařa*
 alat vadnac 'sub ditione eius sunt' (uo. 58), ő népe
 közt nagy vala *urasága* (ugyanezen szó helyén
 BORNEMISZÁNÁL *urodalma*, a LipcseiK.-ben *birodalma*
 áll, RMKT. II, 277), szép *uraságit* elvesztegetvén
 (PÁZM.); | *királyság* 'király': vala egy kazdag *királyság*
 régenten, kinek két fia : . . (RMKT. II, 261), *rokon-*
ság 'rokon': *rakonsag* 'cognatus' (KolGl., C.), egh
 ielőš binős azzoňiállat, ki vetközödt vala neminemű
roconfagauual (GuaryK. 91,) kwzwnnyetek az Erydy-
 omest en *rokonsagomoth* 'cognatum meum' (Komj.,
 Nyr. XVIII, 499); | *nemzetség* 'rokon' (N., Nyr.
 XXVIII, 58).

Ebbe a csoportba tartozónak tekintem *feleség* szavunkat is, amely tehát logikailag ugyanazt jelenti, mint elvont gyűjtő-képző nélküli alapszava. A fejlődés folyamatának tanulságos szemléltetőjét látom a *majestät*, *hocheit*, *nagyságod*, ő *méltósága*, „kéröm tehát *atyaságodat*“ (DUG. Etelka II, 359), „öleget töttem-é *kis-asszonyságod* reménségének“ (uo. 371) és ezekhez hasonló alakokban.

ZSIRAI MIKLÓS.

Szent Gellért és a „symphonia Ungarorum“.

„Mert én, mondta [Thales],
egyszer Eresusba vetődvén,
egy szolgálóleányt
hallottam, amint a
kézimalomhoz ezt
énekelte: Öröli, malom,
öröli, hisz Pittacus is öröli,
nagy Mytiléne királya.“
PLUTARCHOS.¹

I. A probléma.

A magyar költészet emlékeinek élén a Szent Gellértről szóló két legendának, a „nagyobb“ s a „kisebb“ vita-nak két változatában reánk maradt *symphonia Ungarorum*-anekdota áll, amely egy magyar szolgálóleány különös őrlődalaról emlékezik meg. Az anekdota bővebb változata általánosan ismert: Szent Gellért püspök Valter nevű papjával úton van, s egy pusztai tanyán megszáll. Éjfél tájban jámbor meditációjából különös zenei lárma, — mint utóbb kitűnik: egy kézimalom zörgése s hozzá egy szolgálóleány dala veri fel. A püspököt az exotikus nóta is, de még jobban az deríti fel, hogy a cseléd terhes munkáját vig nótaszóval kíséri. Aki zúgolódás nélkül robotol, jutalmat érdemel és — kap is. Alljon itt a két változat latin szövege:

I. Vita minor.

(Acta Sanct. Sept. VI. 723.)

Tempore quodam, dum pro
cujusdam defensione ad eundem
regem properaret, in ejusdem
regione laboriosa parte,² qua
apta usui pecudum exstat, Vir
Dei hospitatus est: ubi circa
mediam noctem ancilla quaedam
dum manibus molem circum-
ferens, triticum contereret, duri-

II. Vita major.

(ENDLICHER 223. 1.)

Accidit autem quodam tem-
pore, ut pro defensione cuius-
dam ad regem properaret. Et in
ejusdem regionis parte silvosa,
quae usui porcorum erat apta,
sita erat quedam villa, in qua
meridie hospitatus est. Ubi circa
mediam noctem audit strepitum
molarium, quod³ ipse alias non

¹ ἐγὼ γάρ, εἶπε τῆς Ξένης ἡ κουον ἄδοῦσης
πρὸς τὴν μύλην, ἐν Ἐρέσῳ γενόμενος:
„ἄλει μύλα ἄλει“
καὶ γὰρ Πιττακὸς ἄλει
μεγάλας Μυτιλάνας βασιλεύων.“

PLUT. Conviv. Sept. Sap. 14. (157. E.). Ez a népdaltöredék a hellén világban igen elterjedt őrlődalok (ἐπιμύλιοι ψαῖ, ἄσματα μύλωνων) köréből való, aminőre ARISTOPHANES (Felhők, 1358) is céloz. A töredékre vonatkozóan egyébiránt WILAMOWITZ (Hermes XXX, 25, 225) kimutatta, hogy KLEARCHOS-tól, ARISTOTELES tanítványától ered, Vö. ALEX. KELEMEN Paid. 3, 10 és AELIANUS V. H. 7, 4. — Greek Melic Poets by A. W. SMITH. Ldn, Macmillan, 1906, 160. és 510. ll.

² A szöveg rossz; a helyreállítását nem kíséreltem meg, mert problémám nézőpontjából érdektelen e részlet.

³ Itt a latin szövegbe hiba csúszott, akár a szerző tévedett, akár a másoló. „Audit strepitum molarium, quod...“ nem lehetséges. Vagy *quem*-nek kellene állania, ha *molarium*-ot melléknévnek tekintjük ('malomzörgés'), akár *quae*-nek, ha *molarium* a *molare*-nek többes genitívusa ('a malomkövek zörgése'). Téves TRÓCSÁNYI ZOLTÁN fordítása is (Magyar Régiségek és Furcsaságok. I, 56): „zúgást hallott, egyébként maga nem látott...!“

ciam suilaboris cantilena demulcebat. Ad quam Pater sanctus *expergefactus, accersito ministro, quid sit, inquit. Cui famulus, ut res erat insinuat.*

viderat. Mirabatur quidnam hoc esset. Continuoque mulier, que molam trahebat, cantare cepit. Admirans autem episcopus dixit ad Waltherum: *Walthere audis symphoniam Ungarorum, qualiter sonat, riseruntque ambo de carmine isto.* Cumque mola solius manu traheretur mulieris, et cantus cresceret in altum, episcopus autem lecto interim iaceret, adhuc subridens ait: *Walthere edissere mihi quis istius melodie cantus sit, qui meam cantoria sua cessare compellit lectionem.* At ille: *ista modulacio carminis est* inquit, mulier que cantat ancilla est huius hospitis apud quem hospitamus, que molit triticum domini sui, tempore quo alia molendina in regione ista reperiri omnino non possunt. Cui episcopus: *arte, inquit, currit an labore.* Ait Waltherus: *arte et labore, non quolibet trahendo iumento, se propria manu circumferendo.* O miranda res, ait episcopus, qualiter se pascit humana generacio. Nisi enim esset ars, laborem quis posset tolerare. Felix, inquit, mulier que sub alterius potestate posita, sic dulciter debitum servieium absque murmuracione leta impendit. Cui eciam non modicum pondus pecunie portari precepit.

Confestim Pastor pius lachrymis perfunditur: Felix, inquit, homo sub alterius potestate consituta, quae sic dulce debitum servitium absque murmuracione impendit, cui non minimum pondus pecuniae portare iussit.

Ennek az anekdotának, főként bővebb, párbeszédés változatának tagadhatatlan művelődéstörténeti érdekességét már évtizedek óta erősen hangsúlyozni szokták. Többet azonban, mint azt, hogy a XI. sz. első évtizedeiben egy magyar tanyán népdal hangzik fel, és ez a dal (a Legenda Maior változata szerint) különösségével meglepi az idegen hallgatókat, az adomából kiolvasni alig lehet. Hogy anekdotáknak mégis számottevő irodalma van, s ellentétes vélekedések alakultak ki körülé, azt egyfelől annak tulajdoníthatjuk, hogy a hosszabb szöveget eddig nem sikerült megbízható pontossággal lefordítani, másfelől annak, hogy a két változat egymás közt való kapcsolatát sem rögzítették meg: Itt tehát két feladat kíván megoldást; az egyik a Legenda Maior-anekdota értelmezése, a másik ugyane változat korának, tehát megbízhatóságának megállapítása. Ennek a két feladatnak megoldását kísérel meg e cikk.

Abból a körülményből, hogy a szöveg szabatos fordítása

nem sikerült, további zavar származott. Egy álprobléma keletkezett: van-e a *symphonia*-párbeszédnek valamely zeneelméleti vagy zenetörténeti jelentősége? — Az anekdota kora körül főként az utóbbi időben kialakult bizonytalanságból viszont egy másik álprobléma született; felvetői szerint az egész *symphonia*-párbeszéd nem egyéb irodalmi jellegű antik reminiszcenciánál. — Alább sikerülni fog az igazi problémák helyes megoldásához közeledve, ez álproblémákat is kiküszöbölni.

Röviden kívánok itt elődeimmel foglalkozni. A *symphonia*-anekdota ugyszólván minden irodalomtörténeti kézikönyvben és egyetemi előadásban helyet és valamilyen értelmezést kapott. Így TOLDYtól kezdve számosan foglalkoztak vele,¹ sokan téves csapásra kerültek, s minthogy a tévedések is tanulságosak lehetnek, ki kell emelnünk LÁNCZY GYULA félreértését, aki a symphoniát a dudá-val, HIMPFNER BÉLÁÉ,² aki a régi chifonie-hangszerrel azonosította. Helyes nyomon e tekintetben tudomásom szerint csak ketten jártak: RIEDL FRIGYES (aki MOLNÁR GÉZA felvilágosításain indult el) és OSVÁTH JÁNOS.³ Említést érdemel még HORVÁTH CYRILL⁴ dolgozata és TRÓCSÁNYI ZOLTÁN⁵ egy összegező kísérlete; arra, ami ezekben a cikkekben hasznavehető, alább visszatérek. A két vita viszonyával és azokkal a tanulságokkal, amelyek ebből anekdotámat érdeklik, történészeink foglalkoztak. Alább MÜLLER FRIGYES⁶ és MADZSAR IMRE⁷ dolgozatait fogom ismertetni. A további irodalom kevés tanulságot nyújt.

II. A *symphonia*-párbeszéd.

Megesett egyszer, hogy valakinek védelmében a királyhoz igyekezett. Annak a vidéknek [amelyen útja átvitt] olyan erdős részén, amely disznólegeltetésre alkalmas volt, egy tanya feküdt. ahol dölben megszállt volt. Itt éjféltájban malomzörgést hallott, — [olyan malom zörgését], aminőt egyebütt nem látott volt. — Elcsodálkozott, hogy mi is lehet az. S nyomban utána az a nő, aki a malmot, hajtotta, énekelni kezdett. A püspök elcsodálkozva így szólt Valterhez: Valter, hallod-e a magyarok zenekarát, miképen hangzik? S mind a ketten nevetni kezdtek az éneken [értsd: zenén]. Minthogy pedig egyetlen nő keze hajtotta a malmot, s az ének hangos lett, a püspök pedig

¹ A BEÜTHY-BADICS-féle irodalomtörténet I. kiadásában LÁNCZY GYULA foglalkozott az adomával (48—50.). Ugyanígy ismertetik az addig megállapított „tényállást“ HORVÁTH CYRILL és PINTÉR JENŐ kézikönyveikben, RIEDL FRIGYES, KATONA LAJOS és DÉZSI LAJOS könyvomas kiadásokban fennmaradt egyetemi felolvasásokban. Utalok még FABÓ BERTALAN, A magyar népdal zenei fejlődése c. könyvére. Budapest, 1908 és SEPRÓDI JÁNOS e könyvvel foglalkozó cikkére: Erdélyi Muz. 1908, 5—6. sz.

² EPhK. XXXIV, 331—396.

³ Nemzeti Zeneművészet. Bpest, 1908. 14. kk.

⁴ EPhK. XXXIV, 313—319.

⁵ Magyar Régiségek és Furcsaságok I. (1924.) 56—69.

⁶ Századok XLVII, 355. kk.

⁷ U. o. 502. kk.

ezenközben ágyán feküdt, még mindig mosolyogva így szólt: „Valter, magyarázd meg nekem, hogy ebben a zenében miféle ének ez (miféle dallamú éneklés az odakint), ami olvasásmat megzavarja kántálásával?” Mire Valter így felelt: „Nóta biz' ez! A nő, aki énekel, szállásadó gazdánk cselédje, aki urának gabonáját őrli olyan időben, amikor e környéken más malmot találni általában nem lehet.” Erre a püspök így szólt: „Mesterséggel vagy munkával fut-e [a malom]?” Valter: „Mesterséggel is, munkával is, de semmiféle állat nem huzza, hanem az a leány forgatja körbe kezével.” „Oh mely csodálatos dolog!” — szólt a püspök — „Hogy tartja fenn magát az emberiség! Mert ha technika [ars] nem volna, ki viselhetné el a munkát!?! Boldog lány az — mondta — aki más ember hatalma alatt szolgál, s mégis ily kedvesen és zúgolódás nélkül látja el kötelességét.” És úgy rendelkezett, hogy számottevő pénzszeget hozzanak a lánynak.

1. *Audis symphoniam Ungarorum, qualiter sonat, riseruntque ambo de carmine isto. Hallod-e a magyarok 'zenekarát', miképen hangzik? S mind a ketten nevetni kezdtek az éneken[fa zenén].*

Symphonia-nak hívja a püspök azt, amit hall, a magyarok *symphoniájának*, s aztán a két idegen nevetni kezd. Ez a szó már sok fejtörést okozott, még többet a nevetés. Azt hiszem, az itt felvetődő fogas kérdéseket ma már kielégítően megoldhatjuk. *Symphonia* a korai középkor zeneelméletének egyik pontosan körülhatárolt műszava, amely ebben az elméletben a legmagasabbrendű fogalmat is jelöli: a *symphonia* — olvassuk a X. századbéli HUCBALDUSNÁL¹ — egymástól eltérő, de összefűzött hangoknak édes összhangzása (est autem *symphonia* vocum disparium inter se iunctarum dulcis concentus). Más helyen: bizonyos hangoknak édes elegyedése (*symphonia* quid est? dulcis quarundam vocum commixtio)² REGINO apát csak ennyit mond: *symphonia* vagyis *összhangzás* (*symphonia* id est consonantia). Ha e példák nem volnának elégségesek, kiegészíthetjük egy modern zeneterminológus megállapításával: „*symphonia* heisst immer die feststehende Einstimmung des Instruments, das musikalische System.“³

Mi történik itt voltaképen? A szomszéd szobában megindul egy kézimalom, a legkezdetlegesebb őrlőszerszám, aminőt az Itáliában nevelkedett Gellért eddig sehol és sohasem látott — a legenda külön kiemeli ezt: quod ipse alias non viderat —, mi azonban Kassubenmühle néven a müncheni Deutsches Museumban megtalálhatunk, sőt meg is indíthatunk, tehát hallhatunk is egy ilyen középkori malmot, amely ettől a magyar malomtól aligha volt különböző.

¹ Musica Enchiridis c. X. (MIGNE PL. 132. köt., 966. l.)

² Scholia Ench. c. II. (MIGNE PL. 132. köt. 995. 11.)

³ MAX C. P. SCHMIDT, Terminologische Beiträge.

Nyomban (*continuo*) felhangzik a szolgáló dala, oly keleti dal, aminőt a két idegen származású pap kétségkívül szintén nem hallhatott még. Gellért nem tudja, mi ez, de zenét hall, többszólamú, felettébb idegenszerű és sajátosságos zenét: egy *vocum concentus*-t, egy *vocum commixtio*-t, amely azonban semmiképp sem nevezhető „*dulcis*“-nak: olyan *harmonia* ez, amely olasz fülnek bizony aligha lehet „édes“. Hallod-e a magyarok zenekarát (vagy ha ez jobban tetszik: hangversenyét),¹ miképp hangzik? kérdi erre, s mindkettejüket megnevezteti a furcsa hangzavar, de az a tréfásan méltóságteljes, sőt fellengző műszo is, amelyet a püspök erre a barbár zenére alkalmazott. Mert többszólamú zene volt ez ugyan, de olasz fülnek a legvadabb hangzású. Nem csoda: hiszen a malom nyikorgása adta az instrumentális részét! TOLDY FERENC bizony rossz nyomon járt, mikor azt írta:² „ezen olasz pap az ének dallamának édességét dicséri.“ Ez a XVI. századbeli WION tévedése, aki valami okból szükségesnek látta, hogy az „*audis symphoniam Ungarorum*“ szavak után beszúrja „*quam dulcis sit*.“³ Ennek az első magyar népdalnak a hatása éppen ellenkező volt.

Mint a középkori zenetörténet tudós ismerője, RUDOLF VON FICKER innsbrucki egyetemi tanár, aki kérésemre szíves volt az anekdotával behatóan foglalkozni, közli velem, a középkor jól ismerte az olyan többszólamú zenét, amelynek valamely hangszer adta meg a változatlan alaphangját. Ezt *symphoniá*-nak is, *diaphoniá*-nak is hívták. Egy XII. századbeli író, GIRALDUS CAMBRENSIS ezt írja:⁴ az angolok a szimfonikus harmóniával élnek, de mégis arra szorítkoznak, hogy csupán két hang különbségét és változatait játsszák; az egyik hang alatt mormog, a másik pedig közben fent jár, kedveskedik és gyönyörködött. Egy későbbi szerző: JOHANNES DE MURIS egészen hasonlóan határozza meg az ú. n. *diaphonia basilica*-t: az egyik hangszer állandóan ugyanazt a hangot játssza, — ez az alaphang (*quasi basis cantus*⁵). Kétségtelennek látszik, hogy Szent Gellért elsőbben ilyen zenére gondolhatott, amikor az egyhangú malomzörej kísérete magyar munkadalt tréfásan *symphoniá*-nak keresztelte el.

Szent Gellért tehát olyan őrlődalt hallott, amely hihetőleg minden nép költészetének kezdő mozzanataiban megtalálható. Csak példaképp utalok cikkem jellegére és azokra

¹ Helyesen már RIEDL és (találomra) HORVÁTH CYRILL.

² A magyar költészet. VI. előadás.

³ GERARDI, Scripta et Acta, ed. BATTHYÁNY. 338. l.

⁴ „*Descriptio Cambriae*“ c. munkájának „*De symphonicis, eorum cantibus*“ c. fejezetében: „*Anglorum populi . . . simili canendo symphonica utuntur harmonia, binis tamen solummodo tonorum differentiis et vocum modulando varietatibus, una inferius submurmurante, altera vero superne demulcente pariter et delectante.*“ (Rer. Brit. Med. Aev. Script. T. XXXVI.)

⁵ GERBERT, Script. Eccl. de Mus. Med. Aevi. III, 239.

a litvániai őrlődalokra, amelyekre TRÓCSÁNYI ZOLTÁN¹ hívta fel a figyelmet, s amelyekben a malom és a dal olyan zenei egésszé olvad össze, aminőt Szent Gellért elsőbben felfedezni vélt a „magyarok symphoniájá”-ban. Egy XIX. századbeli litvániai útleírásban olvasható a következő részlet: „musiciren... die Weiber und Mägde des Morgens... bey der Hand-Mühlen da das Gesumme der Hand-Mühlen ihnen zum Bass und Fundament dienet.”² Egészen hasonló volt a magyar szolgáló dala, s Szent Gellért tévedése így még érthetőbb.

Feltevésemben megerősít FICKER, aki levelében ezt írja: „Es kann keinem Zweifel unterliegen, dass mit »symphonia« mehrstimmige Musik gemeint ist, die ja um jene Zeit im Abendlande weit verbreitet war.“ — „Weiters kann es keinem Zweifel unterliegen, dass Geraldus über die merkwürdige Art lacht, wie hier durch das Zusammenwirken des von der Mühle verursachten Fundamentbasses und der Singstimme eine »symphonia«, also eine mehrstimmige Musik entsteht.“ A korábbi nevetés mosolyba megy át, s ez a mosoly még ott ül majd a papok ajkán, amikor másodszor is megzavarja a zene a püspököt.³

2. *Quis istius melodie cantus sit? Miféle ének ez ebben a zenében? vagy Miféle dallamú éneklés ez odakint?*

A püspök tovább olvas — hihetőleg fennhangon, mint akkor általában olvasni szokás volt, a különös, sosem hallott zene azonban csak nem szűnik meg, sőt hangosabb és még

¹ Magyar Régiségek és Furcsaságok I, 62. kk.

² LEPNER, Der Preusche Littauer. 95. l.

³ Mellékesen utalok itt a *symphonia* szó érdekes jelentésváltozására. Az ógörögben ez a szó 'összecsendülés, összhang, harmónia', majd: 'több hang vagy hangszer együttese, hangverseny' értelmében használatos. Az ókori latin ugyanily értelemben veszi át. A középkoron végig, nyilván az egyháziatyák nyelvhasználatá alapján igen különféle hangszereket is — főként fuvóhangszereket — jelölnek ezzel a szóval. Első jelentése azonban változatlanul: 'összhangzás, vocum concentus'. Innen általánosítva 'zene, hangverseny' értelemben használják. Talán nem érdektelen ennek kapcsán arra utalnunk, hogy a modern és nemzetközi *koncert* szónak az eredete nem egészen tisztázott. Némely felfogás szerint a lat. *conserere* 'összefűz, összefon' igével rokon; más nézet szerint éppen a mi *concentus*-unkból, tehát a *symphonia* szóból származnék a *koncert*. Így pl. ezt olvassuk SCHELER francia etimológiai szótárában. Mások, még kisebb valószínűséggel *concerto*-ban a lat. *concentus* módosulását vélték megtalálni: *concentus*, összehangzás, gör. *symphonia*, („d'autres enfin, avec moins de probabilité encore, ont conjecturé dans concerto une alteration du L. concentus, accord de voix, harmonie, gr. symphonia.“) Ime, még etimológiai úton is *koncerthez* jutunk a *symphoniától*. Ami már most a magyar *hangversenyt* illeti: kétségtelen, hogy ennek a szónak az alkotóját (SZILY Nyelvújítási Szótára 121. l. 1833-ból HELMECZY nevével említ egy adatot) megtévesztette a latin *concertatio*: *versengés*, — ez azonban (amint láttuk) nem eleme a *concertnek*. Ugyan mi is versengene? A hangok a harmóniában, a symphoniában összeilleszkednek és nem versengenek egymással. A *hangverseny*-ben alighanem egy „Leiter Jakob“ rejtezik.

furcsább lesz. Itt egy részlet következik, amelyet eddig figyelemre nem méltattak. „Minthogy a malmot egyetlen nő keze hajtotta és a dal hangossá lett, a püspök pedig közben ágyán feküdt, — még mindig mosolyogva így szólt: Walther, magyarázd meg stb. Mi áll ebben a részletben? Nézetem szerint az, hogy az imént felhangzott többszólamú zenéből most dominálónan bontakozik ki a szolgáló dala, — hangos lesz, *crescit in altum*.¹ Magunk is tapasztalhattuk, hogy a munkadalok a munka haladtával mind hangosabbak lesznek. — De miért áll itt a megjegyzés, hogy csak egy nő hajtja a malmot? Az ilyen kézimalmokat már az ókorban rendszerint ketten hajtották, — régi reliefek mutatják meg ezt nekünk.² Ha egy kéz birkózott meg vele, azt gondolom, a kő körforgása nem volt folytonos, hanem megszakított, — esetleg oda és vissza kellett forgatni. — A püspök tehát meglepődéssel észleli, hogy a vélt hangszer játékában caesurák jelentkeznek, a dal ellenben folytonos és szerfelett hangos. Így aztán már csak a dal érdekli, s ezért mondja: „Ugyan magyarázd meg, kérlek, hogy ennek a zenei *együttes benyomásnak (melódia) miféle a dalrésze (quis cantus sit)*, mert ez a *kántálás az (cantoria)*, amely megzavarja olvasásomat.“ Vagy, hogy rövidebben és magyarul fogalmazzuk Gellért kérdését: Minő sajáttságos *dal* ez ebben a *zenében*? SZABÓ KÁROLY ezt így fordította: „ki éneklé ezt a dalt“, és még RIEDL FRIGYESNÉL is ezt olvassuk: „miféle dallamú ének ez?“ Sőt TRÓCSÁNYI ZOLTÁN tavaly ezt a fordítást javasolta: „Miféle éneklése ez annak a melódiának?“ Mindez csak sajnálatosan összebogozza az anekdota sima fonálát. Hiszen *melodia* itt, minden valószínűség szerint, nem egyéb, mint a korábbi gúnyos *symphonia*-nak most már tárgyilagos és józan egyértékese: csupán *zenét* jelent, semmi mást. A középkori zenei irodalomból ez megfelelően igazolható lesz.

Noha ezt az értelmezést helyesnek tartom, alternatívaként magam is javaslatba hozok egy másikat: kész volnék *istius melodiae*-t *genit. part. helyett gen. qualit.*-nak tekinteni: miféle dallamú éneklés az odakint?“ HORVÁTH CYRILL okfejtése e részben nem helytálló. Az *ista melodia*-ban valami becsmélés is rejlik, de főként az, hogy a *somszédban*, — tehát amott és nem itt — hallható zenéről van szó. Ismétlem: mindkét fordítás lehetséges; lényegükben nem térnek el egymástól.

3. *Ista modulacio carminis est! Nóta biz ez!*

Anekdotánkban hézag következik, vagyis olyasmi történetik, amit csupán rekonstruálhatunk. Valter meglepeté-

¹ Érthetetlen, miképpen fordíthatta a néhai jeles SZABÓ KÁROLY ezt így: „az ének igen hosszúra nyúlt“, holott csak *alta voce*-re (fennhangon) kell p. o. gondolnunk.

² L. DAREMBERG et SAGLIO III, 1961. lapján az 5105. sz. ábrát.

süinkre egyszeriben mindazt tudja, amit az imént még nem tudott. Én azt hiszem, hogy kiment a szobából és megnézte a lárma nyitját. Mert mindazt, amit most válaszában közölni fog, semmikép sem találhatta el. A püspöknek e kérdésére tehát: Miféle fura *dal* ez ebben a *zenében*? azt mondja Valter: „*Nóta* biz ez! A nő, aki dalol, vendéglátó gazdánk cselédje, s urának gabonáját őrli oly időben, mikor más malmot e vidéken általában nem találhatni.“ *Ista modulacio carminis est* felfogásom szerint így irandó körül: nem valami többszólamú zene ez, hanem *nóta*; nem valami koncert, nem is *zene* tulajdonképen a szó középkori egyházi értelmében, amint még mind a ketten az imént gondoltuk, hanem amolyan közönséges népi *nóta*, amit munkájához dalol egy cseléd. De miféle munka ez? Gabonát őröl ez a cseléd; a szerszám, amit mi hangszernek véltünk, nem más, mint közönséges kézimalmom! Ezért következik itt a szerszámzörgés magyarázata. Nem *symphonia*, — *nóta* ez!

Modulatio, amely szóból LÁNCZY még „egy önálló magyar zeneritmusnak legelső, pozitív megállapítását” vélte kiolvasni, s amelyet még HIMPFNER BÉLA is ütemnek, ütemezésnek, ütemszerűségnek s ismét LÁNCZYVAL egyetértve ritmusnak fordít, már MARCIANUS CAPELLA szerint (De nuptiis Philologiae et Mercurii IX, 965) sem jelent mást, mint egyszerű éneklést — soni multiplicis expressio —, a középkorban nem több, csak dal.¹

BALOGH JÓZSEF.

(Folyt. köv.)

Mohamedán-török személynevek Turóc megye XIII. századi nemességénél.

A XIV. sz. utolsó tizedeiben Liptó és Turóc megyében senki sem volt biztos abban, nem turják-e ki egy szép napon soha nem hallott és nem látott oklevelek felmutatásával ősi birtokából. Feljelentés folytán azután kiderült, hogy a két megyében egy sereg hamisítvány van forgalomban, s ezekről az is kiderült, hogy János deák, egyébként liptói nemes ember, a készítőjük. Erre János deákot, akit Johannes litteratus maledictae memoriae, átkos emlékű János deáknak ismer a történelem, 1390-ben elrettentő például

¹ *Modulare*: 'dalolni mint egy trubadur'. Pl. „organa ut absque viro non possunt promere cantus — Sic sine te, domine [t. i. Magister Engilmarus] nil *modulare* quaeo. (Vita S. Erasmi. Novem Vitae Sanctorum Metricae, ed. HARSTER. Teubner, 1887. 21. l.) — *Modulari*: 'énekelni, mint a papok a kóruson'. (MIGNE PL. 141. k., 371. l.) — *Modulatio*: „Lectio dividitur quia non cantatur ut psalmus vel hymnus, sed legitur tantum. Illic enim modulatio; hic sola pronuntiatio queritur.“ (ISIDOR. Etymolog. 6, 19, 9.)

Liptóban máglyán megégették, Zsigmond király pedig elrendelte, hogy a két megye birtokos családainak oklevelei felülvizsgál-tassanak. Az oklevélvizsgálattal a király Bebek Imre ország-birót, liptómegyei főispánt bízta meg. Mindenki birtokához való jussát oklevelei bemutatásával tartozott bizonyítani. Az oklevelek hitelességét 1391-ben a Bebek elnöklete alatt működő bizottság megvizsgálta, s a hiteles okleveleket tartalmuk rövid ismertetésével együtt két jegyzékbe szedte. Az egyik jegyzéknek Registrum de Lipto (kelte: 1391. szept. 13.), a másiknak pedig Registrum de Thuruch (kelte: 1391. szept. 17.) a címe. E két jegyzéket az eredeti szöveg alapján 1902-ben „A liptói és turóczi registrum“ címen HORVÁTH SÁNDOR adta ki. Ugyanő készítette el 1904-ben az oklevelek regesztáit, s 1909-ben külön értekezést írt „A liptói registrum“-ról.

A Liptói és a Turóci Registrum Liptó és Turóc, sőt részben Árva, Zólyom és Szepes megyére is elsőrendű történeti forrás. Hogy nem értéktelen a magyar szó- és névkészlet eredetével foglalkozóra sem, bizonyítja az alábbi két névmagyarázat.

Ujfalvi Károly fia Domokos (Dominicus filius Karuli de Wyfalu) a vizsgáló bizottságnak bemutatott egy 1272-ből származó oklevelet, mely szerint IV. László király Gergely fia *Muryn*-nak adományozta a turócmegyei Ujfalu nevű birtokot, s ő ennek törvényszerű örököse, birtokosa. Annak tehát, aki a birtokot 1272-ben kapta, *Muryn* volt a neve („per ipsum dominum Ladislaum regem *Muryn*, filio Gregorii factis, anno domini M^o CC^{mo} septuagesimo secundo“ HORVÁTH i. m. 63).

Mihály fia Pál a vizsgáló bizottságnak bemutatott egy 1283-ból való oklevelet. E szerint *Muren* királyi ispán örökségi birtokából, amelyet a XIV. századi oklevelek *Murenfelde* néven emlitenek, egy határokkal megjelölt fél ekényi szántóföldet saját fia és Isan (nyilván hiba *Isau* > *Isou* 'Ézsau, Izsó' h.) nevű szomszédja beleegyezésével Latibor fia Jakabnak elad (per comitem *Muren* de terra sua hereditaria...“; vö. 1356, 1362, 1391: *Muren felde*... *Murenfelde*... *Muren felde* HORVÁTH i. m. 87, 88). Mihály fia Pál azt bizonyítja, hogy ő ennek a földnek jogos birtokosa.

Kétségtelen, hogy az 1282. oklevél *Muryn* nevű embere, akié Ujfalu, és az 1283. évi oklevél comes *Muren*-e, akié a róla elnevezett *Murenfelde*, egy és ugyanaz a személy. Támogatja ezt az is, hogy a két birtok egymás mellett feküdt (l. MÁLYUSZ ELEMÉR „Turóc megye kialakulása“ c. művében a térképet).

A *Muryn* ~ *Muren* személynév igen könnyen megfejthető, és pedig a tót nyelvből. A tót nyelvben ugyanis *murin* (BERNOL. szót.) és *murenin* (JANCS. szót.) a. m. 'Aethiops,

szerecsen'. Megvan a szó az oroszban, innen az egyházi szlávban, a csehben és a lengyelben;

vö. ó-or. *murinō* 'Aethiops' SREZN. MAT., or. *múrinō* ua. PAWL. | kisor. *múrjn* ua. HRINČ. | oroszból: egyh. szl. *murinō* 'Aethiops' | lengy. *murzyn* ua. LINDE | ó-cseh *múrin*, *múřenin* 'Aethiops' GEBAUER Staroč. slovn. | mai cseh *mouřenin* ua. A szláv szó eredetére vö. ó-fn. *mór* < lat. *maurus* (I. MIKL. EtWb.).

Az 1282-ben és 1283-ban Turóc megyében élő comes *Muryn* ~ *Muren* neve tehát tót eredetű, s magyarul ezt jelenti: 'szerecsen'. Hazánkban a XII—XV. sz.-ban sűrűn használt személynév a *szerecsen*. A VárReg., az OklSz. és Kovács Indexe ebben a tekintetben sok adattal szolgál. S mert sűrűn használt személynév a magy. *szerecsēn*, amely családnévként is előfordúl (vö. a mesztegnyői *Szerecsen* család nevét CSÁNKI II, 579, 698), azért alakulhatott vele helynév is. *Szerecsen* nevű falu van Győr megyében, s a falu e nevére adataink a XIII. sz. első fele óta vannak (OklSz., CSÁNKI III, 560); van *Szerecsen* puszta is, és pedig Fehér m.-ben (LIPSKY Rep.), erre azonban középkori adataim nincsenek.

A XI—XIV. sz.-i cseh- és morvaországi oklevelekből nem ismerünk olyan cseh- és morvaországi embereket, akiket hazájukban csehül vagy morva-tótul *Múrin*-nak vagy *Murin*-nak hívtak volna (I. GEBAUER, Staroč. slovník; FRIEDRICH, Codex; BOCZEK, Codex) vagy akiket latin szóval *Saracenus*-nak neveztek volna. Ebből a körülményből azt következtetem, hogy a turócmezei „comes *Muryn* ~ *Muren*“ olyan Magyarországra vándorolt 'szerecsen' család sarja, akit, mikor Turóc megyébe került, tótul *Murin*-nak neveztek.

Az a kérdés, hogy a XI—XIV. századi magy. *szerecsen*, tót *murin* népnév s a belőle alakult hasonló magyar és tót személynév faji és vallási hovatartozást jelölt-e. A Turóci Registrumban kétségtelen bizonyítékot találunk arra, hogy vallási hovatartozást jelölt, másszóval az, akinek a neve *Szerecsen* ~ *Murin* volt, vagy ő maga vagy ősei mohamedán vallásúak voltak. Ez a bizonyíték a Turóci Registrum *Vahud* személynéve.

A Registrum elmondja, hogy András fia Pál, Myko fia András, Márton fia István, János fia Miklós a maguk és többi testvérük nevében az okleveleket vizsgáló bizottságnak felmutattak egy 1266. aug. 6-án kelt királyi oklevelet, amellyel igazolták, hogy birtokuknak jogos tulajdonosai. Ebben az oklevélben „IV. Béla király, mivel régi registrumában feljegyezve találta régen tett adományát, Burene fiát Pált és *Vahud* fiait: Lászlót, Gergelyt, Itiméert és Benedeket, és ezek fiait, mint nemes jobbágyfiakat, Sernovicha — azelőtt Othmár — nevű két ekényi birtokukban a régi kötelezettség fenntartása mellett megerősíti“ (HORVÁTH, Regesták 13): „Ladislau,

Gregorium, Itimerium et Benedictum, filios *Wahud* fuisse et esse veros nobiles filios iobagionum“ (HORVÁTH, A lipiói és turóci registrum 64). Felmutattak a fentemlített turóci nemesek ugyanakkor egy 1294-ből való oklevelet is, amely szerint „a turóci konvent Othmár, más néven Sernovicha föltételes birtokot egyrészt *Vahud* fia László és ennek Domonkos, Tyka, Tamás, Wayzló és Iwánka fiai, másrészt Gergely fiai Nedelich és Ladomér és Itimér fia Tivadar közt megosztja“ (HORVÁTH, Regesták 32): „Ladislaus filius *Vahud* cum filiis suis Dominico, Tyka, Thoma, Wayzlao et Iwanka ab una parte . . . (HORVÁTH, A lipiói és turóci registrum 64). E két oklevélből tehát kétségtelen, hogy Turóc megyében a XIII. sz. közepén élt egy *Wahud* ~ *Vahud* nevű ember, aki u. n. jobbágyfiú volt. IV. Bélától kapott földjét *Sernovicha* = *Zsernovica*-nak hívták, később az ő nevéől *Vahotfalvának* (első adat 1392-ből, MÁLYUSZ, Turóc megye kialakulása 81. l.). Ma a hely magyarul *Vachotfalva* (Lexicon 1773., LIPSZKY Rep.; alakv.: *Vahotfalva* Lexicon 1773.), tótul pedig *Wachotovice* (Lexicon 1773., LIPSZKY Rep.; máskép: *Vachotová* [sic!] NIEDERLE, Náródopisná mapa).

Az a kérdés már most, milyen eredetű a *Wahud*—*Vahud*, ebből *Vahod* > *Vahot*, majd *Vahott* > *Vachott* név. E kérdés azért is érdekelhet bennünket, mert hiszen két jeles magyar írónk-költőnk: *Vachott* Sándor és öccse, *Vahot Imre* a fentebb említett *Wahud*—*Vahud* leszármazói (NAGY IVÁN). Magyar eredetű a név nem lehet; nem lehet pedig azért, mert sem a mai, sem a régi magyar nyelvben nincs olyan közszó, amelyből megfejtethető volna. Ugyanilyen okból nem lehet a név tót vagy egyéb szláv eredetű sem, minthogy a szláv nyelvek közül egyetlen egyben sincs olyan köznév, amelynek az ó-magyar *Vahud*, későbbi magy. *Vahod* > *Vahot* az átvétele lehetne. Megfejtethetetlen a név a német nyelvből is. A név sokáig megmagyarázhatatlan volt előttem, míg végre a comes *Muryn* ~ *Muren* név rávezetett a helyes nyomra. Ugyanis ezzel kapcsolatban homályosan emlékezni kezdtem arra, hogy valahol egy olyan oszmanli törökről olvastam, akinek *Wahid* volt a neve. Kutatni kezdtem a név után, azonban nem sok eredménnyel. Mindössze annyit találtam, hogy ilyen név az oszmanli törökben nem éppen lehetetlen. KORABINSKY „Versuch eines kleinen Türkischen Wörterbuchs“ c. (Pressburg, 1788.) művében t. i. azt olvastam, hogy az oszmanli törökben *wachit* a. m. 'Eins', *wachit wachit wachit* a. m. 'Einmal Eins ist Eins' és *wachet Allah* a. m. 'Gott ist einzig'; NÉMETH GYULA „Türkisches Lesebuch mit Glossar“ c. olvasókönyvének szótári részében meg azt találtam, hogy *vahdet* a. m. 'Alleinsein', és ez a szó az oszmanli törökben arab jövevény. Ezzel a sovány eredménnyel azonban még nem tudtam volna az ó-magyar *Vahud* személynevet megmagyarázni. Felvilágosításért tehát

NÉMETH GYULÁHOZ fordultam. Elmondtam neki, hogy az ó-magy. *Vahud* személynév olyan név társaságában fordul elő — s itt a fenti *Muryn* ~ *Muren-t* említettem —, amely közvetve támogathatná az ó-magy. *Vahud* török vagy arab eredetét, s azt is megemlítettem, hogy homályosan emlékezem reá, hogy valahol egy oszmanli török *Wahid* nevű emberről olvastam. NÉMETH GYULA feltevéseimet mindenben megerősítette, s az, hogy most az ó-magy. *Vahud*, későbbi magyar *Vahod* > *Vahot* személynév eredete tisztán áll előttünk, egyedül az ő érdeme.

NÉMETH GYULA ugyanis élőszóval, majd levélben a következőket közölte velem:

„A واھد, név kiejtése az arabban *wahīd*, a mai oszmanliban *vehid* (DIRAN KÉLÉKIAN szótára szerint) vagy *vahyd* (*va³hi²d* REDHOUSE szótára szerint); az utóbbi — azt hiszem — ritkábban hallható. Egy régi török dialektusban a *vahyd* ejtés egészen természetes. A szó eredeti jelentése 'unique' (egyetlen). Mint tulajdonnév újabb időben is előfordul az oszmánliknál; FLÜGEL „Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien“ c. munkájában szerepel egy *Wahīd* nevű arab költő (III, 508), egy *Wahīd* nevű perzsa költő, kinek ez felvett neve és eredetileg *Mirzá Tahir*-nak hívták (I, 599; XVII. század), egy *Wahīd* nevű török költő (I, 668, 669; XVIII. század), egy török *Wahīd Paša* (II, 319, 320; XVIII–XIX. század). Ezeket a példákat más munkákból természetesen lehetne szaporítani“.

Ezen adatok alapján nem kétséges többé, hogy mind az arab *wahīd* 'unique, egyetlen' szó, mind pedig a vele azonos arab *Wahīd* személynév meglehetősen régen is olyan népeknél, így elsősorban olyan török népeknél, akik mohamedán vallásúak voltak. Kevésbé valószínű, hogy nem mohamedán vallású török népeknél is meglehetősen volna e tulajdonnév, mert hiszen ezeknél nem volt meg az, ami e nevet közvetíthette: a mohamedán vallás.

Az ó-magy. *Vahud* az arab *Wahīd*-ra visszamenő tör. *Vahyd*-ből (vagy akár *Vahid*-ből is) kifogástalanul megmagyarázható. Hangalakjára

vö. a következő á (á)—i (i) típusú szavakat, illetőleg tulajdonneveket: tör. *arık*, *barım* > ó-magy. *áruk*, *barum* > későbbi és mai magy. *árok*, *barom* | nyug. szláv *Blatъn* > ó-magy. *Balatin* > *Bolotun* > későbbi és mai magy. *Balaton* | lat. *Martin(us)* > ó-magy. *Mortun(us)* > későbbi és mai magy. *Márton* ~ helynevekben *Marton* is | ó-magy. *Sáris* > *Sárus* > mai magy. *Sáros* (Gombocz, Magy. tört. hangtan II. rész. Hangtan II² 26, 36). Ide tartozik: arab *Wahīd* > mohamedán vallású török *Vahīd* vagy *Vahid* > ó-magy. *Vahud* > későbbi magy. *Vahod*. A szóvégi magy. -d > -t-re vö. lat. *synodus* > ó-magy. *sinod > mai magy. *zsinat*.

A kifejtettek alapján kétségtelen, hogy a XIII. század közepén Turóc megyében a nemesek közt voltak olyanok, akiknek ősei, esetleg ők maguk is még mohamedán vallásúak voltak. Vallásukra határozottan rávall a végső formában arab eredetű ó-magy. *Vahud*, mai magy. *Vahot* > *Vachott*. Hogy Magyarországba történt bevándorlásukkor mi volt őseik, illetőleg az ő anyanyelvük, a fennmaradt *Muryn* ~ *Muren* és *Vahud* személynevekből kétséget kizáróan megállapítani nem lehet. A X—XIII. sz.-i magyarországi mohamedán vallású lakosok közt voltak török, de voltak arab anyanyelvűek is (vö. PAULER, A m. nemz. tört.² I, 166, 450). Azonban a török anyanyelvű hazai mohamedánok sem tartoztak egy török nyelvhez. Voltak köztük kozár-kabarok (l. PAULER i. m. I, 166), bolgár-törökök (l. ANONYMUS 57. §) s voltak besenyők is. Általában a besenyők közt már a X. sz.-ban ismerünk mohamedán vallásúakat (l. MARQUART, Ostas. und Osteuer. Streifz. 5). Ilyen vallású besenyőkkel hazánkban a XI. sz.-ban találkozunk. Emellett szól, hogy a moson-fertővidéki besenyők vezérét 1074-ben *Szultán*-nak (írva: *Zultan*) hívják. Minthogy e név az arab nyelv és az arab közműveltség szava (vö. arab *sultān* 'uralkodó'), nem lehetetlen, hogy a besenyő *Szultán* vezér besenyő törzse mohamedán vallású (l. MELICH, A honf. Magyarország 43).

Milyen anyanyelvű lehetett már most *Muryn* ~ *Muren* és *Vahud*, illetőleg őseik? Azt gondolom, hogy anyanyelvük, illetőleg bevándorolt őseik anyanyelve vagy besenyő, vagy bolgár-török volt. E megállapításaimat a következő adatokra építem.

a.) A turócmegyei nemesek közt voltak besenyő származásúak is. A Turóci Registrum három 1387-ből való oklevelet közöl, amelyek Marcellalvi András fiairól szólnak. Az oklevelek András fiait besenyőknek mondják (vö. HORVÁTH, A lipői és turóci registrum 79: „Stephanus et Thomas dicti *Bissenī* de Marcellalva... Thome filio Andree dicti *Bessenew* de Marcellalva... Thomam dictum *Bessenew*... pro Stephano et Thoma dictis *Bessenew* factis...“).

b.) *Vahud* egyik fiának *Itimer* volt a neve (vö. HORVÁTH i. m. 64: „*Itimerium* et Benedictum, filios *Wahud*... Teodorus, filius *Itimerii*“). Az *Itimer* török eredetű név, a karkirgizek közt ma is előfordul. Sűrűn használt név volt az *Itimer* a XIII. sz.-ban hazánkban is, s ismerünk ilyen nevű magyar besenyőket is (l. GOMBOCZ: MNy. XI, 150)¹.

c.) Közismert dolog, hogy a turócmegyei jobbágyfiak, később: köznemesek zöme magyar eredetű. A Turóci-fennsíkot a XII. sz.-tól bevándorló magyarok tették művelésre alkalmassá; tót lakosság itt a magyar királyság első századában

¹ E bizonyítékra GOMBOCZ ZOLTÁN hívta fel a figyelmemet.

csupán a fennsík peremén volt. A bevándorló magyarság a Turóci-fennsíkra először délről, Nyitra megyéből, a felső Nyitra folyó völgyéből hatolt be (l. MÁLYUSZ, Turóc megye kialakulása. Budapest, 1922. — PAIS DEZSŐ, A Turóci-fennsík helynévtörténete. MNy. XIX, 72—6). Tudjuk pedig, hogy a XII. sz. elején 1111-ben Nyitra megyében a királyi haszonélvezetek kezelésének tisztjei izmaeliták voltak. E tiszték a zobori apátságot egyik fontos jogában: a vámszedésben korlátozni akarták. Godofredus apát „jogainak megtámadói, Porcus nyitrai centurio, társa *Etheius*, és emberek ellen tanúkkal lépett fel . . . s az ügy az esztergomi érsek ítélőszéke elé került“ (l. FEJÉRPATAKY, Kálmán király oklevelei 42, 44—5: „Institores regii fisci, quos hungarice *caliz* vocant . . . Nomina eorum malignantium sunt hec: Porcus, qui tunc temporis centurio erat, et *Etheius* socius eius“). A két név közül az *Etheius* kútfőink szerint a hazánkba vándorolt bolgár-török izmaeliták közt is el volt terjedve. ANONYMUS ugyanis műve 57. §.-ában elmondja, hogy Taksony vezér idejében bular földről némely nagy nemes urak, az izmaeliták nagy sokaságával jövének, kiknek nevei valának: Billa és Bocsu. Taksony vezér Magyarország különböző helyein földeket adott nekik s azon felül azt a várat, amelyet Pestnek neveznek, örökre átengedte nekik. Bylla és testvére Bocsu nemzetségéből származik *Ethey* (l. MHK. 462 és SZABÓ K. Anonymus-fordítása).

ANONYMUS *Ethey*-e és az 1111. évi zobori oklevél *Etheius*-a, amely latinositás előbbi nem-latin *Ethey*-ből, etimológiájára nézve kétségtelenül egy és ugyanaz a név¹. A név nyilván a tör. -j kicsinyítő képzővel alkotott török név lesz², amelyet a XII., XIII. sz.-ban hazánkban több férfi viselt (l. MHK. 462 és Kovács Ind.). Kétségtelen azonban, hogy a bolgár-török izmaeliták közt el volt terjedve.

Mindebből mármost az következik, hogy a Turóci-fennsíkra Nyitra felől bevándorló magyarok közt lehettek magyar műveltségű, mohamedán vallású bolgár-törökök. Tehát *Muryu* ~ *Muren* és *Vahud*, illetőleg őseik anyanyelve lehetett akár bolgár-török is.

Befejezésül még egy megjegyzést kell tennem. A tót tudósok a turóci és a lipitói nemességről azt hirdették, hogy

¹ Arra, hogy a két *Ethey* ~ *Etheius* összefüggésben lehet, JAKUBOVICH EMIL figyelmeztetett.

² Az 1111. évi zobori oklevél *Porcus* neve latin név. Ennek az izmaelitának vagy magy. *Artány*, *Disznó* (l. EtSz. I, 146) vagy pedig tör. *Artan*, *Toruz*, *Dozuz* (l. GOMBÓCZ, Bulg.-türk. Lehnwörter 39 — Ugyanő: MNy. X, 242, 300) volt a neve. Ebből való fordítás a latin *Porcus*. Hasonló fordítások okleveleinkben többször előfordulnak, így egy 1329. évi oklevélben egy és ugyanaz a személy egyszer „Ladizlai dicti *Fudur*“, másszor „Ladizlai *crispi*“ (l. OklSz. *fodor* a.); ugyanígy 1355: „Paulus dictus *Fodor*“, ugyanő ugyanott: „Paulus *Crispus*“ (l. OklSz.).

túlnyomó részben tót eredetű. Különösen nagy buzgalommal terjesztik és hirdetik ezt 1918 óta. Az elfogulatlan kutató a Liptói és a Turóci Registrumból, továbbá MÁLYUSZ ELEMÉR idézett szép munkájából és az én itt nyújtott néhány név-magyarázatomból láthatja, mennyire érzelmi alapon állanak e tekintetben a tót tudósok. A liptói és a turóci XIII.—XV. sz.-i nemesség közt vannak tótok is, sőt van köztük orosz (vö. 1262-ből *Mladik* Ruthenus, l. HORVÁTH i. m. 92) és cseh; a túlnyomó többség azonban vagy magyar vagy magyar műveltségű, egykor mohamedán vallású török.

MELICH JÁNOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Magyar jövevényszók a verbászi német nyelvjárásban.

A hazai német nyelvjárások magyar jövevényszavaival már egész kis irodalom foglalkozik. Ezúttal az elszakított területen levő verbászi német nyj.-nak¹ néhány olyan jövevényszavát közlöm, amelyek az eddigi kimutatásokból hiányzanak, vagy amelyek továbbképzett alakokban is használatosak. A továbbképzések mutatják, hogy e szavak már teljesen meghonosodtak a nyelvjárásban. Ilyenek:

n. *katš* fem.: m. *kacsa*²; kicsinyítő képzővel: *ketšxə* v. *ketšlxə* (szabályszerű Umlauttal); más továbbképzése: *katšrix* masc. 'Enterich'.

n. *petjar*: m. *betyár*; továbbképzése: *petjarerei* fem. 'betyárság, gazság' (tő *sīt* mr *vidr tī petjarerei!* 'da sieht man wieder die Betyárerei').

n. *pitanjk*: m. *bitang*; igei alakjai: *pitanke*, *rumpitanke* 'bitangen, herumbitangen', ebből *-er* képzős főnév: *pitankr* 'bitang' (tű *pitankr!* 'du Bitanger'); melléknévi alakjai: *pitankič* v. *pitankiš* (tes is e *pitanktšr* hunt! 'dies ist ein bitangischer Hund [emberről!]', tes is e *pitankičər* khel! 'dies ist ein bitangiger Kerl'); összetételben: tes *pitankevese*: 'dies Bitangenwesen; ez a bitang társaság'.

n. *talpatš* masc. 'ügyetlen, esetlen ember': m. *talpas*; ugyane főnek német képzős alakja: *talpəs*³) masc. a. m. *talpatš*; melléknévi használatban: *talpatšič* 'talpasig, esetlen'.

Érdekes jelenség, hogy a hazai németiség nyelvébe — kivéve talán az erdélyi szászt — alig egy-két ige ment át (l. HORGER: EPhK. XXIII [1899], 713); a magyar igéknek inkább csak felszólító alakját vették át. Ilyen a máshonnan is ismert *megállj*: *megállj* (avr *tenə* han *ič kəmekčit!* aber den habe ich gemegállj = unter Drohungen in die Flucht getrieben). Ugyanilyen még:

n. *itjälə*: m. *igyál* a. m. 'fest trinken' (tű han *kəitjält!* diese haben geigyält).

¹ Természetesen csak a hamisítatlan népnyelvet veszem tekintetbe.

² Szabályosan így hangzanék nyj.-unkban: *katšə; mivel azonban a szónak nőneműnek kellett lennie (vö. die Ente) és az *-ə* végződés e nemmel nyelvjárásunkban összeférhetetlen, ez az *-ə* a szó végéről elesett.

³ Az *-əs* képző nyj.-unkban egyébként is használatos személyt jelentő főnevek képzésére.

Egyéb, eddig feljegyzetlen jövevényszavak:

n. *lukas*: m. *lyukas*; labdajátéknál olyan ütés, amikor az ütó nem találja el a labdát; = n. *potot*: m. *botot* (csak magyar tárgyesetes alakjában: na, vas hatn t̄r far^a *potot*? 'na, was hat denn dieser für einen botot?'); | n. *rūsšantr*: *Rózsa Sándor*; olyan gyermekre hallottam használni, aki telhetetlenségében mindent magának követel; | n. *sōtaš*: m. *szódás*; így nevezték ezelőtt azt az embert, aki falunkban a szódavizet gyártotta; továbbképzett alakja: *sōtašs* am. 'szódásék'; | n. *tarap* masc.: m. *darab* (tes is ^a *tixtiyər tarap*! 'dies ist ein tüchtiger dara b'); | n. *thutxe*¹ neutr. (a szó végét a *-chen* kicsinyítő képzővel azonosította a nyelvérzék, ezért semleges a szó): m. *dutyi* (tō khumt mr klei ins *thutyi*! 'da kommt man gleich ins duty i'); | n. *turunĕa* masc.: m. *đorong*, *durung*; amint a szó vége mutatja, valószínűleg a szerb *durunga* közvetítésével került a nyj.-ba (amely viszont a szláv eredetű magyar szónak visszakölcsönzése a magyarból; l. Nyr. XI, 162); de az is lehetséges, hogy *turunĕa* úgy viszonylik a magyar *durung*-hoz, mint a verbászi *lemə* az úfn. *Lehm*-hez; | n. *tutaš* masc.: m. *dudás*; olyan ember, aki folyton dúdolgat; olyan gyermekről is mondják, aki folyvást sír-rí; | n. *tšatši* masc.: m. *csacsi*; | n. *tšivritšāk* (genus?)²: m. *cifraság* a. m. 'túlságos, ízléstelen cifraság női ruhán' (tō is ^a *tšivritšāk* truf! 'da ist ein cifraság darauf'); igei alakja, igeekötővel: tes is *řetšivritšākt*! 'dies ist ver cifrasāgt; felcifrázott' | n. *vāšār* masc.: m. *vásár* a. m. 'összevisszaság, nagy rendetlenség' (a német *märk* 'Mark' is ugyane jelentésben használatos).

Alakjuk miatt említendők: n. *papriĕ* masc.: m. *paprika* (közönségesen ez utóbbi teljes alakjában használatos); | n. *altomarš* masc. (népetimológiai alak): m. *aldomás*; Nyr. XXVI, 231 Óverbászról *aldomarš* alakban említették. JAKOB KÁROLY.

Mi időtől fogva = mióta. A MargL.-ban egy olyan időhatározói kötőszóra találtam példát, amelyről SIMONYI a magyar kötőszókat tárgyaló munkájában nem tesz említést.

A cselekvés megindulásának kezdetét kifejező időhatározó mellékmondatok szokásos kötőszava a *mióta*. Ez a kötőszó a MargL.-ban sem ezen alakban, sem pedig más alakváltozatban nem fordul elő. Ám SIMONYI felsorolja azokat a kötőszókat is, amelyek a *mióta* kötőszót helyettesíthetik. Ezek: *haóta*, *hóta*, *azóta* *hogy*, *mitől fogva*, továbbá a pleonasztikus *miültátul fogva* és *mioltától fogvást*. (A magyar kötőszók III, 72) A MargL.-ban azonban még egy változat fordul elő: *my jdetevl fogva*, és pedig ekképen: „azt mondta, hog *my jdetevl fogva* eze emlekezete volt, az vta fogva mendenkoron lakozot ez keet claftromban“ (MargL. 216. l. = Nyár VIII, 80). Kiss József.

¹ A *th* a szabályos *t* helyett talán a nyj.-i *thut* 'Tüte, papirtölcsér' népetimológiai hatása.

² A *cifraság* a-ja az előző *i*-hez hasonlult; az *š* > *tš* változás szabályos; a szóelei *c* a szóbelsei *tš*-hez asszimilálódott. Különben a *ts* > *tš* hangváltozásra magából a nyj.-ból is idézhetnék példát: úfn. *Zipfel* ~ nyj. *tšipl*.

A magyar *cifraság* átvételét eddig — tudtommal — csak az erdélyi százból jegyezték fel; l. JACOBI, Magy. Lehnworte. Schässburg, 1895. 38. l.; *zifráschák*.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Lélekmondók, madárszedés. Egy XVII. századbéli adatunk arról panaszkodik, hogy az országnak sok helyén az istentelen *lélekmondóknak* — ámbár kétségtelenül jóval súlyosabb megtorlást érdemelnének a pokolravalók — csak *madárszedés* a büntetésük. Hogy ez utóbbi kifejezés mit jelent, azt csak akkor érthetjük meg igazán, midőn már az előbbivel tisztában vagyunk. De hogy valaki azt ne gondolja, hogy a *lélekmondók* talán léleklátók, szellemidézők avagy lelkekkel társalkodó búbájosok, varázslók voltak, azért sietünk kijelenteni, hogy bizony ő kegyelmök korántsem állottak összeköttetésben sem a boldogult, sem az elkárhozott lelkekkel, hanem csak közönséges csúfolgató, zsírosszájú emberek voltak, kiknek ajkáról könnyen lecsusszant egy-egy káromkodás. A régi világban pedig igen gyakran akképpen káromkodtak az emberek, hogy felebarátjuknak a lelkét emlegették, a legtöbbször (természetesen csak a szelidebb fajtaból idézünk) ily módon:

Vinczen egyszer összeveszvéen az asszonyynyal így szidta: ide légy *lélek esse* [= ez s el, *lélek k....* soha én többé ide hozzád nem jövök. TT. 1891, 329, 1614. — Ezen szolgám elszökött, az *lélek beste lélek* kurafia felvévén az fizetést. Uo. 1892, 376, 1677. — Aha ördög hütü *lélek, beste lélek k....* fia. Uo. 1903, 440, 1670. — Aha ördög teremtette, eb anyájú, *ördög lelkü, lélek k....* fiai. Uo. 1885, 797, 1648. *Disznó légyen a telke is*, az ki többé köztetek marad. TAKÁTS S., A régi Magyarország jókedve 35, 1676. — ... bizony *lélek ilyen s ilyen fia*. BETHLEN M. Önélet. II, 44. — ... *ilyen amolyan lélek fia*. Uo. I, 541. — *Ördög szántson a lelkén* az ördögadta s teremtette paraszt birájának. MONTME. Okmt. I, 77, 1639. — Az ország előtt a mint perlették, irtoztató *lélek, ördög ágyában született fattyú lélek, beste lélek k....* fiaza Teleki. BETHLEN M. Önélet. II, 46. — ... ördögadtával, *kötelküvel* szitkozódott. TT. 1894, 387, 1678.

Az efféle, hol szelidebb, hol durvább káromkodások, melyekben valakinek a lelkét szidták, melyekben *az lelkét művelték, az lelkét felcsinálták*, annyira általánosak voltak nemcsak a nép között, hanem a főrangúak körében is, hogy még a külföldet járt, nagyműveltségű BETHLEN MIKLÓS is azt mondja magáról: ... noha én *ördögadta s lelküvel* nem szitkozódtam, talán életemben sem mondtam kétszer, *teremtettét* pedig soha egyszer sem, de *léleket* és az Isten úgy segít-jt gyakran. I, 160. Akik ilyképen káromkodtak, azokat nevezték a régiek *lélekmondóknak, lelkeződőknak*, és az előljáróban említett adat szerint ezeknek volt gyakori büntetésük a *madárszedés*.

Hogy a *madárszedés* miféle büntetés volt, arra a kérdésre is könnyen megfelelhethünk, ha megvizsgáljuk, hogy legtöbbsnyire hogyan s mivel büntették a *lélekmondókat*. E célból nézzünk csak meg néhány idevágó országgyűlési határozatot, városi és vármegyei intézkedést.

Máramarosziget 1595-ben kelt statutuma szerint: ... az szitoknak megtiltásának ellene az ki vétkezik, az város ilyen módon izent be az tanács köziben, hogy az ki az *lélekkel szitkozódik, az lelkét elmondja, megszidja az lelkét, az kit élő istennek kellene tartanunk*, először ft. I. vegyenek rajta, ha abban az dologban másszor szokásos nem volt. Ha pedig

másodszor elmondja, az *kézi kalodába* vigyék. (KOLOSVÁRI-ÓVÁRI, Corp. Statutorum III, 575) — Ugyanezen város 1652. évi statutumának XXXIII. articulusa így rendelkezik: Végeztük a *lelkeződők* felől is, hogy az kik comperiáltatnak aféle szitkokban, büntetése legyen avagy d.[énár] 24, avagy ha azt nehezteli megadni, *vitessék az kalodába*. (Uo. III, 637) — 1668-ban a küküllő-megyei constitutio a szitkozódás ellen való poenát ekkép szabja meg: Ha ki Isten ellen való Szitkokkal, úgymint *Ördöglekű*, *Ördögatta*, *Ördög Anyájú*, *aühös Lelkű* és egyéb ahoz hasonlókkal szitkozódik, első cselekedetiért *veressék kalodába*. (Uo. III, 291) — Visk városnak erre vonatkozó statútuma 1641-ben ezt mondja: Egyébféle vétkeseket pedig ugymint *lélekmondókat*, *átkozódókat*, ... ha kézben akadnak ugyan, az *kézi kalodában tegyék őket*. VAJNA K., Régi hazai büntetések II, 108. — Az 1619. évi május hó 5—16-án tartott gyulafehérvári országgyűlés végzéseinek 2. articulusa kimondja, hogy: Az lélekkel való éktelen szitkozódás is mivel ilyen szörnyen eláradott, noha elég constitutio vagon eddig felőlle, mindazonáltal látván, hogy az emberek attól meg nem szűnnek, végeztük, hogy mindenütt igen megtiltassanak minden rendek között. És hogy inkább elszokhassanak rólla, nemes ember valamennyiszer elmondja, egy-egy forintot vegyenek tőlle, szolgát és paraszt embert az *kézi kalodában tegyenek*. Erd. Orsz. Gyűl. Eml. VII, 512.

Főlöskézes az adatokat szaporítanunk, hiszen a többiből is mind csak az tűnnék ki, hogy a lélekkel való szitkozódásnak, melyet »a szokás és gyakorlat az istenkáromlás egy különös (indirect) fajának tekintet« (vö. Corp. Stat. II. k. 1. fele 38. l. jegyz.), leggyakoribb büntetése a kaloda volt. Legtöbbször azonban a *lélekmondót* csak a *kézi kalodába* zárták, vagyis csak a kezét tették kalodába. S ilyenkor valóban úgy festett a delikvens, mintha fadodúba rakott madárfészket szedne ki. Ezért nevezte el a néphumor a kézikalodába-zárás nagyon találóan *madárszedés*nek. Ennek bizonyítására különben hiteles adatunk is van. MISKOLCZI CSULYAK ISTVÁN zempléni ref. esperes az 1632. évi egyházlátogatásai során azt írja hivatalos jegyzőkönyvébe, hogy Tolcsván: Az szitkosoknak csak az kezét teszik az kalodában és *madárszedés*nek nevezik nevetés által. TT. 1906, 267.

A *madárszedés* tehát a kézikalodába-zárásnak tréfás-gúnysos elnevezése volt. Csefő Gyula.

Dákó. A billiárdjátéknál használt lököbot; magyar neve ma általánosan *dákó*. A XIX. század elején terjedhetett el; szótározva először BALLAGI 1848. évi magyar-német szótárában találjuk. Hogy ez a szó Bécsből került át hozzánk, azt régóta tudjuk. Már MELICH DLchnw. 85 utalt az osztrák-német *dako* szóra, amely CASTELLI: Wörterbuch der Mundart in Oesterreich 1847. (és SCHMELLER Wb.) szerint az osztrák-németek nyelvében a 'Billardstock' neve.

A szó végső forrásáról MELICH nem ad felvilágosítást. Hogy az osztrák *dako* (o:tako) jövevényező, mégpedig román nyelvterületről, azt hangalakja nyilván elárulja. S csakugyan van az olaszban egy szó, amely hangalak tekintetében elég közel esik: *tacco*, amely azonban 'Hacken, Häckchen' jelentésével sehogysem illik ide.

De már az olasz *tacco*-val eredet szerint azonos spanyol és portugál *taco* szónak olyan jelentéseit találjuk, amelyek kétségtelemenné teszik, hogy a bécsi német *dako* spanyol eredetű. TOLLHAUSEN

szótára a sp. *taco* szónak következő jelentésárnyalatait adja: 1. 'Pflock, Zapfen zum Festmachen einer Sache'; 2. 'Pffopf auf die Ladung von Geschützen, Schiessgewehren'; 3. 'Knallbüchse, Hölunderbüchse der Knaben'; 4. 'stumpfe Lanze beim Ringelrennen'; 5. 'Schuhabsatz' (az olasz *tacco* szónak csak ez a jelentése van meg) és végre 6. 'Stossstock beim Billardspiel.' JOAQUIM JOSÉ DA COSTA E SÁ szótára szerint (Diccionario Portuguez-Francez. Lisboa, 1794.) *taco* 1. 'Bourre qu'on met dans une pièce de canon d'artillerie pour faire tenir la poudre'; 2. 'bâton avec lequel on pousse la bille quand on joue au billard' (valószínűleg jelentés-átvétel a spanyolból). Nyilvánvaló, hogy a spanyol *taco* a Habsburg-ház spanyol kapcsolatai révén jutott el, mint billiard-műszo a császárvárosba; egyébiránt valahol azt olvastam, — a forrást nem tudnám pontosabban megjelölni, — hogy maga a billiardjáték is spanyol eredetű. Az egy, XVII. századi adattal igazolt *bázsalamán* 'Handkuss', mint SIMONYI: Nyr. XLIV, 31 kimutatta, szintén a spanyol *baso la mano* átvétele; a kézcsók, mint udvari szokás a Habsburgok spanyol udvarából terjedt át Bécsbe. Ha a *kortes*, mint többen hiszik (vö. SZILY NYUSZ.) csakugyan a spanyol *cortes* és nem a francia *cortège* átvétele (vö. Nyr. XXXI, 98; XXXII 507—575), akkor a most tárgyalt *dákóval* együtt három magyar szó őrizné a bécsi-spanyol kultúrhatás emlékét. *Gombocz Zoltán.*

Sarval. Székely tájszó; sőt a MTsz. szerint két székely tájszó. Azt olvassuk ugyanis benne, hogy a Székelyföldön az 1. *sarval*: 'gyalul (káposztát)' és a 2. *sarval*: 'rézsütösen összeereszt (két deszkaszélt)'. De nyilvánvaló, hogy itt tulajdonképpen csak egy *sarval* igével van dolgunk, amelynek jelentése eredetileg általában 'gyalul' volt, de ez a jelentése napjainkban már csak a káposztával kapcsolatban tudatos (pl. *káposztát sarvalni, sarvalt káposzta, káposzta-sarvaló*), más egyébbel kapcsolatban való használatának pedig már csak az asztalosmesterség körében maradt némi nyoma, ahol ma két deszkaszélt rézsütös összeeresztésének értik a *sarvalást*, immár nem tudva, hogy ez a szó tulajdonképpen a két deszkaszélnék (a pontos összeilleszthetés céljából való) símára gyalulását jelentette. Mióta, fiatal tanár koromban Brassóba kerülve, megismerkedtem ezzel a tájszóval, azóta már számtalanszor gondolkoztam azon, hogy ugyan mi lehet az eredete, de mindig eredménytelenül. A napokban azonban keresve valamit a MTsz.-ban, véletlenül megakadt a szemem az ismert (1. 'vályuzó, hornyoló horgas fejsze, vájó balta', 2. 'ácsok símitó szerszáma' jelentésű) *szalu* tájszó igei *szalul* származékának háromszékmegyei *szalval* alakváltozatán, s ez az észlelet rögtön megoldotta az addig oly nehéznek tetsző kérdést. Kétségtelennek tartom, hogy a *sarval* ige etimológiailag azonos a *szalul* igének ezzel a *szalval* alakváltozatával, s hogy a székelyek mai nyelvérzéke alakí és jelentésbeli megoszlás következtében érzi ezen eredetileg egy szót két (sőt esetleg három) külön szónak. A *sarval* alakváltozat *r* hangja olyan hasonlatlanulás eredménye, amilyent pl. a *furdal* > *furdal*, *kelepel* > *kerepel*, *elköles* > *erkölcs*, *botolkál > *botorkál*, *becsmélél > *becsmérél*, *sikáol > *sikárol*, *süt-köél > *sütökörél*, *fözgöél > *fözgörél*, *mélföld* > *mérföld*, *mángolol > *mángorol*, *bélel* > nyj. *bérel*, lat. *pilula* > m. *pirula*, (lat. *applicare* > m.) *aplíkáal* > nyj. *aprikál* (NyK. XXIX, 334), *Fíltelék* > *Firtelék*

(MNy. XXI, 110) eseteiben is tapasztalhatunk. A szókezdő *sz* és *s* pedig újabb adat arra nézve (amire Gombocz hitta fel figyelmünket a *szém* és *sömör* etimológiájával kapcsolatban; MNy. XX, 62), hogy a fgr. szókezdő *s-nek az ó-magyarban nyelvjárási eltérésként részint *sz*, részint *s* felelt meg. Művelődéstörténeti tanulsága a *szalval* (a magyar nyelvterület legnagyobb részén ma analógiás újraképzéssel: *szalul*) és *sarval* azonosságának úglátszik az, hogy valamiként ma egyaránt *gyalúval* gyalulják símára a deszkafélék és aprítják össze a besavanyítandó káposztafejeket, úgy régebben, a gyalú elterjedése előtt, egyaránt *szalúval* végezték e két műveletet. Mióta erre az e célra jobban megfelelő gyalút használják, azóta persze e műveleteket is *gyalulásnak* hívják, de a székelyföldön a deszkaszélek összeeresztését (összegyalulását) és a káposzta aprítását (gyalulását) hagyományosan még ma is a régi szóval *szalvalásnak* és *sarvalásnak* mondják.

Hazudtol. Nyilván a *hazudik* (régebben iktelenül: *hazud*) igének valamilyen származéka, de képzésének módja mai nyelv-érzékünk számára nem világos, mert *-tol*, *-tél*, *-töl* deverb. képzőnk nincsen. SIMONYI (Nyr. VII, 443) szerint egy műveltető *hazudtani* származék továbbképzése volna, olyanféle, mint amilyenek pl. *marasztal* vagy *engesztel*, de ez a magyarázat szerintem nem lehet helyes; nemcsak azért, mert *hazudik* műveltetője nem *hazudt, hanem *hazudtat* (a NySz.-ban is csak így), hanem főleg azért, mert a SIMONYI föltételezte származás esetén azt kellene várunk, hogy valamiként *marasztal* vagy *engesztel* azt jelentik: 'teszi, eszközli, hogy maradjon v. engedjen', éppen így a *hazudtol* igének is azt kellene jelentenie, hogy 'teszi, eszközli, hogy hazudjék', holott a NySz. adatai szerint mindig csak azt jelentette, amit ma is jelent: 'állítja v. kiről, hogy hazudott'. Én azt hiszem, hogy *hazudtol* olyan képzés, amilyenek pl. *éljénöz*, *láttamoz*, *tessékél*, *jajveszékél*. Ezek tudvalevőleg azt jelentik, hogy 'éljént kiált', 'láttamot ír', 'tesséket mond', 'jaj, veszéket kiált', és úgy keletkeztek, hogy az igésítő *-z* vagy *-l* képző a főnévül vett *éljen*, *láttam*, *tessék*, (jaj) *veszék* ('elvesztem, elpusztultam') igealakhoz járult. Éppen így *hazudtol* is azt jelenthette eredetileg, hogy 'hazudtot mond', vagyis 'azt mondja, állítja v. kiről, hogy hazudott', tehát úgy keletkezhetett, hogy az igésítő *-l* képző a *hazudik* igének főnévül vett egykori *hazudt* alakú alanyi ragozású múlt idejű egyes 3. személyű alakjához járult. Ez ma *hazudott* alakú ugyan, de amint még ma is egyaránt használatosak a köznyelvben *fáradott* és *fáradt* és nyelvjárásokban *apadott* és *apadt*, *ijedett* és *ijedt* stb., éppen úgy kellett régen *hazudott* mellett is *hazudt* alakváltozatnak lennie. Mind ennek egykori meglétét, mind pedig a *hazudtol* igének egykori 'hazudtot mond' jelentését bizonyítják a NySz.-ban idézett ezen szólásmódok: *Hazudtát mondom* vkinek; Ha azt mondod, a föld is *hazudtodat mondja*. S a *hazudtol* ige napjainkig megőrízte a *hazudott* igealak e kötőhangzó nélküli változatának emlékét.

Horger Antal.

Ürmény és Ürminc. A helynévváltozások és -átalakulások sorában páratlan e két község neveinek átalakulása, és igazán csattanós példa arra, hogy történeti adatok nélkül a helynevek értelmezése lehetséges ugyan, de sok tévedést és sok sületlenséget okoz!

Ürmény népes község; Nyitrától dél felé 12 km. távolságban fekszik. A történeti adatokból kétségtelen, hogy eredetileg nem Ürmény, hanem *Ilmér* volt a neve. Még ha a FEJÉR Codex Diplomaticusában közölt oklevelek másolásában kételkednénk is, ott vannak erre nézve a Hazai Okmánytár és az Apponyi-Oklevéltár kétségtelen adatai.¹

Ilmér a XIII. században még használt személynév. *Ilmerus* 1222-ben a veszprémi egyház szabadosa, s a szalamegyei Kál völgyében lakik.² 1237-ben a pannonhalmi monostor egyik Tényőn lakó kádárát (bocsárát) *Ilmérnek* hívják.³ 1261. előtt a komáromi vár egyik jobbágya szintén *Ilmér* nevet viselt⁴, s ennek a Csallóközben Patas és Nagymegyér közé eső birtokát még 1268-ban is emlegetik »terra *Ilmer*« néven.⁵ Világos ez adatokból az is, hogy e név eredeti alakja *Ilmér* volt, s ez a magyarok ajkán az első szótagra vetett hangsúly következtében alakult át *Ilmérre*, éppen úgy, mint a *Kazimér*-ből is a magyarok ajkán *Kázmér* lett.

A XIV—XV. századbeli adatok azt mutatják, hogy az akkori magyar nehezen ejtette ki az idegenből átvett és első szótagban álló *l* (liquida, folyékony) hangot, s azért azt gyakran *r*-re változtatta. Így lett *Elsébet*ből *Erzsébet*,⁶ *Ilsvá*ból *Irsva*: *Irsa*, *Ilholc*ből *Irholc*, a biharmegyei *Elvénd*ből *Ervénd* ~ *Örvénd*. Ez a hangváltozás bekövetkezett az *Ilmér* névben is, és lett belőle *Irmér*. Innen van, hogy az 1531—50. években hivataloskodó és latinosan »de *Ilmer*«-nek írt Imre váradi nagyprépostot magyarosan *Irmérynek* mondják ki.⁷ *Irmér*ből hasonlatlanulással *Irmél > *Irmély* fejlődött; vö. *erker*: *erkély*, *barbier*: *borbély*, *kvártier*: *kvártély* és *kovártély*. A XVI. század végén a református magyar írók, s maga VERESMARTI MIHÁLY itt lakó református lelkész is mindig *Irmélyről* beszélnek.⁸

De hát miért nem maradt meg e városka neve ezen megmagyarosított s a magyartól könnyen kiejthető *Irmély* alakjában? — Hogy ezt megérthessük, kutassuk előbb a Nyitrától északra 25 km. távolságra eső Ürminc falu történetét.

1335-ben a nyitrai püspök megkapja »Ludan, *Urmen*, Citar« tizedeit.⁹ Mivel *Urmen* nevét itt Ludány és Csitár közt említik, kétségtelen, hogy a mai *Ürmincet* értették rajta; de még csak *Ürménynek* hívták. Így írja e falueska nevét 1332—1333-ban a pápai adószedő is.¹⁰ Nem lehet kétség, hogy ő is a mai *Ürmincet* értette, amikor *Vrment* írt, mert megjegyzi, hogy e falu templomának védőszentje Szent Mihály, s ime *Ürminc* ma is Szent Mihályt tiszteli védőszentjeként. Továbbá ez *Urmen* akkori papjának neve

¹ CD. VII:5, 174, 461, 487; VIII:7, 136, 228; VIII:4, 113; IX:4, 796; IX:7, 390; X:4, 796; X:6, 197, 663. HO. V, 156, 420. Apponyi-család Oklevéltára 74, 126, 127, 284, 330, 468, 472.

² CD. III:1, 326.

³ PRT. I, 780.

⁴ W. XI, 503.

⁵ MonStrig. I, 556.

⁶ Vö. OklSz. 200.

⁷ BUNYITAY, V.püsp.t. II, 55.

⁸ Vö. IPOLYI, Veresmarty Mihály XVII. századi író élete és munkái. Magyarországi vármegyéi és városai. Nyitra vármegye 619.

⁹ CD. VIII:4, 113.

¹⁰ U. o.

Móric volt, holott az *Uremerenek* írt *Ilmér* 1332—33-i papját Pázmány (Poznannak) hívták. Sőt maga a nyitrai főesperes 1629-ben összeírván főesperességének plébániáit, e plébániát *Ürmennek* írja, a mai *Ürményt* pedig régi nevén *Ilmernek*.¹

Ürminc régi neve tehát *Ürmén* volt, s ez egy 1291-iki adat szerint a még régibb magyar *Örmény* (*Ewrmyn*)-ből származott.² De óriási tévedés volna ez *Örmény* név hallatára az *örmény* nemzetre gondolni, mert a régi magyarok az olyan hegyoldalakat nevezték el *Örménynek* és *Örményesnek*, ahol őrlőköveket, s akkori nevükön *örményköveket* fejtettek ki.³ *Ürminc* pedig valóban olyan helyen fekszik, ahol könnyen találhattak őrlőkövekre.

A dolog tehát úgy áll, hogy a XVII. század elején a mai *Ürmény* neve *Irmély*, a mai *Ürminc* neve pedig *Ürmény* volt. De ugyanekkor a régi *Ilméri* és *Irmélyi* családok mellett előtűnik egy *Ürményi* nevű család is. Ennek első tagja *Ürményi* János 1629—36-ban Szakolcán lakott, és Pázmány Péter érsek morvaországi birtokainak igazgatója volt.⁴ Hivatalos állása mutatja, hogy katolikus vallású és tótul tudó férfiú volt. Ez tehát nem származhatott az akkor református magyaroktól lakott *Irmélyről*, hanem csakis a Nyitrától északra tót vidéken fekvő *Ürminc*- vagy régiesen *Ürményről*, s azért viselt *Ürményi* nevet.

1663-ban a törökök Érsekújvárt elfoglalták, s ekkor a régi magyar lakosságú *Irmély* elpusztult. Mint lakatlan helyet kapta meg a XVII. század végén vagy a XVIII. század elején az *Ürményi*-család. Ez azután katolikus, tót családokat telepített ide, s ezek a birtokos családról *Ürménynek* nevezték el a régi *Irmért* vagy *Irmélyt*, a régi *Ürmény* pedig lett ezentúl állandóan kicsinyítve *Ürminc*. *Karácsonyi* János.

A lelki élet szavaihoz. A lelki élet magyar szavainak egész kis irodalmá van. ZOLNAI GYULA az Ethn. VI. kötetében összeállította a kevélység kifejezéseit a magyar nyelvben. WUNDT Néplélektanának megjelenése után, WUNDT felfogása szerint tárgyalja SZEREMLEY CSÁSZÁR LORÁND a bámulat és félelem kifejezéseit a MNy. IV—V. kötetében, míg MOHAI LAJOS *Jelentéstanulmányjaiban* (Székesfehérvár, 1908.) az ú. n. másodlagos komplikációs jelentésváltozásokkal foglalkozik. Ebben a cikkben, a felsorolt tanulmányok kiegészítéseképpen a h a r a g fogalomkörébe tartozó *duzzog*, *durcás* és *harag* szavak eredetét tárgyalom.

Duzzog. Mai 'schmollen, brummen' értelmében először Tzs. 1835. találom. GYARMATHI Voc. 97 recte 105 (és Nyelv. II, 276) a székely népnyelvből idézi ugyancsak 'mérgelődöm' jelentéssel. Hogy ez az újabb irodalmi nyelvben csak lelki jelentésben előforduló *duzzog* ige a *duzzad* szócsaládba tartozik, s hogy eredetileg az 'arc felfuvását, az orr feldúzását' jelenti, az nem szorul különösebb bizonyításra. A *duzzad* ige gazdag szócsaládjának majdnem minden tagja előfordul a régiségben vagy a népnyelvben 'tumere, inflari' jelentés mellett lelki értelemben is, mint a 'schmollen,

¹ PÉTERFFY, Sacra concilia II, 269.

² Magyarország vármegyéi és városai. Nyitra megye 89.

³ Nyr. XXXIV, 477.

⁴ PÁZMÁNY, Lev. II, 221—29, 556, 692.

zürnen' rokon indulatok kifejezése: *dúz* (*duz*) 'neheztel, duzzog, haragszik' SzD.^{1,2}; SI. 476; TudGyüjt. 1839. XII, 24, MTsz.; a SI.-ban R. jelzésű *dúz* 'tumor, protuberantia' főnév nyilván SI. elvonása a *duzzad* igéből. Ide tartozik ez a szólás: *feldúzza az orrát*. MonIr. XI, 367-ről NySz.; SI. 89; MTsz.; Nyr. XLII, 297; NyF. XXXII, 46; *megdúzza az orrát* GELEJIBŐL NySz.; — *duzzad*: latvan kegeg taneitvanok *megduzzadanak*, DöbrK. 431 (= indignati sunt Math. XXVI, 8); s-arra *duzzadanak fel* biztokban, GELEJIBŐL CorpGramm. 698; *duzzad* (*durzad* MTsz.) 'zürnen' PP. 1708.; ADÁMI, Sprachk.; SzD.²; MTsz.; *megdurzasztja az orrat*: tollit supercilium MA.-ból NySz., *felduzzasztják orrokat* a helvetiák, PAZM. NySz.; *duzzaszódik* 'haragszik, mérgesen felfuvalkodik' SzD.² 34; SI. 476; MTsz.; NyF. XXXIV, 49; — *duzzadoz* Szf. 'haragszik, duzzog'; Tsz. > MTsz.; Nyr. XXV, 46; — *duzzan*, vö. jó kedvem *duzzant* SzD.²; SI.; Tsz.; MTsz.; *megduzzanik*: 'megharagszik' MTsz.; NyF. XXXIV, 49; — *duzmad*, *megd.* 1. 'felfuvalkodik, habzik' SzD.^{1,2}, 2. 'duzzog, haragszik' MTsz.; MNy. IV, 187; MNy. VIII, 429; NyF. XVI, 47; (vö. már ÉrdyK. 508: az papy feyedelmek *meg dwzmadanak* raytta es el menenee); *duzmadt* (*duzmatt*, *dozmadot* MTsz.) 1. 'duzzadt' MA.²; PP. 1708. és NyF. LVI, 33; 2. 'haragos, duzzogó' Nyr. XXXVII, 139; (*duzmadot keweelsegh* JordK. 202; ÉrdyK. 48; feyedelmunk ellen *duzmattak* vagyunk ÉrsK. 230, a te *duzmadtt* nemesseid eme keresztyén alázatossághoz nem akarják magokat alkalmaztatni, FALUDI, NySz.; *duzmad* *kevélységgel* MVir. 277; JÓKAI is gyakran használja.) — *duzmadoz* SzD.²; MVir. 276; *duzmog* Tsz.; MTsz.; *duzmál*, *feld.*, *duzmálódik* 1. 'kényelmeskedik, 2. haragszik' MTsz.; Nyr. XXV, 46; — *duzmati* (*duzmatyi*) 'duzzogó, durcás' TudGyüjt. 1846. X, 27; MTsz.; Nyr. XXXI, 51; — *duzmaszkodik*, vö. *fel dwzmaszkodek* magaban es nagy hatolat tewn, ÉrsK. 485; — a *duzmad* stb. igéből elvonással *duzma* 1. 'hab, tajték' MA.²; PP. 1708.; SzD.^{1,2}. TSz. > MTsz.; 2. 'harag, haragos' ADÁMI, Sprachk.; MTsz.

Durcás. Mai jelentése 'trotzig, widerspenstig, ungebärdig' KELB. A fontosabb adatok a szó lelki jelentésére a következők: *durcás* PÓSAHÁZI 1669. NySz.; PP. 1767.; ADÁMI Sprachk., Tud. Gyüjt. 1839. XII, 24; MTsz.; *durczos* u. a. THALY, VÉ. II, 255 NySz.; TudGyüjt. 1832. III, 72; *durcáskodik*, első adat 1633—4-ből NySz.; a *durcásból* elvonással *durca* 1. 'makacs, nyakas; 2. makaesség' ADÁMI Sprachk.; GVADÁNYI-ból NySz., SzD.^{1,2}; *durca-borca*, *durca-pila* MTsz. 'makrancos'; *durcál* 'duzzog' MTsz., *durcálkodik*, 1692-ből NySz. Valószínűnek látszik, hogy a *durcás* is a népnyelvből került bele az irodalmi nyelvbe, s ugyanolyan jelentésváltozással nyerte mai lelki értelmét, mint a *duzzog*, *duzmad* ige. Ha eredeti jelentése csakugyan 'inflatus, turgidus' volt, akkor a következő 'púp, kidudorodás' jelentésű szavakkal hozható kapcsolatba: *duc* (alakv.: *dúc* MTsz., *dóc* uo., *duc* uo. *ducc* GYARM. Voc.; Nyr. XXVIII, 187, 238; NyF. XXXII, 46; *durc* GYARM. Voc.; MTsz.; — a *cc* ~ *rc* hasonlatlanúlásra vö. *harc* < német *hatz*, *sarcól* < n. *satzen*, *piarc*, *lérc* MTsz.) 1. 'púp, kidudorodás, kinöves fán, kenyéren; kalácscipó' PP. 1708.; SzD.^{1,2}; MTsz.; Nyr. XXVIII, 187, 238; XLII, 296; NyF. XVI, 47; XXXII, 46; MNy. II, 93; 2. 'hátbaütés' MTsz.; Nyr. XLII, 43; *dúcos hátú* 'püpos hátú' MTsz., *dúcol*, *megdúcol* 'hátbaüt' MTsz. és Nyr. XXXI, 115. —

durczás 'gyürkés (kenyér)' TudGyüjt. 1833. X, 77; MTsz.; MNy. VI, 332.

Nem tartom lehetetlennek, hogy a *dacos* 'trotzig' melléknév (a *dac* főnév HELMECZY elvonása, l. NyÚSz.) szintén a *duc* 'púp, kidudorodás' szó származéka, s ugyanolyan komplikációs jelentésváltozással jutott lelki értelméhez, mint a *durczás* vagy a *duzzog*. E feltevés mellett fel lehetne hozni azt is, hogy a *duce* szónak a küküllőmegyei Halmágyról fel van jegyezve *dacc* változata is ('kidudorodás a kenyéren' NyK. XXXI, 406). A tőszótagbeli *u* ~ *a* hangváltásra vö. a *kutat* ~ *katat*, *bukik* ~ *bakik* EtSz. I, 563 szópárokát. Feltűnő, hogy a *dercés* (ebből: *dercze* 'schrottmehl' < ószerb *trice* MNy. XX, 136) melléknévnek is van átvitt értelmű lelki vonatkozású jelentése: 'rigidus, morosus, stomachosus' PP. 1708., 'mord, marcona' SzD.^{1,2}, 'fastidiosus' WAGNER Phras.¹, s hogy a nép nyelvében van *dercés-durczás* 'duzzogó' MTsz. ikerszó is. Arra azonban alig gondolhatunk, hogy a régebben és gyakran előforduló *durczás* melléknév elvonás volna az egy-két adattal igazolt *dercés-durczás* ikerszóból.

Harag. A *harag* alapszóra az első adatot JókaiK. 16 találjuk. A *haragos* és *haragszik* származék már a XII. század végén előfordul; amaz az aradi prépostság 1197/XV. sz. összeírásában *Horogif* alakban (vö. MNy. XIX, 96), emez a HB.-ben: *horoguvec*. A *haragszik* ige nyilván a *harag* névszó származéka -v reflexív képzővel. Az efajta reflexív képzővel képzett denominális származékok a fgr.-ságban közönségesek; vö. pl. finn *musta* 'fekete': *mustu*- 'feketedik' NyH.⁶ 78.

A *harag* eddigi származtatásai közül, nyilvánvaló hangtani nehézségek miatt, nem vehető figyelembe BLOMSTEDT, Hal. Besz. 143; AHLQVIST, Mordv. Gram. 155 és DONNER, Vergl. Vul. 38 (magyar *harag* ~ finn *karkea* 'száraz, kemény, keserű'), valamint ANDERSON, Stud. 296 egybevetése (m. *harag* ~ f. *käreä* 'rauh, heiser, mürrisch').

Alakilag a m. *harag* ugyanolyan deverbális származéknak látszik, mint *csillag*, *daganag* (*virág*, *világ*). Így gondolja már MUNKÁCSI, ÁKE. 297 is, aki a kikövetkeztetett *har < *hor-alapgét a következő vogul szavakkal veti egybe: vogKL. *khorj*-, PK. *khvár-khat*- 'zürnen, in Zorn geraten'. Noha ez a feltevés jelentéstani szempontból elfogadhatónak látszik, mégis valószínűnek tartom, hogy *harag* szavunk a *harzsol*, *horzsol* igékkel van kapcsolatban. A m. *horzsol* egy 'terere' jelentésű *hor-ige -sol gyakorító képzős származéka (vö. *roncsol* < *ront-sol*). Ugyanennek az alapszónak -l gyakorító képzős származéka is él a nép nyelvében: *horol*, *hurul* 'horzsol, kapar', MTsz. Viszont MELICH JÁNOS MNy. V, 374 kimutatja, hogy van a régiségben egy 'discepto' jelentésű *harsol* ige is, amelynek azonossága a mai *horzsol*al kétségtelen. Ha ez a magyarázat helyes, a m. *harag* < *horog* eredeti jelentése 'surlódás' volna. Hasonló jelentésfejlődéssel ném. *Zorn*, vö. ófn. *zēran* 'zerreißen'. A magy. *hor- 'terere' szabályos vogul megfelelője: vogÉ. (*χot*-)*χūrət*- 'lenyír', *χurtəl*- 'horzsol', P. *khwūrət*- ua. és T. (*il*-)*khurat*- 'borotvál'. LŐRINCZ JENŐ.

Bala. Az EtSz. szerint *Bala* személy- és helyneveink a *bal* 'laevus, sinister' -a kicsinyítő képzős származékai. Említi azonban NAGY GÉZA véleményét is, aki szerint (Árpádkori személyneveink.

Turul IX, 114) „Bala a. m. török bala = gyermek. A törökségnél gyakran használják névnek, rendesen valamely jelzővel, p. Dsan-Bala = kedves gyermek stb.“ A VárReg.-ból (*Bola* szn. 38, 41 §§; *Bola* hn. 355 §§; *Bala* 174, 212 §§) és más forrásokból (*Bala* Heves m. Csánki I, 58; *Bala* Torda m. u. o. V, 867) idézett példák mellett I. még a következőket: *Bala* oláh pásztor István szerb király oklevelében 1222—8. W. I, 369; *Bala* szn. 1247. W. VII, 219; 1255. XI, 405; 1274. IX, 99; 1275. IX, 134; 1284. CD. V: 3, 253; 1291. W. XII, 516; 1296. HO. VII, 256; 1336. HO. IV, 156. -d képzős deminutivuma is gyakran és már korán előfordul mint személynév: *Balad*, Cheker fl. B. 1232. W. XI, 250; 1232. VI, 510; 1248. VII, 254; 1281. HO. IV, 61; 1294. W. V, 106. — Mint nemzetség neve 1268-ban szerepel: Szathmar de geneze *Bala* CD. VII: 5, 348; KARÁCSONYI, A magyar nemzetségek I, 173. A személynévekből alakult helyneveket illetőleg vö. possessio *Bala* 1279. W. XII, 269; 1295. X, 202; 1350. ZichyOkm. II, 427; 1357. ZichyOkm. III, 65; 1497. TelekiOkm. II, 221 stb. A helynévből családnév: *Balai* erdélyi család a XV. sz.-ban TelekiOkm. I.

Előfordul mint helynév a Nagykúnságban is. Törökszentmiklós régi neve *Bala-Szentmiklós* GYÁRFÁS, A jászkúnok tört. IV, 155; *Bala* hn. 1466. Orsz. Lt. József n. lt. Metales. Conv. 15. Nr. 17.

A *bala* szónak a törökségben való szerepére vö. kiring. kking. kar. trkm. osm. čag. tar. *bala* 'das Kind' ~ čag. tar. 'das Junge von Thieren' R.Wb. ~ kumük *bala* 'gyerek, kölyök' NÉMETI: KSz. XII, 100 ~ karacsáj *bala* 'Kind, Junges' PRÖHLE: KSz. X, 91.

Ha figyelembe vesszük, hogy a magyar és a török személynévadásban egyaránt nagy szerepet játszanak a rokonságot jelölő szavak, meg hogy nálunk éppen a *Puer* 1251. W. II, 222; 1253. VII, 359 és a *Fiod* 1210. MNy. XVIII, 30 (PAIS, Régi szn.-eink jelentéstana) és Turul IX, 114 stb. is előfordulnak személynévekként, továbbá ha azt tekintjük, hogy az 1222—8-i oklevélben említett oláh pásztor neve és az idézett kúnsági helynevek kún eredetre mutatnak, föltehetjük, hogy a közölt adatok legnagyobb részénél török személynévvel, illetőleg belőle fejlődött helynévvel állunk szemben.

Ilyen helynevek valószínűleg *Bala-de-gio*ssü és *Bala-de-su*sü Oláhországban, Mehedinți megyében. (FRUNDESCU, Dictionaru topogr. si statist. alu Romaniei.)

Török személynévi alkalmazására a következő példákat hozom fel: kking. *Temir*, *Bala* (RADLOFF Proben V, 145); *Al* *Bala* (i. h. V, 215); kiring. *šas Bala* (i. h. III, 305); *Terštän Bala* törzsnév (i. h. III, 63); kking. *It-balla* (ALMÁSSY, Karakirgiz nyelvészeti jegyzetek: KSz. II, 118), és végül egészen önállóan szerepel Turkesztánban a XIII. században *Bala-šan* (BARTHOLD, Turkestan v epochu mongolskago našestvija 444).

Talán ugyanilyen név egy 1228. évbéli oklevelünk (W. VI, 464) *Chuchuk* személynéve is. Osm. km. *čožuk* 'das Kind, das kleine Kind, der Knabe, die Jungen der Thiere' R.Wb.; 'Bursche, Kellner, kleines Thier, Ferkel' ZENKER ~ čag. *čočuk* 'das Ferkel'. Török személynévi alkalmazását látjuk a XVIII. sz.-ban *Ay-Čučuk* ferghanai fejedelemasszony nevében (NALIVKIN, Hist. du Khanat de Khokand, Trad. Dozon. p. 74—5). *Rásonyi Nagy László.*

Komor. (Vö. MNy. XVII, 45; XIX, 40, 94; XX, 75) A SZÉCHENYI idézte jelentésre jóval régebb adatot találunk DUGONICS ANDRÁS, Magyar Példabeszédek I, 183. lapján (1820., írta 1810.):

„Komor kedvű. [jegyzet:] A' herült bikát (egy szóval) komornak nevezik az alföldiek. Ennek mérge akkor teccik ki, midőn (heréjének el vétele után) föl eresztetik. A' fákra aggatott subákat le szarvallya. Minekutánna mérgét ki fűtta, bömbölve el bújdosik. Soha többé víg kedvét nem tapasztalják. Bú bánattal tele van, akkor is, midőn jármon hűz.“

ARANY *komor bikája* azonban nem ebben az értelemben veendő, hanem a *kivert bika* jelentésben, melynek ugyancsak *komor* a kedve, mint SZÉCHENYI és JÓKAI szövegeiben. A CSOKONAIból idézett:

A *komor* bika nyomában
Sok szép *fehér* tehenek

csak a színre vonatkozhatik; erre utal a szövegnek *komor* — *fehér* ellentéte is. A magyar (pusztai) fajú fehér szarvasmarha bikájának homloka, szügye ugyanis legtöbbször barnás-feketés; innen gyakori neve *Kormos*, *Füstös*. Így értendő GVADÁNYI hasonlata is: „Egy órát haladván, kilentz bikát fekvé Találtam út mellett; (*gondoltam mind medve*)“ (FalNót. I, 48). Tolnai Vilmos.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

I.

Zolnai Gyula: *Mondatátszövődés*. M. Tud. Akad. r. tag székfoglaló felolvasása 1924 jún. 2. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XXIV. k. 8. sz. Budapest, 1926.

Szerző egy érdekes mondattani jelenségesoporttal foglalkozik ez értekezésben, melyet tárgyának megfelelőbben talán „a magyar mondatátszövődés“ címen lehetne nevezni, mivel más nyelvekben is előfordul e jelenség, ha nem is tárgyalták azokban ilyen behatóan. Az összetett mondatok alakulásának egyik sajátos módjáról szól, melynél a nyelvtani 'pedáns' mondatrend megváltozik, a fő- és mellékmondat egymásba ékelődik, szövődik. A mellékmondatnak a főmondatba való beékelődése fordul elő ebben pl.: Rándulj fel, *ha lehet*, Pestre (Tompa lev. Aranyhoz). Ilyen közbevetésre, beékelődésre főképp a vonatkozó mellékmondatok mutatnak több esetet. Pl. Legfőbb akadály, *mi e tekintetben reám súlyosul*, az, hogy a Toldi-monda... már szinte ki van merítve (Arany lev.). Főmondat is lehet a mellékmondatba beékelődve, közbevetve; pl. Dolgozik ön, *az igaz*, az Életképekbe (Tompa lev.) stb. Ez egyszerű közbevetésen vagy közbeékelődésen kívül sűrűn találkozunk már a legrégebb időtől kezdve egy bonyolultabb mondatfűzéssel is, melyet jellemzőbben mondatátszövődésnek nevezhetünk ZOLNAI szerint. Pl. *hogy* kötőszós mellékmondatnál BécsiK.: *Mènè öldökléseket alaitaz hogy* teznék minden vidékében. Itt a közönséges mondatrend ez volna, *mit alajtasz* [vélsz], *hogy* mené [mai: mennyi] öldökléseket tesznek stb. Efféléket már SIMONYI idézett a MKöt. II, 81—84; majd nyelvjárásra külön BACSÓ GYULA Az adavidéki nyelvjárás leírásában NyF. XXXVII (1906.), 50—3. Mondatkeveredés (alany-, tárgy-, határozó-átvetés stb.) és Közbevetett

mondatok meg Mondatvegyülés c. alatt, továbbá Batta Béla A melléknévi mondatok népies használata c. dolgozatában, Nyr. XXXVII. k. és NyF. LI. sz. 1908.

Zolnai az ezektől közölt példákat a kódexekből, régi magyar levelekből, régi jegyzőkönyvek tanúvallomásaiból s az élőbeszédből: a művelt társalgási nyelvből, a népnyelvből, sőt az irodalmi nyelvből is számtalan példával tetézi. Megállapításai szerint a *hogy* kötőszós mellékmondatnak alkalmasint minden fajtájánál megtörténhetik a főmondatával való ilyen átszövődése. De leggyakoribb a tárgyi mellékmondatoknál; alanyi mellékmondatokon szintén előfordul e jelenség. Ide tartozik a *kell, hogy*-féle mondat szerkezet is, melynek magyarosságát azelőtt kétségbevonták; előbb latin, majd oláh hatást és magyartalanságot láttak benne. Pedig már P. Thewrewk E. (Nyr. I, 475 stb.) és Veress Ignác (Nyr. XVIII, 561) védelmezte e szerkezet magyarosságát. Sőt én is éppen húsz évvel ezelőtt hangsúlyoztam, hogy nem idegen hatás, mint ahogy régebben magyarázták, hanem rendes úton fejlődött magyar szerkezet lesz, mely csak egyezik a megfelelő idegen szerkezetekkel. Nem is annyira kombináló szerkezet lehet, mint ahogy felfogták, hanem alapjában nyomatékosabb, s természetes úton is fellépő mellékmondatos szerkezet. Vö. a *kell, hogy ez meg ez meglegyen-féle* szerkezet vagy a *lehet és illik-félék* után álló *hogy* analógiáját is (NyK. XXXVI, 91). Erről a magyarázatról, gondolom Zolnai is tud, s csodálkozom, hogy jegyzetben sem említi, pedig mindig pontos szokott lenni. (Vö. Simonyi egyik példájának idézésénél 35. l.) Zolnai is érdekesen mutatja ki az említett szerkezet magyarosságát; sőt azt is, hogy Kertészszel nem kell contaminációból magyarázni. A *ha* kötőszós mellékmondatok is elég gyakran szövődnek át főmondatokkal efféle példákban: Őcsém uram, *nem tudom, ha* eljön (LevT. II, 217) a. m. nem tudom, eljön-e őcsém uram. Alakulhatnak így még *mert, mikor* kötőszós, kérdőnévmással kapcsolott függő kérdő, jelzői ill. vonatkozó mondatok is. Pl. ez utóbbira 1613: Az Moyses dolgairul, *kész neveltség az, miket beszél* (Pázmány).

Említi és magyarazza Zolnai a *kell menjek*, illetőleg *el kell menjek*-féle szerkezetet (*hogy* nélkül), mely szerinte egyenesen a *kell hogy menjek* ill. *el kell, hogy menjek* szerkezetből fejlődött volna a *hogy* kötőszó elmaradásával. Ez ugyanis éppen az erdélyies beszédben máskor is elmarad. Pl. Annyira elverte, [hogy] nem tudott fölkelni a fődről. (Nagybacon. 23. l.) De hiszen a 21. lapon fejtegette, hogy egy régi példában a *hogy* hiánya ősi mondatfűzés mód maradványa lehet, mert a kötőszók csak később fejlődtek ki és lettek a mondatkapcsolás jeleivé. Éppen azért régibb ez az erdélyi székelly használata is, s nem a *hogy* elmaradásáról, kihagyásáról, hanem odanemtevéséről lehet szó itt is. Éppígy nem helyes a *négy napja, öt éve* stb. mondatba szőtt időhatározó kifejezéseknek ilyen főmondatokból való magyarázása sem: *négy napja vagyon annak, hogy* (23—4. l.) Vö. a ráértésről szóló cikkemet: Nyr. XXXIV, 457 és M. nyelvi tanulmányaim I (1926.), 23—5. Hiszen a DöbrK.-ből (1508.) idézett példa: *Ma harmad napia vagon, hog* . . . már tovább fejlődött szerkezet. Ellenben vö. a vogulban *tälä sät, tuwä sät* = *tele hét, nyara hét* eredetibb szerkezeteket (Munkácsi VogNépkGy. I, 33. stb. id. Simonyi A jelzők mondattana 189), és a magyarban ma is az ilyen Gárdonyi-féle mondatot: Négy öt év

és a gyermekeim is felbajzosodnak (ZOLNAI 26. l.) Ezek az ősbibb szerkezetek s nem azok: *Öt éve annak* v. *öt éve vagy on annak, hogy*, mint a Mondt. búv. (1893.) 36. l. és itt 24. l. állítja szerző. Vö. a parataxisra és hypotaxisra Az összevont m. 1898. és pl. H. NAUMANN, Kurze hist. Synt. d. Sprache 1915.; VASS J. Fejezetek a népnyelv mondattanából: NyF. LII, 16.

Az átszővödés egyszerűbb eseteinek bemutatása után a bonyolultabb, fejlettebb szerkezeteket vizsgálja (II), s itt az efféle attractió szerkezetéről: a *bíró t mondják, hogy eljött már* (Gyöngyösi) — melyet szintén idegenszerűnek mondtak — helyesen mutatja ki, hogy nyelvünkben is előforduló szerkezet. Az átszővödés irodalmánál pedig különbséget tesz a mondatkeveredés vagy vegyülék mondat és a mondatátszővödés közt, mely nevet ő alkalmazza így először. Nem szól azonban világosan az attractióról, melyet részben megkülönböztet az átszővödéstől (40. l.), részben közte említ (47); nem említi az efféle szerkezeteknek eredetibb voltát sem: *Amely eb egyszer a Dunát általússza, neki megy a tengernek.* (Vö. MNy. XIX, 115 és NAUMANN i. m. 43.) Én ezeket is ide sorolom. Az átszővödés lélektani magyarázatát általában a mondat hangsúlyban, a kiemelt mondat tag mondatképzetének előretolulásában (a WUNDT-féle 'uralkodó képzet', BRASSAI inchoativuma és GABELENTZ lélektani alánya) látom. Sőt szerintem itt is szerepel a ráértés; ez fűzi össze a hangsúly miatt elszakított, de értelmileg összetartozó részeket.

Más nyelvek mondattani irodalmát nézve, hasonló átszővödések vannak a latinban és franciában is: pl. a latinban az erdélyies *el kell menjek*-féle szerkezet párja; *quo oportet eat* (= hova kell menjen). Efféléket tárgyal BRUGMANN KVGr. 1904. *Verschmelzung und Verschlingung von Haupt- und Nebensatz* c. alatt, s már ő előtte PAUL MITTELHOCHD. Gr. (11. kiad. 194) a németre és a Prinz. d. Sprachgesch. (5. kiad. 1920. 302) angolra, olaszra és spanyolra. A román nyelvekben szintén megvan az átszővödés (ZOLNAI 51. l.). Íme, tehát nemcsak nyelvünkben fordulhat elő oly sokféle és érdekes változatban; csak másutt nem fejtegették ily behatóan. Tárgyalják különben az attractió szerkezeteket már J. GRIMM, H. STEINTHAL (Zeitschr. für Völkerpsych.), VERNALEKEN D. Synt. II, 1868., ZIEMER Junggrammatische Streifzüge 1883. L. továbbá CURTIUS, HINTNER, DELBRÜCK stb. görög, ill. indogermán mondattanait. Nálunk pedig PECZ VILMOS, DÓCZI IMRE stb. görög, BARTAL—MALMOSI, CSENGERI J. és mások latin mondat-tanait. Végül vö. az anacoluthiákról szóló stilisztikai műveket, ill. dolgozatokat; pl. R. M. MEYER: Deutsche Stilistik 1906., nálunk ROCHLITZ ZOLTÁN: Thukydides stílusa (dokt. ért. Bp. 1911) és DARKÓ JENŐ: Laonikos Chalkondyles nyelvéről (AkÉrtesítő 1912).

ZOLNAI értekezése szépen egészíti ki Mondattani búvárlatok c. jeles dolgozatát. A maga teljességében lelkiismeretes munka eredménye, mely már a nyolcvanas évekbe, egyetemi tanulmányai korába nyúlik vissza, s mutatja, miképen kell egy kérdéssel évtizedekig foglalkoznunk, hogy maradandóbbat alkothassunk.

Erdélyi Lajos.

II.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Szerkeszti KERÉNYI KÁROLY és KOSZÓ JÁNOS. L. évfolyam, 1926 jan.—márc. I—III. füzet. Buda-

pest. 8°. Dr. NÉMETHY GÉZA születésének hatvanadik évfordulója alkalmából kiadott emlékfüzet. A megjelent dolgozatok mind NÉMETHY egy-egy kiváló szellemi alkotásának méltatásával vagy ily alkotás kapcsán valamely kérdésnek további fejtegetésével foglalkoznak. A nagyértékű emlékfüzetet NÉMETHY sikerült arcképe díszíti.

Erdélyi Irodalmi Szemle. Tudományos és kritikai folyóirat. Alapította Dr. BORBÉLY ISTVÁN és KOVÁCS KÁLMÁN. Felelős szerkesztő: Dr. GYÖRGY LAJOS. Megjelenik negyedévenként. Előfizetési ára egész évre 100.000 magyar korona. Cluj-Kolozsvár. III. évf. 1926 jan.—márc. 1. szám. A változatos tartalommal megjelent füzetből kiemeljük a következő dolgozatokat: CSÁSZÁR KÁROLY, Gyulai Pál. — PÁRVAN BAZIL, A dákok Trójában.

Ethnographia. Népelet. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata és a M. N. Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője. Szerkeszti SOLYMOSSY SÁNDOR és BÁTKY ZSIGMOND. Budapest, 1926. XXXVII. évf. 1. szám. Tartalmából kiemeljük: CSEFKÓ GYULA, Küldött farkas, küldött kutya, küldött ördög. — FAZEKAS FERENC, A „lidérc” és a „táltos” a szalontai nép nyelvében. — BANNER BENEDEK, Széljegyzetek a „motoz”-hoz. — GYÖRFFY ISTVÁN, Adatok a tar viselethez. (Értekes kis közlemény a Tar nevű emberek s a *Tazlar* nevű hely [= törökül a 'Tarok'] nevének megértéséhez. Szerző szerint a moldvai oláh *Huși* város a m. 'Husz János követői', ó-magyarul *huszto* = *Huszt*).

Föld és Ember. Szerkeszti KOGUTOWICZ KÁROLY. Budapest, 1925. V. évf. 3. és 4. szám. Tartalmából kiemeljük: ÉBNER SÁNDOR, A Bodroglakói községeinek településföldrajzi vázlata. — Ez értékes dolgozatban több olyan népi szó értelmezése van, amelyeket érdemes itt is közölnünk. Ezek: „A Bodroglakói népe a sás, a káka és nád belerothadásából keletkezett földet, ami a víztől úgy megdagad mint a kovász” *tömlőnek* vagy *tömlének* nevezi (vö. MTsz. *tömlé*). — A Bodroglakói régi telkesítési eljárás volt a *tözégetés*. A tőzeg legfelső, szél-től-levegőtől elporlasztott részét a pöfeteg gomba porlékonyosságához hasonlítja a nép. Szabolcsban ezt *püfőnek* nevezik (MTsz.-ban nincs meg). — *Fekete nyirok* és *sárga nyirok* talajnevek nevei a bodroglakói nép nyelvében. A *fekete nyirok* az évszakonként kiszáradó mocsarak helyein a visszahúzódó árvizektől hátrahagyott állóvizek iszapjából képződött talaj, míg a *sárga nyirok* az odahordott öntéstalaj, magának az áradó víznek a lerakódása. — *Csobak* 'tölgyfának földben maradt tuskója' (?) (vö. MTsz.). — *Fuvászni* 'vizimadarak tojását szedni' (l. MTsz. *fuvász*), *futulyázni* ua. — *kotorcázni*: „Ha kenyerek nem volt, elmentek *kotorcázni* vagyis a gyékény torzsáját gyűjteni és ették. A lukaiakat még ma is *kotorcásoknak* csufolják” (vö. Kassai I, 286). — „Jó esemege volt a homokon termő *komócsa* (szamáca) is” (vö. *komócsin* MTsz.). — *Gorond*, *gerind*, *gorc* 'a földnek gerincformájú emelkedése'. — „Két nagyobb folyó kapcsolta össze a Tisza vizét a Bodroglakóval: a *Karcsa* és a *Tice*”. — A közölt földrajzi nevekből kiemeljük: *Szolnocska* < *Szolnokcsa, *Bacska* < *Bakcsa v. *Bagesa, *Bodrocska* < *Bodrocsca. E példák bizonyítják, hogy a -*csa* kicsinyítő képző valaha élő képző volt a bodroglakói népnegyelvben. — GYÖRFFY ISTVÁN, Kolozs vármegye néprajzi térképe a Hunyadiak korában. — Az apróbb közlemények között

B. Zs. sok helyes földrajzi névmagyarázatot közöl. — Ugyane folyóirat 1926. VI. évf. 1. számából kiemeljük a következő cikkeket: BÁTKY ZSIGMOND, Telepek és eloszlásuk Dunántúlon. Település arculata Dunántúlon. (Mutatvány a szerző készülő munkájából). — Az apróbb közlemények között B. Zs. tollából több értékes földrajzi névmagyarázatot találunk.

Zeitschrift für Ortsnamenforschung. Herausgegeben von JOSEPH SCHNETZ. München, 1926. Band I, Heft 2. Az igen tartalmas füzetből kiemeljük ERNST SCHWARZ „Walchen- und Parschalkennamen im alten Norikum“ c. értekezését. A szerző kimutatja, hogy az ó-bajorban *uualah* (vö. új-fném. *welsh* 'italienisch, romanisch') és a bajorföldi lat.-ban *Romanus* azonos értékű kifejezés; kimutatja továbbá, hogy a IX—X. sz.-i bajorban a *par-scalch*-ok bizonyos szolgálmányokra kötelezett emberek, akiket az oklevelek *Romani*-nak neveznek. Az a fontos, hogy ilyen *par-scalch* nevezetű félszabad emberek az egykori Noricumnak bajorországi, felsőausztriai és salzburgi részében mutathatók ki, még pedig csak olyan helyeken, ahol római=latin coloniák voltak. SCHWARZ e dolgozata tehát azt bizonyítja, hogy latinnyelvű telepek Noricumban voltak még a IX—X. sz.-ban is.

ERDÉLYI LAJOS, Magyar nyelvi tanulmányok. I. kötet. A Gyulafehérvári sorok fényképmásaival. Budapest—Pécs, 1926. 8° VI, 2, 157, 1. Ismertetni fogjuk.

GOMBOCZ ZOLTÁN, A magyar történeti nyelvtan vázlata. IV. Jelentés. Pécs, 1926. A Danubia kiadása. 8° 109+3. (Tudományos Gyűjtemény 16. kötet.) Ára 35.000 K.

NIELSEN KONRAD, *Laerebok i lappisk.* I. Grammatik. Oslo, 1926. 8° XII, 454. — II. Tekster. Oslo, 1926. 8° 200. — E nagyértékű lapp nyelvtant és lapp olvasókönyvet, mely műhöz harmadik részül szótár is jelenik meg, részletesen méltatjuk majd.

SZEKFŰ GYULA, Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790—1848. Budapest, 1926. Kir. Egyetemi Nyomda. (Magyarország újabkori történetének forrásai.) 8° 664. — A szerző rövid előszavában a többek közt ezt mondja: „Végre itt az ideje annak, hogy a magyarság világos képet alkosson magának arról, miként szabadult meg az évszázadokon át uralkodó latin nyelvtől, és miként, minő harcok árán, szinte hatvan esztendő's küzdelmekben szerezte meg magának azt, ami akkor már minden európai nemzet természetes jogának tűnt fel: hogy a saját nyelvén intézze államügyeit. Azt, amit franciának és németnek uralkodói adtak meg, azt, amit oláh és szerb is akadálytalanul gyakorolt, annak használatbavételét Magyarországon félszázadnál tovább akadályozták a nemzet szerencsétlen körülállásai, melyeket a jelen kötet bevezetése iparkodik közelebbről fölfejtetni“. A kötetnek a bevezetésnek címezett nagyértékű tanulmány (8—208. l.) és e tanulmánnyal összefüggő levéltári iratok szövege (209—664. l.) a tartalma.

ZOLNAI GYULA, Mondatátszövődés. Budapest, 1926. Akadémia. 8° 52, 1. (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből XXIV. köt. 8. füz.). Ismertetése jelen füzet 214—6. l.

NYELVMŰVELES.

Budapestizmus.

A napokban tarkabarka, ríktó hirdetéssel árasztották el az utcákat: „Minden asszony vigye el a férjét az Alvó férjhez a Vígsházba“.

Valamikor a színházak falára ráírták: „Nyelvében él a nemzet“. A boldogult Népszínház legnagyobb érdeméül azt tudtuk, hogy megmagyarosította Pestnek régi német lakosságát, és azt tartottuk mi öregek, hogy a színház legfőbb feladata a magyar nyelv kultusza. Hát erre mindre rácáfolt a Vígsház hirdetése.

A magyar ember a Peleskei nótáriusba és nem a Peleskei nótáriushoz, az Aidába és nem az Aidához megy, ha mulatni akar; de megy vacsorázni a Szikszayba is, meg Szikszayhoz is.

Itt a punctum saliens! A nyugati műveltséget képviselő pornográfiát színpadon, moziban, irodalomban, művészetben habzsoló pesti intellektuel rögtön szemérmességé válik, és elképed, ha jól magyarul azt kellene mondania, hogy az Aidába megy. Ez a becsületes magyar beszéd sérti a szemérmest, a francia darabok malacságait azonban a legnagyobb élvezettel szürcsölgeti, sőt a kultúra legmagasabb fokának tartja. A magyar ember, ha azt mondja, hogy az Aidába megy, éppen úgy nem gondol semmi pikantériára, mint amikor elemlegeti, hogy a Szókimondó asszonyságban látta utoljára Blahánét. Sohasem azt akarja mondani, hogy belebúvik az Elnémult harangokba, hanem azt, hogy az Elnémult harangok című darabba, és akkor sem magába a darabba megy, hanem abba a színházba, amelyikben az Elnémult harangok című színdarabot előadják. Ezzel szemben a pesti intellektuelnek Márkus Emilia a Kaméliás hölgnél volt a legszebb, és Halmi a Vájlunk elnél játszott a legjobban. Tehát, ha ép nyelvérzékkel azt mondjuk, hogy a Toszába megyünk, eszünkbe sem jut, hogy ezzel a beszéddel „közszemérem elleni kihágást“ követtünk el; ennél mi sokkal szemérmesebbek vagyunk.

Azonban néha mégis Szikszayhoz megyünk vacsorázni és nem a Szikszayba. A magyar ember, ha Szikszay Ferenc vendéglőjét keresi föl, hogy ott ebédeljen, azt mondja: megyek a Szikszayba ebédelni, de ha Szikszay uram meghívja őt magához, a lakására, a házi tűzhelyéhez, akkor Szikszayhoz, Szikszayékhoz, Feribácsihoz megy vacsorázni. Nagy különbség, hogy a Szikszayból jövők-e, vagy Szikszaytól (Szikszayéktól). Sohasem mondanók, hogy Szikszayékból.

Sokszor olvassuk, hogy X. Y. színésznő lemondta az előadást, mert lekést a vonatot. Lemondani, lekésni, leköszönni, lemaradni csak valamiről lehet, — ez benne van a leigekötöben; de hát ezt érezni kellene. Ha így haladunk, majd olvashatjuk, hogy lementé az emeletet, lecsuszta a hegyet és a nyelv illetén továbbfejlődésével: fölmászta a fát és fölnyargalta a dombot.

Előadás közben leoltják, a felvonás után pedig felgyújtják a villanyt. A gyertyát eloltjuk, a lámpát, a tüzet szintén. Ha besötét-dik, meggyújtjuk a gyertyát vagy a lámpát, ha hideg van, meggyújtjuk a tüzet; a haramiák pedig felgyújt-

ják a házat meg a szénaboglyát, a gyertyát azonban még ők is csak *meggyujtják*. Igaz ugyan, hogy a gyertyát, a lámpát, a tüzet gyújtóval vagy tűzszerszámmal gyújtjuk meg, de mégis csak hamis okoskodás, hogy a villanyt nem így, hanem a kapcsoló megcsavarásával nem *meg*-, hanem *felgyujtjuk*.¹

Előbb azt írtam, hogy a Szikszayból *jövök*. Csodálatos, mennyire nincsenek tisztában a budapesti intellektuelek ezzel a két igével, hogy *jön* és *megy*. Minduntalan hallani, hogy öt órákor én is *oda* *jövök*, vagy sajnálom, de nem *jöhetnek oda*.

Jönni csak *ide* lehet, *oda* pedig csak menni; tehát sajnálom, de nem *mehetnek* a kaszinóba, hogy öt órára Pistáék *ide jönnek* hozzám.

„Nyelvében él a nemzet.“ A Vígyszínház hirdetése szomorú jele a magyar nyelv kultuszától való eltávolodásnak, vagy talán klasszikus példája, hogy mennyire megfertőzi a budapesti intellektuel a magyar nyelvet.

Weszeley Gyula.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A váradi püspökség XIII. századi tizedjegyzéke.

A bécsi volt cs. és kir. Udvari-, most Nemzeti Könyvtár kéz-irattára 1062. szám alatt bőrkötéses, 119 negyedretű (23² × 15⁴ cm) hártylevélre írt, gyönyörű initialékkal, vörös és kék kezdőbetűkkel díszített, XIII. századi kódexet őriz. Hártájának minőségéből, illuminálásának és írásának jellegéből a hozzáértő szem első pillantásra megállapíthatja, hogy a kódex olaszországi. Első 109 levelén gondos, kódex-írással írt rövidebb—hosszabb, legnagyobbbrészt theologiai tárgyú értekezések, feljegyzések olvashatók (1^a—45^b. *Summa theologica*. — 45^b—48^b. *Sententiae quaedam ex Aristotele cum commentario*. — 48^b. *De Prisciani definitione syllabae*. — 49^a—57^b. *Itinerarium mentis in Deum*. — 57^b—58^b. *Sermo super textum: Poenitentiam agite*. — 59^a—87^b. *Honorius Augustodunensis: De imagine mundi*. 87^b. *De coitu etc. etc.* l. Tabulae codicum manuscriptorum Bibl. Caesareae Vindobonensis I. 187.). Ezek kevésbé érdekelnek bennünket. Annál inkább leköti figyelmünket a kódex utolsó 10 levele. Ezekre a kódex írója már csak itt-ott írt egy-egy szentbeszéd-fogalmazványt, rövid egyházi tárgyú idézetet stb. A többi üresen hagyta. Az üresen maradt levelekre 2—3 más kéz vetett jegyzeteket, számadásokat, levélfogalmazványokat (117^a—b, 119^b. l.) és két beszédet Szt. László királyról (110^a—b, 111^a. l.). Írásuk XIII. századi kurzív oklevélírás, elüt a kódex első, nagyobb részének írásától. A levélfogalmazványokat, mint KNAUZ NÁNDOR megállapította, *Benedek* mester, egyházzjogi doktor és professor, esztergom-szenttamáshegyi prépost írta 1285—1291 közt (Mon. Ecel. Strig. II. 419—422.). 1291 május 30-án azonban már Tamás mester ül a szenttamási prépostságban. Hogy *Benedek* mester előlépett-e vagy elhunyt, KNAUZ nem tudta megállapítani (u. o. 422.). BUNYITAY VINCZE bizonyította később be, hogy *Benedek* III. Endre király kegyelme a váradi püspöki székre ültette, a többi feljegyzés az ő 1291—1296-ig tartó püspökségére, udvartartására s jövedelmeire vonatkozik, sőt azokat részben maga II. *Benedek* püspök vezette be a kódex üres lapjaira. E bejegyzések közül

¹ Inkább azt gondoljuk, hogy a *lecsavar* és *felcsavar* hatása alatt változtak meg az igekötők.

magyar nyelvtörténeti szempontból elsősorban a kódex 109^b, 110^b és 111^b lapjára legnagyobb részét 3 hasábosan írt váradi püspöki gabonatizedjegyzék érdekel bennünket. Ennek adatait BUNYITAY felhasználja ugyan „A váradi püspökség története“ c. művének III. kötetében (általánosságban 1—5. l. és elszórtan a kötetben), de szövege mindezekig *kiadatlan*. Szolgálatot vélünk tenni a magyar nyelvtudományunk a jegyzék közlésével, mert a püspökség három főesperesi kerületének, a *biharinak*, *homoroginak* és *kalotainak* nem kevesebb mint 169, XIII. századi magyar birtoknevét sorolja fel, jórészt kétszer, sőt háromszor is, részben akkori tulajdonosaik nevével együtt. A kódex 118^a lapjára a 3 főesperesi kerület 84 községre papjainak „charitativum subsidium“-a, a püspök számára nyújtott évi, pénzbeli szeretetadománya van szintén 3 hasábosan bejegyezve. E részt BUNYITAY idézett műve II. k. 268—269. l. már publikálta. Teljesség kedvéért közöljük ezt is a püspök fenési várába beszállított gabonának és sónak a kódex ugyanezen lapjára írt, pársoros jegyzékével együtt, mely a mű II. k. 313. lapján olvasható.

A jegyzék természetesen gazdaság-, pénz-, társadalom-, település- és családtörténeti szempontból is kiváló fontosságú. A felsorolt községek túlnyomórészt *Bihar*-, kis részben *Hajdú- és Kolozmegye* területére esnek. Oláh eredetű helynevet természetesen keresve sem találunk köztük. Megnevezett birtokosaik leginkább az *Akos*, *Barsa*, *Gut-Keled*, *Hont-Pázmány*, *Káta* stb. nemzetségekből származnak, a birtokok jórésze oklevelesen bebizonyíthatólag ma is e nemzetségekből eredő megtelepítőjének személynévét viseli. A XIII. századi helynevek mellé szögletes zárójelbe [] a községek mai névalakját, a már elpusztultaknak pedig későbbi, oklevelekből megállapítható kiejtését és BUNYITAY id. műve III. kötetének azon lapszámát teszem, melyen az illető község történetét tárgyalja. Felhasználtam CSÁNKI, Magyarország történeti földrajzát, I. k. 591—628.; a pápai tizedszedők 1332—37. évi számadásait, Monumenta Vaticana Hungariae I. Váradi püspökség 41—90. l. v. ö. ORTVAY T., Magyarország egyházi földleírása II. 495—606.

Benedek prépost majd püspök levélfogalmazványaiból megállapítható, hogy Olaszországban, Páduában végezte tanulmányait, nyilván a kódexet is ő hozta onnét magával s vitte Esztergomba, később Nagyváradra. Úgy látszik, ott őrizték meg a XV. század derekáig. Ekkor a könyvgyűjtő VITÉZ JÁNOS váradi püspök (1445—1465) birtokába került, ki esztergomi érsekké neveztetvén ki (1465—72), könyvtárával együtt Esztergomba vitte vissza a kódexet is. Halála után könyvei BECKENSLÖER JÁNOS érsek kezébe kerültek. 1476-ban az érsek az esztergomi főegyház kincseivel s Vitéz kódexeivel együtt megszökött és Mátyás király ellenségéhez, III. Frigyes császárhoz szegődött. Hütlenségét a császár a *salzburgi* érsekséggel jutalmazta meg. Így került kódexünk Salzburgba s onnan a bécsi császári könyvtárba, azért régi jelzete: *Salisburgensia* 227. volt.

109^b l.

El s ó h a s á b : [A lap balszélét lenyeste a könyvkötő.]

[...ius] decimacionis de Nȳr.

[Item in vil]la *Hudus*. LXXVI. capecie [Jákó-Hodos, B. III. 239.]
[It. in] villa *Benke*. centum cap. [Benke pusztá, 203.]

- [It. in] villa Cofme. LXV. (cap.) [Kozmafalva p., 255.]
 [It. in] villa Ivance. XXX. [Jankafalva, 242.]
 [It. in] Kaga Cofme. XXX. [(Nagy?) Kágya, 242.]
 [It. in] Zekulhýd. L. [Székelyhid, 314.]
 [It. in] Maria ducente cap. [Marja, 277.]
 [It. in] Star. LIIII. [Esztár, 232.]
 [It. in] Woyada. XL. [Vajda, 334.]
 [It. in] Kaga domini. XX. minus una. [Kágya, 242.]
 [It. in] Zoloch. XVIII. [Szalaacs, 300.]
 [It. in] Puchey. XXV. [Pocsaj, 287.]
 [It. in] villa Drug. XII. [Dorogfalva, Félégyháza, 234.]
 [It. in] Kubulkut. XVII. [Köbölkut, 256.]
 [It. in] Kereký Johannis. LXXXVI. [(Egyházas?, Kis?) Kereki, 245.]
 [It. in] Kereký Galli. IX. [(Egyházas?, Kis?) Kereki, 245.]
 [It. in] Priuardhyda. XXV. [Pelbárthida, 283.]
 [It. in] Engolozy. XVIII. [Er-Olaszi, 276.]
 [It. in] Veed. XII. [Véd, 337.]
 [It. in] Neveg. X. [Nyüved, 276.]
 [It. in] sancto Emerico. X. [Hegyköz-Szent-Imre, 309.]
 [It. in] Kereký Mihal. XXXIIII. [(Egyházas?, Kis?) Kereki, 245.]
 [It. in] Teluký. XV. [Teleki, —]
 [It.] apud filios Buda. XII. —
 [It. in] Mohuneg. VIII. [Malomszeg, Malomsziget, 280, Csánki I. 615.]
 [It. in] Gyozeq. LXXIIII. [Ér-Diószeg, B. III. 229.]
 [It. in] Noger. XXXIIII. [Nagyér, Kis-Kereki m., 269.]
 [It. in] Egged. XXII. [Egyed (-monostora), 231.]
 [It. in] Noger. XI. [Nagyér, 269.]
 [It. in] Sarfeu. XL. [Sárfő, 295.]
 [It. in] Tulukd. IIII. [Tulokd, 331.]
 [It. in] Belperch. IIII. [Bel-(Vámos)-Pércs, 287.]

M á s o d i k h a s á b :

- It. in Nogmihal Centum. XL. [Nagymihály, Ér-Mihályfalva, 269.]
 It. in Nogmihal. LXX.
 It. in Kunchey. XXIIII. [Kencse, Kincse, 257., Csánki I. 612.]
 It. in Kenez. XXXIIII. [Kenéz, B. III. 243.]
 It. in Bogus. LXXXX. [(Hajdú-)Bagos, 200.]
 It. in Debruchun. LXXXX. [Debrecen, 215.]
 It. in Deb(rv)cen Doša. XXVIII. " "
 It. in Debr(rv)cen Petri. IX. " "
 It. in Pata. VIII. [Pata, 282.]
 It. in Perch. XLIIII. [(Mike?) Pércs, 287.]
 It. in Zebus. LX. et ibidem. XL. minus una. [Szepes pusztá, 313.]
 It. apud Notk. XXII. [Natk(-falva?), 274.]
 It. apud Stephanum. XVIII. —
 It. in Samſun. XII. [Sámson, 181.]
 It. apud Notk. X. [Natk(-falva?), 274.]
 It. in Sarang. XXXI. [Sárang, 294.]
 It. apud Erdeu. XLVII. [Hosszú-Pályi?, 241.]
 It. apud Salomonem. IX. " "
 It. apud Dýonifium. XXVI. " "

- It. idem Dýonifius. X. [*Hosszú-Pályi?*, 241.]
 It. in *Wýlak*. VII. [*Újlak*, 333.]
 It. in *Wanchud*. XL. [*Váncsod*, 336.]
 It. in *Wýlak*. XVII. [*Újlak*, 333.]
 It. in *Guzar*. VIII. [*Guzsár* p., 237.]
 It. in *Gabrian*. LXXV. [*Gáborján(-monostor)*, 235.]
 It. in *Bolch*. XVI. [*Bocs*, 212.]
 It. in *Kuachý Apa*. XL. [*Pusztá-Kovácsi*, 254.]
 It. apud. *Apa*. L. minus I. —
 It. apud. Nýcolaum de *Zala*. XXVIII. [*Sálhida, Sárhida?*, 236, 255.
 CSÁNKI I. 621.]

Harmadik hasáb:

- It. Nýcolaus filius *Vece*. VI. capecie. [— B. III. 255.]
 It. in *Zýgetý*. IIII. [*Szigeti* p., 325.]
 It. in — — — — —
 (Folytatjuk.) —————, *Jakubovich Emil*.

NÉPNYELV.

Szabolesmegyei tájszók.

csicsás: 'szép, színes'. — *Csicsás* vagy nagyon máma Annuka!
Csicsás kis menyasszonyom van. De *csicsás* ez a cipő! (Gáva,
 Kótaj.)

mucika, mucikás: 'édes, aranyos, kedves'. — *Mucika* ez a gyerek.
 Olyan szép kis *mucikás* az a kislány, mint egy viruló rózsza.
 Az én kis *mucikás* feleségem olyan szépen beszél, mint egy
 turbékoló vadgalamb. (Kótaj, Gáva.) [*Mucikám!*: elterjedt becéző
 megszólítás. — *Muci*: 1. kedveskedő szó; 2. lónév (l. ARANY
 Rozgonyiné) — *Mucus*. Szerk.]

buckó: 'hatalmas, egészséges, duzzadó, pirosposztság'. — Olyan
buckó ez a gyerek, mint egy tők. *Buckó* egy fiam van! (Kótaj,
 Timár.) [Vö. MTsz. 1. *Bucó, bocó*. Szerk.]

zucó: '6—7 hónapos, pólyás gyerek'. — *Zucókám*, eszem a szép
 szádat, de szépen fejlődöl. *Zucó* kis lányom úgy nevet, mint
 májusban a napsugár. (Kótaj, Nyírszőlős.)

feldengős: 'meggondolatlan'. — *Feldengős* egy ember ez a mi
 szomszédunk; eladta a házát potom áron, most már se pénz, sem
 pedig posztó. Anyósom nagyon *feldengős* mostanában. (Nyírség.)

góró: 'kóró'. Kerítésnek használják; ha kiszárad, fűtenek vele;
 a tányérjában levő magból olajat sajtolnak, illetőleg, ahogy
 Szaboles megyében mondják: ütnek. (Kótaj, Nyírszőlős, Nyír-
 pazony, Nyírtass, Dombrád, Napkor, Pócspetri, Kisléta, Mária-
 pócs.) ~ *góró*: ua. (Beszterec.) [Vö. MTsz. *Kóró, kóró* címszó alatt
góró Rimaszombat, Zemplén; *g^aóréé, g^aóréé* Palócság. Szerk.]

kucis: 'gödrös'. — Ez a düllőut nagyon *kucis*. *Kucis* az
 udvarod, szomszéd! *Kucis*-ut mentén lakik a rokonom. (Kótaj,
 Timár, Kék.)

mihesnap: 'hétköznap'. — Még *mihesnapon* is ünneplőben jár.
 Imádságos, mert *mihesnapon* is jár a templomba. Nekem olyan a
mihesnap, mint az ünnepnap. (Kótaj.) Tehát nemcsak Erdélyben
 van meg. (Vö. MTsz. és MNy. XX, 41)

kampilál: 'csámpáskodik, egyenetlenül lép'. — Ez a fiú *kampilálva* megy. Ne *kampilálj* már Pista! (Timár, Szaboles, Balsa, Zalkod.) MTsz. nem ismeri. [Vö. MTsz. *kalimpál*. Szerk.]
bajol: Szabolesban 'bibelődik', Nyírségen inkább 'bajlódik'. (MNY. XX, 41 Hajdúszoboszlórol.)

elmajmol. — Ez a gyermek mindent *elmajmol* a tanítójától. Ne *majmold* az apádat fiam, mert te is más vagy, az apád is más. (Szaboles m., Nyírség. — MNY. XX, 41 Hajdúszoboszlórol.)

szeszel. — Tiszamentén az igekötős *be-szeszel*, Szaboles m. többi részén az igekötőnélküli *szeszel*. *Beszszelt* a szomszéd Pista bácsi. *Szeszel* ez az ember, rossz vége lesz ennek nagyon! (MNY. XX. 41 Hajdúszoboszlórol.)

szusz ki ne: disznóüző. (Tiszamente.)

pisz ki ne: kutyaüző. (Kótaj.)

velem nélkül. — *Velem nélkül* csinált üzletet. *Velem nélkül* készítette el végrendeletét. *Velem nélkül* a vásáron semmit nem tud eladni. (Kótaj, Buj, Nyírszólós, Kék.) Vö. BEDEKOVICH LAJOS: MNY. XXI, 54. Radványi Sándor:

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Jelentés a népnyelvi gyűjtés ügyében.

Mint az 1926. március 9-én tartott választmányi üléstől kiküldött bizottság a népnyelvi gyűjtés ügyében a következőket jelentjük.

Az 1926. május 1-i határidőre kiírt pályázaton ezek a bölesés-zethallgatók vettek részt: a Budapesti Kir. Magy. Pázmány Péter-Tudományegyetemről *Augusztinovicz Elemér* VIII. féléves Páka (Zala m.), *Mészáros Rózsi* VII. f. é. Szentés, *Pentz Ilona* II. f. é. Csór (Fejér m.), *Takács István* II. f. é. Bágyog (Sopron megye), *Terbe Lajos* IV. f. é. Prónayfalva (Pest m.), *Végh János* IV. f. é. Hidaskürt (Pozsony m.), *Zsoldos Ferenc* II. f. é. Csongrád; — a Szegedi Ferenc József-Tudományegyetemről *H. Kovács Mihály* IV. f. é. Csanádapátfalva; a Debreceni Tisza István-Tudományegyetemről *Kiss Eszter* végzett b. h. Hajdunánás, *Molnár József* I. é. Csenger (Szatmár m.), *Schwenczner Lajos* V. f. é. Nyírbátor (Szaboles m.). A Pécsi Erzsébet-Tudományegyetemről nem jelentkezett pályázó. Csüry BALINT választmányi tagtársunk felhívására folyamodott még a Kolozsvári Református Teológiaiáról *Péter Endre* III. é. Patakfalva (Udvarhely m.) és *Szücs János* III. é. Mogyorókereke (Kolozs m.), kikre vonatkozólag azt indítványozzuk, hogy a választmány eredeti határozatának módosításával őket is bocsássa pályázatra.

A megbízásra, illetőleg a pályadíjak odaítélésére nézve az illetékes szaktanárok ajánlása alapján a következő javaslatot terjesztjük a választmány elé:

A budapesti tudományegyetem számára előírányzott három díjat *Augusztinovicz Elemér*nek, *Terbe Lajos*nak és *Végh János*nak, a szegedi tudományegyetemre eső egy díjat *H. Kovács Mihály*nak, a debreceni tudományegyetemre eső egy díjat *Kiss Eszter*nek adományozza, a pécsi tudományegyetemnek szánt egy díjat pedig *Szücs*

Jánosnak, a kolozsvári református teológia hallgatójának adja ki.

E javaslat megtételénél pedig a következő szempontok vezetnek:

1. *Augusztinovicz Elemér* gyűjtési helye, Páka, a göcseji nyelvterületre esik. Ezzel a nyelvterülettel ugyan már számos gyűjtő foglalkozott, azonban ennek ellenére is e fontos nyelvjárásra vonatkozó ismereteink nem egy tekintetben hézagosak vagy nem eléggé megbízhatók. Különösen pedig kívánatos volna — és ezt remélni is lehet —, hogy a gyűjtő a nyelvterület megosztására vonatkozólag szintén megfigyeléseket szolgáltatson, többek között pl. azért, mert ilyen irányú vizsgálatai a Kerka-Cserta-vidék népesedéstörténetének a tisztázását is előmozdíthatják.

2. *Terbe Lajos* gyűjtési helye Prónayfalva, a volt Tázlár puszta Kiskúnhalas közelében. Munkája főképen azért ígérkezik érdekesnek és termékenynek, mivel a helység telepített, még pedig származási hely tekintetében erősen heterogén lakosságú; u. i. az eredeti lakosság nyelvén kívül Szeged, Csongrád, Kiskúnhalas, Kiskúnmajsa nyelve van itt keveredőben.

3. *Végh János* gyűjtési helye, a Pozsony megye galántai járásában levő Hidaskürt, Mátyusföldhöz tartozik. Mátyusföld nyelvjárását mintaszerű és nyelvjárási irodalmunk terén úttörő tanulmányban dolgozta fel már ZOLNAI GYULA. Azonban, amint bevezető tájékoztatásából megállapíthatjuk, a jelzett helység nem szerepel gyűjtési anyagában, és annak közeli környéke is aránylag kis mértékben. A gyűjtő tehát ZOLNAI kitűnő adatkészletének kiegészítésén kívül legkivált azzal tehet hasznos szolgálatot, ha megvilágítja, hogy Mátyusföld e szélső vidéke meg a tőle néhány km.-re eső csallóközi határhelységek nyelvjárás tekintetében miképen függenek össze vagy válnak el.

4. *H. Kovács Mihály*nak a csanádmegyei Csanádapátfalván végzendő gyűjtése az alföldi nyelvjárásra vonatkozó ismereteinket bővítheti. HORGER ANTAL szaktanár úrhoz csatlakozva, mi ugyan csak elsősorban a MNy. V, 208–10 jelzett igeragozásbeli sajtáságookról várunk újabb és részletesebb felvilágosítást; azonban ezekből következőleg még más irányokban szintén jelentős anyagot remélünk.

5. *Kiss Eszter* hajdúnánási gyűjtése — amint PÁRAY JÓZSEF szaktanár úr ajánlása feljogosít erre a várakozásra — érzékeny hiányokat pótolhat és az eddigieknél biztosabb alapokat vehet a debrecen-vidéki vagy hajdúsági gyűjtések között, amelyek a szakszerűség követelményeinek nem mindig és nem mindenben felelnek meg.

6. *Szűcs János* gyűjtési helye a Kolozs megye nyugati részén levő Mogyorókereke község. Innen a rendszeresen alig vizsgált nyugat-erdélyi nyelvterületre, közelebbbről a kalotaszegi nyelvjárásra vonatkozó tudásunk gyarapodhatik.

Mikor azonban a tisztelt választmánynak azt javasoljuk, hogy az előadott szempontokat mérlegelve, a folyó évre kitűzött hat díjat az előterjesztésünkben felsorolt pályázóknak ossza ki, még a következő nyilatkozat megtételére teszünk indítványt:

A választmány a Magyar Nyelvtudományi Társaság nevében az illetékes szaktanárok útján örömet és elismerését fejezi ki a jutalmazottakon kívül a többi pályázóknak is azért a megértésért és készségért, amellyel följajánlották munkásságukat a társaság

törekvéseinek előmozdítására. Egyszersmind tudomásukra hozza, hogy szívesen látná, ha a pályázatukban jelzett munkát ők szintén elvégeznék. T. i. ha ezúttal nem áll is módjában, hogy jutalommal legyen segítségükre feladatuk megoldásában, reméli, hogy lesz még alkalma fáradozásuk anyagi méltánylására is.

Budapesten, 1926. május 8-án.

Szinnyei József elnök.

Gombocz Zoltán.

Melich János.

Pais Dezső előadó.

*

Az 1926. május 11-én tartott választmányi ülés a javaslatot elfogadta, és megbízta az elnökséget, hogy a benne foglaltak végrehajtására az illetékes szaktanárok útján tegye meg a lépéseket.

A Pray-Kódex kiadása.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság f. é. febr. 9-én tartott választmányi ülésén a titkár előterjesztette KEMENES ILLES bencés reálgimn. igazgatónak, a Kat. Bencés Diákok Szövetsége budapesti osztálya ügyvezető igazgatójának társaságunk alelnökéhez, MELICH JÁNOSHOZ intézett átiratát. Az átirat a Szövetség budapesti osztályának f. é. jan. 12-én tartott havi összejövetelén SZABÓ KÁROLY c. keresk. isk. igazgató indítványára elfogadott következő határozati javaslatát tartalmazza: 1. KARÁCSONYI JÁNOS püspök „Hol írták a Halotti Beszédet?” címen a MNy. 1925. évfolyamában megjelent nagybecsű tanulmányának utolsó soraira hivatkozva, indítson mozgalmat az osztály e legrégibb összefüggő nyelvemlékünket is magában foglaló Pray-Kódexnek lehetőleg hasonmáskiadásban való közkinccsételére; 2. Szólítsa fel a kiadás elvállalására a Magy. Tud. Akadémiát; 3. Kérje fel Társaságunk alelnökét, MELICH JÁNOST, hogy tegye magáévá e gondolatot, s tudományos tekintélyének egész erejével támogassa ezt a nemzeti és kulturális szempontból fontos eszmét; 4. Mivel a kódex szoros vonatkozásban van a Szent Benedek-renddel, minden volt bencésdiák legyen a terv támogatója.

Választmányunkban beható megbeszélés eredményeképpen az a felfogás alakult ki, hogy elvben helyesli ugyan a Pray-Kódex hasonmáskiadásának eszméjét, de a terv kivitelének több akadályát látja.

A kódex 172 kis-fólió nagyságú levélre, 344 lapra terjed. Írását legtöbb lapján a miniatúrákon kívül vörös- és kékszínű kezdőbetűk díszítik. FEJÉRPATAKY Anonymus kiadásához hasonló, színes facsimile kiadvány tehát a 344 lap fényképének kiszíneztetését, színes kinyomatása pedig laponként 2—3, legszűkebben számítva összesen 1000 klisé elkészíttetését kívánna. Ez maga, minden egyében kívül ma legalább is egy milliárd koronába kerülne. Ennyit a legszélesebb körű társadalmi adakozás mellett is nehéz volna összegyűjteni. Választmányunk a mai szűkös körülményekre való tekintettel a kódexnek minden egyes levelére kiterjedő, egyszínű, teljes fototipikus kiadását sem látja okvetlenül szükségesnek.

Az indítványra minden körülményt latba vető válasza tehát az, hogy ha találkozik tudósaink körében a paleografiában és a keresztény liturgiában egyaránt kellőképpen jártas egyén, ki a kiadást nyugodt lelkiismerettel elvállalhatja, bízassék meg a szöveg-

kiadásal. Ehhez a szükséges bevezetésen, magyarázatokon és jegyzeteken kívül mellékletül hozzájárulnának a kódex legjellegzetesebb és legfontosabb 20–30 lapjának (esztergomi zsinati végzések, Pozsonyi Evkönyvek, naptár, húsvétmutató táblák, kánon- és egyéb képek, a Halotti Beszéd és latin megfelelői, magyar, és Magyarországon akkoriban különösen tisztelt szentek miséi, a magyar királyokért különféle alkalmakkor pl. hadbavonuláskor mondott imádságok, maitól eltérő, sajátosan magyarországi vagy helyi vonatkozású szertartások stb. stb.) több színű vagy fényképi facsimiléi.

Ha az ily kiadás költségein felül a társadalmi adakozás útján begyűlt pénzből még felesleg maradna, a Pray-Kódex közömbös, vagy kevésbé fontos, a mai misszáléktól kevésbé eltérő többi részeinek facsimiléje helyett hasonlíthatatlanul nagyobb tudományos nyereség volna a Halotti Beszéd koráig, tehát körülbelül a 1200-ik évig eredetiben fennmaradt, egyrészt nyelvtörténeti és történeti, másrészt paleografiai és oklevéltani szempontból rendkívül fontos 80–85 oklevelünknek egyszínű, fototipikus facsimile kiadása, valamint új, paleografikus pontosságú, a megfelelő bevezetéssel, magyarázatokkal, jegyzetekkel, meg betűrendes név- és számútatóval ellátott szövegkiadása.

Jakubovich Emil titkár.

Pais Dezsőnek folyóiratunk tavalyi évfolyamában megjelent „A latin *Philippus* magyar származékai” című dolgozatát a Magyar Tudományos Akadémia idei nagygyűlése a Sámuel-Kölber-díjjal tüntette ki.

LEVÉLSZEKRÉNY.

22. A Budapesti Szemle egy olvasója írja: A Budapesti Szemle áprilisi és májusi füzetében *Palackmanó* címmel egy angol elbeszélés jelent meg, RADÓ ANTAL fordításában. Az én magyar nyelvérzékem helytelennek tartja ezt a szóösszetételt. Nyelvész azonban nem vagyok. Nem merek határozott ítéletet mondani. Szerkesztő Úr döntése elé szeretném vinni a kérdést. A cím onnan van, hogy egy varázserejű manó szerepel az elbeszélésben, ki úgy él a palackban, mint zárt üveglombikjában Faust Homunculusa. Úgy sejtem, a fordító a *palackmanó* szót a *palackbor* analógiájára csinálta. De én a *palackbor* képzését is hibásnak érzem, s talán nem csalódom, ha ezt a szóösszetételt a magyarul nem a legjobban tudó kereskedőknek tulajdonítom. Használhatom a *palackbor* szót is, de csak a mennyiség megjelölésére: Kocsmáros, ide *egy palack bort*. A palackokba fejtett bort inkább *palackos bornak*, a hordóban levőt pedig *hordós bornak* nevezhetném. Hozhatnék föl egész sereg példát. A *hordós káposztát* nem mondhatom *hordókáposztának*, a *héjas mandulát* *héjmandulának*, sem a *hüvelyes borsót* *hüvelyborsónak*. Nagyon megköszönném, ha igen tisztelt Szerkesztő Úr kimondaná a döntő ítéletet s megtudnám, engem esalt-e meg magyar nyelvérzékem vagy az angol elbeszélés tudós fordítóját? — Felelet: Szerintiünk is valószínű, hogy a *palackmanó* összetétel a *palackbor* mintájára készült, ez pedig a német *Flaschenwein*

fordítása; régebben *butéliás bor* volt a közönséges neve, s ez még most is forgalomban van. *A szerk.*

23. Lezsáklyáz. (ZOLNAI GYULA kérdésére.) A *lezsáklyázott* ADV maga-csinálta szava. Először az öccse, LAJOS, ütődött meg rajta, s (bizonytalán ő is emlékezni fog rá) A menekülő Élet szedésének átnézésekor *lecsuklyázott*-ra javította ki, de ADV egy „eh!”-vel s minden gondolkodás nélkül visszaállította az eredeti fogalmazást. *Lezsáklyázott* arc: 'leplétől, álarcától, (ADV egy más verséből kölcsönvett szóval:) „lárvájától“ megszabadított arc.' S az egész négy soros versszak értelme (ZOLNAI csak két sort idéz): 'tőlem már ne féljen, ne tartson senki, ne rejtse, takarja valóját, a védekezők velem szemben; én már mindenkit megérték, mindenkit szeretek, mindenkinek megbocsátok'. A *zsáklya* kétségtelenül a *csuklya* analógiájára ötlött ADV eszébe, s így alkotta a *lezsáklyáz* szót. *Földessy Gyula.*

24. B. D. írja: Ragok, névutók továbbképzése — régi dolog = helytelen. A sok *-ban-i, -ben-i, -hoz-i, -höz-i* a kuriális stílus kinövései közé tartozik. Csak egy példát: jogi könyveink maiglan is tanítanak *dologbani* meg *dologhozi* jogról. Az általános nyelvhasználatban efféle korcsszavak közül talán csak a *nemzetközi* terjedt el, de ez annyira be is fészkelődött, hogy aligha írható ki. Újabban ennek a családja még el is szaporodott. Így olvasunk efféle szavakat: *kerületközi bizottság, tárcaközi értekezlet, egyesületközi mozgalom, szakmaközi zsűri* stb. Az újságok termelik az ilyen gym-gyomot; pedig tőlük várnók, hogy ehelyett a már meglevőket is kiirtsák. — Felelet: A *-közi* nem tartozik a továbbképzett ragok és névutók közé, hanem a *köz* főnévből képezett melléknév. A *köz* eredetileg térbeli távolságot jelentett, de összetételekben a hely, tér képzete elhomályosult és értelme elvontabbá lett. A *között* névutó sem egyéb, mint a *köz* főnév határozói alakja. (Vö. két szék *között*). A *-köz, -közi* jelentésmódosulását feltüntetik a következő példák: *Dunaköz, Dunaköz-ben, dunaköz-i*; *Rábaköz, Rábaköz-ben, rábaköz-i* (perce); két *Rába köz-e, két Rába köz-ben*; *nemzetközi-i* (terület); — *kétasszony napköz-ben, kétasszony napköz-i* (tojás), *két karácsony köz-ben, két karácsony köz-i*; *óráköz-i* (felügyelet). — A hibáztatott *nemzetköz-i, egyesületköz-i, kerületköz-i* éppen olyan összetétel, mint a *dunaköz-i* stb.; *egyesületköz-i* (értekezlet, bizottság) = két vagy több egyesület között való (értekezlet, bizottság). A *-közi* tehát nem tartozik a többi, méltán megrótt gym-gyom közé. *Kovács Dezső.*

Hibaigazítás. MÉSZÖLY GEDEONNAK A Halotti Beszéd „eleve“ szava s adverbiumból lett nomenek a magyarban és a vogulban című cikkébe a nyomdai tördelés után két sajtóhiba került: MNy. XXII, 86 felülről a 6. sorban »elő atyánk« helyett »első atyánk«, a 8. sorban »elő atyánkat« helyett »első atyánk« kell.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXII. KÖTET. 1926. SZEPT.—OKT. 7—8. SZÁM.

A HALOTTI BESZÉD HANG- ÉS ALAKTANA.

II.

Alaktan.

I. Összetett szavak.

Összetett szó csak egynéhány van a HB.-ben. Jelöletlen birtokos összetétel: *birsagnop* 'dies iudicii' (így az eredetiben, l. RÉVAI, *Antiqu.* 42; RMNy. I. k. I. db. XCIX.l.; ZOLNAI, *Nyelvml.* 52), azaz 'ítéletnap'.¹ Más nyelvemlékeinkben nem fordul elő. — A NySz. összetételnek veszi a *mige zocoztia* határozós igét, és a mai nyelvérzéknek csakugyan az is; de hogy a HB. korában annak érzett-e már, azt természetesen nem tudhatni. (A külön-írás nem szól ellene).²

Elhomályosult összetételek: *meret* (vö. *mic*, *menyi* és *erette*) | *oz* (*ozvc*), *ez* (vö. *votj. o-tj-* ebben: *otjn* 'ott' stb., *zürj. e-ta* 'ez' stb. NyH.⁶ 55; — máskép: EtSz. az a.)

II. Szótövek.

Tövéghangzók, amelyeket oklevelekben és krónikákban ragtalan alakok végén 1251-ig találunk, a HB.-ben nincsenek. Az alanyesetek véghangjai: 1. mássalhangzók: *isten*, *ember*, *urdung*, *ur*, *pur*, *vilag* stb.; — 2. félhangzók: *uolov*, *iarov*, *iov*, *chomuv*, *keseruv* stb.; — 3. rövid magánhangzók, amelyek hosszúból fejlődtek: *fa*, (személyragos alanyesetek végén) *vize*, *scine* stb.

A képzők, a jelek és a ragok előtt a következő rövid tövéghangzók fordulnak elő: *u*, *ü*, *i*, *o*, *ë*, *e*, pl. *odut*, *ozvc*, *nopun*; *vermut*; *lelic*, *kegilmet*; *zocoztia*, *ovdonia*, *utot*, *uromc*; *erette*; *scerelmes*, *scerelmes*. (Az *utot* és a *scerelmes* szóban régibb hangállapot van, mint a tihanyi apátság 1055-ből való alapítólevelének *utu* [NyK. XXV, 144] és az ANONYMUSNAK [17. f.] *zerelmu* szavában.)

Megvan még a rövid tövéghangzó képző, jel v. rag előtt néhány szóban (szóalakban), amely később e nélkül fordul elő; ilyenek: *uruzag* (vö. *vrzaga* SchlSzj. 520, 523, 525, 527, 533. sz.; a moldvai csángó *uruszág* [egyetlen adat: Nyr. XXXI, 87] aligha régi maradvány), *tilutoa*, *odutta*, *halalut* (kétszer),

¹ Máskép R. PRIKKEI M.: NyK. XXVI 89, de vö. ZOLNAI uo. 216.

² Az egybe- és a külön-írásra nézve l. a fönnebb (163. l.) mondottakat.

rezet. A *tilutoa*-beli teljes *tilu-* tő mellett előfordul a *csonka til-* tő is ebben: *tiluvt*, olv. (magában ejtve) *tilvut* v. *tilvutt*.

Csonka tő van képző, jel v. rag előtt olyan szavakban (szóalakokban), amelyekben később sem találunk teljes tövet (korábban pedig nem fordulnak elő), pl. *ketnie*, *ivtua*, *helhezie*, *mulchotia*, *birsag-*; *helhezie*; *vilagbele*, *isten tvl*, *halal nec* (kétszer), *zumtuchel*, *szumtuchel*, *ozchuz*, *holz*, *mulchotia*, *tumetive*.

A HB.-nek más (megfelelő) szóalakjai és a később előfordulók mellett szemet szúrnak a következő csonkatövéek: *zumtuchel*, *szumtuchel* (vö. *bennetuc* vogmuc (3-szor), *uogmuc* (vö. *uimaggomuc*).

A jövevényszavak tőalak tekintetében az eredeti szavakhoz igazodtak. Amelyek mássalhangzósvégű alakban kerültek bele a nyelvünkbe, azok ebben az alakjukban vannak meg a másodlagos ragok előtt: *milostben*, *paradisumben*, *gimilsben*, *gimilsnec*, *puclnec*, *gimils twl*, *gimilstwl* (vö. *vilagbele*, *halal nec*, *isten tvl*) és egy esetben a tárgyrag előtt: *archangelt* (vö. VReg.: *Zemert*, *Monost*). — Két más szó a *-t* rag előtt, és másik kettő a többes szám *-k* jele előtt rövid tövéghangzót vett föl: *adamut*, *paradisumut*, *szentucut*, *gimilcic-*. — Nincs ilyen tövéghangzó az *angelcut* szóban, de valószínű, hogy ez korábbi **angelcut*-ból lett (vö. a harmadik nyílt szótag rövid magánhangzójának kiesésére: szl. *kiselica* > *keszölce*¹ > *kezöce*; szl. *kobylica* > **kabolca* > *kabóca*; szl. *medenica* > *medénce*; szl. *pijavica* > *pióca*; szl. *opatica* > *apáca* stb. HORGER: NyF. 65:3; vö. még: *chudaltus* KT.) Képző előtt van meg az eredeti mássalhangzósvégű tőalak a *kinzigében* (ennek *kinzotv-* származékában). — A szóvégi *ä* helyett képző és rag előtt analógia útján létrejött *á* van: *muncas*, *mariat* (vö. *choltat*, *foianec*, *halalaal*).

Mint hogy mostani fölfogásunk szerint valószínű, hogy a többeli rövid magánhangzó megnyúlása (ott, ahol megtörtént) a tövéghangzó lefokozódásának és aztán teljes elveszésének velejárója volt, a hangnyújtó tövek közül az *urot*, *urome* (kétszer), *uromchuz*, *uruzag* ~ *ur*, *vr*-ban *u* ~ *ú* váltakozást tehetünk föl. Valószínű, hogy a *lilki* ~ *lelic*-ben is különböző időmértékű volt az első szótag magánhangzója, vagyis *i* ~ *é*. A két alak nem egymásnak a változata, hanem a viszonyukat úgy foghatjuk föl, hogy volt egyrészt *lélik* ~ **lélki*, másrészt **lilik* ~ *lilki* váltakozás; vö. *elnie* ~ *ilezie*. (A *lelic* ~ *lilki* szó a hangvesztők csoportjába is tartozik.) — Azok közül a hangnyújtó tövek közül, amelyek csak egy alakban fordulnak elő, a rövidhangzósat láthatjuk a következőkben: *feleym*, *isemucut* (vö. *ös* NySz. MTsz.), *vize*, *scine*, *utot*, és a hosszúhangzósat ezekben: *elnie* (> *ilezie*), *mulchotia*. Bizonytalanok:

¹ Vö. 1452: Stephanum *Kesewlezcs* stb. OklSz.

OkI Sz., *sciuz*, *syúz* 'szüz' KSzj., minthogy magánhangzójuk eredete ismeretlen, olvashatjuk *fiúz*, *sziükség*, *sziül*, *fiür*, *sziüz*-nek is, de *fiüz*, *sziükség*, *sziül*, *fiür*, *sziüz*-nek (sőt esetleg *iü*-vel vagy *iü*-vel) is. A 'bün' szónak ÓMS.-beli *byun*-alakjában a *b* és az *n* között mindenestre kettős elemet kell látnunk, mert e nyelvemlékben az *ü* hang *u*-val van írva: *Tuled*, *kunuel*, *Scegenul*, *buthuruth*, *kyul* (< *kivül*), *hyul* (< *hivül);¹ az *ü*-nek is, ha ugyan még nem vált *ö*-vé, mindig *u* a jele, pl. *werud*, *wirud*, *scepegud*, *engumet*, *kegulm* stb. Hogy az *yu* betűpár kettőshangzót jelöl-e vagy két külön szótagba tartozó magánhangzót, arra a kérdésre megfelel maga az ÓMS. A ritmusa oly meglepően jó, hogy erre támaszkodva a *byuntelen* szót kétségekívül négytagúnak kell vennünk, tehát: *biüntelen* (v. *biün*- v. *biüntelen*).²

A 'bün' szó magánhangzójának két betűvel jelölése — mint fönnebb említettem — a kódexek közül háromban fordul elő. A PeerK.-ben [2. kéz] nem sokszor (pl. *bivn*- 207, *biñn*- 209; közönségesen: *bin*-, *bñn*-, *bñn*-, *bun*-, *bñn*-); a TelK.-ben [1. kéz] jóval többször, mindig *byñn*-nek írva (pl. 70, 83, 105, 148, 194, 209, 230 stb.), s *yñ*-vel ezenkívül csak *hyñn*, olv. *hiyn* 'credit' fordul elő (32), de kétségtelen *ü* vagy *ü* egyszer sincs így jelölve. A SzékelyudvK. második kezének írásában (233—312) nyolcvanszor fordul elő (pl. 233, 236, 245, 252, 277, 286, 299 stb.) a *byvn*- hangjelölés (a *v* fölött ékezettel vagy ponttal,³ amely csak egynéhány esetben hiányzik), és csupán ötször van a szó *byn*-nek írva, de *bun*-, *bvn*- vagy *bwn*- egyszer sem fordul elő; viszont kétségtelen *ü* vagy *ü* egyszer sincs *yv*-vel (a *v* fölött ékezettel v. ponttal vagy a nélkül) jelölve.

Az elmondottak után nem kételkedhetünk abban, hogy a *bün* szó *ü*-je megelőző kettőshangzóból (ez meg két külön szótagba tartozó magánhangzóból) fejlődött, tehát a hosszúság eredetibb, mint a rövidség, e szerint a *büne*, *bünös*, *büntet* stb. eff. alakokban analógiás megrövidülést kell föltennünk. Hogy ez a megrövidülés megvolt-e a HB. nyelvjárásában, azt természetesen nem tudhatjuk, azért a *bunet* szót olvashatjuk *ü*-vel is, *ü*-vel is, de a fönnebbiek szerint a *bünét* olvasás valószínűbb.

A hangrövidítő tövekben megvan már a szóbelsei hosszú magánhangzónak szóvégi röviddel való váltakozása, pl. -á- ~ -a: *choltat*, *halalaaal*, *foianec* ~ *fa* | -é- ~ -e: *kegilmét*, *nemenec* ~ *vize*, *scine*.⁴

¹ Az *urumet(m)tuul* és a *mezuul* szóban az *uu* betűpár még *üü*-t jelölhetett.

² *Sydou myth thez* | *tuuruentelen* || *fyom merth hol* | *byuntelen*. — Már GRAGGER is mondta, hogy „a ritmus a *biüntelen* ejtést kívánja“ (MNy. XIX, 9; — Ung. Jahrb. III, 39 így: *biüntelen*).

³ A Nyelvemléktárban átírva: *yñ*.

⁴ Vö. SZINYEI: NyK. XLIII, 124.

Későbbi hangtoldó tövek vannak a következő szavakban: a) *kegilmehel*, *kegilmét*, *nugulmabeli*, *scerelmes*; az *lm* hangpár szó végén is előfordul: *hotolm* (< *hotolmu; vö. *almu*, *zerelmu* ANON. 3, 17. f.); b) *charmul* (vö. *harmu* 1055 OklSz.); — c) *kinzotviatwl* (vö. *kynzathul*, *kynzassal* ÖMS.; *meg keenzattathnanak* ErdyK. 338; *kenzaticuoth* 'torquebatur' Serm. Dom. II, 465; *kenzatos* 'tortus' CAL.; *kinzotac* 'kínozták' BORN., *kénzanac* MEL., *kénzoták* GKAT. NySz.)

Hangvesztő¹ tövük a következő szavaknak van: *lelic* ~ *lilki* | *vermut* (vö. Mez *werum* 1222 OklSz.) | *turchucat* (vö. *byktorok* 1274 OklSz. | *tiluvt*, olv. (magában ejtve) *tilvut* v. *tilvutt* < *tiluvt (vö. *tilutoa* és NádK. 155: *tilovek*, WinklK. 144: *tylocek*). — Nem egészen bizonyos, hogy a *pucul* szó is hangvesztő volt, mert az átvett szláv alak nemcsak *pukl, hanem esetleg *pukl is lehetett;² ez esetben *puklu lett belőle s aztán hangtoldó tő: *puklu > *pukl > *pukul*. — Nem volt még hangvesztő a *kebel* szó, amelynek *kebeleben* alakja fordul elő. Ez a szó csak a legújabb korban illeszkedett bele a hangvesztők sorába. A legelső *bl*-es alak már 1503-ból van ugyan kimutatva (OklSz.), de a hangvesztés századokon át csak szórványos lehetett, mert a NySz.-ban idézett sok adat között csupán négy *bl*-es van. (Ma is váltakozik még pl. *kebelében*, *bekebelez* és *keblében*, *bekeblez*). — A *kebel* szó nemcsak a hangvesztők, hanem a hangnyújtók közé is besorakozott: *kebelt*, *kebéllal* NySz., *kebel* MTsz.

A *v*-tövek közül *v*-vel³ van: *terumteve* 'teremtője', *horoguvec* és *tiluvt*, olv. (magában ejtve) *tilvut* v. *tilvutt* | *v*-vel és *ü*-vel: *eleve* ~ *eleut* | *v*-vel és *i*-vel meg mássalhangzó nélkül: *evéc* (3-szor) ~ *eindul* *o*: *eindul* (161.l.) ~ *eneyc* | *u*-val, ill. *ü*-vel: *uolov*, *iarov*, *iov*, *iorben*, *chomuv*; *kiseruv*, *w* (7-szer), *wt* (5-ször), *urt*, *miv* (kétszer), *tiv* (kétszer), *iv*.

III. Származék-igék.

1) Igéből képzettek.

1. GYAKORÍTÓ KÉPZŐKKEL: a) *-l* képzővel: *hadl* : *hadlawa*, olv. *hadlává* 'hallá'. — Alapszava *had*- (< *hod-),⁴ amelynek megfelelője a vog. *χōnt*-, *kōnt*-, és a f. *kuunte*- (? *kuunta- v. *kuunto-) ezekben a származékokban: vog. *χōntal*-, *χōntl*-, *kōntl*-

¹ A hangtoldó és a hangvesztő tövek különválasztására nézve l. Gombocz, M. tört. nyelvtan. III. Alaktan. (Könyomat). 39–45. §.

² MELICH: MNy. VI, 444.

³ Nem lehetetlen, hogy az ómagyar korban még megvolt nyelvünkben a bilabiális *β* hang (mint KRÄUTER F. vitatja NyF. 44: 17 kk.), s hogy a HB. *v*-i is ilyenek voltak. Ezt azonban éppen csak lehetőségként fogadhatjuk el. Kényszerítő okunk nincsen erre a föltevésre, mert ami elfogadhatót KRÄUTER előhoz, az csak annyit tesz valószínűvé, hogy a magyar nyelvben valamikor megvolt a *β* hang.

⁴ Vö. Gombocz: Klebelsberg-Eml. 158.

'hall, hallgat, hallgatódik', $\chi\bar{o}nt\bar{a}ml-$ '(fülével) figyel', $\chi\bar{o}nt\bar{a}ml\bar{a}l-$ 'egyszerre hall' | f. *kuuntele-* '(meg)hallgat, hallgatódik'. A vog. $\chi\bar{o}ntal-$, $\chi\bar{o}ntl-$, $k\bar{o}ntl-$ és a f. *kuuntele-* képzője azonos a *hadl-* képzőjével. — A *hadl-* és a *hall* viszonyára nézve l. amit MNy. XXI, 132 írtam.

b) *-d* képzővel: *mund-*: *munda*, olv. *mundá* 'monda', *mundoa*, olv. *mundóá* 'mondá' (*u*-val még jóval később is: *mūdut* GyulS., *Igazmundo* 1348 OklSz., *mundattatul* PeerK.: Nytár II. k. XI. l.) — Alapszava más fgr. nyelvek és a szamojéd nyelvcsalád tanúsága szerint *mun-*; vö. cser. *man-* 'dicere, loqui, nominare' stb.; szam. *mān-* 'sagen' (BUDENZ, MUSz. 628; PAASONEN, Beitrage 21; SZINNYEI, NyH.^o 60, 146) || *feled-*: *feledeve*, olv. *feledéve* 'feledé' a *fele-* alapszóból, amelynek másik származéka *felejt* || *enged-*: *engede*; származék-voltára vall a műveltető-gyakorító *engesztel*. (A NySz. ennek *engeszt* alapszavát is idézi a BécsiK. 157. lapjáról a Nytárból, de itt *engeztesselmeg* hiba e h. *engézteltésselmeg*, l. RMNy. I. k. II. db. 124 és MÉSZÖLY kiad. 120) || **kegid-*: *kegiggen*, olv. *kégyidjén* 'kegyelmezzen'. Alapszava: *kegi-*, olv. *kégyi-* 'kegyelmez', amelynek HB.-beli másik származéka a *kegilm-* (kétszer) 'kegyelem' főnév. A *kegiggen* párja az ÓMS.-beli *keguggethuk*, olv. *kégyüdjetük* v. *kégyüdjetök* 'kegyelmezzetek' (vö. uo. *kegulm* 'kegyelem'). Másutt nem fordul elő a **kegid-* ~ **kegud-* ige. — A fönnbbi alapszónak származékai még: *kégyés* és *kégyetlen* (*kegussege* GyulS., *kegyős*, *kegyőtlen* NySz.). MOLNÁR ALBERT szótárában van *kegy* 'suavitas, gratia' főnév is, s ezt aztán megtaláljuk PPB.-ban ('lieblichkeit') és ADÁMBAN ('gnade, genehmheit') is. A négy származék közül **kégyid* (**kégyüd* v. **kégyöd*) határozottan deverbális; *kégyilm* (*kégyülm* v. *kégyölm*)-ról azt kell tartanunk, hogy minden valószínűség szerint szintén az (mert az ismeretes *-lm* [*>* = *alom*, = *elēm*] képzősek mind deverbálisak), de elvégre lehetne denominálisnak is tartani; *kégyetlen* lehet deverbális is, denominális is; *kégyés* olyan denominális származéknak látszik, mint *szemes*, *véres*, *széles*. (Történt ugyan már utalás arra, hogy az *-s* képzős melléknevek között deverbálisak is vannak [MELICH: MNy. XXI, 52], de ez eddigelé nincsen bebizonyítva.) A származékok tehát arra látszanak mutatni, hogy a *kégy* szó igefőnév (verbomen) volt. De az volt-e valóban? SIMONYI Nyr. XXXII, 542 a *kegy* főnévről úgy vélekedik, hogy MOLNÁR ALBERT vonta el a *kegyes*-ből. Ebben nincsen semmi lehetetlenség, hiszen irodalmi elvonással már sokkal régebben is találkozunk (l. **besze* < *beszell*: acc. *bēzet* 'sermonem' BécsiK. 157, 158; pelda *bēzet* MünchK. 39, peldabēzet uo. 59, pelda *bēzet* uo. 154). Sőt valószínűnek is tarthatni, hogy elvonás, mert szótáron kívül a nyelvújítás kora előtt nem találkozunk vele, s MA. latin-magyar részében sincs sem a *suavitas*, sem

a *gratia* szó *kegy*-nek fordítva.¹ De ha elvonás is, lehet, hogy helyes elvonás. Számtalan hasonló szópárból azt lehet következtetni, hogy a *kegyes* melléknév *kegy* főnévnek a származéka. De azért mégsem bizonyos, hogy volt valamikor *kegy* főnév. SZILY KÁLMÁN Akad. Ért. XV, 498 kimutatta, hogy az *állhatatlan, alkalmatlan, szemérmetlen*-félék mellett az ellentét alapján keletkeztek az *állhatatos, alkalmatos, szemérmetes*-félék. Szerintem így keletkezhetett a számtalan denom. *-atlan, -tlen* képzős melléknév² és *-s* képzős ellentétesüknek analógiájára a deverb. *kégyetlen* (**kégyitlen, *kégyütlen*) mellett is *kégyös* (**kégyis, kégyüs*). Tehát mind a négy származéknak ige lehet az alapszava, e szerint nem kell föltennünk, hogy a *kégy* szó ige főnév volt.

2. MOZZANATOS -t KÉPZŐVEL: *tilut* - : *tilutoa*, olv. *tilutóá* 'tiltá'. — Nem műveltető, hanem mozzanatos (intenzív) -t képzővel valónak kell tartanunk, mert az alapszava (*tilu*-) átható volt, amint *tilos, tilalom és tilov*- (236. l.) származékai mutatják || *tumet* - : *tumetive*, olv. *tümetjük* 'temetjük'. — Alapszava: *tume* -, olv. *tüme* - > (későbbi) *töm, tem* NySz. MTsz. (Vö. OTROKOSI, Orig. Hung. 308: „Hinc [a *töm*] verbum Hung. *temi* vel usitatus *temeti*: sepehit, eo quod fossa in sepeliendo terra compleatur.“ Idézve: NySz.). A *tem* (< *tēm*)³ ige jelentései a régi nyelvben: 1. 'stipo'; 2. 'sepelio' NySz.; a nép nyelvében is: 1. 'töm (pl. ludat)'; 2. 'temet', pl. *Temik* a halottat. (MTsz.) Viszont *temet* előfordul 'töm' jelentésben is, pl. Két ludat *temettem*. *Megtemeti* [a] csizmáját szalmával. (MTsz.) Ezek az adatok kétségtelessé teszik a *temet* és a *töm* ige összetartozását.⁴ || *iorgot - : *iorgossun*, olv. *jorgossun* 'irgalmazzon'. — Alapszava *iorgo* -, olv. *jorgo* -, amelynek későbbi fejleménye az *irgalm* NySz. > *irgalom* főnévben van meg || *vezet - : *vezesse*. — Alapszava *veze* -, amelynek másik származéka: *vezér* (*vèzèr* BécsiK. 17, 129, 157 stb., MünchK. 42, 56; *vezér* SYLV., idézve: MNyszet V, 394; *vezer* HELT. stb., idézve: NyK. XXXVIII, 16). A *veze*-alapszónak megfelelői a rokon nyelvekben: cser. *βid*- 'führen, tragen; leiten'; mdM. *vēda*-, mdE. *vēda*- 'führen, leiten'; fÉ. *veda*- 'führen, anführen, ziehen, schleppen', fS. *vetā*- 'húz' (BUDENZ, MÚSz. 579; SZINNYEI, NyH.⁶ 67; — másképp, de helytelenül GENETZ: SUS. Aik. XXIII₁₁. 2); vö. *szam, wadā-u, wādā-u* 'ziehen, schleppen'; *wādāpiu* 'ich führe' (PAASONEN, Beiträge 72); vö. továbbá: av. *vādayeiti* 'führt, führt heim' stb., idg. *uedh- 'führen' (MUNKÁCSI, ÁKE. I, 630; PAASONEN: FUF. VII, 22) || *keat - : *keassatuc*, olv. *kéátsá*-

¹ *Suávitás*, Edesség, kedvesseg. *Grátia*, Kedv, kegyelem. (1611-i kiad.)

² Ilyen a régi nyelvben több volt, mint most; l. *szagotlan, számotlan, szinetlen, istenetlen, hasznotlan, eszetlen, helyetlen, szemetlen* stb. NySz.

³ Vö. *tēm* 'temet' (Barkóság Nyr. XXXII, 525).

⁴ SZINNYEI: NyK. XXIX, 476.

tuk 'kiáltsátok'; — **keat-*, olv. *kéát-* < *kéált (vö. *kealciaak* NySz.; *keált* MTsz., nyilván *o: kéált*, vö. uo. *kéajt*) < *kajált (vö. *kayalt*, *kayaltas* BesztSzj., SchlSzj., *kajált* MTsz.); — *kajált alapszava *kajál volt (vö. *kaiálni baidlni*, *kayalnak bayalnak* NySz.; *kajál* 'kiabál' MTsz.), gyakorító *ál* képzős származéka annak a **káj-* (**koj-*?) alapszónak, amelynek más származékai: *kajdász* 'kiáltoz, tele torokkal kiabál' (MTsz., SzD.) és *kajdácso* 'kiabál, éktelenül énekel' (MTsz.). Az is lehetséges, hogy a **káj-* (**koj-*?) alapszónak volt olyan mozzanatos *-lt* képzős származéka, amilyen *sikolt*, *rikolt*, *süvölt*, *üvölt* (vö. *sikít*, *rikít*, *süvit*), vagyis *kájolt (*kojolt?), és ebből *kajál hatása alatt fejlődhetett *kajált (*kējált)¹ || ? *ivt-*: *ivtua*, olv. *jutvá* 'jutva'. — A *jut* (*jút*, *jutt-* NySz.) ige megfelelői: oszjtj. *iojt* - 'kommen, eintreffen'; vog. *iojt-* 'megjön, jut'. BUDENZ MUSz. 159 mind a háromnak *-t-jét* mozzanatos képzőnek veszi, s alapszavuk az ő föltevése szerint fgr. **joge-*, **jog-* 'fluere, currere' (vö. cser. *joy-*, *ioj-* 'fliessen'; oszjtj. *iojån* 'kleiner fluss' stb. NyH.⁶ 29).

3. MŰVELTETŐ KÉPZŐKKEL: a) *-t* képzővel: *terumt-*: *terumteve*, olv. *terümtéve* 'teremté' és *terumteve*, olv. *terümtéve* 'teremtője' (alapszava *terum-* 'terem') || *ment-*: *mente*; — alapszava *men-* (vö. *ki-*, *még-menik* 'evado, liberor; sich retten, gerettet werden', *menedék*, *menekedik*, *ment* 'liber, immunis; befreit, frei, entschuldigt' stb. NySz.).

b) *-t* vagy *-tot* képzővel: *iochtot-*: *iochtotnia*, olv. *joktotniü* v. ? *jojtotniü* 'iktatnia' azaz 'juttatnia'. — *iochtot-*, *iktat*, *ihtat*, *yttat* 'introduo, adscisco, perduco, deduco' MA.; 'gelingen lassen' (NySz.), pl. Az te leweledet . . . Seredynek *iktattam* (LevT. I, 28). Hogy [levelemet]. . . Kdnek kezéhez *iktatná* (LevT. II, 134). Az halál az Christushoz *iktat* bennünket (MA.: Scult. 135) (NySz.).² A *iochtot-* > *iktat* szónak sem a képzése, sem a *juttat*-hoz való viszonya nem világos. (L. MELICH: NyK. XLIV, 343). Ha *iocht-* és *ivt-* egymásnak a változata, akkor *iochtot*-ban nem *-tot*, hanem csak *-t* a műveltető képző.

c) *-szt* képzővel: *zocozt-*: *zocoztia*, olv. *szokosztjá*. — Alapszava a következő származékokból válik ki: *szakad* (*zukunft* 1055 OklSz.), *szakajt* OklSz. NySz., *szakasz*, *szakaszt* 'frustum, pars, fragmen, sectio' SI.; 'teil, abschnitt' NySz., *el-szakat* 'dilacero; zerreißen', *még-szakat* 'divello; zerreißen, zerfleischen' NySz. || **ilezt-*: *ilezie*, olv. *ileszje* 'élessze'. Alapszava más alakban (*elnie*) megvan a HB.-ben is; vö. még: *éled*.

4. VISSZAHATÓ *-v* KÉPZŐVEL: *tiluv-*, olv. *tilvu-*: *tiluvt* 'vetitus, interdictus'. — Alapszava: *til-* < *tilu-* (l. *tilut-* 235. l.).

¹ SZINYEI: MNy. XVIII, 147.

² A NySz. idézeteit részben kijavítottam a forrás szerint.

A képző szenvedő funkciójú, éppúgy mint a *tilvvt* igenévnek később előforduló *tylloth* (< *tilvott) fejleményében is: megh *tylloth* gyemelcz- (DebrK. 509). Ugyanez az ige előfordul mint igazi visszaható is 'compescor, se continere, se abstinere; sich enthalten' jelentésben két helyütt: nem *tilovek* meg a vezedelmnec fia ő gonoz, es alnoc zandocarol (NádK. 155) ~nem *tylocek* vezedelmnec fia ő gonoz ees alnok zandocarol (WinklK. 144). A *-v* képzőnek visszaható funkciójára több példánk nincs is (l. közleményemet: Ung. Jahrb. IV, 118) || *horoguv-*: *horoguvec*, olv. *horoguvék* 'haraguvék'. — Alapszava: *horogu-*; vö. *meg haraguuan, meg haragvt* 'iratus, obiratus, indignatus' C. 'zornig' PPB., *haragwt-* 'ad iram concito; erzürnen', *haraghat-* 'possum irasci' Kr.; 'zürnen können', *haragton haragszik* 'repente irascor; leicht in zorn geraten', *meg harago vr* 'deus aemulator', *meg haragandol* 'iratus fueris' NySz.; *Haragó* (vezetéknev: SZINNYEI, M. Írók IV, 456; magam is ismertem ilyen nevűt). — A *horoguv-* igében a *-v* képző funkciója már teljesen el volt homályosodva.

5. HATÓ KÉPZŐVEL (-*χot*): *mulchot-*: *mulchotia*, olv. *múlχotjú* a 'praeterire' jelentésű *mul-*, olv. *múl* igéből (l. NySz.) — Az ige, amelyből a *-χot* képző lett, megvan a HB.-ben a *hotolm* származékban (l. ezt 242. l.).

2. Névszóból képzettek.

1. *-z* képzővel: *kinz-*, olv. *kinz-* 'kínoz' a *kinzotviatol* szóban (242. l.).

2. *-hēz* képzővel: *helhezie*, olv. *helyhēzje* 'helyezze'.

3. *-χt (=uxt)* képzővel: **zoboducht-*, olv. *szoboduxt* 'szabadít' a *zoboducha*, olv. *szoboduxxá* 'szabadítsa' fölszólító alakban (249. l.).

IV. Származék-névszók.

1. Igéből képzettek.

1. *-v* ~ *-u* képzővel: *terumteve*, olv. *terünteve* 'teremtője' || *uolov*, olv. *volou* 'való', *iarov*, olv. *járou* 'járó'. — A képzőnek két alakja úgy oszlik meg, hogy szó belsejében *-v* van, szó végén pedig félhangzó; e szerint *terünteve*-nek megfelelő személyrag nélküli alakul *terünteü-t v. *terünteü-t tehetünk föl (vö. *Quereu* 'Kérő', *Meteu* 'Metsző', *Erizeu* 'Örző' stb. 1211 NyK. XXV, 151; OklSz.).

Mármost legyen szabad itt egy kis kitérést tennem. Régebben az a fölfogás uralkodott, hogy az *ó, ő* < *svs, *svs képző *-v*-je többféle hangból fejlődhetett. BUDENZ a f. *-va, -vä, -pa, -pä*, vog. osztj. *-p* stb. képzőkkel egyeztette (UA. 180 kk.), amelyek szerinte fgr. **-b* fejleményei; de megengedte, hogy **-m*-ből, **-g*-ből, sőt **-l*-ből is fejlődhetett, vagyis hogy a mi képzőnkben több fgr. képző eshetett egybe

(UA. 191). BUDENZ fgr. *-b-je, ill. *-g-je helyébe idő jártával *-p ~ *-β, ill. *-k ~ *-γ és *-η ~ *-γ lépett, s az *-m mellé is odacsatlakozott a gyenge foka: *-β. Azt a föltevést, hogy a mi *ó, ő* képzőnket nem kell pusztán egy alapnyelvi képző fejleményének tartanunk, támogatták némely későbbben ismeretessé vált adatok. Előkerült nevezetesen a *Szántó* helynévnek 1001/1109-i *σαυραγ, σαυραγ* alakja; ez világot vetett az 1055-i *azah* 'aszó' és *menek* 'menő' alakokra (vö. MELICH: NyK. XXXIV, 132—147); hozzájuk járult a bolgár-török jövevényszavaknak újabb, tüzetes tárgyalása (GOMBOCZ, BtürkL., kül. 170—172), s mindezekből azt az eredményt lehetett megállapítani, hogy az *ó, ő* < *ou, ü* képző félhangzója részben *-γ*-ből¹ fejlődött, és ezt a megállapítást a rokon nyelvek adatai is támogatták (l. NyH.⁵ 81—83, ⁶80—82; SZINNYEI, FUSpr. 190, 93, ²77, 79). De tovább ment a következtetésben MELICH. Szerinte az *ó, ő* < *ou, ü* képző (pontosabban: a félhangzója) általában fgr. *-k ~ *-γ-nek fejleménye. („BUDENZ, illetőleg SZINNYEI [l. NyH.⁴ 77] e képzőt a finn-ugor *-p ~ *-β képzőből eredetnek tartják, én ellenben e képzőben a finn-ugor *-k ~ *-γ-t látom.“ MNy. X, 155). — Lássuk, hogy van a dolog.

Ha csupán a szöveget nézzük, azt találjuk, hogy a képzőnek legrégebbi írott alakja *αγ* 1001/1109, azután *ah, eh* (olv. *áγ, -eγ*) 1055 (l. fönnebb) s e mellett *eu: ferteu*, olv. *ferteü* 'fertő' 1055, majd *ou, ov: zamtou, zamtov*, olv. *számtou* 'Szántó' 1109 (Oklsz.) — A magyar nyelvtörténetben tehát szó végén semmi nyoma sincs annak, hogy a képző (pontosabban: a félhangzója) más hangból is fejlődött volna, mint *γ*-ből.

Vizsgáljuk mármost azt, hogy ennek a szövegi *-γ*-nek, amely ebben a hangtani helyzetben félhangzóvá fejlődött, szó belsejében mi volt a megfelelője. Sajnos, csak nagyon kevés adatunk van. Időrendben az első: *azah* 1055, olv. *ászay* 'aszó' (= 'olyan völgy, amelyen végig esős időszakban és tavaszi olvadáskor kisebbszerű patak foly, de egyébkor száraz' MTsz.; SZAMOTA NyK. XXV, 132 magyarázata szerint, amelyet az EtSz. is elfogadott, az *asz[ik]* ige származéka) ~ *azaa*, olv. *aszüü* 'aszója'. — Ezzel egykorú: *mezee* 1055 'mezeje', amelynek személyrag nélküli **mezey* alakjából való származék: *mezehtelen* 'meztelen' (írva: *Mezehtelenhig* 1270/1311, 1278/1570, *Mezehtelenhig* 1330/1449 Oklsz.); a *mezee, -mezee* alak előfordul 1236-ban és 1408-ban is, továbbá *-mezei, -mezey* változata 1206 és 1390 között többször (Oklsz.)² — Későbbi

¹ Talán fölösleges is mondanom, hogy a *γ* betűt ebben a dolgozatomban egyszerűség kedvéért előbbre és hátrább képzett zöngés palatális fűvőhangok közös jeléül használom; ugyanígy a *χ* betűt zöngétlenek közös jeléül.

² A *mező* és a *Mezehtelen*-szó összetartozásáról l. MELICH: NyK. XLIV, 345; — vö. CzF.: *mező*.

adat: *Bulsuh* szn. VReg., olv. *Bulcsu;* ~ acc. *Bulsuhut* VReg., olv. *Bulcsu;ut* v. *Bulcsuhut* (igenév-voltára nézve l. MELICH: MNy. IX, 325 és *Bulcsú, bocsát* EtSz.)

Magában nincs ugyan meg, de minden bizonytalán volt **volo;* 'való' igenév; ennek -*d* képzős származéka maradt reánk a VReg.-beli *Numuolohod*, olv. *Nümvolo;od* v. *Nümvolohod* 'Nemvalód' szn.-ben (erről MELICH: MNy. XIII, 52); ennek a -*uolohod*-nak mássa a *volóód* szn. 1171 (JAKUBOVICH: MNy. XIX, 80), amelyet *volood*-nak kell olvasnunk.¹

A szóvégi -*γ* képzőalaknak szóbelsei megfelelője mind a négy esetben főhangsúlytalan szótag rövid magánhangzója és másik magánhangzó között van. A -*γ* vagy fejleménye két esetben megvan, kettőben elveszett.

De nem kell a -*γ* képzős igenevekre szorítkoznunk, mert hiszen hangfejlődés tekintetében rendszerint nincsen különbség képző vagy rag és jelentés nélküli szóhang között. Régi török jövevényszavaink szóvégi *γ-jéből ugyanolyan félhangzók fejlődtek, mint az igenévképzőből, pl. bolg.-tör. *opray > ómagy. *oprou*, írva: *Oprou* 'apró'; bolg.-tör. **inä;* > ómagy. *ineü*, írva: *ineu* 1252 'ünő' (GOMBOCZ, BtürkL. 37, 136), elvárhatjuk tehát, hogy szóbelsei megfelelőjük is olyan legyen, mint a -*γ* képzőé. A következő esetek azt mutatják, hogy csakugyan úgy is van:² bolg.-tör. **äri;* > ómagy. **erü;* 'erő' ~ de villa *Eruhud* VReg. (MELEGDI JÁNOS: MNy. X, 178; MELICH: MNy. XIII, 52), olv. *Erü;üd* v. *Erühüd*, az **erü;* szónak -*d* képzős származéka ~ *ereenek* 'erejének', *ereeucl* 'erejével' MargL. 9, 22, 184; *ereeucl* 'erejével' DomK. 176; *erey* 'ereje' ErdyK. 10 | bolg.-tör. **öd-ä;* > ómagy. *édey 'idő' ~ *ideeben* 'idejében', *ideeteul*, *ideetevl* 'idejétől', *ideen* 'idején' MargL. 2, 6, 31, 39; *ydee* 'ideje' ErdyK. 3 | bolg.-tör. **kapu;* > ómagy. *kopuy 'kapu' ~ *capva* 1283 (MNy. IX, 146), olv. *käpuü* v. *kapua* 'kapuja', *capuat* 'kapuját' GuaryK. 84.

Valamint *mezee*-ből hézagöltő hanggal *mezeje* lett (első adat: *Apathmezeje* 1345 OklSz.), továbbá *eree*, *idee*, *kapua*-ból *ereje*, *ideje*, *kapuja*, úgy a következőkben is ugyanilyen változást kell föltennünk: bolg.-tör. *opray, *džysnay, **š'öprä;*, **šidlä;*, **inä;* > ómagy. **oprä;*, **gyisznä;*, **sēpre;*, **széle;*, **ine;* ~ *opräu, *gyisznäu, *sēpree, *szélee (vö. *-zeley* 1298 OklSz.), *inee > (későbbi) *apraja*, *dışznaja*, *sēpreje*, *szöleje* (vö. *Sceuleye* 1324 OklSz.), *üneje* 'ünője' (vö. *isten-üneje* NySz.).

Mindez adatokból az világlik ki, hogy a szóvégi *γ* hangnak szóbelsei megfelelője főhangsúlytalan szótag rövid magánhangzója és más magánhangzó között *h*-val írt hang (= *γ* vagy *h*) vagy 0 (= mássalhangzó hiánya) volt; az említett

¹ A két *o* fölé húzott vonáskák nem hosszúságot jelölnek, hanem szétválasztó jelek (vö. pl. *halalálál*, *szentii* HB).

² A föltett bolg.-tör. alakokra nézve l. GOMBOCZ id. m.

hangtani helyzetben található *j* (ə: *i*) nem közvetlen fejleménye a *γ*-nek, hanem hézagöltő járulékhang.

Végül hadd álljon itt még egy adat, amelyben eredeti *γ* hang vagy fejleménye a fönnebbiekével azonos hangtani helyzetben van. Ez a *Soluhan* (villa) VReg., olv. *Soluyan* v. *Soluhän* < bolg.-tör. **š'alyan* v. **š'alyyan* (vö. csag. *tšalayan* 'brennessel' MELEGDÍ: MNy. X, 178; EtSz. *csalán* a.; GOMBOCZ, M. tört. nyelvtan. II. r. Hangtan. II. Hangtört.² [Könyomat]. 65. §).

Ha az *-ó*, *-ő* igenévképzőnek (azaz a korábbi kettős-hangzó félhangzójának) csakugyan általában fgr. (*-*k* ~) *-*γ* lett volna az előzője, akkor a fönnebbiek szerint a HB-ben nem *terumteve*, hanem vagy *terumtehe*, vagy *terumtee* volna írva. A *terumteve* szó mellé még több *v*-vel való is sorakozik; nevezetesen: *Teteuetlen* (ANON. 38. f.) 'Tetőtlen' (a *tető* szónak ered. igenév-voltára nézve l. CzF.; BUDENZ, MUSz. 212) | *eleven* (első adat: *ellewen* 'vívus' KSzj.) | *merev-*: meg *merewódeek* ÉrdyK. 260; *merevedec* 'obrigeo' MA.; meg*merevit-* GYÖNGY.; *mereven* 'starr, steif', *merevenen*, el-*merevenyednek*, *merevenyít*, *merevenyetse* FAL. (NySz.); *merevén*, *merevén*, *merevént* stb. 'egészen, teljesen' MTsz. (vö. *mered*, *mereszt*) | az összetett *-vány*, *-vény* képzővel valók stb. — Mindezekben a fönnebbiekével azonos vagy eredetileg azonos volt a hangtani helyzet, s a képző alakja mégis más. Azt hiszem, ez valószínűvé teszi azt a föltevést, hogy a mi *-ó*, *-ő* képzőknék és változatainak nemcsak egy, hanem két előzője volt. A *-γ* mellett másikul legtermészetesebben a fgr. (*-*p* ~) *-*β*-t tehetjük föl, mert ez megvan valamennyi rokon nyelvben (l. NyH.⁶ 81; SETÁLÁ, TuM. 4 kk., 166), s a fgr. *-*β* > m. *-v-* (~ *-u*, *-ü*) hangfejlődés nem szorul igazolásra (l. NyH.⁶ 38, 45). Ezenkívül megengedhetjük azt is, hogy mind a *-γ*, mind a *-*β* képző kétféle eredetű lehet: egyrészt < fgr. *-*k* ~ *-*γ* és *-*η* ~ *-*γ*, másrészt < fgr. *-*p* ~ *-*β* és *-*m* ~ *-*β* (vö. NyH.⁶ 35, 38, 45, 47, 82). Szerintem tehát a m. *-ó*, *-ő*-ben és változataiban mégis csak két vagy több képző egybeesését kell föltennünk, s a *terumteve* szó *-v*-je fgr. *-*β*-nek a fejleménye (vagy maradványa, l. 233. l. 3. jegyzet).

2. *-vá* képzővel: *ivtua*, olv. *jutvá* 'jutva'; *-v*-je azonos a *terumteve* szó *-v*-jével, *-i*-ja (< *-á*) latívus-rag (l. SZINYEI: NyK. XLII, 222).

[Tegyünk föl *-*β* helyett próbaképpen *-*γ*-t. Ez esetben a fejlődést a fönnebbiek alapján (*u*, *ü* tövéghangzó föltevésével) így gondolhatjuk: *jutu_vü, hasonlóképpen: *odu_vü 'adva', *kétüve 'kötve' > *jutu_vi, *odu_vi, *kétüe > (hézagöltő [*β? >] *v*-vel) *jutuvü, *oduvü, *kétüve > (a második szótag rövid magánhangzójának elvesztésével) *jutvá*, *odvá, *kétve* (*kethve* ÓMS.) > *jutva*, *adva*, *kötve*. E föltevés szerint tehát a *-va*,

-ve (úgyszintén a -ván, -vén és a -val, -vel) határozóigenévképző *v*-je eredetileg nem is etimológikus elem, hanem járulékhang lett volna. Ebben elvégre nincsen semmi lehetetlenség; hiszen ilyen eredetűnek tartjuk egy másik formánsnak, a -vá, -vé ragnak *v*-jét (NyH.⁶ 129). Azonban különbség van mégis a két eset között. A -vá, -vé ragnak előfordul *v*-nélküli előzője (pl. *gyarlóá, küé R., annyjá, tülé N.*), s a *v*-s alakon kívül van *j*-vel való is (pl. *bírójá, feketéjé R., lójá, kőjé N.*); a -va, -ve stb.-nek ellenben nem fordul elő sem *j*-vel való, sem (magánhangzó után) *v*-nélküli változata (hacsak a HB. *ivtua* szavát nem akarjuk hapax legomenonnak megtéve így olvasni: *jutua*).

Másik lehetőség az volna, hogy a *-*γ* képző a megelőző tövéghangzó kiesésével mássalhangzó-utáni helyzetbe került és ebben a hangtani helyzetben fejlődött bizonyos fokozatokon (*-*u*, *-*ü* > *-*β*) át *v*-vé. Ennek a lehetőségnek fölvetésére az jogosít föl, hogy vannak *v*-k, amelyek ilyen hangtani helyzetben *-*γ*-ből fejlődtek. Nevezetesen: fgr. *tslks ~ *tslyš (vö. md. *tolga* 'toll' stb. NyH.⁶ 25) > *tolvam, tolvat* 'tollam, tollat', *tolyva, tolyvát* 'tolla, tollát' MTsz. | osztj. *pōryl* 'falú' stb. (hangátvetéssel, NyH.⁶ 153) ~ *falvak, falva* | vog. *tāryj* 'darú' (NyH.⁶ 138 ~ *tāry-*) ~ *daryak* | bolg.-tör. *ilāy (GOMBOCZ, BtürkL. 111) > ómagy. *iley, analógiás tövéghangzóval *ileye > *ilye > *ülve* (vö. *uluues* 1055, *Wlues* 1211, *Vlues* 1229 stb. OklSz.) > *ölyv*. — A fgr. *tslyš a magyarban nemcsak *tolv*-vá, hanem *toll*-á is fejlődött. A rokon nyelvek tanúsága szerint ugyanilyen eredetű a következő szavak *ll*-je is: *mell* (vö. lpN. *mel^εgā* stb.), *váll* (vö. lpN. *ual^εgi* stb.), *hallad* R. N. (vö. f. *kulke* 'jár, halad' ~ *kulje* < *kulye stb.) (NyH.⁶ 31, 134, 144). Az utóbbi szó *ll*-je később megrövidült: *halad*. Ilyen *-*ly*-ből fejlődött *l* van ezekben is: *gyalo-g* (vö. md. *jalga, jalgo* stb.), *válik* (vö. md. *valgo* stb.), *nyál* (vö. md. *nolga* stb.) (NyH.⁶ 29, 149, 154). Az a mássalhangzó, amely a *v*-vé fejlődött *-*γ*-t megelőzte, mindenik esetben liquida, mégpedig egy szó kivételével *l* volt. Ha tehát a határozó-igenevek képzőinek *v*-jét *-*γ*-ből eredeztetjük, azt kell föltennünk, hogy a *-*γ* > *v* fejlődés a liquidán végződő igék igeneveiben ment végbe, s a *v*-s alak ezekből terjedt át a többibe. Ennek a lehetőségét nem akarom kétségbe vonni; de azt hiszem, szükségtelen ilyen magyarázathoz folyamodnunk, mikor ott van a fgr. *-*β* képző.]

3. -*ni* képzővel: *elnie, ovdonia, ketnie, iochtotnia*, olv. *élnie, oudonia* 'oldania', *kētnie* 'kötnie', *joktotniā* v. ? *joxtotniā* 'iktatnia' azaz 'juttatnia'.

4. -*g* képzővel: *vilag, vilagbele*, olv. *világ*. Alapszava a *villog* (*villag* NySz.), *villan, villám, villámik* v. *villamik* 'fulgeo, fulguro; blitzen' NySz., *villámodik* v. *vilámodik* 'virradni kezd, pitymallik, hajnalodik' (MTsz.) stb. szavak alap-

szavával, ill. gyökerével azonos. A *-g* képzőre nézve l. értekezésemet: NyK. XLVI, 161; a képző előtti magánhangzó megnyúlás útján *a*-ból lett, úgy mint pl. az azonos képzésű *virág* szóban (vö. még: *szakadát* MTsz. < *szakádát* [*zakadat* 1055 stb. OklSz.] < *szokodát).

5. *-ál* képzővel: *halalnec* (kétszer), *halalaa*, *halalut* (kétszer), olv. *halál*-.

6. *-éd* képzővel: *seged*, olv. *segéd* 'juvamen, adjutorium; hülfe, zuflucht, beistand' NySz. A szó Kénoson (Udvarhely m.) ma is él 'segítség' jelentésben (Nyr. XXXIV, 106). — Az *-éd* képző más származékban nem fordul elő.

Az *-ál* és az *-éd* képző *-á*, *-é*-je az *-ás*, *-és* képző magánhangzójával azonos, az *-l* és a *-d* kicsinyítő utóképző.

7. *-lm* (*-ulm*, *-olm*, *-ilm*, *-elm*): *nugulmabeli*, olv. *nyugulm*- 'nyugalom' a *nyugu-* alapszóból (vö. *nyugovó*, *nyugoszik*, *nyugodalom*, *nyugtat*, *nyugat*, *nyughatatlan* stb. NySz.; *elnuguzik* Serm. Dom. II, 277; *még-nyugot* v. *-nyugut* 'megnyugoszt', *nyuguszom*, *nyugusznak* MTsz.); — a *nyugulm* alak oklevelekben is előfordul (*Nugulm* szn. 1221 kétszer, *Nyugulmfa* 1328/1388; szárm.: *Nyugulmad* hn. 1359 OklSz.); rendes hangfejlődés útján *nyugolm* lett belőle (első adat: *nugolm* oztol 1293 OklSz.; l. NySz.), ebből pedig analógia útján lett *nyugalom*- (és *nyugolom*-ból [NySz.] *nyugalom*) || *hotolm* 'hatalom' (vö. *Hotolmos* szn. 1240 k. OklSz.); a *hot* > *hat* alapszó jelentésére nézve vö. nem *hath* 'non potest' Serm. Dom. II, 558; *hat* auag tart hatalmat 'habet potestatem' uo. 694; ky nelkewl hembery teredelmesseg semyt nem *hat* 'nihil potest' JókaiK. 5; *hacz* mondanod 'potes dicere' Serm. Dom. II, 500; nem *hac* eé fürtöt feierre tenned . . . 'non potes unum capillum album facere . . .' MünchK. 22; mindenható || *kegilmet*, *kegilme*hel, olv. *kégyilm*- 'kegyelem' a *kegi*-, olv. *kégyi*- 'kegyelmez' igéből (l. *kegid- 234. l.); változata az ÓMS.-ban *kegulm*, olv. *kégyülm* v. *kégyölm*; fejlődése: *kégyilm* > *kégyelm > (analógia útján) *kégyelm* (vö. *kegel*m, *kegyelm* NySz.) || *scerelmes*, olv. *szerelm*- 'caritas, dilectio; liebe' NySz.; tövéghangzóval: ANON. 17. f.: *zerelmu*; alapszava a *szeret* igebeli *szere*-, amelynek másik névszói származéka: *szeret* 'amor, dilectio; liebe' NySz.¹

8. *-t*, *-tv* (*-otv*, *-etv*) képzővel: *choltat*, olv. *holt*- 'holt'; alapszava magában a HB.-ben is megvan: *holz* 'halsz (meg)' || *kínzotvatwl*, olv. *kínzotv*- 'kínzás'; alapszavát l. fönnebb: 237. l) || *intetvinec*, olv. *intetv*- 'monitum; aneiferung' NySz. az *int* 'hortor, adhortor, exhortor, consvadeo' (NySz.), 'instigo' (Ponc. hist.: RMKönyvtár V, 161) igéből (ennek eredetibb *imt*

¹ Négy adat: a BodK.-ból, az ÉrdeK.-ből, BORNEMISZA Énekes Könyvéből és PÁZMÁNY Prédikációiból. SIMONYI Nyr. XXXVI, 248 szerint ebben a „négy adatban *szeret* alkalmasint csak hiba e h. *szeretet*.” Én szerintem nincs okunk rá, hogy hibának tartsuk.

alakja legelőször a JókaiK.-ben fordul elő: *ynt-* 79, 104, 117) || *ildetuitvl*, olv. *ildetv-* 'persecutio; nachstellung' NySz.; alapszavának (*ilde-*), amely magában nem fordul elő, -z képzős származéka: *yldez-*, *ylđöz-* (NySz.), *üldöz*.

Kinzotv-, *intetv-* és *ildetu-* csak a HB.-ben fordul elő. De vannak más ilyen képzésű szavak a GyulS.-ban (*íelenetui-*ben, *nemzetui*), a KT.-ben és szalagjain (*kezdetuitul*, *scilete[t]vi*), és ma is él: *hitves*. — Ezek közé tartozik a KTSz.-nak *latocuben* szava is, amelyet NAGY GYULA betűzött ki így (Akad. Értes. VI, 26), ZOLNAI pedig Nyr. XXIV, 115 hozzátette: [*lacotuben* ?]. Az érthetetlen szót legújabban GOMBOCZ tette érthetővé, aki a harmadik szótag *c*-je helyett *t*-t olvasott: *latotuben*, azaz 'látatban' (M. tört. nyelvtan. III. Alaktan. [Könyomat]. 115. §). Ő az *u*-t olyan képzővégi magánhangzónak tekinti, amilyen pl. az ANONYMUS-beli *almu*, *zerelmu* véghangja. Én a *latotu-* alakban olyant látok, amilyen a HB.-beli *kinzotv-*, tehát az egész szót így olvasom: *látotvben*. (A mássalhangzó-torlódáson a nyelvtörténet ismerője nem akad fönn; vö. *tytkyaban* JókaiK. 26, *titkiat* BécsiK. 12, *őreegbeed* ErdyK. 628, *fejédelmkednc* BécsiK. 1, *térdepluen* MünchK. 68, *syralmban* CornK. 77, *fejegyelmben* HorvK. 241, *vezedelmnek* DöbrK. 362 stb.). Így tisztában volnánk a szóval, ha nem fordulna elő néhány sorral alább egy más raggal ellátott alakja, amelyet NAGY GYULA így olvasott: *latocuet* (ZOLNAI cikkében megkérdőjelezve). Ha mármost ebben is *t*-t olvasunk *c* helyett, ezt a lehetetlen alakot kapjuk: *latotuet*. Ezen a bajon segít a KTSz.-nak fényképe. NAGY GYULA ugyanis az eredeti írást betűzgette, az pedig nagyon el van fakulva; a fényképe többet láttat. Ezen még szabad szemmel is látni, hogy az utóbbi szóban az *u* és a *t* betű között nem *e*, hanem *o* betű van, tehát NAGY GYULÁNAK *latocuet* betűsora helyébe ezt tehetjük: *latotuo*t, olv. *látotvot* 'látatot.' — De ebben az alakban is szemet szúr valami. A későbbi *-ot* végű tárgyesetek u. i. a KTSz.-n még *=ut* végűek: *scobod-sagut*, [*bí*] *sunsagut*, *vymad sagu[t]*, [*vi*] *lagut*; e szerint a későbbi *látatot* (NySz.) előzőjének nem így kellene lennie: *latotuo*t, hanem így: *latotvut*, *latotvut* v. *latotuo*ut, olv. *látotvut*. Hogy nem így van, hanem *o*-val, annak még keresnünk kell a magyarázatát.

A *-tv* képzőalak csakis szó belsejében fordul elő. A tulajdonképpeni névszóképző a *-v* (azonos a *terumteve*-beli *-v*-vel); a *-t* eredetileg az igetőhöz tartozott, de a nyelvérzék idő jártával egységes névszóképzőnek érezte a *-tv* hangpárt, illetőleg az **-atv* (> *-otv* > *=atv*), *=etv* végzetet, s mikor a *-v* elveszett, a megmaradt részbe értette bele az egésznek a funkcióját. A legrégebb *-v*-je-vesztett alak: *zakadat* 1055 (kétszer, OklSz.), olv. *szikádát*.

9. -t, -tt képzővel: *odut*, olv. (magában ejtve) *odut* v. *odutt* 'adott' (igető: *odu-*; l. *odutta* 249. l.) || *tiluvt*, olv. (magában ejtve) *tilvut* v. *tilvutt* 'vetitus, interdictus' a *tiluv-*, olv. *tilvu-* igetőből (236. l.) || *unutte*, olv. *ünütt-* 'electi' (így az eredetiben, l. RÉVAI, Antiqu. 42; RMNy. I. k. I. db. XCIX. l.; ZOLNAI, Nyelvelml. 52). — Alapszaváról RÉVAI Antiqu. 317 ezt mondja: „Quare nostrum *önöttei* genuine *beatos suos* valet, quos exemplar Latinum *electos* dicit. Sed auditur apud nos quoque. licet rarius, in nonnullis tantum partibus, idem hoc vocabulum, significatione aliquantulum translata: *meg nem önött*; non successit, non ex voto cessit; genuine vero, non est beatum; quasi diceretur, non pertigit ad beatitatem, ad statum affluentiae, quae optabatur.“ LEHR ALBERT szerint ezek az alakok élnek néhutt: *önik*, *megönik* 'megered, megfogózik, kapaszkodik, erősödik, üdül, nyersül, nekiveszi magát' stb., pl. *Önik* ám már a kukorica! De szépen *megönött* ez a csemete! (Állatról:) Majd *megönik*, ha most poszka is. — *Meg* nem *önött* 'nem sikerült, nem sült el, meghíúsult' stb. — *Megönődik*. (MNy. V, 361). RÉVAI-nak is, LEHR-nek is a 'boldog, boldogult' jelentés lebegett a szeme előtt, és ez volt az *unutte* és az *önik* közötti kapocs. Hiszen igaz, hogy a HB. szavát lehet a 'boldogultjai' szóval is értelmezni; de a HB. befejező szakaszának latin eredetijében „inter sanctos et *electos suos*“ van. A fordítás meglehetősen pontos. Ha a fordító egy kis szabadsággal élve az *electos suos* helyett *beatos suos*-t akart volna magyarul mondani, akkor a *bovdug* szóval élt volna, amelyet a HB. főrészeben használt (*bovdug* michael archangelt). De ő e helyett *unutte*-t írt; ezt tehát az *electos suos* pontos fordításának kell tartanunk, alapszavát (*unu-*) pedig átható ígének, amelynek jelentése: 'eligo, választ, kiválaszt'. Ez az alapszó e szerint semmi kapcsolatban sincs a RÉVAI és LEHR idézte *önött*, *önik* szóval.

10. -ság képzővel: *birsag*-, olv. *bírság*- 'judicium' a *birsag-nop* 'dies iudicii' összetételben (229. l.); ez és a *bíró* szó mutatja, hogy a *bír* ígének 'ítél' jelentése is volt || *uimadsaguc*, olv. *vimádság*- 'imádság' (még később is előfordul *v*-vel: *vymad sagult*] KTSz., *vymadsag*- JókaiK. 6, 50); alapszavának (*uimad*-, vö. *vymaduan* JókaiK. 53) régente 'oro; beten' jelentése is volt (vö. *uimaggomuc*, *uimaggonoc* és NySz.), s Kis-Küküllő megyében, Ádámoson *immád* alakban ma is a. m. 'imádkozik' (Nyr. XXXIII, 245). — A képző a HB.-ben fordul elő legelőször, mégpedig — mint látjuk — már illeszkedve (vö. még: *uruzag*- 246. l.); — illeszkedés nélküli későbbi adatok: *agg sig*, *aleth seg* BesztSzi.; *alkolmasseg*, *alazatus segh*- Serm. Dom. II, 339, 515; *kazdajségő*, *dragalatusségő*, *magasségő* BécsiK. 13, 51, 61; *irgalmassegő* Apork. 41 stb.)

2) Névszóból képzettek.

1. KICSINYÍTŐ KÉPZŐKKEL: a) *-k* képzővel: *turchucat*, olv. *turk-* 'torok'; alapszavának (*tur-*) megfelelői: vog. *tor*, *tur* 'torok', osztj. *túr* ua. (NyH.⁶ 89) || *lelic*, olv. *lélik* 'lélek', *lilki* 'lelke'; az alapszó (*leli-*, *lil-*) megfelelői: vog. *löl*, *lili* 'lélekzet, lélek', osztj. *lil* 'lélekzet' stb. (NyH.⁶ 30, 89); ezzel az alapszóval azonos a *Lél* személynév (JAKUBOVICH: MNy. XIV, 225).

(Kicsinyítő *-k* nélkül van meg a *fészek* szó alapszava: *feze*, olv. *fésze*).

b) *-v* ~ *-u*, *-ü* képzővel: *eleve* 'primum' (a HB. után következő Sermo-ban; tkp. 'elé'), olv. *elev* ~ *eleut*, olv. *eleü* 'elő' (*eleut* 'előtt'); vö. *eleui* humuk 1055 OklSz., olv. *elevi* (tővéghangzóval) 'elő'; — alapszavuk *ele-* (vö. osztj. *il* NyH.⁶ 37, vog. *ēl-*, *ēl-* uo. 124 stb.) || *chomuv*, olv. *χomuu* 'hamu'; alapszava *χomu-* (vö. osztj. *χōim*, vog. *χul'im* stb. BUDENZ, MUSz. 86; NyH.⁶ 136); az *-u* képző mássa a későbbi nyelvben *-v*-alakban van meg: *hamva*, *hamvas*, *hamvad*, *hamvaz* || *keseruv*, olv. *keserüü* 'keserű'; alapszavának (*keseru-*) megfelelői: vog. *kβäs'ar-* ebben a származékban: *kβäs'ortaxt-* 'keserűnek érzik', f. *katkera*, *kittkerä* stb. NyH.⁶ 150; az *-ü* képző mássa a későbbi nyelvben *-v*-alakban van meg: *keserv-*, *keserven* NySz. (valószínűleg így olvasandó az ÓMS.-beli *keseruen* is), *köserven* MTsz., *keserves* (a *-v* ~ *-u* képző nélküli alakból való származékok: *keserít*, *kesernyés* stb.)

Erről a képzőről, amelynek későbbi szóvégi fejleménye *ó*, *ő* ~ *ú*, *ü* (> *u*, *ü*) NyK. XLIV, 114 azt tettem föl, hogy fgr. (**-k* ~) **-γ*-ből fejlődött. Most a *-v* ~ *-u* és *a-vá* igenévképzőnél fönnebb elmondottakra támaszkodva azt gondolom, hogy itt is egynél több fgr. előzőt, tehát két vagy több képzőnek egybeesését kell föltennünk. Nevezetesen fgr. (**-m* ~) **-β*-re gondolhatunk, úgyhogy pl. a *savó* szót a md. *šap'ama*, f. *happame* 'savanyú' szóval teljesen azonos elemekből állónak tarthatjuk. (A md. *-ma* és a f. *-me*-képző-voltára nézve vö. cser. *šopo* 'savanyú' NyH.⁶ 27, — a szóvégi megfelelésre nézve pedig vö. pl. vog. *βeləm*, osztj. *uēləm*, md. *uđem'e*, f. *ytime* ~ *velö* NyH.⁶ 37). — Ennek részletes tárgyalásába e helyütt nem bocsátkozhatom bele.

c) *-r* képző van a *keseruv* szó alapszavában (*kese-ru-*); ennek származék-voltát a votj. *kōš* 'keserű, fanyar' és a cser. *kātš'ə* 'keserű' stb. (NyH.⁶ 93, 150) bizonyítja. — Az *-r* képzőre nézve l. BUDENZ, UA. 294; NyH.⁶ 93; GOMBOCZ: MNy. XX, 61.

2. *-s* N. POSSESSORIS-KÉPZŐVEL: *scerelmes*, olv. *szerelmes* 'carus, amatus, amabilis' NySz.; alapszavát l. fönnebb: 242. l. — Mint nőnév: *Serelmes* 1141–61 (OklSz.); — ANON. 17. f.: „ . . . nominaverunt locum illum amabilem, quod interpretatur in lingua eorum *zerelmes*, eo quod multum dilexerunt illum

locum . . . " || *muncas*, olv. *munkás* 'laboriosus; mühevöll' NySz.; a *munka* szónak régente 'labor, tormentum; mühe, pain' jelentése is volt (NySz.)¹

3. *si* N. POSSESSI-KÉPZŐVEL: *munhi*, olv. *münyi* 'mennyei' (*munhi uruzag*- 'mennyei ország [mennyország]'; később is előfordul: *menyey orzagh*- JordK. 396); a *munhi* alaknak későbbi (szintén *e*-nélküli) mássai: *meñni* BécsiK. 136, *meñni* MünchK. 86, *meñni* DöbrK. 313, *mennyi* Born: Préd. 27. — Mondanom sem kell, hogy a *münyi*, *mënnyi* alakok az eredetibbek, a *mënnyei* pedig valamiféle analógiás alakulás. (SZARVAS GÁBOR tévedett, mikor Nyr. XVI, 421 *mënnyei*-ben és társában, a kódexekbeli *szüzei* 'szüzi'-ben az *e*-t megőrzött tövéghangzónak tartotta.)

4. *-szág* N. ABSTRACTUM-KÉPZŐVEL: *uruzag*-, olv. *uruszág*- 'ország'; alapszava *úr* (∩ *uru*-, *uro*-, vö. Οὐρούμ KINNAMOS NySz., *urot*, *wromc* HB.; a *-szág* képző, amely ezen kívül csak a *jószág* szóban van meg, a *-ság*-nak nyelvjárási változata (l. GOMBOCZ: MNy. XX, 62; MELICH: MNy. XXI, 52).

5. *-nyi* képzővel: *menyi*, olv. *mënyi* 'mennyi'; alapszava *me*-, olv. *më*- (= *mi* 'quid'; vö. *mene*, *meni*, *mynee*, *mini* stb. 'quantus, quot; wie viel' NySz.; *menye*, *menyé*, *münyi* 'mennyi' MTsz.); a *-nyi* képzőről MÉSZÖLY: NyK. XL, 298; EtSz. I, 193.

6. NÉVMÁSKÉPZŐKKEL: a) *-ü* képzővel: *w*, *wt*, *uvt*, olv. *üü* 'ó'; *miv*, *tiv*, *iv*, olv. *müü*, *tiü*, *iü* 'mi, ti, ő'. A képzőt, mint NyK. XLV, 290 említettem, azzal az osztj. -χ, -ü ∩ vog. -γ, -β névmásképzővel azonosíthatjuk, amely pl. a következő személynévmasokban van: osztj. *lőx*, *lőü* 'ő', *ləx*, *ləü* 'ők', vog. *nəy* 'te', *təβ* 'ő' (NyH.⁶ 100, 110). Az 'w bunet': 'iv uimadsaguc-' világosan mutatja, hogy a mai egyes- és többes-számi ő-ben (vö. 'az ő bünét': 'az ő imádságuk') két névmás-alak esett egybe.

b) *-ly* képzővel: *wl*, olv. *uly* 'oly'; alapszava az *oz* 'az' névmás *o*-jának (229. l.) változata. A *-ly* képző a vog. *-l'*, *-l'e* végzetre emlékeztet, amely pl. a következőkben van: *təml'* 'ilyen', *təml'e* 'olyan' (vö. *tə* 'ez', *tü* 'az' és osztj. *təmə* 'ez, emez', *tomə* 'az, amaz' NyH.⁶ 100), de hogy a kettő összetartozik-e, az kérdés. Ennek a vizsgálatába itt nem bocsátkozhatom bele.

c) *-gy* képzővel: *hug* (9-szer), olv. *hugy* 'hogy, ahogy' (vö. *hug* KT., JókaiK. 2, 3). A kötőszó, mint tudjuk (l. SIMONYI, MKöt. II. 14), azonos a névmási eredetű *hogy* kérdő határozószóval. Alapszava a *hol*, *hul* (NySz.), *hun* (NySz. MTsz.), *honnán*, *hunnan* (MTsz.), *hová*, *huá*, *huva* (MTsz.) stb.-beli *ho*-, *hu*-; a *-gy* képzőnek megfelelői: zürj. *-dź*, *-dźü*, votj. *-ź*, *-źi*, *-źü*, cser. *-že* ezekben: zürj. *kudź*, *kidźü*

¹ A szlávságban, ahonnan a szót átvettük, szintén 'gyötrelem, fáradtság' volt a jelentése (l. MELICH, SzJöv. I: 2, 344).

'wie', votj. *kiži* ua., cser. *kuže* ua.; votj. *oží, oži, oži* 'so, also' (SETÄLÄ: FÜF. II, 229; SUS. Aik. XXX₅, 23; WICHMANN, Wotj. Chrest. 74, 89).

V. Képzőszerű jelek.

1) A többes szám jelei.

1. -k: *kic, mic*, olv. *kik, mik* | *ozvc, szentucut, gimilcicut*, olv. *ozuk* 'azok' *szentüküt* 'szenteket', *gyimilcsiktül* 'gyümölcsöktől (-ből)'. — A tövéghangzó fölső nyelvválású.

2. *ei, ei*: *bratym*, olv. *brátim* 'fratres mei' (l. NySz.) | *kinzotviatwl*, olv. *kinzotviátüül* 'kinzásaitól' | *szentüü* 'szentjei' || *intetvinec, ildetvitvl*, olv. *intetvinek* 'intéseinek' azaz 'biztatásainak', *ildetvitül* 'üldözéseitől' < **intetvii-*, **ildetvii-* (személyraggal, úgy mint *szentüü*, 253. l.), egybeolvadással vagy talán inkább hapológiaiával || *feleym, unutteü*, olv. *feleim* 'proximi mei' MA., *ünutteü* 'electi sui'. (Az *ei* rövidségére vagy hosszúságára nézve l. fönnebb 162—163. l.)

A HB.-ben tehát a birtokos személyragokkal járó többesjel legrégebb (*ei*) alakja mellett előfordul már a másodfokú (*ei*) is. (Az utóbbira és irodalmára nézve l. cikkeskémemet: MNy. XVIII, 201). Az egyesszámi 3. személy ragjának a több-birtokú paradigmába való behatolása, mint tudjuk, az egyessz. 3. szem. alakban kezdődött, s ebből terjedt át az *ei* (> =a), *ei* a többi alakba. Az egyessz. 3. személybeli *eiü, *ei* minden bizonnyal már régen megvolt a HB. kora előtt, mert az átterjedés természetesen nem kezdődhetett azonnal, hanem csak idő múltával (valószínűleg jókora idő múltával), a HB.-ben pedig már van l. szem. alak (*feleym*).

Az *ei* többesjelt láthatjuk a *miv, tiv, iv*, olv. *miü, tiü, iü* 'mi, ti, ő' személynévmásokban is, úgy mint BUDENZ, UA. 312, de nem egészen azzal a fölfogással. Az egyes- és a többesszámi névmás-alakok magánhangzóinak viszonya olyan, mint pl. ezeké: zürj. *me* 'én', *te* 'te': *mi* 'mi', *ti* 'ti'; md. *mon, ton, son* 'én, te, ő': *min, tin, sin* 'mi, ti, ők' (NyH.^o 102). — Másképp MELICH: MNy. IX, 299, 337, 340; a többesszámi *ei* eredetéről való nézetét l. MNy. XIV. 230 és az én ellenvetéseimet: NyK. XLVI, 150.

2) Mód- és időjelek.

1. JELENTŐ MÓD, JELEN: jel nélkül: a) a praesenstő a csonka igetővel azonos alakú: *latiatuc* (kétszer), *holz, zocoztia* (ebben az összetett igealakban: *mige z. vola*), *mulchotia, tumetive*, olv. *látjátuk, holsz, szokosztja, múlyotja, tümetjük* 'látjátok, halsz (meg), szakasztja, múlhatja (=kerülheti el), temetjük.'

b) a praesenstő a csonka igetőtől eltérő alakú: *vogmuc*

(3-szor), *uogmuc*, olv. *vogymuk* 'vagyunk' (vö. *vol-*, *uol-*, *uolo-*: *vola*, *uola* 'vala', *uolov* 'való').

2. JELENTŐ MÓD, ELBESZÉLŐ MULT: a) *-á-*, *-é-* ~ *-ü-*, *-e* jellel: *hadlaua*, *terumteve*, *feledeve*, *veteve*, olv. *hádlává*, *terüm-téve*, *feledéve*, *vetéve* 'hallá, teremté, feledé, veté' | *munda*, *vola* (kétszer), *uola*, *engede*, *mente*, olv. *mundá*, *volá*, *engede*, *mente* 'monda, vala' stb. | *evéc* (3-szor), *horoguvec*, olv. *évék*, *horoguvék* 'haraguvék'; ezekben a praet. jele és a személyrag (*-i-k NyH.⁶ 117) eleje egybe van olvadva, s a veláris szóban nem történt meg az illeszkedés. (Egyes-egyedül a JókaiK.-ben fordulnak elő *-ék* helyett *-ák* végű alakok, pl. *meg yzanyudak* 22, *lakozak* 27, *czudalcodak* 33, *meg haraguuak* 54).

b) *-ó* jellel: *tilutoa*, *mundoa*, olv. *tilutóá* 'tiltá', *mundóá* 'mondá'; az *-ó* jel *-á*-ból fejlődhetett (162. l.).

c) *-ü* jellel: *levn*, olv. *lëyn* 'lön' a *lë-* tőből (vö. *lë-sz-*, *lë-het*). — Még nemrégiben is (Klebsberg-Eml. 147) másképp magyaráztam, t. i. *-i praet.-jellel: *lëyn > *lén* > *lön*. Főfogásom megváltoztatására az kényszerített rá, hogy az *-i praet.-jellel sehoggy sem boldogulunk a megfelelő veláris alakok magyarázatában, amilyenek pl. *yum*, olv. *iúm* 'ivám' JókaiK. 153, *el alvm*, olv. *elalúm* 'elalvám' DöbrK. 17, *mëgharagunac*, olv. *mëgharagúnak* 'megharaguvának' BécsiK. 54, *ywtok*, olv. *iútok* 'ívátok' ErdyK. 309, *úvgom*, olv. *nyugóm* 'nyugvám' DöbrK. 517 stb. Ezeknek megmagyarázására teljesen alkalmas KRAUTER FERENCNEK az a föltevése, hogy az *-i-n kívül *-u, -ü praet.-jel is volt a magyarban (NyK. XLII, 317 kk.). Ennek palatális alakját láthatjuk a HB.-beli *levn* azaz *lëyn* igealakban és ennek egykori megvoltát tehetjük föl a többi palatálisban is, amilyenek: *tók*, olv. *tók* 'tevék' KazK. 118, *vól*, olv. *vól* 'vevé' DöbrK. 505, *vün*, olv. *vün* 'vive' MünchK. 61, *hünec*, olv. *hünec* 'hivének' NádK. 499, *fekewk*, olv. *fekők* 'fekvém' JókaiK. 74 stb. (PÁNYI V.: NyK. XLII, 183—218, KRAUTER uo. 319). — Kettőshangzós alakot a HB.-beli *levn*-ön kívül még egyet tudok biztosat: *hyön*, olv. *hiün* 'credit' TelK. 32 (l. főnebb 232. l.); ismerek még egynéhány *yv*, *yö*, *yw*-vel írt alakot, amely két más kódexben fordul elő (NyK. XLII, 209 és *hyvk* DöbrK. 203), de e betűpárok hangértékének nem jártam a végére. — Mind az *-i, mind az *-u, -ü praet.-jel eredetileg igenévképző volt. (A tempus-tövek eredeti mivoltára nézve l. BUDENZ, UA. 351; SETÁLA, TuM. 166).

KRAUTER még azt mondja: „Máshol részletesen kifejtendő véleményem szerint a HB. 'teremtője' jelentésű *terumteve* szava [amelyet ő így olvas: *teremteüje*, nyilván elírással e h. *terümteüje*] ízről-ízre megegyezik alaktani elemeire a 'teremté' jelentésű *terumteve* szóval." Továbbá: „Elegendő bizonyíték híján egyelőre csak jelzem azt a véleményemet, hogy az *adó*k, *kérő*k, valamint *tevők* (<*tók*) egy korábbi praeteritum-

típusnak a maradványai, s hogy ezeket a HB. *hadlava*-féle alakjainak a segítségével gondolom megfejthetőknek.“ (NyK. XLII, 332). — Ezt a nézetét eddigelé nem okolta meg részlete-
sen, azért nem szólhatok hozzá. Csupán azt akarom meg-
állapítani, hogy **-u*, **-ü*-jeles praeteritumuk, úgy látszik,
csupán *v*-tővű igéknek, mégpedig azok közül is csak olyanok-
nak volt, amelyeknek *v*-je *-sz-szel* vagy *-sz-szel* és *-d*-vel
váltakozik, s amelyeknek a paradigmájában más különlegessé-
gek is vannak.

3. JELENTŐ MÓD, MULT: *-tt* jellel: *odutta*, olv. *oduttà*
'adta' ebben az összetett igealakban: *odutta vola* (l. alább);
olyan (teljes tövel való) alak, mint pl. ezek: *latotta* 'látta'
MargL. 204, *latottak* 'látták' uo. 193, *meg halgatotta* 'meg-
hallgatta' ÉrdyK. 483 stb. (SIMONYI, TMNy. I, 235.) — Vö.
odut (244. l.)

4. JELENTŐ MÓD, JÖVŐ: *-nd* jellel: *emdul* *o*: *eindul*
(161. l.), olv. *éindül* 'eendel.' (Másképp BUDENZ: MNyszet V,
400; SIMONYI: NyK. XVI, 260; MÉSZÖLY és SIMONYI: Nyr.
XXXVII, 295; KRAUTER: NyK. XLII, 334; ERDÉLYI: MNy.
X, 128; NyF. 71 : 39; SIMONYI: Nyr. XLVIII, 46).

5. JELENTŐ MÓD, ÖSSZETETT IGEALAKOK: a) *mige zocoztia*
vola (l. fönebb: jelen és elb. mult); — b) *odutta vola*
'dederat' (a HB. után következő Sermo-ban) (l. fönebb:
mult és elb. mult).

6. FÖLTÉTELES JELEN: *-nēi* jellel: *eneyc*, olv. *ēnēik*
'ennék' az *ē*-tőből (vö. *ē-szik*, *ē-tet*). A módjelnek ezzel az
eredetibb, kettőshangzós alakjával a KT.-ben is találkozunk:
lelhetneync. — Az *eneyc* alakban a módjel kettőshangzója és
a személyrag (**-j-k* NyH.^o 117) eleje egybe van olvadva
(vö. elb. mult: *evēc*, *horoguvec*; — figyelemre méltó, hogy
ezekben már hosszú magánhangzó van, a föltételes alakban
pedig még kettőshangzó).

7. FÖLSZÓLÍTÓ MÓD. — Jelének többféle változata és a
tővégi mássalhangzóval való összeolvadása fordul elő.
Nevezetesen:

a) *zoboducha*, olv. *szoboduχχà* (*szoboduχà*?)¹ 'szabadítsa'
< *szoboduχtχà, a *szoboduχt ige-tőből. — SIMONYI egy régi
értékesítésben (NyK. XIII, 149) és TMNy. I, 634 **szobo-
duχtja* > *szoboduχja > *szoboduχχà* fejlődést tett föl és később
is *-j*-vel magyarázta a *t*-végű igék fölszólító alakjait, úgy
mint a többiekét is (A magyar nyelv² 410; Die ung. sprache
361). SETÁLA TuM. 142 úgy vélekedett, hogy: „Uns scheint
jedoch eine andere erklärung natürlicher, die uns weder
imaginäre auf *-χt* ausgehende stämme noch analogiebildung
anzunehmen zwingt. Nach dem tonlosen laute *t* wurde *j* als
tonloser palataler spirant (*χ'*) gehört, also z. b. *szoboduχtχ'à*“;

¹ L. a 238. lapon levő I. jegyzetet.

azután a $t\chi'$ -ből néhány nyelvjárásban *cs*, másokban pedig $\chi\chi$ lett, s ebből később zöngésüléssel *jj* (*tanjija*).¹ Én e munka ismertetésében (NyK. XXIII, 463) a SETALÁ föltette ($-j >$) $-\chi$ -t a $-jt$ ($< -\chi t$)-végű igéken túl valamennyi t -végű igére kiterjesztettem, mert szerintem a *bontson*, *tartson*, *kiáltson*-félék és az *üssön*, *kössön*, *lássön*-félék is könnyebben magyarázódznak régibb **bontxon*, **ütxon* stb.-ből, mintsem **bontjon*, **ütjön* stb.-ből. Sőt — rámutatva egy nagy nehézségre, amellyel a $-j$ -ből való kiindulás jár — megkockáztattam azt a föltevést, hogy a fölszólító mód jelének eredeti magyar alakja nem is $-j$, hanem általában $-\chi$ volt, s ebből az összes alakulásokat minden nehézség nélkül meg lehet magyarázni. Később a rokon nyelvekre támaszkodva még régibb $*-\gamma$ ból indultam ki (l. NyH.⁵ 109, ugyanígy ⁶109).

b) *iorgossun*, *vezesse*, *bulsassa*, *bulscassa*, olv. *jorgossun* 'irgalmazzon', *vezesse*, *bulcsássá* 'bocsássá (meg)'; magánhangzó-megelőzte t -végű tövekből $*t\chi > ss$ hangfejlődéssel.

c) *keassatuc*, olv. *kéátsátuk* ($< *kēátsátuk$) 'kiáltsátok'; mássalhangzó-megelőzte t -végű tőből $*t\chi > *cs > ccs$ hangfejlődéssel.

d) *helhezie*, olv. *helyhēzje* 'helyezze': $*\gamma > *j > i$ hangfejlődéssel | *ilezie*, olv. *ileszje* 'élessze'; hangfejlődés: $*szt\gamma > *szt\chi > *sz\chi > *szj > szj$.

e) *ovga*, olv. *oudja* 'oldja (oldozza föl)'; hangfejlődés: $*d\gamma > *dj$ [$> *d_i$]² $> gy$ | *oggun*, *vimaggucc* (kétszer), *uimaggucc*, *vimaggucc*, *uimaggomuc*, *uimaggonoc*, *kegiggen*, olv. *odjun* 'adjon', *vimádjuk* 'imádjuk' azaz 'kérjük',³ *vimádjomuk* 'imádjunk' azaz 'imádkozzunk', *vimádjonok* 'imádjának' azaz 'imádkozzanak', *kēgyidjēn* 'kegyelmezzen'; ugyanolyan hangfejlődéssel, mint *ovga*, csakhogy magánhangzók között a gy (o: dj)-nek exploziva-eleme megkettőződött (ddj).

f) *legenec*, olv. *lēgyenek*: a *lē*-tőből (vö. *lē-sz-*, *lē-het*). — Hogy a v -tövű igék egy részének (köztük ennek is) a a fölszólító módjában miért van $-gy$, annak az oka még nincs kiderítve.

VI. Igeragozás.

1) Alanyi ragozás.

1. Egyes szám: a) 2. személy $-l$ és $-sz$ raggal: *emdul* o: *eindul*, olv. *ēindul* 'eendel' | *holz*, olv. *holsz* 'halsz (meg).'

b) 3. személy: a) $-n_1$ raggal: *iorgossun*, *oggun*, *kegiggen*, olv. *jorgossun* 'irgalmazzon', *odjun* 'adjon', *kēgyidjēn* 'kegyelmezzen.' (A velárisok $-un$ végzetének megfelelően *kegiggun*

¹ Később SETALÁ Nyr, XLI, 29 más, tagadhatatlanul nagyon elmés magyarázatot kísérelt meg, de ez szerintem (l. NyK. XLI, 237) nem volt elfogadható.

² *gy*, ill. *ggy* (o: dj , ill. ddj) közvetlenül $*dj$ -ből is fejlődhetett.

³ Vö. *imád* 'kér' Csallóköz, MTsz. (egy adat).

v. *kegiggin* [olv. *ün* v. *in*] alakot várnánk; de e helyett már *en* [olv. *en*] van, mint a hasonló alakokban később és mai napság is. Tudtomra *ün* v. *in* végű igealak semmiféle nyelvemlékben sem fordul elő.) — Az *-n₁* személyrag teljesebb **-i-n* maradványa, ez pedig az *ön* névmással azonos, amelynek *-n*-je képző (NyH.⁶ 100, 110, 119).

β) *-n₂* raggal: *levn*, olv. *lëyn* 'lön'. — A fgr. (alanyi ragozású) praeteritumok egyesszámi 3. szem. alakja legnagyobb részt ragtalan (=ered. igenévtő, l. SETÁLA, TuM. 88 — 109 és FUSpr.²-omban 122, 123); ilyenek a m. *várt*, *kért*, *vára*, *kére*-féle alakok is (vö. *várta-m*, *kéré-l* stb.). Föltehetjük tehát, hogy eredetileg ragtalan volt az **-u*, *-ü*-jeles praeteritumbeli egyessz. 3. szem. alak is, vagyis pl. a 'lenni, tenni, venni' igéké így hangzott: **lëü*, **tëü*, **vëü*. A *lëszën*, *tëszën*, *vëszën*-féle praesens-alakok *-n* ragjának (amely eredetileg szintén igenévképző volt, l. NyH.⁶ 117) átterjedésével lett azután *lëyn*, **tëyn*, **vëyn* (>*lön*, *tön*, *vön*). E szerint a *lëyn* alakban két igenévképző került össze, éppúgy mint pl. a f. *menivät* 'menének' praet.-alakban (**i* és *-vä*, l. erről SETÁLA, TuM. 12).

γ) **-i-k* raggal (amely pontos megfelelője a vog, *tëk* 'maga' névmásnak, l. NyH.⁶ 117): *eneyc*, *evéc* (3-szor), *horogvec*, olv. *enëik* 'ennék', *evék*, *horogvëk* 'haraguvék', a mód-, ill. időjelnek és a személyrag előrészének összeolvadásával (248., 249. l.)

δ) személyrag nélkül: *vola* (kétszer), *uola*, *munda*, *engede*, *mente*, olv. *volä* 'vala', *mundä* 'monda', *engede*, *mente*.

2. Többes szám: a) 1. személy *-muk* raggal: *vogmuc* (3-szor), *uogmuc*, olv. *vogymuk* 'vagyunk' | *uimaggomuc*, olv. *vimádjomuk* 'imádjunk' azaz 'imádkozzunk.' — A *-muk* rag a fgr. **-m-k* fejleménye, és megfelelői: lpN. *-më³k* (alanyi és birt.), md. *-mök*, *-muk* (birt.), *-mk* (al.) stb. (NyH.⁶ 112, 116). — A későbbi *vagyonk*, *vagyunk* nem *vogymuk*-ból fejlődött, hanem mind a kettő korábbi **vogysmuk*-ból. — L. a birt. *-muk*, *-mk* személyragot (253. l.)

b) 3. személy *-nok* (<**-nük*), *-nek* raggal: *uimaggonoc*, *legenec*, olv. *vimádjonok* 'imádjának' azaz 'imádkozzanak', *lëgenek*. (A rag eredetére nézve l. NyH.⁶ 119).

2) Tárgyas ragozás.

1. Egyes szám 3. személy: a) *ä*, *se* raggal: *odutta*, olv. *oduttä* 'adta' | *zoboducha*, *vezesse*, *bulsassa*, *bulcassa*, *helhezie*, *ilezie*, *ovga* (l. fölszólító mód) || *hadlaua*, *terumteve*, *feledeve*, *veteve*; *tilutoa*, *mundoa* (l. elbeszélő mult). A *v-s* alakok szerintem korábbi **hadlää*, **terümtëe*, **feledëe*, **vetëe*-ből valók, amelyeknek *ä*, *se* személyragja más igealakokból terjedt át az elb. multba; a *v-t* pedig aligha tarthatjuk egyéb-

nek, mint hézagöltő járulékhangnak (MNY. XI, 6—7; a *v*-re nézve l. fönnebb 168); a *tilutóá* és a *mundóá* alak hézagöltő hang nélkül maradt. Legalább úgy látszik, de bizonyosnak nem egészen bizonyos. Mindenesetre föltűnő, hogy *á-á* és *é-é* között van hézagöltő *v* hang s éppen *ó-á* között, tehát ajakhangzó után nem fejlődött ki. SIMONYI Nyr. XXIX, 69 és 164 (jegyzetben) a *zuodus* szóval kapcsolatban azt az ötletet vetette föl, hogy az oklevelekbeli *uo*, *ua*, *ue* írás sokszor talán csak *uuo*, *uua*, *uue* helyett való rövidítés volt. MELICH Nyr. XXXII, 409 kk. a *tilutoa*, *mundoa* és a *hazoa* alakokról írván úgy vélekedett, hogy „az *oa* csupán helyesírási sajtóság, ahol a *v*-t csupán írásban nem jelölték, valóban azonban a kiejtésben megvolt.”¹ Később elállott ettől a magyarázattól (MNY. IX, 398, 399), de én azt hiszem, hogy a SIMONYI és MELICH föltette rövidítés kérdésével még foglalkoznunk kell. — Ilyen *hadlana*, *terumteve*, *tilutoa*-féle praet.-alakok a HB.-en kívül sehol sem fordulnak elő.

b) *-jü* (o: *-jü*) raggal: *zocoztia*, *mulchotia*, olv. *szokosztjá* 'szakasztja', *múlχotjá* 'múlhatja' azaz 'kerülheti el' (*tj* o: *ty*, ill. *tty*, vagyis a *t* és az *i* már affrikátává egyesült, l. 167).

2. Többes szám: a) 1. személy: α) *-uk* raggal: *vimagguc* (kétszer), *uimagguc*, *wimagguc*, olv. *vimádjuk* 'imádjuk' azaz 'kérjük.'

β) *-jük* (o: *-jük*) raggal: *tumetivc*, olv. *tümetjük* 'temetjük' (*tj* o: *tty*, l. 167).

b) 2. személy: α) *-átuk* raggal: *keassatuc*, olv. *kéátsátuk* 'kiáltsátok' (nem 'kiáltsatok', mert akkor *keassotuc*-nak volna írva).

β) *-játuk* (o: *-jätuk*) raggal: *latiatuc* (kétszer), olv. *látjätuk* 'látjátok' (*tj* o: *tty*, l. 167).² — Mind a két ragalagnak *-tuk* eleme azonos a *-tük* birt. személyraggal (253. l.).

VII. Névragozás.

1) Birtokos személyragok.

1. Egyes szám: a) 1. személy *-m* raggal: *feleym*, *bratym*, olv. *feleim* 'proximi mei' MA., *brátim* 'fratres mei' (l. NySz.).

b) 3. személy: α) *-á-*, *-é-* raggal (szó belsejében): *halalaa*, *choltat*, *muga nec*, *foianec*, *nugulmabeli*, *gimilce* tvl. *nemenec*, *kegilmét*, *kegilmehel*, *bunet* (3-szor), *timucebelevl*, *testet*, *kebeleben*, olv. *haláláál* 'halálával', *χoltát* 'holtát', *mugának* 'magának', *fojának* 'fajának', *nyugalmábeli* 'nyugalmába', *gyimilcsétül* 'gyümölcsétől', *némének*, *kégyilmét*, *kégyilméhel*

¹ Fölhozott bizonyítékaihoz hozzápótolhatom az ANONYIMSBÓL ezt: (usque ad fluvium) *Moroua* 35. f. ~ *Moroua* 37, 57. f.

² Vö. *látjätukh* Serm. Dom. II, 162.

'kegyelmét, -ével', *bűnét*, *timnúcébeleül* 'tömlöcéből', *testét*, *kebelében*. (L. még alább *kinzotviatwl*).

β) *-ó*- raggal (szó belsejében): *hazoa*, olv. *házóá* 'házává'; ez a rag *-á*-ból fejlődhetett (162. l.)

γ) *-á*, *-e*, *-i* raggal (szó végén): *terumteve*, *vize*, *feze*, *scine*, olv. *terümteve* 'teremtője', *vize* 'leve', *fésze* 'fészke', *szine* | *lilki* 'lelke' (vö. 163. l.); az *-i* ragalak, mint tudjuk, a későbbi nyelvben és a mai népnelvben is nagyon közönséges. (L. még alább *szentii*) | (főnévi igenevek): *ovdonia*, *iochtotnia*, *elnie*, *ketnie*, olv. *oudoniá* 'oldania', *joktotniá* v. ? *joxtotniá* 'iktatnia' azaz 'juttatnia', *élnie*, *kétnie* 'kötnie'.

Nevezetes alakok: *kinzotviatwl* és *szentii*, olv. *kinzotviá-tüül* 'kínzásaitól'¹, *szentii* 'szentjei'. Ezekben a birtok többségének *-i* jele után megvan még a 3. személy ragja: *-á*-, ill. *-i* (mintha ma így mondanók: 'kínzásajától', 'szentjeije')² Ilyen alakok más nyelvelékekben nem fordulnak elő.³ — Az *intetvi-nec* és az *ildetuitvl* szóban már vagy egybe van olvadva a két *-i* elem, vagy elveszett az egyik, a személyrag (247. l.) — Nincs már meg a 3. személy ragja az *unuttei* (247. l.) és a *neki* (6-szor) szó végén sem.

2. Többes szám: a) az 1. személy ragja részint eredetibb *-mük*, részint hangzója-vesztett *-mk* alakban van meg: *isemucuz*, olv. *isemüküt* 'ösünket, apánkat' | *uromc* (kétszer), *uromc*-*huz*, olv. *uromk*, *uromk*huz 'urunk, urunkhoz'. — Azonos az alanyi *-muk* raggal (251. l.). Mind a birtokos, mind az alanyi *-muk*, *-mük* ragnak a magánhangzója magánhangzók közötti helyzetben vesztett el. (Elveszésére nézve természetesen közömbös volt az, hogy a rag után következő magánhangzó ugyanabban a szóban volt-e vagy a vele egybeejtett következő szó elején.) Az *-mk* ragalaknak közvetlen fejleménye a későbbi *-nk*.

b) 2. személy *-tük* raggal: *zumtuchel*, *szumtuchel*, *bennetuc*, olv. *szümtükkel* 'szemetekkel', *bennetük* 'benneteket'.⁴ — L. a tárgyas *-átuk*, *-játuk* személyragot (252. l.).

c) 3. személy *-uk*, *-ik* raggal: *uimadsaguc*-, *turchucac*-, *cuzicun*, olv. *vimádságuk*- 'imádságuk', *turkuk*- 'torkuk-', *küzikün* 'közükön' azaz 'között'. — Az eredetibb alak az *-ik*; ez a későbbi irodalomban is előfordul és több nyelvjárásterületen ma is él. Az *-uk* illeszkedés útján jött létre (vö.

¹ *zoboducha wt . . . pucul kinzotviatwl*: vö. „libera eum ab inferorum cruciatibus“ (a Pray-kódexnek egy imádságában: EPHilKözl. XXXIX, 41).

² SZINNYEI: NyK. XXIX, 126.

³ ERDÉLYI L.: NyF. 71:62 szerint „összevethető a *szentii* alakkal a nyugati székelységben ma is: „dicsőség Istennek és mindön *szentijének*“, ünnepi mondókából (Nyikómalomfalva, Udvarhely m. Szabó J.)“

⁴ A *bennetuc* szó magyarázatát l. ZOLNAI Gy.: Budenz-Album 149 és Szómagyarázatok 1; Nyr. XXX, 340. — Vö.: „má rigén invitágotnak *bennünk*“ (Vas m. Németségens Nyr. XXX, 487).

achscin HB. > *asscu[n]*- KTSz.; *balatin*, *bolatin* 1055 > *bolotun* ANON. 49. f.; *mortis* 1055 > *Mortus* 1211 OklSz. stb., l. a 165. lapon levő l. j. és MELICH: MNy. I, 184; IX. 354).

2) Határozóragok.

1. *-n*: *nopun* (3-szor), *cuzicun*, olv. *nopun* 'napon', *küzikün* 'közükön' azaz 'között' | *heon* (kétszer), olv. *heon* 'csupán', a későbbi *héú* (írva *hew* JordK.: RMNy. V, 6a), *hiú* 'inanis', *cascus* [?], *cassus*, *vacuus* MA. szónak *-ú* képző nélküli *heo-* alapszavából; 'csupán' jelentéssel másutt nem fordul elő | *bennetuc*, olv. *bennetük*. 'benneteket' a *bele-*, *bel-* ($\sim$ *bél* > *bél*) szóból (vö. *eniumhumnok* [így!] *bel bua* ÓMS.) a ragnak teljesebb (magánhangzós) alakjával. (L. még a *-ben* ragot 257. l.)

2. *-t*, *-tt*: *eleut*, olv. (magában ejtve) *eleüt* v. *eleütt* 'előtt' (vö. 245. l.) | *ert* (névutó: *lelic ert*, *lilki ert* 163. l.), *meret*, olv. (magában ejtve) *mérét* v. *mérött* 'miért' (elhomályosult összetétel: 229. l.), *erette*, olv. *érette* 'érte'. Az *érött-*, *ért-* szónak 'helyett' volt az eredeti jelentése; tőszava *ér* $\sim$ cser. *βär*, *βer* 'hely' (*βäreš* 'helyett, -ért') stb. (NyH.⁶ 126). — A *-t* > *-tt*-re nézve l. 167. l. 4. j.

3. *-l* (*-ül*): *charmul*, olv. *χármul* 'háromszor'; tőszava: *χármu*, vö. *harmu* 1055 (kétszer) OklSz. (Ma is járja *hármul* 'háromszor' jelentéssel a Dunán túl; l. ezt és többilyent LEHR cikkében: MNy. IV, 108; a régi nyelvben: *egyel*, olv. *эггýл* 'egyszer', *thebel*, olv. *tëbbél* 'többször' SIMONYI, MHat. I, 336) | *-tul* (3-szor), *-tv* (3-szor), *-tul* (határozószóból lett rag), olv. *-tüül*, *-tül* '-től'; tőszava: *tüü* (vö. Keurus *Tuuh* 1211, Sartuu 1214, 1223 OklSz.), *tü* (vö. Beseneytu 1211, Fyzegtu 1240 táján, Canisatu 1251/1255, keuris *tue* 1055 stb. OklSz.) 'tő' || *felevl*, olv. *feleül* 'felől' a *fele-* ($\sim$ *fél* > *fél*) tőszóból | *-belevl* (határozószóból lett rag), olv. *-beleül* '-ből'; tőszava: *bele-* (l. az *-n* ragot). — Az első kettőben (*charmul*, *-tul* stb.) valószínűleg a pusztá *-l* ablatívusrag ($\sim$ vog. -osztj. *-l*, NyH.⁶ 106) van: *χármu-l*, *-tüü-l*, ill. *-tül-l*. Azért nem vehetjük bizonyosra, mert a *charmul-t* *-l*-vel is lehet olvasni, és akkor *χármúl* < *χármul fejlődést kell föltenni (vö. *-tül* < *-tüül*). Semmi sem vall ugyan rá, de elvégre nem lehetetlen, hogy *-tüül* (*-tül*)-ben is volt valami a szótő és az *-l* között. Kényszerítő okunk nincs sem az egyik, sem a másik föltevésre, csupán a *felevl* és a *-belevl* miatt gondolhatunk rá. Ezekben világosan látni, hogy a *fele-*, *bele-* tő és az *-l* rag között van valami elem. Most, hogy a fönnebb (248. l.) említett oknál fogva a *levn* alakban már nem *é*-ből fejlődött *ö*-t látok, s ennek megfelelően ezeknek az ablatívusoknak *ev* betűpárját is kettőshangzónak (*eü*) olvasom,

természetesen el kell ejtenem az **ól, *öl, *ül, *ül, *ul, *ül* ragról adott eddigi magyarázatomat (NyH.^o 126) is.

Ezzel a raggal meglehetősen sokat foglalkoztunk (l. az irodalmát: NyH.^o 126). Megpróbálkoztunk különféle magyarázatokkal, de egyik sem volt teljesen kifogástalan. Nekem most is az a véleményem, hogy ez a rag nem szóból lett, se nem két ragból egyesült. A legrégebbi alakok csak a szótöbblől és a pusztán *-l* ablatívus-ragból állottak, pl. **als-l* 'alól', **mellš-l* 'mellől'.¹ De voltak olyanok, amelyekben az *-l* előtt tövégi *u* vagy *ü* hang volt, pl. **eleü-l* 'elől' (vö. *eleu-t*, olv. *eleüt* v. *eleütt* 254. l.), az imént tárgyalt *-tüü-l* (**tüülem*, **tüüled* stb.), a *ról-* (*rólam*, *rólad* stb.) előzője: **rou-l* (< **rs;u-l* NyH.^o 128). A két utóbbi nagyon sűrűn fordult elő, ennél fogva meglehetősen hatottak az olyan alakokra, amelyekben az *-l* előtt rövid tövéghangzó volt, s így lett pl. **als-l*, **mellš-l*-ből **aloul*, **melleül* > *alól*, *mellől*. — Ha ez a föltevés megállja a helyét, akkor világot deríthetünk a sokféleképp magyarázott *arcél*, *orcél* és *társél* alakokra is (*arcél*, *orcél* 'l. facie tenus; mit gesicht, ins gesicht, auf gesicht; 2. obviam; entgegen' [első adat: •Ladislaus Arcelwagoth 1484 OklSz.]; kódexekben elég gyakori; *tarsel* 'pro socio' [egyetlen adat] JókaiK. 61; l. EtSz. *arc* a.) — Kétségtelen adataink vannak a régi nyelvből szóvégi *ou* > *ëu* > *é* hangfejlődésre (l. KRÄUTER: MNy. IX, 20; HORGER uo. 112), pl. *oszou* 'aszó, aszú' > *oszëu* > *oszé* (írva: *ozou*, *ozev*, *oze* OklSz. *aszó* és *asszú* a.). Az *ou* > *ëu* hangfejlődésre HORGER i. h. a nép nyelvéből is idéz példákat (**aprou*, **ajtou* > *aprëu*, *ajtëu* Udvarhely m. délkeleti szélén). Ilyen fejlődés útján jött létre a népnyelvi *kóré* (∪ *kóró*) MTsz., *pondré* (∪ *pondró*) MTsz., *káké* 'gyékény, sás' Nyr. XLIV, 89 (∪ *kákó* MTsz.), valamint a KTSz.-n levő *pustebe*[1]e, olv. *puszté-* 'posztó' (vö. *pozthow* BesztSzj.). Ilyen hangfejlődés szó belsejében is végbemehetett, tehát az *arcél* (*orcél*) és *társél*-beli *é* is egykori **ou* (**orcoul*, **társoul*) fejleménye lehet, úgyszintén a Mészöly MNy. XI, 63 idézte nyitravidéki *magyarél* 'magyarul'-beli *é* is. A *rólam*, *rólad* stb.-nek őrségi *lérám*, *lérad* stb. < **rélám*, **rélad* stb. változatát (Nyr. VII, 418) szintén régebbi **ou*-val való alakból (**roul-*) lehet eredeztni.²

Meg kell még említenem, hogy az *ou*-ból fejlődött *é* természetesen nem közvetlenül *ëu*-ból lett, hanem a közbeeső fejlődési fokok *ëü* és ebből lett *ëi* voltak. (Vö. HORGER: „*ëu*-ból **-ëi* fokon át való fejlődéssel“ MNy. IX, 113; KRÄUTER is föltesz *ü* > *i* [-*eüe* > -*eie*-] hangfejlődést MNy. IX, 23; *ü* > *i* [-*eü* > -*ei* > -*é*] hangfejlődés példái: GOMBOCZ,

¹ A tőszavak első tagjában egyszerűség kedvéért írom a mai magánhangzót.

² Így magyarázhatjuk most már az *-ul* (*-ól*) igeképzőnek *-él* > *-il* változatát is.

M. tört. nyelvtan. II. r. Hangtan. II. Hangtörténet². [Könyomat]. 43. §;¹ — L. még alább a *-vel* ragot (258. l.)

4. *-á, -é* ~ *-ü, -e, -i* raggal: *hazoa*, olv. *házóá* 'házává'; olyan alak, mint pl. a régi nyelvbéli *bíróá, gyarlóá, egyenlőé* és a népnyelvbéli *annyiá, túé* (NyH.⁶ 129).² Hogy a *-vá, -vé* translátívus-rag eredetileg azonos volt az egyszerű *-á, -é* latívus-raggal, azt kimutattam: SUS. Aik. XXX₈; vö. még NyK. XL, 357 és a rag egész irodalmára nézve NyH.⁶ 130 | *mige*, olv. *migé* (*mige?* 163. l.) 'meg' (még a KTSz.-n is megvan a végén a latívus-rag: *mege* lehesse); eredetileg azonos a *mégé, mögé* szóval, de mint igekötő elszigetelődött tőle, és a ragja lekopott || *eleve*, olv. *eleve* 'primum', tkp. 'elé' az *eleü-* 'elő' szóból (245. l.); a rag alakjára nézve l. 163. l.) | *-bele, -beli*, olv. *-bele, -beli* 'ba' (határozószóból lett rag) a *bele-, bel-* szóból (l. *bennetuc* és *-belevl* 254. l.); az *-é* > *-e* nek *-i* változatára nézve l. *neki* és a nép nyelvében *teli* 'tele', *föli, mögi, közü* 'fölé, mögé, közé' NyH.⁶ 129, *idi* 'ide' MTsz. | *neki* (6-szor); tőszavával (**nekš-*) összecseng a lpS. *nä'icka* 'gegen' (pl. *nä'icka mannat* 'nekimenni'), lpN. *néigá, néigá* 'recta ad, recta adversus' (MUSz. 396; NyH.⁶ 132), de csak akkor lehetnek összetartozók, ha a szókezdő lp. *ú* (amellyel a szó a lpS.-ben is megvan: SUS. Toim. I, 78) másodlagos, azaz *n-*ből való (ez palatális magánhangzó előtt nem példátlan dolog, l. NyH.⁶ 32: *négy* és *nő* a.); a lpN. szóbelsei *g* nem akadály a összetartozás föltevésének (vö. *mell* ~ lpS. *mèlëka*, lpN. *melegá* NyH.⁶ 31). [A *neki* szó személyragozása (l. erről ZOLNAI: MNY. V, 69) nagyon elüt a többi latívusétól. E miatt néhány évvel ezelőtt az az ötletem támadt, hogy hátha nem is olyan latívus, mint a többi, vagyis hátha az *-i*-je nem latívus-rag, hanem a 3. személy ragja. Ez esetben semmi különösség sem volna a személyragozásában, csak a *nekije, nekijük* alakokat kellene analógiás alakulásoknak tekintenünk. Igaz, hogy amit így megnyerünk a réven, azt elvesztjük a vámon, mert a *nekë-m, nek-i, nekü-nk* stb. személyragos alakokban teljesen ismeretlen alakú latívus áll előttünk. Ez még csak hagyján. De számba kell venni azt, hogy így *neki* volna az egyetlen személyragos igekötő, mert *meg, el, be, ki, le, föl* stb. nem személyragos. A fő-nehézség azonban az, hogy a határozószóknak tudtomra sehol sem fordul elő *-i*-személyragos alakjuk; *benne, vele, közötté, tőle* stb. helyett sehol sincs *benni, veli, közötti, tőli* stb. (s ennek megvan a maga jó oka, amint megmagyaráztam NyK. XLIV, 478), viszont *neki* helyett sehol sincs *neke*. Ezért maradt az én ötletem pusztá ötlet.] — l. a *-nek* ragot (259. l.) | *ivtua*, olv. *jutvá* 'jutva' (240. l.) || l. még a *-xuz* ragot (259. l.)

¹ Az *-ö* igenévképzőnek *-é* változata és más *-ö*-vel váltakozó *-k* is (pl. *lén, belél, felél, elétt* NySz.) fejlődhettek *ëü-*ből *ëi-*n át.

² Ha ugyan *oa* nem *oua* helyett való rövidítés (vö. *tilutoa, mundoa* 252 l.)

5.-ben : *milostben, paradisumben, gimilsben, iovben, kebeleben*, olv. *milosztben* 'malasztban', *parádicsumben* 'paradicsomban', *gyimilsben* 'gyümölcsben (-ból)', *jouben* 'jóban', *kebelében*; a rag azonos a *benn* határozószóval (l. *bennetuc* 254. l.); az illeszkedés még nem történt meg. (Illeszkedés nélküli alak van még a GyulS.-ban: *habrosagben* és a KTSz.-n: *latotuben*; későbbi nyelvemlékekben ilyen már nem fordul elő, de egy göcseji népdalban olvassuk: „Mégsé lehettem az *elütáncebe*.“ „Ki van a *táncebe*?“ [Nyr. I, 372]. Az első illeszkedéses alakok a GyulS.-ban vannak: *koorsagbon, tonosagaban*).¹

6. -*beleül* '-ból': *timnucebelevl* 'tömlőcéből' (l. fönebb 254. l.); vö. *buabeleul* ÓMS. (olv. már -*belől* ?), *agbele[vl]*, *mogzotbele[vl]* KTSz.; -*belől* kódexekben: *tizenkettewbelewl* JókaiK. 1, *zygetbelewl* uo. 27, *menbelewl* uo. 43, *Asisyabelewl* uo. 49, *kezebelewl* uo. 60; *ezőgbelől* GuaryK. 4, 9, *ieőgbelől* uo. 45, *erdőmebelől* uo. 68; *kibelől* DebrK. 569, *menbelől* uo. 565, 572, 591 stb.; Háromszéken: *kőzbelől* v. *kőzből* v. *kőzbe* MNyszet VI. 336; *kőzbelől* 'közbul, középen' MTsz.

7. -*bele*, -*beli* '-ba': *világbele, munhi uruzagbele, nugulmabeli*, olv. *világbele* 'világba', *münji uruzagbele* 'mennyei országba (mennyországba)', *nyugulmabeli* 'nyugalmába' (l. fönebb 256. l.), még illeszkedés nélkül. A ragnak -*bele* alakja a későbbi nyelvemlékek közül a KTSz.-n is előfordul: *pustebel[e]*. A nép nyelvéből idézettek itt-ott *szobábele*, *pincébele*-féle alakokat (l. Nyr. XXV, 43). Ezeknek közös forrása nyilván a RMNy. I. k. I. db.-jának LXXI. lapja, amelyről ERDÉLYI LAJOS is idézi őket (NyF. 71:56). Csakhogy az idézett lapon nem *szobábele*, *pincébele* van, hanem *szobábabele*, *pinczebele* és *szobabele* (szól). Az első és a harmadik adat arra vall, hogy a közbülsőben sajtóhiba van, és helyesen így volna: *pinczebebele*. Ezek tehát nem olyan alakok, mint a HB.-beliek. — SIMONYI TMNy.-ában (I, 654) olvashatni, hogy BARTHA J. értesítése szerint a mikófalvi palócoknál ma is közönséges a -*bal*, -*bel* ragalak, „sőt az öregebbektől állítólag így is lehet hallani: Hozz ebbel a korszóbele vizet.“ BARTHA az ő korábban megjelent nyelvjárásleírásában (névragozás: Nyr. XXI, 465 kk.) a *korszóbele* alakot nem említi. — A Nyr. tudakozódása (XXV, 43) nem sok eredménnyel járt. Az egyetlen válasz, amely a kérdésre beérkezett, ez volt: „A *szobábele*, *pincébele*, *korszóbele*-féle alakokról nem közvetlen tapasztalat, hanem csakis közvetett hallomás útján szólhatok. Szatmár vármegyében Jánk tájékán lakott ismerőseim említették ezt nekem, mint furcsaságot, s ahogy a Nyelvőrben olvastam, eszembe jutott. Ugyanott az *el*, *be*, *ki fel*, *le* igekötőkhöz mindig hozzáteszi a nép a *felé*-t, . . . pl. *elfelé*-

¹ Korábbi, de kétségkívül hibás adat: Comes Laurentius de *Varalyaban* 1292 (JERNEY, M. Nyelvkincsek I, 152).

ment, e helyett *element*... De ismétlem, mindezeket csak közvetett hallomás útján tudom s így teljes szavatosságot nem vállalhatok . . ." (XXV, 187). [Az *elfelé* azt a gyanút kelti az olvasóban, hogy a közlő talán nem is *korsóbele*, hanem *korsóbabele*-féle alakokról hallott beszélni.] — A moldvai csángók nyelvjárásából RUBINYI MÓZES ezt az egyetlen adatot idézi: *menen folubelé* 'faluba', de ezt a jegyzetet csatolja hozzá: „Csak egy ízben hallottam; lehet, hogy emberem gyorsan mondta ki e mondatot: *foluba elé*, a faluban előre.“ (Adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához 17). — A *-bele* ragalakra tehát a régieken kívül nincsen kétségtelen adatunk. A *-beli* ragalaknak *-belu*, olv. *-belü* változata van az ÓMS.-ban: *egembelu* 'simul' (vö. *egyemben*, *egyembe* NySz.; — vö. *kegilm-*, *kegiggen* HB. ~ *kegulm*, *keguggethuk* ÓMS.)

8. *-tüül*, *-tül* 'től': *gimilstwl*, *gimils twl*, *kinzotviatwl*, olv. *gyimilcstüül* 'gyümölcsötől' (-ből)', *kinzotviatüül* (166. l.) 'kínzásaitól' | *gimilcictwl*, *gimilce twl*, *isten twl*, *ildetuitwl*, olv. *gyimilcsiktül* 'gyümölcsöktől' (-ből)', *gyimilcsétül* 'gyümölcsétől', *istentül*, *ildetvitül* 'üldözéseitől'. — L. 254. l.

9. [-*vel*]: *-'el*, *-'ül*. Ez az egyetlen újabb rag, amelyet a HB.-ben már kétségtelenül illeszkedve találunk.¹ A *vel*-(*vele-m*, *vele-d* stb.) szóból lett, és erről kimutattam, hogy 'erő' jelentésű szónak ragos alakja s azonos a vog. *βül* 'erővel' szóval (a szöbelsei hangmegfelelésre nézve vö. vog. *täyl* 'tele' ~ m. *tel-*), a ragja pedig az ablatívusi *-l* (NyK. XXX, 230; NyH.⁶ 129). A '*val*, *-vel*' rag négy szóban fordul elő és mind a négyben kezdő mássalhangzója nélkül: *halalaal*, olv. *haláláaal* 'halálával', [*h* járulékhanggal:] *kegilmehel*, olv. *këgyilméhel* (< *këgyilméel) 'kegyelmével', [a tövégi mássalhangzó geminációjával:] *zumtuchel*, *szumtuchel*, olv. *szümtükkel* 'szemetekkel'. Ugyancsak *v-* nélkül találjuk e ragot az ÓMS.-ban: *buol* (kétszer), *kynaal*, *fyaal*, *kumuel*; *syrolmol*; *ualallal*, *kynzassal*, *halallal*, *scegegkel*; továbbá a GyulS.-ban: *scemehel*. Az első *v-s* alakok a KTSz.-n vannak: *scovol*, [*ma*] *lostual*.² Ebből természetesen nem szabad azt következtetni, hogy a *vel*-nek *v-*je kései járulékhang. Erről szó sem lehet. A szó megfelelőinek kezdőhangjai a rokonságban a következők: lp. *v*, f. *v*, md. *v'*, cser. *β*, vog. *β*, osztj. *u* (NyH.⁶ 129), tehát sehol sincs magánhangzós szókezdet. A mostani szókezdő mássalhangzókból fgr. *β-re lehet következtetni, amely megvolt

¹ Illeszkedés nélkül: *wraymwel* (LevT. I, 134); az Őrségben (Nyr. VII, 417) és Göcsejben (MNyszet I, 220, 221; V, 145; Nyr. XIV, 215).

² Így és nem [*ma*] *lostaval*, ahogy NAGY GYULA olvasta (Akad. Értes. VI, 24), sem [*ma*] *lostaval*, ahogy ZOLNAI olvasta (Nyr. XXIV, 112, 113). En annak idejében megnéztem ezt a szót nagyítóval az eredeti szalagon és a *t* meg az *al* között csak *u-t* láttam, amelyet egy kis köz választ el a *t*-től. Ugyanezt látom a fényképen is. A [*ma*] *lostaval* vagyis 'malasztjával' alak nem is illik bele a szövegbe („*iduz leg* [Mária] [*ma*] *lostual teles vr te veled wagon aldut uog te . . .*“).

az ugor koron túl az előmagyarban, valószínűleg az ősmagyarban, sőt talán még az ómagyarban is.¹ A *hálálálál, szümtükkel*-féle alakok minden valószínűség szerint abból a korból valók, amikor még * β volt a kezdőhang. Ilyenek fejlődtek ki egy részében a nyelvjárásoknak. Más nyelvjárásokban a '-vel'-ragos alakok * β -je megmaradt addig, amíg a * $\beta > v$ hangváltozás bekövetkezett, s azzal együtt jöttek létre a *fával, törvel*-féle alakok. Az, hogy ilyenek csak a XIV. század derekán kerülnek elő, egyáltalában nem teszi lehetetlenné azt a föltevést, hogy a * $\beta > v$ hangváltozás már az ősmagyar korban megtörténhetett vagy legalább megindulhatott.

10. -*xuz* (-*huz* ? 166. l.) '-hoz': *ozchuz*, olv. *ozxuz* 'ahhoz'; *uromchuz*, olv. *uromkxuz* v. *-huz* 'urunkhoz.' — Jóval később is előfordul még *u*-val: *aniához, asun[a]huz, leanhuz* (vö. *huz[i]ad* 'hozzád') KTSz.; *labayhuz* JókaiK. 10, *varashuz* uo. 155.

11. -*nec*: *intetvinec, gimilsnec, nemenec, kinec* (kétszer), olv. *intetvinek* 'intéseinek' azaz 'biztatásainak', *gyimilcsnek* 'gyümölcsnek', *némének, kinek*; — illeszkedés nélkül: *halalnec* (kétszer), *muga nec, foianec, puculnec*, olv. *hálálnec* 'halálnak', *mugának* 'magának', *fojánec* 'fajának', *pukulnec* 'pokolnak'. — Illeszkedés nélkül használja az ANONYMUS is: *Ousadunec* 32. f., *Oundunec* 40. f., *Tosunec* 41. f. De illeszkedve találjuk az ÓMS.-ban: *iumhumnok* [így!], *symeonnok, fyomnok, mogomnok* (kétszer), *viragnac*; a GyulS.-ban: *walacnok, walaknok* (kétszer), *halalanoch, varasanac, fianach, tonohuananac, ascunnak*; a KT.-ben: *wilagnoc, leannac*; a KTSz.-n: *angol[u]cnoc, [a]ngolucnoc* (kétszer), *leannoc, keralucnoc* (kétszer), *oznoc, asscu[n]noc, pukul[n]oc*. — Egy 1554-ben kelt levélben kétszer fordul elő *wramnek* és egyszer *Nagszaganek* (LevT. I, 134). Göcsejből vannak közölve illeszkedés nélküli alakok (*uómának, szuómának, nyavalának* stb.) MNyszet V, 106, 139; Nyr. XIV, 215.

3) A tárgyrag.

A HB.-ben a tárgynak csak *-t*-ragos alakjai fordulnak elő; ragtalan nincs. Targyesetek: *kit, mariat, wt, uvt*, olv. *kit, Máriát, üt 'öt' | archangelt*, olv. *arkangyelt* 'arkangyalt' | *choltat, testet, kegyilmét, bunet* (3-szor), olv. *holtát, holtát, testét, kegyilmét* 'kegyelmét', *bünét* || *u* tövéghangzóval: *adamut, paradysumut, halalut* (kétszer), *angelcut*, olv. *Adámút, paradysumut* 'paradicsomot', *hálalut* 'halált', *angyélkut* 'angyalokat' | *o*-val: *urot* 'urat', *utot* 'utat' | *ü*-vel: *vermut, szentucut, isemucut*, olv. *vermüt* 'vermet', *szentüküt*, 'szenteket', *isemüküt* 'ösünket, apánkat' | *e*-vel: *rezet*, olv. *részet* 'részt'.

¹ L. 233. l. 3. j.

Látjuk tehát, hogy a tárgyrag előtt a veláris tövég-hangzó öt esetben *u*, kettőben pedig *o*. Ezek mellett szemet szúr az *a*-betűs *turchucut* alak, mert a fönnebbiek szerint azt várhatnók, hogy 'torkukat' így legyen írva: *turchucot* (vö. *urot*, *utot*) vagy *turchucut* (vö. *angelcut*). És bizonyára *o* vagy *u* volna az *a* betű helyén, ha *e* szó helyesen volna írva. De (amint Nyr. XXXII, 485 és MNy. I, 22 kimutattam) a másoló itt hibát ejtett, csakhogy nem az *a* betűben van a hiba, hanem másban. — A tiltott gyümölcsnek oly keserű volt a leve, — mondja a HB. — hogy 'torkukat megszakasztja vala'. Torkukat? Kiknek a torkát? Természetesen Adámét és Évát, fogja mondani mindenki. Igen ám, csakhogy a HB-ben Éváról nincsen szó, hanem csak Adámról. Őt teremtette Isten annyi malasztban; őneki adta a paradicsomot lakóhelyül; őneki mondta, hogy minden gyümölcsből ehetik; őt tiltotta el egy fa gyümölcsétől; őneki mondta, hogy ha eszik belőle, halálának halálával hal meg; ő engedett az ördög biztatásainak; ő evett a tiltott gyümölcsből, és őneki szakasztotta meg a gyümölcs keserű leve — a torkukat? dehogy! — a torkát. Íme itt a hiba. Az eredeti szövegben kétségkívül *turchat* (olv. *turkát*) volt, tehát olyan alak, amelyben helyénvaló volt az *a* betű; de a másoló ezen a helyen Adámhoz odaértette Évát is, azért közbe iktatta a többesszámi *-uc* (olv. *-uk*) személyragot, s így lett a *turchat*-ból *turchucut*. Ezt a föltevésemet megerősítik az ezután következő mondatok is, mert azokban megint csak Adámról van szó, t. i. hogy ő nem csupán magának, hanem egész fájának halált evett, s az Isten őt belevetette ebbe a gyötrelmes világba, amely fészke lett az ő egész nemének.¹ SZINNYEI JÓZSEF.

Kúnpapitány.

Midőn Toldi álhareban, a lovagi törvényt megszegve, Piroska mátkai gyűrűjét Tar Lőrinc részére már megszerezte: Rozgonyi uram vendégei zöld leveles színben asztalhoz ülnek, s kedvére mulat valamennyi:

„Csak Toldi nem eszik, nem is iszik, hallgat;
Volt kúnpapitánya hátul egy asztalnak“

(TSz. II. é. 61. vsz.).

Hogy itt Toldit miért nevezi ARANY kúnpapitány-nak, azt úgy öregből-nagyjából a költő maga igyekszik megmagyarázni a TSz.-hez írt *Jegyzetek*-ben: „Bizonytalan eredetű népszokás, hogy lakomákon azt, ki az asztal alsó végén ül

¹ [A 243. laphoz való jegyzet]. A szedés megtöredése után vettem észre, hogy a *latotuben* és *latotuot* olvasat s az előbbinek 'látatban' értelmezése már HORVÁTH CYRILLNél (RMK. I², 60, 64) megvan.

(s rendszeren [tehát úgy látszik nem mindig] élczek és tréfák mestere vagy czéltáblája), *kúnkapitánynak* nevezik.“ Ezzel a rövid jegyzettel azonban a kérdés még egyáltalán nincs tisztázva, s bizonyára ezért tartotta szükségesnek VISKI KÁROLY, hogy a címül írt „Arany-szó“-val tüzetesebben foglalkozzék (Nyr. XLVII, 217-8). Szerinte e kifejezésre nézve ARANY szűkszavú magyarázatában megvan minden lényeges. A *kúnkapitány* u. i. a tiszántúli lakodalmakban ma is élő alak; ott a lakodalmi vendégek mulattatójaként szerepel, és ő maga — t. i. VISKI — személyes tapasztalatból ismeri. Főlemlíti egyúttal, hogy O'SVÁTH PÁL sárréti pandurhadnagy, ARANY kortársa, két munkájában is (1875. és 1905.) megemlékezik a *kúnkapitány*-nak e fajta szerepléséről és a hozzáfűződő népszokásokról, sőt az egyikben eredetét is magyarázgatja: „... lakodalmakban, tánc-szünetkor a menyecskék egy élces ifjút *Kúnkapitánynak* választanak, kinek a menyecskék ölébe ugrálnak és csintalanul udvarolják. — E szokás bizonyára a kún menyecskék közt édelgett László király emléke.“

De idézhetünk más adatokat is erre a bohókás *kúnkapitány*-ra. BAKSAY S. írja a hazai lakodalmi szokásokkal kapcsolatban a következőket: „Az asztal végén, tehát közvetlen az ajtósarokban egy akós hordó abroszszal van leterítve. Ez a *bánát*,¹ és a ki ott ül: a *bánáti násznagy*, a *kun kapitány* (ARANYnál is), tánczingerlő, tréfakergető ember, ki a vendégek mulattatására magából, főként pedig, ha lehet másból is bolondot csinál. A *bánát* [s valószínűleg a *kúnkapitány* is] mindig jól mulat, míg a társaság többi részének tetszik a kész tréfa, de maga nem tódítja; mert ez nem illik az ő méltóságához“ (Az Osztr.-Magy. Mon.: Magyarország II, 87 és BAKSAY S. összegyűjt. irod. dolg. III, 49). Megemlíti a tréfaűző lakodalmi *kúnkapitány*-t BALLAGI A. is „A bihari sikság“ c. dolgozatában: „De most is fűszerezi a lakomát a *kun kapitány*, ki rendszeren jószavú, tréfás ember, s föladata a násznép mulattatása tréfákkal, szójátékokkal s képtelennélképtelenebb rigmusokkal, a minő pl.: Mikor Szent Lászlónak hírit sem hallottam, | Hogy hozzá mehessek, arrúl gondolkodtam; | Jóllehet még akkor világon se vótam, | Mégis egy tarisznyát a nyakamba vontam“ (Az Osztr.-Magy. Mon.: Magyarország II, 406—7). A Magyarország Vármegyéi és Városai c. vállalatnak Bihar vármegyéről szóló kötetében VENDE ALADÁR ír hosszabban a vármegye népéről, s itt olvassuk, hogy: „A lakodalmi vacsora alkalmával a vőlegény és menyasszony az asztal közepén, a fal mellett ülnek, a jobb felső sarkon a násznagy, a bal felső sarkon az úgynevezett *kúnkapitány*, ki rendszeren tréfás modorú ember“ (i. m. 224).

¹ Talán azért nevezték el így, mert épp úgy az asztal alsó végén van, mint ahogy a *bánátok* (bánságok pl. a macsói, sói, ozorai, szörényi stb.) mind az ország alsó határa mentén sorakoztak.

GYÖRFFY ISTVÁN is megemlékezik róla a Nagy-Kúnsági Krónikában: „Figurának az olyan sikamlós verseket nevezték, amiket lakodalmakon éjfél után a „figurás“ vagy „alajos“-nak vagy „Kún kapitány“-nak nevezett egyének szoktak elszavalni“ (153). Bizonyára erre a tréfás alakra céloz ez az idézetünk is: „Süvegjüket *kúnkapitányosan* vágták félre [a mulató legények]“ (Ifj. MÓRICZ PÁL, Kárász uraság kocája 28).

Azonban ezek a *kúnkapitány*-ok valamennyien módfelett eltérnek attól a szintén *kúnkapitánynak* nevezett lakodalmi vendégtől, akit a MTsz.-nak egy hajdúmegyei — VISKI szerint tévesen magyarázott — adatából ismerünk, mert az korántsem a násznép mulattatóját, hanem csak azt a koros embert jelenti, aki a tiszántúli lakodalmakban a násznaggal átellenben levő szegletben ül. Nem egyeznek meg teljesen azzal sem, akit ARANY fenti jegyzetének nem zárójeles részében említ. De legkevesebb atyafiságban vannak a TSz. II. énekének nagy lelki küzdelmeket vívó elbúsult Toldijával, aki vigasztalan bánatában „sem eszik, sem iszik, hallgat; Volt *kúnkapitánya* hátul egy asztalnak.“ Ez a *kúnkapitány* aligha új tréfát, s aki vele próbálja megtenni, könnyen úgy járhat, hogy „meghalt anyjának is visszari ölébe“.

Mindezt bizonyára nagyon jól tudja VISKI is, de ezek a külső és belső ellenmondások mind nem akadályozzák őt annak a megállapításában, hogy olyan *kúnkapitány*, aki sem eszik, sem iszik és hozzá még hallgat is, nincs (valószínűleg csak azért, mert ilyet sem ő, sem O'SVÁTH nem ismer), s ezért azt gondolja, hogy ARANY a TSz. idézett helyén csak előlegezi Toldinak ezt a címet, hiszen Miklósból VISKI szerint csak akkor lesz igazi *kúnkapitány*, midőn a király és a hölgyek távoztával iszik, táncol, padokat rombol, cölöpöt szed föl, szóval amikor már: „Maga egy háboru Toldi veszett kedve“.¹

Világos, hogy ez a magyarázat csak a ma és a közelmúlt adatait veszi számba, azaz VISKINEK saját néprajzi megfigyelésén, O'SVÁTHNAK folklorisztikai szempontból máskülönbén igen becses, azonban a TSz. kérdéses szavának megvilágításában csak mellékesen használható följegyzésein, valamint ARANY jegyzetének zárójelbe foglalt, de — szerintünk — tévesen felfogott részén alapszik. Ezekkel kellett valahogy összehangolni Toldi szereplését, s innen ered a nyilvánvalóan kissé erőszakolt magyarázat. Véleményünk szerint VISKINEK ezúttal nincs igaza. Toldi — Nagy Lajos korának Toldija —

¹ Vö. még ezzel Toldi veszett kedvének rajzához TSz. III. énekének következő helyét: Hát Miklós ezalatt merre vadult? hol volt? Kedve szakadtából, mondom, ivott, tombolt, Akkor egész éjjel, leveles szín hantján; Mint bús bika, olykor nagyokat sikkantván. — Bajos elképzelni, hogy ARANY ezt a végletesen, szinte démoni módon mulató Toldit nevezte volna *kúnkapitány*-nak.

igenis akkor igazi *kúnkapitány*, amidőn ott ül hátul egy asztal végén és sem eszik, sem iszik, hanem hallgat, ahogy őt a költő az említett helyen megrajzolja, s ahogy jegyzetének nem zárójeles részében magyarázza is. Úgy látszik, ARANY ismerte a *kúnkapitány*-nak azt a nem tréfás szereplését is, amelyről a MTSz. adatában történik szűkszavú említés, de ismerte az ő korában az előbbinél talán már általánosabb VISKI—O'SVÁTH—BAKSAY-féle szerepét is, Toldira azonban nem ezt, hanem mint lélektani szempontból egyedül lehetségest, csak az előbbi jelentést vonatkoztatta. S hogy ezáltal szavunknak egyúttal helyes történelmi távlatot adott, mert talán mondanunk sem kell, hogy a *kúnkapitány* mint lakodalmi mulattató, jóval később lép fel és így Nagy Lajos korában vaskos anakronizmus volna, arra nézve tanunk a régiségnek egy igen becses adata, mely nemcsak a címűl írt szóról való ismeretünket viszi előbbre pár év híján negyedfél századdal O'SVÁTH első munkájánál (1875.), hanem egy füst alatt alkalmasnak látszik arra is, hogy az ARANY szerint bizonytalan eredetű népszokás magyarázatában némi alapul szolgálhasson.

Nádasdy Tamás u. i. 1554 április 15-én Pozsonyban kelt levelében tudatja feleségével, „hog az mai napon, délután öt és hat óra korba, király ú fölsége egész országával, az mindenható úr Istennek elvégezett akaratjából, nem az én érdemből, hanem csak az ú jó voltából és nagy irgalmas voltából Magyarországnak nádorispánjává és *kunoknak bírójává* tőnek“ (Nádasdy T. nádor csal. lev. 9). Erre a levélre ugyanazon év április 23-án ekképp válaszol Nádasdyné Kanizsa Orsolya: „Továbbá az négy tisztnek¹ egyik[e] elég énnekem és az *kún-bíró*ságot kívánom, mert tudja Kd, hogy én *nem iszom bort*; az doktor [ugyan] | azt mondja, hogy nem jó nádorispánné asszonynak vizet innya; azért mégis *jú valami bóza a bírságon*, mégsem halok szomjjal meg“ (no. 91—92). Bizony nem, sőt oly jó egészségnek örvendett a nádorispánné asszony, hogy háziorvosa így tréfálkozott róla a nádorhoz írt levelében: „Az én Nagyságos asszonyom, a *kúnok főbíró*néja, talán a *bozaivástól* oly egészségben van, hogy Mathusálemnél is egészségesebbnek látszik“ (BAKSAY S. összegyűjt irod. dolg. III, 241).

Tudjuk, hogy az ország nádora békében a kúnok főbírája, háborúban a kúnok főkapitánya volt, s így a *kúnbíró* v. *kúnkapitány* azonos jelentésű kifejezések. Egynek veszik a Nádasdy-levelek történetíró kiadói is [SZALAY JÓZSEF és KÁROLYI ÁRPÁD], midőn Nádasdyné levelének imént említett helyéhez a következő jegyzetet csatolják: „A nádor négy tisztnének egyike a jászkún-bíróság vagy kapitányság. *Kún-*

¹ T. i. a nádor egyúttal a király helytartója, az ország főkapitánya és a kúnok főbírája volt.

kapitány vagy *kúnbíró*, a ki víg társaságban bort nem iszik“, akárcsak Toldi, midőn *kúnkapitánya* hátul egy asztalnak.

Nagyon természetes, hogy a bornemissza *kúnkapitányság* v. *kúnbíroság* csak tréfásan vonatkozhatott az ország nádorára, mert mind Nádasdy uram, mind hivatalbeli elődei és utódai ebben a tisztükben is megitták a bort. Igen ám, csakhogy a nádoron, a kúnok főbíráján v. főkapitányán kívül, aki a kúnoknak másokkal való peres dolgaiban ítélkezett, voltak még olyan kúnbírók v. *kúnkapitányok* is, kiket mint nemzet-ségi v. ági főtisztviselőket a kúnok maguk közül választottak hadban vezetőjüknek, békében pedig egymásközti vitás ügyeik elintézésére¹ (vö. HUNFALVY P., Magyarorsz. ethnogr. 373; GYÁRFÁS J., A jász-kúnok tört. III, 122 és 144-6); s ezekkel a kúnbírákkal v. *kúnkapitányokkal* már másként áll a dolog. Ők t. i., legalább kezdetben, az egész kúnssággal együtt valóban nem itták a bort, mert a kúnok ősi, kedvelt itala a kölesből erjesztett boza volt (vö. MNy. IV, 131). S mivel a nemzeti szokásaikhoz szívósan ragaszkodó kúnok kapitányaikat kétségtelenül a legtörzsökösebb, így a hagyományokat is leginkább tisztelő családokból választották, föltehető, hogy ezek hódolhattak legtovább a boza-ivás ősi szokásának. Méltán következtethetjük tehát ebből, hogy a kúnt, illetőleg a kúnsság legtipikusabb képviselőjét: a *kúnkapitányt* gyakran emlegették együtt a boza-ivással és a borkerüléssel olyképpen, amint azt az előbb a Nádasdy-levelekben láttuk. S midőn már egészen általános lett közöttük a bor-ital, még akkor is akadhatott egy-egy, a régi szokást makacsul követő kúnkapitány, aki — akár a Buda Halálának kanca-savót (kumiszt) ivó Bulcsu vezére — ott „ül hitvány kupa mellett, | Borital ujsága őneki nem kellett“ (VIII. é.)²

Ettől a bornemissza kúnkapitánytól kezdve valamennyi eddig ismert adat és értelmezés egybevetésével szavunk jelentésfejlődésének útját talán így lehetne kicövekelni: A *kúnkapitány* nem iszik bort, ennél fogva 1. lakomák, borozással együttjáró társas mulatozások alkalmával a borivó magyaroktól félrehúzódik az asztal végére, 2. a hangoskedvű borivók körében komoly, hallgatóg marad,

¹ Talán nem éreztelen megemlíteni, hogy Szeged tanya-világának közigazgatási kerületeit ma is *kapitányság*-oknak nevezik (pl. gajgonyai, domaszéki, csengelei stb. kapitányság) a város határába telepített hajdani kúnkapitányságok emlékére. Mindeniknek élén egy-egy érdemesebb gazda-ember áll, ez az u. n. *tanyai kapitány* (vö. KOVÁCS J., Szeged és népe 8. és 159.; KULINYI Zs., Szeged új kora 520.).

² Szömöre, a kádár, aki már „lélekadó“ bort iszik, le is szólja érte: Ám hadd igya közrend! — Szömöre rivallja — Hadd fejje lovát, ki maga is vakarja! Etele királynál bor van elég, bőven: Igaz daliás kedv terem a szállóban!... Kancza-savó, ej! huj! maradhat ebanyja!

mogorvának látszik, s emiatt 3. könnyen lehetett a kapatos társaságban a tréfák céltáblája, s 4. ha ügyesen vissza tudta adni a kölcsönt, a tréfák mestere. De bizonyos, hogy a jövátéhetetlen ballépése miatt *kúnkapitány*-kodó Toldira, aki „Messzirúl az édes méreg-italt nyelte: | Gyönyörű Piroskán odaveszett lelke“, helyesen csak az 1. és 2. pontba foglalt jelentés alkalmazható.

Nem tartozik ugyan szorosan ide, de talán röviden azt is meg kell magyaráznunk, hogy nézetünk szerint hogyan lett a *kúnkapitány* hazánk némely vidékén a lakodalmak tipikus alakjává.

Láttuk fennebb, hogy BAKSAY a *kúnkapitány* lakodalmi szereplését azonosítja a *bánáti násznagy*-éval. Erről az utóbbiról más helyütt, BAKSAYÉNÁL régibb följegyzésben ezt olvassuk: „A teremben fenn a nagy asztalnál ül a násznagy a sarokban, ki a feje a lakodalmi vendégeknek... Lenn az ajtó háta megett van a *bánát*, itt a legélczesebb emberek egyikét választják meg násznagynak, ki leginkább a jó rendre vigyáz fel;¹ a *bánát*ban egy üres hordót használnak asztalul, s arra teszik a nagy csikóbőrös kulacsot, a falakra hagymát, csüves paprikát, tyúkot, kalácsot, gyökeret akasztanak, mentül jobban felcífrázhatják, annál büszkébbek rá, hogy gazdag a *bánát*... a legtréfásabb s legfurfangosabb embert pedig megteszik *izgáncsnak*, ennek már minden szabad.“ (RÉSŐ ENSEL S., Magyarországi népszokások. 1866. 46. l. „Alföldi lakodalmi szokások most“ c. cikk; először közölve Koszorú 1864.) Talán nem járunk nagyon messze az igazságtól, ha fölteszük, hogy kezdetben a *kúnkapitány*nak is olyan szerepe volt a kúnssággal közvetlenül érintkező magyarság egyrészenek lakodalmában, időjárásával a kún lakodalmakban is, mint a *bánáti násznagy*-nak egyebütt. A násznagy segédjeként legtöbbször tréfás szóval, de ha kellett, komolyabb eszközökkel is ráncba szedte a rakoncátlanokat, mint a biráskodó valóságos *kúnkapitány* otthon a maga hatáskörében a viszálykodó kúnokat, s e mellett nem ivott bort, akár hajdanában az igazi *kúnkapitány*, vagy csak nagyon is módjával, hogy magával együtt hivatala is el ne ázzék. Később azonban egészen átvette a tréfacsináló *szószóló* vagy az imént említett *izgáncs* (amint VISKI mondja: „a lakodalmak ősi joculara“) szerepét, akivel mellesleg

¹ Vö. ezzel még a következőket: A másik zugban hasonlólag egy felfordított hordó foglal helyet terítve egy darab durva vászonnal, ... a zugban a parancsokat osztó szószóló ül (ВАНОТ, Magyarország képekben 1846. 1. füz. 22.: SÁVOLY L. cikke az egrí népről). Azonban már kedden este be szokta hivatni a gazda a násznagyot, a vendégek ifjait, és szüzeit, s a násznagy szolgálatára az ifjakból fris, okos és becsületes személyeket állita, kiket elneveze: *kapitány*, hadnagy, strázsamester stb.-nek, s ezek azontul e neveket viselék egész a lakodalom végeig (RÉSŐ ENSEL S. Magyarorsz. népszokások 31).

szólva itt-amott már azelőtt is együtt üzte tréfáit. És ebben a minőségben él VISKI és fent idézett forrásaink tanúsága szerint a tiszántúli lakodalmakban ma is a vendégeket mulattató *kúnkapitány*-nak folklorisztikus vonásokkal gazdagon fölruházott alakja.

CSEFKÓ GYULA.

Szent Gellért és a „*symphonia Ungarorum*“.¹

III. A morál.

Az olyan anekdota, amely történeti jelentőségűvé válik, lassan elveszti éles körvonalait; olyanná lesz, mint a régi pénz, amelyen az arcképej domborműve elkopik és elmosódik. A *symphonia*-anekdotát annyiszor hallottuk és olvastuk, oly sokat értelmeztük, hogy már voltaképeni gondolatmenete és jelentése is elhomályosult. Legtöbbünk emlékében úgy él a *symphonia Ungarorum*, mint a magyar népdalnak valami korai, szinte mitikus dicsőítése, s úgy érezzük, hogy a népdal volt az, amiért ezt az adomát feljegyezték. De ez a feltevés helytelen. Az anekdota népdal-része csak bevezetés: az elbeszélés súlya természetesen a kettős morálon van, amelyet itt alaposabban szemügyre kell vennünk.

A püspök immáron mindent tud, amire kíváncsi volt: nem művészi zene az, amit hall, hanem malomzúgás és egy szolgáló nótája. Egész érdeklődése már most az eset emberi, mondjuk: erkölcsi és szociális részére tolódik át. Munka folyik itt és valaki énekel hozzá! Keserves vesződség és hangos jókedv: ez az ellentét kapja meg most Gellértet. Vajjon nehéz-e az a munka, amit ily derüs kedvvel látnak el? „Hogy fut ez a malom, kérdi a püspök, mesterségesen-e, vagy igával?“ (arte vel labore). Gellért, mint már előbb láttuk, nyilván csak technikai berendezésű, tehát vízi vagy szélmalomokat ismert, emellett még igavonó állat húzta őrlőmalmokat. Valter ötletesen akar felelni: ez olyan malom, mondja, amely egyesíti a mi kétféle malmunk fortélyát: mesterséggel is, munkával is jár (arte et labore). A mesterség vagyis a technikai berendezés a kézimalmokban a forgatószerkezet; a munkáról pedig ezt mondja: „de semmiféle állat nem húzza, hanem ez a nő forgatja körbe kezével“. A püspök most elcsodálkozik ezen a kezdetleges, de mégis ötletes berendezésen, és elmélkedést fűz hozzá: „Ó mily csodálatos dolog! Hogy tartja fenn magát az emberiség! Mert ha technika (ars) nem volna, ugyan ki viselhetné el a munkát?“ Következik a morál második fele: „Boldog lány ez, aki más ember hatalma alatt szolgál, s mégis ily kedvesen és zúgolódás nélkül látja el kötelességét! És úgy rendelkezett, hogy számottevő pénzüsszeget hozzanak a lánynak.“

¹ Vö. MNy. XXII, 189.

A püspök tehát jószívű: a *symphonia*-anekdotát megelőző és követő részletek is alázatosságát, könyörületeségét, meleg, résztvevő szívet példázzák.¹ A legendairó feljegyzésre méltónak azt tartja, hogy a püspök leereszkedik a szegény szolgálóhoz, gazdagon meg is jutalmazza, mert nemesebb vonásokat fedez fel a jellemében. Derűs munkavégzés: a köteleességteljesítés és a mosolygás párosulása ez; kétszáz évvel később Szent Ferenc majd befoglalja a minorita-programmba ezt a *laetitia*-t, amely kiegészíti az *opus manuum*-ot² Itt a morál egyik fele. De ezt a derűs munkavégzést csak egy emberi ötlet teszi lehetővé: nem bírná el az ember a munka nyűgét, ha az emberi elme találékonysága, a technika fel nem oldaná, mozgásra nem serkentené a holt anyagot. Ime a morál másik fele. Mi ad alkalmat erre az elmélkedésre? Egy kéz i m a l o m és e g y v í g n ó t a !

Még egyszer s most már mindezt megfontolva végigtekintünk anekdotánkon. A két vándor zenés hangzavart hall, amelynek csak ügyel-bajjal jó rá a nyitjára. Mi a nyitja? Nótát fuj egy cselédleány, s ami hozzáakatol, az a malom, — terhes munka kézimalma.

Ismételjük: Valternek ezen a felfedezésén épül fel a püspök elmélkedése, a morál, és ez indítja jószívű cselekedetre Gellértet. Ez a felfedezés a középpontja, a tengelye az adomának. Az „*ista modulatio carminis est*” szavakig tartott az *expositio*, eddig talányos volt minden. Innenfogva minden épületes: „ejnye, hiszen nóta ez, amit hallunk, és hozzá kézimalmot forgat egy munkás kezű, de jókedvű cseléd” kiált fel Valter. „*Ista modulatio carminis est et mulier quae cantat molit triticum . . .*”

IV. Az anekdota kora.

Ime: ez a *symphonia*-anekdota egészen elfogadható szerkezetű. Nincsen rá ok, hogy éppen szerkezeti fogyatékoság miatt késői kompilációnak tartsuk, — hogy nevezetesen a püspök és Valter e párbeszédét a XIII. századnál is későbbi interpolációnak tekintsük. MADZSAR IMRE egy figyelemreméltó tanulmányában jut erre az eredményre,³ miután összehasonlította anekdotánk két fogalmazását, a *Legenda Maiorban* s a *Legenda Minorban* találhatókat. De MADZSARNAK nemcsak szerkezeti kifogása alaptalan. Nem egészen helytálló felfogásom szerint az az érve sem, hogy az imént elemzett párbeszéd jellegénél fogva anakronizmus egy XI. századbeli legen-

¹ RIEDL érészben jó, MADZSAR rossz nyomon járt. Utóbbi ezt írja: [A vita min. anekdotája] „a keresztény alázatosság és béketűrés erényét példázza.” Ez nem helyes.

² P. o. Spec. perf. 75. és 96.

³ Szent Gellért Nagyobb Legendájáról, Századok 1913. 502—17.

dában, mert „profán“ témája ellentétes a legendairás szellemével, aszketikus alapirányával. MADZSAR szerint csak „a Legenda Minor igazán hagiografikus termék, míg a Vita Maior nem az, hanem oly korban keletkezett, amelyben a legendák igazi jelleme a korszellemmel együtt már megváltozott“. Mindebből keveset tehetek a magamévá. A legenda olyan műfaj, amely másfélezer éven át alakult és változott, s voltaképen még ma is él; emellett szelleme, sőt formája is lényegében változatlan maradt. A középkori hagiográfia típusai is csak ügyvel-bajjal határolhatók el egymástól korszakok szerint. Nem akarok itt irodalomtörténeti fejtegetésekbe bocsátkozni. Más helyen kellene megkísérelnem annak kimutatását, hogy a Legenda Maior anekdotikus anyaga jórészt eredeti XI. századbéli termék. Itt be kell érnem annak megemlítésével, hogy a X—XI. század egyházi, legendáris életrajzai tele vannak hasonló anekdotákkal, amelyek MADZSAR ítélete szerint mind „profánok“ volnának; csak példaképtalok II. Odo clugny-i apát egy művére, amely egy másik Sanctus Gerardus életrajzát tartalmazza.¹

Ellenkezőleg: éppen a MADZSAR kifogásolta novellisztikus hang az, amely bennünk nagymértékű bizalmat kelt a *symphonia*-anekdota iránt. Aki ennek a kornak száraz és személytelen, kevésbé részletező és lélektani adatokra ügyet nem vető felfogását meg írásmódját ismeri, az ezt az anekdotát elevennek és színesnek fogja érezni, s éppen a gondos részletezés alapján kell arra a következtetésre jutnia, hogy ez az adoma jól megőrzött szájhagyománynak igen korai feljegyzése. Minő sajtáságos agyvölgy volna az, amely ezt a malom—dal-epizódot kieszelhetné?

Ugyanez okból nem fogadhatom el ama másik, HIMPFNERTŐL eredő² és MADZSARTÓL elfogadott³ feltevést sem, hogy valamely késői kompilátor Athenaeus egyik zenei adomájának hatása alatt illesztette volna be elbeszélésünkbe az imént elemzett párbeszédet. A HIMPFNER idézte helyben nem érzek analógiát. Sokkal közelebbfekvő, hogy a legendaíró a patrisztikus irodalom hatása alatt állt, s magam találtam is Szent Ágoston egy művében, a De ordine-ben egy látszólag analóg részletet. Noha ez az analógia valószínűbb, mégsem tulajdonítok neki jelentőséget.⁴ Ez a csapás helytelen: aligha van itt analógiáról,

¹ De Vita Scti Geraldii Auriliacensis comitis (MIGNE PL. Vol. 133., pp. 639—703.) Ennek is megvan a maga „kivonatós kiadása“: Compendium, (uo. 703—10).

² EPhK. XXXIV, 391. kk.

³ Századok XLVII, 510, 1. jegyz.

⁴ „A rendről“ szülő cassiciacumi, tehát még egészen antik szellemű dialogusát Szent Ágoston azzal vezeti be, hogy egy éjjel feltűnt neki a fürdőből lefolyó víz csobogásának ritmikus el-elhalkulása. Egy tanítványa, Licentius, aki mellette virraszt, jön rá, hogy a szabályszerű változást nyilván a csatornában megüledett falevelek okozhatják. Noha itt nem zenéről, hanem mástermészetű zajról van szó, a következő analóg pontok kínálkoznak összehasonlításra Szent Ágoston elbeszélése és a *symphonia*-anekdota

„toposz“-ról szó. Ez az anekdota egészében valószínű, s nem irodalomtörténeti motivum-vándorlás útján, hanem igen megbízhatónak látszó szóhagyomány erején vált a magyar közép-kor egyik vonzó emlékévé.

Nem: a *Legenda Maior* aligha lesz a *Minor*-nak interpolált változata; sokkal helyesebb és alaposabban megokolható az a másik feltevés, hogy a *Leg. Minor* szertartási lekcio céljaira készült kivonata a *Maior*-nak. Nem akarok itt a kisebb legenda elemzésébe belébocsájtkozni, csak két részletre utalok.

A nagy legenda Valterének helyét a kivonatban egy szolga vagy kíséző-féle (minister, famulus) foglalja el. MADZSAR ez meglepi. Ez nézetem szerint csak amellett szól, hogy a nagyobb verzió az eredeti, s a kivonat szerzője, — nem tudván, mit műveljen itt Valterrel, akinek egész, a püspökkel folytatott párbeszédét rövidség kedvéért elhagyni kívánta, — jónak látta Valtert egy közömbös statisztával helyettesíteni. A *Leg. Minor* egyébíránt egészében magán viseli a sietős kivonatolás bélyegét; elbeszélése szinte lelkendezve rohan a cél felé! Nézzük csak a szöveget: „A cseléd dalára a Szent Atya felébred, s az elhívott szolgától megkérdi, hogy mi az? A famulus [most már nem minister!] megmagyarázza néki, mint áll a dolog (ut res erat insinuat). A kegyes főpásztor nyomban könnyekben tör ki, s így szól: Boldog ez a nő stb. stb.“ MADZSAR szerint ez a verzió „kerek, egységes kis történet, mely amellett teljesen legendaszerű.“ Én úgy érzem, hogy inkább töredékes, csonka; a legendaszerűségét nem vonom kétségbe, hiszen — ismétlem — ennek a műfajnak elméletét nehéz megalkotni. *Legenda* vagy *legendának* kivonata, csak árnyalati különbség. Újólág fel kell vetnem a kérdést: Minő sajtáságos fantázia kell hozzá, hogy valaki a *Cui famulus ut res erat insinuat* mondatot önkényesen kibővítse a párbeszédés részletté? Ezt épp oly elképzelhetetlennek tartom, amilyen valószínű és bőven indokolható, hogy az itt idézett sietős, kapcsolós mondat a *lectio* számára méltán feleslegesnek tartott *symphonia*-párbeszéd pótlására hivatott. Végül itt a püspök sírása. ERRE PAULER és MADZSAR egyaránt súlyt vetnek, hiszen olyan részlet ez, amely nagyobb anekdotánkban hiányzik; tehát — így szól a feltevés — az interpolált novella szerzője ellentétben érezte az általa megkonstruált derűs jelenettel s ezért elhagyta. Szerintem valószínűbb, hogy

között: a) éj derekán, b) idegen házban, c) ágyon fekszenek, virrasztanak; d) ismeretlen, ritmikus zajt hallanak, e) elcsodálkoznak; f) Ágoston megkérdi tanítványát: hallod-e mi ez? (animadvertis Licenti quomodo canalis iste inconstanter sonat?) g) Licentius válaszol: nem új a zaj. h) „Ebben az órában“ ez meg ez az actio valószínűtlen; i) végre Licentius megadja a helyes magyarázatot, j) e magyarázaton épül fel mintegy morálként, „a rendről“ szóló mű. — AUG. De ordine, 6—7, CSEL LXIII, f24. kk.

a kivonatoló ezzel a beszúrt és semmitmondó frázissal valamiképp kitölteni akarja a törlések által előidézett zavaró űrt. Ez a megindultság „topikus“ a legendairódalomban: nemcsak a Gellért-legendában találkozunk vele sűrűn, hanem a IV. sz. patrisztikájának örökségeként¹ az egész középkoron végig. Az emberi élet mélységeinek vizsgálata a hanyatló ókor és a középkor vallásos-épületes irodalmában szinte mindig egyértelmű az elérzékenyüléssel.

Mindezt számbavéve tehát anekdotánkat Szent Gellért korabelinek, s éppen ezért megbízhatónak tartjuk.

Tudótt-e Szent Gellért magyarul?

ENDLICHER s az ő nyomán a középkori latin irodalom legújabb történetírója, MAX MANITIUS² ez anekdota alapján felteszik, hogy igen. Erre a feltevésre sem anekdotánk, sem más adatok fel nem jogosítanak. Ellenkezőleg: a Nagyobb Legenda egy másik részlete csak azt sejteti, hogy a püspök élete vége felé valamennyire értett ugyan nyelvünkön, azonban beszélni nem tudott. De van egy lélektani ellenérvünk is: ha idegen nyelvű éneket hallunk, s a nyelvet csak féligmeddig is értjük, figyelmünk elsősorban a dal szövege felé fordul, bármily fonák legyen is a zenei hatás. Itt említem meg, hogy a „riserunt ambo de carmine isto“-nak koránt sincs az az értelme, hogy a papok a dalon vagy pláne a dal szövegén nevettek. Ezzel a szóval nem érvelhetnek Gellért magyar tudása mellett. Ugy áll a dolog, ahogy korábban mondtuk: a furcsa hangegyvelegen mulattak, s ha a legenda írója ide *carmen*-t tesz, ez nem jelent egyebet, mint, hogy a maga pongyola módján az események elé nyúl, — ő tudja, hogy amin nevetnek, végül is nem lesz majd egyéb dalnál.

V. Szent Gellért kora és a zene.

Az anekdotának az az értelmezése, amelyet itt nyújtottunk, feltételezi, hogy mindazokat a zenei műszavakat, amelyek itt szerepelnek (*symphonia, melodia, modulatio, cantus, carmen*), Szent Gellért és az életrajz szerzője (esetleg maga Valter!) ismerte és gondosan alkalmazta. De feltehetjük-e ezt? Kétségkívül fel kell tennünk. Bízvást elmondhatjuk, hogy anekdotánkban gondosan alkalmazott és mérlegelt zenei műszavakkal van dolgunk. Megismétlem, amire már fentebb utaltam: a párbeszéd szereplőinek életében, műveltségében és hivatásos munkájában fontos szerepet játszik a zene. Tudjuk, hogy Gellért

¹ Az ókori-keresztény 'ima-sírással' és stereotyp vallásos 'megindulással' az Ethnographia 1926. IV. füzetében és a Didaskaleion (Torino) 1926. évi folyamában részletesen foglalkozom. Vö. még BALOGH, Szent Agoston, a levélírő. 46. és 145.

² Geschichte der lat. Lit. des Mittelalters. Mchn, Beck, 1923. II, 74 kk.

házánkban énekiskolákat alapított, — egyébiránt pedig igen tudós ember volt, egyik fényessége kora tudományának; de tudomány e korban lexikális ismerettömeget jelent. Már pedig a *musica* a korai középkor alapvető tantárgya, az ú. n. általános műveltség fontos alkotóeleme volt. Annak a papnak, aki énekoktatással foglalkozott, korának zeneelméletét is meg kellett ismernie. A már idézett X. századbéli REGINO apát egy helyen ezt írja: „csak az *zenész*, aki elméleti mérlegelés alapján nem gyakorlati munkával, hanem értelmi tevékenység eredményeképen (*imperio speculationis*) sajátította el az éneklés tudományát. Aki tehát a zenetudománynak erejében és értelmében teljességgel járatlan, hasztalan bitorolja a *cantor* nevét, bárha legkitünőbbben énekel is“.¹

Szent Gellért egy kortársa, GUIDO ARETINUS egy verses zenetanításában ugyancsak hangoztatja a *musicus* és a *cantor* közt fennálló igen nagy különbséget. A *cantor* csak zenél, de a *musicus* tudja is, mit művel. Együgyű állat az, aki olyasmit cselekszik, amit nem ért. „*Musicorum et cantorum magna est distantia: — istidicunt, illi sciunt quae componit musica. — Nam qui facit quod non sapit, diffinitur bestia*“.²

Az a zeneelmélet azonban, amelyet ilyen szigorúan megkövetel Szent Gellért százada, dogmatikus és szűkszavú volt, — műszavak és meghatározások voltak a lényege. Önként következik mindebből, hogy az énektanító Gellért gondosan tanulta és oktatta a zenei alapfogalmakat is, s hogy anekdotánk, ha nem rejt is „nagytekintetű zenei észrevételeket“ magában, — ahogy LÁNCZY megállapítására célozva HORVÁTH CYRILL írta, — tudatosan és pontosan alkalmaz zenei műszavakat. Ezt tudnunk kell, ha az itt tárgyalt latin szavakat meg akarjuk érteni. De különösen számba kell vennünk ezt, ha az anekdota szellemét és eredetiségét, vagyis korát és megbízhatóságát kívánjuk megítélni. Ezt a párbeszédet nemcsak zeneértő emberek folytatták. — mint arra fentebb már rámutattam — hanem zeneértő papok is adták szájról-szájra, feljegyzése után pedig kézről-kézre. Akit mindezek ellenére is meglep, hogy egy ájtatos legendában szórszálhasogató és számunkra mégis oly nehezen érthető zenei terminusokkal találkozunk, vegye fontolóra, hogy az egyházi nyelv és az egyházi műzene eszmenyeivel szemben itt igen korán új erő jelentkezik: a vulgáris nyelv és a még sokkal vulgárisabb zene. Két századdal később a trubadurok már nagyobb sikerrel küzdenek majd a világi költészetért, de zászlaját csak Dante fogja diadalra vinni. A zeneértő Szent Gellért és a daloló magyar szolgálóleány a középkor két ellentétes művészi felfogását: a *regularitas*-t és a *vulgaritas*-t jelöli; ez

¹ MIGNE PL. Vol. 132., p. 501—2.

² MIGNE PL. Vol. 141., p. 405.

a nagy elméleti ellentét¹ csak jóval később fog kibontakozni, itt szinte gubó alakjában látjuk.

Azt hiszem, sikerült a magyar nóta első emlékét, ezt a sokat emlegetett, de majdnem mindig fonákul értelmezett anekdotát jobbbára filológiai eszközökkel megközelíteni. A párbeszéd SZABÓ KÁROLYNÁL még így hangzik:

— Hallod-e a magyarok dalát?

— Ki éneklí a dalt?

— Ez az ének dallama.

LÁNCZY GYULÁNÁL pedig:

— Hallod-e, miképen szól a magyarok dudája?

— Micsoda dallamú éneklés ez?

— A dalnak modulációja az.

S legutóbb pl. HIMPFFNER-TRÓCSÁNYI felfogása szerint:

— Hallod-e a magyarok összhangos játékát?

— Miféle éneklése ez annak a melódiának?

— A dalnak szokatlan tagolása (ütemezése) az.

Vizsgálódásaink eredményeképen most már így módosul:

— Hallod-e a magyarok zenekarát (vagy hangversenyét)?

— Micsoda ének ez ebben a zenében?

— Nem más ez, csak nóta!²

*

Nem válhatok el anekdotánktól anélkül, hogy egy szóval meg ne emlékezzem hősről, Szent Gellértről. A magyar protomártírt mint íróát eddig méltatlanul elhanyagoltuk. Még ma is sokan vannak művelt magyarok, akik nem tudják, hogy éppen kilencszáz év előtt itt, Magyarországnak megműveletlen pusztaságai és erdei közepette, vad, pogány lovashordák világában egy szelíd olasz tudós élt, aki ha nyelvében nem is, érzelmeiben magyarrá lett. De Szent Gellért itt kilencszáz év előtt hatalmas könyvet is írt, olyan munkát,

¹ Vö. DORNSEIFF-BALOGH, Dante Alighieri „Über das Dichten i. d. Muttersprache“. Darmstadt, Reichl, 1925.

² Pótlólag kívánnék itt Szent János jelenéseinek egy sajátos mondata utalni. 18, 21—22-ben az angyal ilyenformán átkozza meg Babilont: „Ekképpen [t. i. mint az eldobott kő] fog nagy rohanással ledöntetni Babilon, a nagy város, és nem találhatik többé. És citerásoknak, zenészeknek, siposoknak és trombitásoknak hangja nem hallatszik benned többé, és semminemű művész nem találhatik benned többé, és malomzörgés nem hallatszik benned többé.“ Szóval elhal minden élet, élvezetnek és munkának mindenféle zaja, zöreje elmúl. De cikkem II. fejezetében rámutattam, hogy „Szent Gellért olyan őrlődalt hallott, amely hihetőleg minden nép költészetének kezdő mozzanataiban megtalálható“. Zene és malomzörgés eme primitív összefonódására példakép idéztem cikkem mottójában egy ógörög versszakot és hivatkoztam litvániai őrlődalokra is (193—4. l.). Az Apocalypsis itt idézett mondata is mintha arra vallana, hogy a malomzörgést egykor a zenei zörejek közé sorolták: a nyüzsgő élet hallható melódiájának része volt, egyik hangszere az élet orkeszterének!

amelyet ma már csak csodálkozva és félve forgatunk, de amely a homályos X—XI. század tudományának minden titkával és kincsével ékes. Ez a könyv, a *Deliberatio in canticum trium puerorum*, egyetlen, fájdalom, külföldön őrzött kódexben maradt ránk és ugyancsak egyetlen, teljesen elavult XVIII. századbeli kiadása még hozzá megszerezhetetlen is. Pedig a *Deliberatio* az első ismert tudományos mű, amelyet Magyarország földjén írtak, — tartalmilag és nyelvilag igen érdekes magyar kincs. Néhány évvel ezelőtt egy tudós francia bencés, DOM GERMAIN MORIN, úgy írt Szent Gellértről a *Revue Bénédictine*-ben, mint egy elfeledett és felfedezendő középkori íróról. És meglepetéssel látom, hogy a már egyszer idézett MANITIUS új munkájában ezt írja:

„Gellért a XI. század legkülönösebb írói sorába tartozik munkájának mind tartalmát, mind formáját tekintve. Nyelve egészen sajátos latinságú, szórendjét éppenséggel nyakatekertnek kell mondanunk, mondatainak alkata keresett, s mesterkéltszavai nyomban szembetűnnek. Magyarország amaz időkben a kereszténység számára egészen új terület. Így aztán nem kevésbé érdekes, hogy Gellért nyelvében egész sor ungarizmusra lettek figyelmissé, amiből kitűnik, hogy már akkor a latin nyelvnek különleges iránya kezdődött meg Magyarországon. Hálás feladat volna ezt a nyomot Magyarország latin irodalmában továbbkövetni. Gellért olasz volt, s a latint hazájában tanulta meg. De magyarul tudott és második hazájának nyelve hatással volt latinságára.“

Nos, én kénytelen vagyok kétségbevonni, hogy Szent Gellért latin nyelvének szokatlanságai valóban „ungarizmusok“. Ez alighanem tévedés. De a német tudós figyelmeztetéséért hálásnak kell lennünk. A magyar tudomány egyfelől adósa Szent Gellértnek nagy műve modern kritikai kiadásával és magyarázatával, adósa másfelől az egész magyarországi középkori latin irodalomnak újabb gondos történeti és filológiai feldolgozással. A magyarországi latinságnak s z e m a z i o l ó g i a i felkutatásából a m a g y a r nyelv-tudomány is szükségképen gazdagodni fog.¹

BALOGH JÓZSEF.

Adalék Szenczi Molnár Albert Grammatikájának létrejöveteléhez.

Szenczi Molnár Albert latin nyelven, idegenek számára írott s 1610-ben Hanauban kiadott magyar nyelvtanának geneziséhez a Bod Péter Athenasához készített, de kéziratban

¹ E cikk nagy vonásokban egyezik azzal az előadással, amelyet szerző a M. Ny. T. 1926. febr. 9-i ülésén tartott.

maradt Toldalékban¹ becses följegyzést találtam. A Miskolczi Csulyak Istvánról szóló cikkben ugyanis, ahol a Toldalék írója, az életrajzi adatok után, munkáit sorolja föl, első szám alatt ezt írja:

„Irt egy Magyar Grammatikát 1608-ban Tarczalon, mellyet Molnár Albertnek Marpurgba felküldött, ki a maga bővítésével ezt, azt ifjú Hassia Mórítz Landgraff kedveért, ki adta Hanoviában 1610.“ (22. l.)

Bod Péter Athenasának Tallózás és Igazítás c. szakaszában (357. l.) azt írja erről a Miskolcziról, hogy „küldött egy Magyar Grammatikát Molnár Albertnek midőn a' Magyar Grammatikán dolgoznék Márpurgumban“. Bodnak ezt a följegyzését — mivel nem tűnik ki belőle világosan, hogy Miskolczi a maga írta, saját szerzeményű kéziratossá magyar grammatikáját küldte-e el Molnárnak vagy más szerzőt nyomtatott kiadásban — eddig úgy értelmeztük és magyaráztuk, hogy valamely más szerző nyomtatásban megjelent magyar grammatikáját küldte el Molnárnak, hogy az előtte írott s megjelent nyelvtanokat mind ismerje. Annyival inkább is hajlandók voltunk ezt így magyarázni, mert Miskolczi Csulyak (másként Pásztor) Istvánnak Molnárhoz 1610. május 27-én Szepsiben írott levelében azt olvastuk, hogy a levéllel egyidejűleg küld neki egy magyar-latin nyelvtant az ő készülő nyelvtanához való fölhasználás céljából. *Kölsönkérte* ezt egy közös ismerősüktől; kéri, ügyeljen rá, hogy el ne vesszen, s küldje vissza tulajdonosának.² DÉZSI LAJOS szerint a Molnárnak küldött magyar-latin nyelvtannal kapcsolatosan „Sylvesterére; vagy Dévay Orthographiájára gondolhatunk“. (Szenczi M. A. naplója stb. 343. l. 1. jz.).

Most azonban, ismerve a Miskolczi P. Istvánról szóló eddig ismeretlen, fentebb idézett följegyzést, amelyből világosan kitűnik, hogy Miskolczi 1608-ban, tarczali iskolaigazgató korában a saját maga írta *Magyar Grammatikát* küldte el Molnárnak, aki azt a maga bővítésével ellátva kiadta: Bod Péter idézett följegyzésében a Miskolczitól Molnárnak felküldött *Magyar Grammatikán* Miskolczinak saját maga szerzette magyar grammatikáját kell érteni s nem egy más szerző

¹ Teljes címe: „Néhai Tiszteletes Bod Péter MAGYAR ATHENÁS nevű könyvének TOLDALÉKJA, mellyet Midőn különös kir. engedelem mellett N. Győri Ref. Prédikátor SZERENCSEI NAGY ISTVÁN illendő Bővítéssel 2-szor kiakart volna adni, becsületes Levéllel mások közt e végre megkerestetvén a köz haszonért öszve szedegetett Keresztési József N. Váradon 1786 Eszt. Karátson havában.“ Keresztési József apróbb munkái. Leírta SZAKÁCS JÓZSEF. (A kunszentmiklósi ref. reálgimn. könyvtár tulajdona. Jelz.: 023-1923.)

² „Grammaticam Hungaro-Latinam en mitto, quam in iuvamen tuae grammaticae exoravi a quodam nostrate. Dabis operam, ne amittatur, sed a te reduce pristino suo possessori restitatur.“ (DÉZSI, Szenczi Molnár A. naplója stb. 343. l.)

magyar-latin nyelvtanát, melyet szerencsi lelkész korában kért kölcsön, s 1610. május 27-én küldött el Marburgba Molnárnak.

Az 1608-ban elküldött, Miskolczi szerzette kéziratos magyar nyelvtant tehát nem szabad azonosítani a kölcsönkért, nyomtatásban közkézen forgott magyar-latin nyelvtannal.

Forrásaink időbeli adatai pontosan összevágznak. Kéziratoss forrásom szerint Miskolczi 1608-ban írta magyar nyelvtanát, tehát már 1608-ban felküldte Molnárnak. Bod följegyzése szerint is akkor küldte föl, mikor Molnár a magyar grammatikán dolgozott. Molnár grammatikája 1610-ben jelent meg; szeptember havában már küld belőle jó barátainak, ismerőseinek. Azonban előbeszéde 1609. június 17-én kelt, s így a munka akkor már egészen készen volt.

Azt, hogy Molnár *milyen mértékben* használta föl Miskolczi P. István kéziratoss magyar nyelvtanát — t. i. hogy az egészek rendszerét, beosztását, szövegezését átvette-e, vagy csak egyes példákat, kisebb szakaszokat használt föl, bővített ki és dolgozott-e át a maga ízlése s nyelvtani álláspontja szerint, — azt ma már egyéb adatok, főleg Miskolczi kéziratoss példányának hiánya miatt, teljes bizonyossággal megállapítani nem lehet.

Kéziratoss forrásunk ama kifejezését, hogy Molnár Miskolczi magyar nyelvtanát „*a maga bővítésével*“ adta ki, szerintem úgy kell érteni, hogy a bizalmas barátjától kapott kéziratot a saját felfogása szerint átdolgozta, értékesítvén annak hasznavehető részét, egyes jó példáit, szabályait. Ha Molnár csak egyszerű, lényegtelen bővítéssel látta volna el Miskolczi kéziratoss nyelvtanát, azt az olvasóhoz intézett előszóban okvetlenül megemlítette volna. HARSÁNYI ISTVÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A magyar szótárak könyvészetéhez. Az alábbiakban egy-két kiegészítő adattal én is hozzá kívánok járulni SÁGI ISTVÁN lelkiismeretesen és nagy szorgalommal készült könyvészetének (*A magyar szótárak és nyelvtanok könyvésze*t) tökéletesítéséhez.

1. Az egyik VESZELSZKI ANTAL könyve: *A' növevény-plánták' országából-való erdei és mezei Gyűjtemény, vagy-is Fa- és Fűszeres könyv . . . Pesthen, 1798.* Nyelvi érdekessége a könyvnek abban van, hogy az író a népnyelvi elnevezésekre is tekintettel van, mint már előtte BENKŐ JÓZSEF. Mint mondja: „a' mennyire lehetett együgyűségemtől az akkori sok felé-való útazásim között kikeresni, főt a' fővétségben jártos költös öreg Afízlonyokat, mezei Páftorokat, és egyebeket a' nevek, és helyek eránt meg kérdezni, értekezni, 's végére járnai éppen nem szégyenlerttem.“ (II. 1.) Adatai közt az ethnographus is talál nem egy figyelemre méltó dolgot. Alapul a BENKŐ JÓZSEF *Nomenclatura botanica*-ját vette, mely a MOLNÁR JÁNOS *Magyar Könyv-ház-a* I—II. kötetének

végén jelent meg. BENKŐ a Linné-rendszer rendjén sorolja fel a növények latin, magyar, német és francia neveit a második kötetben az oláhval kiegészítve. Szógyűjteménye népryelvi szempontból is figyelemre méltó, mert a magyar növényneveket LIPPAI Vadkertjén, CSAPÓN, PÁRIZPÁRAIN kívül legfőképpen saját utazásai során gyűjtötte. VESZELSZKI a BENKŐ gyűjteményét betűrendes szótárrá szerkesztette. Könyve egyes cikkeit betűrendes latin-magyar-német-francia-cseh (vagy tót)-oláh névgyűjtemény vezeti be. Benne a BENKŐ gyűjtését a cseh (tót) elnevezéssel egészíti ki, s beleolvasztja a maga magyar népryelvi (főként dunántúli) gyűjtését is. Olykor a megyét is idézi, ahol az illető nevet följegyezte. BENKŐ gyűjtésével elég szabadon bánik, sokat el is hagy adataiból. A könyv végén a 461. lappal kezdődnek a „*Fa és Fűszeres szótatoknak Tartományos nevei*”: betűrendes magyar-latin növényntani szótár, mely egyúttal mutató a magyar növénynevekhez. Utána következik a rendes tárgymutató.

2. Budán 1781-es címlappal jelent meg MOLNÁR JÁNOS *Physiologicon*-a vagyis verses természetrajza, mely három részben a természet három országát foglalja latin hexameterekbe. Mindegyik rész végén szójegyzék a Linné-rendszer szerint. Az első rész: *Zoologicon. Complexum historiam naturalem animalium*. Budae, 1780. A 63—74. lapon: *Index animalium iuxta seriem tomorum Linnceanorum*. Latin-magyar-német-francia szójegyzék. — A második rész: *Phytologicon, complexum historiam naturalem vegetabilium*. Budae, 1780. A 83—101. lapon: *Index vegetabilium*. Latin-magyar-német-francia szójegyzék. MOLNÁR megjegyzi a lap alján, hogy jegyzéke legnagyobb részben BENKŐ JÓZSEF *Nomenclatura Botanica*-jából való. — A harmadik rész: *Oryctologicon, complexum historiam naturalem mineralium*. Budae, 1780. A 82—88. lapon ásványntani szójegyzék: *Index mineralium*, ugyanolyan nyelveken, mint a két első. E szójegyzékeket MOLNÁR bővíteni szeretete volna. Legalább erre mutat a *Zoologicon* 63. lapjának jegyzete, melyben kiegészítő adatokat kér olvasóitól indexei számára.

3. *Az emberboncztan tankönyve tekintettel az élettani indokolásra s a gyakorlati alkalmazásra*. Írta németül DR. HYRTL JÓZSEF, osztrák boncztanár. Magyarítá DR. FOLTÉNYI JÁNOS, pesti gyakorló orvos. DR. RHÉDEY ANTAL élettani segéd segélyével. *Boncztani szótárral*. Budán, 1849. Nyomatott a kir. egyetemi nyomda betűivel. Elég ritka könyv lehet, mert sem SZINYEI (Magyar Írók), sem PETRIK nem ismeri. A könyv 835—980. lapjain van a betűrendes magyar-német boncztani szótár. Csúry Bálint.

Kicsinyítő -nok, -nök képző. Ismeretes, hogy a nyelvújítók néhány világosan elemezhető szóból, amilyen a magy. *bajnok*: *baj*, ó-magy. *udvarnok*: *udvar*, elvontak egy foglalkozást jelölő *-nok, -nök* képzőt, s vele sok szót alkottak, amelyek közül több azóta is használatban van, pl. *díjnok, elnök, főnök, gondnok, gyakornok, tábornok* stb. (I. SZILY, NyUSz. 400). Kétségtelen azonban, hogy a nyelvérzék a fenti világosan elemezhető szavakból korábban is elvonta a *-nok, -nök* képzőt s alkotott vele foglalkozást jelölő szavakat. Ilyen szó kétségtelenül az ó-magy. *tálnok* (adatok a XVI. sz.-ból CAL., SZIKSZAI, NySz.) 'dapifer, truchsess' < magy. *tál* (így HALÁSZ: Nyr. VII, 149), s ilyen kétségtelenül az

ó-magy. *fegyvernék* 'armiger, fegyverhordozó' (l. ZOLNAI: NYr. XXVIII, 164; adatok 1266 óta OklSz.:) < magy. *fegyver* is. Az EtSz. I, 165 azt mondja, hogy az ó-magy. *asztalnok* (adatok a XIV. sz.-tól) 'dapifer, tafeldecker' lehet a magyar *asztal* magyar -*nok* képzős származéka, s bizonyos, hogy az ó-magy. *pohárnok* (adatok a XIV. sz. óta; l. Beszt. Szój., Schl. Szój.) 'pincerna, mundschenk' a magy. *pohár*-ból a magyarban alakult képzés.

Ez a -*nok*, -*nök* képző idegen eredetű annyiban, hogy elemei (-*n*-je melléknév-, *ik*-je főnévképző) idegenek, elvonódni azonban a magyarban vonódott el.

Az a meggyőződés, hogy volt a magyarban eredeti magyar -*nük*: -*nuk* ~ -*nük* képző is, amelyből később -*nok* ~ -*nök(e)* lett. Ez kicsinyítő képző volt.

Tudvalevő, hogy a magyarban van kicsinyítő -*n* (s ebből -*ny*) és kicsinyítő -*k* képző is. Ezekből való képzőbokor a -*nük*: -*nuk* ~ -*nük*. E kicsinyítő képzőbokra eddig csak két kétségtelen példát tudok. Az egyik a Balázsfalvától délre, Alsófehérmegyében fekvő *Kiskerek* község, amelyet egy 1302. évi oklevél *Keréknük*-nek, az oklevél háta pedig XV. sz.-i írással *Keréknék*-nek nevez:

de villis eorundem videlicet de *Kerechnuk* et de Chergoud . . . de villis *Kerechnuk* . . . [az oklevél hátán, XV. sz.-i írással] super decima *Kerechnek* et Cherged (ZIMMERMANN—WERNER, Urkb. I, 224).

Mint hogy volt a *gykerék* is Alsófehérmegyében (l. LIPSZKY, Rep.), kétségtelen, hogy az ó-magy. *Keréknük* > *Keréknék* kicsinyített alak *Kerék*-ből. A képző benne -*nük* > -*nök*.

A másik biztos példám *Szolnok*. Egy legközelebb megjelenő dolgozatom kimutatja, hogy *Szolnok* nevű helyeink hasonló személynévtől valók. E magyar szn. XI. sz.-i alakja *Szaunük* > *Szaunuk* (Annal. Altah. 1046; MonStrig. I, 86, 146), később *Szaunuk*, majd ebből *Szónuk*: ~ *Szolnok* ~ *Szónok* (példákat l. megjelenendő értekezésemben).

E szn.-tól elválaszthatatlanok a következő ó-magy. szn.-ek: *Szoud* (vö. 1217: Reliqui uero *Zoud* Simeon Micahel vnucha cum eorum successoribus exequias faciant, l. OklSz. *szó*; van Bihar-megyében *Szód* község is, l. LIPSZKY, Rep., régi adataim azonban nincsenek rá) | *Szousa* (vö. VárReg. 169. § 1213-ból: pristaldo *Zousa*). Kétségtelen, hogy *Szoud* magy. -*d*, *Szousa* pedig magy. -*sa* (vö. VárReg. 169 § 1213: *Fehersa* de villa Degust stb.) kicsinyítő képzővel alakult, s régibb magyar alakja *Szau-di, *Szau-sa volna. Ugyanide tartozik az ó-magy. *Szau-nük*, amely a -*nük* kicsinyítő képzőbokkal alakult.

Végül megemlítem, hogy a törökben is van -*nek* kicsinyítő képző. Okleveleinkben több adatban előfordul *Becsenükfelde* és *Becsenék* possessio. Gombocz „A besenyő népnévről” c. cikkében (MNY. XII, 181) kimutatta, hogy e helynév előbbi *Becsenek* szn.-ből való, amely viszont egy tör. *Bečenek* mása. A tör. *Bečenek* származékszó, a -*nek* pedig benne -*n* és -*k* török kicsinyítőkből alakult képzőbokor. Hasonló képzésű a hun-bolgár *Irnäk*, *Irnük* név is; ez a 'férfi, férj, hős' jelentésű tör. *ir* szó -*näk* kicsinyítő képzővel alakult származéka (l. GOMBOCZ: MNY. XXI, 12). Van tehát a törökben is -*nek* kicsinyítő képzőbokor, ahogy volt ilyen a magyarban is.

Melich János.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Társadalom. Ez a szó NyÚSz. szerint BARCZAFALVI alkotása (1786. Hirm.) alkalmasint a *sokadalom* mintájára. Nála 'kollégium' a jelentése. FOGARASINÁL (1836.) 'casinó', majd 'céh, Genossenschaft' és a mai 'társulat' (Tzs. 1838.); ugyanitt *társadalmas* 'gesellschaftlich'. Mai elvont értelmében először HELMECZYNÉL fordul elő (Jelenkor 3:548): Franciaországot *társadalmi* (socialis) revolútiótól ója. Ez az universitas hominum értelem legújabbán érdekes jelentésváltozáson ment át. Kimutathatóan a Köztelek meg az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület kiadványai kezdtek ennek az évszázadnak az eleje táján *gazdatársadalomról* írni. Azóta ez a szó a z emberek összesége helyett ilyen megszükkített értelemben az egy hivatáshoz tartozók összességét is jelenti. Így írnak *orvos-, ügyvéd-, kereskedő-társadalomról*, sőt most már *sport-társadalomról* is, s ez utóbbi esetben már csak bizonyos szórakozás kedvelése a fogalmi összefoglalás alapja. Hasonló fejlődés egyes szavak életében nem ritkaság; nincs is mit hibáztatni rajta. Csakhogy érdemes erre a jelentésváltozásra rámutatni azért, mert az a nyelvi jelenség — úgy látom — akaratlanul kortörténeti adat is. A mai idők siralmas jele, közéletünk szomorú széttagoaltsága tükröződik ugyanis abban is, hogy a *társadalom* egy-egy csoportja nevezi magát a *társadalom*nak.

Búzás Dezső.

Hátra kötöm a sarkad. Ezt a szólásunkat ma már csak tréfásan használjuk. Ugyan bizony, ki is venné komolyan, hiszen a sarkunk már amúgy is hátul van. Akit tehát azzal fenyegetünk, hogy *hátra kötjük vagy hátul kötjük a sarkát*, az ugyan jól tudja, hogy semmi veszedelem sem fogja őt érni. Sőt mintha ez a fenyegetésünk nemhogy visszatartaná, hanem még biztatná is az illetőt holmi apró csintalankodásra. MIKSZÁTH egyik regényében olvassuk, hogy egy főispán ünnepi fogadtatása alkalmával a rendért felelős főkapitány rákiáltott a hullámozó tömegre:

— Rendet tartsanak atyafiak, rendet, mert aki a rendet megbontja, *hátraköttem a sarkát*.

Ami annyit jelent, — folytatja az író — hogy nem bánja, ha egy kis zenebonát csinálnak. (A Noszty fiú esete.)

A köznyelv és az irodalom nyelve rendszeren a címül írt alakban használja, de a népnyelvben a szólás elhomályosodásának bizonyosságául a következő változatai vannak: *Hátra köttem a sorkod* (Csepreg; Nyr. II, 275); *hátra kötöm a sarkad* (Karcag; vö. KERTÉSZ, Szokásmondások 238 és Debrecen; vö. NyF. XXVI, 36); *hátra kötöm a sarkantyúdat* (Baja, a magam följegyzése).

KERTÉSZ M. Szokásmondások c. munkájában csak DUGONICSNAK egyetlen adatával tudja bizonyítani azt a föltevését, hogy szólásunk egy régi büntető mód emlékét őrzi: *Farához kötötték a sarkát* (Péld. I, 27). Van azonban bizonyítékul ennél beszédesebb adatunk is, mely egyúttal a címbeli szólásnak eddig ismert legrégebbi előfordulását is tartalmazza. ILLEI JÁNOS Tornóyos Pétere (1789.), midőn valakire nagyon megharagszik, rendszerint úgy szidalmazza, hogy szitkaiból régi igazságszolgáltatásunk nyelvi emlékeinek nem egy példáját idézhetjük. Pl.: De bár tsak azt a *Hóhérr' pallosa alá való*

Szolgát kerithetném kezemre! *be meg ördög tördelném!* meg-ragadnám üstökit, földhöz vágnám, hasára hágnék, ki-nyomnám a belit és *szalag-szijjat metszenék a bőriből* (RMK. XXXIII, 69). Ah! ah! bár tsak egy Deákos embert látnék! *hátra kötteném mind a két sarkát:* kezeit, lábait, fejét, *mindent izzé, porrá egybe [tördelném]* (uo. 72).

Látnivaló, hogy Tornyos uram éppen nem virágos kedvében mondja, amit mond, és nagyon is komoly fenyegetése kétségtelen bizonyosága annak, hogy a sarkak hátrakötése a testnek éppen olyan megkínzása, vagy éppen olyan testi büntetés volt, mint a többi, melyet az imént idézeteinkben kiemeltünk.

Ami mármost e szólás származását illeti, azt hisszük, hogy eredetét a régi kínzó vallatás változatos eljárásaiban kell keresnünk. Ezt a föltevésünket HELTAI GÁSPÁR Hálójának (1570.), melyben tudvalevőleg a spanyol inquisitio borzalmait tárgyalja GONSALVUS REGINALDUS MONTANUS latin munkája nyomán, következő helyével óhajtjuk megerősíteni: Mert mikor à fogoly à cigany [= csigán] fűg, Az derekara vékony sinorokat köttez nec, és aual *hatul à szarait fel köttezic*, és mindenic sinorba fát vötneec és aual foytyáec [= szorítják], annyira, hogy à sinoroc be hatnac tellyességgel à testbe, hogy soholt ki nem látzanac à husbol, és eképpen kimondhatatlan faydalmoekal kényozzác à szegény foglyot egy nyihány oraig (RMK. XXXVI, 90).

Ez a kegyetlen vallató eljárás teljes világot vet szólásunkra. Akinek a *szarait hátul felkötözték*, annak volt *hátul kötve, hátra kötve*, vagy amint DUGONICS mondja: *farához kötve a sarka*. Azonban úgy látszik, hogy a csigán való kínzásnak, a felcsigázásnak ez a változata leghamarabb kiavult a kínzó vallatás módzatai közül. Ez az oka annak, hogy az eredeti szemlélet megszüntével a szólás idő folytán annyira elhomályosodott (s ez alaki módosulásait is elősegítette), hogy ma már pusztán csak tréfás értelemben használatos. De mintha még a régi szemlélet komoly tartalma csillanna meg ma is abban a bosszús kifakadásban, melyet következő idézetünkben olvashatni: *Az ördögök kössék hátra az apád sarkát*, — dohogta az asszony. (BIBÓ L., A fáklya füstölve ég, 36).

Valakinek a tollából lövöldöz (vö. MNy. XXI, 55). Multkorjában e szólás eredetét tévesen magyaráztam. Semmi köze sincs a stymphalusi madarakhoz. A megfejtés helyes útját a mult cikkemben is említett SZALÁNCZI ISTVÁN mutatja meg, midőn 1632-ben azt írja fejedelmi urának, I. Rákóczy Györgynek: „Nagodnak alázatosan könyörgök, az Juszut agát ne hagyja, azzal birhatjuk az másikat, *az sast maga tollából lövik*, Kegmes uram *meg*”. (TT. 1883: 664). Ez pedig nyilvánvaló célzás Aesopusnak A sas és a nyilvessző c. meséjére, amelyben a sas vesztét a saját tollából készített nyilvessző okozza. *Csefkő Gyula.*

Nősténytölgyfa. MOLNÁR ALBERT 1604-iki szótárának latin-magyar részében fordul elő ez a szó az *acylon* szó tolmácsolásában ekképen: „*Nőstén Tölgyfánac* gyümöltse”. A NySz.-ban nincs meg. Mi ez a *nősténytölgyfa*? A PAPE-féle *Griechisch-deutsches Handwörterbuch*-ban (Braunschweig, 1906.) ἄκυλος 'die eßbare Eichel, Frucht der πρῖνος'. A πρῖνος jelentése pedig: 'die immer-

grüne Eiche, Steineiche, ilex'. Tehát a *nösténytölgyfa* olyan tölgy-féle, melynek gyümölcse ehető. Ámde a nálunk közönségesen ismert tölgyfa gyümölcse nem ehető. ARISTOPHANES Béké-jében is van szó ilyen ehető makkról. Ez a rész ARANY fordításában így hangzik:

Nem kedves a harcz nekem,
Csak borozgatni a tűz előtt jó barátaimmal, és
Rakni rá, a mi legszárazabb s legvidámabban ég
Nyárivágásu fát;
Csicseri borsót pattogatva, és piritva cserfamakkot.

(ARANY Ó. M. VII. 374.)

Csakhogy itt az eredetiben nem $\pi\rho\iota\upsilon\varsigma$, hanem $\phi\eta\gamma\acute{o}\varsigma$ van (ARISTOPHANES, Pax 1137.), melynek gyümölcse szintén ehető; PAPE szerint: 'ein Baum, der eine runde ebbare, der Eichel ähnliche Frucht trägt, quercus esculus'. Ez PAPE szerint nem a *bükkfa* (fagus). ARANY is *cserfamakk*nak fordítja. A filológia tehát nem tud határozott útbaigazítást adni. MOLNÁR ALBERT valami hazai tölgyfajtára gondolhatott, mikor a *nösténytölgyfa* szót használta, de hogy melyikre, ezt természettudósaink tudnák eldönteni. Mivel a bükkfa makkja apróbb, mint a tölgyé, és tudomásom szerint ehető, azt hiszem, hogy a MOLNÁR ALBERT *nösténytölgyfája* nem más, mint *bükkfa*. — SZABÓ DÁVID Kisdéd Szótárábanis (2. kiadás) előfordul növény jelzésére a *nöstény* szó a következő adatban: „Paszkontza: apró magú, *nöstény kender*“ (172. l.).

A -nő (-né) történetéhez. SZILY KÁLMÁN nyomozása szerint (NyUSz. 237) VERSEGHY állapította meg a különbséget a *nő* és *né* között (*varróné* = varró mester ember felesége; *varró nő* = varró asszony, akár feleség, akár nem). KAZINCZY pedig megengedhetőnek tartotta, hogy a német *-in* képző mintájára a *-né* szócskával mint formativummal való képzést ne hátráltassuk s így „tágítsunk nyelvünkön“. FOLNESICS nevéhez fűződnek az ilyen furcsa, halvaszóletett képzések: *őné* (= sie), *akiné* (= die), *szelidné*, *muzsáné*, *elpirosodottné* (Buzás, A németes összetételek története. NyF. XLI, 16). E kísérlet nyoma minden felzudulás és vita ellenére is megmaradt nyelvünkben. Ma már a *barátnő*, *istennő*, *színésznő*, *jósno*, *dívatárusno*, *úrnő*, *énekesno*, *papno*, *íróno*, *tanítóno*, *tanárno*, *igazgatóno*, *művésznő*, *táncosno* teljes polgárjogot nyertek.

Az efféle szóalkotó kísérletek azonban sokkal régebbre nyulnak vissza nyelvünk történetében KAZINCZYNÁL és FOLNESICSNÉL. Már a BÉL MÁTYÁS-féle Ungrischer Sprachmeister 1774-iki pozsonyi, KORABINSZKY-féle átdolgozásában is találunk ilyen furcsaságot. A 158. lapon a személynevek csoportjában ezt olvassuk: *Lajos* (= Ludwig), *Lajosné* (= Loise). De visszavihetjük e kísérleteket egészen SZENCZI MOLNÁR ALBERTIG, kinek 1604-iki nürnbergi szótárában ilyen adatokat találunk: „*Alcisthene*, Egy igen fő *Kipironé*“. „*Altrix*, *Táplálone*, avagy, *dayka*“. „*Chorauliftria*: Jo *tántzos nő*, *Énekejnő*“. SZILY KÁLMÁN (NyUSz. 237.) a *táncosnőt* sehol, az *énekesno* szavunkat pedig csak BALLAGINÁL (1857.) találta először szótározza.

Már SZILY rámutatott, mily hiányosan dolgozta fel MA.-et a NySz. Én is egész csomó szót jegyeztem össze MA.-ból, melyek a NySz.-ből hiányoznak, vagy későbbi keltezésűek. Így pl. a *köznev*

és tulajdonnév műszavakat már MA. ismeri és használja *Antonomasia* és *Apium* alatt majdnem kétszáz évvel a Debreceni Grammatika előtt, de a NySz. erről mitsem tud. A *láb* szó is használja már MOLNÁR 'versláb' értelemben: „*Choraeus*, Verfnec Trochaeus nevű *lába*“; azonban a NySz. ezt a jelentést sem ismeri. Az emberre számos meglepetés vár egy kis böngészés után. Vajha teljesülne MELICH JÁNOS óhajtása, melyet kitűnő CALEPINUS-kiadványa bevezetésében régibb s ritkább szótáraink kiadásáról nyilvánít! Vagy valamiképen hozzáférhetővé tétetnék nyelv-buváraink számára az a rejtett kincs, ami bennük még el van ásva!

Csűry Bálint.

Halalis. Van Arad megyében egy ma tisztán oláh lakosságú kis falu, amelynek *Halalis* a neve. Ez a helynév egy 1479. évi oklevélben *Halalos* alakban fordul elő (CSÁNKI I, 763), s ez alig lehet egyéb, mint a magyar *halálos* szó. Mivel az -os vagy -us végű magyar szavak az oláhba átkerülve általában megtartják ezt a végzetüket (pl. *langoš*, *lučkoš*, *okoš*, *astaluš*, *lákātuš*, *birtukuš*, *kulduš*, *pakšuš* stb. ALEXICS: Nyr. XVI, XVII), s csak egy-két esetben mutatnak kivételesen nyílt *ä*-vel való -*äs* végzetet (*misaráš*, *arhivaráš* u. o.), de egyetlen egyben sem -*is* végzetet, azért azt hiszem, hogy ez az oláh helynév a mai magyar *halálos* szó ó-magy. *hálális vagy esetleg *hálális alakjának átvétele és napjainkig való megőrzése. Olyan mélyhangú szóban is. tövégi -i hanggal való alak volna ez, mint a milyeneket ugyane korból már idéztek néhányat MELICH és JAKUBOVICH: *Baluanis* > *Bálványos*, *Blundix* olv. *Blundis* > *Bolondos*, *Horogis* > *Haragos*, *Kigouis* > *Kigyós*, *Saris* > *Sáros*, *Budrig* > *Bodrog*, *Sumig* > *Somogy* (vö. MNy. X, 197; XIX, 68; XX, 97, 182).

Méreg. M. J.: MNy. XXI, 151 a *Meregyó* helynévről írván, ma *mérég* alakú szavunknak ó-magyar *mérgü alakot tulajdonít. Én ezt a föltevést nem tartom elfogadhatónak, mert szerintem a rövid magánhangzós nyelvjárási *mérgös* ~ *mörgös* (MTsz.) származék alapján ó-magyar *mérgü-féle alanyesetre kell következtetnünk. Az első szótagbeli rövid *ë* csak akkor nyúlhatott meg, miután ez a szó a tövégi magánhangzó elveszése után egytagúvá vált; tehát a mai hangalak fejlődésének egész folyamata az ó-magyar kor óta nézetem szerint ez volt: *mérgü > *mërg > *mérg* > *mérëg*. Ugyanígy magyarázandók: *lëlkëm*, *lëlkës*, *lëlkët* stb. mellett *lëlek*; nyj. *fërges* (MTsz.) m. *fërëg*; nyj. *ëbren*, *ëbred*, *ëbreszt* (MTsz.) m. *ëbër*; *Pëtri*, *Pëtrës*, *Pëterd* m. *Pëtër*; talán *Nëmti* (MNy. I, 234) m. *nëmët* is. E szavaknak ma olyan *é* hangú alakjaik is vannak ugyan, amelyek sohasem voltak egytagúak (pl. *mérget*, *mérgës*, *mérgëlödik*, *ëbrën*, *Pëtërt*, esetleg *nëmëtül*), de ezeket természetesen analógiás újraképzés eredményeiként kell felfognunk, amelyek mellől az eredeti *ë* hangú alakok elavultak. Vö. még ma is hangtörvényszerűen, kiegyenlítőds nélkül: *lëlek* (*lëlekben*, *lëleknek* stb.) és *lëlkët*, *lëlkék*, *lëlkës*, *lëlkëm* stb.

Sorompó. Tudtommal még nem vették észre, hogy e szavunk német, még pedig a magyar nyelvtörténet szempontjából elég érdekes német jövevényszó. — A nép nyelvéből egyszer közölt *csörömpó* alakváltozata (MTsz.) bizonyára csak újabb keletű hangrendű

átesapás eredménye, tehát a címbeli szó etimológiájára nézve nem fontos. De már fontos a nyelvjárásainkban ügylátszik eléggé elterjedt *sarampó* alakváltozat (MTsz.), mert ez a NySz.-beli adatok szerint régibb a ma köznyelvi *sorompó* alaknál. (Ez utóbbi szótárban Kr.-nél, tehát 1832-ben fordul elő legelőbb.) És döntő jellegű a mai *sorompós* származéknak régi *srampos* alakváltozata, melyet a NySz. valamely tévedés következtében MOLNÁR ALBERT Bibliája nem létező II. kötetének 37. l-járól idéz, de amely a valóságban HELTAI GÁSPÁR Krónikájának 155. l-ján van meg. Ez a *srampos* származék ugyanis egy *sramp alapszó feltételezésére kényszerít bennünket, amely két mássalhangzón való szókezdetete miatt nyilván idegen eredetű, s alig lehetne egyéb, mint a német irodalmi *Schranke* szó hazai német *šrānke* alakváltozatának átvétele. Mivel a magyarban sem három mássalhangzóval, sem *η* hanggal végződő szó nincsen, azért e német nyelvjárási *šrānke* szóvégi *η*-je e szónak a magyarba való átvételekor természetesen elmaradt. Hogy az eredeti *rk* helyén *mp* van a magyar szóban, az nem elegendő ok e származtatás elvetésére, mert igaz ugyan, hogy e hangváltozásnak más biztos példáját nem tudom idézni, de ehhez hasonló és szintén akusztikai tévedésen alapuló hangváltozások nem éppen ritkák. (Vö. SZILV: MNy. XII, 377). A *sarampó* > *sorompó* szóvégi *ó* hangjáról azt hiszem, hogy azonos azzal a deminutiv-augmentatív értékű *-ó*, *-ó* képzővel, melyel pl. az *apó*, *anyó*, *ágygó*, *kacsó* (Nyr. XLIX, 87), *ormó*, régi *halmó* (MNy. X, 133), nyj. *horhó* (u. o. XVI, 89), *szittyó* (u. o. VI, 65), *ringyó* (u. o. XVI, 8), *szellő*, *kürtő* (u. o. XX, 44), régi *tönkő* (Nyr. XLVIII, 13), *fiú*, nyj. *szijú* (NyK. XLI, 236) szavakon és a *Kató*, *Matyó*, *Zsigó*, *Mikó*, *Janó*, *Jákó*, *Benő*, *Gerő*, *Gergő*, *Pető*-féle becéző keresztneveken is észlelhetünk.

Horger Antal.

Örösúr. GOMBOCZ ZOLTÁNUK „Örs és Örkény“ c. cikkéhez (MNy. XXII, 6) egy újabb adat került elő a Szathmáry-Király család boldvai levéltárából. A levéltárast most NYIRV DÁNIEL, Miskole város főlevéltárnoka rendezi. Tőle értesültem, hogy a cikkben 1292- és 1300-ból idézett *Ürösúr* ill. *Ürsúr* nemzetséget már korábban egy 1279/1312. oklevél említi. Az egri káptalan 1312-ben, Károly király parancsára Gachew fia részére a kérelmezőnek átíratban kiadja saját 1279. évi okiratát, mely *Domok (Damak)* eladásáról szól. Az 1279/1312. oklevél szerint 1279-ben Szalonnai Miklós fia Mihály ispán és ennek fia Aba mester, valamint testvére Sámson eladják a vérrokonuktól, Kristóftól örökölt *Domok* birtokot 30 márkáért „Gachew filio Johannis de Pathana“-nak, illetőleg Miklós, Mátyás, Élia és Kelemen nevű fiainak. A határ is részletesen le van írva. Az eladók: „... comite Mychaele filio Nicolai de Zoluna de genere *Wruswr* et magistro Aba filio suo pro se et Samsone fratre suo“. Az 1279/1312- és 1300-i adat a XIII. sz. végén erősen elágazott nemzetség ugyanazon ágára vonatkozik (l. KARÁCSONYI, A magyar nemzetségek II, 421–3). Kristóf azonosnak látszik az 1249. előtt szereplő I. Kristóffal, ellenben Sámson eddig ismeretlen tagja az *Ürsúr* nemzetségnek, melynek az ú. n. Sályi ágához tartozott. A *Domok (Damak)* birtoknév bizonyára a Leányfalvi ág-on szereplő *Domokos* emlékét őrzi.

Marjalaki Kiss Lajos.

Ebagos. A székelyek — JANKÓ JÁNOS adata szerint — azt tartják, hogy a terhes asszonynak nem szabad kutyához, macskához rugni, mert különben *ebugujás* lesz a gyermek, vagyis „a szőr annyit nő rajta kifelé, mint befelé”, s emiatt előbb-utóbb elpusztul. Egy másik (hódmezővásárhelyi) adat azt mondja, hogy ha az asszony állapotos korában kutyához vagy macskához (a szülők védőállataihoz) rugdos, akkor a gyermek *ebagos* lesz és szőr nő a hasában. Ha az ilyen gyermek hasára piritós kenyéret tesznek, s ezen átszűrük a fürdővizet, akkor a kenyérbe átmennek a szőrök. (Ethnographia XXX, 87) Az *ebagos* gyermek szőreinek kifürösztésére az első adatot (1584-ből) KOMÁROMY ANDOR munkájában (Magyarországi boszorkányperek oklevéltára 46) találom. A TSz. szerint *agos* gyermek: a szőrösen (vagyis idő előtt) született, ráncos arcú, aggformájú, atrophias, sinylődő cecsemó, melyről már ösidők óta azt tartja népünk, hogy többnyire v á l t o t t gyermek (= angolkoros), ki az igazi gyermekkel „a gonosz lélek által eltserlettetett” (vö. DOMBY, Orvosi tanítás. 1794. 541) Az ilyen gyermekeknél gyakoriak a mindenféle bőrbajok, különösen az acne-és furunculus (szórféreg)-képződés. Más helyen (Orvosi Hetilap XLI. 1907. 34. szám) már volt alkalmam bővebben szólani arról, hogy mi értendő az *ebag*, *ebaga*, *eb' agja*, *ebagos*, *abag*, *abagos*, *agos* kifejezések alatt. Abban a közleményemben egész a XVI. századba visszanyúló adatokkal igyekeztem bizonyítani, hogy a régi magyar orvos és a nép milyen betegségeket jelölt e sajtószertű kifejezésekkel. PÁRIZ PÁPAI az ő P a x C o r p o r i s - á b a n (1701. kiadás 235) bővebben beszél erről az érdekes (a NySz.-ből kifejejtett) *ebag*-betegségről, melynek nevében ismét szemünkbe ötlük az állatnak, mint betegségokozó démónnak, a neve (vö. *egér*, MNy. XXII, 128). PÁRIZ PÁPAI következőket mondja: „*Eb-agja*. Vagyon olly nyavalyájok-is a gyermekeknek, melyben eleget szopnak, észnek; de még-is semmi láttattya rajtok nintsen, hanem elszáradnak, erőtlenednek, fogynak naponként. Ezt a magyarok néhol *Eb-Agjának* hiják. E nyavalya pedig esik a bőr alatt termő Szórféregtől, melly mint a szőr-szál olyan vékony, különben nem-is láthatni meg, hanem a feredőben: Ha tudnilik a gyermeket a feredés közben mézes kenyérbéllel dörgölik, vagy pedig ruhában kötött szítáltt hamuval, és a dörgölés után a feredő vizét a hamun által szűrük, a ruhán, akiben vagyon; megtaláloed vagy a hamu között, vagy a kenyérbélben. Ez illyen férgek, elszíván a tápláló nedvességet, nem lehet, hogy meg ne ösztövéredgyék a gyermek. E férgek pedig kiváltképen a vállalai között, a hátában és a karjaiban teremnek meg“. Azután azt mondja, hogy a meleg fürdőben a szórféregk kidugják a fejüket, s ezért végezetül piritott kenyérrel kell dörzsölni a gyermekek hátát vagy pedig gyengén megberetválni, hogy ilyen módon a „féregk“ fejét eltávolítsuk. A szórféreg természetesen a bőrtüszőkben levő faggyú-csapokat (comedones, mitesser) jelenti. Ezeket, minthogy a bőr felszínén levő végük rendesen feketés, már igen régen apró hernyó-forma állatkáknak tartották az orvosok, s annak tartja még ma is a nép, mely oly bámulatos szívósággal ragaszkodik az avult orvosi nézetekhez. Németországban nemrégiben ítélték el egy kuruzslót, ki a szórféregeknek (Dörrwürmer) a bőrből való kicsalására kenőcsöt árulgatott a detmoldi

népnek. E kenőcs használata után a férgek kidugják fejüket a bőrből; „mit einem Rasiermesser kann man dann den Würmern die Köpfe abschneiden“. Szóval egészen úgy, mint ahogy a 200 év előtti P. PÁPAI-féle „receptá“-ban olvassuk. Érdekes, hogy az erdélyi szászok *hunds-alter* szóval jelölik ezt a gyermekbetegséget (vö. Ethnolog. Mitteilungen aus Ungarn 1893. III. 24.), s e szó betűszerint is megfelel az *eb-agnak*; abba azonban, hogy ők vették-e át a mi szavunkat, vagy mi fordítottuk-e le az övéket, nem merek bele szólni. Annyi bizonyos, hogy a régi német *aelter*, *aelterle* (*altmaennchen*) *aelterlein* (= atrophia infantum) teljesen megfelel a magyar *agos-gyermek* fogalmának.

M. Kossa Gyula.

Két oszmánli eredetű indulatszó a magyarban. I. A szlavóniai nyelvjárásban van egy *alá* indulatszó, kb. 'ejnye' jelentéssel. Az EtSz. e szót a szerb *alá* indulatszóval egyezteti.

Ez a szó tulajdonképpen oszmánli eredetű, s a közismert *allah* 'isten' szóval azonos. SAMÍ bej török szótára (*allah* a.) mint csodálkozást és bosszankodást kifejező indulatszót említi az *allah-allah* (a kiejtésben a *h* alig hangzik) kifejezést. Hogy a szóbanforgó indulatszó ezzel függ össze, bizonyítja az EtSz. magyar példamondata: „*alá, alá*, möny el!“ s a VUK szótárából ugyanott idézett szerb mondat: *alá bi lijepo bilo!* 'bone deus, quam esset praelarum, ah! wie schön wäre es.'

II. 1619-ből, tehát a hódoltság korának közepéről, van egy egyszer előforduló indulatszónk a következő mondatban: „*Baka!* ha beszélünk, igazán beszéljünk“ (I. EtSz.). A szót az EtSz. kérdőjellel a szerb *baka* 'sieh, en!' szóval egyezteti. Ez a szó is oszmánli eredetű, s az oszmánliban össze van téve a *bak!* 'nézd!' (a *bakmak* 'nézni' igéből) indulatszóból (I. REDHOUSE török szótárát: „*bak* interj. 'Mind! See! Look! Take notice! I give you warning!') + az *ā* indulatszóból (REDHOUSE: 'O! Heigh! Holloa!'). Ma különösen gyakori e kifejezés a második személyű névmással: *bak sen ā!* 'Look here, thou, ho!' (REDHOUSE.)

Németh Gyula.

Vajda. A szláv *voje-voda* 'heerführer' átvétele. Ebből MNy. XVII, 145 szerint az ómagyarban először *vojovoda* ~ *vojavoda*, majd *vojvoda* lett. Azután pedig az utóbbi alakváltozathoz u. n. egyszerezítés, haplológia útján fejlődött a régebbi *vojda* s a mai *vajda*. Az így megrajzolt fejlődési sorba sehogy sem illik bele a váradi püspökség XIII. századi tizedjegyzékében található *Woyada* változat (MNy. XXII, 222). Hogy ez valóban ejtést feltüntető adat, az is bizonyítja, hogy megvan egy 1366. évi oklevélben is: *Woyaduta* (OkSz.). Ezekből az adatokból azt kell következtetnünk, hogy a *vojvoda* > *vojda* fejlődésben is ugyanazt a jelenséget kell látnunk, amellyel MELICH JÁNOS a mai *Torna*, *Rima* keletkezését ómagy. *Turnava* > *Turnva*, *Rimava > *Rimva* alakokból s a *Zagyvának Szogyva* > *Zogya* változatát előbbi *Szogyova* ~ *Szogyava* alakokból magyarázza (MNy. XXII, 5–6; MNyK. I, 6:100). Vagyis az ómagy. *vojvodá*-ból előbb a *v* kiesésével *vojada* fejlődött, s csak ebből lett aztán a későbbi *vojda* > *vajda*.

Sági István.

Murin. MELICH JÁNOS: MNy. XXII, 197 egy turócmegyei *Murin* nevű személyt idéz a XIII-ik századból annak bizonyítá-

sára, hogy az említett megyében abban az időben mohamedán lakosok is éltek (*murin* t. i. tót szó és szerecsent, muzulmánt jelent). — Ugyancsak a XIII-ik századból egy másik *Murin*ról is tudok, ki szintén turócmegyei volt. LATKÓCZY MIHÁLY egyik tanulmányában (Madách Imre őseiről; a bp. VII. ker. Barcsay-utcai főgimn. 1900—1. évi értesítőjében) olvastam, hogy az első Madách-csal egyidőben, 1250—1276. között szerepel a lászlófalvi Velics család egyik őse, kit *Murinnak* hívnak. Ennek a Velics-ősnek neve egy régi kéziratban olvasható, melynek címe: De origine et statu familiae Velics de Lászlófalva. A kézirat (illetőleg annak másolata) a tanulmány kelte idején dr. Velics Antal birtokában volt. Az idevonatkozó hely így hangzik: „Frank et Benedictus filii Stephani dicti *Murin*“. A Velics familiával egyeredetű az *Eördögh* család, mely előnevét szintén a turócmegyei Lászlófalváról írja (az irodalmunkban, zeneművészetünkben több tagjával kiválóan szereplő Ábrányi család neve eredetileg szintén *Eördögh* volt). Lehetségesnek tartom, hogy az *Eördögh* néven először szereplő ős éppen *murin* azaz szerecsen eredetére valló sötét araszíne miatt kapta ezt az elnevezést. *Szemkő Aladár.*

NYELVMŰVELÉS.

Magyarán.

(Megjegyzések BÁRSONY ISTVÁN cikkeire.)

BÁRSONY ISTVÁN a Budapesti Hirlap f. é. július 11, 25 és aug. 1. számaiban Magyarán címen szemlét tartott mai nyelvünk felett, mert hiszen „íróknak, költőknek, szónokoknak elsősorban feladatuk a tiszta nyelv védelme“. Magunk is ezen az állásponton vagyunk, s ezen volt BÁRSONYnak is nem egy író elődje, köztük a legnagyobb, ARANY JÁNOS. Azonban BÁRSONYnál is azt tapasztaltuk, mint a B. H.-ban elődjénél, RÁKOSI JENŐnél, hogy a nyelvjavításhoz nem elég az, hogy valaki maga kifogástalanul írja és beszélje a nyelvet; a nyelvjavításhoz nyelvtudomány is kell, nemcsak nyelv-művészet. Ez volt a nyelvújítás baja is annak idején. BÁRSONY is csak józan logikájára és kétségtelenül ép nyelvérzékére hivatkozva bírál, de feledi, amit lapunk egykori szerkesztője, ki nyelvhelyességi kérdésekkel is szívesen foglalkozott, ezelőtt két évtizeddel már oly találóan állapított meg, hogy: „Mind a logikánál, mind a nyelv-érzéknél nagyobb úr a tapasztalás. Ha azt tapasztalom, hogy valamely szó vagy mondatfűzés megvolt már a régi nyelvben s megvan ma is, vagy ha nem is volt meg régente, de megvan ma mind a nép, mind az irodalom nyelvében, vagy végre ha azt tapasztalom, hogy valamely újdonság az irodalomnak már köz-kincsévé vált, akárhogy ágaskodjék is a logikám meg a nyelv-érzésem, még sincs jogom embertársaimtól azt kívánni, hogy az én logikámnak, az én nyelvérzésemnek vessék alá a tapasztalást. Valamint az író nem, szintűgy a kritikus sem úr a nyelv felett.“ (MNY. II, 383) Nyelvtörténet és a tájnyelvek ismerete nélkül ítéletünk merőben szubjektív lesz, s a nyelvre mégsem áll a „de gustibus“ elve, itt szilárdabb alapokra építhetünk. BÁRSONY általában ismeri a magyar nyelv elleni szokott vétségeket, s helyesen

hadakozik velük, de ezentúl megállapításai az önkénynek, egyéni szeszélynek meglepő nagy mértékét mutatják. Egész sereg szót és szólást ítél halálra igazságtalanul, s éppen ezek védelmére foglalkozunk cikkével itt, hol a laikus közönség oly gyakran folyamodik hozzánk tanácsért. BÁRSONY ISTVÁN tekintélyes író, s cikkei máris élénk visszhangot és helyeslést keltettek. „Aki engem írás- vagy beszédhibámra figyelmeztet, úgymond, annak hálás lekötelezettje vagyok. Ha igazat adok neki, akkor azt a hibát soha többet el nem követem.“ Nos, mi nem szeretnők, ha a közönség BÁRSONY ISTVÁNRA hallgatva, ama kifogásolt szavakat és szólásokat többé nem használná, s ezáltal nyelvünket szegényebbé tenné. BÁRSONY annyira megy, hogy még Gárdonyi nyelvét is kifogásolja. Pedig, aki napjaink legjobb magyarságú írójával perbeszál, az ugyan-csak fegyverezze fel magát argumentumokkal! Mi úgy látjuk, BÁRSONY csak pusztá kézzel viaskodott.

A helytelenül kifogásolt szavak, szólások, szerkezetek a következők:

Előfordul. B. a német *es kommt vor* visszaadására hibáztatja nemcsak az *előjön-t* s ezt joggal, hanem az *előfordul-t* is. „Széltében használatos ugyan, de nem magyaros.“ A *megtörténik-et* ajánlja helyette. Az *előfordul* kifogástalan magyar szó; régi szótáraink is ezzel fordítják a *prodeo, provenio, evenio* szavakat; SIMONYI Helyes Magyarsága ezt ajánlja a *begegnen, vorkommen* magyarítására. Az *előfordul*-ban van valami a váratlanból, meglepőbből, ami a *megtörténik*-ben hiányzik. *Úgy fordulhat*, nem eszünk ma ebédet. (NySz.) Biztatom, hogy majd még *jóra fordul* sorsa. (Pet.) *Fordulatos* stílus az, amely váratlan ujságokkal lep meg. Ha B.-ra hallgatnánk, egy színes fordulattól fosztanánk meg nyelvünket.

Azonnal eh. rögtön, mindjárt. „Az 'azonnal' értelmetlen és nem magyaros.“ Ellenkezőleg régi és elterjedt határozószó. Az *EtSz. azon-val*-ból magyarázza, szemben BUDENZ *azon-helyt* magyarázatával. Tehát olyanféle képzés, mint az újabb *azzal, avval*. Fálnak fordult s azzal meghalt, vagyis a falnak fordulással együtt, azzal egyidejűleg; értsd: 'nyomban, rögtön'. Leugrott a kocsiról s avval neki az erdőnek, vagyis a második cselekvés az elsővel együtt állt be. Jól ettek-ittak, arra elkezdtek táncolni. *Arra am.* 'azután', vagyis a második cselekvés az elsőre, az első után, következett. Az *azonnal* mai jelentése 'ugyanazonnal' volna, tehát erősebb az *azzal*-nál; értelme: 'ugyanazon helyen, időben, nyomban'.

Felbátorodik. B. szerint helyesen: *bátorságra kapott*, mert *lebátorodik* nincs; *fellelkesedik* is rossz, mert *lelelkesedés* sincs. Helytelen logika. Eszerint a *felébrcd* se volna jó, mert *leébrdni* nincs, valamint a *felírissül, felüdüül, felhevüül, felgerjed, felizgul, feldühödik* sem. Mindezekben az igeikötő fölfelé irányulást, emelkedést, átvittlen erősödést fejez ki, míg a *le* igeikötő alászállást, gyengülést, hanyatlást, mint: *lehanyatlík, lecsüggedt, lehangolt*. Ugyanígy az *el* és *alá* igeikötők, mint *elbágyad, ellankad, elpetyhüdt, elgyávult; alá hanyatlík, alászáll, alábbvaló*. B. talán a német *aufmuntern-től* félti a *felbátorít* magyarságát? Abban azonban igaza van, hogy a *felbátorodik*-ot a *nekibátorodik* igen jól pótolhatja.

Elhívatás. B. szerint a *hívni* ige a *hívatás*-ban egészen mást jelent, mint az *elhívni*-ben: magasabbrendű lelkiséget. Pedig a

hívatas jelentése sem más eredetileg, mint hogy valaki *hivatik* valaminek az elvégzésére. Vö. *vocatio*, *Beruf*. Az *elhivatas* azt is kifejezi, hogy valakit más munkától hívnak el ennek a munkának az elvégzésére. Erősebb, ünnepesebb a *hivatásnál*, azért inkább az egyházi stílus használja. Egy a test és egy az lélek, miképen *el is vattok hivatattván* egy reménségre. (Szárászi Fer. Cath.) *Elhivatal* Molnár Albert szótárában: 'accersitus'.

Megsebesít. B. szerint csak: *megsebez*. A *megsebez* újabb képzés, régi nyelvünk csak a *megsebesít*-et ismeri. Ma is általánosabb használatú, mint a *megsebez*. B. szerint *megsebesít* annyira lenne, mint: sebes mozgásra kényszerít. Szócsintannak megjárja. Hát ezt a mondatot hogy értené B.? Ujjai *sebesen* jártak föl-alá a zongora billentyűin.

Szóval. Ismét meg akar fosztani B. egy rövid és találó kifejezéstől, s helyette a színtelen és nehézkes *összefoglalva* határozót is szívesebben látná. Itt legfeljebb azt lehetne kifogásolni, ha nem úgy használjuk: *egyszóval*, mert hiszen ez a voltaképeni értelme; ebben az *egy*-ben van az összefoglalás kifejezve. A németben mindig: mit *einem* Wort. De már a latinban: *verbo* és *uno verbo*. A franciában *en un mot*, de: ne souffler *mot*. Azonban nem germanizmus; már régi irodalmunkban, az újabbkori germán hatás előtt, megvolt. Vagyon Dávidnak isteni féelme, kegyessége, imádsága, *egy szóval* minden isteni szolgálattya (Nyil. Zsolt. 60 b.). Andrásai, Ilosvai, Diák Ferencz kimentek az hadakkal egy erdő alá, Ebeczki is kivitte az hadakat, Bottyán is odament, *egy szóval* omnes: olvassuk Bercsényi egy levelében (299). Hogy elhagyjuk sokszor az *egy* számnevet, annak oka az az ingadozás lehet, mely a számnév és határozatlan névelő használatát főleg újabbkori nyelvünkben általán jellemzi, de meg az, hogy más hasonló kifejezéseket is, amelyekben az *egy*-nek nyomatékosító értéke van, felváltva használunk *egy*-gyel és anélkül, mint: általában és *egy*általában; általán és *egy*általán; könnyen és *egy*könnyen; nehányszor és *egy*nehányszor; némely és *egy*némely, valaki és *egy*valaki. Régen: minden és *egyminden*. *Egyminden* napon: *quotidie*. Várj kissé és *egy* kissé. Keveset, *egy*keveset. Arany Jóna ördögében: *Szóval*, hogy az ember soha meg ne unja. A fülemülében: *Szóval*, ami benne él. Igaza van BARSONYNAK, hogy nem *fejjele* magasabb, hanem *egy fejjele*, de azért Arany Szent Lászlójában is olvassuk: *Vállal* magasb mindeneknél. Toldiban: Nines *tenyérnyi* zöld hely nagy határ mezőben (I). Petőfinél: *Pipadohányt* sem ér az élete. Kis deszka koporsó, alig-alig *rőfnyi* (Kiss József, Simon Judit). *Lélek* ez ajtón se be, se ki (Ar. Tetemrehívás); eh. *egy* lélek. A nép is használja: *Ujjnyi* vastag. *Óra* hosszát vártam rád. *Forint ötvenér* adja. Most *esztendeje* láttam (Nyr. XII, 213). Vö. Simonyi, A jelzők mondattana 63. l.

Részére. B. szerint: nem magyaros. „Csak sokszoros hallása, olvasása szoktatja meg, ami még nem elfogadható ok a honosításra.“ Nos, ezt a jogot már kimutathatólag félezredéve megszerezte a *részére*. Hiszen már az ErdyK.-ben: Kyk erdeghnek *rezeere* es hatalma alat voltanak (537). Az zentők, kyk wr isten *rezeere* leeznek (556). A régi nyelvben túlnyomó a *részére* a *számára* mellett s még nem differenciálódtak. Nemesek, nemtelenek, kik a mi *számunkra* tartozandók (Lev. Tár II, 248). Idővel árnyalati különbség fejtett

ki a részére és számára közt. *Részére* inkább: neki, birtokaul. Vö. *részére* áll, *részén* van, *részéről*. *Számára*: neki, használatára (usui, commodo, zum Gebrauch, zum Nutzen). A Szózat idézett helyén: „Nincsen számodra hely“ a „*részedre*“ nem lenne hiba, de mást jelentene: egyszerűen azt, hogy a nagy világon ezen kívül nincs hely, amit birhatnál, ami a tied volna; *számodra* pedig: nincs hely, ahol élj, hass, boldogulj. S a költő ép ezt akarta mondani. (Vö. LEHR ALBERT: MNy. IV, 167.)

Rossz néven vesz. B. szerint csak: *zokon vesz, nehezten*. Egyike legmagyarabb szólásainknak. Pázmánynál: *gonosz néven* venni. (Préd. 211.) Ajándékomot vegye *jó néven*. (Komj. Szent Pál lev. 14.) Faludinál: Az ő gyalázó beszédeket *dicséret néven* vesszük (Nemes ember. 34). Régebben még kiterjedtebb volt a használata: *nagy néven, nehéz néven, elegendő néven vesz*. *Ajándék néven vesz, mártír néven* tisztel. Isten *panasz névre* ne vegye (Fal. Nemes asszony. 140).

Számos. B. szerint eh. *sok*. „Hisz az egy is szám, a számos tehát egyet is jelenthet.“ Vajjon volt-e alkalma B.-nak csak egyszer is a *számost* így félreértve hallani? Sok minden nem létezik ám a valóságban, ami a logika szerint létezne! B. képes lenne ilyen szarvas okoskodás alapján megint megfosztani egy színétől nyelvünket, melyet pedig annyira szeret.

Ifjú pár eh. *fiatal pár*. „Az 'ifjú' főnév, ellenben a 'fiatal' jelző. Ifjú mindig férfi“. Igaz, hogy az *ifjú* eredetileg főnév és fiatal férfit jelent, de jelzőként is már régen használatos. *Ifjú* legény, *ifjú* leány, *ifjú* r, *ifjúság* régi és általános divatúak. Példákat jelzői használatára bőven találhatunk akármely jeles írónknál. Petőfinél: Még *ifjú* szívemben a lángsugarú nyár (Szeptember végén). Tüzes, mint *ifjú* babám (Falu végén). *Ifjú* vér, öreg bor fickándott erükben (Ar. Toldi. III, 2.).

Tisztában van, tisztába hoz. Igaz, hogy eredetileg német minta után készültek (er ist im Klaren damit, ins Reine v. ins Klare bringen), de a jobbak közül valók, s annyira meghonosodtak, hogy kár ellenük küzdeni. Ilyen: *kérdést intéz* (eine Frage richten), *tekintetbe vesz* (in Acht nehmen), *beszédet tart* (eine Rede halten, lat. orationem habere, fr. faire un discours; régen csak: beszédet mond), *divatba hoz* (in Mode bringen) és több más.

Zseniális eh. *geniális*. „Hisz ez nem francia, hanem latin szó, amely nyelvnek nincs is zs betűje.“ Ez igaz, de mi nem a latin *genialis*-t, hanem a fr. *genial*-t vettük át s ezt láttuk el latinos végzettel. A latin *genialis* szónak nincs is meg ez az értelme. Az meg, hogy idegen, főleg francia (illetőleg a német útján átvett francia) szavakat latinos végzettel otthonosabb hangzásúvá teszünk, elég gyakori jelenség nyelvünkben (vö. TOLNAI VILMOS, Ál-latin szavak. Szily-album). B. maga emlékezhet, hogy a nyolcvanas években még *indemnity* volt az *indemnítás*; újabban meg a nyugatosok révén a *mentalitás* szó terjedt el a fr. *mentalité* magyarításaként.

Ő egy kiváló nő. Nagyon megbízható egy cseléd ez az én szakácsnőm. Nem foglalhatók egy kalap alá, B. mindkettőt hibáztatja. Az első példa sült germanizmus, a második példa ellenben magyaros, mert itt az *egy* 'egyetlen, páratlan' ki van emelve. Derék *egy* ember. Gyönyörű *egy* leány. Gonosz *egy* bestia: jól

van magyarul. Engem uccse, gyönyörű *egy* állat. (Ar. Nyalka huszár).

Fivér, nővér. Nem „nyakatekert“, hanem szerencsés alkotások. A magasabb illem teremtette őket, mert a *bátyám, hugom* indiszkrét kifejezések: elárulják az illető korát. A *testvérem* nem jelzi a nemet, a *fitestvérem, nőtestvérem* pedig mint kétszeresen összetett szavak, nehézkesek.

Összekülönbözik. B. szerint eh. *szétkülönbözik*, mert hiszen a haragos felek szétmennek, nem össze. Világos, hogy a szó az *összevesz* mintájára készült; a *különbözik* a *vesz, veszekszik*-nek enyhített, eufémisztikus formája. Tehát afféle kombináló, analogiás szóalkotással van dolgunk, amelyet nem logikailag, hanem lélektanilag kell magyaráznunk.

Visszamond. Nem feltétlenül elítélendő, miut B.-nyal együtt sokan vélik. LEHR ALBERT megvédte (MNY. II, 327). Szerinte nem pesti szólás, a vidék is használja: „Kár volt előtte szólni, tudod, hogy visszamondja.“ A németben nem *zurücksagen*, hanem *wiedersagen*. Értelme: 'elmond, kibeszél, kipletykáz, elárul' úgy, hogy visszajut az illető fülébe, akiről eredetileg állították, tehát mintegy *visszamondták* hozzá. Ismét ne keressünk szigorú logikát, de akkor mi lenne oly jó népies szavakból is, mint *nincsetlen meg lábatlantokodik?* Mindazáltal jó volna tudni, mely vidéken használják a nevezett szólást, mert LEHR ALBERT utóbb már oly nyilván németes szólásokat is védeni próbált, mint: *lekési a vonatot* (MNY.), *az újságban áll* (MNY.). A *visszamond* általános használata ma az, hogy a sértést visszahárítjuk az illetőre. Pl. Te számár! Számár vagy te! Számár, aki mondja.

Mivel. B. szerint csak *mert* a jó. Elmentem, *mert* hívtak és nem *mivel* hívtak. A *mivel* eredetileg valóban eszközhatározó, de a *-vel* ragos okhatározó sem volt régente ritka. Igen meghalának az *vérhassal* (Heltai Chr. 78). Minden embernek félni kell attul, hogy *bűneivel* ki ne essék Isten kedvéből (Pázmány. Luth. vez. 117). A *mivel* tehát mint okadó kötőszó helyén van. Ma már csakugyan avulni kezd, de halálát siettetni nincsen ok.

Sokak, kevesek. Azt mondja B.: „Minduntalan olvashatjuk ezt is: *sokak s kevesek*, ami helytelen. Ezeknek a jelzőknek nincs többes számuk. Mondhatom például: 'sokan, kevesen voltak itt vagy ott', de azt nem mondhatom, hogy *sokak* voltak ott“. Hát ezt nem is, mert ilyenkor a magyar a módhatározó többessel él, de azért nem áll, hogy a *soknak* s más számnéveknek ne lenne többesszámi alakja is. A *sokan* csak alany lehet. Ha ragos alakra van szükségem, már *sokak*-at kell mondanom vagy kitenni — amint B. kívánja — a megfelelő főnevet (ember, nép stb.). Ez azonban sokszor nehézkes lenne. *Sokan* voltak a temetésen, de: *Sokakat* láttam ott. *Sokakban* mély részvét támadt a szerencsétlen család iránt. A *sokaktól* csodált művész. *Sokaknak* szemeláttára. Vörösmarty írja Dessewffy Aurél sírversében: Kétes úton jártál, *kevesektől* érte s ha célod Nagy vala, elfedezé azt kor előtti halál. *Többek* közt. *Többek* jelenlétében. Az orvos *ezrek* háláját érdemelte ki buzgó működéséért. Hogy vitt *ezerekkel!* (Czuczor, Szondi). S késő *százak* után méltán láttassa vezérlő Párducos Árpádot (Vör. Zalán futása. Előhang). *Miljók* egy miatt (Madách). Petőfi 1846-ban a *tízek* társaságát alakította meg (vö. MNY. VII, 367).

Itt vannak a levelek? Add ide őket! B. szerint *azokat* kellene, mert az *ő* személyes névmás. Régi iskolás szabály ez, mely azonban a nyelvtények helytelen megfigyelésén alapul. Már ARANY JÁNOS tiltakozott ellene Visszatekintésében (Prózai Dolg. 395—404.). VADNAY KÁROLY azonban a Fővárosi Lapokban s mások is következetesen keresztülhajtották. Nem igaz, hogy az *ő* csak személyre vonatkozhat (éppúgy mint a német *er* és *sie* sem). „Bevigyem ezeket a virágokat? Hagyd csak kinn *őket!*“ Ki mondaná: *azokat?* Egyesben ilyenkor az *ő* elmarad: „Bevigyem ezt a virágot? Hagyd csak kinn!“ Sem *őt*, sem *azt*. Csak akkor tesszük ki, ha különös nyomaték van rajta: „Nincs veszedelmesebb ellenség, ha szabadjára ereszted, mint a nyelv. Azért parancsolj *neki* s tartsd féken *őtet!* (L. Nyr. XL, 170). Nézd a fejedelmi tölgyet! Vad erővel esap le *rá* a nekiböszült vihar. De *ő* rendületlenül áll (Uo. SZARVAS GÁBOR példái). Ellenben: „Ki volt az a szőke fiatalember? *Ezt* én már láttam valahol.“ Mikor Kazinczy a fogságban öccse után tudakozódott, a királyi főügyész így felelt: „*Az* nem hal meg.“ ARANY JÁNOS igen szépen fejtegeti az *ő* és *az* közti használatot s szabályt is állít fel reá (i. m. 396). „Péter volt nálad?“ felelhetem: *ő*, felelhetem: *az*. De az *ő* kissé melegebb, szívélyesebb árnyalat, mint az *az*, míg egy harmadik felelet, mely a kérdés alanyát ismétli: *Péter*, közönyös árnyalatnak látszik. Tehát nem mindenható szabály, hogy: „*ő* személyre, *az* dologra“; legfőlebb szükségben segítő iskolai szabály az elemi tanítás könnyébségére. — A szabályt aztán így foglalja össze (398—9): A kérdés ide dől. Ha *csupán* a *harmadik személyi viszonyt* akarjuk kifejezni személynél, dolognál egyaránt, használjuk az ige harmadik személyét, vagy a ragos nevet, névutót, szintén harmadik személyben, *ő* vagy *az* kitétele nélkül. — Ha e harmadik személyi viszonyt még erősebben akarjuk árnyalni, a tárgyhoz mintegy közelebb vinni, akkor személynél *mindig*, dolognál is *gyakran* kitésszük az *ő*-t; *az*-t ily esetben soha. Például: „Hova lettek a lovaid?“ „Eladtam.“ „Hova lettek a lovaid?“ „Eladtam *őket*, az istenadtákat.“ *Azokat* nem jó ide. — Ha célunk nem csupán e harmadik személyi viszony — tágabb vagy szorosabb — kijelölése, hanem azon árnyalat érezhetővé tétele is, hogy a tárgyat magunktól *némi távolságban gondoljuk*, vagy rámutatunk, vagy kiemeljük, akkor van helye az *az* kitevésének.

Aki, ami, amely. B. persze szigorúan követeli itt is a töle felette homályosan szerkesztett, de különben rég ismert iskolai szabályt, hogy *aki* személyre, *amely* megnevezett tárgyra, *ami* meg nem nevezett tárgyra vagy egész mondatra vonatkozik. Csak az a bökkenő, hogy ez a valóságban, az élő nyelv szokásban sohasem volt így, s ma még kevesebb reményünk lehet rá, mint régebben. A nép és a köznyelv a *mely*-et úgyszólván sohasem használja vonatkozó névmás gyanánt; a nép tárgyról is *aki*-t mond, vagy *amelyik*-et (*amék*-et). Azt a ruhát, *akit* v. *amelyiket* vettem. A köznyelv: Azt a ruhát, *amit* v. *amelyiket* vettem. Azt a ruhát, *amelyet*: csak írjuk, de nem mondjuk, legfeljebb, ha irodalmi stílusban akarjuk magunkat kifejezni. ARANY JÁNOS már 1877-ben azt írta, hogy: „Az 'amely' nem párhuzamos névmás az 'aki'-vel. Ha már különböztetni akarunk személyt dologtól, helyesebb volna általában az *amit* venni fel“ (Hátrahagyott prózai

dolg. Ráth kiad. II. ill. X. k. 396). *Mely, amely* tulajdonkép csak főnév előtt van szerinte helyén: *Amely* kutya megharapott, annak a szőrivel kösd be a sebet. — A régi nyelv vegyesen használta az *akit* tárgyra is, a *melyet* személyre is. A hely, *kín* állasz, szent föld (NySz. II, 293). A hetuen eztendei fogság, *kibe* a sidok fogua tartatanac Babiloniaba (Szék. Krón. 43). A Jézus, *melyet* ti megfeszítettetek (Tel. Evang. II, 126). Ollyan, mint amaz anya, *melly* vigyázva szoptattya, aluttában megöli gyermekét. (Pázm. Préd. 4). *Ami* a régi nyelvben ritka; olyankor is *melyet* használ, mikor ma *mi*-t mondanánk. Négy oka vagyon, *mellyért* stb. (Pázm. Préd. 60). Mindeneket megmondott vala, *mellyeket* hallott (MA. Bibl. Előbesz. I). Legjobb íróink, első sorban Jókai, (L. Nyr. V, 320—22), hacsak nem ügyelnek szándékosan, mint B., egyáltalán nem tartják magukat a „szabályhoz”. Sőt a fejlődés iránya azt mutatja, hogy idővel az *ami* egészen ki fogja szorítani a *melyet*, s ez lesz a szabályszerű forma (ahogy ARANY JÁNOS kívánta). Vajjon igyekezzünk-e merev szabályokkal a fejlődést megkötni? Elégedjünk meg az elérhetővel, hogy: *aki* személyre, *amely* tárgyra, *ami* szintén tárgyra vagy egész mondatra vonatkozik.

Hogy mi e jelenség oka, azt alaposan kifejtette KLEMM ANTAL *A vonatkozó mondatok eredete* című tanulmányában (NyK. XLVI, 34—65): A *mely, amely* vonatkozó névmás használatában visszafejlődés történt. Főnév után ugyanis ma már inkább csak az irodalomban él, a köznyelvben ritkábban fordul elő, a népnyelvben pedig még ritkábban, bár egészen még nem veszett ki. Ezen eltolódásnak oka az, hogy az eredeti *amely* névmást az *Az eb, amely általászta*-féle jelző mondatfajban kiszorítja az *amelyik* névmás, de ezt csak eredeti részelő jelentésében lehet használni, azaz akkor, mikor a jelzett fogalmat több közül kiemeljük s ezzel nagyon határozottá tesszük. Mikor azonban a jelzett fogalmat nem akarjuk kiemelni több közül, vagyis a jelzett fogalom nem oly határozott, akkor az *amelyik* vonatkozó névmást nem lehet használni, ilyenkor tehát a nép az *aki* (személyre, állatra, tárgyra, gyűjtő és elvont fogalomra egyaránt, miként régen is) névmást használja vagy pedig az *ami*-t, amely régebben rendszerint csak meg nem nevezett valamire vonatkozott, megnevezett valamire csak jelzős viszonyban. Másik oka ez eltolódásnak inkább az irodalmi nyelvben szerepel. Az *-ik* végű névmásoknak ugyanis rendszerint nincsen többesük. Azért az írók, akik a népies nyelvsvokást követve az *amely* helyett az *amelyik* alakot szeretik használni, mikor az *amelyik* névmás többesére van szükségük, az *amelyikék* helyett inkább az *amik* alakokkal élnek. Mivel így a gyakori használat folytán megszokták a többesben az *ami* vonatkozó névmásnak megnevezett valamire való vonatkoztatását, azért az egyes számban is kezdték vonatkoztatni az *ami* névmást megnevezett valamire. Azonban az írók a néptől eltérően meg akarván tartani a személynek és a nem személynek az irodalmi használatban uralkodó megkülönböztetését, az *amik* alakot megnevezett valamire nem vonatkoztatják, miként a nép, hanem csak az *amik* alakot. Így tehát az *amik* alak megnevezett valamire való vonatkoztatásban nem osztván meg szerepét az *amik, amelyikék* alakokkal, miként a népnyelvben történik, az *amik* alak használata eseteinek száma az irodalomban még nagyobb, mint a népnyelvben s így egyúttal feltűnőbb is.

Hozzájárul mindehhez még az *ami*-nek latin, német mintára a főmondat egész tartalmára való vonatkoztatása is. Nevettem, *amit* ritkán teszek, egész szívemből (Kármán. Fanny hagy. 24).

A nyelvész feladata inkább megérteni és megmagyarázni a nyelvjelenségeket, mint irányítani, kivált diktatorikus módon. Ezt tartjuk szem előtt az *aki, ami, amely* esetében is.

Nézzük végre, mi kifogása van BARSÓNYNAK Gárdonyi Géza nyelve ellen? Némi iróniával mondja: „Gárdonyiról tapasztalásból tudom, hogy szinte kínos lelkiismeretességgel igyekezett minél makulátlanabban írni. Ez volt legnagyobb ambíciója, mégis leírt ilyet: Neki az arcvonalak *nem jelentettek semmit* (Katicák), ami azt jelentené, hogy tehát: *valamit jelentettek*. Ezt a mondatot magyarul így kellett volna megírnia: Neki az arcvonalak *semmit sem jelentettek*.” Ejnye, hát mióta áll a magyar nyelvre is az a latin szabály, hogy két tagadás egy állítás? B. mondata ugyanazt jelenti, mint a G.-é. A különbség az, hogy G. a *nem*-et emeli ki, B. pedig a *semmit*-t, azaz az ő mondata erősebb tagadás. De hát G. nem akarta a *semmit* ily erősen hangsúlyozni, s ehhez való jogát ki tagadná?

Másik kifogása G. e mondata ellen van: „Ezt is ő találta ki: *levonta a csizmáját*; pedig ősi idők óta mindig *lehúzza* a magyar ember a csizmáját. — A *vonó* már csak vonásra való, mégsem *rávonja* a cigány, hanem *ráhúzza* (*Húzd rá cigány, megittad az árát*).” Nagy tévedés mindkét állítás. Régente csakis így mondták: *levonja a csizmáját*. Páriz Pápai szótárában: *Excalceo, saruját levonyom*. Pázmány Kalauzában: *Foltos cipellést vonának lábokban* (140). Különben az ősmagyarok csizmájukat már csak azért sem húzhatták le, mert e viselet török eredetű s a csizma szó először 1519-ben fordul elő. A *von* ige a régi nyelvben egyáltalán sűrűbb használatú volt. *Leuonac* rola az ő könteset (Bibl. I, 83). Az disznó sódorát *vond* le az nyársról és hányad az levében: olvassuk egy régi szakácskönyvben Radvánszkynál. (NySz.) Csuklyát *vontak* az nyakokban (Mon. Írók XI, 358). Régen: kaptára *von*, nyársra *von*, csigára *von*, rá-mára *von*. De a cigány is *vonta*, azért *vonó* ma is a *vonó*. Amint *vonják*, úgy kell táncolnunk: írja a sorsába vallásos megnyugvással beletörődő Mikes Törökországi Leveleiben (23). Ilosvai Sokféle részögösről: Szunnyad, véti ő nótáját, *vonszja* az fáját (RMK. III, 268). Hegedűt *vonza* vala. (Tel. C. 170). Gárdonyi stílusának egyik főbája, hogy vidékebeli népi szavakat használ, s ezáltal friss színeket visz az irodalmi nyelvbe, sokszor épen azért, hogy a nyelv-járás valamely régibb szót, fordulatot őrzött meg. Provincializmus a *megnyulladt*, meg a *nyikkanik* is, melyeket B. szintén kifogásol. Nem hibás alakok ezek, csak népiek, tájszavak. Végre nem tetszik még B.-nak az, hogy G. Nem *adsz-e* kezét? helyett azt írja: Nem *nyújtasz-e* kezét? Ez sem hiba semmiképen. Egyik ugyanazt mondja, mint a másik, csak B. kifejezése a cselekvés végső, G.-é pedig a kezdő mozzanatát jelzi. De a jelentésük egyformán jó s mindkettő magyaros.

Ezek azok a helyek, amelyeket BARSÓNYY értekezéseiben szükségesnek tartottunk megrostálni. A többiben javarészt igaza van. Csakhogy azok majd mind már megvitatott kérdések. Ezeknek felújítása azonban, főleg a nagyközönség részére, sosem árt. Így

hát B. szolgálatot tett a nyelv ügyének, csakhogy az ő fejtegetéseire is elmondhatjuk a régi szálló igét: Ami jó benne, az nem új, s ami új, az nem jó. Zlinszky Aladár.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

DUKAT VLADOJE, Rječnik Fausta Vrančića. (Megjelent a zág-rábi Akadémia Rad c. kiadványának 231. kötetében.) A szerző Verancsics Faustus 1595-ben megjelent „*Dictionarium quinque nobilissimarum lingvarum*“ c. művéről értekezik; e műben a horvát és magyar nyelv is helyet foglal. A szerző a horvát nyelvi részről szól.

GÁLOS REZSŐ, Legrégibb bibliafordításunk. Bp., 1926. 8° 40 l. Ára 1 p. 20 f. (Irodalomtörténeti Füzetek. Szerk. és kiadja Császár ELEMÉR. 9. sz.). — A szerző szerint az Apor-, Bécsi és Münchener kódexekben reánk maradt bibliafordítás katolikus szertartási, jelesen officiumi könyvek fordításának részben töredékes másolata. A fordítás vagy tanítási célokra vagy apácák részére készült. A szerzők pedig, miként a Halotti Beszédnél is, Szent Benedek rendjének tagjai.

GOMBOCZ ZOLTÁN, A magyar történeti nyelvtan vázlata. IV. Jelentéstan. [Pécs] 1926. A Danubia kiadása. 8° 114.

GOMBOCZ ZOLTÁN és MELICH JÁNOS, Magyar etymologiai szótár. Bp., 1926. VIII. füzet. *Csobontos—Daru*.

GULYÁS PÁL, Magyar Életrajzi Lexikon. Bp., 1926. 8° I. köt. 4. füzet: *Altmann—Anker*.

LAGERCRANTZ ELIEL, Wörterbuch des Südlappischen. Nach der Mundart von Wefsen. Oslo, 1926. 4° X+213.

MÉSZÖLY GEDEON, A Halotti Beszéd hangtörténeti és alakotani sajátosságai. Szeged, 1926. 8° 43. Ára 8 p. (Szegedi Tudományos Könyvtár I.) — Az értekezés a HB. *kinzotviatwl* szavával s olvasásával kapcsolatos más kérdésekről szól. A szerző a következőket állapítja meg: a) A HB. *kinzotviatwl* egy-birtokot jelölő alak, helyes olvasása *kinzotujátúl*, az *u* benne tővéghangzó (hasonló eset a KTSz. *latotuben* olv. *látotuben*), a *j* hiátustöltő, az *á* pedig 3. sz. birtokos személyrag; — b) A több-birtokot kifejező mai *-i* magyar fejlemény, s eredetileg 3. sz. birtokos személyrag; több-birtokot jelölő funkcióját az egyes 3. sz.ű *lábi* (így a régi nyelv és a népn. *lába* mellett) a többes *lábik* 'pes eorum' és 'pedes eorum' hatása alatt vette fel, s így *lábi* is 'pes eius' mellett 'pedes eius'-t is jelentett; — c) A göcseji *partonak* 'partnak', *Sárdora* 'Sárdra' stb. alakokban az *o*-k megőrzött tővégi magánhangzók, ugyanilyen megőrzött tővégi magánhangzók a köznyelvben és az emlékekben: a) *hivu* 'hív', *riu* 'rí' stb. β) *falu*, *tolu* stb.; — d) a *kinzotviatwl*-beli *-otu*, mai *-at*, melyben csak a *-t* tulajdonképeni képző, azonos a múlt idő *-t*-jével, s a régi nyelvi *menette*, mai nyelvi *jövet*, *menet*-féle határozószók *-t*-jével. Ez a *-t* a határozószókban az eredetibb, s mint ilyen azonos a locativusi *-t*-vel; — e)

A kicsinyítő *-d*, ómagy. *-di* és *-ti* eredeti alakja *-t*, a *-d* a magyarban zöngésült. — A kiváló magyarsággal, élénk modorban megírt gazdag tartalmú értekezésre még visszatérünk.

MILETITCH L., Les Bulgares de la Transylvanie et leur langue. Sofija, 1926. 8° 181. (Megjelent bolgár nyelven a bolgár Akadémia „*Spisanië*“ c. kiadványának 33. köteteként.)

PAIS DEZSŐ, Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről. Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és térképpel ellátta — Bp., 1926. Kiadja a Magyar Irodalmi Társaság (A Napkelet Könyvtára 14.) 8° 151, 1 térkép. — SZABÓ KÁROLY Anonymus-fordításában azt tűzte ki feladatául, hogy Anonymus régi zamató magyarsággal nyújtsa az olvasónak. Ezzel szemben PAIS arra törekedett, hogy Anonymust a mai művelt magyar nyelven adja a közönség kezébe, hogy így e folyton értékebbé váló történeti emlékünket minél szélesebb körökben olvashassák. PAIS feladatát kiváló hozzáértéssel, finom stílusérzékkel oldotta meg. A fordításában nyújtott magyar szöveg a legnagyobb gonddal készült, még pedig nemcsak a stílus, hanem a tudományos tartalom tekintetében is. Anonymus szövegének egy-egy kifejezéséhez sokszor igen bonyolult problémák kapcsolódnak, s PAIS minden ilyen problémára vonatkozó irodalmat alaposan ismer. Nagy tudásának, éles ítélőképességének a művéhez írt bevezetés és a jegyzetek is ékes tanúságai. A jegyzetek közt több olyan megállapítás van, amely PAIS kutatásainak gyümölcse (pl. *Bodrog, Eger, Esküllő, Gyeicsa: Győ, Hülek, Igfon, kunok, Salán, Sombor ~ Zombor, Solt ~ Szolt, Sárvár, Szepes-erdő, Szerencs, Úgyek, Velek*). E jegyzetek közül csupán a *Durazzo, Rábca* és *Tátra* alattiak szorulnak javításra. A kitűnő térkép, a melyet a szerző tervei szerint AKANTISZ VIKTOR rajzolt, az eddigi Anonymus-térképek közt az egyetlen, amely Anonymus Gestájának szövegét is világosan szemlélteti.

PUKÁNSZKY BÉLA, A magyarországi német irodalom története (a legrégebbi időktől 1848-ig). Bp., 1926. Kiadja a Budavári Tudományos Társaság 8° 603.

Emlékkönyv Csengery János születésének hetvenedik . . . évfordulójára. Írták tanítványai, barátai és tisztelői. Szeged, 1926. 8° egy kép + 310 l. — Tartalmából kiemeljük: HORGER ANTAL, A többes l. személyű tárgyas igealakok ragja és a magyar igeragozás őstörténete. — MELICH JÁNOS, Bara. — PÁLFFI MÁRTON, Votják népdalok (Fordítás MUNKÁCSI B. Votják népköltési hagyományok c. művéből). — PRUZSINSZKY JÁNOS, Miscellanea. — SZENTIVÁNYI RÓBERT, A runák eredete. — ZOLNAI BÉLA, Hungarian literature. (Az Enc. Brit. számára készült cikk magyar fordítása).

Erdélyi Irodalmi Szemle. Tudományos és kritikai folyóirat. Szerkeszti DR. GYÖRGY LAJOS. Kolozsvár, 1926. III. évf. 2. sz. Tartalmából kiemeljük: BITAY ÁRPÁD, A moldvai magyarság. Történeti áttekintés. — Ugyanőtöle: „A Supplex Libellus“ kifejezésről.

(A szerző Lăpedatŭ-val szemben, aki 1923-ban azt írta, hogy 1791-ben a magyarok gúnyolódó lenézéssel adtak az oláhság memorandumának *Supplex Libellus Valachorum* címet, kimutatja, hogy ez a XVI. sz. óta szokott kifejezés volt: Nationis Saxonicae Supplex Libellus, melyet a szászok terjesztettek elő 1752-ben Mária Teréziához).

Föld és Ember. Szerkeszti KOGUTOWICZ KÁROLY és STRÖMPL GÁBOR. Budapest—Szeged, 1926. VI. évf. 2. szám. Tartalmából kiemeljük: ERNYEY JÓZSEF, Régi cseh telepítések hazánkban. — GÁRDONYI ALBERT, Pest város újratelepítése a török hódoltság után. — BÁTKY ZSIGMOND, *Csalló*. Szerinte a *Csalló* (vö. *Csallóköz*) név a magyarban eredetileg személynév s mint személynév török eredetű név, mire vö. tatár *čarlak* 'sirály', kún *čirlak* u. a. — *B. Zs.*: *Harossziget* (Tétény). A cikkíró szerint a helynév a *haris* (-ma d á r; *hars* 'harsogó', a *hor* igéből, hangja után) szóból származik. — DORNYAY BÉLA, Barok. E cikkben a szerző a többek közt azt állítja, hogy az *Iszka* név (vö. *Iszkaszentgyörgy*) „minden bizonnyal a szláv *Szkal*, *Szkala* 'szikla' névből származik“. Ez csak akkor volna lehetséges, ha a) a név régi alakváltozatai közt volna *Szkal*, *Szkála* alak, vagy ha b) volna a névnek ilyen *Iszkálos*, *Iszkályos* származéka. — BOROS ADÁM, A Parlagcsa flórájából. *Parlagcsa* (a képzőre vö. MNy. XXII, 217) lép a Bodroghközön. A cikkből a következő tájszavakat tartjuk érdemesnek itt is feljegyezni: *gyöszön*, *gyöszöny* 'hinárvegetáció'; *kolokányos* 'egy terület neve, amely ma szántóföld, régen lép volt Cigánd mellett' (*kolokány* nevű fűről, l. MTsz. és MNy. XVI, 51); *gorsó* = *gerind* = *gorc* 'homokhát'.

Földrajzi Közlemények. Szerkeszti KARL JÁNOS és KÉZ ANDOR LIV. köt. (1926.) 1—4. füzet Bp., 1926. 8°. Tartalmából kiemeljük: WALLNER ERNŐ: A felsőórvidéki magyarság települése. A Pinka mellett a stájer határtól 15 km.-re négy faluból álló magyar sziget van. Közülök három: *Alsóór*, *Felsőór* és *Jobbágyi* a Pinka, egy pedig: *Órisziget* a Pinkába ömlő Székpatak völgyében fekszik. E falvak Ausztriához csatoltattak. Településüket a szerző a g y e p ű k k e l h o z z a k a p e s o l a t a b a .

Levéltári Közlemények. Szerkeszti DR. CSÁNKI DEZSŐ. Harmadik évf. Bp., 1926. Tartalmából kiemeljük: FEKETE LAJOS, Debrecen város levéltárának török oklevelei. — MÁLYUSZ ELEMÉR, Az Orsz. Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei (4. közl.). — FEKETE LAJOS, A török oklevelek nyelvezete és forrásértéke.

Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai szemle. Szerkeszti: JAKABFFY ELEMÉR, SULLYOK ISTVÁN, WILLER JÓZSEF. Lugos, 1926. V. évf. 1. szám. E számból kiemeljük BARANYAI ZOLTÁNNAK M a r i o R o q u e s »Palia d'Orăştie« c. oláh ősnymotvány kiadásáról írott ismeretetését. Az oláh *Palia* az első oláh bibliafordítások közül való; 1581-ben jelent meg Szászvárosban (= oláh *Orăştie*.) A fordítás célja volt a protestantizmus terjesztése az erdélyi oláhok közt. R o q u e s kimutatja, hogy a megjelent oláhnyelvű ó-testamentomi részek H e l t a i G á s p á r ótestamentom-fordításából (1551.) készültek. R o q u e s kiadása első teljes újrányomása e nagyértékű oláh ősnymotványnak. Az ősnymotványból a M. N. Múzeum

könyvtárának is van példánya. Erről a példányról tanulmányozta a *Paliat* a háború előtt Popovici József, s írt róla a Magyar Könyvszemlében magyar szempontból is értékes tanulmányt.

Minerva. Szerkeszti THIENEMANN TIVADAR. Budapest—Pécs, 1926. V. évfolyam 1—5. szám. Tartalmából kiemeljük: ZOLNAI BÉLA, A látható nyelv (a szerző e nagyértékű dolgozatát, amely külön is megjelent, a Magyar Nyelvtudományi Társaság egyik felolvasó ülésén mutatta be). — SZERB ANTAL, Kölcsey. — MÁTÉ KÁROLY, A magyar önéletrírás kezdetei.

Mohácsi emlékkönyv 1526. Szerkesztette a Magy. Tört. Társulat megbízásából LUKNICH IMRE. Bp., 1926. 8° 367. Tartalmából kiemeljük: TOLNAI VILMOS, Több is veszett Mohácsnál. A szerző kimutatja, hogy e szolás a XIX. sz. első felénél nem régebb: *Mohács* a költők lantján éled föl a XIX. sz.-ban, s lassan-lassan kiszorítja *Budát* a „Több is veszett *Budánál*” szolásból. — RÉDEY TIVADAR, Mohács emléke költészetünkben. — SOLYMOSSY SÁNDOR, Mohács emléke a néphagyományban.

Napklet. Szerkeszti TORMAY CECILE. 1926. július—augusztus. VII—VIII. sz. Tartalmából kiemeljük. Cs. SEBESTYÉN KÁROLY „Milyen házban laktak a honfoglaló magyarok?” c. cikkét. A szerző arra az eredményre jut, hogy a vadászó és halászó életmódot folytató ősmagyarok — körülbelül az V-ik századig — olyanforma házban lakhattak, amilyen a régi finn *kota* s a hozzá hasonló osztják *csum*. Ekkor az ősmagyarok a bolgár—törökök hatása alá kerültek, ezek hatása alatt művelődtek, s így megváltozott lakásuk módja is: *sátor*lakók lettek. Ez a *sátor* a technikai-igaz igen fejlett és már magasabb kultúrfoknak megfelelő török eredetű *nemez-sátor* volt. Ilyen *nemez-sátor*ban laktak a honfoglalók azután is hosszabb időn át. Az elmozdíthatatlan ház építését a szerző szerint az itt talált szlávoktól tanulták, akiknek földbe ásott *házuk* lehetett az Alföldön, a Dunántúl azonban az ott levő szlávok *fa-ház*ban lakhattak. A honfoglaló magyarok utódai, mikor a kereszténység felvétele után a nomadizáló állattenyésztésről a földművelésre való áttéréssel kapcsolatban *sátor*lakásukat lassan állandó lakással cserélték fel, eleinte *fa váza s házat* építhettek.

Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes. Dirigée par Z. BARANYAI et A. ECKHARDT. Troisième année III. 1925. No. 3—4. Paris 8°. Tartalmából kiemeljük: B. HÓMAN, La première période de l'histoire hongroise. — J. MELICH, L'influence du vieux-hongrois sur la langue slovaque. I. — D. FOKOS, La renaissance nationale des Zyriènes.

Századok. Szerk. DOMANOVSKY SÁNDOR. Bp., LX. évf. 1—3. sz. (1926. jan.—márc.) Tartalmából kiemeljük: KRAJNYÁK GÁBOR, Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög vonatkozásai. — A szerző szerint a Halotti Beszéd és Könyörgés valószínűleg valamely magyar bazilita monostor megmaradt emléke. (?)

Szövegségi Évkönyv. V. évf. (1925/6.). Függelék: Az Eötvös-Füzetek 5—6. száma. Kiadja az Eötvös-Kollégium volt tagjainak

szövegsége. Budapest—Veszprém, 1926. 8° 53, 3. — Ez évfolyam függeléke gyanánt jelent meg az Eötvös-Füzetek 5. és 6. száma. Az 5. szám: LIGETI LAJOS, Attila családfája. A szerző HIRTH nézetével szemben meggyőzően és kétségbenvonhatatlanul megállapítja, hogy Attila hún királynak krónikáinkban található családfáját »a IX—XIII. sz. magyar (történeti) neveiből állította össze valami krónikás. E családfától minden meszebb menő történeti értéket meg kell tagadnunk«. A kitűnő dolgozat az »Asia Major« c. folyóirat II, 290—301. lapjain németül is megjelent.

Szrpski Etnografszki Zbornik. Izdaje Szrpszka Kraljevszka Akademia. Beograd, 1922—1923. (= Szerb néprajzi gyűjtemény. Kiadja a Szerb Kir. Akadémia). *Knyiga 12.*: Metanasztazieska kretanya, nyihovi uzroci i po szledicé od Jovana Cvijicsa (= Lakváltoztató mozgalmak, okaik és következményük, írta CVIJICS JÁNOS). Szerbiában talán egyetlen falu lakossága sem egyenes folytatója annak a lakosságnak, amely az illető faluban, amennyiben e falu a török uralom előtt is megvolt, jelenleg lakik. A török világ ideje alatt Szerbiában — úgyszólván — minden falu lakossága többször is változtatta lakhelyét. E lakhelyváltoztató mozgalmak nagyértékű leírása a mű. — *Knyiga 14.*: Szrpszka naszelya u Rusziji: Nova Szrbija i Szlavenoszrbija od Dr. MIRE KOSZTICSA (= Szerb települések Oroszországban: Uj-Szerbia és Szlaveno-Szerbia, írta DR. KOSZTICS MITA). KOSZTICS levéltári kutatások alapján megírja annak a szerb kivándorlásnak a történetét, amely a XVIII. sz.-ban, főleg 1751- és 1752-ben Magyarországból: a Maros és Tisza vidékéről Dél-Oroszországba, a kherzoni kormányzóságba történt. (E tárgyról van magyar mű is: KISS MIKLÓS, Erzsébet cárnő szerb telepítései. Maros-Vásárhely, 1909.) E déloroszországi szerb települések tanulságosak a helynévadás szempontjából is. A kivándorlók új telepeinek ilyen nevei voltak: *Pavlis*, *Pécska*, *Nadlak* (= *Nagylak*), *Martonos*, *Fedwar* (= *Földvár*), *Sombor* (= *Zombor*), *Csanád*, *Szentamás* stb. (SAFÁRIK, *Slow. národopis* 140—141). Idővel a kivándorlók mind orosz nyelvűekké lettek, de az általuk alapított helyek közül többnek ma is megvan az eredeti neve. Igy ma is megvannak eredeti nevükön *Pavlys* (= *Pavlis*), *Fedwar* (= *Földvár*), *Nadlak* (= *Nagylak*) stb. — *Knyiga 16.*: Migracija Srba u Hrvatsku tokom '16, 17. i 18. stoletya. Napisao Dr. ALEKSZA IVICS (= A szerbek vándorlásai Horvátországba a 16, 17 és 18. sz. folyamán, írta DR. IVICS ALEKSZA).

Ungarische Jahrbücher. Herausgegeben von ROBERT GRAGGER. Band VI. Mai 1926. Heft 1—2. Berlin, 1926. — Tartalmából kiemeljük: J. SZINNYEI, Die ungarische Sprachwissenschaft. — ERNST LEWY, Arisch—Finno-ugrisches. — N. POPPE, Altaisch und Urtürkisch.

Zeitschrift für Ortsnamenforschung. Herausgegeben von JOSEPH SCHNETZ. Bd. I. Heft 3. München, 1926. — Tartalmából kiemeljük: ERNST SCHWARZ, Der Salzbergbau in der Ortsnamengebung. — Ugyanőtle: Beiträge zur oberösterreichischen Ortsnamenkunde.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A váradi püspökség XIII. századi tizedjegyzéke.

II.¹

110^b l.

Első hasáb: [A lap balszélét lenyeste a könyvkötő.]

[Más évből való gabona-dézsmaszedés.]

... iuf decimacionis cutelli (!)² de Nyr.

- [Item in] villa *Benke*. LXXVI. capecie. [l. fentebb, MNy. 1926. 221—23.]
 [It. in] villa *Hudus*. LXXX.III. cap. „
 [It. in] villa *Bogus*. LX. cap. „
 [It. in] villa *Gyozug*. LX. cap. „
 [It. in] villa *Kenez* Serefyl comitis. XVII. cap.
 [It. in] *Zekulhyd* voyuode. LVII. cap.
 [It. in] villa *Kaga* Chak comitis. XXX.VIII. cap.
 [It. in] *Kaga* Colme comitis. XVII. cap.
 [It. in] villa *Nogmihal*. II. cap.
 [It. in] villa *Apa Kuachy*. XIII.
 [It. in] villa *Zalard* voyuode. XL.II. [*Szalárd*, B. III. 307.]
 [It. in] villa *Notk*. XXX. cap.
 [It. in] villa *Priuardhida*. C. comitis. XXII. cap.
 [It. in] villa *Sarang*. XVII. cap.
 [It. in] villa Petri comitis filij *D(rv)g*. XV. [*tarfeu*.
 [It.] in *Egged*. XXX. cap.
 [It.] in *Zoloch*. XXX. cap.
 [It. in] *Guzar* Z. comitis. X. cap.
 [It. in] — — *Zebus*. X.VIII. cap.
 [It. in] *Po-/chey* Salomonis. X.VII. cap.
 [It. in villa] *Bolch Apa*. XII. cap.
 [It. in] *Teluky* Dyonifij filij Erdeu. VI. cap. [v. ö. B. III. 241.]
 [It. in] *Nogmihal* Nycolai. XXXI. cap.
 [It. in] villa *Peerch*. XXV. cap.
 [It.] in *Pauli Erdeu*. XXXIII. cap.
 [It.] in *Pauli* Salomonis. X. cap.
 [It. in] *Pauli* Dyonifij. XVI. cap.
 [It.] in *Deb(rv)chun* Dofa. XVI. cap.
 [It. in] *Deb(rv)cun* (!) Petri. X. cap.
 [It. in] *Deb-/rv)chun* Rufoyn. XL.III. cap.
 [It. in] *B-/och* (?) Rufoyn. XXIII. [*Bocs?* 212.]
 [It. in] *Gabrian* Rufoyn bani. XL.III. cap.
 [It. in] . . . . . Rufoyn. LX. cap.
 [It. in] . . . . . *ne* R. bani. III. cap.
 [It.] *Dyonifius* filius *Pauli*. XI. cap.
 [It. in] *Noger* Petri filij *D(rv)g*. XXXIII. cap.
 [It.] in *Nueg* Johannis filij Reynoldi. VII. cap.
 [It. in] *Saulhyda* Nycolai de *Zala*. IX. cap. [*Sálhida*, 236, 255.]
 [It.] in villa *Keferu*. X. cap. [*Ér-Keserű*, 250.]

¹ Vö. MNy. XXII, 220.

² Értsd: *cultelli*, tizedkés, districtus decimationis, vö. Okl Sz. Kés 2.

- [It. in] villa *Mortunus* filius (!) Barnabe. XII. et dimidiam cap.
 [It. in] fancto Dyonifio apud *Bech*. VII. cap. [*Szent-Dienes*, 309.]
 [It. in] fancto Dyonifio Nýcolaus filius *Vece*. III. cap.
 [It.] apud (?) woýuodam. XVI. cap.
 [It.] in *Výlak Zolouch*. X. cap.
 [It.] in villa *Cofme* parui. LX. cap.
 [It. in] villa *Petri* in *Nýr*. III. cap. [(*Gálos*)-*Petri*, 236.]
 [It. in] *Nogdurugfeleg haz*. VII. [*Nagydorogfélegyház*, 234.]

M á s o d i k h a s á b:

- It. in villa *Mýko* filij *Martaleus* VI. *Veed* dicta. [*Véd*, 337.]
 It. *Zegun* de *Perch*. VII. cap.
 It. villa *Zlouch Vanchud* dicta. XX. cap.
 It. apud dominum *Medus*. II. cap.
 It. in villa vxoris *Galus*. VII. cap. [*Gálos-Petri* ?, 236.]
 It. in villa *Bolch Ders*. X. cap.
 It. villa Nýcolai bani noua. XX. cap. [*Újfalv*, 333.]
 It. *Erpaul* Nýcolai bani. XIII. [*Herpály*, 238.]
 It. in villa *Zudus*. XXIII. [*Szodos*, B. II. 268; *Csánki* I. 624.]
 It. villa *Zoluoc* comitis *Moria* noua XC.III. cap. [*Új-Marja*,
 B. III. 277.]
 It. villa *Abraam*. VII. cap. [*Abrány*, 191.]
 It. villa domini episcopi *Voyada*. XIII. cap.
 It. villa *Olozy*. XXX. cap. [*Ér-Olaszi*, 276.]
 It. in villa *Ivanka* filij *Odun*. XX. cap.
 It. villa *Johannis* de *Kereký*. XXXXII. cap.
 It. villa *Mýchaelis* de *Kereký*. XXX. cap.
 It. villa *Gýozeg hiduege*. XXX. cap. [*Diószeg-hídvége*, 229—230.]
 It. in villa —

H a r m a d i k h a s á b:

- Georgiuf foluit nobis. VI. marcas. ¶ Item duaf marcaf in panno. ¶
 Item unam in ferro. ¶ Item tref marcaf et dimidiam. ¶ Item
 tref marcaf. ¶ Item unam marcam. ¶ Item marcam et fer-
 tonem. ¶ Item unam marcam. ¶ Item fertonem et dimidium. ¶
 Alább: Georgius foluit nobis. XXVIII. marcas ¶ fex penfas et
 dimidiam. ¶ Item foluit duas marcas et dimidiam. ¶ minus fex
 capecijs. ¶ Ad racionem magistri Stephani foluit nobis duas
 marcas et dimidiam minus fex ¶ capeciis quibus magister
 Stephanus nobis nichil ¶ foluit. licet ad racionem nostram re-
 ceperimus. ¶ Andreaf facerdof et georgiuf foluerunt nobis LXI.
 pensas. ¶ Item. XI. Marcaf minus XL. denariis cum X. pensis
 computando. ¶
- Zudus* tenetur nobis in fertone. ¶ Mychael frater noster in fertone. ¶
 Item in *Zoloch* tenetur septem capeciis. ¶
- Ambrofiuf et petrus foluerunt nobis XV. pensas. ¶ Item foluerunt
 quatuor marcaf et dimidiam. ¶ Item LX. denarios. ¶ Item
 XXXVI. pensas et dimidiam. decem ¶ pensas femper. ¶ pro
 marca computando in omnibus temporibus. ¶ Item XV. pensas.
 Item. VII. pensas. ¶

111^b l.

Első hasábon: [A lap balszélét lenyeste a könyvkötő.]

- [Item in] . . . *Býhor Centum et. XX. capecie* [*Bihar, B. III. 203.*]
 [It. in] villa *Nýcolai de Mezeu. XLVI. cap.* [*Mezőfalva, 262.*]
 [It. in] villa *Zakarie. X. cap.*
 [It. in villa] *Toutteluk. XXXIII. cap.* [*Tóttelek, 330.*]
 [It. in] villa *Alba. XXII. cap.* [*Albis?, 184.*]
 [It.] in villa *Pauli. XII. cap.*
 [It.] in villa *Výlak. XX. cap.*
 [It. in] villa *Adam. XII. cap.* [*Ádámi, 192.*]
 [It.] in villa *Latabar. XV. cap.* [*Latabár, 258.*]
 [It. in] villa *Chucy. XX. cap.* [*Csohaj, 215.*]
 [It. in] villa *Suhtur. XXVI. cap.* [*Sejter, Sitér, 297.*]
 [It.] in villa *Feguermuk. X. cap.* [*Fegyvernek, 233.*]
 [It. in] villa *Alumas. VI. cap.* [*Almosd, 192.*]
 [It. in] *Puklusteluk. XVIII. cap.* [*Poklostelek, 289.*]
 [It.] in villa *Laaz. XII. cap.* [*Láz, 259.*]
 [It.] in villa *Lazar. X. cap.* [*Szent-Lázár, 311.*]
 [It. in] villa *Santufy. X. cap.* [*Száncsi, 308.*]
 [It. in] villa *Dýonifij. IIX (!) cap.*
 [It. in] villa *Kyraly. XXXII. cap.* [*Királyi, 251.*]
 [It. in] villa *Toty. X. cap.* [*Tóti, 329.*]
 [It. in] villa *Zeplak. XX. cap.* [*Széplak, 324.*]
 [It.] in villa *Mýkche. XIII. cap.* [*Micske, 262.*]
 [It.] in villa *Mogh. XVIII. cap.* [*Mac, 260.*]

[Kalotai főesperesi kerület.]

- [It.] in villa *Fudý. L. cap.* [*Fudi, 410.*]
 [It. in] villa *Jeneu. LII. cap.* [*Jenő, 420.*]
 [It. in] villa *Zobolch. XX. cap.* [*Szabolcs, 425.*]
 [It. in] villa *Telegd. XL. cap.* [*Telegd, 428.*]
 [It.] in *Poujalaka. X. cap.* [*Pósalaka, 424.*]
 [It. in] villa *Teluký. X. cap.* [*Telki, 436.*]
 [It. in] villa *Lugas. XVIII. cap.* [*Lugas, 423.*]
 [It. in] villa *Elufd. XII. cap.* [*Élesd, 406.*]
 [It. in] villa *Baroud. XXI. cap.* [*Báród, 402.*]
 [It.] in villa *Vruzteluk. X. cap.* [*Orosztelek, 423.*]
 [It.] in *Bertep. XL. cap.* [*Bertény, 402.*]
 [It.] in *Buken. XV. cap.* [*Bökény, 404.*]
 [It.] in *Wolkou. XX. cap.* [*Valkó, 437.*]
 [It.] in *Almafunustura. XIII. cap.* [*Almásmonostora, 401.*]
 [It.] in *Derekce. X. cap.* [*Derecske, nem Derecete, mint 405.*]
 [It.] in *Rezuge. VII. cap.* [*Reszege, 424.*]
 [It.] in *Furnos. X. cap.* [*Farnas, 406.*]
 [It.] in *Almafunustura. XIII. cap.* [*Almásmonostora, 401.*]
 [It.] in *Babun. X. cap.* [*Bábony, 401.*]
 [It.] in *Zemteluk. VI. cap.* [*Zentelke, 426.*]

[Innen ismét bihari főesperesi kerület.]

- [It.] in *Mykfe. XX. cap.* [*Micske, 262.*]
 [It.] in fancto *Johanne. XLII. cap.* [*Szent János, 309.*]
 [It.] in villa *Bors. IX. cap.* [*Bors, 211.*]
 [It.] in villa *Bors. V. cap.* „ „

- [It.] in *Artand*. XV. cap. [*Artánd*, 195.]
 [It.] in *Befeneu*. XIII. cap. [*Besenyő*, 360.]
 [I-]t. in villa Mathye. X. cap. —
 [I-]t. in villa *Buzurmen* Centum cap. [(*Bereg*-) *Böszörmény*, 213.]
 [I-]t. in *Zakal*. XX. cap. [*Szakál*, 300.]

Második hasábon:

- It. in villa *Tanchkereky*. XVII. cap. [*Tancskereke*, *Dancsháza*, 326.]
 It. in villa *Nefta*. XXIII. cap. [*Nyésta*, 274.]
 It. in villa *Kumad*. VII. cap. [*Komádi*, 253.]
 It. in villa *Peturd*. X. cap. [*Péterd*, 285.]
 It. in villa *Zumeyn*. VIII. cap. [*Szomajom*, 325.]
 It. in villa *Boht*. VII. cap. [*Bojt*, 210.]
 It. in villa *Zamto*. X. cap. [*P. Szántó*, 308.]
 It. in villa Petri filij *vrđug*. XXIII. cap. —
 It. in villa Ladislai magni. XIII. cap. —
 It. in villa *Kerek*. VII. cap. [*Kereki* ?]
 It. in villa Walenti. VII. cap. [*Válintteleke*, Bojt mellett, 1354.
 Anjoukori okmt. VI. 221.]
 It. in villa *Kenef*. VII. cap. [*Kenéz*, B. III. 243.]
 It. in villa Petri fratris *Gok*. III. cap.
 It. in villa *Chukmo*. V. cap. [*Csokmó*, u. o. 493. CSÁNKI, I. 606, 626.]
 It. in villa *Vylak*. III. cap. [*Újlak*, B. III. 334.]

Harmadik hasábon:

- Petruf foluit nobis VIII. penfap || Item XL.VI. pensas (et. XX. át-
 húzva) || Item XXIII. pensas. minus quatuor denariis. || Item
 XII. pensas. minus. V. banalibus || Item X. pensas. et XX.
 denarios. Alább:
 Petrus decimator noster foluit nobis X. minus. XL. denariis. || ad
 racionem magistri Stephani tenetur nobis foluere. ||
 [Innen, kiadva B. II. 313.] *Jakubovich Emil.*

NÉPNYELV.

I.

Tájszók.

Válván nem ... Pest megyében mondják ezt: „*Válván* nem
 szívelem ezt az embert“, s ebben a tagadással erősíti a beszélő
 állítását. *Gy. V.* — Azt tartjuk, hogy ez a *válván* a *válik* igének
 következő használatával vethető egybe: Lelkétől meg*válván* (nem
 tekintve a lelkét) egészen barom (l. MTsz). *R. P.*

Eldibulni 'elrontani, elpusztítani' Szekszárd (vö. MTsz. *díbol*).

Práhol 'spriccel, öntöz' Makó (vö. MTsz. *paráhol*). *M. D. S.*

Köpeszt. Mikor a mákot leszedik és a gubót levágják, azután a mákot a gubóból kiöntik, ezt hívják *köpesztés*-nek (Vas m.): l. MTsz. *köpeszt.* *W. Gy.*

II.

Nyirségi közmondások.

Felhízhat a bárány kis mezőn is, de elpusztul a nagy kopárságon. — Nagy folyóban nagy halat foghatsz, de magad is belepottyanhatsz. Jobb a kevés jószág, mely kövér, mint a sok, mely sovány. — Sok jó után, sok rossz szokott jönni. Aki sokat ölelget, sokat mar az hátad megett! — Ne akarjál két kézzel, mert nagyon kicsi jut a végin. (Kótaj.)

Akinek a feje véres, tántorog már annak a lába is. — Nem jó szegény lánynak falun kisasszonyosan járn! — Ritka buzában sok a pipacs. — A részeg ember a tojás sárgáját is fehérnek látja. — A koszos malacból válik jó hízó. — A koldust az ág is huzza, az út is nyuzza!

Radványi Sándor.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Felolvasó ülés 1926. június 8-án. I. NÉMETH GYULA tárgya volt: „Az uráli és török nyelvek rokonsága”. Fejtegetéseinek foglalata: Az urál-altaji nyelvrokonság első kutatója Schott Vilmos, kinek „Versuch über die tatarischen Sprachen” című munkája 1836-ban jelent meg. Utána többen foglalkoztak e kérdéssel, világos eredményekre azonban senki sem jutott. A vélemények ma is eltérők, de inkább a rokonság elfogadása mellett szólnak. A magánhangzóilleszkedésnek az uráli és török nyelvekben való megvolta, e nyelvek deverbális névszóképzőinek egyezése s bár csekély számú, de határozottan mutatkozó szóegyezések alapján az uráli és a török nyelvek között rokonságszerű ősi kapcsolatot láthatunk. — II. PAIS DEZSŐ „Szempontok a székely kérdéshez” címen a székelység eredetére vonatkozó vizsgálódásait ismertette. Eredményeiről folyóiratunk külön cikkben ad majd tájékoztatást.

Választmányi határozat. A MNyT. választmánya 1926. május 11-én tartott ülésében elhatározta, hogy a bírálatra beküldött munkákat a Budapesti Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének adja át, az ajándékul kapott tiszteletpéldányokat pedig ugyanott örök letétbe helyezi el.

KÜLÖNFÉLÉK.

Petz Gedeon előadása német jövevényszavainkról. A M. Tud. Akadémia 1926. június 7-én tartott ülésében PETZ GEDEON nagyobb terjedelmű értekezést mutatott be nyelvünk német jövevényszavairól. A tudós szerző azt fejtegette, mely német nyelvjárás hatott a magyar nyelvre a legkorábban s milyen mértékben. Petz szerint a bajor nyelvjárás már a X—XI. sz.-ban is hatott szökincsünkre, s a bajor hatás sokkal nagyobb mértékű és régiebb a középnémet nyelvjárások hatásánál.

Benešov! NIEDERLE LUBOR cseh egyetemi tanár írt egy vas-tag művet a délszlávokról; címe: *Původ a počátky Slovanů jižních*. A munka 453. lapján arról szól, hogy a Bánságba a XVIII. sz. folyamán bolgár telepesek is jöttek. Felsorolja a telepeket, még pedig így: „*Vinga* mezi Aradem a Temešvarem, *Benešov* u Szegedina a *Brestě* u Vršce“; vagyis magyarul: a bolgár telepek „*Vinga* Arad és Temesvár közt, *Benešov* Szeged mellett és *Brestě* Versec mellett.“ NIEDERLE úr e kijelentésében is benne van az a SAFÁRIKTÓL örökölt gyeengesége, hogy minden magyar helynevet szlávznak tart, s ha nem eléggé szlávos, csavarít rajta egyet, hogy az legyen. A Torontál megyében, Nagyszentmiklós és Szeged közt fekvő *Ó-Besenyő* lakói valóban bolgár telepesek. Az ő helységük nevéből csinált *Beneš* miniszter úr tiszteletére NIEDERLE *Benešovo* nevet. — Más cseh tudósok is serényen buzgólkodnak, hogy magyar révén tudományos érdemeket szerezzenek. TITZ K. a Čas. Mat. Mor. 46 (1922.): 170—191. lapján kimutatja, hogy az európai nyelvek *kocsi* szava nem magyar, hanem ... cseh! ZUBATY: Slov. Pohl. XXXVIII (1922.): 430—3 bizonyítja, hogy az ó-magy. *Doncs* > mai *Dancs* név nem magyar, hanem cseh-tót. — Folyóiratunk mindent el fog követni, hogy a *Pozsony*: cseh-tót *Poznan* etimológiával megindult cseh tudományos „eredményeket“ hűen regisztrálhassa. M. J.

LEVÉLSZEKRÉNY.

25. **Avatar.** (Vö. MNy. XXII, 156) I. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ és a francia nyelvnek egy hivatásos ismerője figyelmeztet, hogy a TÓTH BÉLÁNÁL előforduló *avatar* nem magyar szó, hanem a francia irodalmi nyelvnek egy hindu eredetű idegen szava. Utána nézve a kezem ügyében levő szótárakban, látom, hogy a szanszkrit *avatāra*-nak átvétele s eredetileg az istenség megtestesülését jelenti; átvitven általában 'átváltozás, új állás' stb. az értelme. Először SACHSban (1869.) találok. Vö. még PETIT LAROUSSE ILLUSTRÉ²⁰ (1907.) és HATZFELD-DARMESTER-THOMAS⁶. Nem lehet nagyon mindennapi szó, mert sem THEISZ (1902.), sem SCHUSTER-RÉGNIER-nek egyébként gazdag tartalmú, DAMOUR-féle kiadása (1888.) nem vették föl. Z. Gy.

II. A kérdezőn kívül még BARANYAI ZOLTÁN, CSÜRY BÁLINT, FINCZIKZY ISTVÁN, FÖLDESSY GYULA, HAJNÓCZY IVÁN és SZABÓ KÁROLY küldött felvilágosítást. Adataikat és megjegyzéseiket a következőkben foglaljuk össze. Az *avatar* szanszkrit eredetű szó és képzet. A hindu mitológiában *avatāra* különösen *Višnu* isten tiz inkarnációjára, megtestesülésére: hal, rák, vaddisznó, oroszlán-ember, törpe stb. vonatkozik (Encycl. Brit. „Sanskrit“ címszavából id. FINCZIKZY). Először valószínűleg az angol vette át 'újjászületés' értelmében (WEBSTER szót.). Már 1818-ban használja BYRON az ir újjászületést ünneplő ódája címéül „The Irish *Avatar*“ (Occasional pieces. Tauchnitz ed. IV, 152 — SZABÓ). A franciában am. 1. 'nom donné, dans l'Inde, aux incarnations d'un Dieu, surtout à celle de Viçhnou; isteni megtestesülés'; 2. 'transformation, métamorphose; átváltozás, új helyzet, más név'. Les *avatars* d'un homme politique. (LAROUSSE; SACHS—VILLATTE.) TH. GAUTHIER regényt

is írt *Avatar* címen; magyarra fordította A lélekcsere címen SZEKULA JENŐ az Olcsó Könyvtárban (FÖLDESSY). BARANYAI közlése szerint a franciák manapság sokszor tévesen 'kellemetlen kaland, bosszantó véletlen vagy baleset' értelmében is használják a szót, s ez ellen gyakran fel-felszólalnak a nyelvtisztogatók. FÖLDESSY szerint a szó a franciából mehetett át az olaszba. Ugyanő jegyzi meg, hogy a lexikális műveltségű TÓTH BÉLA bizonyára tisztában volt az *avatar* jelentésével meg eredetével; éppen ezért nem adta vissza magyar szóval, és ezért szedette dőlt betűvel. FINCZICKY jelzi, hogy nálunk is kezd meghonosodni, és SZABÓ DEZSŐ többször használja 'köpönyegforgató, szélkakas-ember' értelemben. Szerk.

26. R. F. kérdi: Hogyan keletkezett a hazai lat. *urbarium* 'jóságnak, hegyen, mezőn lévő örökségnek leírásáról való könyv' (PP.); 'untertansvorschrift' (MÁRT. 1818. II. 1852). Kapcsolatba hozható-e e hazai lat. szó a magy. *úr-bér* szóval, amire következtetni lehet abból, hogy BARTAL MLSz. a lat. szót és származékait 'úr-bér'-rel értelmezi (vö. *urbarium* 'úr-bér, jobbágyi szabás'; *urbarialia* 'úr-béri ügyek'; *urbarialista* 'úr-béri földműves' stb.) — Felelet.: Nem hozható kapcsolatba. A hazai lat. *urbarium*, *urbarialis* stb. német eredetű latin kifejezés. Van ugyanis a középfelnémetben *urbar* szó, amelynek jelentése: 'zínstragendes grundstück'. A szó eredeti jelentése 'jövedelem, hozadék, ertrag' volt; alakilag pedig összetétel a ném. *ur* (vö. *ur*-holz, *ur*-ahnherr stb.) + *bar (vö. germ. *baraz, ablauttal: ófn. *beran* 'tragen' | gót *gabaúr* 'steuer' | óind *bhāras* 'gewinn, beute') szóból. Az *ertrag* jelentésből fejlődött az 'ertragverzeichnís'. A kfn. *urbar* szót a németben latinositották *urbarium*, *urbarialis* stb. alakokban, s ez jött át a magyarba (a német szóról l. WEIGAND-HIRT DWb.⁵; KLUGE EtWb.³; SCHM. BWb.²). M. J.

27. B. Zs. írja: Ha K. L. (MNy. XXII, 69) észrevette volna, hogy a *langó*, *lanka*, *linkó* stb. ugyanegy családba tartozik, amire már MUNKÁCSI rámutatott (Ethn. 1893: 186), megállapíthatta volna, hogy ez a szláv eredetű szó régi is, elterjedt is nálunk. A *linkó* különösen Dunántúlon gyakori. Régebben egy prédiúm is viselte ezt a nevet Sopronban (CSÁNKI III, 618: *Linkóháta*). Az 1409-ben említett *Linkóér* és mellette *Linkóháta* ma is megvan Kapuvártól dk.-re. *Langóspatak*-ot Székelyföldön találunk. A szó változataiból alakult helynevet, azt hiszem, sokfelől ki lehetne mutatni.

28. E. R. kérdi: A *betűország* összetétel előfordul-e az irodalomban? — Felelet: Tudunkkal az első adat ez összetételre 1925-ből való. Ekkor jelent meg a következő című elemiiskolai ábécés könyv: *Betűország*. VOINOVICH GÉZA és MÓRA FERENC közreműködésével szerkesztette a Kir. M. Egyetemi Nyomda Tankönyvszerkesztő Bizottsága. Sajtó alá rendezte ÚRHEGYI ALAJOS és SZENTIVÁNYI GÁBOR. A képeket rajzolta HORVÁTH JENŐ. Budapest, 1925.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXII. KÖTET. 1926. NOV.—DEC. 9—10. SZÁM.

Miért „Névtelen“ Béla király jegyzője?

(Még egy adalék az Anonymus-kérdéshez.)

„Most arról szólunk, *miért nem szerepel a szerző neve a könyvek címében.* Bárha ennek egy legfőbb oka van, gondolom, számos oka is lehetne. A legfőbb ok pedig Isten rendeléséből ered, amely arra int bennünket, hogy minden módon kerüljük a földi dicsőség hiúságát, nehogy elveszítsük a mennyei jutalmat, miközben az emberi dicséretnek üres szeilőjét keressük.“

SALVIANUS.¹

P. dictus magister ac quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis Hungarie notarius N. suo dilectissimo amico, viro venerabili et arte litteralis scientie imbuto salutem et sue petitionis effectum —, így szól ANONYMUS Prologusának első mondata.

„Névtelen jegyzőnk a XII. századbéli missilis levelek, epistolák kezdőszavaival ajánlja Gestáját N. névkezdőbetűs barátjának“ — írja JAKUBOVICH EMIL jeles tanulmányában,² amelyben tudvalevően végképp leszámol az évtizedeken át kísértett *Praedictus* olvasással és helyesen határozta meg a „*dictus magister*“ szavakat. A *dictus* egy név és valamely állást (cimet) jelölő szó közt az önmagát bemutató levélíró köteles szerénységét szimbolizáló formula. Megfelel talán hangulati értékben az egyes modern nyelvekben használatos *csékélységem*-nek. A mai magyar nyelvben is nem ritkán halljuk, hogy valaki, rangjáról vagy állásáról szólva, ezt mondja: „... ennek vagy annak csúfolnak ...“ 'In specie aeternitatis voltaképpen nem is vagyok mester, királyi titkár, érsek, apát, dékán stb. — ilyen fennhéjázó névre méltó sem vagyok, — de ebben a siralomvölgyében, földi vándorutamon, így hívnak az emberek.' Körülírásban körülbelül ez a — JAKUBOVICHnál sokféle változatban bemutatott — stereotyp frázisnak jelen-

¹ „nunc illud dicimus, *cur in titulo libellorum non sit nomen auctoris.* cuius rei licet una sit causa maxima, multae tamen, ut reor, esse potuerunt. ac prima illa ueniens a mandato dei, quo praecipimur uitare omnibus modis terrestres gloriae uanitates, ne dum humanae laudis aurulam quaerimus, prae, ium caeleste perdamus.“ Saluiani Presbyteri Massiliensis Op., ed. Pauly, CSEL VIII, 220 (Ep. IX, 13).

² „P. mester“ (Adalékok az Anonymus-kérdéshez.) Klebelsberg-Emlék-könyv 169. kk.

tése; mint minden megkövült udvariassági formulában, természetesen ebben is elhalványult a tartalom. A formula mélyén azonban a középkori kereszténységnek egy ethikai parancsát találhatjuk meg: a *humilitas* parancsát, amely itt stílusvirággá alakult át. A köteles szerénység jelentős helyet kapott a középkor levélszokásaiban, s JAKUBOVICH is idéz egy XIII-ik századbeli *Ars Dictandi*-ből tanulságos utasításokat a levél-címzések „illemtanából“. Ezen a gondolatfonálon jutunk el Béla király jegyzőjének, *P. mesternek* személyéhez. — De vajon miért maradt névtelen a *Gesta szerzője*?

JAKUBOVICH a *P. dictus magister, T. dicta magistra, A. indignus provisor, T. dictus decanus, A. qualiscunque minister, H. inutiliter dictus abbas, A. abbatissa quamvis indigna, E. humilis monacha* típusú levél-bevezető formulák egész sorát jegyezte ki, de megmaradt témája mellett: csupán a *dictus*-kapcsolattal foglalkozott A. sigla-k e sajátos és tipikus jelentkezése nem kötötte le figyelmét. Kutatásainak kiegészítéseken legyen szabad itt megállapítani, hogy a sigla használatát — függetlenül a *dictus*-formulától is — a középkori levelezési illendőség általános követelésének felel meg, s a szokás ugyanabban a *humilitas*-ban gyökerezik, amelyben a *dictus* maga. A középkor egész szellemi-erkölcsi-vallási élete a keresztény ókor eszmevilágából sarjadt ki, a középkor irodalma az egyházatyák irodalmának hagyományain és közhelyein táplálkozott és gyarapodott. Aligha tévedünk, amikor az írói névtelenség eme középkori eszményének a gyökereit is a kereszténység korai századaiban keressük. Rendszeres vizsgálódás eredményeivel most még nem szolgálhatok, de talán nem érdektelen a IV. század egy, a középkorban sokat olvasott publicistájának, a marseille-i SALVIANUSNAK egyik leveléből oly mondatot idézni, amely kétségkívül magában foglalja az 'írói névtelenség' etikai megokolását; a szóbanforgó mondat cikkünk élén olvasható. Alighanem ezeken a nyomokon haladt tovább a középkor, amely ezt az ötletet elméletté kövesítette. Baumgartenberger „*Formularius de modo prosandi*“-jában (c. 1300) ezt a szabályt állítja fel: „A pápa neve az üdvözlésben teljes egészében kiirandó, ami egyéb nevekkel nem történik meg. Egyéb nevek esetében a küldőnek avagy a címzettnek személymegjelölése helyett tulajdonnévénél első betűjét tesszük ki.“¹ Még maga Dante is első, 1304-ből keltezett levelét, amelyet Alessandro da Romenának és a fehéreknek a nevében írt, így kezdi: „*Reverendissimo in Christo Patri . . . Nicholao . . . Episcopo . . . devotissimi filii A. Capitaneus, Consilium et*

¹ „*Nomen papae ex integro debet poni in salutatione . . . quod non fit in aliis. In aliis quidem pro persona mittentis seu etiam recipientis prima littera proprii nominis ponitur*“. Idézi Rockinger, Briefsteller u. Formelbücher d. Mittelalters, p. 729. Ezt a szabályt egyebütt is megtalálhatjuk.

Universitas Partis Alborum de Florentia . . . semetipsos recommendant“. (Dantis Epistolae ed. TOYNBEE, Oxford, 1920. 5.1.) A sigla használata tehát akkor is kötelező, ha egy politikai-publicisztikai jelentőségű levélben egy nagy párt közismert vezére jelentkezik, — a szokás általános és szinte ritus-szerű, értelmét már nem vizsgálják. A levélíró személyisége csak a pirkadó renaissance-szal nyeri ismét vissza súlyát.

Béla király Jegyzője tehát névtelen, mert a kor ízlése és etikettje szerint csak siglával léphetett a nyilvánosság elé. Ha JAKUBOVICH megállapításai egyáltalán még megerősítésre szorulnának, ez a sigla-szokás is mellettük bizonyítana. Semmi kétség: csak P. lehet a Gesta szerzője.¹ BALOGH JÓZSEF.

Utószó a HB. alaktanához.

(Kinzotria- és társai.)

„Letésem a lantot. Nyugodjék!“ — mondta a költő . . . Nekem lantom nincsen, csak tollam van, hát azt tettem le a nyár derekán, mikor a HB. alaktanáának utolsó betűje után odatettem a pontot. Hadd nyugodjék a toll, és hadd pihenjek jó-magam is. De nem sokáig tartott a pihenés. Véget vetett neki egy csinos nyomású füzet, amely mint a Szegedi Tudományos Könyvtár I. kötete jelent meg. MÉSZÖLY GEDEON írta, és a címe: „A Halotti Beszéd hangtörténeti és alaktani sajátosságai“ (így a borítékon és a belső címlapon, de beljebb az 5. lapon levő címben „sajátságai“ helyett „tanulságai“ van). MÉSZÖLY ismeretes arról, hogy érveit rendkívül ügyesen csoportosítva mesterien tudja megalkotni értékezéseinek vázát és világosan, színesen, fordulatosan, zamatos magyarsággal ír. Elméjének és tollának e kiváló tulajdonságait ebben az értekezésében is ragyogtatja.

Az értekezés éle „a legnagyobb ellenfél“ (6.1.), e sorok írója ellen van fordítva. 1899-ben (NyK. XXIX, 126) „Ismeretlen nyelvtani alakok a Halotti Beszédben“ cím alatt ezt írtam: „Az egyház nyelvén az ördögnek nem az 'incselkedéséről', hanem az 'incselkedéseiről' (insidiae diaboli) s a pokolnak nem a 'gyötrelméről', hanem a 'gyötrelmeiről' (dolores inferni) szoktak beszélni (vö. Ephes. 6. b 11; Psalm. 17. a 6; Actor. 2. d 24). E szerint a HB.-nek ezt a helyét is: 'zoboducha wt urdung *ildetuitvl* es pucul *kinzotviatwl*' nyilván így kell értenünk: 'szabadítsa meg őt az ördög üldözéseitől és a pokol kínzásaitól' . . .“ — Ez ellen a magyarázatom ellen indított most MÉSZÖLY „offenzívát“. Mint lovagias ellenfél (és ügyes polemikus) azzal kezdi, hogy olyan adatot bocsát előre, amely

¹ Beküldetett 1926. júl. 15-én.

mellettem bizonyít. Az EPhilK. XXXIX, 41 nyomán közli, hogy a Pray-kódex egyik imádságában, amely a HB. idézett mondatának forrása, ezt olvashatjuk: „libera eum ab inferorum cruciatibus“. Ez az adat én előttem sem volt ugyan rejtekben, ismertem az első közléstől fogva, idéztem is egyetemi előadásaimban és nemrégiben a HB. alaktanában is (MNy. XXII, 253), de az előzékenységért mégis köszönet jár ki lovgias ellenfelemnek (és elismerés az ügyes polemikusnak).

Most indul meg az „offenzíva“. MÉSZÖLY (6. l.) azt mondja: „Kétségtelen tehát, hogy a Pray C. írója latinul a pokolnak nem *kínjáról*, hanem *kínjairól* ír. De hát magyarul? Én szó nélkül elhinném SZINNYEINEK, hogy a HB. írója az *inferorum cruciatus*-t köteles nem 'pokol kínzásá'-nak, hanem 'pokol kínzásai'-nak fordítani, de vajjon elhiszi-e azt az Árpádok korabeli magyar pap? Hátha olyan volt a nyelvérzéke a HB. törlítőjének, mint annak a parasztlegénynek, aki . . .“ (a többit elhagyom, mert úgysem lényeges, aztán meg nő-olvasói is vannak a MNy.-nek). — Arra a kérdésre, hogy a HB. írója „köteles“ volt-e a latin többes számot magyarul is többes számmal fejezni ki, természetesen csak „nem“-mel lehet felelni. Magam is (aki egy szóval sem köteleztem semmire azt az Istenben boldogult jámbor szerzetest) „nem“-mel felelnék. De egészen más itt a kérdés, t. i. az, hogy mi valószínűbb: a *cruciatibus*-nak többes számmal vagy egyes számmal fordítása-e. Aki ismeri (ha csak tizedrésnyire is úgy, mint MÉSZÖLY barátom) a mi vallásos tartalmú régi nyelvemlékeinket, az jól tudja, hogy a jámbor szerzeteseknek egykori „parasztlegényi“ nyelvérzékevel folyton hadilábon állott az a hűség, amellyel a latin szöveghez ragaszkodtak. Ez a hűséges ragaszkodás vitte őket rá, hogy az *inferi*-t *poklok*-nak, a *tenebrae*-t *setétségek*-nek fordítsák (l. NySz.). Mármost, ha nem átalítottak többes számot használni ott, ahol nem volt helyénvaló, miért kellene föltennünk a HB. „törlítő“-jéről, hogy az 'inferorum *cruciatibus*'-t 'pokol kínzásá'-nak fordította, holott a 'pokol kínzásai' ellen a nyelvérzéke sem berzenkedhetett? Az, hogy a 'cunctorum peccatorum' kifejezéssel szemben egyesszámi alakot találunk: *mend w bunet* (8. l.), nem kényszerít erre a föltevésre, mert a *mend*-del jelzett szó viszont többes számban van ezekben: *mend . . . gimileictul. mend angelcut, mend szentucut, mend w szentii es unuttei*.

De MÉSZÖLY nem „elnés dialecticával (így!), hibátlan logicával“ (így!) akarja eldönteni a kérdést, hanem kétségbe nem vonható adatokkal. Rám olvassa a GuaryK.-ból az *pocol(nac) kímá*-t és a NádorK.-ból a *pocolnac kímá*-t. (7. l.) Tehát két kódexben, mégpedig több esetben *kínja*, ill. *kénja* van, és (az illető lapokon levő értekezésben) egyszer sincs *kínjai*, ill. *kénjai*. Azt nem mondja MÉSZÖLY, hogy ami kettőnek látszik, az voltaképpen csak egy, t. i. a két kódexnek azok a lapjai, amelyekről a példák véve vannak, párhuzamosak

(I. KATONA LAJOSNAK a Nyttár XV. kötetéhez írt bevezetését: XXIII. és XXIX. l.). De az nem baj, mert az olvasó úgyis észreveszi az egyezéseket; aztán meg, ha a kettő nem kettő is, hanem csak egy, az a meglevő *pokol kijná-t* (*kénjá-t*) nem teszi létlenné. Tehát meg van állapítva, hogy előfordul a XVI. század elején *pokol kijnja* (*kénja*). De mit bizonyít ez? Azt semmi esetre sem, hogy „a középkori magyar egyházi nyelv vallja, ... hogy a HB. *kinzotviatul* szavában pusztán értelme miatt nem hogy nem kereshetünk több birtokot jelölő alakot, hanem éppen ellenkezőleg: inkább egyes számú birtokot“. (8. l.) Ha MÉSZÖLY nem két kódexből, hanem minden kódexből kimutatná valamennyi *pokol kijná-t*, ill. *kénjá-t* (ha ugyan van az idézettekén kívül) és ki tudná mutatni, hogy *pokol kijnjai*, ill. *kénjai* alak sehol sincsen, a „hibátlan logika“ szerint még akkor sem volna helyes a fönnebbi következtetés, már csak azért sem, mert a HB.-ben nem 'kín'-ról, hanem 'kínzás'-ról van szó.

A *kinzotviatul* szóban az *én* elemzéselem szerint az *-i* a birtok többségének jele, az *-a* pedig a 3. szem. birtokos ragja. Palatális párja e szónak a *szentii*, amelyben az első *-i-t* többesjelnek, a másodikat személyragnak tartom. A HB.-ben szerintem a több-birtokú személyragozás fejlődésének következő fokai vannak meg: I. *-i* + személyrag: *braty-m*, *kinzotvi-a*, *szenti-i*; II. *-i-i*-ből (valószínűleg haplológiával) lett *-i*: *intetvi-*, *ildetui-*; III. az így előállott *-i* elé járult személyraggal *-ei*: *unuttei*; IV. az *-e*-nek a 3. szem. alakból az elsőbe való átterjedésével: *feley-m*. Ezek kétségkívül igen hosszú fejlődési folyamat eredményei, azért azt kérde MÉSZÖLY: „El lehet-e hinni azt, hogy ugyanazon ember mondjon 'kínzási-ja', 'szenti-je'-féle alakokat is, meg ezeket is: *önöttei*, *feleim?*“ (8/9. l.) Felelet: igenis, el lehet hinni. Mert ha MÉSZÖLY álláspontjára helyezkedünk és az *-i* többesjelt a 3. személy ragjából lettnek tartjuk, akkor a következő fejlődési fokokat mutathatjuk ki (a példák a JókaiK.-ből valók): I. a 3. személy ragjából lett *-i* többesjellel: *tarsi* 1, *grasy-* 29, *kenczy* 29; II. személyragok hozzájárulásával: *baraty-m* 25, *baraty-d* 38, *hugy-nk* 40; III. az *-i* elé járult *-a*, *-e* személyraggal: *labay-* 10, *fogay* 146, *zemey-* 23; IV. az *-ai*, *-ei*-nek az 1. és a 2. szem. alakba való átterjedésével: *labay-d-* 11, *kezey-d-* 45, *zemey-d* 123; V. az *-ai*, *-ei* helyébe lépett *-jai*, *-jei*-vel: *karyay* 8, 125, 160, *kynyay-* 31. — Ime öt fejlődési fok. És millió meg millió ember van, akinek a beszédjében él mind az öt, tehát az utolsó (pl. *karjai*, *fürtjeid*) mellett az első (pl. *kapui*, *szülei*) is, pedig ez MÉSZÖLY szerint is a nyelvtörténet előtti korból való (10. l.), azt pedig sok-sok „vérzivataros“ század választja el a mi korunktól.

Finnugor eredetét az *-i* többesjelnek MÉSZÖLY nem ismeri el, mert „ha a finn-permi ág többes jelével volna azonos, akkor érthetetlen volna az, hogy minálunk csak a birtokos személy-

ragozásban él . . .“ (9. l.) — Hát, kérem szeretettel, ilyen „érthetetlen“ dolgok bizony akadnak a nyelvekben. Hogy messze ne menjünk, a fgr. *-i* többesjelnek megfelelője (*-i* ~ *-je*) megvan a szamojéd nyelvcsaládban is, és — érthetetlen! — a szamojéd nyelvek között is van egy: az osztják-szamojéd, amelyben ez a többesjel csakis a birtokos személyragozásban fordul elő (l. CASTRÉN, SamGramm. 121, 122, 157, 172, 180, 182, 244, 258, 270, 297, 306, 308, 311; MUNKÁCSI: Budenz-Album 299; SETALÁ: SUS. Aik. XXX., 24).

Másik finnugor-ellenes érve MÉSZÖLYnek az, hogy „minél régibb korba megyünk vissza, annál gyérebben találkozunk az *-i* többesjellel“, és „ha finnugor eredetű volna, akkor nem a régibb nyelvben volna ritkább, s nem a mi nyelvemlékeink korában lehetne nyomon kísérni mind tovább-tovább való terjedését mai napunkig“. (9. l.) — Ezek elképesztő kijelentések. Így akkor volna szabad beszélni, ha a kódexek kora előtti időből kötetekre menő szövegeink volnának, és azokban eleinte ritkán, később mind sűrűbben találkozoznánk az *-i* többesjellel s aztán még gyakrabban a kódexekben meg a nyomtatványokban. De az ómagyar korból csak néhány lapnyi szöveg maradt reánk, s ez az oka a legrégebb adatok gyér voltának. A HB.-ben (hogy csak olyan alakokat idézzek, amelyeket MÉSZÖLY is elfogad) van *szentii*, *bratym*, *unuttej* és *fejeym*. Szerintem még három van, tehát összesen hét; de egy 32-soros nyelvemlékben négyet sem lehet kevésnek mondani. Amint aztán átlépjük a határt, a legelső magyar könyv, a Jókai-kódex (162 kicsi lap) már bőségesen ontja elénk az *-i* többesjellel való alakokat. A számuk közel jár a harmadfél-százhoz. De nem bolygatom a dolgot tovább, csak annyit mondok, hogy MÉSZÖLY itt vagy nagyot tévedett, vagy szokása ellenére nem világosan fejezte ki magát. A tényállás, amelyet MELICH állapított meg (MNY. XIV, 230—252), az, hogy meglehetősen késő korban találkozunk olyan több-birtokú alakokkal, amelyekben nincsen *-i* jel, pl. *fiolk* 'filii nostri, unsere söhne', *fiatok* 'filii vestri, euere söhne', *fiok* 'filii eorum, ihre söhne'.¹ Ezek minden bizonnyal réges-régi korból való maradványok, s a *fiaink*, *fiatok*, *fiak* alakok másodlagosak vagy másodlagosak lehetnek (l. NYK. XLVI, 153). Mármost, ha megállapíthatjuk azt, hogy valamely nyelvi elem a nyelvtörténeti kor előtt és azután folytatólag a nyelvtörténeti folyamán eredeti (vagy mondjuk: korábbi) körén fokozatosan túlterjeszkedett, az szerintem nem vall okvetlenül arra, hogy az a nyelvi elem külön magyar fejlődmény. Ott van pl. az *-ai*, *-e* személyrag, amely az ősmagyar korban behatolt az *-i* többesjel elé (*-ai*, *-ei*), s amelynek a nyelvtörténeti korban való fokozatos továbbterjedését sokkal jobban látjuk, mint az *-i* többesjelét. Azért

¹ De ne felejtsük el, hogy már a JókaiK.-ben vannak ilyenek: *hugynk* 40, *baratynk* 99, *fyaynk* 99, *myeynk* 31, *fyaytoknak* 140.

bizonyára senki sem fogja azt vitatni, hogy ez az *-ü*, *-e* nem a finnugor alapnyelvből való maradvány, hanem külön magyar fejlődmény.

Bármily elmés is MELICHnek az a magyarázata, hogy az *-i* többesjel a 3. személy ragjából lett, és szerepváltozásának kiindulópontjai a részelő birtokviszonynak olyan szavai voltak, mint *többi*, *egyebi*, *kettei* (MNy. XIV, 252), nem tudtam kétségeimet elnyomni. Azt az ellenvetést tettem egyebek között, hogy ha a nyelvérzék a *többi* és az *egyebi* szó *-i*-jét többesjelenek érezte, miért nem lett belőlük *többei* > *többjei* és *egyebei* (NyK. XLVI, 151). Mármost MÉSZÖLY szerint „ugyanígy mondhatná MELICH azt, hogy, ha a *többi* személyragos alaknak maradt volna, kötelessége lett volna részt vennie az egyes harmadik személyragos alakok köznyelvi fejlődésében s ezzé válnia: *többje*“ (11. l.) — Én azonban kötve hiszem, hogy MELICHnek ilyen visszavágás jutna eszébe, mert ő nagyon jól tudja, hogy nem *-i*-ből, hanem *-e*-ből lett a *-je* ragalak.

MÉSZÖLY az *-i* többesjelt veláris szavak *-i* személyragjából lettnek magyarázza. Eredeztetésének veleje az, hogy a nyelvtörténeti kor előtt *lábü* mellett élt mint „általános, köznyelvi“ alak *lábi* (= *pes eius*); a többesi *-k* hozzájárulásával állott elő (**lábi-k* > *lábik* (= 'pes eorum' és 'pedes eorum'), és ennek „hatására a *lábi* fölvette a régi köznyelvben a 'pedes eius' jelentést. Későbbi köznyelvünkben aztán jelentésmegoszlással a *lába* csak 'pes eius' jelentésben maradt meg, a *lábi*, illetőleg a belőle fejlődött *lábai* alaknak pedig a 'pedes eius' jelentés jutott“ (13. l.) — Ez a fejlődés MÉSZÖLYNél olyan szépen ki van cirkalmazva, akarom mondani: rekonstruálva, hogy csupa gyönyörűség. Minden símán megy, mint a karika-csapás, nincsen semmi akadály, amelyet az útból el kellene háritani. De ha a nyelvhasznítás, a nyelvtörténet és a nyelvjárástan háromágú lámpájának reflektorát nekiszegezzük MÉSZÖLY magyarázatának, akkor észrevesszük, hogy hiba van a kréta körül. Nevezetesen: 1. Azt kérдем: hova lett az a nyelvtörténet-előtti köznyelv, amelyet MÉSZÖLY több ízben is említ? Mert a nyelvtörténeti korban századokon át köznyelv nélkül szűkölködött a magyar. — 2. Többesszámi személyragjaink a finnugor alapnyelvből valók, tehát nem a magyar nyelv külön-életében és nem a *-k*-nak az egyszámúakhoz való hozzátoldásával (*wrom-k*, **lábi-k* > *lábik*) keletkeztek. — 3. A tájnyelvi (nevezetesen szlavóniai) *lábi* (∴ *lábi*) 'lába' és néhány társa, pl. *lovi* 'lova', *hāti* 'háta' (Nyr. XXIII, 259) nem az ősmagyar korból való maradványok, hanem a palatálisok (*tüzi*, *képi*, *nevi* 'tüze' stb. uo.) mintájára való alakulások. (Ugyanabban a nyelvjárásban mondják: *láti* 'látja', *mondi*, *húzi*, *voni*, *halli* stb. [Nyr. XXIII, 260], szintén a palatálisok analógiájára). Hogy is lehetne a szlavóniai *lábi* a nyelvtörténet-előtti **lábi*-nak utódja? Hiszen a jelentése: 'lába', már pedig a **lábi*-

ból fejlődött *lábi* MÉSZÖLY szerint már a nyelvtörténet-előtti „köznyelv“-ben 'lábai' jelentésűvé vált. (Úgy sejttem, hogy éppen ennek az ellenmondásnak elenyészésére kellett megszületnie az ősmagyar „köznyelv“-nek.) — 4. Amit MÉSZÖLY a *másik, harmadik, olyik-félékre* épít, az gyenge lábon áll. Föltűnő, hogy ezek a rendes *-uk* v. *-ok* helyett *-ik*-kel vannak mindig, tehát abban a korban is, amelyben *-ik*-jüknek személyrag-volta még nem volt elhomályosodva. Ez arra a föltevésre ad okot, hogy *-ik*-jük nem régi maradvány, hanem itt is a palatálisokból (*egyik, negyedik, némelyik* stb.) való átterjedéssel van dolgunk. — 5. A kiindulás sem helyes. MÉSZÖLY azt teszi föl, hogy a nyelvtörténet-előtti korban „az egy birtokra mutató egyes 3-dik személyragnak a mai köznyelvi *-a, -e* alakkal szemben eredetibb *-é ~ -i* volt az alakja nemcsak a palatális, hanem a velaris szótöveken is“. (12. l.) Ha a jó okkal föltett **lábé* (amelyből **lábá > lábá* lett) csakugyan váltakozott **lábi*-val, akkor a nyelvtörténeti kor előtt kellett lenniük ilyen ragos alakoknak: **lábit > *lábít* 'lábát', **lábín > *lábín* 'lábán'. Mármint, amint a velaris szavak **-ik* személyragjának a nyelvtörténeti korban *-uk* és *-ok* a fejleménye (pl. *uimadsaguc* HB., *regulaok* JókaiK. 119), úgy amazoknak a fejleménye **lábut, *lábot* és **lábun, *lábón* volna. De ilyenek sehol sincsenek, csakis *lábát, lábán* van, ezek az alakok pedig nem tanúskodnak egykori **lábi* mellett.

Láttnivaló tehát, hogy MÉSZÖLYnek nem sikerült bebizonyítania azt, hogy az *-i* többesjel az *-i* birtokos személyragból fejlődött.

Most MÉSZÖLY rátér a *kinzotviatwl* szóra. Előjáróban azt vizsgálja, hogy a 3. szem. *-ja* (egykor *-já*) ragalak, amely az én régi megállapításom szerint magánhangzó után hézag-töltő *j*-vel (∅: *j*-vel) *-a*-ból (∅: *-á*-ból) keletkezett, átterjedhetett-e az *-at* képzős szavakra. Idézi a GyulS.-ban, a KT.-ben és szalagjain s az ÓMS.-ban előforduló *-á, -e, -i* és *-já* ragos szavakat (köztük az ÓMS.-ból ezt is: *thuruth!*) és a következő eredményre jut: „A HB. utáni nyelvemlékekből tehát megállapítható az, hogy bennük az egy birtokost egy birtokot jelölő harmadik személyrag *-ja* alakja legelőször nem a magánhangzós végű szavakon jelentkezik, hanem az *-at* képzőn. Tehát az akkor és most magánhangzós végű szavakról nem terjedhetett át a *-ja* alak a most mássalhangzón végződő *-at* képzőre“. (16. l.) — Megáll az embernek az esze! MÉSZÖLY kimutatja, hogy a KTSz.-n van *cõronaia*, a GyulS.-ban megvan a *szá* szónak *zaiaval* alakja, ellenben a három közül a legrégebb nyelvemlékben, az ÓMS.-ban nincsen magánhangzó utáni *-ja*. Csakugyan nincsen. Akármilyen nagyítóval nézzük, akkor sem tudunk fölfödözni egy mákszemnyit sem. Az egyetlen szó, amelyben lehetne, a mai *búja* előzője: *bua, buabeleul*, de ebben sincs, és az ősmagyar

nyelvnek minden ismerője tudja, hogy ebben nem is várhatunk *-ja* ragot. De igen-igen öreg hibát követ el az, aki ebből a „nincsen“-ből azt következteti, hogy az ÓMS. fordítójának az ajkán még nem forogtak olyan alakok, mint *já-já, orcá-já, koroná-já*, mikor már 1055-ből ki van mutatva *megaia, zenaia* (NyK. XXV, 139, 143), azaz *mëgyá-jü, széná-jü*.

BUDENZTől származik a *-t, -at, -et* deverb. névszóképzőnek az a magyarázata, hogy korábbi *-tv*-ből való, s ennek első eleme a mozzanatos¹ *-t* képző (amely tehát eredetileg a névszóképzés alapjául szolgáló igéhez tartozott), a tulajdonképeni névszóképző pedig a *-v*. Ezt a magyarázatot, amelyet SIMONYI is elfogadott, én is elfogadtam, MÉSZÖLY nevetségessé iparkodik tenni. (32. l.) Olyan fölfogást tulajdonít nekünk, hogy szerintünk voltak pillanatnyi tartamú vagy hirtelen beálló cselekvést jelentő **kínzatni, *nemzetni, *hitni* igék, amelyeket senki sem ismer, mi magunk sem, s ezekből lett *kínzatv-, nemzetv-, hitv-*(és) a „kötőhangzó nélküli *-v*“ képzővel, „amilyen sem mai, sem régi nyelvünkben más alakokon nincsen“. (33. l.) „A *kínzatv- ~ kínzotu-, hitvës* tehát — úgymond — BUDENZ, SIMONYI, SZINNYEI hypothesis szerint oly igékből származik, melyek egyébként sehol nem láthatók. hanem csak egy sehol máshol nem látható képzővel együtt láthatók“. (Uo.) — Ennek olvastára „ëfogyott a csudám“. ahogy a nép mondja (l. MTsz. *csoda* a.). Csakugyan úgy képzelem az én t. ellenfelem az összetett képzőkkel való származékok alakulását, ahogy az idézett csillagos alakokból következtetni lehet? Csakugyan azt gondolja, hogy pl. volt **szoptani, *csúsztatni, *buktatni* ige, s ezekből lett *szoptatni, csúsztatni, buktatni*, vagy hogy pl. *birodalom, bizodalom, veszédelëm* alapszava **birodalni, *bizodalni, *veszédelni*, ezeké meg **birodni, *bizodni, *veszédni* volt? Jobb szeretem hinni, hogy ilyesmit MÉSZÖLY maga nem tesz föl, csak velünk hármunkkal téteti föl. Arról a „sehol máshol nem látható *-v* képzőről legutóbb a MNy.-ben (237. kk.) írtam. Minthogy MÉSZÖLY „kötőhangzó“ nélküli *-v*-ről (*kínzatv-, hitv-*) beszél, „amilyen sem mai, sem régi nyelvünkben más alakokon nincsen“, szolgálok neki először is ezzel a két példával: *ötvö-s* (az *öt-, ött-fundo, giessen'* igéből, l. NySz. *önt* a.), *nyomorv-* 'miseria, aerumna, elend, unglück' NySz. (példák: *nyomorval, nyomoruyuk; vö. nyomorú, nyomorék. nyomorit, nyomorog, nyomorogat* NySz.) Azután ott vannak a *-va, -ve, -ván, -vén, -val, -vel* képzős határozó igenevek légiói, amelyek kezdettől fogva híjával vannak a „kötőhangzó“-nak.² MÉSZÖLY a *kínzatv-, nemzetv-*,

¹ A mozzanatos igék különféle jelentéseire nézve l. BUDENZ, UA. 50.

² Göcsejben mondják: *hajtova, mondova, mosdova* stb. (Nyr. XIV, 163) és Nagykanizsán (Göcsej hatására): *mondara, szántara, döglere* stb. (NyF. 48:15), éppúgy mint (Göcsejben): *partonak, sáncoba, Sárdora*. Ezek a formások előtti magánhangzók MÉSZÖLY szerint „megörzött régiségek“, „megörzött

hitv- után felsorolja ezeket a csillagosakat is: **temetv-* (=sepultura), **vezetv-* (=ductus), **szeretv-* (=amor), hogy csúfondárosan így folytathassa: „—azaz, bocsánat, nagyon belekeveredtem a csillagokkal oly bőven bánó szaktudós szerepébe. Hiszen az a *-v* képző a momentan *-t* képzős igék közül — csodálatos! — csakis azokhoz járult volna, amelyek nincsenek és nem voltak, csak BUDENZ, SIMONYI, SZINNYEI szerint meglehettek; azokhoz a momentan *-t-s* igékhez azonban (*temet, vezet, szeret*), amelyek megvannak és megvoltak, nem járult“. (33. l.; jó magyarsággal: nem járult hozzá.) — Én pedig azt mondom, hogy azokat az alakokat nem is kellett volna megcsillagozni, mert azok megvoltak és (határ-eltolódással) mai napság is megvannak a *temetve, vezetve, szeretve* stb. igenevekben.

A *kinzotviatul* szót MÉSZÖLY így olvassa: *kinzotujátul* (17. l.) és így elemzi: *kinzotu-j-á-túl* (<*kinzotu-á-túl). Az *u* szerinte tövéghangzó, az *á* személyrag, az *j* hézagöltő hang. A megfelelő palatális szavak: *intetü-i-nek, ildetü-i-tül* (HB.), *jelönetü-i-ben* (GyulS.), *kezdetü-i-tül, sziletetü-i* (KT.) (23, 24. l.) — Itt tehát látjuk „amaz alapvető hangtörténeti jelenséget, hogy t. i. tövéghangzóhoz vocalicus formansok is járulhattak“. (43. l.) Ez MÉSZÖLYnek tudvalevő kedves elmélete, amelyet mi, orthodoxiánkban megátalkodott Tamások nem akarunk elfogadni.

Hogy meg- és legyőzzön bennünket, nekünk szegezi a KTSz.-nak *latotuben* 'látatban' szavát. Ezzel igen különösen kapcsol engem össze. Azt mondatja az ő Tamásaival, hogy az én NyH.-omban, „alaktanunk mai állapotának leghívebb tükörében, ott látjuk az *-at, -et* képzőnek minden legrégebb változatát (6. kiad. 88), ott a *kinzotviatul-t* is, de nincsen ott olyan 'nyelvészeti csodabogár' (SZINNYEI szava: MNy. XI:6), mint **latotuben!*“ (26. l.) — Ezt tíz olvasója közül legalább kilenc úgy fogja érteni, hogy én a *latotuben* alakot neveztem „nyelvészeti csodabogár“-nak, pedig az idézett helyen *latotuben*-ről szó sincs. Ugyan mire való volt ez? Hogy pedig a NyH.⁶-ban ez az alak nincsen meg, annak az az oka, hogy a *latotuben* olvasat a NyH.⁶ megjelenését követő évben került csak nyilvánosságra a RMK. I.²-ban. A nekünk szegzett fegyvert nem azzal akarom félrehárítani, hogy *latotuben* nem olyan alak, mint *kinzotvia-* (-a raggal), hanem olyan,

régi tövéghangzó“. (27. l.) Szerintem nem, és más „nyelvészeink“ szerint sem. Minthogy a papiros most már nem „türelmes“, mert drága (a mi Társaságunk pedig szegény), nem terjeszkedem ki erre a kérdésre, csak két adatot ajánlok MÉSZÖLYnek megszívlelésre. Az egyik *kilencven*-hez ez a ragos alak: *tánche* (Nyr. I, 372; XI, 479), a másik *sáncoba*-hoz ez a nyilván szintén „megőrzött régiség“: husz forint *sájtoba* (Nyr. II, 178). — Egy füst alatt megemlítem, hogy a Zagyva folyó nevét a fönnbbiekkel kapcsolatban az ANONYMUSból hibásan idézi MÉSZÖLY így: *Zagava*; helyesen: *Zogeva* (32. f.) és *Zogea* (30, 32, 38. f.)

mint az ANONYMUS-beli *Tosunec* (41. f.); sem azzal, hogy későllöm benne az *u* tövéghangzónak megvoltát, mert arra MÉSZÖLY egy kézlegyintés kíséretében azt mondhatná: csökönyös orthodoxia! Hanem a RMK. II², 60. lapján, amelyről MÉSZÖLY a *latotuot*-t idézi, ott van néhány sorral alább *latotuot* 'látatot.' Nagy csodálom, hogy ezt MÉSZÖLY nem vette észre. Sajnálhatja is, mert bizonyára kapva kapott volna rajta mint olyan érdekes példán, amelyben az *u*-tövéghangzós alakhoz még egy tövéghangzó (*o*) közvetítésével járult hozzá a rag. (L. e két alakról szóló fejtegetésemet: MNy. XXII, 243; vö. 260). De hogy visszatérjünk a HB.-hez, a *kinzotvia*-alakról szólva nem hagyhatjuk figyelmen kívül a *szentii*-t. Ebben, minthogy 'szentjei' jelentése nem kétséges, MÉSZÖLY fölfogása szerint minden bizonnyal a második *i* jelöli a birtok többségét, tehát az első *i* nem lehet egyéb, mint tövéghangzó, mégpedig — minthogy a szót mássalhangzós-végű alakban vettük át — analógiás tövéghangzó. Ilyenek, mint tudjuk, vannak; magában a HB.-ben is vannak (l. MNy. XXII, 230), de csak mássalhangzó előtt. Mármost föltéve (de meg nem engedve), hogy tövéghangzós alak + magánhangzós formans kapcsolata nagyon közönséges volt, annyira, hogy jövevénytiszavakra is áttért, mégis maradna itt egy kis különösség, t. i. az, hogy a *szent* szónak egyik (*szentii*) alakjában *i*, a másikban (*szentucut*) pedig *ü* az analógiás tövéghangzó.

Az *-otuja*-ból MÉSZÖLY szerint *-atja*, az *-etüi* (ill. *-etüé*)-ből pedig *-eti* > *-eti* (ill. *-eté* > *-ete*) lett. (24., 25. l.) Ha a *kinzotvia*-alakban csakugyan tövégi *u* és hézagöltő *j* volna, akkor el lehetne fogadni azt, hogy a harmadik nyílt szótag *u*-jának kiesésével *kinzatja* lett belőle, mert a második és a harmadik nyílt szótag rövid zárt magánhangzójának kiesésére meglehetősen sok példánk van (l. HORGER: NyF. 65:3); de az **üi*, ill. **üé* > *i*, ill. *é* hangfejlődés, vagyis az *ü*-nek az *i*-be, ill. *é*-be való „beleolvadása“ gyenge fonetikai lábon áll, és MÉSZÖLY meg sem kísérli példákkal való igazolását. Sőt meggyöngíti később ezt a magyarázatot egy ellene szólóval. Volt u. i. szerinte egykor egy teljestövű **hitü* szó, ennek a származéka a *hitvës*, a tövégi *ü*-ből lett *v*-vel (33, 42. l.); vagyis: *hitvës* < **hitüës*. (Ime egy másik olyan szó, amelyben két tövégi magánhangzó van, mint a *latotuot*-ban!) Mármost, ha **hitüës*-ből *hitvës* lett, nem gondolja MÉSZÖLY, hogy a **kezdetüi*-, **kezdetüé*-féle alakok közvetlen fejleményeül is inkább **kezdetvi*-, **kezdetvé*-féleket tehetnénk föl?

Igen nagy tévedésben leledzik MÉSZÖLY, midőn azt gondolja, hogy az *orv*, *magva*, *tolva*, *lolva*, *-elve*, *-falva* szavak *v*-je olyan hang, „mely nem tartozhat a raghoz vagy képzőhöz, de a tőhöz sem“ (33., 34. l.); az a *v* „a magyar nyelv külön életében fejlődött inetyimologicus

hang" (35. l.), amely az *u* tövéghangzóból lett (38., 39. l.) [tehát mégis csak a *tő*höz tartozik!], pl. „a *falu* alak a rövid tövéghangzót megtartott teljes *tő*, olyan, mint a *hodu*, *szádu*...“, és *-falva* egykori *-falua-*ból fejlődött (38., 39. l.) — MÉSZÖLY „az ugor mezőkről“, amelyeken annak a se ide, se oda nem tartozó *v*-nek mását kereste, — mint mondja — üres kézzel tért meg. Kárpótlásul hadd szolgálak neki eggyel-mással. Elsőnek a 'toll' szót veszem elő. Ennek megfelelői: lpS. *tol'ekē*, md. *tolga*, oszjt. *toyl*, vog. *toβl*, *toul* (KANNISTO, WogVok. 73) < *toyl. Az obi-ugor nyelvekben hangátvetés történt (ezt nem én mondom, hanem SETĀLĀ írta meg harminc évvel ezelőtt: SUS. Aik. XIV₃; 7); a mostani alakok (ezt már én mondom) egykori ugor *tslsɣs-ből fejlődtek, és ebből fejlődött a mi szavunk is: ősm. **tuluɣ(u)* > óm. *tuluɣ > népnyelvi *tolú* > *tolu*; *-a* személyraggal: ősm. *tuluɣá > *tulɣá > népn. *tolva*. — A *falu* szónak csak az obi-ugorságban vannak megfelelői: oszjt. *pōɣl*, vog. *pāβl* (< *pāɣl); ezek olyan alkatúak, mint az előbbiek, azért finn-permi megfelelők nélkül is hangátvetést és ugor *palsɣs alakot tehetünk föl; ebből lett ősm. **foluɣ(u)* > óm. *foluɣ > *folú* > későbbi *falú*; személyraggal: ősm. *foluɣá > *folvá > óm. *-folvá* > későbbi *-falva*. — Szerencsés egyeztetése MÉSZÖLYnek: *lolu* (személyraggal: *lolva*) 'sódar, sonka' (MTsz.) ~ vog. *lar'il* (∅: *lār* NyH.⁶ 153) 'láb'. Az előbbiekre támaszkodva ezt a vog. alakot is hangátvetésnek tarthatjuk (mint SETĀLĀ is id. h., de más alapon), tehát ugor alakul *lsɣs-t, ősm. alakul **luluɣ(u)*-t, személyraggal *luluɣá-t tehetünk föl, s ebből fejlődött *luluɣ-n, ill. *luluɣa-n át *lolu*, ill. *lolva*. — A török *torrul*, *boɣdai*, *toɣdak*, *satɣɣčy a magyarban mint jövevényszavak ilyen alakban vannak, ill. voltak meg: *túrul* (nem *turul*, l. GOMBOCZ: MNy. X, 296), *búza*, *túzok*, *szatócs* (GOMBOCZ, BtürkL. 55, 121, 133); ezek szerint a bolg.-tör. *orɣy (id. m. 109) a magyarban *úr-rá v. *ór-rá fejlődött volna, nem pedig *urv*, *orv*, *urr*, *or*-rá. Ezeket — bár az a veszedelem fenyeget, hogy „szép hypothesisek hazug lidércfényére“ ott ragadok „az ingoványban“ (35. l.) — úgy magyarázom, hogy hangátvetéses bolg.-tör. *orɣy vagy ősm. *orɣi, *orɣu alakból fejlődtek, és *v*-jük egykori *ɣ-nek fejleménye. (Ugyanígy fogom föl a bolg.-tör. *orlar és a m. *olló* [id. m. 109] viszonyát is.) — A *magva* és az *-elve* szavak *-v*-je képző: fgr. *ɣ-nek vagy **-β*-nek fejleménye, amilyen pl. a *hamvas*, *odvas*, *keserves* szavakban van és egy esomó szónak *-ó*, *ő*, *ú*, *ü* > *-u*, *-ü*-jében (pl. *hamu*, *odu*, *keserü*) benne lappang (l. NyK. XLIV, 114; MNy. X, 154; XXII, 245). — Tehát szó sincs róla, hogy *falu*-nak és társainak *u*-ja megőrzött tövéghangzó volna.

Van azonban MÉSZÖLYnek még egy hatalmas ütőkártyája: az 1055-i alapítólevélben a tövéghangzós *holmodi* mellett

előforduló személyragos *holmodia* alak; ez szerinte újabb bizonyítéka a *kinzotu-játúl*-magyarázat helyességének. (28., 29. l.) Első tekintetre csakugyan meglepő bizonyítéknak látszik. Ott van *holmodi*, amelynek „ma *Halmod* alakja volna“, és ott van *sara, kuta, holma* stb. mellett ugyanaz a tővéghangzós alak a 3. személy ragjával ellátva: *holmodia* (nem *holmoda). Ez már csak olyan erős bizonyíték, hogy a víz sem mossa el! De én elmosom. MÉSZÖLY el sem tud képzelni mást, mint hogy a *holmodia*-beli *i* azonos a *holmodi*-belivel. De hátha nem azonos? És én szerintem nem is azonos a kettő. Az oklevél azt mondja: „inde ad *holmodi rea* postea *gnir uuege holmodia rea*“, azaz: „onnan a halmocskára, azután a nyír [=‘betuletum, birkenwald’ NySz. OklSz.] végének halmocskára“, tkp. „halmocskáijára.“ Tehát *holmodia* olyan többesi *i* + személyraggal való alak, amilyen én szerintem *kinzotvia-* és *szentii*.

Köszönöm MÉSZÖLY barátomnak ezt a mellettem szóló csattanós bizonyítékot. SZINNYEI JÓZSEF.

Kémény és kemence.

A *ház* szónak a magyar nép nyelvében tudvalevőleg nemcsak 'domus, Haus', hanem 'szoba' jelentése is van, s régi nyelvünkben *ágyasház* 'hálószoba', *ebédlő-ház* 'ebédlőterem', *élés-ház* 'éléskamra', *fegyver-ház* 'Rüst-kammer', *fürdő-ház* 'fürdőszoba', *író-ház* 'írószoba' stb. is közönségesek voltak. A *ház* szónak ez utóbbi jelentése annak az emléke, hogy a legrégebb ember-építette háznak mindig csak egy helyisége volt, úgyhogy emiatt a 'ház' fogalma abban az időben természetesen azonos volt a 'szoba' fogalmával. Ebben az úgynevezett „egysejtű“ házban persze tüzet is raktak, hideg időben fűtés, hideg vagy esős időben főzés céljából. A tűz helye eleinte mindig a ház közepén volt, még pedig egy körülbelül arasznyi magas kőlapon vagy föld-töltésen, amelynek régi magyar neve *tűzpad* volt. (Ennek emléke a palóc *tiszpat, tiszpal, tűzpal*: 1. 'tűzhely, 2. kályha padkája, 3. ház előtti padka', MTsz.) E nyitott vagy szabad tűzhely füstje eredetileg egyszerűen csak a padlás nélküli fedél résein vagy a fedélen külön e célra hagyott lyukon át távozott, amelyet *füst-lyuk*-nak híttak (vö. NySz.); a Székelyföldön még ma is ez a neve, de némely vidéken *akná*-nak is hívják. Pl. az Őrségben *akna* 'a födélen hagyott ablak' (Ethn. XXVIII, 103) és Göcsejben *akna-lík* 'padlásablak' (MALONYAI, A magy. nép műv. IV, 320; < bolg. *okno* 'dachfenster', EtSz.).

Fejlődése további folyamán egy vagy két, később három oldalon alacsony védőfalat kapott a tűzhely, amely a tüzet az alkalmatlan légáram ellen védte. Ez a védőfal eleinte

sárral betapasztott vesszőfonás volt, melynek *cserény* volt a magyar neve. (Vö. MTsz. A szó eredetére vö. EtSz.) Ma már mindenütt kőből vagy téglából építik, de azért Udvarhely megyében (vö. Népr. Ért. XII, 116) még ma is régi nevén *cserény*-nek hívják. Fejlődésének következő fokán a tűz fölé is csináltak ernyőt, szintén sárral betapasztott vesszőfonásból, amely egyrészt felfogta a felszálló szikrákat (ezért *szikrafogó*-nak is nevezik), másrészt pedig az addig szerte terjedő füstöt összefogta, és egy a tetején vágott nyíláson át a ház felső részébe, a tető alá terelte. (Innen német *Rauchfang* neve.) Alsófehér és Kisküküllő megyében ezt is csak *cserény*-nek hívják (Népr. Ért. XII, 116), de Udvarhely megyében oláh eredetű szóval *kuptor*, *kuktor* (Népr. Ért. XII, 116), *kuttur* (MTsz.) a neve. E találmánynak közvetlenül az volt az előnye, hogy meglehetősen mentesítette a szobát a füsttől; ennek ismét az volt a következménye, hogy a szobát most már mennyezettel lehetett ellátni. És a tűzhelyet a szoba közepéből, ahol útban állott, mert akadályozta a jövést-menést, most már a fal mellé vagy a szoba sarkába lehetett áthelyezni. Ez most már veszély nélkül volt lehetséges, mert a tűzhelynek fentebb leírt köpenyege megvédte a fából való ház falát a meggyulladásától. Az ilyen tüzelőberendezés Európa déli és nyugati országaiban már az ókorban is teljesen ki volt fejlődve, de nem egy vidéken még ma is változatlanul megvan.

A fejlődésnek ezen a fokán tehát a tűz a föld színe fölött egy arasznyira volt egy kőpadkán, háromfelől kőből való védőfala volt, fent pedig szintén kőből való sátoralakú füstfogója, amelyből a füst egy, közvetlenül a köpenyeg kúpos fedőrézének csúcsa alatt a ház oldalfalába vágott, lyukon át távozott a szabadba. Az ilyen berendezésű tűzhelyet latinul *caminus*-nak hívták, a vele ellátott szobát meg *caminata*-nak. Ebből a *caminus*-ból lett az ófelnémet *kemin* (a XVI. sz.-ban újra átvéve *Kamin* alakban), a *caminata*-ból pedig a német *Kemenate*, s részint a latin, részint meg a német szavakból a különféle szláv nyelvekben *komin* és *komnata*. (A részletekre nézve l. KLUGE, EtWb. és BERNEKER, EtWb.) Évszázadok, sőt talán évezredek óta volt már használatban az ilyen tűzhely, de olyan része, amelyet mi ma *kémény*-nek nevezünk, sehol sem volt. Ez a hosszú, előbb a fallal párhuzamosan haladó, majd később magába a falba helyezett s a füstfogó csúcsától a padláson át a tető fölé érő cső valószínűleg csak a XIV-ik század találmánya, s a kéménnyel ellátott ház még ezután is sokáig ritkaság számba ment. Parasztházakon még évszázadokig nem volt kémény, sőt napjainkig is vannak vidékek, nálunk is, ahol a parasztháznak nincsen kéménye.

A háztűzhely fejlődéstörténetének e rövid vázolásából nyilvánvaló, hogy régibb nyelvemlékeink *kémény* szava nem

jelenthetett mai értelemben vett kéményt. Pl. az OklSz.-nak egy 1520. évi adata szerint „Stuba seu caminata vulgariter *kemenyes ház*“. Ez tehát egészen világosan mondja, hogy a magy. *kéményes ház* a. m. a lat. *caminata*. De DuCANGE szerint *caminata* a. m. 'camera, conclave, coenaculum quodvis in quo caminus extat'. Így magy. *kémény* = lat. *caminus* és *kéményes ház*: olyan szoba, amelyben *caminus* (ném. *Kamin*) vagyis kandalló-féle fűtőkészülék áll. Építen így 1601: „Az pituarban vagion szenelő hely *kemenyeuel*“ (uo.); ez úgy értendő, hogy nem szabadon levő, hanem *kémény*-nyel vagyis füstfogó köpenyeggel körülvett tűzhely van e pitvarban. 1638: Mely *tüzelő kemennek* parta es mellicek köve szinten le dőllegh vagion“ (uo.); itt a kéménynek *tüzelő* jelzője mutatja, hogy nem füstvezető cső volt, mint a mai kémény, hanem tüzeltek benne, vagyis a szobában volt és fűtés céljára szolgált. De legvilágosabb a következő 1597. évi adat: „*Kemenbül* czinált parazt kemencze“ (uo. *kemence* a.). A szobában levő kandalló-féle tűzhelyet át lehetett alakítani kemencévé, de a mai értelemben vett kéményt nem. PPB. szótárában találjuk ezt az adatot: „*Kémény-sátora*: fumarii papilio, velum camini, cortina“. Annak, amit mi ma a *kémény* szón értünk, nem lehetett semmiféle sátra, de a tűzhely körül és fölött levő füst- és szikrafogónak a padlás felé összeszűkülő, fordított tölcser alakú része csakugyan hasonlít a sátorhoz is. Ugyancsak PPB. a magy. *kémény* szót a ném. *Ofenloch* és *Rauchloch* szavakkal fordítja, s így híven tolmácsolja az előbbivel a *kémény*-nek egykori fűtő, az utóbbival pedig mai füstvezető rendeltetését.

Az a két kérdés merül fel már most, hogy miért változott meg a magy. *kémény* szó jelentése a legutóbbi századok folyamán, s hogy mi lett a szobák egykori, fentebb leírt, akkor *kémény*-nek nevezett fűtőkészülékéből?

Mikor a lakószobák fűtőkészülékét a XIV-ik sz. után (nálunk valószínűleg csak a XV-ik sz. óta) kezdték megfordítani azzal a hosszú füstvezető csővel, ez csak tökéletesítése volt a *kémény* nevű régi készüléknek, ez a régi *kémény* tehát csak egyszerűen gyarapodott olyan résszel, amely addig nem volt rajta. Nem csoda tehát, hogy a magyar nyelvterület legnagyobb részén továbbra is csak *kémény*-nek nevezték az egészet, s az újabb részének nem is adtak semmiféle külön nevet. Helyenként azonban, mivel ez a hozzátoldott rész feljebb egyformán keskeny, de alul szélesedő alakja miatt lefordított kürt-höz hasonlít, elnevezték *kürt*-nek (vö. NySz.) vagy nagyító-ó, -ő képzővel *kürtő*-nek. A moldvai csángók, eddig ismeretlen eredetű szóval, *hosszály*-nak hívják (vö. uo.). De nemcsak nálunk nevezték a fűtőkészüléknek a szobában levő alsó részét és a padláson keresztül menő felső részét ugyanegy névvel, hanem más nyelvek megfelelő szavai is

mindkettőt jelentették. Pl. a ném. *Kamin*-ról ezt mondja GRIMM (DWB.): „Die bedeutung ist doppelt, ganz wie bei *esse* . . . a) *schlott, rauchfang*; auch die schlöte der dampfschiffe heissen kamine . . . b) die feuerstätte selbst, vom offen, der 'welsche Kamin' im zimmer; kamine in der Küchen, unterschieden vom völlig offenen Feuerherd wie vom völlig geschlossenen kochofen.“ Ugyanígy a szerbhorvátban *komīn* 'Herd, (Küche), Rauchfang' a csehben *komīn* 'Ofen, Rauchfang', a franciában *cheminée* '1. Kamin, 2. Schornstein, Rauchfang' stb. Később aztán ez a régi szobai fűtőkészülék lassankint kiment a divatból s csak felső szűk része maradt meg. Ismét csak természetes tehát, hogy a megmaradt részt ott, ahol ennek nem volt külön, speciális neve (pl. *kürtő, akna, hozsály*), továbbra is régi néven *kémény*-nek nevezték. A *kémény* szó jelentésének változása tehát valójában csak látszólagos. Egyszerűen csak az történt, hogy annak az egész, több részből álló szerkezetnek, amelynek *kémény* volt a neve, csak egyik része maradt meg, s emiatt a *kémény* szó, amely eredetileg valamennyi részt jelentette, utóbb természetesen már csak azt az egyet jelenthette. Tökéletesen így történt ez különben a németben is. Ott a füstfogó köpenyegnek eredeti német neve *Rauchfang* volt, s kéménnyel megtöltött alakját is csak ugyanúgy nevezték. Mióta a fűtőkészüléknek a szobában elhelyezett alsó része divatját múlta, eltűnt, azóta a német köznyelvben is már csak a felső részt, a kéményt jelenti a *Rauchfang* szó.

De hová lett az a régi szobai fűtőkészülék, melyet magyarul egykor *kémény*-nek neveztek? — Egyes elmaradottabb műveltségű népeknél részint kéménnyel megtöltött, részint enélkül való alakjában még ma is megvan, sőt félreesőbb falvakban még nálunk is akad egy-egy példány belőle, de Európa középső és északi részében már rég divatját múlta, vagy helyesebben mondva, megváltozott az alakja. A délibb vidékeken, főleg Olaszországban, kifejlődött belőle az, amit ma az olasz *caldano* szóból lett magyar *kandalló* szóval jelölünk. Ez tulajdonképen csak megfinomodott, izlésesebbé lett változata a fentebb leírt régi fűtőkészüléknek, de szerkezeti tekintetben alig különbözik tőle. S változatlanul megvan benne a réginé az a hátránya is, hogy nem gazdaságos, mert elülső nagy nyílása miatt nem igen tartja a meleget, jóformán csak addig melegít, amíg ég benne a tűz. Az enyhébb déli vidékeken ez nem olyan nagy baj, de a zordonabb vidékeken éppen e fogyatkozása miatt lényegesen át kellett alakulnia a régi formának. A kandalló-forma nálunk is inkább csak előkelő, gazdag házakban található, ahol nem kell nagyon takarékoskodni a tüzelőanyaggal. Hidegebb éghajlatú vidékeken, az ottani viszonyoknak megfelelően, sokkal célszerűbb módon alakult át az ősi tűzhely. Azt a

kisebb terjedelmű, de teljesen zárt, s éppen ezért jó melegtartó formáját kapta, melyet pl. németül *Ofen*-nek és magyarul *kemencé*-nek (vagy újabb szóval *kályhá*-nak) szoktunk nevezni. Hogy csakugyan a régi tűzhely köpenyegéből fejlődött a kemence, annak félreérthetetlen tárgyi bizonyítéka eyebek közt a fentebb idézett 1597. évi adat, amely *kémény*-ből csinált (azaz átalakított) *kemencé*-ről szól. De vannak ennek nyelvi bizonyítékai is. Pl. a baranyamegyei *kemő* és *kémény* tájszavak azt jelentik, hogy 'a kemence előtti alacsony ülés' (MTsz.). Ezt azért jelenthetik, mert a *kémény* szó (amelynek *kemő* és *kémény* csak alakváltozatai; erről alább még lesz szó) egykor a szobában levő fűtőkészüléket jelentette, azt, amelyből utóbb a kemence fejlődött. Vagy pl. igen tanulságos analógia az, hogy a *eserény* szó a Székelyföldön ezt is jelenti: 'szabad tűzhely fölötti füst- és szikrafogó', de ugyanott ilyen értelme is van: 'szobai kemencék belső kő- vagy téglafala, amelyre a kályhacserepeket ragasztják' (MTsz.). Itt tehát szinte szemünk előtt látjuk, hogyan alakult át a régi értelemben vett egykori *kémény* a későbbi *kemencé*-vé. (Sőt még azt is megfigyelhetjük, miképen alakult át a *kemence* utóbb *kályhá*-vá, de ennek vizsgálata már nem tartozik jelen értekezésünk tárgyaához.)

Azonban itt nálunk, Magyarországon, nemcsak maga a tárgy, a kemence, fejlődött abból a régi fűtőkészülekből, melyet magyarul egykor *kémény*-nek neveztek, hanem — *kemence* szavunk sem egyéb, mint a *kémény* szó származéka! SZARVAS GÁBOR ugyan egy feltételezett szerb-horvát vagy szlovén *komenica, *kominica szóból próbálta ezt a szavunkat magyarázni (Nyr. XV, 359), de azon legerősebb érve, hogy egy abaújmegyei községet tótul *Kamenicá*-nak, magyarul pedig *Kemencé*-nek hívnak, legfeljebb azt bizonyíthatná, ha ennek bizonyítására egyáltalán szükség volna, hogy egy *kamenica* hangsor a magyar nyelvtörténet folyamán *kemence* hangsorrá válhatik, de egyáltalán nem bizonyíthatja azt, hogy a magy. *kemence* szó is szl. *komenicá*-ból lett. Ezzel szemben nekünk határozottan az a véleményünk, hogy a magyar *kemence* szó nem szláv eredetű, hanem a magyar *kémény* szó *-ca*, *-ce* kicsinyítő képzős származéka.

Tárgyilag ez a származtatásunk azok után, amiket a *kémény* szó egykori jelentéséről elmondtunk, könnyen érthető. Hiszen a *kemencé*-nek valóban ugyanaz a rendeltetése, ami egykor a *kéményé* volt: a szobai levegő melegítése. És hogy a fűtőszerkezetnek ezt az újabb, nemcsak gazdaságosabb, hanem egyúttal kisebb terjedelmű fajtáját a réginek a nevéből való kicsinyítő képzéssel nevezték el, ez akkor, mikor a *-ca*, *-ce* kicsinyítő képző még élő volt, éppen olyan természetes, mintha ma németül a *Kamin*-nak egy ujonnan feltalált kisebb változatát *Kaminchen*-nek neveznék. A kérdés tehát

csak az, hogy lehet-e a *kémény* és *keménce* szavak eltérő hangalakját is kielégítően megmagyarázni. Azt hisszük, hogy ennek sincsen semmi komoly akadálya.

A *kémény* szó magyar hangtörténetére nézve a következő adatok jöhetnek figyelembe: *kemen*, *kemén* Sopron m., *kémén* Székelyföld, *kímül* Csallóköz, *kemő* és *kemény* 'a kemence előtti alacsony ülés' Baranya m., *kamel-lyuk* 'mélyedés a boglyakemence padkájában' Alföld (MTsz.), *kámelli* 'kályhalyuk' Komárom (Nyr. XLI, 291), *kamin-ajtó* 'deszkaajtó a konyha belső falán, amelyen belül és a kemence előté-jén kívül szoktak tüzelni' Nagykúnság (Népr. Ért. X, 68). *Kemend*, *Kéménd*, *Kemenes*-alja, *Kemenes*-Szentmárton stb. helynevek. Hogy mindezek összetartoznak, csak sokszínű alakváltozatai egymásnak, abban nem lehet kételkedni. Hogy hogyan viszonylanak egymáshoz, annak magyarázatát célszerű lesz a szó végén kezdeni.

A köznyelvi *kémény* alak szóvégi *ny* hangja nyilván csak újabbkori $n > ny$ változás eredménye. Tucatjával lehetne idézni olyan eredetileg *n* végű főneveket, melyek a legutóbbi kétszáz esztendő folyamán *ny* végűekké váltak. Egyebek között éppen magának a *kémény* szónak is él még a Székelyföldön (pl. az udvarhelymegyei Kápolnásfalun) eredetibb *kémén* alakja is. Ennek az $n > ny$ változásnak fő oka valószínűleg az, hogy a 3. szem. birt. személyragot a régibb *-a*, *-e* helyett mind több szó veszi fel az újabb *-ja*, *-je* alakban. Tehát pl. *gyékén* : *gyékéne*, ebből *gyékén* : *gyékénje* (∴ *gyékénnye*), s ebből : $>$ *gyékény*. A köznyelvi *kémény* alak mai szóvégi *ny* hangjánál tehát eredetibb a nyelvjárási *kemén*, *kémén*, *kémén* és *kamin* alakváltozatok *n* hangja. — A *keménce* szó, amelynek *n*-je állandóan szó belsejében volt, természetesen változatlanul megőrizte ezt az eredeti *n*-et.

Az alföldi *kamel* (-lyuk), a komáromi *kámelli* (ez valószínűleg a már meg nem értett korábbi *kámél-lik*-ből változott el) és a csallóközi *kímül* alakok *l*-re végződnek, s ide kell vonnunk a baranyamegyei *kemő* alakot is, amely nyilván megelőző **kemöl* alakból fejlődött. Ezek az alakváltozatok $n > l$ változás eredményei, még pedig nem független, hanem függő $n > l$ változása. Független $n > l$ változásra alig lehetne egy-két biztos példát találni, de a szomszédos *m* miatti hasontalanulást nemcsak *kemén* $>$ **kemél* (és *kémén*, **kámén*, **kamén* $>$ **kémél*, *kámél*, *kamél*), hanem *Déménk* (a lat. *Dominikus* kicsinyítője) $>$ *Dömölk*, *timnüc* $>$ *tömlöc*, ném. *Schemnitz* $>$ **Semlec* ($>$ *Selmec*) vagy ellenkező irányban *nemez* $>$ *lemez*, *Benjamin* $>$ *Beljamin* (EtSz.) esetében is észlelhetni. (Az *m-n*-hez közelálló *n-n* hasontalanulása még sokkal gyakoribb.) A hasontalanulás csak szórványos hangváltozás lévén, nem lehet csodálkoznunk rajta, hogy a *kémény*

szóvégi *n*-je csak itt-ott változott *l*-lé, a *kemence* szó pedig változatlanul megőrizte az *n*-et.

A *kemen* és *kamel* (-lyuk), *kámelli* második szótagjának *e* betűje nem érdemel sok figyelmet, mert ez csak *e* betű, nem pedig *e* hang. Egészen bizonyos ugyanis, hogy sem Sopron m.-ben, sem Komáromban, sem az Alföldön nem ejtenek ez alakváltozatok második szótagjában nyílt *e* hangot, hanem zárt *ĕ*-t; az *e* betű tehát csak a feljegyzők tapasztalatlanságának vagy gondatlanságának tanúsága. De annál fontosabb a *kamél*, *kámelli*, *kemén* (*Keménēs*), *kémén* és *kemő*, *kímül* alakváltozatok második szótagbeli *ĕ* és *ő*, *ü* hangja.

A baranyamegyei *kemő* alakról már említettük fentebb, hogy korábbi **kemöl* alakból fejlődött. Ez a **kemöl* pedig úgy válik igazán érthetővé, ha tudjuk, hogy az egész Dunántúl, sőt még a Duna balpartja mentén is jókora sávon, szótagzáró *l* előtt (a közismert *ő*-zéstől egészen függetlenül) magashangú szavakban kivétel nélküli *ĕ* > *ő* változás történt. S az *l* e labializáló hatásának már réginek kell lennie, mert az *l* a legtöbb esetben a megelőző (*ĕ* >) *ő* megnyúlásával kapcsolatban már elveszett. Így magyarázandók (a változatlanul *ĕ* hangú egyes hangrendű *pĕlva*, *gĕlva*-félékkel szemben) az olyan jellemző dunántúli (egyébként nem *ő*-ző területről való) alakok, amilyenek pl. *ĵölhő*, *lölköm* (a második *ő* nem *ő*-zés, hanem labiális illeszkedés eredménye), *ĵöl* ~ *ĵő*, *kő* (< *kĕll*), *tengő* (< *tengĕl*), *sindő* (< *sindĕl*), *tésző*, *vésző*, *észő*, *kereső* és *ebídő*, *ĵürisző*, *inekő*, *kĕrĕsztő* stb. (Vö. HORGER: Nyr. XLIII, 197; amit erről SIMONYI Nyr. XLIV, 52 írt, az egészen téves. Innen, e területről váltak nézetünk szerint már régen köznyelveiké a *ĵöld*, *zöld*, *völgy*, *hölgy*, *csődör*, *keszőce*, hamu-*pípőke*-féle *ő* > *ő* hangú alakok). És ugyanide tartozik **kemĕl* > **kemöl* > *kemő* is. A szóvégi hosszú *ő* (és *ó*) azonban Dunántúl nyugatibb és felsőbb vidékein, sőt még a felső Duna balpartján is igen sok esetben egy fokkal zártabbá is vált. Így keletkeztek pl. az ismeretes *ebídü*, *kĕrĕsztü*, *ĕnekü*, *tisztü* (*gondü*, *parancsü*)-féle igealakok, s így keletkezett a **kemĕl* (> *kemő*)-nek egy (első szótagjában *ĕ* > *i* hangú) **kĕmĕl* változatából **kĕmöl* > **kĕmő* > **kĕmü* > **kímü*. A csallóközi *kímül* alak az *ő*-*ül* végének tanúsága szerint a **kímü* ~ *kímüle*, *kímüles*-féle váltakozásból való elvonás. Egyszóval: a *kemő* alak **kemĕl*-en keresztül a Sopron vidékén fennmaradt régibb *kemén* alakra, a *kímül* alak pedig **kĕmĕl*-en keresztül a Székelyföldön megmaradt régibb *kémén* alakra keres vissza, s éppen úgy a komáromi *kĕmĕl*-li (< **kĕmĕl*-lik) és az alföldi *kamél* is régibb **kámĕn*, **kamĕn* alakra; minde négy régi alakváltozatnak: a *kemén*, *kémén*, **kámĕn* és **kamĕn*-nek második szótagjában tehát rövid *ĕ* van a köznyelvi *kémény* (< *kĕmĕn*) hosszú *ĕ*-jével szemben. Mivel többtagú szavak

utolsó szótagbeli rövid magánhangzója rákövetkező *n* előtt más esetekben is megnyúlt, ilyen helyzetű hosszú magánhangzónak rövidülésére ellenben egy biztos példát sem tudnánk idézni, azért azt kell hinnünk, hogy a köznyelvi *kémény* < *kémén* alak is régibb *kémén*-ből lett, abból a *kémén*-ből, amely a MTsz. szerint még ma is él a Székelyföldön. A MTsz. erre vonatkozó egy adatának hitelességét megerősíthetjük annak közlésével, hogy székelyföldi jegyzeteink szerint az erdővidéki Magyarhermányban és Száldoboson is így ejtik. — A *keménce* szónak *ē* hangja, mert *n*-je nem volt szóvégi helyzetben, persze elkerülte a megnyúlást. De itt-ott, úgy látszik, mégis keletkezett *keménce* alak is, legalább a MTsz.-nak egy adata szerint Torontálban így ejtenék a szót.

Már nehezebb határozott véleményt mondani a nagykúnsági *kamin*(-ajtó) *i* hangjáról. Lehetne arra gondolni, hogy ez a *kamin* alak talán a ném. *Kamin* átvétele. De ez csak úgy volna lehetséges, ha egyúttal azt is feltennők, hogy ez a *kamin* egészen független a *kémény* szó többi alakváltozataitól, s csak újabbkori korlátolt helyi jelentőségű német átvétel, mert hiszen a német *Kamin* csak a XVI-ik sz.-ből való németesítése a latin *camīnus*-nak, tehát legkorábban 1600 körül kerülhetett volna hozzánk. Azonban ennek a felfogásnak útjában áll először is az a nehézség, hogy a német *Kamin* hosszú *i*-je helyén a magyarban inkább hosszú *é*-t várnánk, tehát **kamén* alakot, másodsor pedig az a körülmény, hogy ez a nagykúnsági *kamin* alak nyilván szoros kapcsolatban van az alföldi *kamél*(-lyuk) és komáromi *kámél*-li (< **kámél*-lik) alakokkal. Hogy a *kamin*-nal együtt ezek is a német *Kamin* újabbkori átvételei volnának, ez ellen szól a szokatlan német *i* > magyar *ē* változáson kívül a szónak aránylag nagy földrajzi elterjedtsége (Nagykúnság, Alföld, Komárom). E többrendbeli nehézség miatt sokkal valószínűbb, hogy ez a nagykúnsági *kamin* is csak egyik alakváltozata a magyar *kémény* szónak, hogy szintén régibb **kamén*-re megy vissza, és hogy *i*-je a XVI. sz. óta más esetekben is elég gyakran észlelhető *ē* > *i* változás következménye. — Ugyanilyen eredetű lehet a MTsz. adatai szerint meglehetősen nagy területen élő *kemince* *i* hangja is.

A *kémény* szónak valamennyi ismert alakváltozatát tehát vissza lehet vezetni négy régibb alakváltozatra: *kémén* (ebből egyfelől *kémén* > *kémény*, másfelől **kemél* > **kemöl* > *kémő*), *kémén* (ebből egyfelől *kémén* > *kémény*, másfelől **kemél* > **kémöl* > *kímül*), **kamén* (ebből egyfelől *kamin*-ajtó, másfelől *kamél*-lyuk), és **kámén* (> **kámél*-lik > *kámél*-li). Csak az a kérdés vár eszerint még feleletre, hogy hogyan viszonylik egymáshoz e régi négy alakváltozat első szótagjának *e*, *é*, *a*, *á* hangja.

Hogy az a régi magyar szó, amelynek csak alakválto-

zatai e *kemën*, *kémën*, **kamën*, **kámën* alakok (és ezeknek újabb meg újabb változatai), nem volt ősi magyar szó, hanem csak jövevényszó, az kétségtelen. Forrása gyanánt szóba jöhetne vagy az ófném., kfném. *kemîn* vagy a szláv *komîn*. SZARVAS GÁBOR, bár azt próbálta bizonyítani, hogy a magyar *kemënce* egy feltételezett szerb-horvát vagy szlovén **komenica*, **kominica* átvétele, a *kémény* szót még sem tartotta a szl. *komîn*, hanem a kfném. *kemîn* átvételének (Nyr. XV, 359). Ez azonban teljesen elfogadhatatlan feltevés. Először hangtani okok miatt, mert egyrészt a magy. *kémény* második szótagbeli *é* hangja biztosan újabb fejlemény megelőző *ë*-ből, ezt pedig nem lehetne megérteni a kfném. *kemîn* hosszú *í*-jéből, másrészt meg német származása esetén természetesen a magashangú *kemën*, *kémën* alakváltozatok volnának az eredetibbek, ezekből pedig lehetetlen volna megérteni a vegyes hangrendű **kamën*, **kámën* alakváltozatokat. De elfogadhatatlan ez a feltevés művelődéstörténeti okok miatt is. A házzal kapcsolatos műszavak régibb rétegében ugyanis — már pedig a *kémény* szó bizonyára ebbe a régibb rétegbe való — egyáltalán nincsen német jövevény szó (*áltány*, *bal-kón*, *cëmërmány*, *cimmer*, *erkély*, *gádor*, *gálántër*, *gang*, *géber* stb. mind sokkal fiatalabbak), szláv ellenben annál több, pl. *ablak*, *akna* 'a fedélen hagyott ablak', *ësztërha*, *gërenda*, *kamara*, *konyha*, *oszlop*, *pince*, *szelemen*, *tornác* stb. Tárgyánál fogva teljesen beleillik a 'szobai fűtőkészülék' jelentésű *kémény* szó is ebbe a csoportba. És annak sincsen semmi akadályja, hogy hangalakját a szl. *komîn*-ből származtassuk, sőt ebben az esetben teljesen érthetővé válnak mind a **kamën*, **kámën*, mind pedig a *kemën*, *kémën* alakváltozatok. Csak azt kell szem előtt tartanunk, hogy a magyar nyelvészek előtt jól ismert szabályos szl. *komîn* > m. **kamën* változás nem ment végbe hirtelenül, máról holnapra, hanem csak lassan, fokozatosan. Volt tehát olyan idő is, mikor a magyar nyelvterület egy részén már **kamën*-nek nevezték a szobai fűtőkészüléket (ennek volna nézetünk szerint utolsó nyoma a nagykúnsági *kamin*-ajtó és az alföldi *kamël*-lyuk), más részén azonban még mindig **komîn*-nak vagy esetleg **komën*-nek nevezték. A hangrendi egység törvényének hatása alatt aztán hátraható illeszkedéssel **kamën*-ből a még ma is meglevő *kemën* lett, **komîn* > **komën*-ből pedig **këmîn* > **kémën*. A hangsúly hatása alatt való nyúlás hangtani feltételeit ugyan még senki sem vizsgálta meg tüzetesen, s talán egy kissé sokat is dolgoznak a magyar nyelvészek e feltevéssel, de ilyen nyúlás elvi lehetőségét alig lehetne tagadni. Nézetünk szerint a **këmën* > *kémën* (> *kémën* > *kémény*) és **kamën* > **kámën* változás is ilyen nyúlásból magyarázandó.

A *kemënce* szó, hangalakjának tanúsága szerint, a magyar nyelvterületnek nem azon a részén keletkezett, ahol

a fejlődés menete *komin > *këmin > *këmën > *kémën* > *kémén* > *kémény* volt, hanem ott, ahol a fejlődés menete *komin > *kamën > *kemën* volt. Még pedig akkor keletkezett *-ca*, *-ce* kicsinyítő képzővel e *kemën*-ből, mikor a szobákat a nagyterjedelmű s elől nyitott kandalló-szerű fűtőkészülék helyett ennél kisebb és teljesen zárt, tehát gazdaságosabb készülékkel kezdték fűteni. Az ilyen újfajta kisebb *kemën*-t őseink egészen logikusan *kemëncé*-nek nevezték el. De mivel az egykori *kemën* helyett idővel e szónak *kémény* alakváltozata vált közhasználatúvá a köznyelvben, s mivel ez a *kémény* hangalakú szó ezenfelül ma már nem szobabeli fűtőkészüléket, hanem füstelvezetés céljára szolgáló épületrészt jelent, azért mai nyelvérzékünknek természetesen már semmi tudomása sincsen a *kémény* és *kemënce* szavak etimológiai kapcsolatáról.

HORGER ANTAL és Cs. SEBESTYÉN KÁROLY.

Szolnok.

A pozitívista történettudomány sok olyast hirdetett ANONYMUSRól, ami művének, színesen, írói rátermettséggel megírt Gestájának történeti szempontból való megbízhatatlanságát, értéktelenségét volt hivatva bizonyítani. Az érvek súlypontja ANONYMUS névmagyarázatain nyugodott. Kisütötték, hogy „Anonymus helynévmagyarázatait a tudomány komolyan nem veheti, mert [Anonymus] a nyelvészethez nem ért s egy hangot sem tud szlávul, noha az általa magyarázott helynevek majdnem mind szlávok“ (I. Századok XXVII, 318). Ezen főérv alapján aztán ráolvasták a szentenciát, hogy műve történeti szempontból értéktelen, mert hiszen névmagyarázatok alapján „tudálékosan kombinál“ (I. Szolnok-Doboka vm. monogr. I, 228), sőt tudatosan ferdít is. Ezért aztán megkapta a család címet is.

Az alábbiakban egy példát mutatok arra, hogy azzal a módszerrel, amelyet a pozitívista történettudomány Anonymusnak tulajdonít, maga ez a tudomány csinált történetet. Ez a példa a *Szolnok* név eredetének megállapítására és a hozzákombinált történeti háttérre vonatkozik.

*

A Tisza jobb partján, ott, ahol a Zagyva ömlik a Tiszába, fekszik *Szolnok* városa. Területe a honfoglalás idején Salán birodalmához tartozhatott, vagy esetleg Mén-Marót országának legnyugatibb pontja volt. Erről a *Szolnokról* PAULER, A m. n. tört. I², 55, 405 azt tanítja, hogy már Szent István király idejében hasonló nevű megye központja volt.

Volt Erdélyben is először egy, később két egymás mellett

fekvő *Szolnok* megye,¹ melynek neve a mai Szolnok-Doboka megye nevében tovább él. Ez a megye (illetőleg később: megyék) PAULER szerint a XII. sz.-ban keletkezett, s magában foglalta a Szatmár és Doboka megyék közt elterülő földet.² Hogy a XI. sz.-ban, illetőleg addig, míg az erdélyi *Szolnok* megye megalakult, e terület hova tartozott vagy hova számított, azt nem tudjuk. Lehetséges talán, hogy Dobokához.³

Gondolom, SAFÁRIK volt az első, aki 1837-ben megjelent *Slowanské starožitnosti* c. művében azt állította, hogy a tiszamenti *Szolnok* megyének a neve honfoglalás előtti szláv név, s maga a megye hasonló szláv nevű megyének a folytatása (i. m. 607. l.). Hogy a magy. *Szolnok*nak szláv alakja hogyan hangzott, s mely szláv szóval hozható kapcsolatba, azt SAFÁRIK nem említi.

Annál világosabban beszélnek a későbbi kutatók, akik e névvel foglalkoztak.

HUNFALVY PÁL Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876 c. művében azt mondja, hogy *Szolnok* neve szlávul *Solník* volt, s ez azt jelenti, aki sóval bánik: sótiszt. „Valamint a tordai só a Maroson — folytatja a szerző —, úgy az Erdélynek éjszaki hegyeiben található só a Szamoson és Tiszán jött Magyarországra. S a *Szolnok* megmondja nekünk, hogy honnan és howá jött. (Erdélyben) *Belső- és Közép-Szolnok* megyéből *Külső-Szolnokra* (Magyarországban). E három megye- és városnév tehát azt hirdeti nekünk, hogy a magyarok első idejében szlávok laktak ott és itt, s a tutajokon való só-szállítást is szlávok teszik vala, mit most oláhok tesznek“ (444. l.).

Később HUNFALVY *Szolnok* nevének eredetéről kissé másképp vélekedett. Szláv eredetű névnek tartotta azután is, azonban olyan szlávnak, amely a honfoglalás után keletkezett. Szláv nevét most *Solník* hangalakúnak tartotta, jelentése azonban szerinte ekkor nem 'aki sóval bánik, sőtiszt', hanem 'sórakodó hely (emporium salis)'⁴ volt, és pedig azért 'sórakodó hely', mert Erdély északi területének sója a Szamoson és a Tiszán jött le Szolnokig. E 'sórakodó hely'-ről vitetett aztán a só a szomszéd megyékbe. Idővel másutt is alakultak 'sórakodó hely'-ek, 'solník-ok', azért több *Szolnok* nevű hely keletkezett, így Szabolcs-, Abaúj- és Moson megyékben.⁵

'Sólerakat, sókikötő': így értelmezi a tiszaparti *Szolnok* nevét TAGÁNYI KÁROLY is. Szerinte „a deési sóbányák műve-

¹ E megyék *Belső-, Közép-, Külső-Szolnok* neveire l. PESTY FR., Az eltűnt vármegyék I, 84 s köv. l., CSÁNKI I, 545, 665, PAULER, A m. n. tört. I² 482.

² PAULER i. m. I², 251, 482.

³ PAULER i. m. I², 55: „Doboka megyén keresztül vezetett a Meszes útja, melyről az ember leszállva a síkságra, a nagy Bihar vármegyébe ért“.

⁴ A latin értelmezés tölem való.

⁵ HUNFALVY PÁL, Magyar folyó- és helynevek: EPhK. IV (1880., 595, 596.

lése talán már a rómaiak alatt kezdődött. . . De bármint legyen is, annyi bizonyos, hogy a magyarok bejövetele előtt már régen az avar-szláv korban művelés alatt kellett állaniok. Döntő bizonyítékunk erre nézve nem más, mint magának a deési sókereskedés természetes végpontjának, *Szolnok* városának a neve. E nevet még a magyarok előtt itt lakó szlávok adták neki, mert ó-szláv nyelven *sóhelyet* (*szol* = só + a helynévképző *nyik*, mint a magyarban az *-os*, *ös* vagy az *ad*, *ed* stb.) jelent. Mivel pedig itt sóbányászatról soha szó sem lehetett, azt egyes egyedül csakis *sólerakó* helynek, azaz *sókikötő*nek érthették. És csakugyan Szolnokot forrásaink ős időktől fogva sókamarahelynek ismerik. Minden tavasszal a Szamos vizén Szatmáron át Tokajig, onnan meg a Tiszán le Poroszlón át *Szolnokig* szállították a király sóját a deési czellerek azaz sóhajósok. . .“ (Szolnok-Doboka vm. monographiája I [1901], 231—232). Hasonlóan szól TAGÁNYI MNy. XX [1924], 138: „*Szolnok* mint az erdélyi sóforgalom legrégebb vizi központja, kétségtelenül *sóraktáraitól*¹ kapta nevét“.

A külföldi tudósok is meg vannak győződve arról, hogy a tiszamenti *Szolnok* város és az erdélyi *Szolnok* megye neve szláv eredetű, s a magyarok e neveket az itt talált szlávoktól vették. De nem minden külföldi tudós jelöli meg azt a szláv nyelvi köznevet, amelyből a szlávnak vélt *Szolnok* származnék.² S akik megjelölik, azok is a szláv név értelmezésében eltérnek egymástól. KOČUBINSKIJ orosz tudós pl. azt mondja, hogy az erdélyi *Szolnok* a szláv *solnik* köznévből való, amely a. m. 'město dobyči soli, soljanaja rozsyp', fodina salis',³ ezzel szemben CHALOUPECKÝ VENCEL, aki tudomásom szerint e kérdésről legutoljára írt, műve egyik helyén azt mondja, hogy *Szolnok*, szlávul egykor *Solnik* a szláv *solník* 'allator salis, sószállító' köznévből ered, műve másik helyén meg azt bizonyítgatja, hogy a szláv *solník* 'solný přístav, sólerakó hely, sókikötő' köznévből való helynév. Ő is, miként HUNFALVY PÁL, az összes hazai *Szolnok* helyeket a 'só'-val hozza kapcsolatba.⁴

A kifejtett elmélet, hogy a tiszamenti *Szolnok* városnak, úgyszintén az erdélyi *Szolnok* megyének a neve egy szláv nyelvi *Solník* vagy *Solnik* mása, s hogy e név a honfoglalás előtti, esetleg a honfoglalás ideje körüli szláv sószállítással

¹ Én emeltem ki.

² Így nem jelöli ROESLER, Romänische Studien 204, s nem jelöli NIEDERLE, Slov. starož. Původ a počátky slov. jižních 449 jegyzet.

³ KOČUBINSKIJ, O ruskomъ plemeni vъ Dunajskomъ Zalěšě. Moskva 1881:15.

⁴ Sborník filosofické fakulty university Komenského v Bratislavě. Ročn. 111. číslo 30. (4.): Prof. Dr. VÁCLAV CHALOUPECKÝ, Dvě studie k dějinám Podkarpatska I. Sůl z Bulharska (89ž). II. Kdy bylo Horní Potisí připojeno k Uhrám. V Bratislavě 1925. 7. és 11. lapon. — Az 'allatores salis' magyar fordítására l. PAULINYI OSZKÁR, A sóregále kialakulása Magyarországon. Századok LVIII. évf. 635. l.

vagy sókereskedelemmel, mindenesetre azonban a 'só' jelentésű szláv *solъ*-ból alkotott *solbnikъ* szóval összefügg, nagyon mélyen van mind a hazai, mind pedig a külföldi tudományba begyökerezve. Pedig ez az elmélet tisztán a meglevő XI. és XII. sz.-i történeti emlékek alapján is valószínűtlen, szláv és magyar nyelvtörténeti szempontból meg lehetetlen.

A történeti emlékek arról tanuskodnak, hogy a só Magyarországra a XI. és a XII. sz.-ban, sőt a IX. sz. második felében és a X. sz.-ban is kizárólag Erdélyből került.¹ A XI. és a XII. sz.-ban kétféle erdélyi só volt. Az egyik a tordai (vö. a Vita S. Gerardi 10. c. és az 1075. évi garamszentbenedeki okl. adatát), a másik a kolozs-dobokai (vö. Doboka m.: Székakna, Kolozs m.: Kolozsakna, PAULER, A m. n. tört. I², 337, 508). Az adatokból az látszik, hogy a tordai só a régibb, s a tordai bánya lehetett művelés alatt a IX. sz. végén, közvetlenül a honfoglalás előtt is.² A tordai só a Maroson, tehát vízen szállították, a kolozs-dobokait pedig a meszesi kapun keresztül szekéren. Az erdélyi sónak a bányatelepeken kívül is voltak lerakatai, még pedig az országhatárokon, így Zala m.-ben, Vasváron, Pozsonyban, Sopronban s azonfelül a tordai sóból Aradon és főleg Szegeden, a kolozs-dobokaiból pedig Bihar megyében Szalacson.³

Sehol a XI. és a XII. sz.-i emlékekben a tiszamenti *Szolnok* nem szerepel, s nincs róla szó azon egyházak jegyzékében sem, amelyek az 1233. évi beregi egyezmény szerint sójárándóságukkal bizonyos feltételek mellett szabadon kereskedhettek.⁴

Az erdélyi szolnoki sóra, melynek központja Désakna és s volt, első adatunk 1214-ből van.⁵ Dés és a tőle nem messze fekvő Désakna Szolnok megyében van, s e megyéről főntebb említettem, hogy a XII. sz.-ban keletkezett. Lehetséges, sőt valószínű, hogy Désaknán már a XII. sz. végén is bányászták a sót;⁶ de hogy itt a X. és a XI. sz.-ban, vagy

¹ PAULER, A m. nemz. tört. I², 337, 508. — Azt, amit a sóról mondok, részint egykorú adatok, részint pedig PAULER i. h. és PAULINYI OSZKÁR kitűnő dolgozata (A sóregále kialakulása Magyarországon. Századok LVIII [19-4], 627—647) alapján mondom.

² Vö. Annales Fuld. 892. év. — PAULER, A m. nemz. tört. Szent Istvánig 147.

³ Vita S. Gerardi 10 : ENDLICHER, Mon. Arp. 214. — 1165. évi okl.: per portam *Meches* Zichy Okm. I, 2. — 1183. évi okl.: *Orodini* . . . in *Sigeddin* SZENTPÉTERY, Regesta 136. — 1217. évi okl.: *Zegedin* SZENTPÉTERY, Regesta 324. — 1217/18: „de proventibus salium suorum in *Solech*“ ÁrpÚj Okm. I, 156. — 1222. évi okl. [Aranybulla]: Sales in medio Regni non teneantur, nisi tantum in *Zoloch* et in *Szegerd* et in Confinijs KNAUZ, Mon. Strig. I, 235. — 1233. évi beregi egyezmény: in *Zegedyn* KNAUZ i. m. I, 293. — *Szalacs* egykor Közép-Szolnok m.-hez is tartozott CSÁNKI I, 599.

⁴ KNAUZ i. m. I, 294.

⁵ PAULER, A m. nemz. tört. I², 508. — Szolnok-Doboka vm. monographiája III, 6 Dés városánál.

⁶ PAULER i. m. I², 337.

akárcsak a XII. sz. első felében is lett volna sóbányászat, arra semmi féle adatunk sincs. A désaknai, tehát szolnoki sót a király révébe, amely a Szamos mellett feküdt („in portu Regio iuxta fluuium Zomus“) kellett szállítani¹, s innen vitték el részint vízen, részint szárazon eladásra.² Aránylag késői időből, a XV. sz.-ból van arra is adatunk, hogy ezt a szolnoki sót a Szamoson és a Tiszán Szatmárra, Tokajra, Poroszlóra és Szolnokra is szállították.³ Minthogy azonban Désaknán a sóbányászat a XII. sz. második felénél nem régebb, s így innen sót hamarabb nem is szállíthattak, másrészt a tiszamenti *Szolnok* nevére adataink már a XI. sz. második feléből vannak (l. alább), kétségtelen, hogy a désaknai sószállítás *Szolnok* neve össze nem függhet.

A tiszaparti *Szolnok* a XI. és a XII. sz.-ban sókamara-hely sem lehetett, amint ezt TAGÁNYI állítja; nem lehetett pedig azért, mert a kir. sókamara-helyek a XII. sz. után keletkeztek.⁴

A XI—XII. sz.-i történeti emlékek tehát nem támogatják azt az elméletet, mely szerint *Szolnok* „ősidőktől fogva“ sólerakati hely, sókikötő lett volna. Ez az elmélet különben szerzői szerint is tisztán azon épült fel, hogy *Szolnok* neve egy szláv nyelvi *Solnik* ~ *Solnik* átvétele, ez a név pedig egy szláv *solniko* 'sólerakat, sókikötő' (esetleg 'sótiszt', 'sószállító') jelentésű köznévből származhat. Ezt a nyelvi magyarázatot azonban hirdetői megdönthetetlennek tartották. Am ez a magyarázat szláv nyelvi és magyar nyelvtörténeti szempontból képtelenség. Szláv nyelvi szempontból azért, mert sehol a szlávok lakta területen nincsen *Solniko* nevű hely,⁵ pedig ott a szláv *solb* 'só' köznévből, illetőleg származékaiból sok helynév alakult,

vö. ó-szerb *Solb* DAN. Rječ., MIKL. Denkschr. XXIII, 236⁶ a mai Tuzla Boszniában, ahol egyedül van a Balkánon kősó; mai neve < oszm. tör. *tuzla* 'die saline' < tör. *tuz* 'só' RADL. III, 1506 | lengy. *Sol*, Galícia | kisor. *Solb*, Oroszország, *Stara Solb*, Galícia | cseh *Solany*, *Solec*, *Solčec* SEDLÁČEK, Místopisný slov. hist. | lengy. *Solca*, Galícia | cseh *Solenice* | szerb *Solilo* DAN. Rječ. (vö. ó-szerb

¹ ÁrpUjOkm. XI, 286 : 1236. évi okl.; ugyanaz ÁrpUjOkm. VIII, 10 : 1261. évi okl.

² ÁrpUjOkm. VIII, 10, XI, 286.

³ Szolnok-Doboka vm. monographiája III, 12.

⁴ PAULINYI OSZKÁR: Századok LVIII, 636.

⁵ Van Zemplén m.-ben egy kisor. lakosságú község, melynek magyar neve *Szálnyik* (LIPSZKY, Rep., írva *Szálnik*-nak is CZAMBEL, Reč 587, NIEDERLE, Nádod. mapa; alakv. *Szalnyik* Lexicon 1772.), tót neve pedig *Salnik* CZAMBEL, Reč 587 (írva LIPSZKY, Rep.-ban *Sálnik*-nak is, Lexicon 1772.-ben *Salnik*-nak). Ennek a kisorosz falunak a nevét NIEDERLE, Nádod. mapa 1903. c. művében tótul *Solnik*-nak, oroszul Солик-nak mondja. Ebből való mai hivatalos tót *Sol'nik* neve (l. Nový miestopis Slovenska), amely tudatos csinálmány.

⁶ Amely helynévénél nincs forrás idézve, ott mindenütt MIKL. Denkschr. XXIII, 236. lapról való az adat.

solilo 'salinae': na *solilaho* uo.) | szlov. *Solila* (plur. 'das Salzkammergut' PLET.) | horv. *Solina*, *Soline*, az SHS. királyság helységnevé-tára | tót *Solisko* Szepes m. NAGY LUD., Notitia Hung. I; tót *Solisko*, hegy neve Liptó m. LIPSZKY, Rep.; tót *Solisko* l. Nový miestopis Slovenska | ó-szerb *Solište* (vö. ó-szerb *soliste* 'salinae' DAN. Rječ., szlov. *solišče* 'das salzlager; das salzwerk, die saline' PLET.) | kisor. *Solyna*, *Solynka*. Galícia | horv. *Soljani*, az SHS. királyság helységnevé-tára | lengy. *Solka* | tót *Solné*, l. Nový miestopis Slovenska | cseh *Solnice*, SEDLÁČEK, Mistop. slov. hist. | magy. *Szolnice* <szlávból, falu Baranya m. LIPSZKY Rep.

S nem is valószínű, hogy a szláv *solb* 'só' köznévből *-niko* képzővel *Solbnik* nevű hely a multban is keletkezhetett volna. A szláv *solbnik* köznévi ugyanis ott, ahol előfordul, aránylag újabb keletkezésű szó; különféle jelentései is minden egyes nyelvben önálló keletkezésre mutatnak, néhol meg a szó tudatos alkotás, neologizmus;

vö. l. lengy. *solnik* 'der mit salz zu tun hat; der salzver-käufer; der salzinspektor, der salzschreiber' LINDE (adatok a XVII—XVIII. sz. óta, a régibb kifejezés *solarz*);

2. bolg. *solnik* 'sótartó, salzgefäss' (népi eredetű) | szlov. *solnik* 'salzbehälter in der küche, salzfass' (népi eredetű) PLET.;

3. cseh *solnik* 'salzsieder' RANK, JUNGM. (tudatos neologizmus a XIX. sz.-ból);

4. szlov. *solnik* 'salzstein, salzgrube' (tudatos neologizmus a XIX. sz. második feléből) PLET.

5. or. egyh. szláv *solbniko* 'Anthyllium, Salzkraut, Gänsefuss' MIKL. Lex. p. (adat 1704-ből); SREZN. Mat.-ban nincs), or. *sólnika* 'Salicornia herbacea, Glaskraut' PAWL., MITRÁK | lengy. *solnik* 'Anthyl-lis, Salzkraut, Gänsefuss' LINDE (adatok a XVIII. sz. második feléből, nyilván oroszából könyv útján történt átvétel).

Magyar nyelvtörténeti szempontból még nagyobb hiba azt hirdetni, hogy a tiszamenti *Szolnok* városnak s vele az erdélyi *Szolnok* megyének a neve egy IX—X. sz.-i szláv *Solnik* név átvétele. Ilyen gondolat annak, aki e név eredetéről a XI. és a XII. sz.-ban elmélkedett, s hozzá valamely szláv nyelvet ismert és beszélt is, eszébe sem juthatott. Nem pedig azért, mert ebben az időben *Szolnok* neve a magyarban *Szaynik* > *Szaynik*-nak, majd ebből *Szaynik* > *Szaynik*-nak hangzott, a név tehát nem *Szol-* kezdetű volt, s így a szláv *solb* 'só' szóval nem is kapcsolódhatott. Az idézett XI—XII. sz.-i alakokból később *Szónuk* ~ *Szolnok* > *Szónok* ~ *Szolnok* fejlődött, s erre a fejlődésre vö. ó-magy. *boldug*, *ovdonia*: mai magy. *boldog*, *oldania*.¹

A tiszaparti *Szolnok* s így természetesen az erdélyi *Szolnok* megye név sem lehet a honfoglalás előtt vagy a honfoglalás körül keletkezett név. Nem döntő ugyan e meg-állapításnál, mindazonáltal megemlítem, hogy a tiszaparti *Szolnok*-ot a honfoglalással kapcsolatban sem Anonymus,

¹ SIMONYI: NYR. XXXVI, 188.

sem más kútfő nem említi. Adataink is a helyre a XI. sz. második fele óta vannak;

vö. (tiszamenti Szolnokra): 1075/1217: in uia *zounuk* . . . ciuibus *zounuk* uillam urbanorum *zounuk* . . . Juxta *Zounuk* KNAUZ, MonStrig. I, 57, 58 (az indexben hibásan *Zounouk*), PAULER, A m. n. tört. I² 405 | 1134: Euzidinus Comes de *Saunic* KNAUZ i. m. I, 86 | 1166/1229: Fulcone *Saunikiensi* comite SMÍČIKLAS, Cod. dipl. r. Croat. Dalm. Slav. II, 106 | 1193: Machario comite de *Zaunuk* FEJÉRPATAKY, III. Béla kir. okl. 31 | 1193: Machario comite de *Zaunuch* Orsz. Levéltár DC. 27. SZENTPÉTERY, Reg. 50 l. | 1194: Machario comite de *Zawnuch* KNAUZ i. m. I, 146 (indexben hibásan *Zawnich*) | 1213: de castro *Zounuc* VárReg. 148. §. | 1213: castrum *Zounuc* uo. 253. §. | 1215: castrum *Zounuc* uo. 182., 276. §§. | 1217: castrum *Houmic* (recte: *Zounuc*) uo. 30. §. | 1219: castrum *Zolnuc* uo. 7. §. | 1220: de prouincia *Zounuc* . . . comprouincialibus *zounoc* uo. 26., 107. §§. (nb.: 'castrum *Zounuk*' = Szolnok vára csak egy volt hazánkban, a tiszaparti¹) | 1229: Dionisio . . . magistro tawarnicorum et comite *Zounukiensi* PRT. I, 696² | 1234: castrum de *Zonuc* PAULER i. m. I², 482 | 1380, 1429: *Zolnok* CSÁNKI I, 666 stb.

Az erdélyi *Szolnok* megye, miként föntebb megjegyeztem, PAULER szerint a XII. században keletkezett, s adataink reá csak a XII—XIII. sz. határáról vannak;

vö. (erdélyi Szolnok m.): 1213—1220. közti időből a VárReg.-ban a 'comitatus vagy comes de *Zounuk*, *Zounuch*' 22-szer, 'biloto regis de *Zounouc*' egyszer, 'comite de *Zolnuk*' egyszer (l. VárReg. 6. §) fordul elő; ez adatok legtöbbje az erdélyi Szolnok megyére vonatkozik | 1206-tól 1340-ig ZIMMERMANN-WERNER, Urkb. I. köt. a megyének értelmezhető név: 'comitatus v. comes de *Zounuk*' négyszer, 'comes v. comitatus de *Zonuk*, *Zonuch*' alak 16-szor, 'de *Zolnuk*' pedig egyszer fordul elő (l. 1325. okl.) | más adatokat l. PESTY, Az eltűnt régi vármegyék I, 107 s köv. lapokon (nb., egy-egy adatnál sokszor nehéz megmondani, hogy az erdélyi Szolnok megyéről van-e szó).

Az erdélyi *Szolnok* megye nevének megfejtésénél figyelembe kell venni,

a) hogy e megye a tiszaparti *Szolnok* megyénél később keletkezett,

b) hogy területén sohasem volt sem *Szolnok* nevű hely, sem pedig *Szolnok* nevű vár, amelytől nevét nyerhette volna.

Minthogy pedig kezdetben, tehát a XII. sz.-ban s azontúl is sokáig az erdélyi Szolnok megye területe a tiszaparti Szolnokkal egységes vármegyét alkotott, úgyhogy az erdélyi *Szolnok* föld a tiszaparti Szolnok megyének egy része volt,³ azért szinte kétségtelen, hogy a tiszaparti *Szolnok* megye

¹ PESTY FRIGYES, Az eltűnt régi vármegyék I, 106.

² Több itt közölt adathoz JAKUBOVICH EMIL szívesége juttatott.

³ PAULER, A m. n. tört. I², 482. — PESTY, Az eltűnt régi vármegyék I, 84, 94, 106.

neve tapadt a megye erdélyi részére is, s vált idővel az önállósá vá lett megyének, illetőleg megyéknek is a nevévé.

S a kifejtettek után könnyebben tudjuk megfejtteni a tiszaparti és a többi még nem tárgyalt *Szolnok* helynevet.

Tudvalevő, hogy XI—XIII. sz.-i emlékeinkben vannak férfiak, akiket magyarul *Szaunik* > *Szaunuk*, ebből *Szounik* > *Szounuk* s ebből *Szónok* ~ *Szolnok*-nak hívtak. Van ilyen nevű nemzetség is. A személy- és nemzetségnévre a következő adatokat gyűjtöttem össze:

a) Szent Gellért vértanúsága alkalmával (1046-ban) a dühöngő tömeg követelésére egy Murthmur nevű hajós csónakjában a Dunán kénytelen volt megölni egy comes-t, akihez egyébként a hála köteléke fűzte; a comes-nek *Szaunik*, más emlékekben *Szounuk* > *Szónuk* > *Szónug* volt a neve;

vö. PERTZ, MG. SS. XX, 803: Ad annum 1046: Principum etiam unus, *Zaunic* nomine, omnibus modis cruciatus ex hac luce migravit | Bécsi Kép. Krón. ed. MFLOR. II, 155—157: *Zounuc* comes (o: *Zounuc*). . . *Zonuk* comes . . . a comite *Zonuk* . . . *Zonuk* comitem | Dubn. Krón. ed. MFLOR. III, 61—63: *Zonuk* comes . . . *Zonuk* comes . . . a comite *Zonuk* . . . comitem *Zonuk* . . . comitem *Zonug* | Vita S. Gerardi 19., 20. §§.: comes *Zonug* . . . *Zonug* comes.

b) I. Géza királynak herceg korában egyik tanácsadója, aki Salamon királyhoz hajlott, *Szounuk* volt;

vö. Bécsi Kép. Krón. ed. MFLOR. II, 179: „erant ibi consiliarii et ipsius ducis traditores Petrud scilicet, *Zounuk* et Bykas“.

c) Más *Szounuk*: stb. nevű emberek a XI—XIII. sz.-ból;

1095/XIII. sz.: pastor *Zolnic*, a bakonybéli apátságé, l. PRT. VIII, 270 és OklSz. *hazug* a. | 1111: comitum vero: . . . Sauli, *Saunici*, Ugarini, SMIČIKLAS, CodDipl. II, 22 (uó. 1111: *Saunicus*, SMIČIKLAS II, 24) | 1213: *Zounuc*, közrenden lévő ember, VárReg. 267. §. | 1221: hospitem *Zounuc* de villa Voda, közrenden lévő ember, uo. 95. §. | 1226: *Zounuc*, egyházi férfiú, uo. 339. §. | 1234: per pristaldum nomine *Zonuk* de Vigman, PRT. I, 735 | stb.

d) Nemzetségnév a XIII. sz.-ban (l. KARÁCSONYI, M. nemzetségek III, 1: 73—75);

vö. 1264/1337: Paznanus Comes de genere *Zolnuk* ÁrpUj Okm. VIII, 115 | 1281: viri nobilis Petri filij *Zonuk* de genere *Zounuk* ÁrpUj Okm. XII, 332; l. még Kovács, Ind. *Zounug*, *Zonuch* a.

Az idézett adatok bizonyítják, hogy a magy. *Szaunik* > *Szounuk* > *Szónok* ~ *Szolnok* mind a főrenden, mind pedig a közrenden lévők közt sűrű használatú személynév volt a XI—XIII. sz.-ban, épp azért igen korán helynévvé is válhatott. A tiszaparti *Szolnok* város pl. valamelyik XI. századi előkelő magyar *Szaunik* nevét őrzi. Kétségtelen, hogy valamennyi *Szolnok* nevű helyünk egy-egy *Szaunik* > *Szounuk* nevű ember-

től kapta nevét, s a szláv *solb* 'só' szóval egyiknek sincs semmilyen összefüggése. *Szolnok* helyneveink a következők:

1. *Szolnok* a Tisza partján, nevéből az erdélyi *Szolnok* l. föl-jebb (a XVI. sz.-ban szerbül *Sonluk* volt a neve, a magy.-ból, l. DAN. Rječ. *Sonluk*);

2. *Szolnok* [LIPSZKY, Rep.; adatok a XV. sz.-ból, l. CSÁNKI I, 218; alakv.: *Szólnok* Lexicon 1772.; gör. kath. magyar—kisorosz falu, l. Lexicon 1772., BALOGH, A népfajok 521] Abaúj-Torna m.;

3. *Szolnok* régen; később és ma *Szolnocska*, egyszerejtéssel *Szolnokocskából* [LIPSZKY, Rep.; adatok a XIV. sz. óta, l. CSÁNKI I, 363; alakv.: *Szónuk* vö. 1369-ből: *Zonuk* CSÁNKI i. h.; *Szolnuk* vö. 1400: *Zolnuk* uo.; *Szólnocska* NAGY LUD., Not. Hung. I, 450; magyar falu Lexicon 1772., BALOGH, A népfajok 564] Zemplén m.;

4. *Szolnok* [LIPSZKY, Rep.; első adat 1374-ből: *Zolnuk* CSÁNKI I, 527] puszta Szabolcs m.;

5. *Szolnok* [LIPSZKY, Rep.; adatok a XV. sz.-tól CSÁNKI III, 687; német lakosságú falu, ném. neve *Zaneg*, *Zanig*, *Zainig* LIPSZKY, Rep., Lexicon 1772., EPhK. IV, 596 a magyarból] Moson m.;

6. *Szolnok* [adatok a XV. sz. óta, l. CSÁNKI II, 254; mai szerb és horvát neve *Solnok* olv. *Szolnok* l. az SHS. királyság helység-névtárát] puszta Szerém m. Putinci-Ruma vidékén.¹

Ezek után arra a kérdésre kell felelnünk, milyen eredetű a magy. *Szaynik* > *Szounuk* > *Szónok* ~ *Szolnok* szn.

A szlávásban hasztalan keresünk olyan tulajdonnevet, amelyből az ó-magy. *Szaynik* > *Szounuk* > *Szónuk* ~ *Szolnok* magyarázható volna. A magyar személynév t. i. vagy egy szláv *Savniko, vagy pedig ugyancsak szláv *Stavniko szn. átvétele lehetne. A rendelkezésünkre álló forrásokból (l. MOROŠKIN Slavj. imenoslov; ТУПИКОВ, Slovarj drevnerusskich ličn. sostv. imjon; MIKL. Denkschr. X, 308, 314, XIV, 56, 60, XXIII, 230, 238; FRIEDRICH, Cod. ep. et dipl. r. Boh. I, SEDLAČEK, Mistopisný slov. hist.) sem szláv *Savniko, sem pedig „*Stavniko*” tulajdonnevet kimutatni nem tudunk.² Bármennyire nehéz is elhinni — hiszen az ó-magy. *Szaynik* szn.-nek *-nik* a vége, s a *-nik* szóvég rendesen szláv eredetre utal —, mindazonáltal valószínűtlen, hogy az ó-magy. *Szaynik* szláv eredetű lehetne.

A szóvégi *-nik* miatt lehet egy-egy magyar név török, sőt hitem szerint magyar eredetű is. Az egerszalóki határban a XIV. sz.-ban egy birtoknak *Becsenükföldé* a neve (írva

¹ A Nový miestopis Slovenska c. helységnevtár szerint van Pozsony m.-ben Pudmeric táján egy puszta, amelyet tótul „Pusta *Solnická*”-nak hívnak. E pusztát az osztrák-magyar katonai térkép *Silnický major*-nak nevezi, a régebbi térképeken (LIPSZKY, Mappa gen., GÖRÖG—MÁRTON, Magy. Átlás) pedig nincsen rajta a név.

² Szláv *stavniko* köznévi van, de belőle tn. nincs, vö. lengy. *stawnik* 'der spannrreif der böttcher' LINDE | cseh *stavník* 'spannrreif; weber' (ez utóbbi neologizmus lesz) RANK | szlov. *stavník* 'der spannrreif der böttcher; der baukünstler' (neologizmus) PLET. | or. *stavník* 'falap, asztal, szekrény (nagy szent kép alatt)'; *stavník* 'nagy templomi gyertya, — gyertyatartó' MITRÁK.

többször *Bechenuk felde* l. MNy. XII, 285). Ez a magy. *Beccsenük* egy magy. *Beccsenük* szn. mása, amely *Beccsenek* alakban is előfordul, GOMBOCZ ZOLTÁN pedig kimutatta, hogy a besenyők török neve *Beče*, továbbképezve *Bečene* és *Bečenek* volt (l. MNy. XII, 281—285). E népnév van a fenti magyar személynévben, amelynek ó-magy. alakja *Beccsenik > *Beccsenük*. Ugyancsak GOMBOCZ állapítja meg, hogy a hün-bolgár *Irnük*, *Irnik* szn. a tör. *ir* 'férfi, férj, hős' köznév *-nik -nük* kicsinyítő képzővel alakult származéka (l. MNy. XXI, 12).

A tör. *-nek, -nik* képző melléknevekből is alkot főneveket (l. BÁLINT, Kazáni tat. nyelvtan. II, 29), vö. *ozon* 'hosszú': *ozon-nük* 'hosszuság', *isän* 'egészséges': *isännek* 'egészség' stb. Van már most a törökbensaw 'tisztá' és *saw* 'egészséges' melléknév (l. RADL. IV, 424, 425). Elméletileg tehát lehetséges volna török *sawnik* főnevet alkotni s erről feltenni, hogy e *sawnik* főnév a törökben szn.-vé lett s ez került a magyarba. Minthogy azonban ilyen török szn.-et kimutatni nem tudunk, azért az ó-magy. *Szaunik* török eredete is kevésbé valószínű. Ellene szól más körülmény is. A régi magy. szn.-ek közt vannak olyan képzett szn.-ek is, amelyek az ó-magy. *Szaunik* > *Szounuk*-kal egy tőből fakadtaknak látszanak; ilyen ó-magy. szn.-ek:

1217-ből: Reliqui uero *Zoud* Simeon Micahel vnucha cum eorum successoribus exequias faciant l. OklSz. szó a. (a biharmegyei *Szoód* > *Szód* LIPSZKY, Rep. idetartozik? CSÁNKIBAN a hely nincs megemlítve) | VárReg. 169. §: 1213-ből: pristaldo *Zousa*.

E két szn. közül *Szoud* a magy. *-d*, *Szousa* pedig a magy. *-sa* kicsinyítő képzővel (e képzőre vö. uo. VárReg. 169. §: *Fehersa* 'Fehérsa') alakult egy **Szou-* kezdetű névből, melynek régibb magyar alakja kétségtelenül **Szaun-* volt (vö. az ó-magy. *au* > *ou* > mai magy. *ó*-ra GOMBOCZ, Magy. tört. nyelvt. II. Hangtan II² 57). Minthogy pedig a magyarban van *-n* kicsinyítő képző is, meg *-k* kicsinyítő képző is, azért valószínű, hogy az ó-magy. *Szaunik*-ban levő *-nik -n+k*-ből alakult képzőbokor. S csakugyan a régi nyelvben találunk olyan kétségtelen példát, amelyben a *-nik* magyar eredetű kicsinyítő képzőbokor. Alsófehér megyében, Balázsfalvától délre van egy oláh falu, amelyet magyarul *Kiskerék*-nek hívnak. Ennek a falunak a XIV—XV. sz.-ban, s lehet, később is, meg korábban is *Keréknük* és *Keréknék* volt a neve;

vö. 1302-ből: de villis eorundem videlicet de *Kerechnuk* et de Chergoud . . . de villis *Kerecnuik* et Chergoud . . . Ugyanez oklevél hátlapján XV. sz.-i írással: Super decima *Kerechnek* et Cherged l. ZIMMERMANN—WERNER, Urkb. I, 224 és index.

Hogy pedig *Kiskerék* régi *Keréknük* > *Keréknék* nevében a *-nik* > *-nék* kicsinyítő képzőbokor, azt mai *Kiskerék* névén kívül az is bizonyítja, hogy a nem messze fekvő mai *Oláh-*

bogát községnek *Nagykerék* volt a neve, s ez a név LIPSZKY, Rep.-a szerint még a XIX. sz. elején is ismert és használt volt. A régi magy. *Keréknük* > *Keréknök*, mai magy. *Kis-kerék* kétségtelen bizonyíték, hogy a magyarban volt magyar eredetű *-nük* > *-nük* s *-nuk* > *-nök* (*e*) ~ *-nok* kicsinyítő képzőbokor is. A magy. *-k* kicsinyítő előtt mint tövéghangzó állhat a régi nyelvben *-i* is. Ennek bizonyítéka a *Keréknük*-beli *-nük -ü*-je. Azután bizonyítéka az ó-magy. *Veinik* szn., melyből a mai *Vének* község neve való (Győr m., CSÁNKI III, 562). Az ó-magy. *Veinik* szn.-et régebben szláv eredetűnek tartottam (l. GOMBOCZ, Magy. tört. nyelvtan II. Hangtan II² 57), azonban ma úgy látom, hogy hangtani okokból csakis a magy. *vén* 'alt' melléknévből lett *Vén* (alakv. *Vein* l. OklSz.) szn. kicsinyített alakja lehet. Mindebből pedig az következik, hogy az ó-magy. *Szaynik* > *Szounuk* magyar eredetű személynév, és belőle valók a mai magy. *Szolnok* helyek nevei. Kétségtelen, hogy a magyar személynévben eredetileg az *-l*-hang nem volt meg; ez az *-l* csak később az *-ou-* kettőshangzó *u* kapcsoló eleme helyett fejlődött, amint az más szavainkban is megtörtént.¹ Épen azért kétségtelen az is, hogy a szláv *solu* 'só' szóval e szn.-nek semmiféle etimológiai összefüggése sem lehet.

*

E fejtegetés után csupán a következők megállapítására szorítkozom:

a) A XIX. sz.-ban *Szolnok* nevének vélt szláv eredete alapján a történettudomány a sószállításra vonatkozólag egy nagy mesét gondolt ki, amelynek semmi alapja sincs.

b) ANONYMUS, aki pontosan megmondja, hogy *Surungrad* = *Csongrád* am. 'fekete vár', valamelyest csak tudhatott „szlávul“ is.

c) Az ANONYMUS Gestájában található tulajdonnevek legnagyobb része nem szláv eredetű, hanem vagy eredeti magyar vagy pedig török.

MELICH JÁNOS.

Nasalisatiós jelenségek a szamosháti nyelv-járásban.

Ismert dolog, hogy a magánhangzó hangszínét a környező mássalhangzók kisebb-nagyobb mértékben módosíthatják. Ez asszimilációs jelenségek között legfeltűnőbb az orrhangú mássalhangzók befolyása az érintkező magánhangzókra.

BALASSA JÓZSEF fonétikájában szűkre korlátozza az orrhangzók használatát nyelvünkben, midőn csak egyes nyelv-járások egyes helyein, községeiben való használatát ismeri el,

¹ Azt, hogy a magy. *Szolnok* *l*-je szervesen mássalhangzó, melynek etimológiai szempontból értéke nincs, említi már KRÄUTER FERENC: MNy. X, 121.

s azt állítja, hogy „a magyar köznyelv nem ismer orrhangú magánhangzókat“ (Magyar Fonétika 71. l.). Vannak ugyanis bizonyos helyzetek, melyekben a magánhangzó a magyarban is egész terjedelmében orrhangúvá lesz. Ilyen az alább tárgyalandó két helyzet, melyeknek orrhangúsító hatását a szamosháti nyelvjárásban figyeltem ugyan meg, de az elsőről GOMBOCZ ZOLTÁN és MEYER E. A. kísérleti megfigyelései már régebben megállapították, hogy nyelvünkben megvan, a másodikról is okom van azt gyanítani, hogy nem csupán a szamosháti nyelvjárásra korlátozódik. Lássuk e két helyzetet.

A) *Orrhangú mássalhangzó + magánhangzó + orrhangú mássalhangzó.*

Két nasalis mássalhangzó között a magánhangzó egész terjedelmében nasalissá válik. E jelenséget más nyelvekben is konstatálták. Így pl. ROUSSELOT a franciában (Principes de Phonétique experimentale II, 945). Megvan az olaszban is: „Nasale + voyelle + nasale: c'est dans cette position que la nasalité prédomine en italien“ (FREEMAN M. JOSSELYN FR. A. B.: Étude sur la phonétique italienne. Paris, 1900. 143. l.). Hogy a magyarban ily helyzetben a magánhangzó egész terjedelmében nasalis, azt először GOMBOCZ ZOLTÁN és MEYER E. A. konstatálta (Zur Phonetik der ung. Sprache 48. l.) GOMBOCZÉK idevonatkozó példái: *mān, māno, māmām, nēnem, ninē, nemen, mēnkü.* Hasonló helyzetű magánhangzóknban a szamosháti nyelvjárásban is teljes nasalisatiót tapasztaltam; tehát: *nēm, mīndég, mīndenünnen, mīndom, mēnnyen* stb.

GOMBOCZÉK megfigyeléseit nyelvjárásunkra vonatkozólag kibővíthetem a következőkkel:

a) Nyelvjárásunkban nem csupán egy szó határán belül, hanem az összefüggő beszédben két érintkező (= megszakítás nélkül ejtett) szó határán is teljes mértékben érvényesül a közrefogó orrhangú mássalhangzók asszimilációja. Pl. fősvény embêr; vinném én innen, de nēm engedik; nēm adnám én asz semennyijér se; én attam innya.

b) Két orrhangú mássalhangzó nem csupán egy, hanem két közrefogott magánhangzót is teljes mértékben asszimilál: *tőrnya_iinn, szárnya_iimmâl; karácsony_i ünnepeket, aggy enni annak a malacnak.*

B) *Magánhangzó + orrhangú mássalhangzó + spirans (vagy líquida).*

E helyzetben a következő jelenséget tapasztaltam:

a) A szótagzáró orrhangú mássalhangzót nem artikuláljuk, ellenben az őt megelőző

magánhangzó egész terjedelmében orrhangúvá asszimilálódik: az orrhangú mássalhangzó mintegy fölszívódik a megelőző magánhangzóba.

A spirans hangok e hatása más nyelvekben is észlelhető.

Megvan pl. a finnben is: isä hattu (SZINNYEI: NyH.^o 20. l.) E jelenség fejlődésének további foka az, hogy az orrhangúvá lett magánhangzó denasalisalódik, vagyis ismét tiszta orális magánhangzóvá válik. Ilyen értelemben beszélhetünk a nasalisok eltűnéséről pl. a moksa-mordvinban a magánhangzótól megelőzött *nz* hangkapcsolatban (H. PAASONEN, Mordvinische Lautlehre. Helsingfors, 1903. 64. l.). A fenti jelenségnek kellett megelőznie a nasalisok eltűnését a spirans hangok előtt az ógermánban is (WILMANN, Deutsche Grammatik. I. Abt. 143—144. l.). Ez asszimilációs folyamattal magyarázható a román nyelvben az ilyen szavak: *masă, măsură, des* (<lat. *mensa, mensura, densus*). GOMBOCZ és MEYER kísérleti példái közt is van egy adat, mely a hasonló helyzetű magánhangzónak teljes nasalisatióját mutatja, csakhogy a nasalis mássalhangzó eltűnése nélkül: t. i. a *színház* szó *i* hangja egész terjedelmében nasalisnak bizonyult (i. m. 50. l.).

b) E jelenséghez megjegyzendő, hogy a fenti szabály csak a szájüregben képzett nasalis mássalhangzókra érvényes. A labialis nasalis, vagyis az *m* hang, csak labialis spirans előtt szívódik fel a megelőző magánhangzóba.

De lássuk e jelenséget tüzetesebben az egyes nasalisok szerint.

I. A palatalis nasalis felszívódása.

1. •nyh > •h: patkâhus, cigâhâl, sovâhusu, ösvêhez, jához, asszôhoz. De nem tűnik el a nasalis msh. a következő szavakban: konyha, konyhóu, enyhôus. [E jelenségen alapul ez a népi szójáték: Ettél-e már patkâhust? (T. i. patkányhúst és padkán húst.)]
2. •nyj > •j: ké'mé'juk, sovâ juhok, karácsô jóu messze van, cigâjány. De: annya, ké'mé'nyye, hunnya.
3. •nyz > •z: hijâzik, kôrmâzôu, a bükkô zôüdellik ott, szegé' zab.
4. •nyzs > •zs: há zsák, szegé' Zsigóuné, vé'kô zsuff, keské zsinde'i.
5. •nysz > •sz: Sovâszêr, arâszôürü, köké'szemü, szivârvâ-szinü, bârsôsizinü, há szekêrêl?
6. •nys > •s: asszôsâg, vé'kôsâg, sovâsâg, szegé'sé'g, remé'sé'g, keské sikâtor, bükkô se têrmett.
7. •nyf > •f: patkâfogóu, bükkôfôü, háféle, karácsôfa, arâ-füst, köké'fa, szegé' feje, vé'kô fonâl.
8. •nyv > •v: cigâvâsâr, sârkâvé'r, arâvirâg, há véka. De: enyv, ponyva, könyves, pányvâz.

A liquidák is a spiransok módjára hatnak az előző, nasalis mássalhangzóval zárt szótagra:

9. •nyl > •l: kicsé'li, meksé'li, toká'liszt, diváláb.
 10. •nyr > •r: ké'mé're, jára, karács'ora, arâribizli, vé'kô ruha, há ré'tesenn, szegé' Râiti. De: menyre-fôudre.

II. A dentalis nasalis felszívódása.

1. •nh > •h: tehêhus, szappâhab, megbñhôtte, kjhálóu jóuszág, osztá hát, szükô hiszem, éhê hâl, ugyâ hova, a Simô háza. E jelenség magyarázza a régi *inh*, *jonh* szónak későbbi *ih*, *joh* alakját (vö. NySz.)¹.
2. •nj > •j: szijóuzan, Görôjött, niñcsê járom, ojâ jóu, vigâ jár, bajosô jut. De: fonnya, mennyen, rokonna.
3. •nzs > •zs: hatvâ zsák, nagyô zsiros, vé' zsidóu, istentele zsivány.
4. •nz > •z: pé'zes, pêzli (= ecset, Pinsel), ellêzôu (= nadrág-hasíték takarója a magyarnadrágon), csudállatosô zürög, mék tá zivâr lessz. Ennek továbbfejlődése a *pêz*, *péz*, *píz*, *pézôs* alak az ország különböző vidékein (vö. MTsz.).
5. •nsz > •sz: nyóucvâszôr, tehêszar, rokôszeretôü, êlké'szere-dett, nemzetiszî szallag, szöürô szöürt, Istê szava. E jelenség továbbfejlődését lásd a *készert*, *kiszert* alakban (NySz.).
6. •ns > •s: tês úr, tehêsaít, rokôság, îstáll (*inistáll* is van), kesêrvesê sîr, istêsé'g, a hászijâ se vóut. Továbbfejlődését lásd az *úslóg* (MTsz.), *grispán*, *istállom* (Erdély), *mendikás*, *buzerás*, *manipulás* örmeister (Szamoshát) szavakban.
7. •nf > •f: té'fereg, fántôfánt, kôfirmációjú, hájdôfúnn, karôfogvást, ífâmis, a Simô fija, vé' fene, fôut hátâ fôut.
8. •nv > •v: fôva, kêve, fêve, a szêvedé'sit, kî vóutunk, hóuttô van, hû vóutál, a fejlî viseli. E jelenség továbbfejlődésével találkozunk a szamosháti nyelvjárás *szé'vanóu* szavában, mely *szévonó*, *szivanó* stb. alakban másutt is el van terjedve (vö. MTsz.). Vö. még e jelenséggel e népi szójátékot: Láttál-e már ôlô verebet? (T. i. *ôlon verebet* és *ôlomverebet* a kiejtésben teljesen egyforma.)
9. •nl > •l: hasôlôu, kílóudik (és killôudik), egyêlôü, szappâlê, fê láttam, mos vâ levél néküll. De: kallik (< kanlik = 'kihülés következtében megdermed', pl. a sült tök), killôudik.
10. •nr > •r: kârtôra, fê repüll, nagyô ré'gi, jôjjô rá a happaré, hatvâ rakás, hogy vâ Rôuza?

¹ Nézetem szerint ide veendő a NySz. *szihátú* adata is (< *szinhátú*, *szénhátú*, mint a *szivanó*, *szévonó* a *szívonó*, *szévonóból*).

III. A labialis nasalis felszívódása.

1. •mf > •f: káför, háfa, csáfás, trófosz száju, barófi, sôfa szêfedôü, sôfördáll, bôfördi (= buta), tûrôfüvet, Váfalu, hárôfêrtái, nê feleiti, kezê feje, uty hallottâ főrnánn.
2. •mv > •v: terêve, barôvásár, hárô vé'ka, nê viszê vissza.
De: hamma, hammas, hammahodik, nyommatt, nyommaszt Talán e jelenség továbbfejlődése a *káva* (< *kámva*?) szó (NySz.).

A bemutatott jelenség, mint a fenti példákból látjuk, a szavaknak egymással való érintkezési pontjain általánosnak mondható (hárô fêrtái, nê viszê vissza, kesêvesê sír, szôürô szôürt; kôké'fa, ké'mé'juk, cigáhâl, szappâhab). Szó belsejében is igen gyakori (kôfirmációjú, té'fereg, pé'zes, kilôúdik, káför, bôfördi, tés úr stb.), de ott még nem vált általánossá, (enyv, ponyva, konyha, enyhôs, könyves). Ez a körülmény nyilván azzal magyarázható, hogy ez a hátraható asszimiláció aránylag újabb jelenség nyelvjárásunkban, s bizonyára megelőzték az ilyenféle kivételek, mint: hammas, hammahodik, nyommaszt, fonnya, mênnyen, üzennyen stb.), melyek egy régiebb, ellentétes irányú, vagyis előreható asszimiláció maradványai.

A fejlődés további útján az orrhangú mássalhangzó nyom nélkül eltűnik az által, hogy a hozzá asszimilálódott magánhangzó denasalisalódik, vagyis tiszta orális hangzóvá válik (pé'z, tés úr, szé'vanó, készerít, manipulás, mendikás, ih, joh, istállom stb.)

Hogy az orrhangú mássalhangzók közvetlen szomszédsága kisebb-nagyobb terjedelemben orrhangúsítja a szomszédos magánhangzókat, azt GOMBOCZ és MEYER kísérletileg is kimutatták idézett munkájukban. Nyelvjárásunkban feltűnő az orrhangzók gyakorisága; a magánhangzók hajlandók kisebb-nagyobb mértékben a szomszédos nasalisokhoz asszimilálódni. Különösen két helyzetben feltűnő az asszimilálódásra való hajlam: a) olyan szótagban, melyet orrhangú mássalhangzó zár be (főként, ha a kezdő hang *h* és *j*), s itt is feltűnő az *ny* hatása (jány, hunnyaimmâl, hunta, asszony); b) mondatbefejező szó végén nasalissal kezdődő nyílt szótagban: adna, hunnya, vé'knya. Azonban e tekintetben mérséklő vagy elősegítő befolyással van az egyéni beszédmód vagy a pillanatnyi artikuláló készség, mely olykor a rendesnél hanyagabb, máskor éberebb szokott lenni. CSÜRY BÁLINT.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Avval, evvel: azzal, ezzel. Ha az *az* vagy *ez* mutatónévmásokhoz mássalhangzón kezdődő rag járul, akkor e ragos alakok mai nyelvünkben általában úgy alakulnak, hogy a szóvégi *z* kiesik, s pótlásául megnyúlik a rag kezdő mássalhangzója. Pl. *abban*,

ebben, arra, erre, annak, ennek, attól, ettől stb. A *-val, -vel* raggal azonban nemcsak *avval, evvel, hanem azzal, ezzel* alakok is keletkeztek. Ez utóbbi alakok kettősségéről már többször volt szó nyelvészeti irodalmunkban, de keletkezésük módját és egymáshoz való viszonyukat nézetem szerint nem fogták fel egészen helyesen.

Az *abban, arra, annak, attól*-féle alakok keletkezését legelfogadhatóbban KRÄUTER magyarázta (NyF. XLIV, 10. s. köv. l.). Szerinte a tövégi *z* előbb redukált zöngével ejtett mássalhangzóvá, majd *h*-vá lett, s aztán hasonult a rákövetkező mássalhangzóhoz. Ugyane hangváltozás eredményének kell tekinteniük szerintem az *avval, evvel* alakokat is; amikor és ahogyan pl. az *azban* alakból *abban* alak lett, ugyanakkor és ugyanolyan módon lett az *azval, ezvel* alakokból is *avval, evvel*. Ez utóbbiak tehát szerintem szabályos hangváltozás, nem pedig analógia eredményei, mint aminek magyarázták őket SIMONYI (A Magyar Nyelv¹ I, 19) és ZOLNAI (Nyr. XLV, 223). De már az *azzal, ezzel* alakok természetesen nem keletkeztek e hangváltozás útján, mert hiszen a *-val, -vel* ragnak sohasem volt *z* kezdetű alakváltozata. Ilyen körülmények között tehát az a legtermészetesebb magyarázat, hogy *avval, evvel* a régibb *azval, ezvel* alakoknak hangváltozás útján módosult folytatása, *azzal, ezzel* pedig olyan korban keletkezett a *analógiás* újraképzés a ragtalan *az, ez* alapján, amikor a *-val, -vel* rag *v*-je már hasonult a megelőző mássalhangzóhoz; vagyis a *gaz: gazzal, víz: vízzel, nesz: nessel*-féle irányító sorok hatása alatt *az, ez* mellé (a hagyományos *avval, evvel* helyett) új *azzal, ezzel* alakok támadtak. E föltevés mellett szólna még az a körülmény is, hogy a konzervatív nép körében még ma is szinte kizárólag csak a szerintem hagyományos *avval, evvel* járja, míg az újításokra hajlamosabb irodalmi nyelvben, s ennek hatása alatt a köznyelvben, inkább az analógiás eredetű újabb *azzal, ezzel* alakok szokásosak. Meglepő, hogy az EtSz. szerkesztői (I, 198) ezzel szemben éppen az *avval* alakot tartják újabbnak. És még meglepőbb, hogy a NySz.-ban sem az *avval*, sem az *evvel*, sem az *ezzel* alakra nincsen egyetlen egy adat sem, és az *azzal* alakra is csak egy nagyon kései, a XVIII. sz. második feléből való.

A *cc > rc* változáshoz. LÖRINCZ JENŐ MNy. XXII, 211 *dur-cás* szavunkat, valószínűleg helyesen, a 'púp, dudorodás' jelentésű *duc, ducc, durc* szóval hozván kapcsolatba, „a *cc ~ rc* |*o*: *cc > rc*| hasonulásra“ a *harc, sarcol, piarc, lérc* példáit idézi. (Ugyanilyenek még: *fércel* MNy. IV, 365, *Sérc* uo. XXII, 129, *sipirc* Nyr. XLIII, 379, *pirci* 'piciny' MTsz., *pircöm-purcom* 'nagyon puccos' uo., *pércentés* NySz.) Ehhez először is azt kívánám megjegyezni, hogy az *rc* nem valamennyi ilyen esetben lépett korábbi *hosszú c* helyébe, másodszer pedig azt, hogy amikor *hosszú c* helyébe lépett is, akkor sem láthatunk ebben hasonlalanulást. Mindazon esetekben csak az történt, hogy inetimológikus *r* fejlődött a *c* előtt, s amely esetekben a *c* *hosszú* volt, azokban ez az *r* fejlődésével kapcsolatban szabályosan megrövidült, mert mássalhangzó után a magyarban nem állhat *hosszú mássalhangzó*. Ezekhez hasonló eset *Venecce > Venēnce (> Velēnce)* és talán (vö. SIMONYI, Nyr. XLV; 296) *bocce > bonc* (EtSz. 750. Itt az EtSz. szerkesztői is tévesen hasonlalanulásnak nevezik ezt a jelenséget). Horger Antal.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Késpénz. Talán nem haszontalan dolog ennek a régi magyar kifejezésnek (vö. NySz.) a mélyére hatolni. Olyan fizetőeszközt (vagyont) szoktunk vele jelölni, amely valósággal „pénzben” és azonnal leszámolható. Ezt az itt szándékos egyszerűséggel körülírt ötletet a különböző nyelvek különbözően ragadták meg és öntötték szóba. A latin, realiztikusan, a per c látószögéből nézi és *nummus praesens*-nek (’jelenvaló pénz’-nek) hívja. A német, szinte azt mondanók: nemzetgazdasági elmélettel próbálkozik és azt emeli ki, hogy pénz és nem egyéb, mezítelen, merő pénz: *Bargeld*. A francia a szín-és hanghatást rögzíti meg a legvonzóbb percben: a kifizetés pillanatában: *argent comptant*. A múltra, arra, hogy a pénzt meg kell keresni, össze kell gyűjteni és készen kell tartani, csak két nyelv utal, meglepő azonossággal: az angol és a magyar. A *ready money* és a *késpénz* annyira fedik egymást, hogy felmerül a kérdés: közös lehet-e az eredetük, vagy külön-külön vezette-e rá rokon gondolkodás a két népet. Mert a kép, amely a szólás mélyén él, korántsem magától értetődő vagy közelfekvő.

Társadalom. (Vö. MNy. XXII, 278) Helyes megfigyelése Búzás Dezsőnek, hogy a magyar *társadalom* szó az utóbbi években új értelmi árnyalatra tett szert: ilyen összetételekben, mint ’gazda-’ vagy ’orvostársadalom’ az egy hivatáshoz vagy osztályhoz tartozók összességét jelöli. Ez a jelentéktelennek látszó értelemszűkülés nyelvünknek szerény gazdagodása is. Már a *társadalom* szó maga is egy fogalomcsoportot határol el igen szerencsésen a *társaság*-tól, holott a gazdagabb nyugati nyelvek a *Gesellschaft*, *société*, *society* szavakkal jelölik a kettőt. Csupán ez a nyelvújítás-korabeli elhatárolás tette lehetővé az ’orvostársadalom’-féle használatot: a *société des medecins* vagy más szó szerint való fordítása lehetetlen volna. Gazdagabbak lettünk ezzel a használattal, mert, ime, idegen nyelven csak körülírással tudnók a ’gazdatársadalom’-at visszaadni. — Nem adhatunk azonban Búzásnak igazat, amikor ebben a szóhasználatban kortörténeti adatot is lát: „A mai idők siralmas jele, közeletünk szomorú széttagoltsága tükröződik ugyanis abban is, hogy a társadalom egy-egy csoportja nevezi magát a *társadalom*-nak.” Búzás — úgy gondolom — némiképp félreérti azt a kifejezést, amelynek újszerűségét maga rögzítette meg. A ’gazdatársadalom’ használatban korántsem rejlik ilyen partikularisztikus támadás a nemzeti társadalom egésze ellen. Én elliptikus kifejezésnek tartom, amely kb. annyit mond: ’a társadalom gazda-tagjai’ vagy ’a társadalomban élő orvosok’, — ellentétben valamely szervezettel, egyesülettel vagy ú. n. erkölcsei testülettel (kamarával stb.).

Balogh József.

Nárityén. Ha Erdélyben valakit valamiért elküldenek valahová, s az illető feltűnően sokáig marad oda, akkor megjöttkor rendszeren ezzel a kérdéssel fogadják: *Hol a Nárityénbe jártál ilyen soká?!* Nagy betűvel azért írom ezt a szót, mert mindig úgy éreztem, hogy bizonyára valamilyen (esetleg talán csak képzeletbeli) helynek vagy helységnek a neve. Nemrégiben egy ismerőssémmel az erdélyi szólást emlegetve, azt a meglepő hozzávetést

hallottam tőle, hogy ez a *Nárítyten* talán nem egyéb, mint a német *Nachrichten-patrouille*. Nem tudnám ugyan bebizonyítani, de nagyon is lehetségesnek tartom a magyarázat helyességét, mert e német katonai műszó a magyar katonák ajkán igen könnyen torzulhatott **nárítytjén-patruj*-já, ami később *nárítytjén*-né rövidülhetett. És mivel ez a kis őrzárat (leginkább lovas-őrzárat), amelyet hírszerzés céljából *Nachrichten-patrouille*-ba küldtek, hogy feladatának eleget tehessen, rendszeren elkalandozott, tehát jó sokáig odamaradt, azért a **nárítytyenbe járn*i kifejezés könnyen felvehette azt a jelentést is, hogy 'soká odamaradni'. A katonák osztálynyelvéből természetesen csak ez az utóbbi jelentése hatolt be az erdélyi köznyelvbe is. Ezen jelentésének irodalmi használatára CSÉFKÓ GYULA barátomtól kaptam az alábbi adatot: Ha még ez is tönkretenne, *Nyárítytenbe* mennék! (Balzac, A vörös korcsma, ford. Bölöni György. 7. lap). *K. Bedekovich Lajos.*

Cokipohár. (Vö. MNy. XXI, 275) Nemcsak ott fordul elő a régi nyelvben, ahonnan a MNy. XVIII, 208 idézi. Már korábban kimutatták, hogy megvan GELEJI KATONA, Váltáság titka I, 705 (ez eddig a legrégebb előfordulása) a következő mondatban: „... az lőn ő néki a' Királyné-aszonságból a' *czo-ki pohár*“ (l. MNy. IV, 13). Erre a forrásra hivatkozik az EtSz. is, ahol egyúttal az is olvasható, hogy a *czokipohár* PP. valamenyi kiadásában föllelhető 'búcsúpohár, búcsúzó vendégség' jelentésben, de a NySz. csak PPBl.-ből említi a *co* címszó alatt. Ezeken kívül még ezt a két adatot idézhetjük reá a régiségből: „Vendégeltük az németeket; az *czoki-pohárt* adtuk meg, mivel oly ordinatiójok jött, hogy innét elmenjenek“ (SZANISZLÓ ZSIGMOND naplói 1689.: TT. 1889. 708). „Civiliter *czoki-pohárt* ada a gubernátor szent György napján“ (BETHLEN M. Önélet. II, 367).

Csira. (Vö. MNy. XXI, 270 és EtSz. 2. *csira* 2. jel.) Ezt a lóbetegséget, melyet néhol *butacsirá*-nak is neveznek (l. HÖLBLING M., Baranya orvosi helyirata 150), az eddig közölteknél jóval régebbi adatból ismerem. Értékét fokozza az, hogy egyben rávilágít e bajnak egykorú gyógyításmódjára is. Károlyi Okl. V, 570 olvashatni ezeket az 1706. évből származó sorokat: „Úgy látom Rabutin uram, mint az őz, elvétette az ugrást. Ha megbódult, az mint Kegyelmed levelébül értem: az lőnak is ha *csirája* kél, az homloka közé-pit szokták tüzeses patkószeggel megsütni; azért Kegyelmed is kövtesse el vele, ha kézben akad.“ (Barkóczy Ferenc írja Károlyi Sándornak.) *Csefkó Gyula.*

Kokány föld. Mikes Kelemen 37. levelében a rodostói gyapot-termesztésről mint a lakosság egyik fő jövedelmi forrásáról szólván azt mondja a gyapotról: „Torda vár megyében, gondolom, hogy megteremne, de a mi *kokány földünkön* elegendő melege nem volna.“ (MIKLÓS FERENC 1906-iki emlékkiadása 40. l.) Az ember szeme legott megütközik a *kokány* szón s értelmét keresi. A NySz.-ban hiában keresünk rá magyarázatot, maga a Mikes adata is hiányzik belőle. A fönt idézett emlékkiadás elején SZILY KÁLMÁN szógyűjteménye azt mondja a *kokány* szóról, hogy: *a. m. girbe-gurba*. T. i. a Tordánál kezdődő Mezőséghez viszonyítva Háromszék felszíne girbe-gurba, hegyes-völgyes. SZILY e jelentést a Mikes szövegéből

következtethette ki, mert forrását nem jelzi. Azonban a Mikes szövege alapján ép ily joggal következtethetjük azt is, hogy *kokány* a. m. 'hüvös, hideg', mert az idézett mondatban Mikes ezt a sajátságát állítja szembe a háromszéki földnek a tordáival: Tordán talán megteremne a gyapotot, de Háromszéken elegendő melege nem volna. A gyapottermelésről a 60. levélben is beszél Mikes, s ott ismét azt mondja a gyapotról: „A mi földünkön nem gondolom, hogy meg teremne, mert meleg földet szeret. De Magyarországon csudálom, hogy meg nem próbálják.“ (Emlékkiadás 75. l.) Tehát a szöveg alapján *kokány* 'hüvös'-et is jelenthet. De bármily valószínűnek látszik is ez a jelentés, nem mernék rá mérget venni, hogy Mikes valóban ezt értette rajta. Lehet 'hüvös' is mint a vidék éghajlatának jelzője, de lehet a termőföldnek, a vidéknek valami más jelzője is. Lám, SZILY szerint 'girbe-gurba', KULCSÁR pedig, a Levelek első kiadója, nem értvén a szót, *soványra* javította, mely szó értelmes jelzője ugyan a földnek, de a háromszéki földre épen nem illik,¹ nem számítva, hogy e szóhasználat Mikes szövegének önkényes megváltoztatása.

Eddigi ismereteink szerint a *kokány* szó a régi magyar nyelvben Mikes szövegén kívül nem fordul elő. Mikesnél is egyetlen adat, többször nála sem találjuk. A népnyelvben van ugyan egy *kokány* szó Debrecenből följegyezve (MTsz.), de ennek jelentése: 'fenegyerek'. Tehát ez nem a Mikes szava. Olyan szóalakot, mely a szövegből kikövetkeztethető jelentésnek megfelelően, szókincsünknek eddig számontartott részében nem találunk.

Én a *kokány föld* kifejezés mögött a francia *pays de cocagne* kifejezést sejttem, mely Mikes korában is, azóta is olyasmit jelent a franciában, mint nálunk *Eldorádó*. Ez a *cocagne* csak az efféle kifejezésekben fordul elő: *pays de cocagne*, *mât de cocagne*, s mindenféle emivalót jelent, melyhez könnyen és olesón jut az ember. DIEZ a latin *coquere* szóval hozza összefüggésbe (l. LITTRÉ szótára); LAROUSSE a nápolyi olasz *cuccagna*-ból származtatja (vö. ez utóbbit a MTsz.-beli *kókonya* szóval). DANET abbénak Mikes korabeli szótára: Grand Dictionnaire François et Latin (Amsterdam, 1710.) azt mondja a *cocagne* szóról: „*Cocaigne*, ou *Cocagne*, subft. f. comme Un país de Cocaigne, où les habitants vivent heureux et sans rien faire.) Fertile solum.“ (DANET szerint *cocaigne* vagy *cocagne*, de már BOILEAU is *cocagne* alakot ír.) Mikes az önálló főnévként nem használatos *cocagne* szót, melynek elszigetelten tekintve a jelentése sem egészen határozott, meghagyta eredeti alakjában, s így lett nála a francia *pays de cocagne*-ból magyarul *kokány föld*.

Ez esetben Mikes fenti mondatának értelme ez volna: Torda vármegyében gondolom, hogy megteremne, de a mi háromszéki Eldorádónkban elegendő melege nem volna.
Csúry Bálint.

Karom és karmol. Valakinek a *karmai*-ról, különösen a sáséről, elég gyakran beszélünk ugyan, de a ragtalan *karom* alanyeset soha elő nem fordul mai köznyelvünkben. Csak a magyar nyelvészek szeretik emlegetni, mert a hangrendi párhuzamról szólva, szinte

¹ Hisz maga Mikes mondja (37. lev.), hogy a rodostói kertművelést „nem lehet a miénkhez hasonlítani“.

soha el nem mulasztják idézni a *karom* ~ *köröm* példát (pl. MELICH: MNy. VII, 192, GOMBOCZ: MNy. IX, 388 és legújabbban is Jelentés-tan 13). De nemcsak hogy a mai köznyelvben nincsen meg ez a szó: nem volt meg a régi nyelvben sem (vö. OklSz., NySz.), nincsen meg a népi nyelvben sem (vö. MTsz.), sőt még a NyÚSz. sem tud róla. CzF-ék azonban elárulják, hogy — új szó. Jellemző, ők még haboznak, hogy *karom* volna-e a helyes alanyeset vagy *karm*; ebből nyilvánvaló, hogy a mai csak papiroséletet élő *karom* alak elvonás a személyragos *karma* és *karmai* alakokból. Ezek pedig az én nézetem szerint nem szándékos esinálmányai valamely nyelvújítónak, hanem öntudatlanul keletkeztek (és terjedtek aztán el kisebb-nagyobb mértékben) a régibb *körme* és *körmei* alakokból a *karmol* ige képzettársulási hatása alatt; pl. *körmével karmol* > *karmával karmol*.

Az eddigiekből először is az közvetkezik, hogy a hangrendi párhuzamról szóló tárgyalásokból ezentúl el kell tűnnie az eddig oly kedvelt *karom* ~ *köröm* példának. De következik belőle másodszer az is, hogy a *karmol* ige nem lehet *karol*, *kezel*, *kör-möl*, *térdel*, *füfel*, *vállal*-féle denominális *-l* képzős ige. Ha pedig a *karom* főnév nem létezése miatt nem lehet ilyen képzésű, akkor nyilván a *karcol* ige rokonának kell lennie. A *karcol* a gyakorító *-szol*, *-szöl* képzővel alakult (vö. pl. *vonszol* és *bonszol* < *bont-czol*; az *r* utáni *sz* > *c* változásra számos példát idéztem nem-rég MNy. XXII, 22), *karmol* pedig az egyébként szintén elég ritka gyakorító *-mol*, *-möl* képzővel. Olyan mint a köznyelvben (*morog* ~ *mormol*, vagy nyelvjárásokban (*tör*): *törmöl* (> *törmölék* ~ *törme-lék*), (*cirogat* ~) *cirmol*, *kuruzsmol*, *bucsmol*, *gucsmol*, *böcsmöl* (MTsz.). Talán a *káromol* (*káromkodik* < *káromlkodik) ige is ilyen képzésű.

Megjegyzem végül ebből az alkalomból, hogy nem tartom lehetetlennek azt a feltevést, hogy a *karcol* és *karmol* igékkel talán ugyanegy töről fakadt a *korhol* ige is, amelynek mai lelki jelentése tudvalevőleg már másodlagos, és eredeti, konkrét jelentése 'súrol, dörzsöl' volt. Ennek ősi képzésmódja a mi nyelvérzékünk számára természetesen már egészen elhomályosult.

Horger Antal.

Tárgy, táragy. MNy. XIII, 271 közölte MÉSZÖLY GEDEON azt az érdekes nyelvenléket, mely úgy kezdődik, hogy „Contra Tharghÿ Equorum dicantur haec verba tribus vicibus similiter cum police circumduendo ipsum thargÿ. Erdewu Jar wala lebeke thargÿ“ stb. Ezt a *tárgy* szót MÉSZÖLY következőleg magyarázza: „A *tárgy* a *tályog*-nak eddig nem ismert változata; ehhez leg-hasonlóbb az eddig ismertek közül *táragy* és *tárigy* (MTsz.: *tályog* alatt) . . . A »*thargÿ equorum*« tehát *ló-tárgy* = *lótályog*; ez ellen való a közölt rálvasás.“ A mindenképpen érdekes közle-ményt olvasva és a MTsz. adataival egybevetve magam is úgy gondoltam, hogy a *tárgy* valóban csak *tályogot* jelenthet, és ugyanaz a *lóbetege*ség lehet, amit ma több vidéken *táragy*-nak mond a nép. Ez a *táragy*-betege>ség manapság különö-sen Csanád, Békés, Arad és Torontál megyében van elterjedve. Úgy hallottam, hogy e *lóbetege*séget már évek óta észleli BALOG ALADÁR csanádapácai állatorvos. Hozzá fordultam tehát, hogy megtudjam: miféle betege>ség is az a *táragy*, mely kétségtől

azonos a XVI. század-elei *targhý*-val. Az ő értesítése szerint a betegség úgy kezdődik, hogy az állat a hátsó lábain feszesen jár, majd reszketni kezd, testét izzadság lepi, tekintete ijedt-forma, később a hátsó végtagjai megbicsaklanak, majd összerogy, kutya-módra ülőhelyzetbe jut s végül oldalára esik, úgy is marad, s a hosszantartó egyoldali fekvés következtében a kiálló csontok felett „felfekvés“ (decubitus¹) keletkezik: g-nyedő nyílt sebek támadnak, s az ezekhez társuló fertőzésben elpusztulnak az állatok. A betegség őszi időben, hirtelen munkába fogott pihent és takarmány-tökökkel etetett lovakon jelentkezik s tudományos neve: bénulásos haemoglobinvérűség (haemoglobinaemia). Tályogok (kelések, abscessusok) ennél a *táragy*-betegségnél nem fordulnak elő; ez azonban a betegség megállapításában nem okozhat nehézséget, mert a nép *tályog*-gal és *táragy*-gyal nem mindig csak az abscessust jelöli, hanem általában a nyílt sebeket, fekélyeket is (vö. MTSz.), sőt néha egészen eltérő, távolos dolgokat is, így például ROHLWES, Baromorvos-könyv (Bécs, 1814.) c. könyvében (ford. KERÉKES FERENC) a 97. lapon azt olvasom, hogy „metaphorice *tájog* még az alföldi gujás görtsösbottja is, mellyel az egészséges tinót agyon üti“. Megjegyzem még, hogy BALOG ALADÁR úr megfigyelése szerint az ottani nép a beteg állatokat *meztáragyozza*, a mi abban áll, hogy *táraggyöke*ret vesznek, egyik végét hegyesre faragják, s a beteg állat szügyébe vagy fülébe helyezik, árral készített csatornába, mint ahogy régen az ú. n. fontanellákkal és a kőrökkel tették. Ezt a *táraggyöke*ret rendszeren oláh parasztok árusítják, s botanikusok megállapítása szerint nem más az, mint a *Helleborus purpurascens* W. et K. (pirosló hunyor) nevű boglárkafélének a gyökere, tehát nem „fű“, mint ahogy a Tsz. mondja.

M. Kossa Gyula.

Etél. Ismeretes, hogy néhány krónikánkban a Don folyónak *Etül* a magyar neve;

vö. Kézai ed. MFLOR. II, 56: Fluius siquidem Don in Scytia oritur, qui ab Hungaris *Etul* nominatur (vö. MHK. 479 is; Kézaiiban az *Etul* ugyanabban a fejezetben még egyszer előfordul) | Kép. Krón. ed. MFLOR. II, 105: fluius *Ethul*, id est Don; no. 106: Don grandis fluius est, in Scytia oritur ab hungaris *Etul* nuncupatur; no. 114: in littore Don fluii id est *Etul* | Dubn. Krón. ed. MFLOR. III, 6: fluius *Ethul* id est Don; no. 7: Don grandis fluius est, in Scytia oritur ab hungaris *Etul* nuncupatur; no. 17: in litore Don fluii id est *Etul*.

FEHÉR GÉZA „Atelkuzu területe és neve“ c. szép tanulmányában (Századok XLVII, 577—590, 670—685) kételkedik ennek az értesítésnek a hitelében. Szerinte: „az a felfogás, hogy a magyar krónikák *Etul*-ja azonos a Donnal . . . . *Kézainak a középkori geographiából átvett tévedése, melyet aztán művéből átvettek krónikáink s az összes hazai és külföldi kutatók*“ (i. értekezés 681. l.).²

Gombocz ZOLTÁN „A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány“ c. értekezésében krónikáink *Etul id est Don* azonosítására nézve

¹ Furesálhatnók, hogy a *decubitus*-t *felfekvéssel* fordították le a mai orvosi nyelv alapvetői, ha nem tudnók, hogy németül „das *Aufliegen*“ a neve.

² Így kiemelve FEHÉR G. értekezésében.

teljes mértékben csatlakozik FEHÉR GEZA főntebb idézett magyarázatához (l. NyK. XLV, 184).

Az a meggyőződés, hogy e tekintetben mindkét tudósunk tévedett. Van ugyanis kétségtelen tanu arra, hogy a XV. sz.-ban a Donnak tatárul *Edil* volt a neve. Ez a kétségtelen tanu DLUGOSZ krakkói kanonok (1415—1480).

Tudvalevő dolog, hogy a XIII—XVII. sz.-ban Déloroszsország a tatárok kezében volt. Ezek a tatárok Lengyelországnak és Litvániának közvetlen szomszédjai voltak. DLUGOSZ mármost Historia Poloniae c. műve azon részében, amelyben Lengyelország földrajzi leírását adja, részletesen szól a Dnyeszterről, a Dnyeperről és szól a Donról is. Művének tárgyunkra vonatkozó része így hangzik:

„Dnyep r fluuius, qui in Thartarico vocatur *Erzesze*... fluuius Dnyestr, qui in Thartarico *Turlo* appellatur | A flumine autem Tanai, quem Poloni sua lingua Don vocant, Thartari *Edil*“ (l. PRZEZDZIECKI, Joh. Dlugosz Opera X, 3, 21, 24).

Amennyire megítélhetem, DLUGOSZ itt közölt adatait sem a hazai, sem pedig a külföldi tudósok fejtegetéseikben fel nem használták. Pedig ezek a magy. *Etel* a. m. 'Don' kérdés elbírálásánál első rendű fontosságúak. Taljesen lehetetlen ugyanis, hogy DLUGOSZ a közölt folyók tatár neveinél ne a XV. sz.-i élő nyelvi használatból merített volna. Ezt támogatja az is, hogy a Dnyeszter folyónak, amelyet szerinte a tatárok *Turlo*-nak neveznek, az oszmani törökben is *Turla* a neve (l. RADL. III, 1459; osm. *Turla* 'der Fluss Dniestr'). Valószínű, hogy *Turla* v. *Turlo* a Dnyeszter török nyelvi neve a X. sz. óta. Amikor ugyanis KONSTANTINOS PORPHYROG. leírja a besenyők lakóhelyét, a terület folyói között említ egy Προδλος nevű folyót is (vö. MHK. 123). Ezt a Προδλος folyót minden kutató a későbbi tatár — oszm. *Turla*, *Turlo* = Dnyeszter nevével azonosítja (l. MUNKÁCSI B.: Ethn. VIII, 234; MARQUART J., Osteur. u. ostas. Streifzüge 190; FEHÉR G.: Századok XLVII, 578; MHK, 123).

A tatár *Edil* 'Don' nevével sincs semmi olyan, ami ismereteinkkel ellenkeznék. Tudjuk ugyanis, hogy a tör. *Adil*, *Atil*, *Edil*, *Adäl* (l. GOMBOCZ: NyK. XLV, 183; RADL. I, 842, 850, 857) nemcsak a Volga neve, hanem általában 'der strom, der fluss'. *Adil* tehát nemcsak tulajdonnév, hanem köznév is. Így érthető, hogy a csagatájban *ädilcä* és *ädilcik* a. m. 'ein kleiner fluss, flüsschen' (l. RADL. I, 857), s így érthetők a következő török folyónevek:

baskir *Ufa Idel* 'az Ufa folyó' (l. F. H. MÜLLER, Der ugr'sche Volksstamm I, 1:31'; más neve: *Ofo* és *Kara-Idel* l. MUNKÁCSI: Ethnogr. XIII, 159) | kaz. *Idel* 'Volga', *Naukrad Idel* 'Vjatka' (l. KLAPROTH, Mém. rel. à l'Asie, II, 374, 1. j.) | kaz. *Colman Idel* 'Káma' (l. KLAPROTH i. h.); más nevei a Kámának: baskir *Kar-Idel*, *Čulman* MUNKÁCSI: Ethnogr. XIII, 159; csag. *Ak-Adil*; csuv. *šur-Adil* NyK. XLV, 183) | baskir *Ak-Idel* 'Bélaja', egyszerűen *Idel* is (l. MUNKÁCSI i. h.).

Az elmondottakból tehát nyilvánvaló, hogy krónikáinkban a *Don id est Etül* nem tévedés. A magyar elnevezés a XIII—XVII.

¹ A MÜLLERBŐL és KLAPROTHBŐL idézett adatokat NÉMETH GYULA volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

sz.-i tatár nyelvi használatnak, tehát annak, mikor Déloroszország területe tatár uralom alatt áll, teljesen megfelelő. DLUGOSZ megcáfolhatatlan tanu a mellett, hogy az ő idejében, a XV. sz.-ban a tatárok a *Don* *Edül*nek hívták, s ez alapon feltehetjük, hogy *Edül* a *Don* tatár neve a XIII. sz. közepétől, tehát a dél-oroszországi tatár uralom idejétől. Ha pedig tatárul *Edül* a *Don*, akkor az ugyanazon korbeli magyar krónikák *Don id est Etul*-je sem tévedés. Hogy a IX—X. sz.-i. magyar *Etül* (alakv. *Etel*, *Etül*, l. KONST. PORPHYR., ANON.) melyik dél-oroszországi folyó neve, arra DLUGOSZ adata semmiféle bizonyítékkal nem szolgál.

MELICH JÁNOS.

Kulan és Szoltán. MELICH: „A honfoglaláskori Magyarország“ c. munkájában (MNYK. 6 : 40) bebizonyítja a Bécsi Képes Kr. és a Dubnici Kr. szerint Erdélyben szereplő *Kulán* és *Szoltán* nevének török eredetét. A LIGETI-től említett (KCSA. I, 420) mong. *Kulan Khatunon* kívül még a következő adatok bizonyíthatják a kérdéses neveknek a törökségben elterjedt voltát. A ferghanai kipcsakok egyik alosztálya a XVIII—XIX. században *Kulan* (NALIVKIN, Hist. du Khanat de Khokand, trad. Dozon. p. 190). *Kulan* az özbekek egyik elanja is (VÁMBÉRY, Travels in Central Asia 345—6). Személynevekben: „*Kulan Ba'atur*, un chef mongol“ (BLOCHET, Introduction à l'histoire des mongols de Fadlallah Rashîd-ed-Dîn 291—2); Egy *Kulambajev* < *Kulan-baj* nevű gazdag kurgizről 1870-ben esik szó (Zapiski Orenbg. Otd. Imp. Russk. Geogr. Obšč. 137 kk.). Az $n > m$ fejlődés török személynevekben is egészen közönséges, rákövetkező bilabiális mássalhangzó előtt. Pl. kirg. *Toksombai*, *Alčymbai* kurgánnevek a Žeti su vidékén a Balxaš-tótól d. (Peterm. Mitt. Ergh. 43. karte). Szerepel MAGNICKIJ személynévjegyzékében is (IOAK XXI). Végül Keletturkesztánban sok helynévben szerepel a *kulan* szó, ezek azonban nem személynévi eredetűek (Southern Tibet IX. Index 78). Mint városnevet említi BARTHOLD (Turkestan v ep. mong. našestvija 525). Uo. (492) egy steppe neve *Kulan-bašy*.

„*Soltan* ein Männername“ PRÖHLE, Baskarische Studien (KSz. XV, 253). „*Solthân-châh* (ben Qâverd) 2e prince seldjôukide du Kermân“ 1072/73—1083/84. QAZVÎNÎ, Târîx-i Guzîdê, ed. GANTIN. Paris, 1903. p. 325). *Sultan-baj* egy tó neve a belebeji kerületben a baškírok földjén; *Sultan-bajeva* uo. egy hegy neve (Ethnogr. XIII, 168—9). Mindkettő föltétlenül személynévi eredetű, amiről az idézett közlemény (MUNKÁCSI BERNÁT, Baskir helynevek) futólagos áttekintése is meggyőz bennünket. Mint törzsnév (szintén valószínűleg személynévi eredetű) is előfordul. Az 1762-ből való nagy kínai történeti és földrajzi forrásmunka, a *Hsi-yü-t'u-chih* szerint (Southern Tibet VIII. 381) a burutok (karakirgizek mongol neve) egyik törzse Kaštar vidékén: *Sultan*.

Karcag. A magy. *Karcag* helynév és a korábbi személynév török eredetét illetően NÉMETH GYULA írt 1922-ben (MNY. XVIII, 125—7). A törökségből még a következő adatokat idézem: *Karsak-Beî* helynév (személynévi eredetű), az Ural és Emba torkolatai között (P. M. 1901: Taf. 9.); *Karsak* szn. MAGNICKIJ jegyzékében (i. h. 50); *Karsak-baš* helynév Orenburgtól d. az Ilek folyóhoz közel.

Van ilyen nevű falu az Árpád-korban Magyarországon is. 1242-ben

bars megyei várjobbágyok „de villa *Korsak*“ odaadják a garamszentbenedeki apátságának „terra Thulmach“ egy részét (W. VII, 129). Igaz ugyan, hogy egyéb testrészek neveivel (pl. *Ajak* 'láb', *Baş* 'fej', *Mojun* 'nyak', *Arka* 'hát' stb.) a 'has' jelentésű alt. tel. leb. kir. kom. osm. *kursak* szó is előfordul tulajdonnévi alkalmazásban (pl. *Kursak-bojazy* a Balxás-tónál, *Tokkursak* 1762-ben Kašrartól ny. a Karakölnél, Southern Tibet VIII. Pl. XVII). Mégis, ha figyelembe vesszük, hogy a XII–XIII. században a rövid illab. a különösen a többtagú szavak első szótagjában *o*-vá változott (Gombocz, Tört. magyar nyelvt. II/2, 52), semmi okunk sincs arra, hogy a kérdéses helynevet is ne* *Karsak* ('Steppenfuchs') személynévből származtassuk. A török névadás lélektanának szempontjából ez a magyarázat sokkal valószínűbb. *Rásonyi Nagy László.*

Levél és leveleg. M. KOSSA GYULA írja a szerkesztőségnek: „Engem már igen régen izgat az a *béka-leveleg* szó, amely Bornemisza Péter Ördögi kísértetekről szóló könyvében idézett egyik ráolvasásban fordul elő: »Föld, édes Anya, ... toroc gyikia, *beka leuelegie*, nyac foga: oszollyon, romollyon.« Kétszer is megvan abban a ráolvasásban. Mi lehet ez a *leveleg*? Egynek vehetem-e azzal a *leveleng* vagy *leveling* szóval ('lactuca communis'), amelyet CzF. említ, s amelyről a MNy. XI, 322. és 363. lapján is szó van? Engem ez a kifejezés mint betegség név érdekel különösen.“

HORVÁTH CYRILL, aki Középkori Magyar Verseink című kiadványában (RMKT. I², 439) közli a ráolvasást, a Szójegyzékben ezeket az észrevételeket teszi: „*béka levelegje*, a nyelvcsap és mandula daganatja“ (517. l.) és „*leveleg*, lebedeg: a torokfájásnak egy faja; nyelvcsap, nyeldekli, »gégédugó« (523. l.), vagyis ő a *leveleg*-et a MTsz.-ban közölt *lebedeg* ~ *lebédeg* székely tájszóval rokonítja. És ez az összevetés csakugyan jogos.

A *lebeg* igének a régi nyelvben közönséges változata *leveg* (l. NySz.). Ehhez a *leveg* ~ *lebeg* igéhez tartozik a *levető* ~ *lebegő* (MTsz.) is, amint az alakegyezésen kívül korábbi — pl. 'függő [-ékszer]' — jelentései (l. NySz.) mutatják. A *leveg* ~ *lebeg* alapszava *lev* ~ *leb*. A *lev* változatból *-l* képzővel lett a *level*: *levelé* szó, s az így a 'lebegő' értelem után nyerte a 'folium' jelentést, amire vö. *levelg levelecze* MA: Scult. 179-ről id. NySz. (Másképp származtatja a *levető*-t a MUSz.) A *level*-hez *-n + g* kicsinyítő képzőkapcsolat járult ezekben: *leveleng* vagy *leveling* 'lactuca communis' CzF.-nál, *leveléng* egy káposztafajta neve BENKÖNÉL és 'fejetlen saláta' SI.-nál (vö. PAIS: MNy. XV, 129). A *leveleg* a *lev*-ből *-l + g* képzőkkel alakult, a *lebedeg* meg a *leb*-nek *-d + g* képzős származéka. A *level* és *leveleg*, valamint a *lebedeg* deverbális és denominális képzések egyaránt lehetnek; a szócsaládból kielemezhető *lev* ~ *leb* gyökér pedig a legnagyobb valószínűség szerint igenévszó, amely ma is él a székelyföldi *leb* 'hópára' szóban (MTsz.). A *leveleg* és *lebedeg* szavak alapértelme nyilván a fentebb is jelzett 'lebegő', s azok ilyen jelentésükkel egész természetesen válhattak a nyelvcsap neveivé. A Bornemisza-féle *leveleg* egyébként nem áll magában, minthogy idézhetjük melléje a szabolics megyei *Levelek* helynevet is (1446, 1447, 1448: *Leweleg*, *Leweleg* CSANKI I, 519).

A *béka* szónak betegség-értelmű kifejezésekben való szerepére nézve vö. *nyelv-béka*, *száj-béka* (NySz.), *béka* 'szarvasmarha nyelve alatt támadt csomós daganat' (MTsz. *béka* 2.); *zsaba*, *zsába* 1. 'béka'; 2. 'valami növény'; 3. 'szárnyasállat nyelvén szomjúságtól támadt bőrkeményedés'. — Tehát a *béka-levelegje* (esetleg *leveleg-béka*; vö. *száj-* vagy *nyelv-béka*) valószínűleg a nyelvcsap megdagadásával járó betegség. Hogy e betegség mivoltáról közelebbi felvilágosítást adjon, arra M. Kossa a leghivatottabb.

Susdorló, susdorlás. A *susárló* szóra vonatkozó megjegyzéssel (MNy. XXII, 133) kapcsolatban SZINYEI JÓZSEF egyetemi tanár úr figyelmeztet a Székelyudvarhelyi Kódex 204—5. l. e helyére: „De, hañ lyañ vadnak az yregfégnak, őtőt nevez zent gergel' doctor. egyk az gvlőfég . . . mafyk, az fvgas hogas, es *fvfdorlás*, mykoron valaky, haborvfagnak magwat hynty az at'afyagnak, awag hwgoknak k'z tte, kynek myatta, az at'afyvfagos, es barat-fagos zeretet el pvztl, azoknak közvle, kyk közöt az zent zeretet vyragzykvolt, hog mel' dolog, ygen nehezleges bvn. azért monga az bolč falamon, ne nevezteffél *fvfdorlonak*, es az két fielv, meg atkozottatott, mert fok békével valokot meg haborytottanak.“ (L. Nyelvemléktár XV, 47)

Az itt febbukkanó *susdorló* és *susdorlás* szavak nyilván egy *susdorl* (*susdorol*) igéből erednek. Ez a *susdorl* ige pedig bizonyára a *susog*, *susárl*, *susárlódik* igékben meglévő hangutánzó *sus-* tö továbbképzése *d+r+l* gyakorító képzőbokkal. Rokona tehát a *sustorog* (magashangú változatban *sistérég*) igének. Utóbbiról CzF.-val együtt ezt az értelmezést s egyszersmind magyarázatot adhatjuk: „*sustorog*. — Mondjuk nyers fáról, vagy más növényről, midőn tűzre tétetvén nedvei susogó hangot adva kifakadoznak.“ — Ezek alapján *susdorló* am. 'susogó, susárló' és *susdorlás* am. 'susogás, susárlás', illetőleg a Székelyudvarhelyi Kódex idézett helyén átvitt értelemben: 'alattomos rágalmazó' és 'alattomos rágalmazás'.

Pais Dezső.

Dandár. Az EtSz. szerint eredete nincsen tisztázva, végső forrása azonban, némi jelentésbeli nehézségek ellenére is, valószínűleg oszm. *dündar* 'arriére-garde, corps d'armée à l'arrière du champs de bataille, en réserve'. A jelentésbeli nehézség abban áll, hogy a török szó utóvédet, tartaléksereget jelent, a magyar *dandár* pedig a XVI—XVII. századi irodalmi adatok szerint 'a hadsereg zöme, főrésze, derék-sereg'. Így TINÓDI elmondja, hogy Balassa Menyhárt a törököt Léva kapujától elűzte, utána eredt, de vitézei „*Dandár*ra . . . bé sem öklelének, Mert kevesen arra elegek nem lőnek, Csak hátuljárókkal ők harcot kezdenék“ (RMKT. III, 291). A Szigeti Veszedelemben pedig azt olvassuk, hogy amikor Mehmet kétezer lovasával a siklósi mezőn hált, s virradatkor Zrinyinek cselből kikülönített száz lovasa megtámadta táborát, a török vezér így szította őket: „toluay kuruák mit chináltak raytunk, Ide mer-tek iünny, hun az mi *dondárunk* . . . Chak gyorsan utánnok louakon szágodgyunk“ (III. 57). Csakugyan üldözőbe vette a magyar vitézeket, „maga ki robbana . . . Vtánna az *dandár* . . . Chak az Bassa fia nem igen szágulda. Eötszáz lovast tartot magánál meg Rézmán“ (III. 58—59). Mikor aztán Zrinyi főserégével a lesből elő-

nyomult, „Rézmán eszben uette körösztyény *dandárát*, Ot átkozny kezdé attya bolondságát“ (III. 62). Világos, hogy ezekben az idézetekben a sereg főrezsét, zömét, az ú. n. főcsapatot jelenti a *dandár*. Egy más írónál azonban ugyanebben az időben 'tartalék' értelemben találjuk ezt a szót. MAGYARI ISTVÁN Az országookban való sok romlásoknak okairól c. könyvében (RMK. 27) dicséri a rómaiak hadviselését, „mert foha modnelkül vakmerőuen, ellensegeckel fzembe nem mentenee, hanem taboroknac edgyic erős refzet, mindenkor meg hattac *dondarban*, hogy ha valamellyic szarniaban az vitezec meg faradnanac, vagy meg toliatnanac, az allo feregből, mehetnenee legitfegre, és az meg toliatot hadat allathatnac helyere“ (193–194. l.). A maga korának magyar vitézeit pedig korholja, hogy „nem hadnac allo fereget, *dondart*, melyből az el farattaknac nyugodalom, az meg veretteteknee legitfeg adathatnee“ (244. l.). A 'tartalék' és 'főcsapat' jelentések összefüggése a kor hadi szokásait is jellemző fenti idézetekből nyilvánvaló. Ezen a két jelentésen kívül, úgy látszik, volt a *dandárnak* a XVII. században egyszerűen 'csapat' értelme is. Erre lehet következtetni MA.³ 'cohors, caterva, phalanx' értelmezésén kívül pl. a következő kifejezésből: „Elrendelni a sereget *dandárookra*“ (NySz. Comenius). Az oszm. *dünder* és a magyar *dandár* jelentése között e szerint nincs olyan lényeges különbség, amely miatt nem gondolhatnánk XVI. századi közvetlen átvételre.

Sági István.

Hangverseny. BALOGH JÓZSEF *Szent Gellért és a „symphonia Ungarorum“* c. értekezésében MNy. XXII, 194 a nemzetközi *concert* szónak nem egészen tisztázott eredetére is kitérve, a magyar *hangverseny* szóról úgy nyilatkozik, hogy benne alighanem egy „Leiter Jakab“, vagyis egy hibás és nevetségkeltő betűszerinti fordítás rejtezik. „Kétségtelen“, úgymond, „hogy ennek a szónak az alkotóját megtevésztette a latin *concertatio: versengés*, — ez azonban nem eleme a *concertnek*. Ugyan mi is versengene? A hangok a harmoniában, a symphoniában összeilleszkednek és nem versengenek egymással“. Főlszínes olvasó bizonyára látatlanban igazat ad ennek a kifogásnak, és az örökös *koncertek* elől maholnap teljesen sutba kerülő jó magyar *hangverseny* szót könnyű szerrel a Leiter Jakabék családjából valók közé könyvelheti. Am a dolog még sincsen így. A *hangverseny* szót ugyanis nem akként kell fölfognunk, hogy benne a hangok egymással versengenek, mert hiszen a hangversenydarabokban a hangok valóban összeilleszkednek és nem versengenek; más szóval: a *hangverseny* nem a hangok versenye tulajdonképpen, hanem az előadók, illetőleg a művészek versenye a hangművészet terén; és ezt a *versenyt* sem kell okvetetlenül a szónak legszorosabb értelmében ugyanazon darabnak versenyzésül való eljátszásaként értenünk, hanem csak úgy, hogy az ilyen hangversenyekben minden előadó, illetőleg művész a maga zene- vagy énekszámának eljátszásában vagy eléneklésében — vetélkedőleg — a legnagyobb művészetre törekszik. Ebben az értelemben tehát a *hangverseny* valóban verseny, az előadó hangművészek művészetének általános vetélkedése. Ez a fölfogás a nemzetközi *concert* szó jelentésfejlődésében is kimutatható. HANS SCHULZnak a világháború egyik sajnálatos következményeképpen befejezetlenül maradt jeles *Deutsches*

Fremdwörterbuch-jában (Strassburg, 1913.) *Konzert* alatt meg van állapítva, hogy a szót eredeti 'mehrstimmige Vokal- und Instrumentaltonstücke' jelentése mellett a zenejáték szolista-előadásairól is használták, amelyeket a 'legjobb művészek vetélkedéseként' fogtak föl, és innen magyarázódik a *Konzert* szónak 'egész zeneeloadást' jelentő értelme a 'verseny' képzeete nélkül. Ugyanezt a jelentés-fejlődést állapítja meg a franciára nézve SCHELER is *Dictionnaire d'étymologie française* c. szótárában, ahol a *concert* szónak 3-ik jelentése: 'lutte musicale' v. i. zenei verseny, és ebből: 'production musicale, avec le concours de plusieurs' v. i. többek közreműködésével tartott zeneeloadás.

A *hangverseny* szó tehát éppen nem nevezhető Leiter Jakab-szerű fordításnak. Az értekezés írójának ez a méltatlanul megrovó észrevétele abból a, sajnos, ma is tapasztalható fölfogásmódból származik, amely a túlzásai következtében rossz hírbe került, de fényes eredményei után eléggé meg nem becsült magyar nyelv-újításnak alkotásairól már eleve hajlandó kicsinylőleg vélekedni. Ennek a még el nem oszlott előítéletnek a jogtalanságát ez az eset is mutatja.

Zolnai Gyula.

NYELVMŰVELÉS.

A Pesti Hirlap szópályázata.

A P. H. pünkösdi (május 23.) számában tíz olyan idegen szó magyarítására hirdetett pályázatot, melyre eddig íróink, nyelvészeink nem találtak teljesen megfelelő kifejezést. A tíz szó kiválasztását eleve nem tarthattuk éppen szerencsésnek, mert négy olyan fordult elő köztük, amelyre már elég jó magyar kifejezésünk volt (l. TOLNAI VILMOS, Magyarító Szótár), s nem volt valószínű, hogy rájuk jobb akad. Ilyen: sztrájk: *bérharc*, laikus: *avatatlan*, gardedám: (nő)kísérő, reklám: *hírverés*. A P. H. aug. 29. számában közli az eredményt Egy millió egy magyar szóért címen, a tíz nyertes szót és szerzőjét, valamint a számbajöhető változatokat. Ezek a legjobbnak talált magyarítások a következők: 1. Expedíció: *raj*, *tudományos raj*, *felfedező raj*. 2. 3. Fantasztikus: *fellegjáró*, *elképesztő*.¹ 4. 5. Optimizmus, pesszimizmus: *derülítés*, *borulítás*, *bizvasejtés*, *balsejtés*. 6. Reklám: *kelletés*. 7. 8. Inkognito: *rangrejtve*, *magarejtve*. 9. 10. Laikus: *sejditő*, *sejtős*.

Látjuk tehát, hogy az eredmény kissé szegényes. Az új szavak nem jobbak a régiéknél, sőt ellenkezőleg. Mi közülök csak a *fellegjáró* és *rangrejtve* magyarításokat tartjuk használhatóknak, s némely vonatkozásban a *kelletés*-t. A *sztrájk*, *gardedám*, *incidens* és *szenzáció* szavakra nem talált megfelelő magyarítást a bizottság. Van azonban néhány figyelemreméltó a nem jutalmazottak között. Ilyen első sorban a *hujja* a sztrájk kifejezésére. Több vidéken ugyanis *hujja!* kiáltozással jelzik a munka megszüntetését, ha a munkára szánt idő letelt. Mindig értékesebb az idegen szót fordító vagy magyarázó kifejezésnél az,

¹ E szavakról vö. még Pesti Hirlap szept. 5. KOSZTOLÁNYI DEZSŐ cikkét.

ha sikerül eredeti szemlélettel mintegy új szót teremteni. A *huja* nézetem szerint ilyen; mint ige, sztrájkolni: *hujázni* lehetne belőle. Figyelmet érdemel a *mátyásruha* is, melyet szerzője Mátyás királyról nevezett el, ki tudvalevőleg szeretett áruházban népe közé vegyülni. Nem egy ruhadarab neve keletkezett így: *buda*, *atilla*, *ferenczjózsef*, *viganó*, *Kossuthkalap*, *Lavallière*-nyakkendő és mások. (Vö. MNy. VII, 91.) A tudományos expedícióra a *kutatóút* jobb, mint a nyertes 'tudományos raj'. Elég sikerült s alkalom adtán használható az incidens kifejezésére a *zökkenő*. Pl. Jól folyt le a kirándulás, de volt egy kis *zökkenők* is. A szenzációra is sokszor ráillik a *nagyeset*. A *gardedám* magyarítására némelyek tréfás kifejezéseket küldtek. Ezek közül sikerültebbek az *örneme*, *őranji*, *védiike*: ezek a zsúrok tréfás nyelvébe beleillenek. Az optimizmusra és pesszimizmusra ajánlottak közül eredeti ötlet, bár az említetteknel kevésbé sikerült, a *szivárványoskodó* és *kuvikoskodó*. Ez utóbbi a bagolyról (vészfógló bagoly) elterjedt néphitre épít és jobb mint a párja. Nekem gyakran eszembe jutott a világháború folyamán, hogy a sokat emlegetett defetistákat *huhogók*-nak nevezhetnők magyarul.

Más kérdés aztán: forgalomba lehet-e hozni az ily módon alkotott szavakat? A nyelvújítás korában egy-egy írói kör elhatározta, hogy az új alkotásokat kiviszi a nyilvánosság piacára. S a tapasztalat azt mutatta, hogy igenis lehet ily módon egyéni leleményeket közkincesé tenni. Ma ez a hatalom sokkal inkább a napisajtó, mintsem a tulajdonképi irodalom kezében van. A napilap, mely száz meg százezer példányban fordul meg a nép igen széles rétegeinek kezén, nagy hatalom a szókinces terén is. Sajnos, nincs e hatalmának eléggé tudatában, s mert felelősségét nem érzi, nem is él vele méltó módon. Inkább beszélhetünk idegen szavakról, németes kifejezésekről, melyek a napisajtó útján terjedtek el, semmint magyar népi szavakról vagy helyesen alkotott egyéni kifejezésekről. De hogy ereje mekkora, abból izelítőt adott a Budapesti Hírlap, mely a nyelv ügyét leginkább szívén viseli, sajnos nem elég szakértelemmel, s így eredményei sem értékesek. Ő tette általánossá a *Jókai Mór dr.* s az *Apponyi Albertné grófné*-féle használatát a tudós és mágnás címnek, melyet így magyarabbnak tart, mintha jelzőként előre vetjük. (Ám helytelenül. L. SZILY KÁLMÁN, A mágnás cím a magyarban. MNy. I.)

De hogy még így is van köszönnivalónk a sajtónak, azt bizonyítja annak a szópályázatnak a sorsa, melyet harminc esztendővel ezelőtt PALÁGYI MENYHÉRT tűzött ki, mint a Jelenkor szerkesztője. Akkor igen pesszimizsztikusan ítélték meg vállalkozását a nyelvészek (vö. Nyr. 1896—7.). Ám az azóta lefolyt három évtized azt tanúsítja, hogy nem egy alkotása életrevalónak bizonyult, s legalább részben kiszorította a megfelelő idegent. Így az akkori pályanyertes szavak közül (l. BARTHA JÓZSEF összeállítását: A Jelenkori nyelvújítás szavai. Nyr. XXVI, 115) azóta elterjedtek: *banális*: *útszéli*, *illuzórius*: *délibábos*, *pointe*: *csattanó*, *panoráma*: *körkép*, *szubtilis*: *szálfinom*, *szuggerál*: *(át)sugall*, *tabló*: *csoportkép*, *tip*: *nevezés*, *trivialis*: *alpári*. A *bazár* szóra nem a pályanyertes *végycott*, hanem a szintén ajánlott *áruház* vált be. A programra sem az *előkép*, hanem a *műsor*, *tárgysor*. A reklám nyertese: a *haszonhír*, nem

bizonyult életrevalónak, az ajánlott sokkal jobb *hírverés* sem terjedt el.¹ A sztrájk nyertese a *csököny* volt, eh. az ajánlottak közül a *bérharc* vált be. A sport díját a *birok* szó vitte el, eh. később a *testedzés* jött divatba, mely akkor még nem volt az ajánlottak között.

Egyszóval nincs okunk az efféle pályázatokról oly kicsinylő gesztussal nyilatkozni, mint régebben szokás volt. Azóta megtanultuk, hogy a nyelv nem természeti produktum, hanem lelki, de nemcsak az öntudatlan működő néplélek terméke, hanem része van abban a tudatosan alkotó egyéni szellemnek is. *Zlinszky Aladár.*

A Magyar Nyelv pályázatot ír ki.

„Egy figyelmes olvasó” írja a szerkesztőségnek: „Et tu mi fili! Már a Magyar Nyelv is pályázatot ír ki (= ausschreiben). Lásd máj.-jún. füzet 224. oldal [Magyarosabban: *lap*. — Szerk.]. Sürgősen megkövetni az olvasót! Quis custodiet custodes??”

Ezt a szigorú megrovást olvasva, bevallom, az első pillanatban magam is szörnyen megdöbbentem, hogy Brutusként jövevénynek, a magyar nyelvnek, gyilkosává lettem, amikor ezt írtam: „Az 1926. május 1-i határidőre *kiírt pályázat*on...”. De aztán mégis megvigasztalódtam. A német csakugyan azt mondja: *Concurs ausschreiben*, amint általában nála az *ausschreiben* több más kifejezésben is ezt jelenti: ’hirdetni’, még pedig: írással. A *Concurs ausschreiben* kifejezés kétségtelenül konkrét szemléleten alapul. Ez a konkrét szemlélete azonban egész természetesen támadhatott és támadhat nemcsak a németnek, hanem a magyarnak is. Hiszen a pályázatot régebben, sőt nem ritkán ma is, nálunk szintén a valóságban kiírták, és nem mindig a kisbíróval tették közhírré dobszó mellett. Így pl. állítólagos bűnbeesésem alkalmával magam is kiírtam a pályázatot 4 ajtóra, illetőleg 4 papírlapra. Ha pedig közös szemlélet két vagy több nyelvben egyenlő kifejezést teremt, ezt talán mégsem kell okvetetlenül idegen-szerűségnek bélyegeznünk és a magunk nyelvéből könyörtelenül kiirtanunk, különösen, midőn a másik kifejezés — ez esetben a *pályázat*ot *hirdet* — maga sem gyökerezik mélyebben a nyelv hagyományban. Az én felfogásom szerint a *pályázat*ot *hirdet* és a *pályázat*ot *kiír* igenis megférnek egymás mellett. Tehát fellebbezek!

Brutus?

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Academia-szótárak. Magyar-szlovák szótár. Academia. Bratislava, é. n. (1926.) 8° 150 l. — Szlovák-magyar szótár. Uo., é. n. (1926.) 8° 146 l. — A mindennapi élet szükségessé tette, hogy minden szaktudomány terminus technicusai tótul is kifejezhetőek legyenek. Így történt, hogy a Felföldön szép számmal jelentek meg tót-magyar és magyar-tót szótárak is. E szótárak természetesen a tót köznyelvre és irodalmi nyelvre is gazdagítólag hatnak, s ezért szükséges, hogy a köznyelv tót-magyar és magyar-tót szótárai is

¹ A Budapesti Hírlap 1926. IX. 18. száma a reklámra az elhiresítést ajánlja.

a gazdagodást figyelembe vegyék. Egy ilyen, minden újabb gazdagodást figyelembe vevő tót-magyar és magyar-tót köznyelvi szótár jelent meg a napokban, amely hivatva van arra, hogy az eddigieknél jobban megfeleljen a mindennapi élet kívánalmainak. A szótár, úgy látjuk, e célját el is éri. A névtelenül megjelent műnek, úgy tudjuk, DR. PODHRADSKY GYÖRGY a szerzője.

BRÜCKNER SÁNDOR, a berlini egyetem nyugalmazott tanára, lengyel etimológiai szótárt ír, amelyből eddig hat füzet jelent meg. E hat füzet az A — Ozydle közti szavakat foglalja magában. Az egész mű, amelynek címe: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, kapható Krakóban (Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków, Ul. sw. Filipa 25), összesen tíz füzetben jelenik meg. — Ára külföldre 48 svájci frank = 66 zloty.

JAKUBOVICH EMIL, Adalékok az Anonymus-kérdéshez. (Kivonat a szerző akadémiai székfoglalójából; megjelent az Akadémiai Értesítő 1926. évi folyamában.) 8° 29 l.

MARJALAKI KISS LAJOS, Adatok a tapolcai apátság történetéhez. A tapolcai apátság 1214-i adatának hitelessége. Miskolc, 1926. 8° 25 l. Szerző azt vizsgálja, hogy a VárReg. 1214. évből való „Abbatis de *Heuiuz*” adata melyik monostorra vonatkozik. Az eddigi magyarázatok szerint ez a *hévízi* apát a Miskolc táján fekvő *tapolcai* monostor apátja volt. Szerző szerint ez az azonosítás nem helyes. Az idézett *hévízi* apát a biharmegyei hegyközszentimrei monostor apátja lehetett; a VárReg. *Heuiuz* adata ugyanis másoláshiba *Abbas de S. Henrico*-ból. — A figyelemreméltó dolgozatban a többi közt olvassuk, hogy *Tapolca* nevű ér volt a középkorban Ónodon is, s az egykori ér elposványosodott medre (mi a mai neve?) ma is határa a községnek Zemplén megye felől.

Ethnographia. Népelet. A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata és a Magyar Nemz. Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője. Szerkesztik: SOLYMOSY SÁNDOR és BÁTKY ZSIGMOND. Budapest, 1926. XXXVII. évf. 2. szám. Tartalmából kiemeljük: SZENDREY ZSIGMOND, Történeti népmondáink (középkori mondák). — SZILÁGYI GYULA, Székely emlékek (a cikk több székely tájszót közöl, melyek közül fontosabbak: *falás* 'kis darab'; *fléken*: „A *flékent* parázs fölött *rostéjjon* sütötték”; *peoplan* 'paplan'; *peheteg* 'egy hosszú karú végére seprűszerűleg kötött szalmacsomó. A vízbe mártott peheteggel elzárják a tüzes kemence fenekét; a vizes peheteg után vízgőz csap fel, ami pehhh-szerű hangot ad, innen a *peheteg* hangutánzó neve'; *széna* 'széna'; *tápló* 'nagy, kerítő háló', vö. MTsz. *tápla*; *tehen* 'tehén'). — GYÖRFFY ISTVÁN, A magyar szűr. — ECSEDI ISTVÁN, Rekesztóhalászat a Tiszán és az alföldi kisvizéken. — BÁTKY Zs., Aratósarló a néprajzi múzeumban. — KARDOS ÁRPÁD, Kisázsiai aratószerszámok. — KÁNTOR MIHÁLY, Bodroközi adatok a sarlós aratóshoz. — KISS LAJOS, A kasza a hődmezővásárhelyi ember kezén. (GYÖRFFY, ECSEDI, BÁTKY, KARDOS, KÁNTOR, KISS cikkei a leírt tárgyokról értékes tárgyi magyarázatokat nyújtanak megfelelő rajzok segítségével.) — GYÖRFFY ISTVÁN: *Künkép, Jász-kép, Nagykép* (határnevek).

Kőrösi Csoma-Archivum. A Kőrösi Csoma-Társaság folyóirata. Szerkeszti NÉMETH GYULA (Budapest, 1926.) II. köt. 1—2. sz. (1926. szept. 15). Tartalom: LIGETI LAJOS, A Krisztus születése előtti húnok. — KÖPRÜLÜ-ZADE MEHMED FUAD, Anatolische Dichter in der Seldschukenzeit. II. (Ahmed Faqih). — TADEUSZ KOWALSKI, Die ältesten Erwähnungen der Türken in der arabischen Literatur. — BERNHARD MUNKÁCSI, Die heidnischen Namen der Wochentage bei den alten Völkern des Wolga-Uralgebietes. — N. POPPE, Die tschuwassische Sprache in ihrem Verhältnis zu den Türksprachen. (A szerző szerint az altaji ősnyelv *r-* és *l-*ező nyelv volt, ebből kettéválással fejlődött egyrészt az ősmongol, másrészt a csuvas-török ősnyelv, mindkettő *r-* és *l-*ező. A csuvas-török ősnyelv két ágra szakadt: őcsuvasra, amely az eredeti *r-*, *l-*-et megtartotta és őstörökre, amely azt *z-vé*, illetőleg *š-sé* fejlesztette.) — JULIUS MORAVCSIK, Attilas Tod in Geschichte und Sage. — LADISLAUS GAÁL, Der siebenundvierzigste Yasua des Awesta. — HÜSSEIN NAMIK, Über das Kitābi Dede Qorqud. — JULIUS NÉMETH, Die kök-türkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas in Turkestan. — THEODOR MENZEL, Die Ergebnisse des 1. Turkologen-Kongresses in Baku. (E jelentésben büszkeséggel olvastuk, hogy Magyarország a turkológia eredményes művelése terén a világon a legelső helyen áll.) — A kisebb közlések közül kiemeljük NÉMETH GYULÁNAK *koldus* szavunkról nyújtott magyarázatát. (NÉMETH hajlandó e szót török eredetűnek tartani.) — A füzetben nagyértékű könyvismertetések is vannak.

La Cultura. Rivista mensile di filosofia, lettere, arte. Diretta de CESARE DE LOLLIS. 15. ottobre 1926. Az idealisztikus irányú olasz filozófiai és kulturális szemle VITTORIO SANTOLI tollából hosszabb ismertetést közöl Zolnai Bélának a MNy. XXII. kötetében megjelent „Nyelvek harca” című tanulmányáról és „A látható nyelv” című füzetéről. Az ismertetés néhány sorban megemlékezik a magyarországi nyelvésztetikai irodalomról is.

Nyelvtudományi Közlemények. Szerkeszti SZINNYEI JÓZSEF. Budapest, 1926. XLVI. köt. 2. füz. SZINNYEI JÓZSEF, Egy finnugor deverb. névszóképző. (Az *-ag*, *-eg* képző vö. *fuvatag*, *vísketeg*, *daganag* stb. nem az *-ék* vö. *keverék*, *maradék*, *nyomdék*, *szándék* stb. változata; maga a *-g* finnugor eredetű deverb. névszó-képző, amely megvan a zürjében és a votjában *-g* alakban, s ezt a képzőt látja a szerző a vogul infinitivus *-ŋk*-jában). — GOMBOCZ ZOLTÁN, A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. (Ez a rész *Jugriáról* szól. A *Jugria* végelemzésben talán mégis azonos a tör. *on(o)gur* ~ magy. *hungarus* népnévvel, s a *Jugriára* vonatkozó moszkvai hagyomány a magyarok és onogur-bolgárok jugriai tartózkodásának halavány emlékét őrizte meg.) — KLEMM ANTAL, A mordvin tárgyas ragozás. (Az alakrendszer kifejlődését és az alakok magyarázatát nyújtja a szerző.) — SZENDREY ZSIGMOND, Az alárendelő viszony kifejezése a zürjén nyelvben, egyszersmind a *-ŋ* végű igenév használata. — LOSONCZI ZOLTÁN, A magyar tövéghangzók I. (Gazdag példatár a nyelvemlékekből az egyes képzők és ragok előtti tövéghangzókra; e tövéghangzók hangszínének magyarázata. — Megjelent különnyomatban is.) — Kisebb közlemények: SZINNYEI JÓZSEF, *Atval*, *fial*. — Uő tőle: A *-nál* rag. —

HORGER ANTAL, *Létra ~ lajtorja*. (A szóvégi *-ra, -rja* magyarázata.) — ZSIRAI MIKLÓS, *Higy 'inauris, aurifilia'* (eredeti magyar szónak magyarázva). — Nekrológok: Szily Kálmán (Sági Istvántól), Lehr Albert (Zlinszky Aladártól), Ojansuu Henrik (Zsirai Miklóstól) elhunyt jeleseinkről.

Ungarische Jahrbücher. Herausgegeben von ROBERT GRAGGER. Berlin u. Leipzig, 1926. Band VI. August 1926. Heft 3. — Tartalmából kiemeljük: A. HERMANN FRANCKE, Neues über Csoma de Kőrös (ismeretlen adatok Kőrösi-Csoma S. tibeti működéséhez). — K. SCHÜNEMANN, Siebenbürgische Ortsnamen. (Ismerteti Weigand Gusztávnak Alsófehér megye és Tordaaranyos megye helyneveiről írott dolgozatát, s ezek kapcsán megemlíti, hogy Melich azon elméletével szemben, amely Erdélyben hún, avar, török, bolgár folytonosságot hirdet, szkeptikus álláspontot kell elfoglalni. E sorok írója kíváncsian várja azokat az ellenvetéseket, amelyek alapján SCHÜNEMANN e meggyőződését leírta.)

Zeitschrift für Ortsnamenforschung. Herausgegeben von JOSEPH SCHNETZ. Band II. Heft 1. München, 1926. — Tartalmából kiemeljük: JOS. SCHNETZ, Etruskische Raubvogelnamen in Orts- und Flussnamen. — WILH. TROLL, Die Bedeutung der Ortsnamen für die pflanzengeographische Forschung. — REMIGIUS VOLLMANN, Gasteig. — BRUNO SCHWEIZER, Was bedeutet der Name Andechs? — STEFAN MLADENOV, Wasser und Wasserlosigkeit in bulgarischen, besonders westbulgarischen Bergnamen. — BRUNO SCHIER, Der čechische Name des Riesengebirges (= cs. Kokonoš). — FERD. LIEWEHR, Der čechische Name des Berges Schöninger (= cs. Klat). — A. BRÜCKNER, Zur slavischen und slavodeutschen Namenforschung.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

A váradi püspökség XIII. századi tizedjegyzéke.

III.¹

118^a l. [A püspök fenesi várába bevitt élelmiszerek.]

Racio frugum allatarum fue numerus ad Caftrum nostrum *Fenes tantus* est. [Fenesi vár, B. III. 454.] De uilla *Scathar. XC.* cubuli partim in frumento et partim in filigine. [Csatár, u. o. 214.] De uilla *pi/puki. LXXXIII°* Cubuli, totidem de filigine bona. [Püspöki, 289.] De villa *Olaci LXXV.* cubuli de bono frumento. [Olaszi, 276.] Item in duobus curribus de villa *Charachini*. Item in vno curru de uilla *Bn.* [Bon, Bononia ?, 127] Item in vno curru fimiliter in uilla *Olaci CCCC* fales g... Item de fancto Nicolao XXXVI. cubulos pulchri frumenti. [Szent Miklós, 311.] Item villa *Zeules XXX.* cubulos bone filiginis. [Szőlős, 427.] Item de Venecys et de *Culefer* cubulos boni frumenti. [Váradelencze és Kölesér, 128, 137, 466.] Item villa *Eufci. XXX.* cubulos boni fru-

¹ Vö. MNy. XXII, 220 és 298.

menti. [Ösi, 376.] Item villa *Abbati* [!]. XLV. cubulos boné filiginis. [Apáti, 188.]

[Innen kiadva, B. II. 268—269.]

[A püspöknek nyújtott szeretetadományok.]

In Archidiaconatu Humuruk. [Homorog.]

In *Sauli* dimidia marca. [Sályi, B. III. 383.]

In *Kordo* viginti denarij. [Kardó, u. o. 370.]

In *Benenus* fertó. [Belényes, 348.] In *Tamasy* vnciam. [Tamási, 326.]

Item (!) *Zeplak* fertó. [Széplak, 391.]

In *Hudus* fertonem.

In *Janusd* vncia. [Jánosd, 369.]

In *Zalard* fertonem.

In *Evfj* Episcopi vncia. [Ösi, 376.]

In *Adrian* fertonem.

In *Patafaya* vncia. [Patafája, 378.]

Második hasábon:

In *Madaraz* vncia. [Madarász, 373.]

In *Choay* vnciam.

In villa filiorum Marcelli. XX. denarios. [Marcelháza, 373.]

In *Puklusteluk* fertonem.

In *Rodoan* vncia. [Radvány, 379.]

In *Mýkche* fertonem.

In fancto Lazaro vnciam.

In villa *Danela* vncia. [Ugra, 394.]

In *Kýralý* fertonem.

In *Zeplok* fertonem.

In *Ruýd* vncia. [Rajt, 382.]

In *Moch* fertonem. [Macs, 260.]

In *Tamafj* vncia. [Tamási, 392.]

In *Bel Mezeu* vnciam. [Mezőfalva, 262.]

In *Bykach* vncia. [Bikács, 361.]

In *Sehtur* fertonem.

In *Zekulteluk* vncia. [Székelytelek, 391.]

In *Chatar* fertonem.

In *Pofalaka* vncia. [Pósa, 378.]

In *Kuachý* vnciam.

In *Irugd* vncia. [Ürögd, 395.]

In *Býhór* dimidiam marcam. [Bihar, 203.]

In *Kerus Zeg* vncia. [Körösszeg, 370.]

In *Fulpaul* vnciam. [Fel-Pályi, 233.]

In *Gyaran* vncia. [Gyarán, 365.]

In *Pýfpuký* dimidiam marcam. [Püspöki, 289.]

In *Gyurklaka* vnciam. [Györklaka, Gyéres, 366.]

In *Bors* fertonem.

In fancto Andrea vnciam. [Szent András, 386.]

In *Adam* vnciam.

In fancto Mychaele fertonem. [Szent Mihály, 388.]

In *Mýxe* vnciam. [Micske, 262.]

In *Wrufj* vncia. [Orosi, 376.]

In fancto Johanne abbas cum sacerdote parrochiali marcam.

In *Lefuj* vnciam. [Les, 372.]

In *Artand* vnciam. [Artánd, 195.]

In Archidiaconatu Byhoriensi fumma sacerdotum.

In *Bezermen* fertonem.

In villa *Aka* fertonem. [Aka, 184.]

In *Zakal* vnciam.

In *Bolch* fertonem. [Boes, 212.]

In *Zamto* vnciam.

In *Wanchud* vnciam. [l. fen-tebb.]

In *Woýuoda* fertonem.

In villa *Zudus* vnciam.

In *Pochey* vnciam. [Pocsaj.]

In *Maria* dimidiam marcam.

In *Star* fertonem. [Esztár.]

In *Priuardhýda* vnciam.

In *Gabrian* fertonem.

In *Erpaul* vnciam. [Herpály.]

In *Sarang* vnciam.

In *Perch* fertonem.

In *Zebus* fertonem. [Szepes.]

In *Debruchun* dimidiam marcam.

Harmadik hasábon:	In <i>Gyözeg</i> dimidiam marcam.
In <i>Bogus</i> fertonem.	In <i>Egged</i> fertonem.
In <i>Nýrpaul</i> cum preposito fertonem. [<i>Nýir-Pályi</i> , 275.]	In <i>Weed</i> vnciam.
In <i>Leta</i> dimidiam marcam. [<i>Nagy-Léta</i> , 259.]	In <i>Mend/cent</i> vnciam. [<i>Mindszent</i> , 267.]
In <i>Kenez</i> vnciam.	In Archidiaconatu de Kalata.
In <i>Nogmýhal</i> fertonem.	In <i>Keer</i> fertonem. [<i>Kér</i> , 423.]
In <i>Zoloch</i> vnciam.	In <i>Fudý</i> fertonem.
In <i>Odun</i> vnciam. [<i>Adony</i> , 178.]	In <i>Jeneu</i> fertonem.
In <i>Kereký</i> vnciam.	In <i>Telegd</i> fertonem.
In <i>Kaga</i> fertonem.	In <i>Bertem</i> vnciam.
	In <i>Baroud</i> vnciam.

119^a l. [Benedek püspök számadásai.]

Hec sunt nomina feruicentium famulorum: duo feruientes Mychaelis, duo feruientes pauli de *Chatar* || *Pouka* cum fratre suo duos famulos. Item Johannes, *Zurna* || —

Pro Jacobo fratre nostro tenemur *Henc* fartori XII. pensis denariorum minus X. denariis. Item magister — || soluit sibi fertonem den. —

centum LXXX. sales dedi Demetrio villico

Item L misi ad castrum — || Item XX. mihi castellano meo.

Item X. magistro Jacobo || — numerus salium racione priori facta [CCCCC] ||

minus [M]. .CV. M. |

Item postea ad canipam nostram dedit Matheus XXXII. sales. Item XXXIII || alia vice. || — Nicolaus unum cubulum filiginis. ||

Drahun similiter unum. ||

Peturca similiter unum. ||

Drach habet CC sales nostros pro XXX pensis.

Item villicus de *Olozy* C. sales pro XV. pensis in octavis passee. || Item *Henc* compater meus C. sales pro XV. pensis. || Demetrio duas tunellas vini vendidimus pro XLV. pensis. ||

Item lamperto fabro unam tunellam vini pro XXIII. pensis. ||

Item fartor *voede* (I) unam tunellam vini pro XXIII. pensis. ||

Pocha de sancto Martino habet de nostro VII. cubulos || frugum ||

Item uxori *Itimeri* unam tunellam magnam pro XLV pensis. ||

Item petrus de *Buda* unam tunellam magnam pro V. marcis minus dimidio fertone. ||

Item Ambrosius et Jacobus unam tunellam pro V. marcis minus dimidio fertone. ||

Item *Geraldus* faber unam tunellam pro V. marcis minus dimidio fertone. ||

Item Paulo de *Chatar* mutuauit unum cubulum filiginis et duos ordeis ||

Item pistori meo mutuauit tres cubulos frumenti ||

Item Michaeli et *Chuca* filio suo vendidi C cubulos farinarum (?), cubulos frumenti quod tenetur usque festum Margarete uirginis ||

Item Lamperto fabro mutuauit unum cubulum ordeis. ||

Jacobus et Ambrosius sacerdotis de *Olozi* habent de nostro cubulos — filiginis.

Item *Drung* habet — cubulos cum magna menfura racione decime nostre.

Item mutuauimus eidem — cubulos frugum, duos cubulos in frumento, duos in filigine cum minori menfura. ||

Item apud Valentinum de *Venecia* due capecie ||

Item apud Tomam cocom vna capecia. ||

Item apud villicum due capecie. ||

Item apud Laurencium media capecia. ||

Item *Cumpus* in curia . . . di dimidia capecia.

Item apud Nicolaum . . . —

119^b l. . . . marcas minus LIIII. den. || *Chatar* IX. marcas et LIIII. den. *Zaldubag* [*Szádobágy*, B. III. 127.] I. marcum. *Pifpuky* VIII. marcas. Ladizlao comiti nostro foluerunt tres pensas et XIII denarios. *Zezeus* [*Szölös*, l. fentebb] III. marcas. *Lorency* foluit I. marcum. *Bena* II. marcas et duas pensas et VIII. denarios. . . .

*

Tizedjegyzékünk korát meglehetősen pontossággal meghatározza (II.) Benedek váradi püspök néhány évre terjedő kormányzásának ideje. 1291-ben váltja fel őt az esztergom-szt.-tamási préposti székben Tamás mester, 1297-ben pedig már néhaiként említik Benedek püspököt. A váradi püspököt megillető tizedeket csak 1291–6. években szedethette (BUNYITAY, i. m. I, 155–8; III, 3). Közölt szövegünk két kéz jól megkülönböztethető írása. A három főesperesi kerület egyes falvaiból begyűlt tizedeket nyilván a 110^b és 111^b lapokon említett „*Petrus decimator noster*” vette számba. A 110^b, 111^b, 118^a és 119^{a–b} lapokon olvasható számadásokat azonban minden bizonnyal maga Benedek püspök sajátkezűleg jegyezte be a kódexbe. Mint sajátjával rendelkezik ezekben a befolyt jövedelmekkel: gabonával, borral, sóval. Intézkedik comesével, várnagyával, papjaival, tizedrovóival, mesterembereivel, szolgálival és koreszmájával. Tulajdonának nevezi Fenésvárt (*Castrum nostrum Fenes*), mely pedig — mint tudjuk — a váradi püspökök birtoka volt (BUNYITAY, i. m. II, 309–14; III, 3). Megemlíti két testvérét, Jakabot és Mihályt, továbbá egyik főemberét, kinek saját szolgálai vannak, Csatári Pált. Hiteles egykorú oklevélből tudjuk, hogy éppen ezen Jakab mester — *frater* domini episcopi Waradiensis — és Csatári Pál védelmezte a III. Endréhez hű Benedek püspök fenési várát az Anjoukhoz szító, hatalmas Barsa Tamásfia Lóránt erdélyi vajda ellenében 1294-ben (WENZEL, Árpádkori új okmt. X, 153; BUNYITAY, i. m. III, 3–4). Maga a király sietett hűségese püspöke védelmére és a Tamásfiak várait, köztük Adorján várát is megvívatta és Lóránt vajdát jószágvesztésre ítélte. Később kegyelmet nyert ugyan, de csak 1298-ban sorolják fel újra nevét a főurak között (KARÁCSONYI JÁNOS, Magyar nemzetségek I, 209). Tizedjegyzékünk Adorján vár tartozékát, Szalárdot és Székelyhidat még a vajda birtokaként említi (110^b l.), miből jogosan következtethetünk arra, hogy az 1294. előtti állapotokra vonatkozik és korát még szűkebb határok közé, az 1291–4. közti évekre szoríthatjuk.

A felsorolt birtokokat BUNYITAY kutatásai alapján nagyrészt sikerült meghatároznunk, megnevezett birtokosaik kilétét KARÁ-

csonyi imént idézett derék művéből és oklevéltárainkból állapíthatjuk meg.

Az *Akos* nemzetség Pocsaji és Álmosdi Csire ágához tartozik a Pocsaj, (Hosszú-) Pályi és Teleki birtokosaiként emlegetett Erdő (Erdeu), Erdő fia Dénes és Salamon. Erdő hasonlónévű atyját vagy nagyatyját (Hosszú-) Pályi birtokosául ismeri már a Váradi Registrum 242. (123.) sz. 1220. évi ügyesete: „Erdey de villa Pauli.“ Álmosd (Alumas) a Csire ág őstől, Álmostól nyerte nevét (BUNYITAY, i. m. III, 193—4).

A *Barsa* nemzetségbeli Tamásfia Lóránt vajda megnevezett birtokait fentebb említettük. A nemzetség Nadányi ágának egyik őse azon Apa volt, kit tizedjegyzékünk P. Kovácsi és Bócs birtokosaként nevez meg (Kuachy Apa, Apa Kuachy, Bolch Apa). Kovácsi ma is a Nadányi családé. Apa fia Miklós *Hont-Pázmány* nb. Ders (1274—99.) leányát vette nőül s apósától hozományul kapta Bócs másik részét, melyet jegyzékünk „villa Bolch Ders“-nek nevez (KARÁCSONYI, i. m. I, 205, 212, 224, 226.).

Úgy látszik, a vas- és zalamegyei *Geregye* nb. Pál országbíró lázadó fia Miklós, többszörös erdélyi vajda és országbíró huzódik meg jegyzékünkben Zalai Miklós néven. Összerabolt óriási biharmegyei uradalmaiból leveretése után csak Sálhida maradt meg (i. m. II, 13—5).

Valamennyi közül a *Gut-Keled* nemzetségnek írta fel legtöbb tagja nevét Biharmegye régi térképére: Hodosnak, (Ér-)Adonyinak, Kozmafalvának, Dorognak, Dorogfalvának vagy Nagydorogfélegyháznak, Jankafalvának, Privárd- vagyis Pelbárthidának stb. névadó megtelepítői e nemzetségnek voltak tagjai. Tizedjegyzékünk helynevei mellett többszörösen szerepel birtokosként a Gut-Keled nb. Cosma comes, C. comes és fia Cosma parvus (1265—1317), Dorog (Drug) fia Péter comes (1266—96.)¹, Adony (Odun) fia Ivánka (Ioanka, Janka, 1275—1323), Miklós bán stb. (i. m. II, 25, 45, 76. stb.).

A *Hont-Pázmány* nemzetségből származik: Szalóc comes (1269—1300.), kit jegyzékünk Z. comes, Zolouch, Zlouch és Zoluoc néven jegyez birtokai mellé; továbbá I. Pázmány fia Pósa (Pousalaka), testvérének Martaleusnak a fia Mikó (1275—1307.), Véd birtokosa és II. Pázmány fia Ders (1274—99.), kit bócsi birtokával kapcsolatban már említettünk (i. m. II, 220, 226).

A *Káta* nemzetség tagja II. Rufoyn (Rofoy, Rafajon = Ráfael) bán, Debrecen egy részének, Gabrián—Gáborján-monostorának s egyéb birtokoknak ura. A monostor azonban nem nagybátyjáról, a Gáborján néven is szereplő Gáborról (1261—8.), vagy valamelyik őseről, hanem az alapító *Gyovad* nemzetség egy régi tagjáról van elnevezve (i. m. II, 91, 317), „monasterium Gabrielis“ alakban említi már a Váradi Registrum 1217. évi 166. (209.) sz. ügyesete. Debrecen másik birtokosa, Dósa, I. Károly király korában a nádorságig vitte. Harmadik birtokosa: Péter, fiáról Jakabról van elnevezve a debreceni „Péterfia utca“.

Kenéz birtokosa Serefyl (Serefel = Szerafin) comes a *Turul* (Turoly, Turony) nemzetség bihari ágából (i. m. III, 117), Szent

¹ Jegyzékünkben még élő birtokosként szerepel, 1297-ben meg már azt írják róla, hogy „nunc decessisse dicitur“ (Zichy Okm. I, 85).

Diénes ura Vécs (Vece) fia Miklós a *Szovárd* nemzetségből származik (uo. III, 150—1). Ugyane nemzetség Tancs nevű sarjáról volt elnevezve a jegyzékünkben Tanchkereky néven említett s tán Danesháza birtok is (uo. III, 155—6).

A Cseh-in birtokos Pétert, Gok (Gyok) testvérét — Orbán fiait — egy 1284. évi oklevél is említi (WENZEL XII, 421). A mai Nagy-, régebben Ördög—Szántó (BUNYITAY III, 308) névadó birtokosának fiát: „Petrus filius vrdug“ néven iktatták tizedjegyzékünkbe. Pál nevű testvérét említi egy III. Endre-kori évnévküli oklevél (Magy. Nemz. Múz. Kállay es. lt., Hazai Okm. VII, 314). Megnevezetlen birtoka után fizet csekély tizedet „*dominus Medus*.“ A magy. nemz. múzeumi magyar Margit-legendában találkozunk e névvel: Ot vala az ev (IV. László kir.) daykaya es. margyt azzon *pedicay medus vrnak* leanya“ (Nytár VIII, 65). Keserű siralommal siránkozik a nehéz kórságba esett, 13 esztendősen Kún László király ágya körül 1275-ben.

IV. László 1262-ben született. Atyja, V. István ifjabb király — ha nem hadakozott — Sárospatakon tartotta ez időben udvarát. Nyilván Patakon szerzett dajkát is elsőszülött fia mellé Kún Erzsébet királyné. A pataki domonkosrendűek zárdájában égték el az 1285 évi tatárjárás alkalmával¹ azon kiváltságlevelek, melyekben IV. Béla és V. István királyok és feleségeik megadományozták *Menne* asszonyt, a kis László királyfi dajkáját, ki nemcsak őt, de testvérhugát, Máriát, a későbbi szicíliai királynét is táplálta emlőjéből, — non sine sui magni laboris detrimento. Menne egyik fiát, Jakab pataki plébánost is elhureolták a tatárok. Fivéréi, a király dajkájának többi fia, érsekeken, főpapokon és kancellárokon kívül a pataki domonkos- és minorita-rendű atyákat is tanúságtételre kérték az elégett adománylevelek tartalmának igazolására, mire 1295-ben Ágnes királyné, III. Endre felesége megújította és megerősítette az adományokat (1401. évi átírat a br. Perényi családnak a M. Nemz. Múzeumban letett ltárában, WENZEL X, 180—1). Feltételezve most már, hogy a *Menne* név csak Margit dajkának becézőneve volt, az sem valószínűtlen, hogy atyjának, Medus úrnak „*pedicay*“ előnevét a „*pataki*“, „*potocai*“ névből torzították a boldog Margit királyleány szentté avatása ügyében tanúvallató jegyzőkönyvet vezető olasz papok.

Tizedjegyzékünk helyneveit hang- és helyesírástörténeti szempontból is tanulságos összehasonlítani a Váradi Registrum 60—80 évvel korábban lejegyzett azonos helyneveivel. Hogy csak néhány példát említsünk :

VR. 2. (331.) sz. 1208. év: villa *Botcu* (helyesebben: *Boctu*); 104. (287.) sz. 1214. év: *Boctu*; 110. (172.) sz. 1214. év: *Boct*; 286. (101.) sz. 1221. év: *Bokc* (helyesebben: *Bokt*) = tizedjegyzékünkben: *Boht*, ma *Bojt*. VR. 125. (274.) sz. 1215. év: *Izthary* = Tjk.: *Star*, ma *Esztár*. VR. 104. (287.) sz. 1214. év: *Igged* = Tjk.: *Egged*, ma *Egyedmonostora*. VR. 141. (194.) sz. 1215. év: *Quesereu* = Tjk.: *Keseru*, ma *Erkeserű*. VR. 120. (182.) sz. 1215. év: *Kezuga*

¹ Eppen Benedek mesternek kódexünk 119^b l.-ra írt 1285. évi, prépost-kori levélfogalmazványából értesülünk legrészletesebben *Nuhei* (Nohoj, Nogaj) és *Thalabuga* kánoknak ezen betöréséről, Pestig való pusztításairól és kiveretésökről. (KNAUZ, Mon.Strig. II, 419-20; *mihei* itt olvasási hiba *nuhei* helyett. Így javítandó ki a név PATLER, Magy. nemz. tört. II,¹ 497. és II,² 386. l.)

(helyesebben: *Rezuga*) = Tjk.: *Rezuge*, ma *Reszege*. VR.: *Kerecu*, *Kerequi* — Tjk.: *Kereky*, ma *Nagy-Kereki*. VR.: *Zolos*, *Vansud* = Tjk.: *Zoloch*, *Wanchud*, ma *Szalacs*, *Váncsod*. VR.: *Burs*, *Vedu*, *Euse* = Tjk.: *Bors*, *Veed*, *Evfy*, ma *Bors*, *Véd*, *Ósi* stb. stb.
Jakubovich Emil.

NÉPNYELV.

Ugar és parlag.

HERMAN OTTÓ A magyar pásztorok nyelvkincsében közli:

Ugar — általánosan — bevetetlenül hagyott szántóföld.

Parlag — általánosan — bevetetlen föld.

PETŐFI meg ezt írja:

Mi haszna, hogy a csoroszlya
 Az *ugart* felhasogatja?
 Hogyha magot nem vetsz bele,
 Csak kóróval lesz tele.

Hejh kis leány pillantad
 Mélyen a szivembe hatott;
 Mint a földet a csoroszlya
 Azt keresztül hasogatta.

A múlt hónapban pedig Kecskeméten jártamkor ZABORETZKY JÓZSEF úr a következő adatokat szolgáltatta: *Ugarlás* vagy *tarlóhántás*: aratás utáni első szántás, ezután jön a *keverő szántás*, s végül a *vetésszántás*. — *Fekete ugar*: amikor megadják a földnek a rendes (3—4-szeri) szántást, de csak a rákövetkező esztendőben vetnek bele (pihentetik a talajt, hogy jobb termést hozzon). — *Zöld ugar*: egy esztendeig szántás nélkül pihentetik a földet = *ugarnak hagyott föld*. — A *pallag* tulajdonkép *zöld ugar*, de a *parlagonhagyás* több esztendőre kiterjedhet.

Az *ugar* tehát HERMAN O.-nál, PETŐFI-nél és Kecskeméten amszántóföld. *Túri Mészáros István.*

GYÁSZJELENTÉS.

† Gragger Róbert, a berlini egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanára, a berlini Collegium Hungaricum igazgatója, 1926. november hó 10-én munkás életének 40. esztendejében rövid szenvedés után váratlanul elhunyt. A megboldogult több értékes tudományos dolgozattal is gazdagította irodalmunkat. Így ő adott először folyóiratunkban hírt és méltatást az 1922-ben felfedezett ómagyar Mária-síralom nyelvemlékről (l. MNy. XIX, 1). Kiváló szervező és irányító tehetség volt. Tudománypolitikai téren való alkotáásával: a berlini Collegium Hungaricum-mal, továbbá folyóiratával: az *Ungarische Jahrbücher*-rel maradandó érdemeket szerzett magának a magyar tudományosság történetében.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Dr. Báró Kornfeld Móric, aki a magyar tudomány és a magyar közműveltség emelése érdekében eddig is sok és számottevő áldozatot hozott, 2000 aranykoronával a Magyar Nyelvtudományi Társa-

ság alapítói sorába lépett. Dr. BÁRÓ KORNFIELD ez alapítványával boldog emlékü SEMSEY ANDOR mellett a Magyar Nyelvtudományi Társaság legnagyobb alapítója.

Felolvasó ülések. I. 1926. október 12.: 1. ERDÉLYI LAJOS „Irodalmi nyelvünk alakulásához“ címen értekezett: „Kifejtette nyelv- és irodalomtörténeti s főként nyelvjárási alapokon, hogy irodalmi nyelvünk hosszas fejlődés eredménye, a katolicizmus és protestantizmus együtt fejlesztette ki a századok folyamán. Alapjában az egykori, főként felsődunántúli nyelvemlékek nyelvében indult ki e fejlődés s így a felsődunántúli nyelvjárás alapjain. Ehhez a mohácsi vész után, mely irodalmi nyelvünk alakulására is hatással volt a török foglalás és más tényezőkkel, a többi vidékek nyelvi hatása is következett, s később a nyelvújítók és a XIX. század nagy írói alakították tovább e nyelvet. Így az értekező tisztán tudományos alapon az eddigőtől eltérő nyomokon kereste a kérdés megoldását.“ — 2. RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ török személynév-magyarázatokot adott elő.

II. 1926. november 9.: 1. KLEMM ANTAL, Pozitívizmus és idealizmus a nyelvtudományban. — 2. MELICH JÁNOS, Név- és szómagyarázatok. — Mindkét előadás megjelenik folyóiratunkban.

Népnyelvi gyűjtés. (Kivonat az 1926. október 12-én és november 9-én tartott választmányi ülés jegyzőkönyvéből.) Az 1926. nyarára megbízott népnyelvi gyűjtők (MNY. XXII, 224) közül eddig *H. Kovács Mihály* szegedi bölcsészethallgató (a csanád-megyei Csanádapátfalváról), *Szűcs János* kolozsvári ref. teológus (a kolozsmegyei Mogyorókerekéről) és *Végh János* budapesti bölcsészethallgató (a pozsonymegyei Hidaskürtről) adta be gyűjteményét. *H. Kovács M.* munkáját HORGER ANTAL, *Szűcs János*ét, valamint *Végh János*ét pedig GOMBOCZ ZOLTÁN és PAIS DEZSŐ vizsgálta át, s tett róla kedvező jelentést. Javaslatukra a választmány mind a három gyűjteményt elfogadta. — Egyszersmind elhatározta a választmány, hogy az elfogadott gyűjteményeket HORGER ANTAL gondjára bizza, mivel ő kezeli a társaság régebbi gyűjtéseiből származó és közzétételre rendezett anyagot is.

Tag- és egyéb díjak 1927-ben. Az 1926. november 9-én tartott választmányi ülés a közgyűlésnek azt indítványozza, hogy 1927-ben a tagdíj 8 p, előfizetési díj 8 p, 10 példányra való előfizetésnél egy példány 4 p, alapítótagsági díj 200 p legyen.

LEVÉLSZEKRÉNY.

29. K. P. kérdi: Hogyan írjuk magyar szövegben azoknak a külföldön vagy megszállt területen levő helyeknek, városoknak a nevét, amelyeknek magyar neve is van. — Felelet: Azt hisszük, a kérdezőnek legjobb tanácsot adunk akkor, amikor GRÓF TISZA ISTVÁN ÖSSZES MUNKÁINAK 1926-ban megjelent kötetéből (4. sorozat. Harmadik kötet: Levelek) idézzük azt a levelet, amelyet TISZA E tárgyban CHOLNOKY JENŐ egyetemi tanárnak írt (i. m. 176. l.). A levél így szól: „CHOLNOKY JENŐ egyetemi tanárnak. 1915. március 18. Nagyságos Uram! Az egész világ előtt nevetségessé váltunk már

a helynevekkel követett gyerekeskedésünkkel. Nyugodjunk bele, hogy minden kultúrnép saját nyelvének géniusza szerint nevez el egy csomó idegen helyet és szó nélkül túri, hogy más nemzetek az ő folyóit, városait stb. is elnevezzék. A magam részéről csak helyeselhetem, hogyha *Bécs*et, *Lipcs*ét, *Dre*zdát, stb. ezen a néven nevezzük mindaddig, amíg ugyanezt teszik az angolok, franciák, németek, szóval a nálunk elmaradottabb nemzetek is, és bevallom bűnömet, hogyha németül beszélek, bizony *Pressburg*nak és *Klausenburg*nak hívom *Pozsony*t és *Kolozsvárt* én is. Igaz tisztelettel vagyok őszinte híve Tízsa. — A magunk részéről egy nemrég megjelent előadói tervezetből csak annyit teszünk hozzá, hogy e nevek „a magyar nyelvkinés integráns részét alkotják, s használatuk elvitathatatlan joga mindenkinek, aki a magyar nyelvvel élni, magát azzal kifejezni óhajtja”. Ha pedig valamelyik magyar ember — bármily tiszteletre méltó okból, e tárgyban másképp gondolkozik, az anyanyelvét akaratlanul is szegényíti.

30. M. J. írja: MNy. XXII, 198—201 azt olvassuk, hogy a *Vahot* ~ *Vachot* vezetéknev előbbi magy. *Vahud* < *Vahid* szn.-ből való. Ez a szn. a magyarba mohamedán vallású törökségtől került, ahol az arab eredetű *Vahid* közönséges szn. Ugy látszik, női név is lehet a törökségben a *Vahid*. A szeptemberi lapokban megjelent egy hír, mely szerint Mohamed szultán özvegye, *Vahid-Edin* öngyilkoságot kísérelt meg (l. 8 Órai Ujság 1926. IX. 3). E női névben a *Vahid* azonos a magy. *Vahot*-tal.

31. B. D. írja: A MNy. legutóbbi számában NÉMETH GYULA a *baka* oszmánli eredetű indulatszó magyar átvételére az EtSz.-ből egyetlen adatot közöl. Azt hiszem, az említette *bakmak* 'nézni' ige van meg ebben a szólásban: Azt sem mondta *bük-makk!* — Felelet: Téved. A szólásban *bük-makk* csakugyan am. *bükk*+*makk*, amire vö. Azt sem mondta *papucs*!

32. Bgh. írja: Foglalkozott-e valaki a nyilván középkori latin eredetű magyar *perse* szó kialakulásával, s azzal, vajjon a latin *per se* más nyelvekben is gyökeret vert-e? Néhány hete Baselen járva, nagy meglepődéssel hallottam, hogy a *perse* régi (sőt ma már kissé régiesen ható) eleme a bázeli „alemannisch” nyelvjárásnak. Művelt és egyszerű emberek egyként használják. Többször hallottam ilyenformán: Ey freilī, *perse*.

33. Bgh. kérdi: *Pénzítő-osztálya* van az ujonnan felállított magyar pénzverőnek. Mi a jelentése a *pénzítő*-nek? Van-e a szónak valamelyes multja nyelvünkben, s ha nem, helyes-e, hogy — j ö v ő j e legyen? (Vö. Nyr. LV, 126.)

34. B. Zs. kérdi: A MNy. XVII, 125 említett *lapor* 'murva, kavics' nem délszláv szó? FILIPOVIĆ szótárában (Agram, 1875. 528) t. i. ezt találom: „*lapor*=márga, agyagos mész”. A MTsz. meghatározása (amelyikben a jó bor terem; az pedig aligha a szálló lapja, *lapor*ja.) és a szó előforduláshelye ezt valószínűvé teszi. — A MNy. XX, 60 között két somogyi *lapor* dülönév mintha nem denominális névszó volna. Ha a két adathoz az ugyanazon oklevélben említett három *lap*-ot is hozzávetjük (tévesen *lap* címszó alatt),

az a benyomásunk, hogy a két *lapor* (az egyik éppen locus acialis, vö. Hegeslaph u. o.) am. *laporr* 'a lapnak az orra, óra'. Vö. pl. a telek lába, farka, orra stb. A *lap*, *lapos* hely ma is sűrű topográfiai név Somogyban. Lehetséges-e ez a magyarázat?

35. Cs. I.-nek: A *kapa* szó magyar nyelvi elvonás a *kapál* igéből, tehát olyan, mint pl. az *írka* az *írkál*-ből. A *kapál* ige meg szláv nyelvi átvétel a *kopati* 'ásni, kapálni' igéből (l. SIMONYI ZSIGMOND, Elvonás. 1904. 16—7. l.) — A *kapa* szónak tehát a *kap*, *kapdos* igehez semmi köze.

36. E. L. írja: A baranyamegyei *Szemely* község (vö. CSÁNKI II, 524) neve valószínűleg azonos a lat. *Similis* személynévvvel. Ilyen nevű apátja volt a pannonhalmi apátságna is a XII. sz. végén (vö. PRT. I, 119).

37. P. Gy.-nak: A *tanórok* szóról olv. Nyr. XXX, 42, 248, XXXIII, 585, XLI, 428; eredetéről ÁSBÓTH O.: FUForschungen XII, 45—58. A *porgolát*-ra olv. MNy. I, 413, VII, 34, IX, 384.

TARTALOM.

—Á—: <i>Zalán futása</i> helyett <i>Zalán</i>	74
BALOGH JÓZSEF: A hangos olvasás és írás 25. — Odvar módra 40. — Aviatika 40. — Az ugar szó Aranynál 125. — Szent Gellért és a „symphonia Ungarorum“ 189, 266. — Miért „Névtelen“ Béla király jegyzője? 305. — Kézipénz 342. — Társadalom	342
K. BEDEKOVICH LAJOS: Fecske 41. — Nárítytén	342
BRUTUS? A Magyar Nyelv pályázatot ír ki	354
BÚZÁS DEZSŐ: Társadalom	278
B. Zs.: Langó 304. — Lapor	365
CSEFKÓ GYULA: Pál érsek udvara 41. — Ordosics napja 126. — Lélekmondók, madárszedés 205. — Kúnkapitány 260. — Hátra kötöm a sarkad 278. — Valakinek a tollából lövöldöz 279. — Cokipohár 343. — Csira	343
CSÚRY BALINT: Ismeretlen tájszógyűjtemények 68. — Jegyzetek a szamosháti hanglejtéshez 106. — A közölet divatja régi prózánkban 170. — A magyar szótárak könyvészetéhez 275. — Nősténytölgyfa 279. — A <i>-nő</i> (<i>-né</i>) történetéhez 280. — Nasalisatiós jelenségek a szamosháti nyelvjárásban 336. — Kokány föld	343
ERDÉLYI LAJOS: Az udvarhelymegyei székelység és a többi magyarság nyelvi kapcsolatai 14. — Zolnai Gyula, Mondatátszövődés	214
FÖLDESSY GYULA: Lezsáklyáz	228
GAÁL LÁSZLÓ: Sköld Hannes, Die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen	56
GOMBOCZ ZOLTÁN: Örs és Örkény 6. — Dante Alighieri, Über das dichten in der muttersprache. De vulgari eloquentia 60. — Dákó	206
G. S.: Valami a forintról 43. — Ripacs	43

G. Z.: Taksony	74
HAJNÓCZI SÁNDOR: A csevice szó eredetéhez	43
HARSÁNYI ISTVÁN: Adalék Szenczi Molnár Albert Grammatikájának létrejöveteléhez	273
HORGER ANTAL: A <i>-si</i> képző alaktanához 21. — Keszttöle 43. — Lápisz 44. — Kukorékol 127. — Sarval 207. — Hazudtol 208. — Halalis 281. — Méreg 281. — Sorompó 281. — Kémény és kemence 317. — Avval, evvel, azzal, ezzel 340. — *A <i>cc</i> > <i>rc</i> változáshoz 341. — Karom és karmol	344
J.: Susárló	44
JAKOB KÁROLY: Magyar jövevényszók a verbászi német nyelv-járásban	203
JAKUBOVICH EMIL: A gróf Zichy-nemzetség zselői levéltárának magyar nyelvemlékei 143. — Titkári jelentés 1925-ről 150. — A váradai püspökség XIII. századi tizedjegyzéke 220, 298, 357. — A Pray-Kódex kiadása	226
JAMBREKOVICH LÁSZLÓ: Aviatika	44
KARÁCSONYI JÁNOS: Ürmény és Ürmine	208
KEMENES PÁL: Nyelvtörténeti adatok	67
KISS JÓZSEF: Mi időtől fogva = mióta	204
KISS LAJOS: Langó	69
MARJALAKI KISS LAJOS: Örösúr	282
KLEMM ANTAL: † Réthei Prikkel Marián 70. — A „vagy” kötőszó és határozószó eredete	117
M. KOSSA GYULA: Egér és szeménvaló 128. — Ebagos 283. — Tárgy, tárgy	345
KOVÁCS DEZSŐ: <i>Közi</i> utótagú összetételek	228
K. P.: Helyreigazítás 70. — Hogy írjuk a szláv nőneveket? 75. — <i>Havazik</i> vagy <i>havaz</i> 75. — Az <i>ezerkoronás</i> jász nevei 75. — Léhendékség 76. — Suttó fák 154. — A magyar szógyökök egytagúsága 154. — A mássalhangzó lényegesebb mint a magánhangzó?	154
LIGETI LAJOS: Álmos	80
LÓRINCZ JENŐ: A lelki élet szavaihoz	210
M. D. S.: Tájszók	301
MELICH JÁNOS: Orsova 1. — Fűzfa 47. — Régi magyar hatás a tót nyelvre 110. — Lövér 129. — Keszttöle 131. — Mohamedántörök személynévek Turóc megye XIII. századi nemességénél 196. — Kicsinyítő <i>-nok</i> , <i>-nök</i> képző 276. — Szolnok 326. — Etél	346
M. J.: Siel 76. — Petz Gedeon előadása német jövevényszavainkról 302. — Benešov 303. — Urbarium 304. — Vahid	365
TURI MÉSZÁROS ISTVÁN: A szőlőtöke 147. — Ugar és parlag	363
MÉSZÖLY GEDEON: A Halotti Beszéd „eleve” szava s adverbiumból lett nomenek a magyarban és a vogulban	84
MORAVCSIK GYULA: Levente és Álmos	82
NAGY LAJOS: Baráber	48
RÁSONYI NAGY LÁSZLÓ: Borcsol és Csertán 132. — Bala 212. — Kulan és Szoltán 348. — Karcag	348
NÉGYESY LÁSZLÓ: Jelentés Vadnay Tibornak A magyar hivatalos nyelv szabályai című könyvéről	52
NÉMETH GYULA: Két oszmánli eredetű indulatszó a magyarban	284
PAIS DEZSŐ: Pentelény 49. — Susárló 133. — Sulyom 135. —	

Susa, suska 135. — Jelentés a népnyelvi gyűjtés ügyében 224. — Levél és leveleg 349. — Susdorló, susdorlás . . .	350
RADVÁNYI SÁNDOR: Szabolcsmegyei tájszók 223. — Nyírségi közmondások	302
R. P.: Tájszók	301
S.: <i>Zalán futása helyett Zalán</i>	75
SÁGI ISTVÁN: Vajda 284. — Dandár 350. — Tartalom 366. — Szó- és tárgymutató	369
Cs. SEBESTYÉN KÁROLY: Kémény és kemence	317
SZEMKŐ ALADÁR: Murin	284
SZENDREY ZSIGMOND: Zabot hegyezni 76. — Jókai szófejtése	76
SZERKESZTŐSÉG: Beküldött könyvek és folyóiratok 65, 137, 216, 293, 354. — Palackmanó 227. — Avatar 303. — Betűország 304. — Külföldi városok magyar neve 364. — † Gragger Róbert	363
SZINNYEI FERENC: Kenézlő és Vencsellő	154
SZINNYEI JÓZSEF: Elnöki megnyitó beszéd 77. — A Halotti Beszéd hang- és alaktana 157, 229. — Utószó a HB. alak- tanához	307
TOLNAI VILMOS: Magyar grammatika 39. — Magyar Ugar, magyar Parlag 50. — Komor	214
T. V.: A határozott névelő használata 155. — <i>Volna</i> vagy <i>lenne?</i>	155
WEÖRES GYULA: Walter O. Streng, Sanain merkityksen muut- tuminen	136
WEZELY GYULA: Magyartalanságok a kereskedelmi levelezés- ben 140. — Budapestizmus	219
W. Gy.: Tájszók	302
Z. Gy.: Avatar	303
ZLINSZKY ALADÁR: Érzelemkifejezés a lírában 12. — Magyarán 285. — A Pesti Hírlap szópályázata	352
ZOLNAI BÉLA: Nyelvek harca	93
ZOLNAI GYULA: Jókai-kódex 39. — Budapesti nyelv 139. — Papuramorgó 155.— Síel 156. — Lezsákyáz 156. — Avatar 156. — Hangverseny	351
ZSIRAI MIKLÓS: Emlékkönyv Dr. Gróf Klebelsberg Kunó negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére 61. — Feleség	173
Zs. M.: Hivatalos nyelvünk újjáteremtése	56
GYÁSZJELENTÉS: Réthei Prikkel Marián 70. — Gragger Róbert KÖNYVISMERTETÉS: 56, 136, 214, 293	363
KÜLÖNFÉLÉK	354
LEVÉLSZEKRÉNY 74, 154, 227, 303	302
NÉPNYELV 68, 147, 223, 301	364
NYELVMŰVELÉS 52, 139, 219, 285	363
NYELVTÖRTÉNETI ADATOK 67, 143, 220, 298	352
SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK 40, 125, 205, 278	357
TÁRSASÁGI ÜGYEK: Üléseink napjai 1926-ban 71. — Bevételek és kiadások 1925-ben és költségvetés 1926-ra 72. — A szám- vizsgálóbizottság jelentése az 1925. évről 74. — Titkári jelentés 1925-ről 150. — Jelentés az 1925. évi Szily-juta- lomról 153. — A M. Tud. Akadémia adománya 153. — Népnyelvi gyűjtés 153, 224, 364. — A Pray-kódex kiadása	342

226. — Pais Dezső kitüntetése a Sámuel-Kölber díjjal
 227. — Felolvasó ülések 1926-ban 302, 364. — Választmányi határozat a beküldött könyvekről 302. — Dr. Báró Kornfeld Móric alapítványa 363. — Tag- és egyéb díjak 1927-ben

364

A BORITÉKON: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság tiszteleti tagjai, tisztkara és választmánya. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. — A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. — Kérelem. — Nyugtázás. — Közgyűlési meghívó.

Szó- és tárgymutató.

Nincs fölvéve: CSÜRY BÁLINT, Ismeretlen tájszógyűjtemények 68; ERDÉLYI LAJOS, Az udvarhelymegyei székelység és a többi magyarság nyelvi kapcsolatai 14; JAKUBOVICH EMIL, A váradi püspökség XIII. századi tizedjegyzéke 120, 298, 357.

- a és á hang az ómagy.-ban 63, 160, 162
 a, az használata 155
 abag, -os 283
 acatolás 148
 adverbiumból lett nomenek 84
 agos 283
 agyar 57
 ἀκατήγοι 11
 aki, amely, ami használata 290
 akna 317
 alá! 284
 Aladár 57
 áldomás 204
 állatnevek mint betegségnevek 128
 Almos 80, 83
 Alpár 12
 alpári 353
 altaji ősnyelv 356
 Anonymus magyar fordítása 294
 anorganikus hang l. járulékhang
 ánszlog > áslóg 339
 anyányi 148
 aptál > abdál 24
 Arad 329
 arcél 255
- áruház 353
 aszó 238
 asztalnok 277
 Atilla családfája 297
 avagy 121
 avatar 156, 303
 avatatlan 352
 aviatika 40, 44
 avval ~ azzal 340
 az ragos alakjai 340
 azonnal 286
 Ádil, Átil (tör.) 347
 ár, ir (tör.) származékai 11
 β (bilab. spir.) a magyarban 233, 258
 -ba, -be használata 219
 Bacska < *Bak(g)csa 217
 bajol 224
 bajusz 150
 baka! 284
 Bala 212
 balsejtés 352
 banális 353
 bánát 261, 265
 baráber 48
 bazár 353
 bázsalamán 207
 Bécs vagy Wien? 364
 Becsenük 334
- Behar 67
 béka 128, 350
 Benešov! 303
 bennetuc HB. 253 254
 bérc 67
 bérharc 352
 Besenyő 201, 303
 besze < beszéll 234
 beszédet tart 288
 beszeszel 224
 betűország 304
 betyár 203
 bír 244
 birok 354
 birsagnop HB. 229
 birtokos személyragok a HB.-ben 252—253, 311—312
 bitang 203
 bízvasejtés 352
 Bodrocska 217
 Bodrog 294
 boldog koci 148
 boltha 146
 Borcsol 132
 Borsova 3
 borulátás 352
 bot 204
 buckó 223
 budapesti nyelv 139, 219
 Bulcsú 239

- bulsassa* HB. 250
Buna 67
buzbukur 67
 buzeráns > buzerás 339
 bük-makk 365
 bűn 231
 bűz ~ bűdös 57
castelic 1055. 131
ch (palat. spir.) a HB.-ben 166
Chuchuk 213
 cifraság 204
 cokipohár 343
 csacsi 204
 Csalló 295
 Csanád 297
 csap (fn.) 147—150
 csapda > csapta 24
 csattanó 353
 cserény 318
 Csertán 132
 esevice 43
 esicsás 223
 esira 343
 esobak 217
 Csongrád 3
 csoportkép 353
 csököny 354
 Csuka 133
 dac, dacos 212
 dákó 206
 Dancs 303
 dandár 350
 darab 204
 Daróc 64
 daru ~ dary- 241
 délibábos 353
 denasalisatio 338
 dercés 212
 derűlátás 352
 divatba hoz 288
 Dnyeper = *Erzesze* 347
 Dnyeszter = *Turlo* 347
 Domok 282
 Don = *Edil* 347
 dorong 204
duc szócsalád 211
 dudás 204
 Dula 59
 Durazzo 294
durcás szócsalád 211
 dutyi 204
duzzog szócsalád 210
 é hang 161
 ebag, -os 283
 éber 281
Edil = Don 347
 Eger 294
 egér 128
 egész 58
egy használata 287, 288
 egyházi nyelv 97
 egyszóval 287
 el < elé 90
 eldíbol 301
 éleszt 236
 életföldrajz és a magyar őshaza 65
eleui 1055. 86, 245
eleve HB. 84, 163, 245, 256
 eleven 240
 elhívás 286
 elképesztő 352
 ellenében 142
 elmajmol 224
 elő 86
 előfordul 286
 előkötő 147
 -elve 316
 Elvénd > Örvénd 209
 elvonás 64, 234
emdul HB. 161, 249
eneyc HB. 249
 enged 234
 Eördögh csn. 285
 érett, ért 254
 Ἠρῶν 11
 erő 239
 Erős ~ Örs 7
ert HB. 163
 érzelmkifejezés a lírában 12
Erzesze = Dnyeper 347
 Esküllő 294
eszik szótöve 161
 eszközöl 141
 esztétikai nyelvhaszná-
 tás 93
 Etél ~ Etül 346
Ethey, Etheius 202
 év ~ éj 161
 evvel ~ ezzel 340
 expedíció 352
ez magánhangzója 164,
 ragozása 340
 ezer 67
 ezrek 289
 falás 355
 falu ~ falv- 241, 316
 fantasztikus 352
 fecske 41
 fegyvernek 277
 fél (< fél) ~ fül 91
 fél fn. 173, 180, 181
 feldengős 223
 féle 181
 felebarát 180
 feled 234
feledeve HB. 251
 felekezik 181
 feles 179
 feleség 173
 fellegjáró 352
 fenyőfa 67
 féreg 281
 fészek 245
feze HB. 245
 fial 173
 ficcs 76
 finnugor l hangok 176
 fivér 289
 fléken 355
 flórián 43
 Fodor 202
 forint 43
 fölbátorodik 286
 Földvár 297
 fölfektet 142
 fölfekvés 346
 fölgyujt v. meggyujt?
 219
 fölszólító mód képzése
 a HB.-ben 249

- föltétel alatt, mellett 141
 föltételes mód képzése a HB.-ben 249
 Francus 147
 futulyáz 217
 fuvász 217
 füst-lyuk 317
 füz (ige) 47
 füzfa 47
 -g utórag 23
 gardedám 352
 gát 147
 gerind 217, 295
 gorc 217, 295
 gorond 217
 gorsó 295
 grinspán > grispán 339
 gyalog 241
 Gyalu 146
 gye > de 168
 Gyejcsa: Győ 294
 gyomlálás 147
 György 10
 Györk, Györök 10
 Györköny 10
 gyöszön 295
 gyűjtőnév egyedi jelentésben 187
 Gyürküm 10
 habzsol 24
 hadlana HB. 251
 hajazás-folyosó 147
 hajtás 147
 halad < hallad 241
 halál 242
 Halalis, halálos 281
 hall 233
 Halotti Beszéd | ~
 hang- és alakana 157, 229, 293, 307, ~
 keletkezése 296
 hamu ~ hamv- 245, 316
 hangjelölés a HB.-ben 157—160
 hangletjtés | szamosháti nyelvjárás ~ e 106
 hangos olvasás és írás 25
 hangrend 164, 165
 hangváltozások: á > á 63, 162, 231, 242, á ~ o 165, á > o > a 63, á—á > o—á > a—á 64, á > ü 160, 163, 232, á > ó 162, -aγ, -eγ > -ó, -ó 238, á (á)—i > a (á)—u > a (á)—o 200, e ~ i 165, e ~ é 162, é > e 164, ē > ö 44, ē ~ é 162, 231, ēī > é 161, ēl > öl > ő > ű 323, é ~ e 232, -é > -ē > -e 163, é ~ i 165, é ~ i 165, i > ē, ü 161, i ~ é 230, i ~ ü (ő) ~ ē 165, i ~ i 162, -i > -i 163, -is ~ -us 165, o > a 161, ou > ó 162, ou > ű > é 255, o—á > á—á 64, 160, u ~ a 212, u > o 2, 161, u ~ ü 230, ü > ő 161, ü ~ vü- 7, ü ~ ű 163, ce > rc 211, 341, -d > -t 200, -γ ~ -h ~ -l- > -ll > -l 241, ks > sk 74, l > ly > gy 120, ll > l 241, l > r 209, l—l > r—l 207, -ls- > -rs- 1, -mk > -nk 168, -mn- > -ml- 168, n > l 322, n > ny 322, s > cs . 22, ns > ncs 22, sz- ~ s- 208, rsz > rc 22, -v- ~ -j- 161
 hangverseny 194, 351
 harag,-os 212
 Haragó 237
 haragszik 212, 237
 Harossziget 295
 harsol 212
 hasonulás | mássalhangzók ~ a 23, 169
 hat, hatalom 242
 határozóragok | ~ a HB.-ben 254—259, ~ használata 219
 határozószóból lett névszók 84
 hátra kötöm a sarkad 278
 havaz, -ik 75
 ház 296, 317
 házastársi viszony jelölése 184
 hazoa HB. 89, 256
 hazudtol 208
 helhezie HB. 237, 250
 heon HB. 254
 Heuuz VReg. 355
 hírverés 352
 hitves 243
 hivatalos nyelvünk 52, 56
 hogy 246
 holmodia 1055. 317
 holt- 242
 hordófenék 147
 horoguvec HB. 237
 horzsol 212
 -hoz rag használata 219
 hozsály 319
 huhogó 353
 huja 352
 hujáz 353
 Hüleik 294
 Idel (tör.) 347
 idő 239
 időjelek a HB.-ben: elbeszélő mult -á-é, -ó, -ü 248, jövő -nd 249, mult -t, -tt 249
 ielenetiiben Gyuls. 243
 ifjú 288
 igeképzés: gyakorító -sz 22, -kol, -gol 127, -l 233, -d 234, -mol, -möl 345, -r, -ár 134, mozzanatos -t 235, -lt 236, műveltető -t, -tat, -szt 236, visszaható -v 236,

- ható *-hat* 237, denomi-
 nális *-z*, *-höz*, *-cht* >
-it 237
 igeragozás a HB.-ben
 250—252
Igfon Anon. 294
 igyál 203
 iktat 236
ildetuitvl HB. 243, 247,
 253, 307
 Ilemér, Hlmér 209
ilezie HB. 250
 illeszkedés a HB.-ben
 165
 illuzórius 353
 Ilholc > Irholc 209
 Ilsva > Irsa 209
 imádság 244
 incidens 352
 inh ~ ih 339
 inkognitó 352
 instál > istál 339
intetvinez HB. 242, 247,
 253
iochtotnia HB. 236
iorgossun HB. 235, 250
Ir ~ *Ur* szn. 10
Irküdi 9
 Irmér > Irmély 209
Irnik 11
 irodalmi nyelv kérdése |
 francia ~ 99, magyar
 ~ 104, 364, német ~
 103, olasz ~ 98
Irüs 8
isemucut HB. 253
 istráng 146
 Iszka 295
Itimer 201
iu hangjelölés 231
ijü, *ijü* kettőshangzó 231
iv HB. 246, 247
ivtua HB. 240
 iz ~ édes 57
 izgáncs 265
 járulékhangok: *b*, *d*, *g*
 23, *h* 168, *j* 239, 241,
l 168, 336, *r* 341, *t* 22,
- 23, *v* 89, 168, 240,
 251, 315
 Jászvásár 59
Jelech 80
 Jókai-kódex 39
 jonh ~ joh 339
 jön 139
 jön v. megy? 220
 jövevényszavak a ma-
 gyarban | bolgár-szláv
 ~ 111; horvát ~
 111; német ~ 302;
 orosz ~ 110; oszét ~
 56; szerb ~ 111;
 szláv ~ 110; szlovén
 ~ 111; tót ~ 111
 Jugria 356
 jut 236
 kacsá 203
 kákó ~ káké 255
 kalimpál, kampilál 224
 kamel, kámelli 322
 kamin 322
 kámva > káva 340
 kandalló 320
 kapa 366
 kapu 239
 kapzsi 23
 Karcag 348
 karcol 345
 Karcsa 217
 kard 57
 karom, karmol 344
 karózás 147
Karsak, *Korsak* 348
kasztelic 1055. 131
keassatuc HB. 235, 250
kegiggen HB. 234, 250
 kegy, -es, -etlen 234
 kegyelem 242
 kellettés 352
 kemence 317
 kémény 317
 Kenézlő 76, 154
 kényszerít > készserít 339
 képez 142
 kérdést intéz 288
 Keréknék 277, 335
- kereskedelmi levelezés
 magyartalanságai 140
 keserű ~ keserv- 245,
 316
 készpénz 342
 Kesztölc 43, 131
 kétkézháló 146
 két-mássalhangzós szó-
 kezdet 169
 kettőshangzók a HB.-
 ben 161
 kevesek 289
kezdetuitul KT. 243
 kezét ad v. nyujt 292
 kiált 235
 ki-föld 90
 kínoz 237
kinzotviatul HB. 242,
 247, 253, 293, 307,
 312
 Kiskerek 277, 335
 kíváncsi 21
 kocsi 303
 kokány föld 343
 kolokányos 295
 komócsa 217
 komor 214
 korhol 345
 kóró ~ kóré 223, 255
 kortes 207
 kotorcáz 217
 köpeszt 302
 körkép 353
 kötélverő 147
 közel 87
 -közi 228
 közmondások | nyírségi
 ~ 302
 köznév 280
 közöles régi prózáinkban
 170
 kucis 223
 kukorék, -ol 127
 Kulán 348
 kunkapitány 260
 kunokról 294
 kuptor, kuctor, kuttor
 318

- kutatóút 353
 kuvikoskodó 353
 külföldi városok magyar
 neve 364
 kürt, kürtő 316
 láb 281
 labda > lapta 24
 lábszánkózik 76
 laikus 352
 langó 69, 304
 lápisz 44
 lapor 365
latotuben KTSz. 243,
 260, 314
latotuot KTSz. 243, 260,
 315
 lebedeg 349
 lebeg ~ leveg 349
 leépít 141
 lefektet 142
legenec HB. 250
 léhendékség 76
 lekésik vmiről 219
 lélek 245, 281
 lélekmondó 205
 lelki élet szavai 210
 lemond vmiről 219
 leolt v. elolt? 219
 levegő 349
 levél 349
 leveleg 349
 Levelek 349
 leveleng 349
 Levente 82
 levonni a csizmát 292
 lezsáklyáz 156, 228
lilki HB. 163
 linkó 304
 Λιούντινα : Λιούντικα 83
 lolu ~ lolv- 316
 Lövér, Löver 129
 Lövő 129
 lyukas 204
 mácsonyázó 148
 madárszedés 205
 mag ~ magv- 316
 magán- vagy mással-
 hangzó fontosabb? 154
 magánhangzók a HB.-
 ben 160—166
 magarejtve 352
 magyar államnyelv kér-
 dése 218
 magyar hatás a tót és
 a többi szláv nyelvre
 110—117
 magyar jövevényszavak |
 ~ a lengyelben 114,
 ~ az oroszban 115,
 ~ a verbászi német
 nyj.-ban 203
 magyar őshaza 65
 magyarszakszótárak 275
 magyar-tót szótárak
 354
 magyartalanságok | ~
 pesti írók nyelvében
 139, ~ a kereske-
 delmi levelezésben 140,
 ~ a színház nyelv-
 ben 219
malostual KTSz. 258
 manipuláns > manipulás
 339
 manó 57
 marcong 22
 Martonos 297
 mássalhangzók | ~ a
 HB.-ben 166—169, ~
 hasonulása, zöngésü-
 lése és zöngétlenülése
 23—24
 mátyásruha 353
 megállj 203
 megnyullad 292
 megönik 244
 megsebesít 287
 megtárgyoz 346
 megtérít 140
 Meggyes 147
 mell 241
 mendikáns > mendikás
 339
 menő 238
 menteni 236
 mennyei 246
 mennyi 246
 méreg 281
 merev- 240
 Messzes 329
 messze 90
mezechtelen 238
 mező 238
 mi (nos) 246
 miatt 141
mige HB. 163, 256
mige zocoztia HB. 229
 míg — nem 142
 mi időtől fogva 204
 milliók 289
miv HB. 246, 247
 mivel vagy mert? 289
 míves-nap 223
 módjelek a HB.-ben
 247 — 250
 mond 234
 mondatátszövődés 214
Moroua ~ *Morva* 252
 mucika, mucikás 223
mulchotia HB. 237
mundoa HB. 251
munki HB. 246
 munkás 246
 Muren, Murin 197, 284
 műsor 353
 nagyestet 353
 Nagylak 297
Narad 67
 nárittyén 342
 nasalisatio a szamos-
 háti nyelvjárásban 336
 neki 256
nem vagy *sem*? 292
 néma olvasás 26
 német 281
 németességek 139
 nemzeti nyelvek kérdése
 99
nemzetui Gyuls. 243
 névelő | határozatlan ~
 használata 287, 288,
 határozott ~ használá-
 lata 155
 nevezés 353

- névmásképzők a HB.-ben 246
- névragozás a IIB.-ben 252—260
- névszók | határozószó-ból lett ~ 84
- névszóképzés a HB.-ben 237—247
- névszóképzők | denomi-nális ~ : kicsinyítő
- a 8, -d 8, 10, 242, 294, -k 8, 245, -l 242, -n 8, -r 134, 245, -m 10, 135, -o₂ 10, -ó, -ő 282, -s 8, -v 245, -ú, -ű 245, -úr 134, -ca, -ce 10, 321, -da 10, -sa 335, -csa 217, 295, -ka 8, -kün, -kun 9, -künd 8, -küm 10, -nok, -nök 276, 335, -ng 349, possessoris -s 245, possessi -i 6, 246, abstractum -ság 246, mértékjelentő -nyi 246; deverbális ~ : -v 237, -ó, -ő 237, -va, -ve 240, 313, -ván, -vén 313, -ni 241, -g, -ag 212, 241, 356, -ál 242, -éd 242, -lm 242, -t, -tv 242, 293, 313, -t, -tt 244, -ság 244; denom. -deverb. ~ : -l 349, l + g 349, d + g 349, -si 21.
- nomenek | adverbiumból lett ~ 84
- nő, -né 280
- nőkisérő 352
- nősténytölgyfa 279
- nővér 289
- nyelvek harca 93
- nyelvemlékek | magyar ~ a Zichy-levéltár-ban 143
- nyelvhasonlítás | eszté-tikai ~ 93
- nyikkanik 292
- nyirok 217
- nyomatékos és nyoma-téktalan mondat 109
- nyugalom 242
- ódericsolás 126
- odu ~ odv- 316
- oggun HB. 250
- oly 246
- optimizmus 352
- or ~ orv- 316
- ordosics, orodics napja 126
- orrhangzók a magyar-ban 336
- orrhangok eltűnése 338
- Orsova 1
- oszmáni indulatszók a magyarban 284
- overicsolás 126
- orga HB. 250
- óvni ~ ójni 161
- ő hang története 162
- ő 246
- ő vagy az? 290
- ölyü ~ ölyv- 241
- önik 244
- Örkény 6
- Örmény 210
- Örösúr 282
- Örs 5, 6
- össz- 141
- összekülönbözik 289
- összetett igealakok a HB.-ben 249
- összetett szavak a HB.-ben 229
- P dictus magister* 305
- Pál érsek udvara 41
- palackbor v. palackos bor? 227
- palackmanó 227
- Palia*, oláh bibliafordí-tás 295
- pályázatot kiír v hir-det? 354
- panoráma 353
- papír 76
- paplan 355
- papramorgó 155
- paprika 204
- parlag 50, 125, 363
- Parlagcsa 295
- par-scalch* (6-bajor) 218
- patak 67
- Paulis 297
- Pécska 297
- peheteg 355
- Pentele 49
- Pentelény 79
- pénz > péz, píz 339
- pénztő 365
- persze 365
- pesszimizmus 352
- Péter 161, 281
- pisz ki 224
- pohárnok 277
- pointe 353
- pondró ~ pondré 255
- Porcus 202
- porgolát 366
- práhol 301
- programm 353
- püfő 217
- pünköst > pünköszt 24
- Rábca 294
- raj 352
- rangrejtve 352
- reklám 352
- részére 287
- Rima 6
- Ripacs 43
- rólam ~ léram 255
- rongy 76
- rossz 76
- rossz néven vesz 288
- Rózsa Sándor 204
- rúdvas 146
- Rušava* = Orsova 3
- ság, -ség képző jelen-tése 186
- Salán 294
- Σαλμούτζης: 'Αλμούτζης 83
- sarval 207
- Sárvár 294

- sátor 296
Saunic 332
 sava ~ sajtan 161
 savó 245
sciletetri KT. 243
 segéd 242
 sejditő 352
 sejtős 352
Semel 67
 Sérc 129
 sese-susa 135
 siél, síz 76, 156
 siska 135
 sóbányászat és szállítás
 a XI—XII. szd.-ban
 329
 sokak 289
solb, solbnikv 330
 Solt ~ Szolt 294
 Sombor ~ Zombor 294
 sorompó 281
 srampos 282
 sűg 134
 sugarl 134
 sugall 353
 suly, sulyom 135
sumbukfa 67
sumurkfa 67
 suplenc 22
Surungrad Anon. 3
 susa, suska 135
 susárló 44, 133
 susdórló, susdórlás 350
 susog 134
 Süköst > Süközsd 24
symphonia Ungarorum
 189, 266
 szabadít 237
 Szaka 65
 szakaszt 236
 szakszótárak | magyar
 ~ 275
 Szalacs 329
 szálfinom 353
 Szálnyik 330
 szalul, szalval 207
 szamosháti nyelvjárás
 106
 számos 288
 Szántó 64
 származék-igék a HB.-
 ben 233
 származék-névszók a
 HB.-ben 237
 Szászsebes 147
 Szeged 329
 szekérvezető 147
 Szemely 366
 személynevek | mohame-
 dán-török ~ a ma-
 gyarban 196, ~ la-
 tinra fordítása 202
 személyragok a HB.-ben
 | birtokos ~ 252—
 253, 311—312, igei
 ~ 250—252
 szeménvaló 128
 széna 355
 Szenczi Molnár nyelv-
 tana 273
szentii HB. 253, 315
 Szenttamás 297
 szénvonó > szévonó 339
 szenzáció 352
 Szepes-erdő 294
 Szerecsen 198
 szerelem 242
 szerelmes 245
 Szerencs 294
 szervetlen msh. l. jár-
 lékhang
 szeszel 224
 szíhátú < színhátú 339
 szikrafogó 318
 színdarabhoz v. szín-
 darabba? 219
 színház 338
 szivárványoskodó 353
 szláv női nevek írása 75
 Szód 277, 335
 szódás 204
 szógyökök egytagúsága
 154
 szóhangulat 13, 61
 Szolnocska 217, 334
 Szolnok 277, 326
 Szoltán 348
 szópályázatokról 235
 Szósa 277, 335
 szószínezet 13
 szótövek a HB.-ben 229
 —233
 szóval 287
 szőlőtöke és részei 147
 sztrájk 352
 szubtilis 353
 szuggerál 353
 szusz ki 224
 szűzfa 48
 tabló 353
 tájszók | besztereci, rét-
 közű ~ 70
 Taksony 74
 taligás 146
 tálnok 276
 talpalás 146
 talpas 203
 tályog 345
 tanórok 366
 tanyai kapitány 264
 tápló 355
 Tapolca 355
 taraggyökér 346
 tárgy, taragy 345
 tárgyrag a HB.-ben
 259
 tárgysor 353
 társ 186
 társadalom 278, 342
 társél 255
 társzeker 147
 tartalmaz 141
 Tas 80
 Taskon, Taskond 74
 Tátra 294
 tekintetbe vesz 288
 tém, töm 235
 temet 235
 teremt 236
 térít 140
terumteve HB. 251
 testedzés 354
 tető 240
 ti 246, 247

- Tice 217
tilut- HB. 235
tilutoa HB. 251
tilutv HB. 236
 tip 353
 tisztába hoz 288
 tisztában van 288
tiv HB. 246, 247
 toldódás a mondatban 107
 toll ~ tolv- 241, 316
 tollából lövöldöz 279
 toporcol 22
 Torna 6
 torok 245
 tót-magyar szótárak 354
 többek 289
 többes szám jelei 247, 293, 309
 több is veszett Mohácsnál 296*
 tömlő, tömle 217
 Tömörkény 9
 tömzsi 23
 tövéghangzók 229, 259, 293, 313
 Tövis 147
 triviális 353
 Τροῦλλος 347
 tulajdonnév 281
turchucat HB. 260
 turcsi 21
Turlo = Dnyeszter 347
 Tuzla 330
 tüzetes rész a mondatban 107
 tűzpad 317
 udvarhelymegyei nyelvjárásról 14
 udvar módra 40
 ugar 50, 125, 363
 ugráncsi 22
uimadsaguc HB. 244
unuttei HB. 244
uo, ua, ue jelölés 252
 uráli és török nyelvek rokonsága 302
 urbarium 304
 úrbér 304
urcun Anon. 8
uromc HB. 253
Ursa, Ursa 5
Ursoua Anon. 2
uruzag HB. 246
 útszéli 353
uualah (6-bajor) 218
 Ügyek 294
Űrk, -á, -ün, -ünd 8
 Űrmény, Űrminc 208
Űrös 7
Űrs, -a, -úr 4, 6, 282
 üsző 57
 üveg 58
ragy kötőszó 117, névige 120, határozószó 121
 Vahot 199, 365
Vahud 198, 365
vahyd ~ *vehid* (tör.) 200, 365
vaj indulatszó 122
 vajda 284
 vajha 123
 vajjon 120
 váll 241
 való 239
 válván nem 301
 Várad 10
 váradi püspökség XIII. századi tizedjegyzéke 220, 298, 357
 Váraj 10
Varalyaban 257
 Várca, Várda 10
 Várkony 10
 vásár 204
 Velek 294
 velem nélkül 224
 velő 245
 Vén 336
 Vencsellő 76, 154
 Vének 336
 Versény 7
vetete HB. 251
 vezér 235
vezesse HB. 250
 vezet 235
vimagguc HB. 250
 világ 241
 virág 242
 visszamond 289
volna és *lenne* használata 155
 von 292
 vőfél 180
 Vörs 7
vrkun Anon. 9
Vrscia Anon. 2
Vrfei VReg. 7
 vulgáris nyelv 98
w, wt, wvt HB. 246
wachit (tör.) 199
Wrsted 7
Wrusur 282
 zabot hegyezni 76
zakadat 1055. 243
 Zalán futása ~ Zalán 74
 Zaszlop 65
 Zichy-lévéltár magyar nyelvemlékei 143
zoboducha HB. 249
 Zombor 297
Zoud 335
zounuk 332
Zousa 335
 zökkenő 353
 zöngésülés, zöngétlenülés 23, 24
 zucó 223
 zúgó 147
 zseniális: geniális 288

MAGYAR NYELV

Inhalt des XXII. Bandes.

I. *Allgemeine Sprachwissenschaft.* J. BALOGH: A hangos olvasás és írás 25—39. Neuere Beiträge zur Frage des lauten Lesens und Schreibens im Altertume und im Mittelalter.

II. *Geschichte der ungarischen Grammatik.* ST. HARSÁNYI: Adalék Szenczi Molnár Albert Grammatikájának létrejötteléhez 273—5. Vf. weist auf eine Quelle der Grammatik Szenczi Molnár's (aus d. J. 1610.) hin, auf das im Schriftstellerlexicon P. Bod's erwähnte Werk St. Miskolczi's, welches aber verloren gegangen ist. V. CSÜRY (275—6) liefert Beiträge zur Bibliographie der ung. Wörterbücher.

III. *Laut- und Formenlehre der ung. Sprache.* J. SZINNYEI: A Halotti Beszéd hang- és alaktana 157—70, 229—60. Ausführliche beschreibende Laut- und Formenlehre der sogen. Leichenrede (Anfang des XIII. Jh.). Ders.: Utószó a HB. alaktanához 307—17. Neuere Beiträge zur Erklärung der Possessivform *kinzotriatul* in der Leichenrede. G. MÉSZÖLY: A HB. *eleve* szava s adverbiumból lett nomenek a magyarban s a vogulban 84—92. Vf. sucht nachzuweisen, dass die Wortform *eleve* in der Leichenrede (*primum* im lat. Originaltext) als Lativ aufzufassen ist; semasiologische Parallelen (lat. > nom.) werden aus dem Vogulischen angeführt. J. MELICH: Kicsinyítő *-nok, -nök* képző 276—7. Vf. stellt fest, dass die Ortsnamen *Keréknok* und *Szolnok* mit einem altung. Verkleinerungssuffix *-n-k* gebildet sind. A. HORGER: A *-si* képző alaktanához 21—4. Zur Geschichte der Varianten des Suffixes *-si* (*-csi, -zsi*).

IV. *Etymologie (Wort- und Namenforschung).* L. LIGETI: *Almos* 80—2. Vf. sucht zu beweisen, dass der altung. Name *Almos* < türk. *Almyš* aus lautlichen Gründen nicht zur bulgarisch-türkischen Lehnwörterschichte gerechnet werden kann. J. MORAVCSIK: *Levente* és *Almos* 82—84. Eine genauere Untersuchung der Handschriften des Werkes *De adm. imp.* von Const. Porph. zeigt, dass die vielumstrittene Form Σαλμουύτζης (= *Almus* der ung. Chroniken) durch fehlerhafte Überlieferung aus 'Αλμουύτζης (= *Almuži*) entstanden ist. Λιούντινα im CSB. Druckfehler für Λιούντικα. J. MELICH: *Orsova* 1—6 (s. deutsch in der BAUDOIN DE COURTENAY-Festschrift 112—6). Z. GOMBOCZ: *Őrs* és *Őrkény* 6—12. Die altung. Personennamen *Űrsü* und *Űrkün* Koseformen aus *Űr* (< türk. *er, ir* 'Mann, Held'). J. MELICH: Mohamedán-török személynevek Turóc megye XIII. századi nemességénél 196—203. Einige Namen im Turócer Namensverzeichniss aus d. J. 1391. (*Muryn, Muren, Vahud*) weisen auf eine islamisch-türkische

Ansiedelung hin. J. MELICH: *Etél* 346—8. Die Behauptung Kézai's: „fluuius Ethul, id est Don“ hängt mit der einstigen tatarischen Benennung des Donflusses zusammen. J. MELICH: *Szolnok* 326—36. Vf. sucht nachzuweisen, dass der Ortsname *Szolnok* aus dem altung. Personennamen *Saynik* (> *Sounuk* > *Szónok*, *Szolnok*) stammt. Die übliche Erklärung ung. *Szolnok* < slav. *solbnik aus lautlichen und sachlichen Gründen unannehmbar. L. NAGY: *Borcsol és Csertán* 132. *Bala* 212—3. *Kulan és Szoltán* 348. *Karcag* 348. Vf. sucht den türk. Ursprung der angeführten altung. Eigennamen nachzuweisen. J. KARÁCSONYI: *Urmény és Úrminc*. Der Ortsname *Úrminc* im Kom. Nyitra Deminutivum aus *Urmény*. J. MELICH: *Lővér*. Der Stadtteil *Lőverek* in Sopron (Oedenburg) enthält eigentlich ein altung. Wort *lüer* (< *lő* 'schiessen'), das durch Volksetymologie mit dem deutschen *Lewer* (< *Leber* 'Hügel') identifiziert wurde. A. KLEMM: A *vagy* kötőszó és határozószó eredete 117—25. Das Bindewort (und Adverbium) *vagy* 'oder' ist eine alte Präsensform des Zeitworts *val- 'esse'* (*vagyok* 'sum'). J. MELICH: *Fűzfa* 47—8. Ung. *füz-fa* 'Weide' zu *füz-* 'flechten'. A. HORGER u. K. SEBESTYÉN: *Kémény és kemence* 317—26. *Kémény* 'Rauchfang' (< slav. *komín*) bezeichnete ursprünglich eine eigenartige Feuerstätte, und als diese mit einem Rauchfang versehen wurde, bekam das ung. Wort seine heutige Bedeutung. *Kemence* 'Backofen' mit dem Verkleinerungssuffix *-ce*. N. ZSIRAI: *Feleség* 173—88. Über die semasiologische Entwicklung des Wortes *fél* 'pars dimidia'; *fele-ség* 'uxor' zu *fél* (in der älteren Sprache auch 'coniunx, uxor'), wie *asszony-ság* 'frau' < 'domina' < 'dominatio' zu *asszony* usw. E. LŐRINC: A lelki élet szavaihoz 210—2. Ung. *duzzog* 'schmollen' zu *duzzad* 'anschwellen'; *durcás* 'trotzig' zu *duc*, *durca* 'Buckel'; *harag* 'Zorn' zu *horzsol* 'wetzen, reiben'. A. HORGER: *Sorompó* 282—3. Ung. *sorompó* (dial. *sarampó*) < deutsch. *Schranke*. ST. SÁGI: *Vajda* 284. Ung. *vajda* < *vojda* < *vojada* < slav. *voje-voda* 'Heerführer'. Z. GOMBOCZ: *Dákó* 206—7. Ung. *dákó* 'Bill' rdstock' < österr. *dako* id. < span. *taco* id. J. M. KOSSA: *Ebagos. Egér* 283—4, 128—9. Zu ung. *ebagos* 'eine Hautkrankheit' bietet sieb.-sächs. *Hundsalter* eine semasiologische Parallele. Ung. *egér* 'Maus' bedeutet in der Volkssprache auch eine 'Pferdekrankheit'. D. PAIS: *Susárló* 133—5, 350. Ung. *susárló* 'Ohrenbläser', *susárol* 'leise reden', *susdórló* 'der flüsternd Redende' (im SzékK.) zu dem Schallworte *sus-*. J. CSEFKÓ: *Kúnkapitány* 260—6. Die verschiedenen späterer Bedeutungen von *kúnkapitány* 'Hauptmann der Kumanen' hängen damit zusammen, dass die Kumanen keinen Wein getrunken haben. Ders.: *Madárszedés* 205—6. Die Flucher wurden nach einem alten Rechtsgebrauch eingelockt und diese traurige Lage wurde scherzhaft *madárszedés* 'Vögel klaben' genannt. V. CSÚRY: *Kokányföld* 278—9. Dieser Ausdruck bei Mikes dürfte mit dem

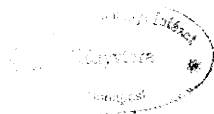
fr. *pays de cocagne* 'Schlaraffenland' identisch sein. V. TOLNAI 50—2, J. BALOGH 125—6 zur Bedeutung des Wortes *ugar* 'Brachfeld'. J. MELICH: Régi magyar hatás a tót nyelvre 110—7. Über die alte ung. Einwirkung auf das Slovakische; Geschichte der Frage. J. BALOGH: Szent Gellért és a „symphonia Ungarorum“ 189—90, 266—73. Interpretation jener Stelle der Gerharduslegende, wo das ungarische Volkslied zuerst erwähnt wird. J. BALOGH: Miért „Névtelen“ Béla király jegyzője 305—7. Über die Formel *P. dictus magister...* beim Anonymen Notar. Im Mittelalter verlangt das ethische Gesetz der Humilität, dass der Verfasser bloss den Anfangsbuchstaben seines Namens angäbe.

V. *Sprachdenkmäler*. E. JAKUBOVICH: A gróf Zichy-nemzetség zsélyi levéltárának magyar nyelvemlékei (143—147). Vf. berichtet über seine Forschungen in dem an Sprachdenkmälern sehr reichen Zsélyer Archiv (Kom. Nógrád) der Familie Zichy und veröffentlicht einen alten Brief, in welchem dem Bischof Franz Várday das alchymistische Werk eines gewissen J. Czykó als Pfand empfohlen wird. Verf. 220—3, 298—301, 357—63. teilt auch ein Besitzverzeichnis des Varader Bistums aus dem XIII. Jahrhundert mit.

VI. *Volkssprache*. L. ERDÉLYI (14—21) setzt seine Forschungen über den Ursprung der Szekler fort und kommt zu dem Ergebnisse, dass die Udvarhelyer Mundart vielfache Übereinstimmungen mit der Volkssprache Transdanubiens aufweist. V. CSÜRY (106—110, 336—40) erklärt einige Satzmelodieformen und Nasalisationserscheinungen der Mundart von Szamosháti. Dialektwörter werden von ST. TURI MÉSZÁROS und A. RADVÁNYI mitgeteilt (147—150, 223—224). Die Ung. Sprachwiss. Gesellschaft hat auch einen Konkurs für Universitäts-hörer ausgeschrieben um die Erforschung bisher unbekannter oder mangelhaft beschriebener Mundarten zu fördern (über den Erfolg s. 224—226).

VII. *Stilistik, Sprachrichtigkeit*. A. ZLINSZKY (12—14) befasst sich mit der Sprache der Lyrik und hebt die Wichtigkeit der Gefühlswirkung der Wörter und Ausdrücke hervor. B. ZOLNAI (93—106) untersucht die Stimmungsunterschiede der verschiedenen Sprachen. L. NÉGYESY berichtet über das Werk T. Vadnay's: Die Regeln der ung. Amtssprache (52—56). J. ZOLNAI und J. WESZELY weisen auf einige Fremdartigkeiten der Umgangssprache in Budapest hin (139—140, 219—220). J. WESZELY stellt auch ähnliche Eigentümlichkeiten der Handelskorrespondenz zusammen (140—142). Mit einigen umstrittenen Fragen der Sprachreinheit und Sprachneuerung befasst sich A. ZLINSZKY (285—293, 352—354).

ZOLTÁN LOSONCZI.

XXI. ÉVFOLYAM.

1925 JAN.—ÁPR.

1—4. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA SZILY KÁLMÁN

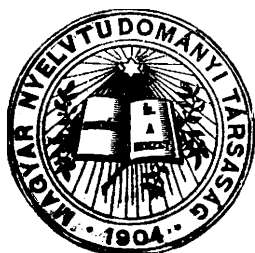
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG_MEGBIZÁSABÓL

SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN ÉS MELICH JÁNOS

201—204. FÜZET

1925. JAN.—ÁPR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG
1925.

T A R T A L O M :

	Lap
A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái, <i>Csűry Bálint</i> -tól	1
A vallon-olaszok Erdélyben, <i>Karácsonyi János</i> -tól	22
Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez II., <i>Jakubovich Emil</i> -tól	25
Oldamur és Eltimir, <i>Mladenoff István</i> -tól	38
Régi nyelvünk hang- és alaktanából, <i>Losonczi Zoltán</i> -tól	39
A Váradai Registrum néhány kétes helynevének megfejtése, <i>Marjalaki Kiss Lajos</i> -tól	47
A magyar rovásírás egy ismeretlen betűje, <i>Ligeti Lajos</i> -tól	50
Kisebb közlemények: Ómagyar nyelvjárások, <i>Melich János</i> -tól; -nalak, -nelek, <i>Zolnai Gyulá</i> -tól	52
Szó- és szólásmagyarzatok: Egy magyar szó Danténál, <i>Balogh József</i> -tól; Hopmester, Velem nélkül, <i>K. Bedekovich Lajos</i> -tól; Valakinek a tollából lövöldöz, <i>Csefkó Gyulá</i> -tól; Pipárka, <i>Csűry Bálint</i> -tól; Tekenezés, <i>Fehér Edé</i> -tól; István, Pénz, <i>Horger Antal</i> -tól; Magyar jövevények, <i>Jakob Károly</i> -tól; Aviatika, <i>Jambrekovich László</i> -tól; Bócmány, <i>M. J.</i> -tól; Boráldó, <i>Pais Dezső</i> -tól; Tasornya, <i>Pfitzner János</i> -tól; Sároltu és az á > o hangváltozás, <i>Szinnyei József</i> -tól; Incattus, Fidiliskedik, <i>Zolnai Gyulá</i> -tól	54
Könyvismertetések: I. Csűry Bálint: Ifj. Heltai Gáspár háromnyelvű szótára 1589-ből, <i>Sági István</i> -tól; II. A szerkesztőséghez beküldött könyvek	64
Nyelvművelés: Adáncsolt szavak, <i>Kelemen Béla</i> -tól	69
Csoportnyelv: Adalékok tolvajnyelvi szótáraink könyvészetéhez, <i>Csefkó Gyulá</i> -tól; Adatok a magyar tolvajnyelvből, <i>Zsinka Ferenc</i> -tól	70
Gyászjelentés: † Szemlics Adám	72
Társasági ügyek: Lehr Albert végrendelete. Az új Alapszabályok. Felolvasó üléseink. Bevételek és kiadások 1924-ben és költségvetés 1925-re. Alapítványok állása. A Szily-alap állása. A Társaság vagyona.....	73
Levélszekrény: 1—5.	
A borítékon: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság tisztikara. — Értesítés és kérelem. Nyugtázás.	

A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában megjelent :

20. sz. **Jakubovich Emil.** Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Budapest, 1924. Alapára 0·5 K.
21. sz. **Vitéz Házi Jenő.** A Soproni magyar-latin Szójegyzék. A Szójegyzék hasonmásával. Budapest, 1924. Alapára 1·5 K.
22. sz. **Csűry Bálint.** A Szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. Budapest, 1925. Alapára 5 K.

Megrendelhető a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadóhivatalában. (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.)

TUDNIVALÓK.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánok MELICH JÁNOS alelnök címére (VIII., Múzeum-körút 6—8) küldendők. Izüldemények, megrendelések, reklamálások stb. a Társaság pénztárához , Akadémia-u. 2) intézendők.

XXI. ÉVFOLYAM.

1925. MÁJ.—JÚN.

5—6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDÍTOTTA SZILY KÁLMÁN

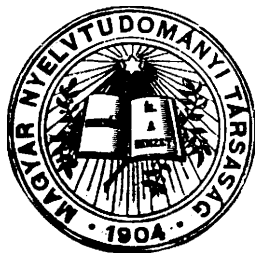
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG MEGBIZASABÓL.

SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN ÉS MELICH JÁNOS

205—206. FÜZET

1925. MÁJ.—JÚN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG.

1925.

T A R T A L O M :

	Lap
· <i>Gombocz Zoltán</i> : Szily Kálmán mint nyelvész. (Arcképpel)	77
· <i>Tolnai Vilmos</i> : Jókai és a magyar nyelv I.	85
<i>Szamosfalvi Gergely</i> : Mondatrész-e a névelő, s ha az, milyen mondatrész?	100
<i>Losonczi Zoltán</i> : Régi nyelvünk hang- és alaktanából II.	102
<i>Pais Dezső</i> : A lat. Philippus magyar származékai	109
<i>Jakubovich Emil</i> : A legrégebb magyar missilis levél	114
<i>Mészöly Gedeon</i> : Veszteg, vesztegel	120
Kisebb közlemények. <i>Gyórfy István</i> : A moldvai magyarság száma 1900-ban. — <i>Melich János</i> : Adalékok a kicsinyítő -n > -m képző történetéhez	124
· Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Csefkó Gyula</i> : Bázsalamán, — <i>Gombocz Zoltán</i> : Császári; Elemés; Szülemér. — <i>Kemenes Pál</i> : Bodrogcsa. — <i>Kőműves</i> <i>Kolos</i> : Még egy szó a „komor“-ról. — <i>Pais Dezső</i> : Kapcáskodik. — <i>Színnyei József</i> : Hall, hadlaua és rokonsága. — <i>Tolnai Vilmos</i> : Tövére	127
· Könyvismertetések. I. <i>Gombocz Zoltán</i> : A. Meillet et M. Cohen, Les langues du monde. Paris. — <i>Zsirai Miklós</i> : Horger Antal, Magyar szavak története. — II. A szerkesztőséghez beküldött könyvek	133
Nyelvművelés. <i>Balogh József</i> : Még egyszer a „mentalitás“	138
Nyelvtörténeti adatok. <i>Csúry Bálint</i> : Régi magyar glosszák, bejegyzések ..	139
Népnyelv. <i>Szendrey Zsigmond</i> : Jókai tájszavai	143
Gyászjelentés. <i>T. V.</i> : † Rousselot	147
Vegyes. <i>A. E.</i> : A legrégebb kéziratos magyar könyv a M. N. Múzeumban ..	147
Társasági ügyek. <i>Gombocz Zoltán</i> : Titkári jelentés 1924-ről. — Jelentés a Szily-jutalomról	149
Levélszekrény: 6—11	151
A borítékon: Tudnivalók. — Nyugtázás 1925 január 1—márc. 31-ig, — Ki- adványok. — Kérelem. — Felhívás.	

A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadásában megjelent :

20. sz. **Jakubovich Emil**. Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Budapest, 1924. Alapára 0'5 K.
21. sz. **Vitéz Házi Jenő**. A Soproni magyar-latin Szójegyzék. A Szójegyzék hasonmásával. Budapest, 1924. Alapára 1'5 K.
22. sz. **Csúry Bálint**. A Szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. Budapest, 1925. Alapára 5 K.

Megrendelhető a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadóhivatalában. (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.)

TUDNIVALÓK.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások **MELICH JÁNOS** alelnök címére (VIII., Múzeum-körút 6—8) küldendők. Pénzküldemények, megrendelések, reklamálások stb. a Társaság pénztárához (V., Akadémia-u. 2) intézendők.

XXI. ÉVFOLYAM.

1925. SZEPT.—OKT.

7—8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA SZILY KÁLMÁN

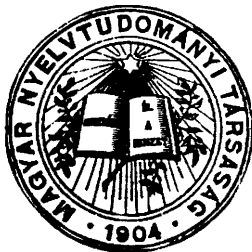
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASAG MEGBIZASABÓL

SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN ÉS MELICH JÁNOS

207—208. FÜZET

1925. SZEPT.—OKT.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASAG

1925.

T A R T A L O M:

	Lap
<i>Melich János</i> : Néhány megjegyzés a székely írásról.....	153
<i>Csúry Bálint</i> : A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái II.	159
<i>Horger Antal</i> : Oláh és olasz.....	175
<i>Zolnai Gyula</i> : Hogy készül a finn népnyelv nagyszótára?.....	180
<i>Klemm Antal</i> : A tárgyias igeragozás mondattanához	188
Kisebb közlemények. <i>Csúry Bálint</i> : Adalék a magyar nyelv hasonlítás történetéhez. — <i>Melich János</i> : Az <i>-ig</i> ragról. — <i>Milassin Péter</i> : A mássalhangzók ikerítődéséhez. — <i>Szerető Géza</i> : Egy játszi eredetű képzőhöz	192
Szó- és szólásmagyarazatok. <i>K. Bedekovich Lajos</i> : Himpók; Pipárka. — <i>-ch</i> : Suttyor. — <i>Csefő Gyula</i> : Cuga; Horgas; Kengyelfutó. — <i>E. J.</i> : Aviatika. — <i>-g</i> : Debrecen. — <i>Horger Antal</i> : Irha. — <i>Pais Dezső</i> : Avar. — <i>S. R.</i> : Meregő. — <i>Szigetvári Iván</i> : Magyar szó német köntösben. — <i>Tolnai Vilmos</i> : Katona József Bánkjának régies személynevei; Magyarország nem volt, hanem lesz; Zabot hegyez. — <i>Zolnai Gyula</i> : Pokolkő	196
Könyvismertetések. I. <i>Ligeti L.</i> : <i>K. B. Wiklund</i> , Finno-Ugrier. Sprache und Anthropologie (Berlin, 1925). — <i>Pais Dezső</i> : Hóman Bálint, A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Budapest, 1925. Hóman Bálint, A magyar hún hagyomány és húnmonda. Budapest, 1925. — <i>Sz. J.</i> : Rosenquist Arvid, Lehr- und Lesebuch der finnischen Sprache. Leipzig, 1925. — II. A szerkesztőséghez beküldött könyvek.....	205
Népnyelv. <i>Bársony István</i> : Madárhangok	216
Vegyes. <i>Ligeti L.</i> : Újabb magyar rovásírásos „emlékek“.....	218
Társasági ügyek. Pénztári jelentés 1924-ről	219
Levélszekrény: 12—18	219
A borítékon: Tudnivalók. — Kiadványok. — Nyugtázás 1925 március 1-től.	

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

1. sz. **Gombocz Zoltán**: Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. 8° 44 l.
3. sz. **Pápay József**: A magyar nyelv hasonlítás története. Budapest, 1922. 8° 48 l.
4. sz. **Pápay József**: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. 8° 60 l.
5. sz. **Gróf Zichy István**: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8° 82 l. 1 térkép.
6. sz. **Melich János**: A honfoglalás kori Magyarország. Budapest, 1925. 8° 80 l. (A dolgozat első fele.)
7. sz. **Hóman Bálint**: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8° 50 l.

TUDNIVALÓK.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások **MELICH JÁNOS** alelnök címére (VIII., Múzeum-körút 6—8) küldendők. Pénzküldemények, megrendelések, reklamálások stb. a Társaság pénztárához (V., Akadémia-u. 2) intézendők.

XXI. ÉVFOLYAM.

1925. NOV.—DEC.

9—10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG MEGBIZASÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN ÉS MELICH JÁNOS

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A MAGYAR TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

209—210. FÜZET

1925. NOV.—DEC.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
1925.

TARTALOM:

	Lap
<i>Karácsonyi János</i> : Hol írták a Halotti Beszédet?	221
<i>Tolnai Vilmos</i> : Jókai és a magyar nyelv II.	232
<i>Csúry Bálint</i> : A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái III.	247
<i>Sauvageot Aurélien</i> : Az uráli-török nyelvrokonság kérdéséhez	254
<i>Klemm Antal</i> : A -lak, -lek tárgyias személyrag eredete	256
<i>Rédeyné Hoffmann Mária</i> : A magyar lovas nemzet	260
<i>Pais Dezső</i> : Irig-től üreg-ig	263
Kisebb közlemények. <i>Rédey Tivadar</i> : Arany János egy ismeretlen levele. — <i>Melich János</i> : Tápió.	267
Szó- és szólásmagyarazatok. <i>Csúry Bálint</i> : Lesült a csirája. — <i>Diósi Géza</i> : Zabot hegyez. — <i>Győrffy István</i> : Torontál, Basa. — <i>Horger Antal</i> : Pentele. — <i>M. Kossa Gyula</i> : Csoma. — <i>Németh Gyula</i> : Debrecen nevének eredete. — <i>Szendrey Zsigmond</i> : Komor, Nérángass, Cokipohár, Kapitányvíz	269
Könyvismertetések. I. <i>Weöres Gyula</i> : A. M. Tallgrén, L'Orient et l'Occident dans l'âge du fer finno-ougrien jusqu'au IX ^e siècle de notre ère (Helsinki, 1924). — II. A szerkesztőséghez beküldött könyvek, füzetek	275
Népnyelv. <i>Tári Mészáros István</i> : Aprójszággyűjtés	280
Társasági ügyek. Az 1925. november havi választmányi ülés határozatai ..	282
Levélszekrény: 19—25	282
<i>Sági István</i> : Tartalom. — Szó- és tárgymutató	285
A borítékon: Tudnivalók. — Alapítványok. — Adományok. — Felülízetések. Az évi címlap után: A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1925-ben.	
A 9—10. füzethez mellékelve hasonlóan: Várday Aladár levele Várday Miklóshoz 1486-ból.	

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

1. sz. **Gombocz Zoltán**: Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. 8° 44 l.
  3. sz. **Pápay József**: A magyar nyelvhasználat története. Budapest, 1922. 8° 48 l.
  4. sz. **Pápay József**: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. 8° 60 l.
  5. sz. **Gróf Zichy István**: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8° 82 l. I térkép.
  6. sz. **Melich János**: A honfoglalás kori Magyarország. Budapest, 1925. 8° 80 l. (A dolgozat első fele.)
  7. sz. **Hóman Bálint**: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8° 50 l.
-

TUDNIVALÓK.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások MELICH JÁNOS alelnök címére (VIII., Múzeum-körút 6—8) küldendők. Pénzküldemények, megrendelések, reklamálások stb. a Társaság pénztárához (V., Akadémia-u. 2) intézendők.

Értesítés és kérelem.

Társaságunk választmánya f. évi november hó 17-én hozott határozata szerint a jövő évi rendes közgyűlésnek javasolni fogja, hogy *1926-ban a rendes tagdíj 50.000, az alapító-díj pedig 1.000.000 korona* legyen; egyúttal a jövő évi előfizetés díját *75.000 koronában* állapította meg.

A tervezett tagdíj csak kb. harmadrésze, az előfizetési díj pedig fele a békebelinek. Ebben az évben az állam segélye, a M. Tud. Akadémia támogatása és tagjaink adakozása lehetővé tette a Magyar Nyelvnek 20 ív terjedelemben való megjelenését. A jövő évben sem tudjuk folyóiratunkat csupán az évdíjakból előállíttatni. A tagdíjat és az előfizetést nem emelhetjük békebeli összegre, mert olvasóink nagy része nem bírná megfizetni.

Hisszük, hogy Társaságunk tagjai velünk együtt óhajtják, hogy folyóiratunk megint a régi terjedelemben jelenjen meg. E cél felé azzal tesszük meg az első lépést, hogy választmányunk határozata szerint a Magyar Nyelv a jövő évben, a nyári szünet kivételével minden második hónap közepén meg fog jelenni. Hogy célunkat elérjük-e, hogy folyóiratunk tud-e majd évenként 10 füzetben s 30 íven megjeleneni, jórészt attól is függ, hogy az országescsonkítás miatt elvesztett olvasóink helyét be tudjuk-e új tagokkal, új előfizetőkkel tölteni. Ma rendes tagjaink és alapítóink együttes száma az ötszázat sem éri el. Száz új tag belépése évenként legalább két ívvel növelné folyóiratunkat.

Tagjaink a legváltóságosabb időkben is hűségesen támogatták Társaságunkat. Ezért most is, amikor folyóiratunk fejlesztésére törekedünk, elsősorban hozzájuk fordulunk azzal a kéréssel, terjesszék folyóiratunkat új tagok és előfizetők toborzásával. A Magyar Nyelvnek nem volna szabad hiányoznia egy magyar iskola könyvtárából sem! A tudományos kutatás eredményei csak úgy válhatnak a nemzeti művelődésnek élő, ható értékeivé, ha minél nagyobb körben elterjednek. Folyóiratunk kötetei a magyar nyelvi, irodalmi és történelmi oktatás kincseshányái.

A Magyar Nyelvtudományi Társaságnak rendes vagy alapító tagja lehet mindenki, akit Társaságunk valamely tagja megválasztásra ajánl a választmánynak. A rendes tag belépésével kötelezettséget vállal arra, hogy legalább három évig tagja marad a Társaságnak; az évi tagdíjért kapja a Társaság folyóiratát. Tagsága a három év leteltével sem szűnik meg, ha csak kilépését a titkár útján be nem jelenti a választmánynak. Az alapító tag befizetett alapítványa a Társaság tőkéjét növeli, s ennek a kamata fejében külön évi tagdíj fizetése nélkül kapják az alapítók a folyóiratot. A tagokat megválasztásukról az elnökség írásban értesíti. Iskolák, intézetek, könyvtárak rendes tagok nem lehetnek, hanem mint előfizetők az évi előfizetési díjért rendelhetik meg a folyóiratot; lehetnek azonban alapítók, s az egyszer befizetett alapítványért jár részükre a folyóirat.

Régi alapítóinkat, mint a Társaság örökös tagjait, bizalommal kérjük, hogy növeljék alapítványukat, vagy pedig fizessék meg adományként az évi rendes tagdíjat.

Budapest, 1925 december 1-én.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Meghívó.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó üléssel kapcsolatos *évi rendes közgyűlését 1926. január hó 26-án, kedden d. u. 5 órakor* a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartja. A közgyűlés tárgysorát a választmány 1926. január 12-én tartandó ülésén állapítja meg.

Az elnökség ezen az úton hívja meg a közgyűlésre a Társaság tagjait és az érdeklődő közönséget.

Az alapszabályok 11. § c) pontja szerint a közgyűlés elé terjesztendő indítványokat a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján be kell jelenteni a választmánynak, hogy ez a kérdést alaposan megfontolhassa és véleményét felőle a közgyűlésnek előterjeszthesse.

NYUGTÁZÁS

1925. szeptember 1-től november 30-ig.

Új alapítványok: Bogdánfy Ödön (kieg.) 80.000, Jakubovich Emil (kieg.) 100.000, Karácsonyi János 1.000.000, Klemm Antal (kieg.) 16.000, Pápay József (kieg.) 100.000, Sági István (kieg.) 100.000, Vikár Béla (kieg.) 50.000, gróf Zichy István (kieg.) 150.000, összesen 1.596.000 korona.

Adományok: Brunovszky Rezső 16.000, Jakubovich Emil 25.000, Névtelen 46.000, Pápay József 66.000, Pintér Jenő 50.000, Rózsa Irén 16.000, Szeged: siketnéma-int. 9.000, összesen 228.000 korona.

Alapítók rendes tagdíja: Bogdánfy Ödön 40.000, Pápay József 34.000, összesen 74.000 korona.

Adományok a Szily-alapra: A Magyar Nyelv 1925. 7—8. írói tiszteletdíjából 119.500 korona.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gy.** Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Elfogyott.
2. sz. **Szily Kálmán.** A mágnás-czím a magyarban. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Alapára 0·5 K.
3. sz. **Pápay József.** Reguly Antal emlékezete. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Alapára 0·5 K.
4. sz. **Balassa J.** A nép nyelvének tanulmányozása. Elfogyott.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** Nyelvjárásaink ügye és teendőink. Elfogyott.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** A magyar táncznyelv. Budapest. (1906. (8-r. 24. l.) Alapára 0·5 K.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Alapára 3 K.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás. Budapest, 1908. (8-r. 32 l.) Alapára 1 K.
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Alapára 1 K.
10. sz. **Kóssa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1909. (8-r. 54 l.) Alapára 1 K.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Alapára 1 K.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) Alapára 1 K.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910. (8-r. 32 l.) Alapára 2 K.
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyias igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) Alapára 2 K.
15. sz. **Melich János** Keresztneveinkről. Budapest, 1914. (8-r. 32 l.) Alapára 1 K.
16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személynveink. Budapest, 1915. (8-r. 52 l.) Alapára 1·5 K.
17. sz. **Hóman Bálint.** A székelyek eredete. Budapest, 1921. (8-r. 18 l.) Alapára 1 K.
18. sz. **Sági István.** A magyar szótárak és nyelvtanok könyvszete. Budapest, 1922. (8-r. 105 l.) Alapára 3 K.
19. sz. **Gragger Róbert.** Omagyar Máriasiralom. Budapest, 1922. (8-r. 13 l.) Alapára 1 K.
20. sz. **Jakubovich Emil.** Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Budapest, 1924. Alapára 0·5 K.
21. sz. **Vitéz Házi Jenő.** A Soproni magyar-latin Szójegyzék. A Szójegyzék hasonmásával. Budapest, 1924. Alapára 1·5 K.
22. sz. **Csüry Bálint.** A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. Budapest, 1925. (8-r. 44 l.) Alapára 5 K.

Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolczvanadik születése napja alkalmából. Írták a Magyar Nyelv dolgozótársai. Budapest, 1918. (8-r. 132 l.) Alapára 3, merített papíron 5 K. — Az eladott példányok ára a Szily-alapot növeli.

Tolnai Vilmos, Mutató Lehr Albert Arany-magyarázataihoz. Alapára 0·5 K.

Zolnai Béla, Az idegen szavak. Budapest, 1922. (8-r. 28 l.) Alapára 0·5 K.

A Magyar Nyelvből csak az 1919., 1920., 1922., 1923. és 1924. évfolyamból van teljes kötetünk, más évfolyamokból csak egyes füzetek kaphatók. Egy teljes kötet ára 51.000, egy-egy füzet ára számonként 5.100 K.

A szorzószám 7000. — Megrendelhetők a Magyar Nyelvtud. Társaság pénztáránál (Budapest, V., Akadémia-utca 2.)

Felhívás.

Néhány tagunk és előfizetőnk még nem fizette meg az idei évdíjat. Kérjük őket, hogy e füzet megjelenése után küldjék be postautalványon a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárának (Budapest V, Akadémia-u. 2.).

Társaságunk rendes tagjai a folyó évre 34.000 K tagdíjat fizetnek, az előfizetők pedig 51.000 K előfizetési díjat. Iskolák, intézetek, könyvtárak nem lehetnek rendes tagok, hanem előfizetők.

Hátralékos tagoknak, előfizetőknek nem küldjük a folyóiratot.

Budapest, 1925. szeptember 1.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.

NYUGTÁZÁS

1925. április 1-től augusztus 31-ig.

Új alapítványok: Baranyai Béla (kieg.) 170.000, Esterházy hercegi könyvtár (kieg.) 1,360.000, Losonczy Zoltán (kieg.) 100.000, Székely István (kieg.) 63.800, összesen 1,693.800 korona.

Adományok: Alföldi Rezső 10.000, Bánóczy József 16.000, Baracs Károly 66.000, Borzsák István 66.000, Császár Elemér 16.000, Császár Károly 16.000, Darkó Jenő 6.000, Domanovszky Sándor 16.000, Dóry Ferenc 16.000, Földessy Gyula 50.000, Gárdonyi József 10.000, Geist Irma 17.000, Goriupp Alisz 16.000, Gyomlay Gyula 16.000, Heinlein István 16.000, Ilosvay Lajos 20.000, Isoz Kálmán 16.000, Jakob Károly 16.000, Jakubovich Emil 55.000, Kosztolányi Zoltán 16.000, Kovács János 16.000, Lipták Pál 100.000, Magay Imre 17.000, Magyary Géza 16.000, Magy. Orsz. Központi Takarékpénztár 100.000, Melich János 70.000, Pesitz Nándor 16.000, Pintér Jenő 84.000, Rábel László 66.000, Riess Henrik 16.000, Rittinger Imre 16.000, Rőser Alfréd Edvin 100.000, Scheidl Venánt 6.000, Schmidt József 16.000, Varga Bálint 66.000, Zsirai Miklós 50.000, összesen 1,231.000 korona.

Alapítók rendes tagdíja: Baranyai Béla 30.000, Dongó Gyárfás Géza 51.000, Erdélyi Lajos 40.000, összesen 121.000 korona.

Adományok a Szily-alapra: A Magyar Nyelv 1925. 5—6. írói tiszteletdíjából 209.000 korona.

NYUGTÁZÁS

1925 január 1-től március 31-ig.

Új alapítványok: Bárdos Remig (kieg.) 16.000, Horger Antal (kieg.) 100.000, Horger Antal neje eml. (kieg.) 100.000, Melich János (kieg.) 100.000, Quittner Ervin 850.000, Székely István (kieg.) 171.300, összesen 1,337.300 korona.

Adományok: Balogh Jenő akad. főtitkár 66.000, Bán Aladár 16.000, Baumgartner Alajos 11.000, K. Bedekovich Lajos 16.000, Benő Béla 10.000, Berecz Abel 17.000, Csűry Bálint 180.000, Egyesült Dunaföldvári Takarékpénztár és Hitelbank 50.000, Elsner Sándor 20.000, Ernyey József 16.000, Fényes László 16.000, Földessy Gyula 16.000, Grünfeld Ferenc 16.000, Gulyás Pál 16.000, Hajnóczy Sándorné 16.000, Helvey János 166.000, Galgóczi Heteés Alfréd 340.000, Jakubovich Emil 36.000, Kardos Albert 10.000, Kello Gusztáv 16.000, Kniezsa István 8000, Kollányi Ferenc 166.000, Koszó János 6000, Lajta Ernő 16.000, Lósy-Schmidt Ede 6000, Madarassy László 16.000, Milassin Gyula 16.000, Milassin Péter 16.000, Németh Sándor 17.000, Pozsonyi Andor 66.000, Remenár Elek 66.000, Schmidt Henrik 16.000, Sköld Hannes 37.000, Szalay Jeromos 6000, Szatmári Rózsi 6000, Gróf Széchényi Domonkos 51.000, Szemkő Aladár 6000, Szidarovszky János 16.000, Szigetvári Iván 6000, Szinnyi Ferenc 16.000, Szomolányi József 16.000, Tomcsányi Móric 66.000, Trócsányi Zoltán 20.000, Vázsonyi Izidor 16.000, összesen 1,727.000 korona.

Alapítók rendes tagdíja: Bartóky József 100.000, Bárdos Remig 34.000, Bátky Zsigmond 40.000, Bonkáló Sándor 34.000, Csűry Bálint 34.000, Ecsery Lajos 30.000, Erdős János 50.000, Gombássy Imre 35.000, Gombocz Zoltán 50.000, Horger Antal 34.000, Horváth Endre 40.000, Klemm Antal 34.000, Kollányi Ferenc 34.000, Losonczy Zoltán 50.000, Melich János 34.000, Országos Kaszinó 51.000, Óvári Ferenc 34.000, Putnoky Imre 50.000, Réthei Prikkel Marián 34.000, Stoll Ernő 50.000, Szinnyi József 50.000, Szóts Ferenc 34.000, Tolnai Vilmos 50.000, Viszota Gyula 34.000, Zalán Menyhért 34.000, Zlinszky Aladár 50.000, összesen 1,104.000 korona.

Adományok a Szily-alapra: Hlovay Lajos 100.000, Tolnai Vilmos 150.000, a Magyar Nyelv 1925. 1—4. írói tiszteletdíjából 162.200, összesen 412.200 korona.

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

1. sz. **Gombocz Zoltán:** Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. 8° 44 l.
3. sz. **Pápay József:** A magyar nyelvhasználat története. Budapest, 1922. 8° 48 l.
4. sz. **Pápay József:** A finnugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. 8° 60 l.
5. sz. **Gróf Zichy István:** A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8° 82 l. 1 térkép.
6. sz. **Melich János:** A honfoglalás kori Magyarország. Budapest, 1925. 8° 80 l. (A dolgozat első fele.)
7. sz. **Hóman Bálint:** A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8° 50 l.

Kérelem.

A Magyar Nyelv folyó évi első füzet (XXI. köt. 1—4.) teljesen elfogyott. Kérjük azokat a tagjainkat, kik a folyóiratot nem gyűjtik, küldjék vissza az említett füzetet, hogy újonnan jelentkező tagjainknak és előfizetőinknek megküldhessük. A beküldő a füzetrel 15.000 K-t fizet tagdíjrészletül.

Budapest, 1925 április 15.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

Felhívás.

Alapszabályaink szerint a tagdíjat minden év első negyedében kell befizetni. Akik még nem fizették meg a tagdíjat, előfizetők az előfizetési díjat, kérjük, hogy e füzet megjelenése után azonnal küldjék be postautalványon a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2.).

Társaságunk rendes tagjai a folyó évre 2 aranykorona (34.000 K) tagdíjat fizetnek, az előfizetők pedig 3 aranykorona (51.000 K) előfizetési díjat. Külföldi tagoknak és előfizetőknek 6 aranykoronáért (102.000 K) küldjük a Magyar Nyelvet.

A hátralékos tagdíjat, előfizetést 10.000 K postaköltség hozzáadásával postai megbízás útján fogjuk beszedni.

Budapest, 1925 április 15.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG

I. TISZTELETI TAGJAI:

† Lehr Albert, Budapest (1917).
† Paasonen Henrik, Helsinki (1912).
Schuchardt Hugó, Grác (1905).
Setälä Emil, Helsinki (1905).
† Szily Kálmán t. elnök, Budapest (1922).
Thomsen Vilmos, Kopenhága (1905).
Wichmann György, Helsinki (1912).
Wiklund Károly Bernát, Upsala (1912).

II. TISZTIKARA:

Elnök: Szinnyei József.
Alelnökök: Gombocz Zoltán és Melich János.
Titkár: Jakubovich Emil.
Szerkesztők: Gombocz Zoltán és Melich János
Jegyző: Zsirai Miklós.
Pénztáros: Sági István.
Ellenőr: Pais Dezső.

III. VALASZTMÁNYA:

a) Fővárosiak:

Eckhardt Sándor	Solymossy Sándor
Erdélyi Lajos	Szendrey Zsigmond
Gulyás Pál	Tolnai Vilmos
Gyomlay Gyula	Trócsányi Zoltán
Hóman Bálint	Vargha Damján
Horváth János	Vikár Béla
Losonczy Zoltán	Viszota Gyula
Mészöly Gedeon	Gróf Zichy István
Négyesy László	Zlinszky Aladár
Németh Gyula	Zolnai Béla
Putnoky Imre	

b) Vidékiek:

Csefkó Gyula	Kardos Albert
Csengery János	Klemm Antal
Dézi Lajos	Pap Károly
Erdélyi Pái	Pápay József
Horger Antal	Réthei Prikkel Marián
Karácsonyi János	Zolnai Gyula

IV. SZÁMVIZSGALÓ BIZOTTSÁGA:

Horváth Endre Pázmán József Szidarovszky János

Értesítés és kérelem.

A folyó évi január hó 27-én tartott rendes közgyűlésünk határozata szerint *1925-re a rendes tagdíj 2 aranykorona, az előfizetés 3 aranykorona (legalább 10 példány megrendelése esetén 2 példányonként 2 aranykorona), az alapító díj pedig 50 aranykorona* — papírkoronában fizetve, az állami fizetések mindenkori szorzószáma szerint.

A közgyűlésen megállapított költségvetésünk szerint a várható bevételekből a Magyar Nyelvet még a múlt évi terjedelemben sem tudja Társaságunk megjelentetni. Továbbra is kérjük tagjainkat és nyelvünk minden barátját, járuljon hozzá adományaikkal s új tagok és előfizetők gyűjtésével, hogy folyóiratunk minél nagyobb terjedelemben jelenhessen meg. Ugyancsak kérjük alapító tagjainkat is, hogy vagy egészítsék ki alapítványukat 50 aranykoronára, vagy pedig fizessék meg az évi rendes tagdíjat, mert a kisebb összegű régi alapítványok kamatai nem elegendők a folyóirat egy-egy példányának előállítására.

Alapszabályunk szerint a tagdíjat minden év első negyedében kell befizetni. Kérjük tagjainkat és előfizetőinket, hogy az évdíjat minél előbb küldjék be postautalványon Társaságunk pénztárának (Budapest, V, Akadémia-u. 2). *Az év második negyedében a hátralékosoknak a postaköltség felszámításával postai megbízást fogunk küldeni.*

Budapest, 1925 február 1.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság
Elnöksége.

NYUGTÁZÁS

1924 november 1-től december 31-ig.

Új alapítványok: Ifj. Chorin Ferenc 850.000, Horger Antal (kieg.) 99.000, Horger Antal neje eml. (kieg.) 99.000, Ország Sándor 850.000, Perczel György (kieg.) 100.000, Pintér Jenő (kieg.) 45.000, Sági István (kieg.) 25.000, Zolnai Gyula (kieg.) 936.000, összesen 3,004.000 korona.

Adományok: Gombocz Zoltán 15.000, Hodinka Antal 3000, Horger Antal 102.000, Jablonkay Gábor 51.000, Kosztolányi Zoltán 8400, Négyesy László 66.000, Pap Károly 3000, Pintér Jenő 48.000, Sköld Hannes 457.969, Timár Kálmán 4500, Zsirai Miklós 5000, összesen 763.869 korona.

Adományok a Szily-alapra: A Magyar Nyelv 1924. 9—10. írói tiszteletdíjából 121.000, N. N. 632, összesen 121.632 korona.

Alapítók rendes tagdíja 1925-re: Rada István 34.000, Zirc: apátsági könyvtár 51.000, összesen 85.000 korona.

XXII. ÉVFOLYAM.

1926. JAN.—FEBR.

1—2. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA SZILY KÁLMÁN

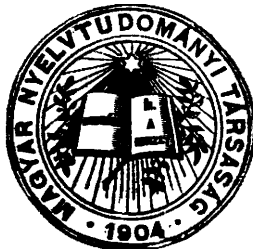
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASAG MEGBIZASABÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN ÉS MELICH JÁNOS

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

211—212. FÜZET

1926. JAN.—FEBR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASAG
1926.

TARTALOM:

	Lap
<i>Melich János</i> : Orsova	1
<i>Gombocz Zoltán</i> : Őrs és Őrkény	6
<i>Zlinszky Aladár</i> : Erzelekmifejezés a lírában	12
<i>Erdélyi Lajos</i> : Az udvarhelymegyei székelység és a többi magyarság nyelvi kapcsolatai	14
<i>Horger Antal</i> : A -si képző alaktanához	21
<i>Balogh József</i> : A hangos olvasás és írás	25
Kisebb közlemények. <i>Tolnai Vilmos</i> : Magyar grammatika. — <i>Zolnai Gyula</i> : Jókai-kódex	39
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Balogh József</i> : Odvar módra. Aviatika. — <i>K. Bedekovich Lajos</i> : Fecske. — <i>Csefkó Gyula</i> : Pál érsek udvara. — <i>G. S.</i> : Valami a forintról. Ripacs. — <i>Hajnóci Sándor</i> : A csevice szó eredetéhez. — <i>Horger Antal</i> : Kesztlőc. Lápisz. — <i>J.</i> : Susárló. — <i>Jambrekovich László</i> : Aviatika. — <i>Melich János</i> : Fűzfa. — <i>Nagy Lajos</i> : Baráber. — <i>Pais Dezső</i> : Pentelény? — <i>Tolnai Vilmos</i> : Magyar Ugar, magyar Parlag	40
Nyelvművelés. <i>Négyesy László</i> : Jelentés Vadnay Tibor „A magyar hivatalos nyelv szabályai” című kéziratí művéről. — <i>Zs. M.</i> : Hivatalos nyelvünk újjáteremtése	52
Könyvismertetések. I. <i>Gaál László</i> : Sköld Hannes, Die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen. — <i>Gombocz Zoltán</i> : Dante, De vulgari eloquentia (Übersetzt und erläutert von F. Dornseiff und J. Balogh). — <i>Zsirai Miklós</i> : Klebelsberg- emlékkönyv. — II. A szerkesztőséghez beküldött könyvek	56
Nyelvtörténeti adatok. <i>Kemenes Pál</i> : Oklevél 1231-ből	67
Népnyelv. <i>Csüry Bálint</i> : Ismeretlen tájszógyűjtemények. — <i>Kiss Lajos</i> : Langó. — <i>K. P.</i> : Helyreigazítás	68
Gyászjelentés. <i>Klemm Antal</i> : † Réthei Prikkal Marián	70
^T ársasági ügyek. Üléseink napjai. — Bevételek és kiadások 1925-ben. — Költségvetés 1926-ra. — A számvizsgáló bizottság jelentése 1925-ről	71
Levélsekreny: 1—11.	74
A borítékon: Kiadványok. — Tudnivalók. — A Társaság tiszteleti tagjai, tisztikara, választmánya, számvizsgáló bizottsága. — Nyugtázás.	

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

1. sz. **Gombocz Zoltán**: Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. 8° 44 l.
3. sz. **Pápay József**: A magyar nyelvhasznítás története. Budapest, 1922. 8° 48 l.
4. sz. **Pápay József**: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. 8° 60 l.
5. sz. **Gróf Zichy István**: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8° 82 l. I térkép.
6. sz. **Melich János**: A honfoglaláskori Magyarország. Budapest, 1925. 8° 80 l. (A dolgozat első fele.)
7. sz. **Hóman Bálint**: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8° 50 l.

TUDNIVALÓK.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások MELICH JÁNOS alelnök címére (VIII., Múzeum-körút 6—8) küldendők. Pénzküldemények, megrendelések, reklamálások stb. a Társaság pénztárához (V., Akadémia-u. 2) intézendők.

XXII. ÉVFOLYAM. 1926. MÁRC.—ÁPR.

3—4. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA SZILY KÁLMÁN

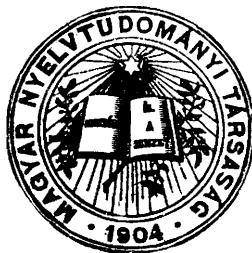
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG MEGBIZASÁBÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN ÉS MELICH JÁNOS

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADEÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

213—214. FÜZET

1926. MÁRC.—ÁPR.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG
1926

TARTALOM:

	Lap
<i>Szinnyei József</i> : Elnöki megnyitó beszéd.....	77
<i>Ligeti Lajos</i> : Almos.....	80
<i>Moravcsik Gyula</i> : Levente és Almos.....	82
<i>Mészöly Gedeon</i> : A Halotti Beszéd „eleve“ szava s adverbiumból lett nomenek a magyarban és a vogulban	84
<i>Zolnai Béla</i> : Nyelvek harca	93
<i>Csúry Bálint</i> : Jegyzetek a szamosháti hanglejtéshez	106
<i>Melich János</i> : Régi magyar hatás a tót nyelvre	110
<i>Klemm Antal</i> : A „vagy“ kötőszó és határozószó eredete	117
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Balogh József</i> : Az ugar szó Aranyánál. — <i>Csefkó Gyula</i> : Ordosics napja. — <i>Horger Antal</i> : Kukorékol. — <i>M. Kossa Gyula</i> : Egér és szeménvaló. — <i>Melich János</i> : Lövér. Kesztölc. — <i>Rásonyi Nagy László</i> : Borcsol és Csertán. — <i>Pais Dezső</i> : Susárló. Sulyom. Susa, suska	125
Könyvismertetések. I. <i>Weöres Gyula</i> : Walter O. Streng, Sanain merkityksen muuttuminen. Porvoo, 1925. — II. A szerkesztőséghez beküldött könyvek	136
Nyelvművelés. <i>Zolnai Gyula</i> : Budapesti nyelv. — <i>Weszeley Gyula</i> : Magyaratalanságok a kereskedelmi levelezésben.....	139
Nyelvtörténeti adatok. <i>Jakubovich Emil</i> : A gróf Zichy-nemzetség zsélyi levéltárának magyar nyelvemlékei.....	143
Népnyelv. <i>Túri Mészáros István</i> : A szőlőtöke. (Képmelléklettel.)	147
Társasági ügyek: Titkári jelentés 1925-ről. — Jelentés az 1925. évi Szilv jutalomról. — A M. Tud. Akadémia adománya. — Népnyelvi gyűjtés	150
Levélszekrény: 12—21	154
A borítékon: Kiadványok. — Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. — Nyugtázás.	

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

1. sz. **Gombocz Zoltán**: Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. 8° 44 l.
3. sz. **Pápay József**: A magyar nyelv hasonlítás története. Budapest, 1922. 8° 48 l.
4. sz. **Pápay József**: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. 8° 60 l.
5. sz. **Gróf Zichy István**: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8° 82 l. 1 térkép.
6. sz. **Melich János**: A honfoglalás kori Magyarország. Budapest, 1925. 8° 80 l. (A dolgozat első fele.)
7. sz. **Hóman Bálint**: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8° 50 l.

TUDNIVALÓK.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások MELICH JÁNOS alelnök címére (VIII., Múzeum-körút 6—8) küldendők. Pénzküldemények, megrendelések, reklamálások stb. a Társaság pénztárához (V., Akadémia-u. 2) intézendők.

XXII. ÉVFOLYAM.

1926. MÁJ.—JÚN.

5—6. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA SZILY KÁLMÁN

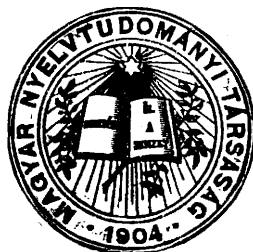
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG MEGBIZASABÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN ÉS MELICH JÁNOS

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

215—216. FÜZET

1926. MÁJ.—JÚN.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG
1926.

T A R T A L O M:

	Lap
<i>Szinnyei József</i> : A Halotti Beszéd hang- és alaktana	157
<i>Csúry Bálint</i> : A közlés divatja régi prózánkban	170
<i>Zsirai Miklós</i> : Feleség	173
<i>Balogh József</i> : Szent Gellért és a „symphonia Ungarorum“	189
<i>Melich János</i> : Mohamedán-török személynevek Turóc megye XIII. századi nemességénél	196
Kisebb közlemények. <i>Jakob Károly</i> : Magyar jövevénytörök a verbászi német nyelvjárásban. — <i>Kiss József</i> : Mi időtől fogva = mióta.....	203
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Csefkó Gyula</i> : Lélekmondók, madárszedés. — <i>Gombocz Zoltán</i> : Dákó. — <i>Horger Antal</i> : Sarval. Hazudtol. — <i>Karácsonyi János</i> : Urmény és Urminc. — <i>Lőrincz Jenő</i> : A lelki élet szavaihoz. — <i>Rásonyi Nagy László</i> : Bala. — <i>Tolnai Vilmos</i> : Komor	205
Könyvismertetések. I. <i>Erdélyi Lajos</i> : Zolnai Gyula, Mondatátszövődés. Bpest, 1926. — A szerkesztőséghez beküldött könyvek	214
Nyelvművelés. <i>Weszely Gyula</i> : Budapestizmus	219
Nyelvtörténeti adatok. <i>Jakubovich Emil</i> : A váradi püspökség XIII. századi tizedjegyzéke	220
Népnyelv. <i>Radóczy Sándor</i> : Szabolcsmegyei tájszók	223
Társasági ügyek: Jelentés a népnyelvi gyűjtés ügyében. — A Pray-Kódex kiadása. — Az 1925. évi Sámuel-Kölber-díj	224
Levélszekrény: 22—24. — Hibaigazítás	227
A borítékon: Kíadványok. — Tudnivalók. — Nyugtázás.	

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

1. sz. **Gombocz Zoltán**: Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. 8° 44 l.
3. sz. **Pápay József**: A magyar nyelvhasználat története. Budapest, 1922. 8° 48 l.
4. sz. **Pápay József**: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. 8° 60 l.
5. sz. **Gróf Zichy István**: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8° 82 l. 1 térkép.
6. sz. **Melich János**: A honfoglaláskori Magyarország. Budapest, 1925-6. 8° 80 l. (A dolgozat első fele.)
7. sz. **Hóman Bálint**: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8° 50 l.

TUDNIVALÓK.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások MELICH JÁNOS alelnök címére (VIII., Múzeum-körút 6—8) küldendők. Pénzküldemények, megrendelések, reklamálások stb. a Társaság pénztárához (V., Akadémia-u. 2) intézendők.

XXII. ÉVFOLYAM. 1926. SZEPT.—OKT.

7—8. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA SZILY KÁLMÁN

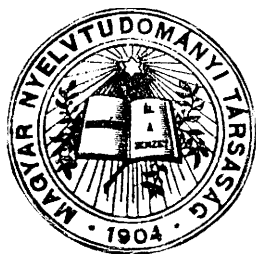
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG MEGBIZASABÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN ÉS MELICH JÁNOS

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZÖRTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

217—218. FÜZET

1926. SZEPT.—OKT.

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG
1926.

T A R T A L O M:

	Lap
<i>Szinnyei József</i> : A Halotti Beszéd hang- és alaktana	229
<i>Csefkó Gyula</i> : Kúnkapitány	260
<i>Balogh József</i> : Szent Gellért és a „symphonia Ungarorum“	266
<i>Harsányi István</i> : Adalék Szenczi Molnár Albert Grammatikájának létre- jöveteléhez.	273
Kisebb közlemények. <i>Csúry Bálint</i> : A magyar szótárak könyvészetéhez. — <i>Melich János</i> : Kicsinyítő -nok, -nök képző	275
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Búzás Dezső</i> : Társadalom. — <i>Csefkó Gyula</i> : Hátra kötöm a sarkad. Valakinek a tollából lövöldöz. — <i>Csúry</i> <i>Bálint</i> : Nösténytölgya. A -nő (-né) történetéhez. — <i>Horger Antal</i> : Halalis. Méreg. Sorompó. — <i>Marjalaki Kiss Lajos</i> : Örösúr. — <i>M.</i> <i>Kossa Gyula</i> : Ebagos. — <i>Németh Gyula</i> : Két oszmáni eredetű in- dulatszó a magyarban. — <i>Sági István</i> : Vajda. — <i>Szemkő Aladár</i> : Murin	278
Nyelvművelés. <i>Zlinszky Aladár</i> : Magyarán	285
Könyvismertetések	293
Nyelvtörténeti adatok. <i>Jakubovich Emil</i> : A váradi püspökség XIII. századi tizedjegyzéke	298
Népnyelv. I. Tájszók. — II. <i>Radványi Sándor</i> : Nyírségi közmondások	301
Társasági ügyek	302
Különfélék: Petz Gedeon előadása német jövevényszavainkról. — <i>M. J.</i> : Benešov!	302
Levélszekrény: 25—28.	303
A borítékon: Kiadványok. — Tudnivalók. — Nyugtázás.	

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

1. sz. **Gombocz Zoltán**: Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. 8° 44 l.
3. sz. **Pápay József**: A magyar nyelvhasznítás története. Budapest, 1922. 8° 48 l.
4. sz. **Pápay József**: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. 8° 60 l.
5. sz. **Gróf Zichy István**: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8° 82 l. 1 térkép.
6. sz. **Melich János**: A honfoglalás kori Magyarország. Budapest, 1925-6. 8° 80 l. (A dolgozat első fele.)
7. sz. **Hóman Bálint**: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8° 50 l.

TUDNIVALÓK.

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások **MELICH JÁNOS** alelnök címére (VIII., Múzeum-körút 6—8) küldendők. Pénzküldemények, megrendelések, reklamációk stb. a Társaság pénztárához (V., Akadémia-u. 2) intézendők.

XXII. ÉVFOLYAM.

1926. NOV.—DEC.

9—10. FÜZET.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA SZILY KÁLMÁN

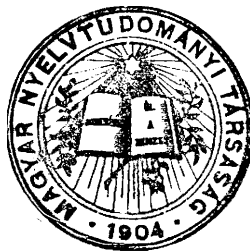
*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG MEGBIZASABÓL
SZERKESZTI

GOMBOCZ ZOLTÁN ÉS MELICH JÁNOS

A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZORTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A M. TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

219—220. FÜZET

1926. NOV.—DEC.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG
1926.

T A R T A L O M.

	Lap
<i>Balogh József</i> : Miért „Névtelen“ Béla király jegyzője?	305
<i>Szinnyei József</i> : Utószó a HB. alaktanához	307
<i>Horger Antal és Cs. Sebestyén Károly</i> : Kémény és kemence	317
<i>Melich János</i> : Szolnok	326
<i>Csüry Bálint</i> : Nasalisatiós jelenségek a szamosháti nyelvjárásban	336
Kisebb közlemények. <i>Horger Antal</i> : Avval, evvel: azzal, ezzel. A cc>rc változáshoz	340
Szó- és szólásmagyarázatok. <i>Balogh József</i> : Kézpénz. Társadalom. — <i>K. Bedekovich Lajos</i> : Náríttven. — <i>Csefkó Gyula</i> : Cokipohár. Csira. — <i>Csüry Bálint</i> : Kokány föld. — <i>Horger Antal</i> : Karom és karmol. — <i>M. Kossa Gyula</i> : Tárty, táragy. — <i>Melich János</i> : Etél. — <i>Rásonyi Nagy László</i> : Kulan és Szoltán. Karcag. — <i>Pais Dezső</i> : Levél és leveleg. Susdorló, susdorlás. — <i>Sági István</i> : Dandár. — <i>Zolnai Gyula</i> : Hangverseny	342
Nyelvművelés. <i>Zlinszky Aladár</i> : A Pesti Hírlap szpályázata. — <i>Brutus?</i> : A Magyar Nyelv pályázatot ír ki	352
Könyvismertetések	354
Nyelvtörténeti adatok. <i>Jakubovich Emil</i> : A váradi püspökség XIII. századi tizedjegyzéke	357
Népnyelv. <i>Turi Mészáros István</i> : Ugar és parlag	363
Gyászjelentés. † <i>Gragger Róbert</i>	363
Társasági ügyek	363
Levélszekrény: 29—37.	364
A borítékon: Tudnivalók. — Ertesítés és kérelem. — Közgyűlési meghívó. — Nyugtázás.	

A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyvéből a M. Tud. Akadémia kiadásában a következő füzetek jelentek meg:

1. sz. **Gomboz Zoltán**: Nyelvtörténeti módszertan. Budapest, 1922. 8° 44 l.
3. sz. **Pápay József**: A magyar nyelvhasználat története. Budapest, 1922. 8° 48 l.
4. sz. **Pápay József**: A finn-ugor népek és nyelvek ismertetése. Budapest, 1922. 8° 60 l.
5. sz. **Gróf Zichy István**: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig. Budapest, 1923. 8° 82 l. 1 térkép.
6. sz. **Melich János**: A honfoglalás kori Magyarország. Budapest, 1925-6. 8° 80 l. (A dolgozat első fele.)
7. sz. **Hóman Bálint**: A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. Budapest, 1923. 8° 50 l.

TUDNIVALÓK:

A szerkesztőséget illető levelek, kéziratok, kérdések, tudósítások, tagajánlások **MELICH JÁNOS** alelnök címére (VIII., Múzeum-körút 6—8) küldendők. Pénzküldemények, megrendelések, reklamálások stb. a Társaság pénztárához (V.. Akadémia-u. 2) intézendők.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gy.** Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Elfogyott.
2. sz. **Szily Kálmán.** A mágnás-czím a magyarban. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Alapára 0·5 K.
3. sz. **Pápay József.** Reguly Antal emlékezete. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Alapára 0·5 K.
4. sz. **Balassa J.** A nép nyelvének tanulmányozása. Elfogyott.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** Nyelvjárásaink ügye és teendőink. Elfogyott.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** A magyar táncnyelv. Budapest, 1906. (8-r. 24. l.) Alapára 0·5 K.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Alapára 3 K.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás. Budapest, 1908. (8-r. 32 l.) Alapára 1 K.
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Alapára 1 K.
10. sz. **Kossa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1909. (8-r. 54 l.) Alapára 1 K.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Alapára 1 K.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) Alapára 1 K.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910. (8-r. 32 l.) Elfogyott.
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyas igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) Alapára 2 K.
15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. Budapest, 1914. (8-r. 32 l.) Elfogyott.
16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személynéveink. Budapest, 1915. (8-r. 52 l.) Alapára 1·5 K.
17. sz. **Hóman Bálint.** A székelyek eredete. Budapest, 1921. (8-r. 18 l.) Alapára 1 K.
18. sz. **Sági István.** A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Budapest, 1922. (8-r. 105 l.) Alapára 3 K.
19. sz. **Gragger Róbert.** Ómagyar Máriasisralom. Budapest, 1922. (8-r. 13 l.) Alapára 1 K.
20. sz. **Jakubovich Emil.** Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Budapest, 1924. Alapára 0·5 K.
21. sz. **Vitéz Házi Jenő.** A Soproni magyar-latin Szójegyzék. A Szójegyzék hasonmásával. Budapest, 1924. Alapára 1·5 K.
22. sz. **Csúry Bálint.** A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. Budapest, 1925. (8-r. 44 l.) Alapára 5 K.

Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolczvanadik születése napja alkalmából. Írták a Magyar Nyelv dolgozó társai. Budapest, 1918. (8-r. 132 l.) Alapára 3, merített papíron 5 K. — Az eladott példányok ára a Szily-alapot növeli.

Tolnai Vilmos. Mutató Lehr Albert Arany-magyarázataihoz. Alapára 0·5 K.

Zolnai Béla. Az idegen szavak. Budapest, 1922. (8-r. 28 l.) Alapára 0·5 K.

A Magyar Nyelvből csak az 1919., 1920., 1922., 1923. és 1924. évfolyamból van teljes kötetünk, más évfolyamokból csak egyes füzetek kaphatók. Egy teljes kötet ára 50.000, egy-egy füzet ára számonként 5.000 K.

A szorzószám 7000. — **Megrendelhetők a Magyar Nyelvtud. Társaság pénztáránál (Budapest, V., Akadémia-utca 2.).**

Kérelem.

Alapszabályaink szerint a tagdíjat minden év első negyedében kell befizetni. Társaságunk rendes tagjai a folyó évben 50.000 korona tagdíjat fizetnek. Iskolák, intézetek, könyvtárak mint előfizetők 75.000 korona évi előfizetésért kapják a Magyar Nyelvet. Az alapító díj 1,000.000 korona. A Társaság alapító tagjai külön évi tagdíj fizetése nélkül kapják a folyóiratot. Alapító tagok iskolák, intézetek, könyvtárak is lehetnek. Pénzünk elértéktelenedése miatt bizalommal kérjük régi alapítóinkat, támogassák folyóiratunkat az évi rendes tagdíjnak adományként való megfizetésével.

Aki még nem fizette meg idei tagdíját vagy előfizetését, kérjük, hogy e füzet megjelenése után küldje be postautalványon a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2.).

Budapest, 1926. április 1.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.

NYUGTÁZÁS.

1926. január 1-től február 28-ig.

Új alapítványok: Bátky Zsigmond (kieg.) 200.000, Jánosi József (II. részlet) 300.000, Losonczy Zoltán (kieg.) 150.000, összesen 650.000 kor.

Alapítók rendes tagdíja: Balogh Jenő Nagylózs 50.000, Ecséri Lajos 50.000, Gombássy Imre 50.000, Losonczy Zoltán 50.000, Melich János 50.000, Putnoky Imre 50.000, Rada István 50.000, Szócs Ferenc 40.000, Tolnai Vilmos 50.000, Veszprém: papnevelő (1925-re) 34.000, Zirc: apátsági könyvtár 75.000, összesen 549.000 korona.

Adományok: Borsod-Miskolci Gőzmalom 160.000, Dóczi Imre 25.000, Kniezsa István 25.000, Magyary Géza 30.000, Magyary-Kossa Gyula 30.000, Remenár Elek 50.000, Wiklund K. B. 150.000, összesen 470.000 korona.

Adomány a Szily-alapra: Hlosvay Lajos 50.000 korona.

Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. — Főigazgató: Dr. Czakó Elemér.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság

I. Tiszteleti tagjai:

† Lehr Albert, Budapest (1917).
† Paasonen Henrik, Helsinki (1912).
Schuchardt Hugó, Grác (1905).
Setälä Emil, Helsinki (1905).
† Szily Kálmán t. elnök, Budapest (1922).
Thomsen Vilmos, Kopenhága (1905).
Wichmann György, Helsinki (1912).
Wiklund Károly Bernát, Upsala (1912).

II. Tisztikara:

Elnök: Szinnyi József.
Alelnökök: Gombocz Zoltán és Melich János.
Titkár: Jakubovich Emil.
Szerkesztők: Gombocz Zoltán és Melich János.
Jegyző: Zsirai Miklós.
Pénztáros: Sági István.
Ellenőr: Pais Dezső.

III. Választmánya:

a) Fővárosiak:

Eckhardt Sándor	Némethné Sebestyén Irén
Erdélyi Lajos	Putnoky Imre
Gulyás Pál	Solymossy Sándor
Gyomlay Gyula	Szendrey Zsigmond
Hóman Bálint	Szigetvári Iván
Horváth János	Trócsányi Zoltán
Losonezi Zoltán	Vikár Béla
Mészöly Gedeon	Viszota Gyula
Négyesy László	Gróf Zichy István
Németh Gyula	Zlinszky Aladár

Zolnai Béla

b) Vidékiek:

Csefkó Gyula	Klemm Antal
Csúry Bálint	Pap Károly
Dézi Lajos	Pápay József
Horger Antal	Tolnai Vilmos
Karácsonyi János	Vargha Damján
Kardos Albert	Zolnai Gyula

IV. Számvizsgáló bizottsága:

Horváth Endre   Pázmán József   Szidarovszky János

Értesítés és kérelem.

A folyó évi január hó 26-án tartott rendes közgyűlésünk határozata szerint 1926-ban *a rendes tagdíj 50.000, az alapító díj pedig 1.000.000 korona*. Alapszabályaink szerint iskolák, intézetek, könyvtárak is lehetnek alapítótagok, de rendes tagok nem lehetnek, hanem mint előfizetők rendelhetik meg folyóiratunkat. *Az évi előfizetési díj 1926-tan 75.000 korona.*

A Magyar Nyelv ebben az évben a nyári szünet kivételével minden második hónapban meg fog jelenni. Terjedelme előreláthatólag 20 ív lesz. Kérjük Társaságunk tagjait, terjesszék folyóiratunkat. Minél több tagunk és előfizetőnk lesz, annál jobban tudjuk a Magyar Nyelv zavartalan megjelenését és terjedelmének növelését biztosítani. Alapszabályainknak a tagok felvételére és kötelezettségeire vonatkozó rendelkezéseit közöltük folyóiratunk mult évi utolsó füzetének borítékán.

Alapítóinkat, Társaságunk örökös tagjait, folyóiratunk érdekében bizalommal kérjük, vagy egészítsék ki régi alapítványukat, vagy pedig fizessék meg adományként az évi rendes tagdíjat.

Alapszabályaink szerint a tagdíjat minden év első negyedében kell megfizetni. *Kérjük tagjainkat, hogy az évi 50.000 korona tagdíjat, előfizetőinket pedig, hogy az évi 75.000 kor. előfizetési díjat küldjék be postautalványon Társaságunk pénztárának (Budapest, V., Akadémia-u. 2).*

Budapest, 1926. február 1.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.

Nyugtázás

1925. december 1-től 31-ig.

Újalapítványok: Bátky Zsigmond (kieg.) 50.000, Jánosi József I. részlet 200.000, Perczel György (kieg.) 400.000; össz.: 650.000 kor.

Adományok: Balogh Péter 50.000, Jakubovich Emil 15.000, Szabó Vilmos 16.000; összesen 81.000 korona.

Alapítók rendes tagdíja 1926-ra: Bátky Zsigmond 50.000, Viszota Gyula 50.000; összesen 100.000 korona.

Adományok a Szily-alapra: A Magyar Nyelv 1925. 9–10. írói tiszteletdíjából 196.000 korona.

Értesítés és kérelem.

Társaságunk választmánya f. évi november 9-én hozott határozata szerint a jövő évi közgyűlésen indítványozni fogja, hogy *1927-ben a rendes tagdíj 8 p, az alapító-díj pedig 200 p* legyen; egyúttal *a jövő évi előfizetés díját 8 p-ben* állapította meg.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapításától kezdve a világháborút követő nemzeti katasztrófaig a maga erejéből, az évi 10 korona tagdíjból és előfizetésből tartotta fenn folyóiratát. Sőt alapító-elnökének, Szily Kalmánnak, takarékos gazdálkodása következtében tartaléktökét is gyűjtött, amelynek a kamatai idővel lehetővé tették volna egyéb kiadványok megindítását.

A háború utáni években pénzünk romlása semmivé tette értékpapirokban levő vagyonunkat. Tagjainktól sem kérhettük a békebeli 10 aranykorona tagdíjat, mert a rendkívül súlyos gazdasági viszonyok miatt nem tudták volna megfizetni. Ugyanekkor a nyomdai árak a békebelinek majdnem a kétszeresére emelkedtek. Ilyen körülmények között Társaságunk folyóiratát a megszűnés veszedelme fenyegette. Kérésünkre tagjaink, egyes hazafias vállalataink adományai, majd pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr megértő gondoskodása és a M. Tud. Akadémia támogatása tették lehetővé folyóiratunk megjelenését. Ebben az évben is a tagdíjon és előfizetésen kívül az állam segélyéből és a M. Tud. Akadémia adományából tudtuk folyóiratunkat 25 ív terjedelemben megjelentetni.

Gazdasági helyzetünk még most sem javult annyira, hogy tagjaink a békebeli tagdíjat meg tudnák fizetni. Ezután is kérnünk kell az Akadémia és az állam segítségét, hogy Társaságunk feladatát teljesíthesse. De legalább annyit el kell érniünk, ha folyóiratunk terjedelmét nem akarjuk újra korlátozni, hogy a tagdíjak és előfizetések fedezzék a nyomdai költségeket. Ez a célja választmányunk határozatának, mely a jövő évi díjat a békebelinek körülbelül kétharmadában állapítja meg.

Egyúttal arra kérjük tagjainkat, terjesszék folyóiratunkat új tagok és új előfizetők toborzásával. Társaságunk kulturális és műveltségünk emelésére irányuló törekvéseinek megvalósításához lesz, ha minél több művelt magyar ember kezébe kerül a folyóiratunkat. Különösen fontos volna, ha a Magyar Nemzeti könyvtárában meglegyen a Magyar Nyelvtudományi Társaság tudományos igazságok eredményesebb irodalmi és történelmi oktatást.

Régi alapítványaink az értékpapíroknak ma semmit sem jövedelmeznek. Társaságunkkal szemben is teljesíti vállalt kötelességét a Magyar Nyelvet. Viszont bizalommal várjuk az évi tagdíjnak megfelelő összeggel.

Budapest, 1926, december 1-én.

A Magyar

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG felolvasó
üléssel kapcsolatos

évi közgyűlését

1927. január 25-én d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia heti ülés-
termében tartja, melyre a Társaság tagjai ezennel meghívotnak.

A felolvasó ülés tárgya:

GRÓF ZICHY ISTVÁN: Finnugor őstörténeti problémák.

Az évi közgyűlés tárgyai:

GOMBOCZ ZOLTÁN alelnök elnöki megnyitója.

Titkári jelentés a Társaság 1926. évi működéséről.

Hét fővárosi és négy vidéki választmányi tag választása.

Pénztári jelentés 1926-ról.

Költségvetés 1927-re.

A választás eredményének kihirdetése.

Esetleges indítványok.*

A közgyűlés berekesztése.

* Az alapszabályok értelmében a közgyűlés elé terjesztendő mindennemű
indítványt a közgyűlés előtt legalább két héttel a titkár útján a választmány-
nak be kell jelenteni. Ha az indítványok be nem jelentettek, tárgyalásuk a leg-
közelebbi közgyűlés napirendjére marad.

NYUGTÁZÁS

október 1-től november 30-ig.

Bogdánfy Ödön (kieg.) 50.000, Gombocz Zoltán
(kieg.) 500.000, Horger Antal neje eml.
(IV. részlet) 250.000, Báró Kornfeld
né (kieg.) 100.000, össz. 1,500.000 korona

Bogdánfy Ödön 50.000, Báró Forster
né 50.000, összesen 100.000 korona.

Bogdánfy Ödön 100.000, Jakubovich Emil 50.000,
összesen 150.000 korona.

Budapest. — Főigazgató: Dr. Czákó Elemér.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gy.** Nyelvmemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Elfogyott.
  2. sz. **Szily Kálmán.** A mágnás-czím a magyarban. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Alapára 0'5 K.
  3. sz. **Pápay József.** Reguly Antal emlékezete. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Alapára 0'5 K.
  4. sz. **Balassa J.** A nép nyelvének tanulmányozása. Elfogyott.
  5. sz. **Erdélyi Lajos.** Nyelvjárásaink ügye és teendőink. Elfogyott.
  6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** A magyar táncznyelv. Budapest, 1906. (8-r. 24. l.) Alapára 0'5 K.
  7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Alapára 3 K.
  8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás. Budapest, 1908. (8-r. 32 l.) Alapára 1 K.
  9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Alapára 1 K.
  10. sz. **Kossa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1909. (8-r. 54 l.) Alapára 1 K.
  11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Alapára 1 K.
  12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) Alapára 1 K.
  13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910. (8-r. 32 l.) Elfogyott.
  14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyvas igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) Alapára 2 K.
  15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. Budapest, 1914. (8-r. 32 l.) Elfogyott.
  16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személyneveink. Budapest, 1915. (8-r. 52 l.) Alapára 1'5 K.
  17. sz. **Hóman Bálint.** A székelyek eredete. Budapest, 1921. (8-r. 18 l.) Alapára 1 K.
  18. sz. **Sági István.** A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Budapest, 1922. (8-r. 105 l.) Alapára 3 K.
  19. sz. **Gragger Róbert.** Ómagyar Máriasiralom. Budapest, 1922. (8-r. 13 l.) Alapára 1 K.
  20. sz. **Jakubovich Emil.** Adalékok legrégibb nyelvmemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Budapest, 1924. Alapára 0'5 K.
  21. sz. **Vitéz Házi Jenő.** A Soproni magyar-latin Szójegyzék hasonmásával. Budapest, 1924. Alapára 1'5 K.
  22. sz. **Csúry Bálint.** A szamosháti nyelvjárás hangjelentésformái. Budapest, 1925. (8-r. 44 l.) Alapára 5 K.
- Emlék Szily Kálmának,** a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolczvanadik születése napja alkalmából. Írták a Magyar Nyelv dolgozóitársai. Budapest, 1918. (8-r. 132 l.) Alapára 3, merített papíron 5 K. — Az eladott példányok ára a Szily-alapot növeli.
- Tolnai Vilmos.** Mutató Lehr Albert Arany-magyarázataihoz. Alapára 0'5 K.
- Zolnai Béla.** Az idegen szavak. Budapest, 1922. (8-r. 28 l.) Alapára 0'5 K.
- A Magyar Nyelvből** csak az 1919., 1920., 1922., 1923. és 1924. évfolyamból van teljes kötetünk, más évfolyamokból csak egyes füzetek kaphatók. Egy teljes kötet ára 50.000, egy-egy füzet ára számonként 5.000 K.
- A szorzószám 7000. — Megrendelhetők a Magyar Nyelvtud. Társaság pénztáránál (Budapest, V., Akadémia-utca 2.).**

KÉRELEM.

Kérjük Társaságunk azon tagjait és előfizetőit, kik az idei évdíjat még nem fizették meg, hogy e füzetünk megjelenése után küldjék be postautalványon a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárának (Budapest V., Akadémia-u. 2).

Tagjaink a folyó évben 50.000 korona tagdíjat, iskolák, intézetek, könyvtárak pedig mint előfizetők 75.000 koronát fizetnek a Magyar Nyelvért.

Pénztárunk szept. hó 1-én külön körlevélben kérte hátralékos tagjainkat és előfizetőinket az évdíj beküldésére. Akik az évdíjat nem fizetik meg, azoknak nem küldhetjük a folyóiratot, utólagos megrendelésre pedig csak az évdíjnál jóval magasabb könyvkereskedői áron adhatjuk.

Budapest, 1926. október 1.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.

NYUGTÁZÁS.

1926. június 1-től szeptember 30-ig.

Új alapítványok: Gombocz Zoltán (kieg.) 100.000, Klemm Antal 230.000, összesen 330.000 kor.

Alapítók rendes tagdíja: Bonkáló Sándor 50.000, Csűry Bálint 50.000, Horváth Endre 50.000, Jakubovich Emil 50.000, R. Nagy László 50.000, Radványi Sándor 25.000, Sági István 50.000, össz. 325.000 kor.

Adományok: Geist Irma 25.000, Jakubovich Emil 50.000, Kovács István 25.000, összesen 100.000 kor.

Adományok a Szily-alapra. frói tiszteletdíjából: Bedekovich Lajos 5.000, Földessy Gyula 10.000, Galamb Sándor 12.500, Gombocz Zoltán 52.500, Hajnóczy Sándor 5.000, Horger Antal 162.500, Karácsonyi János 40.000, Kiss József 10.000, Kiss Lajos 5.000, Kovács Dezső 15.000, Melich János 75.000, Nagy Lajos 10.000, Szendrey Zsigmond 5.000, Szinnyei József 10.000, Tolnai Vilmos 30.000, V. Gy. 10.000, Zolnai Béla 93.000, összesen 550.500 korona.

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI.

1. sz. **Zolnai Gy.** Nyelvméleink a könyvnyomtatás koráig. Elfogyott.
2. sz. **Szily Kálmán.** A mágnás-czím a magyarban. Budapest, 1905. (8-r. 18 l.) Alapára 0·5 K.
3. sz. **Pápay József.** Reguly Antal emlékezete. Budapest, 1905. (8-r. 28 l.) Alapára 0·5 K.
4. sz. **Balassa J.** A nép nyelvének tanulmányozása. Elfogyott.
5. sz. **Erdélyi Lajos.** Nyelvjárásaink ügye és teendőink. Elfogyott.
6. sz. **Réthei Prikkel Marián.** A magyar táncnyelv. Budapest, 1906. (8-r. 24. l.) Alapára 0·5 K.
7. sz. **Gombocz Zoltán.** Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink. Budapest, 1908. (8-r. 108 l.) Alapára 3 K.
8. sz. **Melich János.** Az „Orthographia Vngarica“ és a magyar helyesírás. Budapest, 1908. (8-r. 32 l.) Alapára 1 K.
9. sz. **Szeremley Császár Loránd.** Jelentés-tanulmányok. Budapest, 1909. (8-r. 36 l.) Alapára 1 K.
10. sz. **Kossa Gyula.** Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1909. (8-r. 54 l.) Alapára 1 K.
11. sz. **Gombocz Zoltán.** Pótlékok a Magyar Tájszótárhoz. Budapest, 1910. (8-r. 27 l.) Alapára 1 K.
12. sz. **Tolnai Vilmos.** A szólásokról. Budapest, 1910. (8-r. 57 l.) Alapára 1 K.
13. sz. **Melich János.** Nyelvünk szláv jövevényei. Budapest, 1910. (8-r. 32 l.) Elfogyott.
14. sz. **Melich János.** A magyar tárgyas igeragozás. Budapest, 1914. (8-r. 76 l.) Alapára 2 K.
15. sz. **Melich János.** Keresztneveinkről. Budapest, 1914. (8-r. 32 l.) Elfogyott.
16. sz. **Gombocz Zoltán.** Árpádkori török személynveink. Budapest, 1915. (8-r. 52 l.) Alapára 1·5 K.
17. sz. **Hóman Bálint.** A székelyek eredete. Budapest, 1921. (8-r. 18 l.) Alapára 1 K.
18. sz. **Sági István.** A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. Budapest, 1922. (8-r. 105 l.) Alapára 3 K.
19. sz. **Gragger Róbert.** Ómagyar Máriasisiralom. Budapest, 1922. (8-r. 13 l.) Alapára 1 K.
20. sz. **Jakubovich Emil.** Adalékok legrégebb nyelvmélekes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. Budapest, 1924. Alapára 0·5 K.
21. sz. **Vitéz Házi Jenő.** A Soproni magyar-latin Szójegyzék. A Szójegyzék hasonmásával. Budapest, 1924. Alapára 1·5 K.
22. sz. **Csúry Bálint.** A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái. Budapest, 1925. (8-r. 44 l.) Alapára 5 K.

Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolczvanadik születése napja alkalmából. Írták a Magyar Nyelv dolgozó társai. Budapest, 1918. (8-r. 132 l.) Alapára 3, merített papíron 5 K. — Az eladott példányok ára a Szily-alapot növeli.

Tolnai Vilmos. Mutató Lehr Albert Arany-magyarázataihoz. Alapára 0·5 K.
Zolnai Béla. Az idegen szavak. Budapest, 1922. (8-r. 28 l.) Alapára 0·5 K.

A Magyar Nyelvből csak az 1919., 1920., 1922., 1923. és 1924. évfolyamból van teljes kötetünk, más évfolyamokból csak egyes füzetek kaphatók. Egy teljes kötet ára 50.000, egy-egy füzet ára számonként 5.000 K.

A szorzószám 7000. — **Megrendelhetők a Magyar Nyelvtud. Társaság pénztáránál (Budapest, V., Akadémia-utca 2.).**

KÉRELEM.

Alapszabályaink szerint a tagdíjat minden év első negyedében kell befizetni. Társaságunk rendes tagjai a folyó évben 50.000 korona tagdíjat fizetnek. Iskolák, intézetek, könyvtárak mint előfizetők 75.000 korona évi előfizetésért kapják a Magyar Nyelvet. Az alapító díj 1.000.000 korona. A Társaság alapító tagjai külön évi tagdíj fizetése nélkül kapják a folyóiratot. Alapító tagok iskolák, intézetek, könyvtárak is lehetnek. Pénzünk elértéktelenedése miatt bizalommal kérjük régi alapítóinkat, támogassák folyóiratunkat az évi rendes tagdíjnak adományként való megfizetésével.

Aki még nem fizette meg idei tagdíját vagy előfizetését, kérjük, hogy e füzet megjelenése után küldje be postautalványon a Magyar Nyelvtudományi Társaság pénztárának (Budapest, V., Akadémia-utca 2).

Budapest, 1926. június 1.

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság
elnöksége.**

NYUGTÁZÁS.

1926. március 1-től május 31-ig.

Új alapítványok: Baranyai Zoltán (kieg.) 200.000, Bárdos Remig (kieg.) 50.000, Becker Henrik 1.000.000, Esterházy hercegi könyvtár (kieg.) 1.160.000, Gárdonyi Géza könyvtára 1.000.000, Gombocz Zoltán (kieg.) 300.000, Jánosi József (III. részlet) 250.000, Melich János (kieg.) 200.000, Gróf Zichy István (kieg.) 200.000, összesen 4.360.000 korona.

Alapítók rendes tagdíja: Bárdos Remig 50.000, Dongó Gyárfás Géza 100.700, Erdélyi Lajos 50.000, Erdős János 50.000, Gombocz Zoltán 50.000, Horger Antal 50.000, Klemm Antal 50.000, Óvári Ferenc 50.000, Szinnyei József 50.000, Szócs Ferenc 10.000, Veszprém: papnevelő intézet 50.000, Zalán Menyhért 50.000, összesen 610.700 korona.

Adományok: Balogh József 200.000, Baracs Károly 50.000, Benő Béla 20.000, Borzsák István 50.000, B. J. 100.000, Csiky Mária 50.000, Domanovszky Sándor 50.000, Döry Ferenc 50.000, Éles József 25.000, Fekete József 10.000, Fényes László 50.000, Gábor Ignác 50.000, Gábrriel Pál 16.000, Gárdonyi József 50.000, Gömöri Jenő 50.000, Herzog József 50.000, Isov Kálmán 50.000, Jakubovich Emil 25.000, Jaulusz Ilona 40.000, Katona Lajos 50.000, Kiss Mihály 10.000, Kmoskó Mihály 50.000, Kornis Gyula 50.000, Kossányi Béla 50.000, Lajta Ernő 20.000, Liebermann Emánuel 50.000, Magyar Mérnök- és Építészegylet 75.000, Milassin Péter 10.000, Munkácsi Bernát 20.000, Négyesy László 50.000, Németh Gyula 50.000, Németh Sándor 50.000, Némethy Géza 50.000, N. N. 25.000, Pauler Akos 50.000, Peredi Géza 50.000, Pesitz Nándor 50.000, Pintér Jenő 72.000, Pruzsinszky János 50.000, Raffay Sándor 100.000, Rákossy Gyula 50.000, Rédey Tivadar 50.000, Rittinger Imre 50.000, Rózsa Irén 50.000, Röser Alfréd Edvin 150.000, Sauvageot Aurél 100.000, Szabó Vilmos 50.000, Gróf Széchenyi Domonkos 75.000, Szentpétery Imre 50.000, Szerető Géza 10.000, Szinnyei Ferenc 50.000, Szirmay József 50.000, Tolnay Kornél 50.000, Tomcsányi Móric 100.000, Ujfalussy Viktor 50.000, Varga Bálint 50.000, Zombory János 50.000, összesen 3.003.000 korona.

Kir. Magyar Egyetemi Nyomda. — Főigazgató: Dr. Czakó Elemér.

